ALGEMEENE KERKELIJKE GESCHIEDENIS, DER CHRISTENEN.

ALGEMEENE KERKELIJKE GESCHIEDENIS,

DER

CHRISTENEN,

DOOR

IJSBRAND VAN HAMELSVELD.

NEGENTIENDE DEEL.

MET PLAATEN.

TE HAARLEM BIJ
FRANÇOIS BOHN,
MDCCCIX.

BODLEIANA

INHOUD

VAN HET

NEGENTIENDE DEEL.

VIJFDE BOEK.

Bevattende het vijfde tijdperk; van den tijd der kruistogten, of het Pausschap van GREGORIUS VII, in de elfde eeuw, tot de Kerkhervorming in het begin der zestiende eeuw.

ACHTSTE HOOFDSTUK.

Liturgien. Liturgische Schriften. Uitlegging van den Bijbel. Godgeleerdheid. Scholastieken. Predikatien enz. . . Bladz. 1.

NEGENDE HOOFDSTUK.

Geschiedenis der Godsdienstverschillen. Ware of gewaande Ketterijen. Vervolgingen enz. — 246.

KER-

KERKELIJKE GESCHIEDENIS.

VIJFDE BOEK.

BEVATTENDE HET VIJFDE TYDPERK; VAN DEN TIJD DER KRUISTOGTEN, OF HET PAUSSCHAP VAN GREGORIUS VII, IN DE ELFDE EEUW, TOT DE KERKHERVORMING IN HET BEGIN DER ZESTIENDE EEUW.

ACHTSTE HOOFDSTUK.

Liturgien. Liturgiſche ſchriften. Uitlegging van den Bijbel. Godgeleerdheid. Scholastieken. Predikatien enz.

Daar lag zeker den *Roomſchen* Pausſen, die zich voor het Opperhoofd der Christelijke Kerk hielden, veel aan gelegen, dat de *Roomſche* Kerkedienst overal in gebruik ware; maar ook, dewijl *Godsdienst* en *Kerkedienst*, of *uitwendige plegtigheden*, in deze eeuwen genoegzaam hetzelfde beteekenden, werd 'er van de verklaring der Kerkedienſten en Kerkelijke plegtigheden bijzonder werk gemaakt; wij willen van dit een en ander kortelijk gewagen.

Roomſche Kerkedienst in Spanje ingevoerd

In *Spanje* had men tot hier toe eene *Liturgie* of

V BOEK VIII Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073 tot 1517.

Kerkedienst in gebruik, welke van de *Roomſche* onderſcheiden was, en in ſommige ſtukken verſchilde. Men noemde ze de *Gothiſche* of *Mozarabiſche*, (*Officium Gothicum*, *vel Miſſa Mozarabum.*) De *Gothiſche* werd deze dienst genoemd, omdat hij ten tijde der *Westgothen* in *Spanje* was ingevoerd. Den tweeden naam had hij daar van, omdat de Christenen onder de heerſchappij der *Arabieren* met dezelven vermengd leefden, en van daar *Mixtarabes* genoemd werden, waar uit het vervalschte *Mozarabes* ontſtaan is. De vermaarde ISIDORUS van *Sevilië* in de VIIde eeuw, wordt doorgaans voor den opſteller van dezen Kerkedienst gehouden, hetwelk echter door den Kardinaal BONA volkomen wederlegd is (*), die vermoedt, dat hij reeds een begin genomen heeft in de Vde eeuw, maar van ISIDORUS vermeerderd is. Hoe het zij, de naam van dezen voortreffelijken Bisſchop gaf aan denzelven veel aanziens. Doch nu wendde men voor, dat in denzelven van tijd tot tijd Ketterijen waren ingeſlopen, hetwelk aan de Pausſen tot een voorwendſel diende, om op deszelfs affchaffing aan te dringen. Dit gelukte aan ALEXANDER II in het jaar 1068 in *Arragon*, en de Graaf RAYMUND BERENGARIUS bewerkte dit in zijn Gráaffchap van *Katalonië*. SANCTIUS of SANCHIO, Koning van *Arragon* en *Navarre*, bewees aan Paus GREGORIUS VII in het laatstgemelde Koningrijk denzelfden dienst. Maar ALFONSUS, Koning van *Kastilië*, bleef wankelend, tot dat zijne Gemalin KONSTAN-

(*) *Rer. Liturg. L. I. C. 11. Opp. p. 363.*

STANTIA, eene *Franſche* Princes, hem omtrent het jaar 1080 bewoog, om zich voor den *Roomſchen* Kerkedienst te verklaren. Dewijl echter zijne onderdanen hunnen ouden eeredienst volſtrekt niet willen laten varen, werd 'er beſloten, een kampgevecht te doen houden tusſchen eenen kampvechter voor de *Gothiſche* en eenen voor de *Roomſche Liturgie*, hoedanig een kampgevecht toen voor eene beſliſſende uitſpraak van God gehouden werd. De kampvechter voor de *Gothiſche Liturgie* behield de overwinning; doch nu werd op bevel des Konings eene andere proeve genomen. De beide dienstboeken werden in het vuur geworpen; ook hier overwon het *Gothiſche*, hetwelk, gelijk men verhaalt, onbeſchadigd uit het vuur kwam, terwijl het *Roomſche* in het vuur verbrandde. Evenwel werd de *Roomſche* dienst ingevoerd, waarſchijnlijk, omdat de Koning zoo wilde. Dit verhaal rust op het berigt van den Aartsbisſchop van *Toledo*, RODERICH of RODRIGO, in de XIIIde eeuw (*). Hoe het zij, de *Roomſche Liturgie* werd wel aangenomen, maar de *Mozarabiſche* bleef nog in vele Kerken in gebruik. De beroemde Kardinaal XIMENES liet de laatſte drukken, en ſtelde een genootſchap van Prieſteren in, van hetwelk zij in eene Kapel in de Hoofdkerk te *Toledo* tot op onze tijden gezongen is.

Ten aanzien van de verklaring der *Liturgien* en *Kerkelijke* gebruiken, verdient het volgende aangemerkt te worden. JAC. PAMELUS gaf in het jaar 1680

IVO van Chartres, over de Liturgie.

(*) *De Reb. Hisp. L.* VI. *C.* 26.

V BOEK VIII Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

1680 te *Antwerpen* een geſchrift van dezen inhoud uit, onder den titel: *Micrologus de Eccleſiasticis Obſervationibus*, hetwelk naderhand meermalen is gedrukt geworden. WHERTON (*) heeft naderhand aangetoond, dat IVO, Biſchop van *Chartres*, in het begin der XIIde eeuw, de opſteller van hetzelve geweest is. IVO heeft zich in eene reeks van Predikatien of voorſtellen in de vergadering van zijne Geestelijkheid, bovendien vele moeite gegeven, om het geheimzinnige van alle Kerkgebruiken aan te wijzen; van hoedanigen aard velen van die verklaringen zijn, moge één enkel voorbeeld toonen, dat bij de inwijding eener Kerk de Biſchop driemaal tegen de deur der Kerk, die gewijd moet worden, ſlaat, zal beteekenen, dat voor hem de magt van hemel, aarde en hel wijken moet.

RUPERT Abt van Duits, over de Kerkelijke plegtigheden.

Veel wijdloopiger en geheimzinniger heeft RUPERT, Abt van *Duits*, omtrent het midden der XIIde eeuw, de Kerkelijke plegtigheden ontvouwd (†). In zijne opdragt van zijn werk over dit onderwerp aan den Biſchop CUNO van *Regensburg* geeft hij tot eene proeve van zijn vermogen in geheimzinnige verklaringen, eene vergelijking tuſſchen den dronkenen en ſlapenden NOACH, en tuſſchen den Verloſſer, dronken door den edik der ſtraffen, en ontſlapen in den dood, wien wel CHAM, (dat is de Ketters,) van

(*) *Auctar. Hist. dogm. Jac. Uſſerii de ſcripturis et ſacris vernaculis p.* 395.

(†) *De Divinis Officiis Libri* LII. *Opp. Tom.* II. *pag.* 750-884.

van eene zwakheid beſchuldigt; maar SEM en JAFET, (dat zijn de Katholijke en Apostoliſche Vaders,) integendeel, vereeren zijne zwakheid, die hij om onzentwil heeft aangenomen, met den eerbaren mantel der verborgenheden, (*Sacramentorum*;) en doen dit rugwaards gaande, dewijl die zwakheden voorbij gegaan zijn, en zij zelve die niet gezien hebben. Uit dit voorbeeld kan men gemakkelijk den *inhoud* van dit werk beoordeelen, en deszelfs waarde ſchatten. Wij zullen 'er nog het een en ander uit bijbrengen. Van het *ongezuurde* brood in het Avondmaal zegt hij (*), dat zich de Roomſche Kerk altijd daar van bediend heeft, maar de Griekſche Kerk, welke door het zuurdeeg van zoo vele Ketterijen beſmet is, gebruikt gedeesſemd brood, waar voor zij echter geen ander bewijs weet bij te brengen, dan omdat MARIA van den Heiligen Geest ontvangen heeft, en dat daarom door het gedeesſemde met regt de menschwording des Heeren, als ook de zigtbare zweiling des maagdelijken ligchaams beteekend wordt. Dit gewaande bewijs beantwoordt hij vrij breed, en haalt integendeel voor het gebruik van ongezuurd brood aan de inſtelling van God voor de Joden, welke niet kan veranderd worden, ten zij men iets beters in de plaats ſtelle. Eene vraag: waarom wordt 'er bij het gebed voor de Joden niet geknield, zoo als bij de andere gebeden geſchiedt? beantwoordt hij op deze wijze: Dewijl zoo lang, tot de volheid der Heidenen in de Kerk zal

(*) *Libr.* II. *Cap.* 22.

V BOEK VIII Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073 tot 1517.

zal ingegaan zijn, de verblinding, welke op *Israël* ligt, door geen gebed verdreven kan worden; om dus het Goddelijk oordeel niet te wederſtaan, bidden wij voor hen niet al te levendig. In het *elfde Boek* heeft hij veel geſchreven over de Goddelijke *Drieëenheid*, onder anderen toont hij, dat door de menschwording des Zoons van God het getal der drie perſonen in de Godheid niet vermeerderd is geworden; want gelijkerwijze een mensch, die te paard zit, maar één mensch maakt, zoo is God in den mensch maar ééne CHRISTUS. Weinige regelen daar op ontleent hij een bewijs, dat de Drieëenheid reeds in het Oude Testament geloofd is, uit de woorden van MOZES, dat God *in den beginne* hemel en aarde geſchapen heeft, welk *begin* volgens hem geen ander zijn kan, dan Gods Zoon, door wien God alles geſchapen heeft.

JOAN BELETH.

JOAN BELETH, een weinig bekend *Paryſche* Godgeleerde, omtrent het jaar 1182, ſchreef insgelijks een werk ter verklaring van den eeredienst, (*Liturgie*,) onder den titel: *Divinorum officiorum, ac eorundem rationum brevis explicatio.* Hij bewandelt over het geheel den toen gewonen weg, en onderſtelt de noodzakelijkheid en geheime beteekenis van alle Kerkelijke gebruiken, is ligtgeloovig genoeg, en vindt in den Bijbel maar al te veel, waar aan de Heilige Schrijvers gewis nooit gedacht hebben. Evenwel laat hij niet alleen eenige kennis in het Grieksch blijken, maar heeft nu en dan iets goeds, hetwelk hem eigen is; b. v. omtrent het vasten, de onthouding der echtgenooten van elkanderen op vastendagen enz.

On-

Onder alle Liturgiſche Schrijvers heeft niemand in deze eeuwen zoo veel roem behaald, als WILHELMUS DURANDUS, of, gelijk eigenlijk zijn naam was, DURANTI. Hij was in het jaar 1280 tot Biſchop van *Mende* in *Languedok* verkoren, BONIFACIUS VIII bood hem vergeefs het Aartsbisdom van *Ravenna* aan; doch riep hem echter naar *Rome*, alwaar DURANTI in het jaar 1296 overleden is. Hij had behalve de Godgeleerdheid ook de Regtsgeleerdheid beoefend, en gaf van zijne kundigheid in deze laatſte een bewijs in zijn werk: *Speculum Juris Tomi* III, waar van hij den naam kreeg van *Speculator* en *Pater praxis*. Zijne ſpreuk over het Avondmaal kan zijne godgeleerde gevoelens aanwijzen: *Verbum audimus, Motum ſentimus, Modum neſcimus, Praeſentiam credimus.*

DURANTI.

Hier komt voornamelijk in aanmerking zijn *Rationale divinorum officiorum*, hetwelk vele *Etymologiſche* en *Hiſtoriſche* opheldering bevat over den oorſprong en redenen der godsdienſtige gebruiken, welke niet alle van dezelfde waarde zijn, inzonderheid wanneer de Schrijver ook de geheime beteekenisſen naarſpoort. Zijne Etijmologiſche afleidingen zijn dikwijls heel zeldzaam; bij voorbeeld: *Hiſtorie* leidt hij af van ἱστορεῖν, en zegt verders: *quod eſt, geſticulari; inde hiſtorici, id eſt, geſticulatores vocantur, quaſi* histriones. Dus is ook zijne afleiding van het woord *Coemeterium* zonderling; *Dicitur a* cimen, *quod eſt dulce, et* ſterion, *quod eſt ſtatio; ibi enim dulciter defunctorum oſſa quieſcunt, et ſalvatoris adventum exſpectant. Vel quia ibi ſunt*

V BOEK VIII Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

cimices, *id est vermes ultra modum foetentes.* —

In het *eerſte Boek* van dit werk handelt DURANTI van het Kerkgebouw en deszelfs deelen, hoe het ingerigt moet zijn, en wat elk deel beteekent, bij voorbeeld, dat de muren der Kerk Joden en Heidenen verbeelden, die uit alle vier de werelddeelen tot CHRISTUS komen; de kalk de brandende liefde der geloovigen enz.; over de Beelden heeft hij eene uitvoerige verhandeling. Hij keurt het al te ſterk gebruik van dezelve af, omdat de Apostel zegt, dat een *idolum* niets is in de wereld, en dat 'er maar een eenig God is; ook konden de eenvoudigen en zwakken door derzelver onbedacht gebruik ligt tot afgoderij verleid worden. Men zou, belijdt hij, tegen dezelve, over het geheel, kunnen aanhalen de woorden: Zij hebben MOZES en de Profeten, dat zij die hooren, maar hij antwoordt met den Heil. GREGORIUS: zij leeren de onwetenden beter dan de ſchriften. Vervolgens leert hij, wat de overige ſieraad der Kerken beteekent. *Eijeren* bij voorbeeld worden in de *Kerken* opgehangen, om aan te wijzen, dat God zich omtrent de zondaren bijkans zoo gedraagt, als de ſtruisvogel, die zijne eijeren in het zand legt en vergeet; maar als hij zekere ſtar gezien heeft, ze met ontferming aanneemt.

Het *tweede* Boek beſchrijft de *Kerkelijke ambten*, bijzonder den ſtand der *gewijde Maagden* en *Diakoneſſen*. In het *derde* Boek houdt hij zich onledig met de *kleederen* der Geestelijkheid. Dat de Biſſchop *handſchoenen* aantrekt, is, opdat zijne linkerhand niet wete, wat de regter doet. De Mis

met

met alle hare plegtigheden, derzelver oorzaken en oogmerken, maakt den inhoud van het lange *vierde* Boek uit. Het volgende *vijfde* Boek gaat over andere *Godsdienſtige handelingen* bij dag en bij nacht, de Kerkelijke, (Kanonieke,) uren, het teeken van het kruis, gezangen, gebeden, voorlezingen enz. Het wijdloopigſte is het *zesde* Boek, waar in de *groote Feesten en Zondagen van het geheele jaar*, ook *de vier jaarlijkſche vasten* worden verklaard. Hier komen bijzonder omtrent den doop vele vragen en gebruiken en derzelver zeldzame uitleggingen voor: bij voorbeeld: dat de Doop geldt, alſchoon bij het Doopsformulier iets overtolligs, (*arma virum que cano* of iets dergelijks,) gevoegd wordt; alleen dit moet niet tusſchen de woorden van het formulier ingelascht worden, bij voorbeeld: *Ego baptizo te, et Deus est, in nomine Patris* enz. hoewel velen ook zoodanigen Doop voor krachtig verklaren.

In het *zevende* Boek toont DURANTI, waarom zekere Feestdagen ter eere der Heiligen gevierd, en hoe zij gevierd moeten worden; maar in het *achtſte* behandelt hij de *Kerkelijke rekeningen*, waar bij hij de meeste kennis verraadt.

Staat der Godgeleerdheid

Wat den toeſtand van de Godgeleerdheid betreft, de Wijsgeerte moest aan dezelve in deze eeuwen ten dienſte ſtaan, en zij deed het met de grootſte ſcherpzinnigheid, maar zonder nut; trouwens, deze was de weg niet, om de ware leere van het Christendom te ontdekken. Laat den Wijsgeer met alle inſpanning van geest bepalen, hoe die leere behoore geſteld te zijn, een ander Wijsgeer zal hem tegen-

V BOEK VIII Hoofdſt. na C. G Jaar 1073 tot 1517.

ſpreken en zijne gedachten als beter opgeven, en ondertusſchen blijft het onbeſlist, welke eigenlijk die leere zij, welke alleen door eene eenvoudige, redelijke, en verſtandige uitlegkunde uit de H. Schriften kan en moet worden afgeleid. Dit zagen zelfs ſomtijds deze en gene ſchrandere vernuften ook in deze eeuwen, maar hadden gebrek aan moed of krachten, om dezen weg te bewandelen. PIETER, met den bijnaam *Cantor*, die in het jaar 1197 overleden is, zeide dus vrij uit: dat men zich, in plaats van zoo vele ijdele plegtigheden en godvruchtige oefeningen, haarkloverijen en uitleggingen in den Bijbel, (*vanis exercitationibus, inquiſitionibus ſuperfluis, et peccatis aliis, glosſarum multitudine, lectionum ſuperfluitate et prolixitate,*) in plaats van eenen zoo ondragelijken last, gelijk voormaals de Joodſche Kerkplegtige Wet was, liever eeniglijk aan den eenvoudigen zin van het Euangelie moest houden.

Canon des Bijbels.

Omtrent den *Canon* of Lijst der Bijbelboeken zocht men in deze eeuwen vergeefs naar eenige waarheidlievende onderzoekingen; men ſtelde zich gerust met het gezag der Kerk, welke daar over uitſpraak gedaan had. JOAN BELETH bij voorbeeld, bekent in zijn hier voor beſchreven werk over de *Liturgien:* dat de Joden *vier Apokrijfe Boeken* bij de verzameling van hunne Godsdienstſchriften noemen: het Boek van TOBIAS, der *Makkabeën*, van FILO, waar van het begin is: *Leert geregtigheid!* en van JEZUS SIRACHS Zoon, ook *Eccleſiasticus* geheeten. „ zij nemen wel, zegt hij, deze ſchriften niet aan, maar de *Kerk* keurt ze goed, omdat zij ge-

genoegzaam van denzelfden inhoud zijn als de ſchriften van SALOMO, alhoewel zij derzelver waren Schrijver niet met zekerheid kent. Van twee andere, (de Boeken van ESRA en NEHEMIA,) gelooven wij, dat ESRA ze geſchreven heeft, die de geheele verzameling, (*Bibliotheca*,) des Ouden Testaments weder herſteld heeft, nadat zij van de *Babijloniers* verbrand was."

Somtijds alleenlijk liet zich eens eene vrije ſtem over de Apokrijfe Schriften des Ouden Testaments hooren. In de XIIde eeuw ſchreef de vermaarde JOAN van *Salisbury*, die door zijne geleerdheid, vernuft en vrijmoedigheid uitmuntte (*): Het Boek der *Wijsheid*, van SIRACH, JUDITH en TOBIAS, worden, volgens HIERONYMUS, niet tot den *Canon* gerekend; ook niet het *Boek der Makkabeën*, hetwelk in twee afdeelingen verdeeld is, waar van het eerſte kenmerken van een Hebreeuwsch opſtel draagt, maar het tweede, volgens den ſtijl, van een Grieksch. Of het Boek met het opſchrift *Pastor*, voegt hij 'er bij, ergens voorhanden is, weet hij niet; maar het was zeker, dat JEREMIA en BARUCH getuigden, het gezien en gelezen te hebben. Een misverſtand, waar door het gemelde Boek met het *Boek Baruchs* verward wordt. Men moet ook niet vergeten, dat deze geleerde *vijftien* Brieven van PAULUS telt, dewijl hij den Brief aan de *Laodicenſen* 'er bijvoegt. HUGO, Kanunnik van *St. Victor* te *Parys*, die omtrent denzelfden tijd geleefd heeft, ontzegt aan deze Boe-

(*) *Epist.* 172. *ed. a. J. Masſono Paris.* 1611. 4*to.*

V BOEK VIII Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

Boeken insgelijks een Kanoniek-Goddelijk gezag, alhoewel zij in de Kerk gelezen worden. Nog in de XIIIde eeuw bepaalde de Kardinaal HUGO *de Sancto Caro* derzelver waarde op gelijke wijze, en in de volgende Verzen, met welke hij zijne lijst der Bijbelboeken beſluit (*):

Reſtant apocrijpha, Jezus, Sapientia, Paſtor,
Et Maccabæorum libri, Judith atque Tobias.
Hi, quia ſunt dubii, ſub Canone non numerantur;
Sed, quia vera canunt, eccleſia ſuſcipit illos.

Canon bij de Grieken.

De *Griekſche* Kerk ſchijnt in haren *Canon* des Bijbels van de Latijnſche, uitgezonderd de Apokrijfe Boeken, niet afgeweken te zijn. Alleen berigt ons ASSEMANNI (†), dat de *Jakobiten* en de *Neſtorianen* in *Syrië* nooit een ſtuk uit de Openbaring van JOANNES in de Kerk voorlezen, gelijk deze Openbaring ook niet gevonden wordt in de oudſte *Syriſche* Overzetting; evenwel heeft een der beroemdſte Biſchoppen der *Jakobiten* te *Amida*, DIONYSIUS, of JACOBUS BAR SALIBI, die in het jaar 1171 geſtorven is, eene verklaring over dit Boek geſchreven en nagelaten (§).

Griekſche Uitleggers van den Bijbel.

In eenen tijd, dat gegronde en geleerde uitlegging der Heilige Schrift zoo diep gezonken was, maakten twee *Griekſche* Uitleggers eene uitzondering. De eerſten derzelven, EUTHYMIUS ZIGABENUS, of ZY-

(*) *Prologo in Joſuam ap. Jo. Rainoldi Cenſura LL. Apocryphorum Vet. Test. p.* 385.

(†) *Biblioth. Orient. T.* III. *P.* I. *p.* 15.

(§) ASSEMANNI *l. c. T.* II. *p.* 210.

ZYGADENUS, Monnik in een Klooster te *Konſtantinopolen*, heeft ten minſte tot het jaar 1118 geleefd. De Prinſes ANNA COMNENA roemt zijne bekwaamheid en kunde in haar werk over de geſchiedenisſen van haren vader (*). Behalve andere werken ſchreef hij uitlegkundige, en een van dezelve is zijn *Commentarius over de Pſalmen en over tien gezangen der Heilige Schrift.* Deze uitlegging is van eenig nut door de overblijffelen van oude Griekſche Vertalingen, welke daar in voorkomen. Voorts heeft EUTHYMIUS ook uitleggingen nagelaten van de *Brieven* van PAULUS, en de *algemeene Brieven*, maar zijn voornaamſte uitlegkundig werk is zijn *Commentarius over de vier Euangelisten*, deze is door MATTHAEI in drie Deelen in Octavo in het jaar 1792 te *Leipzig* in druk gegeven. Eigenlijk is CHRYSOSTOMUS zijn voornaamſte leidsman, dien hij geſtadig op het ſpoor volgt, evenwel ontbreekt het ook niet aan zijne eigene aanmerkingen. Zie hier hoe hij de woorden van de inzetting des Avondmaals verklaart, (*ad Matth.* XXVI. 28.) „CHRISTUS zeide niet: dit zijn teekenen, (συμβολα,) van mijn ligchaam en bloed, maar: dit is mijn ligchaam, dit is mijn bloed. Daar uit volgt, dat men niet op de natuur der voor ons liggende dingen, maar op de kracht derzelve zien moet. Want, gelijkerwijze hij het aangenomene vleesch bovennatuurlijk vergoddelijkt heeft, (ὑπερφυῶς ἐθέωσε,) zoo verandert hij ook, (μεταποιεῖ,) deze beſtanddeelen in zijn levend-

EUTHYMIUS ZIGABENUS.

(*) *Alexiados L.* XV. *p.* 490.

V BOEK VIII Hoofdſt. na C. G Jaar 1073 tot 1517.

vendmakend ligchaam, in zijn kostbaar bloed, om hunnen wil. (εἰς τὴν χάριν αὐτῶν.") Op eene andere plaats, (*ad vs.* 35.) komt bij deze verklaring nog de volgende bijvoeging: „ Wij willen hem, daar hij zegt, dat dit zijn ligchaam en zijn bloed is, gehoor geven en gelooven: want ook in den Doop is wel het water iets zinnelijks; (αἰσθητὸν,) maar de wedergeboorte is eene verſtandelijke, (νοητὸν,) gave." De *Roomſche* Schrijvers halen deze woorden aan als een getuigenis voor de verandering van het brood in het Avondmaal, maar hoe maakt men het dan met de bijgevoegde vergelijking van het water in den Doop met het gewijde brood en wijn? Ook hebben zich *Roomſche* Schrijvers moeite gegeven, om hem van het vermoeden van *Pelagianerij* te redden, maar voor de vuist geſproken, hij ſchijnt genoegzaam even eens als PELAGIUS gedacht te hebben. Zoo ſchrijft hij bij voorbeeld, over *Matth.* IX. 13. de Zaligmaker is niet gekomen, om *regtvaardigen* te bekeeren; *omdat deze zich zelven tot zaligheid genoegzaam zijn*; maar om der zondaren wil, die de bekeering noodig hebben. En deze verklaring is zijne eigene, want CHRYSOSTOMUS, gelijk hij zelve 'er bijvoegt, onderſtelt hier eene *Ironie*, volgens welke deze ingebeelde regtvaardigen zijn zullen.

THEOPHYLACTUS.

De andere uitlegger in de *Griekſche* Kerk is THEOPHYLAKTUS. Hij was een' tijd lang te *Konſtantinopolen* een Onderwijzer in de Welſprekendheid, ook Diaken bij de Hoofdkerk, en onderwees eenen Keizerlijken Prins. Eindelijk werd hem het Aartsbisdom

dom van *Bulgarië* opgedragen, alwaar hij, in het jaar 1107, te *Achrida* overleden is. Men heeft hem daarom in later tijden *Vulgarius* genoemd.

Zijne ſchriften zijn bijeen verzameld uitgegeven te *Venetië* van het jaar 1754 tot 1763 in IV Deelen in Folio. Hoe veel roem hij echter als uitlegger behaald heeft, veel daar van moet nogtans overgebragt worden op CHRYSOSTOMUS, dien hij nog nader op den voet gevolgd is, dan EUTHYMIUS, bijzonder in de uitleggingen over de Brieven van PAULUS. Hij heeft echter ook veel van zijn eigen, doch ſtemt insgelijks niet volkomen met de leere van AUGUSTINUS overeen. Zoo ſchrijft hij, bij voorbeeld, over *Joann.* VI. 44. „ Niemand kan tot mij komen, ten zij dat de vader hem trekke." CHRISTUS zegt dit *geenszins, om de vrijheid van den wil weg te nemen;* maar om te toonen, *dat de mensch, die ſtaat te gelooven, vele medewerking,* (συνεργία,) *van God noodig heeft.* Nog anders, voegt hij 'er bij: de vader trekt de genen, *die naar hun vrij voornemen daar toe geſchiktheid hebben;* (κατὰ προαίρεσιν ἐπιτηδειότητα ἔχοντας,) maar zulken niet, die zich zelven daar toe ongeſchikt maken.

Over zijn gevoelen van het Avondmaal is tuſſchen de Roomsch-Katholijken en Protestanten niet weinig getwist, ſedert de vermaarde *Zwitſerſche* Hervormer OEKOLAMPADIUS in het jaar 1524 zijnen *Commentarius over de Euangelisten* in het Latijn uitgegeven had. Laat ons hem zelven hooren. Over *Matth.* XXVI. ſchrijft hij: „ Nademaal CHRISTUS zeide: Dit is mijn ligchaam, zoo toonde hij daar door

V BOEK VIII Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

door aan, dat het brood, hetwelk op den altaar geheiligd wordt, het ligchaam des Heeren zelve is, maar niet deszelfs tegenbeeld. (ἀντίτυπον.) Want hij zeide niet: dit is een tegenbeeld; maar: dit is mijn ligchaam. Het wordt door eene onuitſprekelijke kracht veranderd; (μεταποιεῖσθαι,) alhoewel het ons brood ſchijnt te zijn, (of naar de vertaling van anderen, die misſchien harder is: *alhoewel het brood van ons gezien* wordt, κἂν φάνηται ἡμῖν ἄρτος.) Want, dewijl wij zwak zijn, en ijzen, om raauw vleesch, vooral van een mensch, te eten, zoo ſchijnt het wel brood te zijn; (of zoo zien wij wel brood;) maar inderdaad is het vleesch." Nog is de plaats van THEOFYLACTUS merkwaardig, waar hij verzekert, (over *Matth.* XV.) dat, alhoewel *de Heiligen* even zoo *voor ons bidden*, als *de Apostelen* voor de *Kananitiſche* Vrouw, wij evenwel *eer* van God verhoord worden, wanneer *wij zelve voor ons zelven bidden.*

MICHAEL PSELLUS.

Hoe zeer MICHAEL PSELLUS, *de Jongere*, voor de voornaamſte Wijsgeer en Geleerde van zijne eeuw gehouden is, evenwel verdient zijne *Dichterlijke omſchrijving van het Hoogelied*, en een *kleine uitlegging over ditzelfde Boek* naauwelijks aanmerking, als behelzende niets dan willekeurige mijſtieke verklaringen. Van zijne *uitlegging der Pſalmen* ſtaan ſlechts eenige weinige nietsbeduidende plaatſen in de zoogenoemde *Catenae*, hoedanige veelvuldig in deze eeuwen door de *Grieken*, die meer en meer neigden tot het maken van uittrekſels, verzameld zijn.

Uitleg-

Gelijk de *Joden* in deze eeuwen de Christenen ver

ver overtroffen in de uitlegging van het Oude Testament, zoo ſchijnen ook de *Jakobitiſche* Christenen de regtzinnige *Grieken* ver te boven gegaan te zijn. DIONYSIUS BAR-SALIBI, Biſchop te *Amida*, heeft in eenen kieſchen *Syriſchen* ſtijl, behalve andere Godgeleerde werken, ook verklaringen over den geheelen Bijbel nagelaten, van welke ASSEMANNI (*) oordeelt, dat 'er, de dwalingen van zijne gezindte uitgezonderd, niets in voorkomt, hetwelk den besten Godgeleerden onwaardig zou zijn.

V BOEK VIII Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073 tot 1517.

gers onder de Jacobieten.

DIONYSIUS, Biſchop van Amida.

Dezelfde ASSEMANNI (†) geeft ook een goed getuigenis van een uitlegkundig werk van den vermaarden Geſchiedſchrijver dezer gezindte, ABULFRARADSCH, onder den titel: *Voorraadſchuur der verborgenheden*, in hetwelk hij, behalve van de *Griekſche* Overzettingen des Ouden Testaments ook gebruik maakt van de *Syriſche* vertaling en van de ſchriften van ouder uitleggeren. Hij brengt verſchillende lezingen van den Tekst bij; wijst aan, welke vokaalpunten bij moeijelijke *Syriſche* woorden moeten gevoegd worden; en heldert den woordelijken zin kortelijk op.

ABULFARADSCH.

In de *Weſterſche* Kerk komen ons eene menigte uitleggers van den Bijbel voor, doch van bijna geene waarde. Geen wonder, zonder *Hebreeuwsch* of *Grieksch* te verſtaan, ontbloot van alle hulpmiddelen eener goede Uitlegkunde, waagden zij zich aan dit werk, hetwelk zij zich gemakkelijk maakten, de-

Uitleggers in de Latijnſche Kerk. Hun gebrek aan Taal-Oordeel-

(*) *Biblioth. Orient. Tom.* II. *pag.* 157.

(†) *l. c. pag.* 277.

V BOEK VIII Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073 tot 1517.

kunde enz.

dewijl zij onderſtelden, dat de Kerkvaders den Bijbel genoegzaam, wat den zin der woorden en het regtzinnig geloof betrof, verklaard hadden; voor hen was alleen overgebleven, geheimen en verborgenheden in denzelven op te ſporen, hoe zeldzamer hunne uitvindingen waren, en hoe vruchtbaarder in ſpitsvinnigheden, hoe grooter naam zij zich verwierven. Dus had reeds voorheen GREGORIUS *de Groote* een wijdloopig werk van zedekundigen inhoud over het Boek van JOB geſchreven, van welk Boek hij niets verſtond; dus ook vele anderen over de *Openbaring* van JOANNES, en de *Joodſche* Profeten. Te weten, de zwaarſte Boeken gaven de beste gelegenheid tot vernuftſpelingen, muggezifterijen enz. In de XIIde eeuw komen alleen meer dan XII uitleggingen voor van het *Hoogelied*, allen even zeer ver af van den waren zin van dit Boek.

Heel zeldzaam daartegen zijn de ſporen van Taalkunde ten dezen tijde in de *Latijnſche* Kerk. RUPERT van *Duits* verſtond misſchien wat *Hebreeuwsch*, maar aan zijne verklaringen van de Boeken des Ouden Testaments kan men het niet beſpeuren. RAYMUND MARTINI, honderd jaren later, verſtond 'er iets meer van, of liever van het *Rabbynsch*, doch hij bediende 'er zich van ter wederlegging van de Joden, maar niet ter verklaring van de Heil. Schrift. Ondertusſchen wordt een onverwacht voorbeeld van de toepaſſing van zoodanige Taalkennis op de oordeelkunde van den Bijbelſchen Tekst verhaald in de *Hiſtoire litteraire de la France* (*). De Heil. STE-

(*) *T.* IX. *p.* 123.

PA-

FANUS, Abt van *Citeaux*, zal in het jaar 1109 niet alleen de naauwkeurigſte affchriften van de *Vulgata*, (de toen gewone Latijnſche Overzetting,) hebben laten opzoeken; maar die bok met de *Hebreeuwſche* en *Chaldeeuwſche* oorſpronkelijke ſchriften, die zich in handen der *Joden* bevonden, hebben vergeleken. De Schrijvers van gemelde werk hebben in vier groote banden in Folio, deze fraaije uitgave van den Latijnſchen Bijbel, zoo als zij ze noemen, nog in de Abdij van *Citeaux*, met een eigenhandig berigt van den gemelden Abt, gezien. Het is jammer, dat zij dezelve, en inzonderheid de *Chaldeeuwſche* oorſpronkelijke ſchriften, welke men daar bij gebruikt zal hebben, niet naauwkeuriger beſchreven hebben.

Eene dergelijke verbetering van gemelde Overzetting, naar Hebreeuwſche, Griekſche en oude Latijnſche Handſchriften uit de tijden van KAREL *den Grooten*, ondernam omtrent het jaar 1236 de *Dominikaan* HUGO van *St. Caro*, op bevel van den Generaal van zijne Orde, JORDAN. Dit werk was in achting, zoodat velen van tijd tot tijd in de XIIIde eeuw de verſchillende lezingen van den kant van hetzelve lieten affchrijven; waar uit onder anderen het *Correctorium Bibliae Sorbonnicum* ontſtaan is, hetwelk nog in affchriften overig is.

Men had reeds lang van de *Mijſtieken* geleerd, hoe de Heilige Schrift in velerhanden zin te verklaren. Van *viervoudig* was dezelve reeds tot *zevenvoudig* vermeerderd; en ten overvloede boezemde men dit in Kerkredenen den volke in. De Heilige BERNHARD vindt zelfs in het *Hooglied* eenen

Velerhande zin van de H. S.

V BOEK VIII Hoofdst. na C. G. Jaar 1073 tot 1517.

viervoudigen zin, in eene zijner Leerredenen. — Bijzondere handleidingen tot geleerde uitlegging der ſchriften waren dus in dezen tijd noodeloos, dewijl alles op de Latijnſche Overzetting, en op de hebbelijkheid aankwam, om vele verklaringen over dezelve uit te kramen. Evenwel gaf een ongenoemde Monnik, naar het ſchijnt, onderrigt aan eenen anderen Monnik, HUGO genaamd, op deszelfs verzoek, omtrent het jaar 1170, in eenen Brief desaangaande (*). Hij wilde dien aanwijzen, hoe een bijna geheel ongeleerd mensch evenwel tot volkomen verſtand der Heil. Schrift geraken kan. Vooreerst geeft hij eene lijst van de Kanonieke Boeken des Bijbels, en voegt 'er bij, dat 'er nog vijf zijn, welke bij de *Hebreën Apokryfe*, dat is, verborgene en twijfelachtige heeten; doch de Kerk vereert ze, en neemt ze aan, namelijk: Het Boek der *Wijsheid*, SIRACH, TOBIA, JUDITH en der *Makkabeën*. De beide hoofddeelen van den Bijbel, vervolgt hij, moet men op eene drievoudige wijze lezen: *Secundum* historiam, allegoriam, *et* moralem inſtructionem, *ſeu magis dicendum*, tropologicam. Eerst moet men drie of viermalen den geheelen Bijbel naar den *Hiſtoriſchen zin* onderzoeken, en overal wel opmerken, wat niet naar de letter verklaard kan worden; wat volgens zoodanige verklaring valsch, onvoegzaam, nutteloos, onverſchillig,

(*) *Epistola anonymi de modo et ordine legendi S. Scripturam, in Martinii et Durandi Thes. Nov. Anecdtt. Tom.* I. *pag.* 486-490.

lig, en tot het verkrijgen van het eeuwig leven hinderlijk is; opdat ieder een door zoodanige voorbeelden, ook tegen zijnen wil, genoodzaakt worde, daar eenen *allegoriſchen zin* aan te nemen. In het begin moet men ſlechts de Boeken van MOZES en de *Hiſtoriſche* Boeken des Ouden Testaments, en nevens die JOSEPHUS en HEGESIPPUS lezen. Komt 'er in dezelve een onbekend woord voor, dan moet men het Etymologiſche werk van ISIDORUS, de verklaring der *Hebreeuwſche* woorden van HIERONYMUS; nog een Etymologiſch werk, (*Liber derivationum*,) en een ander, (*Partionarius vel Glosſarius*,) hetwelk, hoe ouder men het aantreft, des te meer onbekende woorden verklaart, raadplegen. Uit alle deze Bijbelboeken moet men het merkwaardigſte van buiten leeren, waar bij het geſchrift van AUGUSTINUS, (*de Quaestionibus Vet. Test.*) zeer nuttig kan zijn. Alsdan kan men eerst de Profetiſche Boeken des Ouden Testaments met volkomen vertrouwen lezen, en de vervulling der voorzeggingen, ook die nog niet vervuld zijn, opmerken. Daar op behooren de overige Bijbelboeken te volgen, en bij de Euangelisten het Boek van HIERONYMUS over de plaatſen van *Palestina* gebruikt te worden. Na zoodanige kennis van den Bijbel moet men de *Sacramenten* der Kerk leeren kennen, welke in de Boeken van HUGO, (waarſchijnlijk van *St. Victor*,) volledig gevonden worden. Vervolgens moet de natuur der *Hoofddeugden*, en der tegengeſtelde ondeugden, van waar men het ſlechts ontleenen kan, onderzocht worden. Doch wie de oorza-

V BOEK VIII Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073 tot 1517.

ken van alles, wat in den ganſchen loop des jaars in de Kerk geſchiedt, verlangt te weten, die leze het Boek met het opſchrift: *Candela Gerlandi*, (van dit Boek heeft MARTINI de Voorrede in het licht gegeven, doch men kan uit dezelve niet meer beſluiten tot den inhoud zelven, dan dat deze Kanunnik te *Beſançon* daar in uit Latijnſche Kerkvaderen veel bijeengebragt heeft tot opheldering van leeren vraagſtukken der Godgeleerdheid.) Ook leze hij het geſchrift van den Godgeleerden SIMON, hetwelk den titel *Quare* voert. (Maar dit kent men verders niet.) Hier na moeten AUGUSTINUS Boeken *van de Christelijke Leere*, en *van de Stad Gods*, met alle vlijt gelezen worden. Wanneer men zich nu op deze wijze regt zorgvuldig in de Heilige Schrift geoefend heeft, dan kan men zich onverſchrokken zoo wel tot het *allegorisch* als *moralisch* lezen van dezelve wenden, en dezen beiderlei zin naar eene willekeurige orde der Bijbelboeken uit dezelve putten. Van Spraak- of Taalkunde, van uitlegkundige Regelen of aanmerkingen, komt hier dus geen enkel woord voor.

Vergeefs wacht men ook van zoo vele Wijsgeerige Geesten, als zich in dezen tijd voordeden, eene betere Uitlegkunde. Zij verbeeldden zich, dat het beneden de waardigheid der Wijsbegeerte was, zich met zaken van het geheugen op te houden, zij moest in den verhevenen zin des Bijbels indringen, evenwel zoo, dat het Kerkelijk zamenſtel der Godgeleerdheid onaangeroerd bleve. Ten dezen aanzien voelden de Wijsgeeren hunne bekrompenheid zoo zeer,

zeer, dat zelfs JOAN van *Salisbury*, die de Wijsbegeerte als de algemeene regeerſter, (*omnium moderatrix*,) noemt, echter bekent, dat zij in de Godgeleerdheid geene palen mag ſtellen (*).

Van den Kardinaal BONAVENTURA, die te gelijk een *Schoolsch* en een *Myſtiek* Geleerde was, zou men misſchien iets hebben mogen hopen, dat hij, door de vorming van beide, den regten middelweg zal getroffen hebben; maar deze hoop is even ijdel. In eene Verhandeling, (*Principium in Libros S. S.*) zoekt hij de hooge voorregten der Heil. Schrift aan te toonen, en dezelve boven alle wetenſchappen te verheffen, maar alles is zonder kunde en ſmaak, in eenen onverſtaanbaren barbaarſchen ſtijl; hij ſchrijft aan den Bijbel de volgende eigenſchappen toe, welke men met zijne eigene woorden lezen moet: „ Inattingibilis altitudo, *propter profunditatem imperſcrutabilem*; Infallibilis certitudo, *propter proceſſum irrefellibilem*; Impretiabilis valitudo, *propter fructum inaeſtimabilem*; Incontaminabilis pulchritudo, *propter puritatem impermiscibilem*; Incoartibilis amplitudo, *propter diffuſionem irrestringibilem* enz. Het opſchrift van eene tweede Verhandeling van dezen Kardinaal belooft nog meer: *De reductione artium ad theologiam.* Doch zij loopt alleen daar op uit, dat de menigvuldige wijsheid Gods, welke klaar in de Heilige Schrift wordt voorgedragen, in alle kennis en in de geheele Natuur verborgen ligt; dat alle kennis aan de Godgeleerdheid dienstbaar is, en dat zij

Verhandelingen van BONAVENTURA over de uitlegging der H. Schrift

(*) *Polycrat. L.* VII. *C.* 11. *p.* 445.

V BOEK VIII Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

zij daarom voorbeelden en woorden uit alle wetenſchappen en kunſten neemt. Daar is, zegt de Schrijver, menigerlei licht; een uitwendig, hetwelk de *Mechaniſche* kunſten uitmaken; een lager, waar toe de zinnelijke kennis behoort; een inwendig, of de Filoſofiſche kennis; maar ook een hooger, het licht der Heilige Schrift. Ja, na dit alles ontwikkeld te hebben, vindt hij zes lichten, en nog een zevende in de eeuwigheid. Doch al deze verlichting is een duiſter mijſtiek licht, hetwelk niets verlichten kan.

Concordantievan HUGO van St. Caro.

Door eene andere ſoort van arbeid verwierf HUGO van *Sancto Caro* of *Charo* grooten roem; van wiens oordeelkundige verbetering der Latijnſche Vertaling wij boven geſproken hebben. Hij was een Godgeleerde van de Orde der *Dominikanen*, zijn naam was eigenlijk HUGUES DE VIENNE, maar hij werd HUGUES DE ST. CHERS of DE ST. THEUDER, (*Hugo de S. Theuderio* of *Theodorio*,) genoemd, naar zijne geboorteplaats in de nabijheid van *Vienne*. Hij werd tot Kardinaal benoemd door INNOCENTIUS IV, in het jaar 1244. Hij overleed te *Civita Vecchia* in het jaar 1263. In een van zijne Graffchriften, (want hij heeft 'er meer dan één gehad, omdat zijn gebeente naar *Lions* verplaatst is,) wordt hij genoemd: *Praeco Dei*, *Doctor fidei*, *Cijtharista Mariae*.

Hij heeft veel gewerkt aan den Bijbel, naar de mate zijner kundigheden. Hier ſpreken wij van zijnen arbeid, om het gebruik der Latijnſche Overzetting gemakkelijk te maken, hetwelk gemeenlijk genoemd wordt *Concordantiae Sacrorum Bibliorum*, maar

maar in Handſchriften meermalen *Concordantiae S. Jacobi*, naar het eerſte Klooster der *Dominikanen* te *Parys*, waar naar HUGO zelve niet zelden HUGO *de S. Jacobo* heet. In dit werk bragt hij al de woorden der Latijnſche Overzetting volgens het *Alphabeth*, met bijvoeging der plaatſen, waar elk woord in den Bijbel voorkomt; doch dewijl hij die plaatſen ſlechts aanwees, waar toe hij elk Hoofdſtuk des Bijbels in kleinere afdeelingen door de zeven eerſte letteren van het Alphabeth verdeeld had, zoo zetten eenige *Dominikanen* te *Parys*, geboren *Engelſchen*, in het jaar 1250 deze plaatſen geheel uitgeſchreven, daar bij, waarom het werk ſomtijds *Concordantiae Anglicanae* genoemd wordt, naderhand hebben anderen het ook nog verkort of vermeerderd.

Schriftuitleggers in de Latijnſche Kerk.

Nu zou eene geheele menigte van Uitleggers kunnen volgen, indien hun werk verdiende, dat men elk van hen bijzonder noemde. Evenwel zijn ſommigen zoo vermaard geworden, dat zij zelve, zoo als inzonderheid de Heilige BERNHARD, van *Proteſtanten* geprezen zijn; maar zij verdienen zelden dezen lof. Eene *Uitlegging van het Hoogelied* door THOMAS, Abt van *Vercelli*, die in het jaar 1226 geſtorven is, wordt geprezen, maar van welken ſmaak het zij, kan het begin terſtond aanwijzen: „ *Deiformis animae gemitus amitivi, veraque vox ista est in theoriis intellectualibus ſe exercitantis, et omni deſiderio ad unitionis pacem ferventiſſime anhelantis. Unde labore mentalis exercitii fatigata, et aliqua illius quietis praelibata dulcedine in tam*

V BOER VIII Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

laetabundum prorupit ſuspirium, ſicut vini ebullientis ardorem patientis impatientia ſtimulata: Osculetur me osculo oris ſui. Meer andere dergelijke werken gaan wij met ſtilzwijgen voorbij. — Eene zeldzame verſchijning is het, dat HUGO, Aartsbisſchop van *Rouen*, omtrent het midden der XIIde eeuw, verzekert, dat hij in zijn geſchrift: *Fragmentum Tractatus in Hexaemeron*, meer den *hiſtoriſchen* dan den *allegoriſchen* of den *zedelijken* zin wil ontvouwen. Ook is 'er eene ſoort van *Harmonie* der Euangelisten opgeſteld door ODO of OUDART, Bisſchop van *Kameryk*, geſtorven in het jaar 1103, beſtaande uit X harmoniſche Tafelen.

RICHARD van St. Victor.

RICHARD van *St. Victor*, de beroemde Kanunnik te *Parys*, omtrent het midden der XIIde eeuw, ſchijnt hier eene kleine uitzondering te maken, alzoo hij verſcheidene afdeelingen van het Oude Testament naar de letter heeft verklaard, onder deze tijtels: *Expoſitio difficultatum ſuborientium in deſcriptione Tabernaculi foederis; de Templo Salomonis ad litteram; de concordia temporum Regum conregnantium ſuper Judam et Israel; in viſionem Ezechielis, animalium et rotarum litteralis explicatio.* Ook zijn ſommige ophelderingen, door hem gegeven, goed getroffen, zoo ver zulks zonder kennis van het Hebreeuwsch geſchieden kon, maar te gelijk heeft bij hem alle ſoort van geheime uitleggingen des Bijbels en de verklaring van den *Myſtieken* zin de overhand, gelijk blijkt uit zijne verklaring van een gedeelte van het *Hooglied*, waar aan hij ook zijne krachten beproefd heeft. „ De woorden der Bruid: *Ik*

Ik zocht des nachts op mijn leger hem, dien mijne ziele liefheeft," beteekenen volgens hem, dat de ziel, die God zoekt, en tot zijne liefde en kennis volkomen wil geraken, hem in de ruste des gemoeds, en vrij van alle werkzame bezigheid, zoeken moet. Als zij daar op *in de ſtad rondging*: dan zegt dit, dat zij naar de deugden der Heiligen heeft omgezien, om naar derzelver voorbeeld haar huis daar mede te ſieren, omdat zij het voor onwaardig houdt, om den Bruidegom te ontvangen. *Zij zocht hem; maar zij vond hem niet*, omdat zij hem zoo volkomen in anderen vond. De *Wachters*, dat is, de Engelen, *vonden haar*; en *daar op vond zij haren geliefden*, omdat men door de kennis der ſchepſelen, der menſchen en der Engelen, eerst tot de kennis van God komt. *De zestig Helden, die om het bed van* SALOMO *ſtaan*, zijn die genen, die de Geboden des Heeren mannelijk vervullen, en daarom reeds de rust van CHRISTUS leeren kennen; want zestig is uit zes en tien zamengeſteld; het eerſte wijst de geboden, en dit laatſte de moeite in derzelver waarneming aan.

BERNHARD van Clairvaux

Zijn vriend, BERNHARD van *Clairvaux*, wordt voor een' groot Meester in ſoortgelijke geheimzinnige verklaringen gehouden. Men moet zijne wijze van uitlegging bijzonder uit zijne Kerkredenen of Predikatien leeren kennen. Zoo heeft hij 'er 17 over den XCIſten Pſalm gehouden, maar nergens is zijne geheimzinnige verklaring van den Bijbel meer bewonderd, dan in zijne 86 *Predikatien over het Hooglied*; hij heeft dezelve ſedert het jaar 1135 voor zijne

V BOEK VIII Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

RUPERT van Duits

ne Monniken gehouden, maar is niet verder gekomen dan tot het eerſte vers des derden Hoofdſtuks.

RUPERT, (of ROBERT,) Abt van *Duits*, of *Duyz*, in het *Keulſche*, van wien wij reeds meermalen geſproken hebben, heeft alle Mijſtieke uitleggers van dit Tijdvak in menigte van Boeken van deze natuur overtroffen, ſchoon hij aan dezelve meestal Godgeleerde opſchriften gegeven heeft. Hij behandelt den Bijbel, omtrent op dezelfde wijze, als men de Godgeleerdheid behandelde; door namelijk naar dialectiſche grondregelen allerhande ſpitsvinnige vragen over de geloofsleere op te werpen, en een groot aantal gemeene plaatſen 'er in te mengen. Deze handelwijze is wel niet geheel nieuw, men vindt 'er reeds voorbeelden van bij AUGUSTINUS en THEODORETUS, maar RUPERT heeft dezelve uitgebreid, en eigenlijk de eerſte dogmatisch-mijſtiſche verklaringen geſchreven. Het oudſte zijner werken is van het jaar 1117, en voert ten opſchrift: *de Trinitate et operibus ejus.* Het beſtaat uit 42 kleine Boekjes, die weder hunne bijzondere opſchriften hebben. Eigenlijk heeft hij het, zoo als hij in de opdragt zegt, uit *drie Hoofddeelen* zamengeſteld. Het eerſte gaat van den oorſprong der Wereld tot den Zondenval, en bevat de *werken des Vaders* in zich. Het tweede ſtrekt zich uit van den Val tot de Menschwording van Gods Zoon; dit noemt hij daarom *het werk des Zoons.* In het derde beſchrijft hij de *werken van den Heiligen Geest*, van de Menschwording van CHRISTUS tot het einde der Wereld.

Zijn

Zijn *Commentarius* over de XII *kleine Profeten* is met dat hoofdoogmerk opgeſteld, om 'er CHRISTUS in te zoeken, waarom het hem ook niet misſen kon, denzelven, zijne geſchiedenis, en de daar mede verbondene zedeleere volſtrekt overal te vinden. Tot een voorbeeld ſtrekke, dat hij het *woord des Heeren*, hetwelk tot JOEL geſchied is, van den Zone Gods verſtaat. Dat een *Myſtiek*, zoo als RUPERT, bij de uitlegging over het *Hoogelied*, (*in Cantica canticorum*, *de Incarnatione Domini*,) regt op zijne plaats ſtond, is ligt te gisſen. In eene aanſpraak aan de Maagd MARIA, en bede om haren bijſtand, verhaalt hij verſchijningen, aan hem en anderen wedervaren, door welke hij tot dezen arbeid opgewekt was. Dit gebeurde inzonderheid, toen hem de volgende Verzen van den Hemel af in een ſnel geſuis der lucht werden ingegeven:

Foemina mente Deum concepit, corpore Christum;
Integra fudit eum, nil operante viro.

Hij heeft dus doorgaans in dit Boek de verborgenheid van CHRISTUS menschwording en de hooge voorregten en deugden der Heilige Maagd ontdekt. Anderen hebben het begin van dit Boek dan van de Vaderen der *Joodſche* Kerk, dan van eene godvruchtige ziel verſtaan; maar hij beweert veel meer, dat het MARIA is, die van God den Vader de kus van zijnen mond ontvangen heeft; zoo als haar die van den Engel bij de ontvangenis van CHTISTUS is aangekondigd geworden.

Over het Boek van *Job* heeft RUPERT insgelijks eene

V BOEK VIII Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

eene uitlegging nagelaten, welke echter bijkans niets anders behelst dan een uittrekſel uit het laffe werk van GREGORIUS *den Grooten*, *Moralia in Jobum*. Maar in zijnen Commentarius over den *Prediker*, ontvouwt hij, meer dan in eenig ander van zijne uitlegkundige ſchriften, den woordelijken zin. Zelfs ſchijnt hij op eene plaats blijk te geven, dat hij het *Grieksch* en *Hebreeuwsch* verſtaan hebbe, doch dan is het niet te begrijpen, hoe zijne uitleggingen over het Oude Testament zoo onvoldoende zijn uitgevallen; misſchien heeft hij in eene ſtiptwoordelijke Latijnſche Vertaling den letterlijken zin opgezocht, dien hij echter meestal ſlechts heeft kunnen giſſen.

Alhoewel een ander van zijne ſchriften, (*de gloria et honore Filii hominis Libri* XIII.) eene louter dogmatiſche verhandeling volgens den titel aankondigt, echter ſteunt zij op eenen uitlegkundigen grond. Hij verklaart namelijk MATTHEUS Euangelie tot *Hoofdſt.* XII. 30., vervolgens heldert hij de Lijdensgeſchiedenis van CHRISTUS op, *Matth.* XXVI. en XXVII. Wijdloopig is inzonderheid zijn Commentarius over het *Euangelie van* JOANNES; in denzelven laat hij zich voornamelijk breedvoerig uit over de leere van het Avondmaal, om het vermoeden af te wenden, als of hij in hetzelve het ware ligchaam en bloed van CHRISTUS niet geloofde; waar op zich de Roomschgezinde Schrijvers regt te goede doen, zonder te bedenken, dat het weinig zegt, dat eenig Kerkvader, of Mijſtiek Schrijver, of Scholastiek, die uit gebrek aan Taalkunde geenen enkelen regel in den Bijbel goed weet te verklaren, in leerſtukken, wel-

welke alleen uit den Bijbel moeten afgeleid worden, geheel of ten deele met hunne Kerk overeenſtemmen.

De uitlegging van RUPERT over de *Openbaring van* JOANNES is lang genoeg, maar geeft verklaringen op, die doorgaans willekeurig zijn, zonder vaste grondregelen. Ook geloofde hij niet zoo zeer, dat vele voorzeggingen van dit Boek nog vervuld moeten worden, als wel dat zij reeds, van de eerſte tijden der wereld af, maar bijzonder van ABRAHAM en MOZES af, tot op CHRISTUS, en de naastvolgende eeuwen, vervuld zijn geworden. Zijne uitſpraak, die in deze verklaringen voorkomt, verdient aanmerking, dat, nademaal noch JEZUS noch zijne Apostelen zijne vereering met het zwaard en bloedvergieten afgedwongen hebben, ook Chriſtelijke Vorsten dit niet doen mogen, dewijl God eenen vrijwilligen dienst begeert. Nog is 'er een niet klein Boek van den Abt RUPERT, hetwelk, niettegenſtaande zijnen dogmatiſchen titel, (*de victoria Verbi Dei Libri* XIII.) evenwel meer tot het uitlegkundige behoort.

Uitleggkundige werken der Schoolastieken.

Men zou mogen denken, dat men bij de *Wijsgeeren* van dezen tijd, de *Scholastieken*, iets beters ten aanzien van het uitlegkundige zou vinden; maar de Schrift uit te leggen was geheel hunne zaak niet, zij hielden dit op zijn best voor eene bijzaak, bij welke zij op zijn hoogst een aantal vragen ter bane bragten, welke eene zaak van verſcheidene zijden beſchouwden, en op meer dan éene wijze beantwoord konden worden. PIETER LOMBARD heeft *Commentarien over de Pſalmen* en de *Brieven van*

PAU-

V BOEK VIII Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

PAULUS nagelaten, doch het zijn ſlechts uittrekſels uit Kerkvaderen en andere Godgeleerden, tot de XIde eeuw toe. Eigenlijk heeft hij ſlechts een werk van ANSELMUS, Deken en Scholasticus aan de Stiftskerk te *Lion*, met bijvoegſelen vermeerderd. Deze vermaarde Leermeester van ABELARD, die in het jaar 1117 overleden is, was een vlijtig onderzoeker van den Bijbel, zoo ver hem de oude Uitleggers hadden voorgelicht. Voornamelijk vond een werk van hem toejuiching, in hetwelk hij uit deze leidslieden korte aanmerkingen over den geheelen Bijbel verzameld heeft. Het heet *Glosſa interlinearis*, omdat het tusſchen de regelen der Latijnſche Overzetting was ingevoegd. Men zag dit werk, gelijk een dergelijk werk van WALAFRID STRABO, in de IXde eeuw, (*Glosſa Ordinaria*,) langen tijd als de beste hulpmiddelen aan tot verſtand van den Bijbel.

ALBERT *de Groote* heeft in zijne Commentarien *over de Pſalmen*, *de Klaagliederen van* JEREMIA, *het Boek* BARUCH, DANIEL, *de* XII *kleine Profeten*, *de vier Euangelien*, en *de Openbaring van* JOANNES, ook den woordelijken, en niet zelden den mijſtieken en allegoriſchen zin van de Kerkvaderen ontleend, hoewel hij 'er hier en daar ſpitsvinnige ophelderingen, zelfs uit de *Ariſtoteliſche* Wijsbegeerte bijgevoegd heeft. Ook heeft hij den geheelen Bijbel met korte ophelderingen voorzien. De oude Schrijvers drukken dit uit met de woorden: *Postillavit Euangelia*, *Epistolas Pauli etc.* Want deze uitdrukking, welke, ſedert de tijden van KAREL *den Groo-*

Grooten, aan verzamelingen van Leerredenen eigen was, welke telkens op eene zondagsafdeeling van den Bijbel, (*post illa*, namelijk *textus verba*,) volgden, beteekende nu nog gewonelijker de opheldering, welke bij elk vers der Latijnſche Overzetting gevoegd werden. Van daar heet nog in het *Fransch*, *apostiller*, een geſchrift met aanmerkingen verzellen.

De groote leerling van ALBERT, THOMAS van *Aquino*, is nog beroemder geworden door een uitlegkundig werk. Hij heeft over het geheel veel over den Bijbel geſchreven, maar één werk, waar toe hij echter niets van zijn eigen heeft bijgebragt, is het meest bewonderd geworden. Hij zelve noemt het: *Expoſitio continua in Euangelia*, korter heette het ook, *Continuum;* maar kort na zijnen dood gaf men het den naam: *Catena aurea in quatuor Evangelia*, hetwelk misſchien aanleiding heeft gegeven tot de meening, dat de H. THOMAS de uitvinder is van de benaming *Catenae Patrum*. Hij heeft in hetzelve bij elk vers of afdeeling der Euangelisten de verſcheidene verklaringen der Kerkvaderen en derzelver navolgeren ordenlijk naast elkander geplaatst; doch niet zonder misſlagen, voornamelijk ten aanzien der *Griekſche* Vaderen, welke hij zelve in hunne oorſpronkelijke ſpraak niet verſtond, en zich dus van de hulp van anderen moest bedienen, die hem niet zelden door ontrouwe of wel vervalschte overzettingen misleid hebben.

Wij moeten hier nog eens weder komen tot den Kardinaal HUGO van *St. Caro* of *Charo*, wegens zijn groot en zeer toegejuicht Bijbelwerk: *Postillae* HUGO van St. Caro Postillae

V BOEK VIII Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073 tot 1517.

in univerſa Biblia.

in univerſa Biblia, juxta quadruplicem ſenſum, litteralem, allegoricum, myſticum, anagogicum. Hoe zijne ſtoutheid, om Boeken te willen uitleggen, welker taal hij niet verſtond, geheel mislukte pogingen ten gevolge hebbe gehad, kan terſtond het begin der Scheppingsgeſchiedenis leeren. Eerst wordt hier de *letterlijke zin* verklaard; *in principio* wordt dan *wezenlijk* van de Godheid, dan *perſoonlijk* van elk der drie perſonen in dezelve gebruikt; maar hier beteekent het de *eeuwigheid Gods; creavit*; daar door wordt de almagt van God aangeduid, en eene driedubbele dwaling over de ſchepping van PLATO, ARISTOTELES en EPICURUS verworpen. *Tenebrae erant ſuper faciem abijſſi; id est ſuperficies machinae mundialis eran obscura propter lucis abſentiam. Machinam, quam prius dixerat terram, vocat abijſſum, pro ſui confuſione et obſcuritate; unde et graece dicitur chaos. Est antem abijſſus proprie profunditas aquarum ſub terra latentium, Attenditur autem haec confuſio ſecundum Theologum quoad vaporationem; ab initio enim ſingula locum ſuum tenent; ſed aquae vaporabiles erant usque ad ſublunarem globum tenues admodum nebulae. Secundum Philoſophum vero attenditur illa confuſio, quoad elementorum permixtionem in unum chaos.* Hier wordt eene plaats uit OVIDIUS *Herſchepping* aangehaald, en eene zoodanige vermenging der Elementen in den most aangewezen; die genen worden beſtreden, die geleerd hebben, (*dogmatizaverunt*,) dat de duisternis eeuwig is; of dat zij van God eer geſchapen is geworden, dan het licht, en eindelijk wordt bij de

de woorden *Spiritus Dei* aangemerkt, dat tot werken vijfderlei zaken behooren: ſtoffe, noodzakelijkheid, magt, wijsheid en wil. Thans volgt de *allegoriſche zin: In principio, id est, in Filio, qui dicit: Ego ſum principium, qui et loquor vobis. Creavit coelum, id est, Novum Testamentum, coelestia promittens; et terram, id est Vetus Testamentum, terrena promittens. Utrumque Testamentam in Christo creatum est; unde Exodi XXVI. cortinae tabernaculi, quae figurant Vetus et Novum Testamentum, opere plumario compoſitae ſunt. Pluma est acus; acus vero Christus, in primo adventu perforatus in paſſione, punget in ſecundo ſicut acus, quando venerit in majestate. Per cuspidem acus ſignificatur potestas divinitatis, quae punget in judicio: per foramen acus, fragilitas humanitatis, quae fuit perforata in cruce. Utrumque Testamentum dicitur coelum, ubi de divinitate agitur; terra, ubi de humanitate; coelum propter ſenſum ſpiritualem, terra propter litteralem. Et bene dicitur, quod in Filio factum est Vetus et Novum Testamentum, quia Filius verbum est, in quo facta est ſcriptura, Job C. XXXIII. Semel locutus est Deus.* Eindelijk komt ook de *zedelijke zin* van dit verhaal. *In principio, id est, in filio. Filius est creator coeli, id est, bonorum, et terrae, id est, malorum; Jeſ. C. XLV. Formans lucem, et creans tenebras; faciens pacem et creans malum. Coeli ſunt Sancti; Pſalmus: Coeli enarrant etc. Terra mali; Gen. C. III. Terram comedes omnibus diebus vitae tuae* en dergelijke meer.

In de XIVde eeuw eindelijk begonnen ſchrandere Poginger

V BOEK VIII Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073 tot 1517.

mannen meer en meer aan te wijzen, hoe hoogſt noodzakelijk eene verbetering en hervorming in de Godgeleerdheid in het gemeen en in de beoefening des Bijbels in het bijzonder ware. In de XIVde eeuw had FRANCISCUS PETRARCHA, gelijk hij onder de eerſte lieden behoort, die tot herſtelling van ware geleerdheid gearbeid hebben, ook veel kunnen toebrengen tot verbeteringen in de Godgeleerdheid, daar hij van de Ouden eene Wijsbegeerte geleerd had, welke meer op verbeteren dan op weten doelde, en meer echte levenswijsheid in zich bevatte; maar PETRARCHA was geen Godgeleerde, en de Godgeleerden zagen hem aan als iemand, die te ver beneden hen was, om eenige acht op hem te ſlaan; doch tegen het einde der XIVde eeuw deed een Godgeleerde van groot aanzien, die geheel niet voldaan was met den toeſtand van zijne wetenſchap, gewigtige voorſlagen, tot derzelver verbetering.

tot verbetering en hervorming der Godgeleerdheid enz.

JOANGERSON, zijn leven en ſchriften.

Deze man was JOAN GERSON, dien wij reeds in onze Geſchiedenis meermalen werkzaam tot deze edeler einden ontmoet hebben. Het is der moeite waardig, van het leven en de ſchriften van dezen vermaarden man een beknopt verſlag te geven. Eigenlijk heette hij JOAN CHARLIER, maar hij wordt naar zijne geboorteplaats, een klein vlek in het Kerspel van *Rheims*, niet ver van *Rhetel*, waar hij den 14den December 1363 ter wereld kwam, GERSON, en in het Latijn ſomtijds DE GERSONO genoemd. In het jaar 1377 werd hij naar de Univerſiteit te *Parys* gezonden en onder de *Artistae*, de beoefenaars der Wijsbegeerte en vrije Kunſten, aangenomen.

men. Reeds in het jaar 1381 ontving hij de waardigheid van *Magister*, en ſtudeerde vervolgens nog tien jaren in de Godgeleerdheid, onder de vermaarde Leeraren PETRUS D'AILLY en AEGIDIUS DE-CHAMPS. In het jaar 1392 kreeg hij de waardigheid van *Doctor* of Leeraar in de Godgeleerdheid, en drie jaren daar na werd hij Kanſelier der Univerſiteit van *Parys*, in plaats van zijnen Leermeester D'AILLY, die deze waardigheid nedergelegd had. Ook gaf hem de Hertog van *Burgondië*, die hem daar aan geholpen had, den post van eenen *Deken* bij de Kerk te *Brugge*. Hij nam zijn ambt als Kanſelier met zeer veel aanzien en roem waar, maar hetzelve was voor hem ook met vele moeijelijkheden, en zelfs met gevaren verbonden. Voorheen had hij reeds medegewerkt, ter uitdelging der *groote Pauſelijke Scheuring*, welke toenmaals plaats had. Allengs begon hij vaster grondregelen aan te nemen, en te beweeren, dat eene algemeene Kerkvergadering boven de Paus zij, en geregtigd, om tegen deszelfs wil en dank de eenigheid te herſtellen. Sedert het jaar 1409 ontvouwde hij deze grondregelen in zijne ſchriften over deze eenigheid, over de onnoodzakelijkheid van eenen Paus te hebben, en volgens dezelve arbeidde hij op de Kerkvergadering te *Piſa*; en nog ſterker op die van *Konſtans*, welke hij tot eene *Hervorming der Kerk* aanſpoorde; doch daar van is reeds in het voorgaande geſproken.

Doch midden onder deze werkzaamheden van GERSON viel 'er in *Frankryk* eene gebeurtenis voor, in welke hij van tijd tot tijd deel nemen moest, en

V BOEK VIII Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

die zijn overig leven met kommer en gevaar vervulde. De Koning van *Frankryk*, KAREL VI, was door eene ziekte of ongefteldheid aangetast, welke tot krankzinnigheid en razernij overfloeg, en dertig jaren, flechts met enkele korte tusfchenpozingen, tot des Konings dood geduurd heeft, in het jaar 1422. In het eerst maakte zich de Koningin met den Hertog van *Orleans*, des Konings Broeder, van de regering meester, maar zij hadden eenen magtigen tegenftrever in den Hertog van *Burgondië*, welke laatfte eindelijk in het jaar 1407 den Hertog van *Orleans* te *Parys* liet vermoorden. Toen hij fpoedig ontdekt werd, de aanlegger van dezen moord te zijn, beleed hij zulks, met bijvoeging, dat de Duivel hem verzocht en verleid had. Hij begaf zich naar de *Nederlanden*, maar keerde fpoedig met een aantal krijgsbenden naar *Frankryk* terug, bezette *Parys*, en was nu ftout genoeg, om te begeeren, dat men, op eene regtelijke wijze, de verdediging van dezen moord zou aanhooren, welken hij, ten dienfte des Konings, en tot welzijn des vaderlands, had laten volbrengen. Hier op kwamen de Daufin, Zoon van den zieken Koning, de Prinfen van den bloede, Geeftelijke en Wereldlijke Grooten, de Gerigtshoven, de Univerfiteit en andere aanzienelijke mannen, te zamen, en in deze vergadering verfcheen de Hertog in Maart 1408.

Nu hield JEAN PETIT, of JOANNES PARVUS, een *Franciskaner* Monnik, Doctor en Leeraar der Godgeleerdheid te *Parys*, in naam des Hertogs eene lange redevoering tot deszelfs regtvaardiging. In de-

dezelve beweerde hij, dat een onderdaan en Vaſal, die tegen zijnen Koning en Heer iets onderneemt, om denzelven zijne heerſchappij te onttrekken, den dood verdient, en *dat het in zoodanig geval elken onderdaan, zonder een bijzonder bevel, naar de natuurlijke, zedelijke en goddelijke wet geoorloofd is, zulken verrader en trouweloozen dwingeland om te brengen of te doen ombrengen; ja dat dit roemrijk en verdienſtelijk is; inzonderheid wanneer hij zoo magtig is, dat de geregtigheid door de overheid niet tegen hem kan gehandhaafd worden.* Op dezen grond verdedigde hij den moord des Hertogs van *Orleans*, dien hij als zoodanigen verrader en dwingeland afbeeldde. Ook verwierf de Hertog van *Burgondië* van den Koning eene plegtige ſchriftelijke vergeving; of liever eene uitdrukkelijke goedkeuring, dat hij eenen broeder des Konings, die denzelven naar het leven had geſtaan, uit den weg had laten ruimen. Hij werd wel, nog in het jaar 1408, als hij zich naar de *Nederlanden* begeven had, op de aanklagte van de weduwe des vermoorden, voor vijand des Rijks en in den rijksban verklaard; doch reeds in het volgende jaar verſcheen hij andermaal te *Parys*, alwaar hij den Koning en den jongen Hertog van *Orleans* eene nieuwe verzoening afdwong, en zijne overmagt in het Rijk handhaafde. Doch deze verzoening was van korten duur, en de vijandſchap brak in eenen volkomenen burgerkrijg uit. Een nieuwe vrede werd ſpoedig door eenen gruwelijken moorddadigen opſtand der aanhangeren van den Hertog van *Burgondië*

V BOEK VIII Hoofdſt. na C. G Jaar 1073 tot 1517

die te *Parys* in het jaar 1413 vernietigd; doch in hetzelfde jaar kreeg het Huis van *Orleans*, met hetwelk ook de Daufijn verbonden was, volkomen de overhand.

Thans begon men ook de zoo aanſtootelijke verdediging van den *Franciskaner* PETIT, die reeds in het jaar 1411 overleden was, aan te vallen, en GERSON zag zich ſpoedig genoodzaakt, bij dezen aanval een hoofdperſoon uit te maken. Hij had zich tot hier toe in eene moeijelijke omſtandigheid bevonden. Aan den Hertog van *Burgondië* was hij veel verſchuldigd; maar zijne grondregelen en handelingen kon hij niet goedkeuren. De bekommeringen deswegens deden hem zelfs een voornemen opvatten, om het ambt van Kanſelier neder te leggen, hetwelk hij echter niet volbrengen kon. Ondertusſchen vereenigde zijne geneigdheid zich ſedert het jaar 1413 meer met de inzigten van het Hof, of eigenlijk van de partij van het Huis van *Orleans*. Hij had in dit jaar geen gering gevaar doorgeſtaan; want als hij de razende buitenſporigheden van het graauw, van de *Burgondiſche* partij, in eene predikatie beſtraft, en hetzelve den toorn van God gedreigd had, kon hij zijn leven tegen deszelfs verbittering niet anders beveiligen, dan dat hij zich zelven een tijd lang in de Hoofdkerk verborgen hield; en toch werd zijn huis geplunderd. In September van dat jaar hield hij eene redevoering in het *Fransch*, als Afgevaardigde der Univerſiteit, voor den Koning en de Prinſen; in welke hij de ſtellingen van PETIT wederleide, als eene dwaling van het geloof en zeden, ſtrijdig met het

het verbod van niet te dooden, en met de woorden: Wie het zwaard neemt, zal door het zwaard omkomen; verder, dat deze onderſtelling de verwoesting van het Gemeenebest en van elken Vorst zou veroorzaken, veel bedrog, verraad en meineed voortbrengen, en als zij hardnekkig voorgeſtaan wordt, iemand tot een' Ketter moet maken. Onder anderen drong GERSON daar op aan, dat men zelfs Heidenen en Ongeloovigen woord en trouwe houden, en bij een bezworen verdrag blijven moet, alhoewel de andere partij dat verbroken heeft. — De Univerſiteit, die reeds in het jaar 1410 van den Hertog van *Orleans* gevergd was, om de ſtellingen van PETIT te onderzoeken, bediende zich thans van hare vrijheid, en bevestigde plegtig, het geen GERSON daartegen gezegd had. Op haar verzoek belaste de Koning den Biſchop van *Parys* met den Inquiſiteur van *Frankryk*, den Dominikaan JOAN POLET en anderen, de gemelde ſtellingen naauwkeurig te onderzoeken. Deze hielden daar over vele zittingen, tot eindelijk den 23ſten Februarij 1414 de verdediging van PETIT en negen ſtellingen daar uit afgeleid, veroordeeld, en de eerſte twee dagen daar na openlijk verbrand werd. In de volgende maand veroordeelde de Koning ook door een bijzonder plakaat deze vermaarde Apologie, en gebood het Parlement, om die genen als misdadigers te ſtraffen, die zich naar derzelver grondregelen zouden gedragen. Eer nog het eerſte vonnis bekend gemaakt werd, had de Biſchop, op begeerte der Hooge School, den Hertog van *Burgondië* laten vragen, of hij die leerſtellingen aannam? waar

op hij ten antwoord gekregen had, dat de Hertog zich voor noch tegen PETIT wilde uitlaten, dan in zoo ver hij gelijk had. GERSON bragt het intusſchen daar toe, dat de Koning nog in December 1414 de meermalen gemelde leerſtellingen door een nieuw bevel verwierp. GERSON zelf liet zich ook, in eene Lofrede, welke hij op den Hertog van *Orleans* houden moest, vrij ſcherp uit, tegen den Hertog van *Burgondië*.

Nu ſcheen de twist over de verdediging van PETIT geheel beſlist te zijn. Ook gaf de Koning aan zijne Gezanten op de Kerkvergadering te *Konſtans* in het jaar 1414 last, om van deze zaak geen gewag te maken op de vergadering, hoedanigen last de Hertog van *Burgondië* ook aan zijne Afgevaardigden gegeven had. Evenwel liet deze in het jaar 1415 aan de *Franſche* Natie op deze vergadering eenen Brief overgeven, waar door deze zaak op nieuw verlevendigd werd. Hij klaagde in denzelven, dat men hem van Ketterij verdacht wilde maken, en begeerde, dat zijne lasterende vijanden geſtraft, en dat alle onderzoekingen op de vergadering, die hem of den Monnik PETIT betroffen, in tegenwoordigheid van zijne Gezanten zouden behandeld worden.

Hier tegen protesteerden de beide Koninklijke Gezanten GERSON en PIETER van *Verſailles*, een Benedictijner en Profeſor der Godgeleerdheid, doch in hun eigen naam, begeerende, dat de vergadering daar over vonnisſen zou; gelijk dezelve dan ook eene Kommisſie tot het onderzoek der geloofszaken benoemde. MARTIN PORREE, Biſchop van *Arras*, een

een Dominikaan, een der Gezanten van den Hertog, drong aan, dat het vonnis van den Biſchop van *Parys* met de zijnen te niet gedaan, en dewijl 'er geen beſchuldiger verſchenen was, dat zoo wel de *waarheden* van PETIT, als de ſtellingen, hem door GERSON toegeſchreven, in derzelver *Probabiliteit* gelaten zouden worden. Overigens wilde hij niet verhinderen, dat de leere van *Tijrannenmoord*, na behoorlijk bepaald te zijn, veroordeeld werd. GERSON daar tegen bewerkte, dat het bovengemelde vonnis door de vergadering mogt bekrachtigd worden.

Zonderling was het ondertuſſchen, dat, terwijl GERSON in naam der Hooge School van *Parys* dus ijverde, een gedeelte derzelve zich verklaarde, daar geen deel in te nemen; waar onder de *Regtsgeleerde Faculteit*, (*Facultas Decretorum*,) beweerende, dat PETIT niet geleerd had hetgeen, waar men hem van beſchuldigde, en dat GERSON van *Konſtans* tehuis ontboden moest worden. Doch, nadat de Koning omtrent 40 leden der Hoogeſchool uit de ſtad gebannen had, kwam dezelve in het jaar 1416 eenparig in het gevoelen van GERSON. In de vergadering zette men ondertuſſchen dezen twist niet zonder bitterheid voort; men kon het zelfs niet eens worden, of de betwiſte ſtellingen tot het geloof behoorden, en dus door de Kerkvergadering moesten beoordeeld worden. Eindelijk deed de Kommisſie den 15den Januarij 1416 uitſpraak, en verklaarde het vonnis van den Biſchop van *Parys* voor nietig en van geene waarde, waar op een appel van de zijde der *Franſche* Gezanten volgde, en eene nadrukkelijke re-

V BOEK VIII Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

redevoering van GERSON aan de Gezanten van den Hertog van *Burgondië*, en menigvuldige raadplegingen zonder uitſlag.

Toen deze twist op de vergadering te *Konſtans* op het hoogst gedreven werd, ſtond de Pausſelijke Stoel ledig. MARTIN V kwam op denzelven tegen het einde van het jaar 1417; en van hem kon men, naar het ſcheen, eene beſlisſende uitſpraak verwachten; te meer, dewijl juist toen een geſchrift van gelijken inhoud van JOAN van *Falkenberg*, een *Dominikaner*, groot opzien maakte, hetwelk hij op bevel van de Duitſche Ridderorde had opgeſteld tegen den Koning van *Polen*, JAGELLO en zijn Rijk, en waar in alle Koningen, Prelaten en Christelijke Volken werden aangemaand, om dien Koning met zijne onderdanen uit te roeijen. „ De Koning," zeide de Schrijver daar in, „ is, als een boos Vorst en Afgod, en de *Polen*, die hem dienen, zijn afgodendienaars. Beiden verdienen ſlechts gehaat te worden, het zijn ketters en onbeſchaamde honden, die tot hun uitbraakſel of tot hun ongeloof wederkeeren. Het is daarom verdienſtelijker, de *Polen* en hunnen Koning om te brengen, dan Heidenen. De Wereldlijke Vorsten, die dit doen, en den *Poolſchen Adel* op zullen hangen, zullen daar door de hemelſche heerlijkheid verdienen; maar die genen, die ze dulden of onderſteunen, zijn verdoemd." Dit geſchrift werd in Junij 1417 veroordeeld en ten vure gedoemd, en de opſteller in de gevangenis gezet. MARTIN, die als Kardinaal dit vonnis onderteekend had, wilde het echter als Paus niet bevestigen, dewijl

wijl de Duitſche Ridderorde bij hem aanhield, om het te vernietigen of te verzachten. De *Polen* beriepen zich op eene toekomende Kerkvergadering. Even zoo vergeefs wachtten de *Franſchen*, dat de Paus de verdediging van PETIT veroordeelen zou. De vrees voor den Hertog van *Burgondië* hield den Paus terug, en de *Franſchen* moesten zich vergenoegen, dat de vergadering de hoofdſtelling van PETIT ſcheen veroordeeld te hebben in dien zin, in welken zij dezelve namen. Doch in den grond hadden zij niets gewonnen, dewijl de tegenpartij volſtrekt ontkende, dat PETIT zijne ſtelling in dien zin beweerd had. Hierom klaagde GERSON, na het afloopen der Kerkvergadering, in het jaar 1418, in een klein geſchrift: *Dialogus apologeticus*, zeer levendig, niet zoo zeer over de Kerkvergadering en over den Paus, als over de driften van velen, die op de vergadering tegenwoordig waren.

In dezen twist is dit bijzonder merkwaardig, dat men daar in de eerſte uitdrukkelijke verdediging en beſtrijding ontmoet van het *Probabilismus*, over hetwelk in de laatſte eeuwen zoo veel geſtreden is, of van die leere, dat ongeoorloofde handelingen, door de menigte der genen, die zich voor dezelve verklaren, bijzonder van aanzienelijke Leeraren, eene ſoort van *Probabiliteit*, of ſchijn van geoorloofdheid, bekomen. Nog meer, de zoo zeer beſtredene leer van PETIT, en met dezen de Hertog van *Burgondië* zelve, heeft in de nieuwſte tijden eenen ſcherpzinnigen verdediger gevonden in den beroemden Regtsgeleerden te *Wittenberg*, AUGUSTIN VAN LEYSER,

V BOEK VIII Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

in eene Akademiſche Verhandeling. *Diſſ. qua memoriam Jo. Burgundi et doctrinam Jo. Parvi de caede perduellium vindicat. Viteb.* 1735.

De gevolgen van dezen twist waren voor GERSON alleronaangenaamſt. Dewijl hij den Hertog van *Burgondië* zoo zeer beleedigd had, die juist bij het ſluiten der vergadering van *Konſtans* weder de overhand in *Frankryk* had, durfde hij niet naar zijn vaderland keeren, maar begaf zich in het jaar 1418 naar het ſtadje *Katenberg* in *Tyrol*, de Hertog van *Oostenryk* gaf hem vervolgens eene plaats onder de Profeſſoren te *Weenen*. Doch in het jaar 1419 ging hij naar *Lyons* in het *Coelestiner* Klooster aldaar, waar zijn Broeder *Prior* was. De Hertog van *Burgondië* was onlangs vermoord, en de gemelde ſtad getrouw aan den Daufijn. Hier leefde hij zijne overige dagen gerust, zich bezig houdende met het ſchrijven van verſcheidene ſtichtelijke ſchriften, en het onderwijs van kinderen. Den dag voor zijnen dood bragt hij zijne kleine leerlingen in de Kerk ter Miſſe, en liet hen met geſlotene deuren bidden: God, mijn Schepper! ontferm u over uwen armen knecht, JOAN GERSON! Hij ſtierf den 12den Julij 1429. Zijne gezamenlijke ſchriften zijn door LUDW. ELL. DU PIN het volledigſt uitgegeven in 1706 in V Deelen in Folio.

Karakter van GERSON.

Men kent GERSON uit de Geſchiedenis als een' man van hoogen, onverſchrokkenen en ſtandvastigen geest, die roemwaardige ontwerpen met edelen moed wist door te zetten. Hij maakte een gelukkig begin, met de Pauſen binnen hunne oude palen terug te

te wijzen; hij handhaafde tegen hen de regten der Vorsten en der Kerkvergaderingen; hij verdedigde met kunde de vrijheden der *Franſche* Kerk en de voorregten der oorſpronkelijke Geestelijkheid; hij bevorderde de Hervorming der Kerk in haren uitwendigen toeſtand met alle zijne vermogens, en beſtreed vele grove ſoorten van Bijgeloof. Voor Christelijke Godzaligheid, zoo als hij 'er zich een denkbeeld van gemaakt had, was hij ijverig gezind; en men kan 'er niet wel aan twijfelen, of hij heeft door zijne predikatien en ſchriften niet weinig tot verbetering der zeden toegebragt. Maar zijne Theologiſche geleerdheid was ſlechts middelmatig. Alhoewel bekend met de oude *Romeinen*, en niet geheel ongeoefend in het maken van Latijnſche Verzen, had hij toch van hen den kieſchen ſmaak in de behandeling der wetenſchappen, en voornamelijk in het uitleggen der oude Schrijvers, niet geleerd. Gebrek aan Bijbelſche ſpraakkennis en aan oordeelkunde, was daar bij eene voorname hindernis. Het ontſnapte zijnen waarnemenden geest niet, hoe zeer de Godgeleerdheid veredeld kon worden, maar hij drong niet diep genoeg door in de bronnen en hulpmiddelen van derzelver verval. Alhoewel hij dikwijls goede grondregelen volgde, echter zijn 'er bij hem vele wankelende; bijzonder merkt men op, hoe menigmaal zijn gezond verſtand en zijn navorſchen in ſtrijd is, met het gezag en geloof der Kerk; of liever voor hetzelve hebben moeten bezwijken. De verſtandige onderzoeker en algemeen nuttige Godsdienſt-Leeraar kibbelde nogtans zonder noodzake over het

V BOEK VIII Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

het Vagevuur; verketterde de vrienden van den Beker in het Avondmaal, en bevorderde den dood van JOANNES HUS. Zijn ſtijl heeft ook bijkans niets van het voorkomen der aloudheid. Met dit al, nademaal hij in kundigheden, nuttige werkzaamheid en moed boven alle Weſterſche Godgeleerden van zijnen tijd uitmuntte, zoo is het niet vreemd, dat men hem den *allerchriſtelijkſten Leeraar*, (*Doctor Chriſtianiſſimus*,) genoemd heeft.

PETRUS D'AILLY.

Zijn Leermeester PETRUS D'AILLY heeft wel niets van belang over de godgeleerde leerwijze geſchreven; maar dat het hem ten minſte niet aan den goeden wil ontbroken heeft, om dezelve te herſtellen, blijkt uit zijne hier voor reeds beſchrevene *aanprijzing van de Heilige Schrift*. Een ander van zijne ſchriften, (*Principium in curſum Bibliae*, *praeſertim in Euangelium Marci*,) bevat een bewijs, dat de Godgeleerdheid ver boven de door menſchen uitgevondene wetenſchappen te ſtellen is. Wil men zijne wijdloopige Verhandeling *over de valſche Profeeten*, en twee andere *over de Drieëenheid*, als proeven aanzien van den weg, dien hij gewoon was in de *Theologie* te bewandelen, dan zal men 'er zich juist geen hoog denkbeeld van kunnen maken. Onder anderen oordeelt hij van de Starrenwigchelarij, welke hij vrij genegen was, met JOAN van *Salisbury*, dat zij eene edele en roemwaardige wetenſchap is; alleen dat zij zich binnen de palen van zekere matiging houden moet.

NICOLAUS van Cla-

Van D'AILLY en GERSON onderſcheidt zich nog hun gemeene vriend, een leerling van GERSON, maar die

die beter ſchrijft dan zijn Leermeester, NICOLAUS van *Clamenge* of *Clemangis*, op eene voordeelige wijze, gelijk zijn geſchrift *van de oefening der Godgeleerdheid* bewijst. Even ver van *Scholastikerij* en van *Mijſtikerij* wil hij de geheele beſtemming, oefening en leerwijze van den Godgeleerden of Prediker, (want beiden zijn bij hem hetzelfde,) op het praktikale en algemeen nuttige voor alle andere Christenen gerigt hebben. Velen zullen misſchien oordeelen, dat hij het geleerde Theologiſche onderwijs wat te laag geſteld hebbe in vergelijking met de bekwaamheid in het prediken, maar inderdaad heeft hij volkomen gelijk voor zijne tijden, in welken dat onderwijs onbruikbaar en jammerlijk, maar ſtichtelijke preeken eene der dringendſte behoeften waren.

V BOEK VIII Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517. menge of Clemangis.

Daar in kwamen dus de beste verſtanden onder de Godgeleerden der XVde eeuw met malkanderen overeen, dat hunne wetenſchap eene hoofdverbetering noodig had. Maar omtrent de bijzondere voorwerpen dezer Hervorming, over derzelver grondregelen en hulpmiddelen, ook over hare uitgeſtrektheid waren zij het onderling niet eens; ook kwamen zij niet tot een regtmatig ontwerp, dewijl hun ſmaak nog niet genoeg gevormd was, en het hun zelven aan het denkbeeld van eene edelere Godgeleerdheid haperde. Wijsgeerige Godgeleerden ſcheenen hetzelve naauwkeuriger te kunnen treffen, maar ook dezen, of te diep in den band van zekere School gekneld, wier uitſpraken alles alleen verklaren moesten, of, met alle beſcheidenheid, nogtans weggeſleept door de zucht, om hunne geleerdheid en NICOLAUS van Cuſa.

V BOEK VIII Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

ſcherpzinnigheid overal te pas te brengen, vatten zij het niet in deszelfs ware ſterkte. Zulk een Schrijver was de Kardinaal NICOLAUS van *Cuſa* of *Cuſ*, een der zeldzaamſte Geleerden van dezen tijd, van wien wij reeds verſcheidene malen hebben moeten ſpreken. TRITTENHEIM (*) noemt hem „den voornaamſten Godgeleerden van zijnen tijd, zoo wel in de Heilige Schrift, als in de Wereldlijke Geleerdheid ongemeen geoefend; een zeer beroemd Wijsgeer, Redenaar en Wiskundigen, van eenen doordringende geest en welſprekendheid; wel bekend met het Hebreeuwsch, Grieksch en Latijn; van de deugdzaamſte zeden en uitnemende godsvrucht; een' opregt en ijverig vriend van het heil der zielen, die, als *Pausſelijk Legaat*, in *Duitschland*, veel nuts tot Hervorming der Kerk, en bijzonder der Benedictijner Orde, verrigt heeft." Doch gelijk TRITTENHEIM doorgaans ſterk is in loſſpraken, zoo heeft hij hier meer dan eene hoofdtrek vergeten. Deze waarlijk uitmuntende en zelf uitvindende Wiskundige, een twijfelaar uit gronden, en van eene zeldzame werkzaamheid, was tevens een van de ſlimſte Prelaten van deze eeuw. Hij had te *Bazel* voor de regten der Kerkvergadering aldaar tegen den Paus een hoofdboek geſchreven: *de Catholica Concordantia*, hetwelk onder alle zijne ſchriften ook de meeste opmerkzaamheid verdient. Maar naderhand ſloeg hij geheel over op de zijde van den Paus, van wien hij ook met hooge Kerkelijke waardigheden beloond werd.

(*) *De SS. Eccles. C.* 805.

werd. In zijn Boek *over de geleerde onwetendheid*, ſchijnt hij wel tegen de *Scholastieken* de zwakheid van het menſchelijk verſtand te ſtellen, maar ſpreidt zijne metaphijſiſche ſpitsvinnigheid en mathematiſche demonſtreerkunst zoo zeer ten toon, dat het een voorkomen krijgt, als of hij juist het tegendeel van zijn Boek had willen bewijzen. De daar in doorſchijnende neiging tot de mijſtieke Godgeleerdheid, benevens de ruwe donkere ſtijl, welken men van eenen Wiskundigen niet zou verwachten, geven aan het werk eene duisterheid, welke zelfs eenige daar in verborgene vonken van nuttige waarheden bijna onzigtbaar maakt. Een groot deel der nakomelingſchap kent CUSA alleen uit een klein geſchrift, hetwelk voorzeggingen *van de laatſte tijden* bevat. (*Conjectura de noviſſimis diebus;*) deze ontleende hij uit de ſchriften der Joodſche Profeten, de Schriften, en de Openbaring van JOANNES. Veel ſchrijft hij daar in van den Antichrist. Deze vijand van het Christendom, zegt hij, zal de grootſte van alle vervolgingen verwekken; de Kerk zal haren ondergang nabij ſchijnen te wezen, dewijl de Apostelen zelve haar verlaten en vlugten zullen; *niemand der opvolgeren van* PETRUS *of van eenen anderen Apostel zal ſtaande blijven; zij zouden allen ergernisſen lijden;* maar de opſtanding der Kerk zal nog voor het jaar 1750 gebeuren.

MARSILIUS FICINUS, een ander vermaard Wijsgeer van deze eeuw, de herſteller van het *Platonismus*, geloofde in de Zamenſpraak van PLATO, CRITO genoemd, de gronden van het Christendom ontdekt MARSILIUSFICINUS

V BOEK VIII Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

te hebben. Evenwel is de echte PLATO zijn leidsman niet gebleven. Hij volgt ten laatſte de *Alexandrynſche* Wijsgeeren of nieuwe *Platonisten*, zoekt even als deze PLATO en ARISTOTELES te vereeuwigen, en hij verſmaadt zelfs de geheime wijsheid der *Kabbalisten* niet. Zijn vriend JOANNES PICUS, Graaf van *Mirandola* en *Concordia*, verbond de ongelijkſoortigſte hulpmiddelen tot eenen Wijsgeerigen Godgeleerden met malkanderen: Oosterſche Taalkunde, Scholastieke, Kabbalistiſche en Arabiſche Wijsbegeerte, Bijbelſche Leerſtellingen en eenige onderſtellingen in menigte. Doch dit bleef nog in eene vermenging en gisting onder een, zoodat daar uit eerst in beter jaren, welke hij niet beleefd heeft, iets goeds voor de Godgeleerdheid kon voortgebragt worden.

LAURENT. VALLA.

Veel minder Wijsgeer, dan FICINUS, maar met de eigenſchappen, welke aan dezen ontbraken, des te rijkelijker, vooral naar zijnen leeftijd, begaafd, werd LAURENTIUS VALLA de eerſte herſteller der echte Theologiſche Leerwijze. Hij had de klasſieke oudheid beoefend, en zich de kennis der Griekſche en Latijnſche Talen, de juiste gave van overzetten, het gevoel van het wäre en ſchoone in de uitlegging en de bevallige en beſpraakte ſchrijfwijze verkregen, welke in zijne *Aanmerkingen over het Nieuwe Testament* zich vertoonen, zoo wel als in zijne ſchriften over de Letterkunde. Hij durfde ook de onderneming wagen, om de *Geſchiedenis* van den Christelijken Godsdienst en der Kerk van *Fabelen* te zuiveren, die aan de Kerkelijke beſtuurders tot hier toe

zoo

zoo voordeelig geweest waren. Ook wees hij in de Wijsbegeerte dikwijls zeer onzacht de gebreken van ARISTOTELES aan; in één zijner ſchriften, (*Dialogus de libertate arbitrii*,) ſchijnt hij den Godgeleerden alle gebruik der Wijsbegeerte te verbieden, als hij zegt: „ Geen ijverig vereerder van de Wijsbegeerte kan God behagen," maar bij nader inzien, vindt men, dat hij alleen de *Peripatetiſche* Wijsbegeerte van zijne tijden in het oog heeft.

Twist over het gebruik der Wijsbegeerte in de Godgeleerdheid.

Honderd jaren vroeger was wezenlijk in de *Griekſche* Kerk over het nut der Wijsbegeerte in de Godgeleerdheid getwist geworden. De bekende Geſchiedſchrijver, Staatsman en eindelijk Monnik, NICEFORUS GREGORAS, hield, bij gelegenheid der pogingen ter vereeniging, welke men van den kant der *Roomſche* Kerk bij de *Griekſche*, omtrent het jaar 1330 aanwendde, in tegenwoordigheid van den Patriarch van *Konſtantinopolen* en eenige Biſchoppen eene redevoering tegen deze vereeniging. In dezelve verweet hij aan de *Latijnen* hunne ſcherpzinnige haarkloverijen, en beweert, dat de *Syllogismus* of Redenering door ſluitredenen en gevolgtrekkingen bij de Godgeleerdheid geene plaats vindt. NICEFORUS ſchijnt door het misbruik, hetwelk men ook in de *Griekſche* Kerk, alhoewel lang zoo erg niet, als in de *Latijnſche* door de *Scholaſtieken* geſchied was, bij het ontvouwen van Godgeleerde ſtellingen, bijzonder van verborgenheden, van de Wijsbegeerte gemaakt had, verleid te zijn tot dit uiterſte. Daartegen had reeds in de later tijden der XIIIde eeuw één der *Griekſche* Godgeleerden, die zich voor het

V BOEK VIII Hoofdſt. na C. G Jaar 1073 tot 1517

leerſtelſel der Latijnſche Kerk en dus ook voor de vereeniging der beide Kerken verklaarden, MANUEL CALECAS, het gebruik der Wijsbegeerte bij de Christelijke Geloofsleere des te ijveriger aangeprezen. Doch, hoe zeer CALECAS in den grond der zaak gelijk had, daar in viel hij weder in een ander uiterſte, dat hij over den Bijbel gefilozofeerd wilde hebben, zonder deszelfs taal genoegzaam te verſtaan.

Hervorming der Godgeleerdheid door REUCHLIN en ERASMUS.

ERASMUS was eigenlijk, op het einde van het tegenwoordig Tijdvak, de man, die de Godgeleerdheid in dit, gelijk in vele andere opzigten, zuiverde en verbeterde. Hij had na VALLA eenen nog naderen gelukkigen voorganger, namelijk JOAN REUCHLIN, wiens verdienſten hij ook in zijne ſchriften dankbaar vereerde. Deze, hoewel eigenlijk meer Regtsgeleerde en Staatsman, heeft echter aan de ware Geleerdheid en aan de kennis van den Godsdienst meer dienst gedaan, dan bijna al de openbaar aangeſtelde Leeraren der Godgeleerdheid van zijnen tijd. Hij gebruikte daar toe zijne hun geheel vreemde beoefening der *Hebreeuwſche* en *Griekſche* talen. Zijn twist met de *Keulſche* Godgeleerden, die zoo roemrijk eindigde, had ongemeen gewigtige gevolgen voor de Godgeleerdheid, de echte Godgeleerde leerwijze won daar door, de heerſchappij der Monniken en Scholastieken werd geweldig geknakt, voor de vrijheid van denken en leeren werd ongemeen veel voordeels behaald, en de weg gebaand voor de genen, die in ſtaat waren, om nog ſchitterender voortgangen in dit veld te maken.

ERASMUS maakte dezelve reeds in zijnen tijd. Hij

Hij teekende voor de beoefening der Godgeleerdheid den regten weg af, welken hij zelve bewandelde. De grondſlag van deze leerwijze was de oude *Griekſche*, *Romeinſche* en *Bijbelſche* Spraakkunde; alleen het *Hebreeuwsch* was hem niet zoo gemeenzaam; gelijk hij zelfs bekent, dat hij, hetzelve noodig hebbende tot opheldering van het Grieksch des Nieuwen Testaments, niets geſchreven heeft zonder zijnen THESEUS, dat is, gelijk hij zich zelven verklaart, JOANNES OECOLAMPADIUS te *Bazel*. Met deze *Taalkunde* paarde hij *de Oordeelkunde van den Tekst des Bijbels*, benevens de beste grondregels en waarnemingen van de bekwaamheid van *Overzetten* en de *Uitlegkunde*. In zijne vijf uitgaven van het Nieuwe Testament in het Grieksch, in de Latijnſche Overzetting van hetzelve, in de aanmerkingen en omſchrijvingen, door hem daar bij gevoegd, zijn overal de blijken en bewijzen hier van te vinden. Ook heeft hij vele belangrijke proeven gegeven van zijne kennis der *Christelijke Kerkgeſchiedenis* en Oudheden, der Kerkvaderen en der Geloofsleere. Hij was de eerſte, die oordeelkundige uitgaven der voornaamſte Kerkvaderen bezorgde. Zonder *Wijsgeer* te zijn in den hoogen zin van dit woord, ruimde hij toch aan de *Wijsbegeerte* eene eervolle plaats in in het gebied der Godgeleerdheid. Hij toonde bovendien door zijn eigen voorbeeld, welken *goeden ſmaak*, hoe veel *vernuft* en *welſprekendheid* een Godgeleerde noodig heeft, om zijne wetenſchap bevallig en vruchtbaar te maken; hoe zeer hij in dezelve het groote verhevene en algemeen nuttige verkie-

V BOEK VIII Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

kiezen, en eenen *vrijen geest van onderzoek* nooit opgeven moet. Eindelijk leerde hij ook in een bijzonder geschrift, (*Ecclesiastes*,) *den Prediker*, hoe veel hij van zijne godsdienstige kundigheden, en hoe hij dit bevattelijk en stichtelijk aan zijne Gemeente moet voordragen.

Doctores Biblici.

Doch terwijl ERASMUS, schoon zelve eigenlijk geen Godgeleerde van beroep te zijn, een voorbeeld was voor de Godgeleerden, openbaarde zich op de Hoogescholen onder de Leeraars der Godgeleerden zeer zelden eenige neiging voor eene betere leerwijze. Eén der weinigen, die eenen beteren weg bewandelden, was JAKOB LE FEVRE, uit *Etaples* geboortig, en daarom gemeenlijk JACOBUS FABER *Stapulensis* genoemd, Leeraar der Godgeleerdheid te *Parys*, een waardig vriend van REUCHLIN, en ook een tijd lang van ERASMUS. Maar hij kon het lot van deze lieden ook niet ontgaan, van verketterd en vervolgd te worden. En hoe zeer thans de Geleerdheid herleefde, echter had zij geen' invloed op het gros der Godgeleerden. De eenige kleine verandering, die in den toestand der Godgeleerdheid gebeurde, was, dat men hier en daar boven de uitleggers en napraters van LOMBARDUS, (*Doctores Sententiarii*, *Formati*.) aan die genen den voorrang gaf, die bij het bekomen der *Doctorale* waardigheid zich verbonden, om voorlezingen over den Bijbel te houden, (*Doctores ad Biblia*,) hoewel deze toch verpligt bleven, om die verklaringen der Schrift te volgen, welke in de Kerk waren vastgesteld; hier bij kwam, dat zij de oorspronkelijke talen des Bijbels niet verstonden.

Eene

Eene der zeldzame uitzonderingen maakte hier in de Monnik MARTEN LUTHER, die in het jaar 1508 van *Erfurt* als Hoogleeraar der Wijsbegeerte naar *Wittenberg* beroepen was. Hier werd hij reeds in het jaar 1509 tot *Baccalaureus op den Bijbel* benoemd. (*ad Biblia est admisſus.*) In het jaar 1512 werd hij *Doctor* der Godgeleerdheid, en tevens in de Theologiſche Faculteit aangenomen. Als de Monniken van zijn Klooster te *Erfurt* hem van meineed beſchuldigden, omdat hij de gemelde waardigheid bij hen niet had aangenomen, antwoordde hij hun daar op in het jaar 1514, dat dit onwaarachtig was, dewijl hij te *Erfurt* noch op den Bijbel, noch op het Leerboek van *Lombard* gezworen had (*). Maar ſedert maakte de *Bijbel*, welken hij zijne Godgeleerdheid noemde, en welks grondtalen hij reeds kende, en dien hij dagelijks ijveriger beſtudeerde, benevens AUGUSTINUS, wiens leerſtelſel hij over het geheel als het ſchriftmatigſte beſchouwde, zijne beſtendige hoofdbezigheid uit. Hij ſchreef daarom in het jaar 1516 aan zijnen vriend den *Prior* der *Augustijnen* te *Erfurt*, JOAN LAGE: „ Onze Godgeleerdheid en de Heilige AUGUSTINUS maken goede voortgangen. Zij heerſchen door de werking van God op onze Univerſiteit. Van de Voorlezingen over LOMBARDUS betoont men een' zonderlingen afkeer; en niet ligt kan iemand zich Toehoorders beloven, indien hij niet deze Godgeleerdheid, dat is, den Bijbel, of den Heiligen AUGUSTINUS, of eenen

MARTEN LUTHER.

(*) LUTHER *Ep. T.* I *p.* 7.

V BOEK VIII Hoofdſt. na C. G Jaar 1073 tot 1517.

eenen anderen Leeraar van Katholijk gezag, voordragen wil (*)."

Het was dus geen wonder, dat een Leeraar van zulke gezindheden eene zekere genegenheid voor het *Mijſtieke* koesterde, en terwijl hij derzelver gebreken door de vingeren zag, of nog niet genoeg kende, een bijzonder genoegen vond in geſchriften, welke den Godsdienst voor het hart en de bevinding bearbeidden. Hij gaf in het jaar 1516 het werkje van eenen ongenoemden: *de Duitſche Theologie*, uit, met eene voorrede. De Schrijver van dit werkje wordt gezegd geweest te zijn een *Duitsch Heer*, een *Priester* en *Custos* in het Duitſche Heeren Huis te *Frankfort*. Men weet nog naauwkeuriger, dat hij EBLAND of EBLEND geheeten heeft. Het geſchrift zelve is geene eigenlijke Godgeleerdheid, maar ſlechts onder 39 afdeelingen eene aanwijzing, hoe de mensch langs de drie vermaarde trappen of wegen, van reiniging, verlichting en vereeniging, tot volmaaktheid komen kan; dat men zich daarom niets goeds aanmatigen, maar ſlechts van het kwade de ſchuld geven moet, en niet hopen, dat men tot het ware licht en erkentenis, tot het leven van CHRISTUS, met vele vragen, of van hooren zeggen, of met lezen en ſtuderen, noch met groote hooge kunſten en meesterſchappen, geraken zal; maar alleen, wanneer men zich zelven verloochent, alles verlaat en verliest om CHRISTUS wil; dat dus voornamelijk geeſtelijke armoede en geeſtelijke ootmoed daar toe vereischt

Duitſche Theologie.

(*) *Epist. l. c. p.* 35.

eischt worden. Tot bevestiging van deze leere wordt TAULER aangehaald, van wiens Predikatien wij vervolgens ſpreken zullen.

Daar de oude Geleerdheid thans weder begon te herleven, begon de Bijbelſche *kritiek* of oordeelkunde door deze ondersteund het eerst te ontluiken. Dezelve was geheel verwaarloosd gebleven. Daar werden wel zeer vele afſchriften gemaakt van de *Vulgata* of oude Latijnſche Vertaling, maar men dacht aan geene verbetering door eene behoorlijke oordeelkunde. Men had wel reeds in vorige tijden als oordeelkundige hulpmiddelen de zoogenoemde *Correctoria Bibliae*, waar van wij reeds geſproken hebben, die echter niet meer tot verbetering der gemelde Overzetting dienden, dan de *Maſora* der Joden voor den Hebreeuwſchen Tekst van den Bijbel.

Oordeelkundedes Bijbels.

Men had wel Griekſche en Hebreeuwſche Handſchriften des Bijbels, bijzonder in Kloosterbibliotheeken, maar des te minder waren 'er, die in ſtaat waren, om ze te gebruiken. Uit gebrek aan kundigheden werden zelfs ſommige Handſchriften voor de echte eigene Handſchriften der Bijbelſchrijveren gehouden. Zoo meende men van den Hebreeuwſchen Tekst der vijf Boeken van MOZES, een Handſchrift van de hand van EZRA te bezitten te *Bologna*, alhoewel het Handſchrift niet ouder is dan uit de IXde eeuw. De Joden hadden het aan de *Dominikanen* in het begin der XIVde eeuw geſchonken, en misſchien hetzelve zoo hoogen ouderdom toegeſchreven, om dit geſchenk te waardiger te maken. Even zoo geloofde Keizer KAREL IV, in het jaar 1354 in *Italië* gekomen, ligtelijk, als

V BOEK VIII Hoofdſt. na C. G Jaar 1073 tot 1517.

als men hem vertelde, dat in de Kerk te *Aquileja* een Latijnsch Euangelie gevonden werd, hetwelk de Euangelist MARCUS eigenhandig zou geſchreven hebben. Hij verkreeg zestien bladen van hetzelve, welke hij naar *Praag* zond, en daar met veel eerbied liet behandelen; het grootſte gedeelte van dit Handſchrift is in het jaar 1420 in de Bibliotheek van den Heiligen MARCUS te *Venetië* gebragt, alwaar het voor lang vergaan is. Ook heeft men het fabelachtige van het voorgeven der hooge oudheid van dit Handſchrift reeds voor lang overtuigend aangetoond.

Waarſchijnlijk is onder de vervolgingen, welke de Joden van tijd tot tijd in deze eeuwen hebben ondergaan, ook eene menigte Handſchriften van den Hebreeuwſchen Tekst verloren geraakt. Onder de overgeblevenen worden de Spaanſche Handſchriften voor de beste gekeurd; dezelve zijn meestal bij hunne vlugt uit *Spanje* naar het Oosten overgebragt. Alhoewel de *Maſora* niet zoo volkomen was, als de *Joden* ze wel roemden, echter hadden nog geene Christelijke Godgeleerden een' nuttiger arbeid ondernomen.

Ook waren de Joden de eerſten, die den Hebreeuwſchen Tekst des Bijbels lieten drukken. De eerſte volledige uitgave van denzelven zag te *Soncino*, een ſtadje in het *Milaneeſche*, het licht, in het jaar 1488. Daar op volgde eene uitgave te *Brescia* in het jaar 1494 in Octavo, van welke LUTHER zich bediend heeft bij zijne overzetting des Ouden Testaments; wordende het exemplaar, door hem gebruikt,

bruikt, nog bewaard in de Koninklijke Boekerij te *Berlin*. Vervolgens werd deze Tekst binnen weinige jaren door de Joden in herhaalde uitgaven meer algemeen gemaakt.

Maar de Christenen waren in deze tijden ver af, van ſoortgelijken ijver te betoonen. De Boekdrukkunst was reeds voor meer dan 50 jaren uitgevonden, eer 'er nog een gedeelte van den Griekſchen Tekst des Nieuwen Testaments in druk verſcheen; alleen werden in het jaar 1494 achter CONSTANTINI LASCARIS *Rudimenta Grammatica*, en in het jaar 1504 achter de gedichten van GREGORIUS van *Nazianzus* de eerſte Hoofdſtukken van het Euangelie van JOANNES gedrukt. Maar in het jaar 1505 liet de vermaarde Kardinaal XIMENES DE CISNEROS, Aartskanſelier der Koningrijken van *Kastilien*, Aartsbisſchop van *Toledo*, Geestelijke, Geleerde, Staatsman en Veldheer, bijna in gelijke mate, een Genootſchap van geleerde lieden bijeen komen, die den oorſpronkelijken Tekst des Bijbels zoo naauwkeurig mogelijk ter uitgave zouden bezorgen; ten dien einde deed hij van alle kanten oude Handſchriften opzamelen en bijeenbrengen; de geheele onderneming kostte hem meer dan 50,000 Dukaten. Van het jaar 1514 tot 1517 werd dus de *eerſte Bijbelpolijglotte* te *Alcala de Henares*, in het Latijn *Complutum* afgedrukt. Dit blijft altijd een ſchatbaar werk, alhoewel 'er vele aanmerkingen op te maken zijn, bijzonder heeft men in de XVII en XVIIIde eeuw hevig getwist, of de Handſchriften, welke de uitgevers als zeer oud en ſchatbaar geroemd hebben, niet

Complutenſiſche Polijglotta.

V BOEK VIII Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

niet veel meer vrij nieuwe en niet heel gewigtige geweest zijn? en bijzonder, of de uitgevers de plaats 1 *Joann.* V. 7. niet uit een Handſchrift, hetwelk naar de *Vulgata* veranderd was, genomen, of wel zelve uit de *Vulgata* vertaald en ingevoegd hebben?

Niet min zeldzaam en merkwaardig is eene uitgave der *Pſalmen*, welke AUGUSTIN. GIUSTINIANI, een *Dominikaner* Monnik uit *Genua*, en Biſchop te *Nebbio*, in zijne vaderſtad in het jaar 1516 in een deel in Folio heeft uitgegeven.

Uitgave van het N. T. door ERASMUS.

De *Complutenſiſche* druk van het Nieuwe Testament was wel reeds in het jaar 1514 in gereedheid. Doch, dewijl de geheele *Polijglotte* eerst na den dood van den Kardinaal XIMENES, in het jaar 1522, na verkregen verlof van den Paus, openlijk mogt verſpreid worden, zoo moet de uitgave van het Griekſche Nieuwe Testament, welke ERASMUS te *Bazel* in het jaar 1516 in Folio uitgegeven heeft, als de eerſte van allen aangezien worden. ERASMUS bediende zich tot dezelve van vijf Griekſche Handſchriften, welke men bijzonder te *Bazel* bezat, welke juist niet van hoogen ouderdom en ook niet geheel volledig waren; een van dezelve was hem door REUCHLIN bezorgd, bevattende de Openbaring van JOANNES, doch alzoo dit laatſte op het einde gebrekkig was, zag hij zich genoodzaakt, hetzelve door vertaling uit de *Vulgata* aan te vullen. De plaats 1 *Joann.* V. 7. vond hij niet in zijne Handſchriften, waarom hij ze ook weggelaten heeft, alzoo hij de *Complutenſiſche* uitgave nog niet gezien had, en dus naar dezelve niet oordeelen kon. ERASMUS

MUS had niet meer dan vijf maanden aan dezen arbeid beſteed, waarſchijnlijk verhaast zijnde door den Drukker JOANN. FROBENIUS, waarom men zich te meer over zijne ſchranderheid van oordeel en algemeen nuttige geleerdheid, gepaard met eene toen geheel ongewone vrijmoedigheid, welke hij in deze uitgave ten toon geſpreid heeft, moet verwonderen, terwijl hem dit tevens moet ontſchuldigen, als hij niet overal in de keuze der verſchillende lezingen eenen vasten ſtap gehouden heeft.

ERASMUS vervaardigde insgelijks eene nieuwe vertaling van het nieuwe Testament, welke de eerſte is, die in de jongere eeuwen vervaardigd is geworden. VALLA had wel daar toe een voornemen gehad, maar de Paus wist 'er hem van af te trekken, evenwel kon deze niet verhinderen, dat VALLA in zijne *aanmerkingen over het Nieuwe Testament* op zeer vele plaatſen de *Vulgata* zocht te verbeteren. JAKOB LE FEVRE ondernam, gelijktijdig met ERASMUS, de *Vulgata* te beoordeelen, maar zijne aanmerkingen zijn eerst in later tijden in het licht gekomen. ERASMUS kon zijne Overzetting onder het oog van eenen Paus, zoo als LEO X was, veilig in het licht brengen. Verſcheidene Godgeleerden van zijne Kerk, gelijk SUNICA van *Spanje*, en LEY in *Engeland*, vielen dezelve hevig aan, doch de vleijende goedkeuring, welke LEO X aan dezelve gaf, in eenen bijzonderen Brief van het jaar 1518, welken ERASMUS ook voor de tweede uitgave van zijn werk in het jaar 1519 plaatſte, verhinderde ten minſte, dat de *Spaanſche Inquiſitie* dit, gelijk zijne ove-

V BOEK VIII Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

overige ſchriften, niet op de lijst der verbodene Boeken plaatſte. In den grond is het geene geheel nieuwe Overzetting, maar alleen de *Vulgata* op ontallijke plaatſen naar den *Griekſchen* Tekst verbeterd.

Uitlegkunde des Bijbels van J. GERSON.

Gelijk men tegen het einde van dit Tijdvak reeds gelukkige ſtappen deed ten aanzien van de Bijbelſche oordeelkunde en vertalingen, zoo gebeurde hetzelve ten aanzien van de *Uitlegkunde.* Hier hadden insgelijks tot nu toe gebrek aan Taalkunde, eene reeks van vooroordeelen, en gebrek aan vrijheid in het onderzoek, alle goede pogingen verhinderd of geſtremd. Evenwel heeft reeds JOANNES GERSON ſommige goede gedachten omtrent den *letterlijken zin* der Heilige Schrift opgegeven in zijne *Propoſitiones de ſenſu litterali ſ. ſcripturae, et de cauſis errantium*, hoewel in dezelve dit heerſchende blijft, dat hij, gelijk al de overige Godgeleerden van zijnen tijd, den woordelijken zin des Bijbels alleen uit de uitſpraken der Kerkvaderen, Pauſen en Kerkvergaderingen afleidt, en die genen voor ſtraf baar houdt, die hier uit andere bronnen putten wilden. Hij zelve ſchreef eene *Harmonie der Euangelisten*, onder den titel: *Monotesſaron*, *ſeu unum ex quatuor Euangeliis*, en eene uitlegging van het Euangelie van MARCUS: *Lectiones duae perutiles ſuper Marcum.* Zijne *Verklaring*, of *Godvruchtige Beſchouwing over de zeven Boetpſalmen*, bevat omſchrijvingen der Latijnſche Overzetting, toepaſſing op de gemoedsgeſteldheid van een' berouwhebbend zondaar, en eene beſtendige rigting in het gebed tot CHRISTUS. Nog vruchtbaarder aan eigene invallen en

en uitleggingen is zijne verhandeling over het Hooglied, *Tractatus, ſive Sijmplasma ſuper Cantica canticorum.* Doch alle ſoorten van toenmaals geliefde uitleggingen heeft GERSON bijeengevat in een wijdloopig geſchrift over den *Lofzang van* MARIA, (*Collectorium ſuper Magnificat,*) alle welke uitleggkundige ſchriften genoeg bewijzen, dat GERSON wel de Heilige Schrift en de Christelijke Godzaligheid hoogſchat en ijverigst zoekt te bevorderen, maar dat hij daar toe den regten weg niet verkoren noch bewandeld heeft.

Scholastieke en Mijſtieke Uitleggers.

Heeft een man als GERSON zoo weinig waarde in de uitlegkunde, men kan dan daar uit ligt beſluiten tot de waarde van den gemeenen hoop van *Mijſtieke* en *Scholastieke* uitleggeren, de laatſte echter ſchreven meer over hunnen LOMBARDUS, dan over de Heilige Schriften. Een van de weinigen, die hier eene uitzondering maakten, was ROBERT HOLCOTH of HOLKOT, een Engelsch Dominikaner en Leeraar der Godgeleerdheid te *Oxford*, alwaar hij in het jaar 1349 overleden is. Hij heeft verſcheidene ſchriften over den Bijbel nagelaten, welke uit Voorlezingen ſchijnen ontſtaan te zijn. Zijne algemeene Verhandeling *de ſtudio S. ſcripturae* is verſcheidene malen gedrukt. Zoo heeft men ook zijnen Commentarius over de *Spreuken* en het *Hoogelied van* SALOMO, maar bijzonder de Voorlezingen over het *Boek der Wijsheid*, ſedert het jaar 1481 zeventien malen in druk uitgegeven. Ook verſchenen zijne *Moralitates S. ſcripturae pro Euangelizantibus verbum Dei*, of

V BOEK VIII Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

Moralitates pulchrae Historiarum in uſum Praedicatorum, te *Venetië* in 1505 in 8vo.

Mijſtieke Schriftuitleggers zullen wij ontmoeten, als wij van de *Mijſtieke* Godgeleerdheid ſpreken, doch hier moeten wij eenige oogenblikken vertoeven bij DIONYSIUS van *Rykel*, die gemeenelijk ook DIONYSIUS de *Karthuizer* genoemd wordt. Zijn eigenlijke naam was DIONYSIUS van *Leewis*; maar hij kreeg zijnen bijnaam van zijne geboorteplaats, een vlek in het Bisdom *Luik*. Hij trad te *Roermonde* in *Gelderland* in de Orde der *Karthuizers*, en is daar ook geſtorven, in het jaar 1471, in den ouderdom van 77 jaren. TRITTENHEIM (*) roemt hem als een' groot vriend der Heilige Schrift, en een' geoefend kenner van dezelve, die, zegt hij, zich aan het gebed en het beſpiegelend leven met zoo veel ijver had toegewijd, dat men meenen zou, dat hij nooit iets heeft kunnen ſchrijven, en die in het ſchrijven en lezen zoo naarſtig was, dat men zou denken, dat hij zich nooit aan het gebed of de beſpiegeling had kunnen overgeven. Hij geeft vervolgens eene lijst op van zijne ſchriften, waar uit blijkt, dat hij over LOMBARD en over de geheele H. Schrift, een leerboek der Theologie en Filozofie, vele Predikatien, Overdenkingen over het lijden van CHRISTUS, den lof van God, en der Maagd MARIA, over de Boeken van DIONYSIUS den *Areopagiet*, over verſcheidene leerſtellige en zedekundige on-

DIONYSIUS de Karthuizer.

(*) *De SS. Eccl. C.* 120.

onderwerpen, over de bewaking van het hart, van inwendigen vrede, van den weg der reiniging, van de inwendige hervorming, van het beſchouwelijke leven, van het gebed, van het gezag van den Paus en de Kerkvergadering, van de Hervorming der Kerk en der Kloosteren, tegen de *Simonie* en de meerderheid der Prebenden, tegen den *Koran* en de *Muhammedanen*, over de aan hem medegedeelde openbaringen geſchreven heeft. De Jeſuit LABBE beloofde, zijne werken, in XII Deelen in Folio, in het licht te zullen geven, doch hier van is niets gekomen. De meesten zijn echter afzonderlijk gedrukt. In een derzelven, (*de quatuor noviſſimis*,) berispten ijverige Leeraars zijner Kerk, dat hij daar in, volgens eenige gezigten, beweerd heeft, dat de zielen in het Vagevuur van hare zaligheid niet zeker zijn; waarom het ook op de lijst der verbodene Boeken geplaatst is geworden. Hij ſtierf met den roem van eenen Heiligen, en kreeg den eervollen bijnaam van *Doctor ecſtaticus*.

Mammotrectus, een uitlegkundig Schoolboek.

Nog moet hier gewag gemaakt worden van een nieuw hulpmiddel der Schriftverklaring, hetwelk nog ſlechter is dan al het overige, maar te gelijk de onkunde en grove behoefte van vele Geestelijken van deze tijden openbaart. Het is het vermaarde *Mammotrectus*, eigenlijk een verbasterd woord, *μαμμοθρεπτος*, *een, die aan de borst zuigt*, waarſchijnlijk overgenomen uit eene plaats van AUGUSTINUS (*), waar hij zegt: *Mammothreptus, quales dicuntur pueri, qui diu ſugunt, quod non decet.* Ei-

(*) *Serm.* II. *in Pſalm.* XXX. *T.* IV. *Opp. p.* 120.

V BOEK VIII Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

Eigenlijk is dit Boek gepast voor de bekwaamheden van ſchoolknapen, gelijk de Schrijver in de Voorrede zelve bekent. Deze Schrijver was JOANNES MARCHESINI, een *Franciskaner*, uit *Reggio* in het gebied van *Modena*, die zijnen arbeid in het jaar 1466 voltooid heeft; uit medelijden, gelijk hij ſchrijft, met de onwetendheid der arme Geestelijken, aan welken het Predikambt wordt opgedragen, had hij beſloten, den Bijbel en andere Boeken, die in de Kerk voorgelezen worden, door te loopen, en de beteekenis van moeijelijke woorden in denzelven, met derzelver accenten en geſlachten aan den armen Lezer bekend te maken, zoo ver hij die naar zijne kennis uit andere ſchriften putten kon; opdat zij daar uit zoo wel de *Etymologie* als *Proſodie* zouden kunnen leeren. (*ut ſic ethimologia ſenſu edificet intellectum, et aures demulceat ſonoritas proſodiae.*) Dit Boek, een ellendig broddelwerk, is evenwel in de XVde eeuw ten minſte achttienmalen gedrukt geworden.

NICOLAUS van Lyra Postillae in Biblia.

Evenwel begon, ſedert de XVde eeuw, uit deze duisternis een beter licht op te gaan, en tegen het begin der XVIde eeuw brak het helderder door; alleen de meeste uitleggers durfden 'er niet voor uitkomen. NICOLAUS van *Lyra* was de eerſte, die met kennis der Hebreeuwſche taal de uitlegging des Bijbels ondernam. Hij had zijnen naam naar een vlek in *Normandië*, waar hij in de laatſte tijden der XIIIde eeuw ter wereld kwam; omtrent het jaar 1291 trad hij te *Verneuil* in de Orde der *Franciskanen*, en onderwees vervolgens vele jaren lang te

Pa-

Parys de Godgeleerdheid; alwaar hij in het jaar 1340 overleden is. Men heeft tot in de XVIIde eeuw toe getwijfeld, of LYRA, wiens naam ook ſomtijds LIRA geſchreven wordt, een geboren Chriſten, dan of hij een gedoopte Jood geweest is; hij heeft, volgens de lijst zijner ſchriften bij TRITTENHEIM, eenen Commentarius geſchreven over het Leerboek van LOMBARDUS, en zoo wel *letterlijke verklaringen* over den geheelen Bijbel, als *zedelijke* over een groot deel van denzelven; en bovendien een Boek over het *ligchaam* van CHRISTUS, Predikatien en geſchriften tegen de *Joden*, waar bij men nog mag voegen een geſchrift over het leven en de daden van den Heiligen FRANCISCUS, en eenige kleine Verhandelingen, waar onder deze de merkwaardigſte zijn: *Tractatus de differentia nostrae translationis ab hebraica littera in Vet. Testamento*; en *Quaestiones de V. et N. Test. ſive liber differentiarum N. et V. Test. cum explicatione nominum hebraeorum.* Maar de ongemeene roem, welken men hem gegeven heeft, rust op zijne uitlegging over den Bijbel, welke den titel voert: *Postilla* of *Postillae perpetuae in Biblia*; van daar, dat men op zijn graf in het Franciskaner Klooster te *Parys* onder anderen het volgende plaatſte, *Postillavit Biblia ad litteram*, en dat hij den naam kreeg van *Postillator.* Dit werk werd in het jaar 1471 het eerst gedrukt te *Rome* in V Deelen in Folio. De groote toejuiching, met welke men dit werk ontvangen heeft, wordt ook uitgedrukt met deze woorden: *ſi Lyra non lyraſſet, totus mundus delirasſet.* Ook

V BOEK VIII Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

hebben de *Proteſtanten*, en LUTHER vooral, den Schrijver den lof, die hem, zijnen leeftijd in aanmerking genomen zijnde, toekwam, geenszins onthouden.

TOSTATUS

Alhoewel LYRA niet zelden, door de vooroordeelen van zijnen tijd, den regten weg, die tot den woordelijken zin der H. Schrift leidde, verliet, om met moeite op de bijpaden van haarkloverijen om te zwerven, echter hield hij ſteeds den letterlijken zin in het oog, welke hij kort en duidelijk trachtte voor te dragen. Velen echter, die meer genoegen vonden, dat de Schrift op eene Scholastieke wijze beoefend werd, gaven aan den monſterachtigen arbeid van ALFONSUS TOSTATUS den voorrang, welke honderd jaren na LYRA het licht zag. TOSTATUS, eigenlijk TOSTADO, was geboren te *Madrigal*, een Dorp in het *Spaanſche Estremadura*, in het jaar 1400. Hij werd door Paus EUGENIUS IV tot het Bisdom van *Avila* verheven, in hetwelk hij in het jaar 1455 overleden is. Zijne Tijdgenooten verhieven hem boven LYRA; dezen noemden zij den *duidelijken en nuttigen Leeraar*, (*Doctor planus et utilis*,) maar den Spaanſchen Biſchop beſchouwden zij als een wonder van geleerdheid, zoo als men ziet uit eene plaats in zijn grafſchrift:

Hic ſtupor est mundi, qui ſcibile discutit omne.

Behalve eenige Godgeleerde Schriften; een ander tegen de Geeſtelijken, die Bijzitten hielden; eenen in het *Spaansch* geſchrevenen *Commentarius* over de *Chroniek* van EUSEBIUS, en meer andere, heeft hij

zoo

zoo wijdloopige Commentarien geſchreven *over de vijf Boeken van* MOZES, *over de Hiſtoriſche Boeken des Ouden Testaments*, *en over het Euangelie van Mattheus*, dat zij in de nieuwſte uitgave van zijne werken in 1728, welke uit 27 Deelen in Folio beſtaat, de 24 eerſte Deelen gevuld hebben, en 7 van dezen het Euangelie van MATTHEUS men kan niet zeggen, verklaren, maar met allerhande geleerdheid en ſpitsvinnigheden overſtroomen; zijne Commentarien beſtaan uit ontallijke Filozofiſche, Theologiſche, Caſuistiſche, Canonistiſche, Hiſtoriſche en andere Verhandelingen, onder welke de eigenlijke zin der woorden bijna onbruikbaar is, en geheel bedolven ligt; alhoewel het den Schrijver niet geheel aan Taalkunde ontbroken heeft.

V BOEK VIII Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

Bij dit zoo omſlagtig werk ſteekt het beknopte werk der aanmerkingen van LAURENTIUS VALLA, TOSTATUS Tijdgenoot, geweldig af, maar overtreft het eerſte door keuze en bruikbaarheid. P. SIMON (*) werpt VALLA wel tegen, dat hij zich dikwijls met kleinigheden opgehouden, aanzienelijke Leeraren te hard behandeld, de *Vulgata* ſomtijds ten onregte berispt, daartegen zelve misgetast, en dat hij zich de vrijheid aangematigd heeft, om als Theologant te ſpreken, maar moet hem tevens den lof toekennen, dat hij naar zijnen leeftijd vele geleerde, ſcherpzinnige en nuttige aanmerkingen over de *Vulgata* voorgedragen heeft.

LAURENTIUS VALLA.

Op

(*) *Hist. Crit. des principaux Commentateurs du N. Test. pag.* 484.

V BOEK VIII Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

Op den weg, welken VALLA het eerst had begonnen te banen, ſtapte, in het midden der XVIde eeuw, JAKOB LE FEVRE te *Parys* rustig voort, als eigenlijk uitlegger en met eigene krachten. Hij was wel geen uitmuntend kenner der *Griekſche* Taal, en nam ook ſommige onechte ſchriften der oudheid te los voor echt aan, maar hij ſpoorde zelve alles vlijtig en naauwkeurig naar, en ſchreef met eene bijzondere vrijmoedigheid, hetwelk ook oorzaak geweest is, dat zijne *Commentarien over het Nieuwe Testament* onder KLEMENS VIII, door de *Roomſche* Inquiſitie, op de lijst der Boeken geſteld zijn, die niet eer mogen gelezen worden, voor dat de aanſtootelijke en onregtzinnige plaatſen uit dezelve geligt zijn. (*Index librorum expurgandorum.*)

JAKOB LEFEVRE.

ERASMUS. ERASMUS heeft eindelijk eene uitlegging des Nieuwen Testaments geleverd, welke de echte leerwijze volgt, gelijk hij dan ook bijna alle bekwaamheden in zich vereenigde, welke eenen goeden uitlegger der Heilige Schrift kunnen uitmaken. ERASMUS heeft in zijne aanmerkingen over het Nieuwe Testament de Hervormers der XVIde eeuw zoo zeer voorgelicht, en is hun zoo halverwege te gemoet gekomen, dat het geen wonder is, dat zelfs uitmuntende Godgeleerden van zijne Kerk den lof derzelve vrij wat bepalen willen, en hem berispen, omdat hij in dezelve zoo vele Godgeleerde onderwerpen aangevoerd en behandeld heeft.

Behandeling der Godgeleerdheid

Was het dus jammerlijk geſteld, gedurende het grootſte gedeelte van dit Tijdvak, met de uitlegkunde en behandeling des Bijbels, de eenige ware bron der

der Christelijke Godgeleerdheid; zoo kan men van voren reeds besluiten, hoedanig de behandeling der Godgeleerdheid zelve geweest zij. Laat ons dit kortelijk zien, en dus tot het eerste gedeelte van dit Tijdvak weder terug gaan. Reeds in de Geschiedenis der Godgeleerde verschillen van de IXde en nog meer van de XIde eeuw is gebleken, hoe men de Godgeleerdheid zocht voordeel aan te brengen door de Wijsbegeerte, voornamelijk, sedert JOAN SCOT de leere van GODSCHALK, over de *Predestinatie* of Voorverordinering, met Wijsgeerige wapenen bestreden had; en BERENGARIUS dezelve voor zijne leere van het Avondmaal gebruikt, maar ook in LANFRANK eenen Wijsgeerigen geest tot zijnen tegenschrijver gevonden had. Hier kwam sedert het midden der XIIde eeuw bij, dat de Wijsbegeerte eenen tot hier toe ongewonen weg begon te betreden, en zich thans in het Westen sterk genoeg waande, om meermalen zonder de leiding van oude en aanzienelijke leidslieden in het Rijk der waarheid voort te gaan; en zelfs verlicht en gewigtig genoeg, om een oog op de Godgeleerdheid te slaan, ten einde dezelve voor te lichten, of tot eene bestendige en noodzakelijke gezellinne te dienen.

Scholastike Godgeleerdheid

Ongetwijfeld behoort aan den Aartsbisschop ANSELMUS van *Canterbury*, van wien wij reeds te voren gesproken hebben, de eer, dat hij vrijere onderzoekingen over de waarheden van den Christelijken Godsdienst in het werk heeft gesteld, terwijl hij tevens de gronden der natuurlijke Godgeleerdheid op eene nieuwe wijze heeft zoeken vast te stellen. Maar

V BOEK VIII Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

van hem is ook het wezenlijke der geheele leerwijze afkomſtig, welke de *Scholastieke Godgeleerdheid* kenmerkt, die ſoort van wetenſchap van den Chriſtelijken Godsdienst, welke zich benevens den Bijbel en de Kerkvaders, van de Wijsbegeerte ter verklaring, bewijs en verdediging van derzelver leerſtellingen, maar niet ter naauwkeuriger onderzoek van dezelve, bediende. De Geſchiedenis dezer *Scholastieke* Godgeleerdheid is het eerst door LAMBERT DANEAU, of DANAEUS, eenen geleerden Hervormden Godgeleerden, in drie Tijdperken verdeeld (*), even gelijk de *Akademie* of *Akademiſche* Wijsbegeerte verdeeld wordt in de oude, middelſte en nieuwe. Het eerſte Tijdperk dezer *Scholastieke* Godgeleerdheid, hetwelk DANEAU van LANFRANK, tot ALBERT *den Grooten*, van het laatſte gedeelte der XIde eeuw, tot omtrent het midden der XIIIde, bepaalt, behelst de beſcheidenſte ſoort van deze Leeraren, die wel het gezag der Schrift en der Kerkvaders volkomen gelijk achteden; maar evenwel in vragen en muggeziften nog eene zekere maat houden; ook zich wel van de *Ariſtoteliſche* Wijsbegeerte bedienen, doch zonder de bepaling der leerſtukken des geloofs daar van te laten afhangen. In het tweede Tijdperk, hetwelk zich van ALBERT *den Grooten* tot op DURAND DE ST. PORCAIN, of DURANDUS DE ST. PORCIANO, omtrent het jaar 1320 uitſtrekt, werd de gemelde Wijsbegeerte in het binnenſte der God-

(*) *Prolegomena in P. Lombardi L. I. Sentent. C. in* DANAEI *Opusc. Omnib. Theolog. p.* 1104.

Godgeleerdheid ingevoerd, en begon ſpoedig over dezelve te heerſchen; nu kwamen 'er ontelbare raadſelachtige theologiſche twistvragen en opgaven ter bane, en de verſchillen tusſchen de *Scholastieken* zelve werden even zoo ernſtig als talrijk; evenwel waren 'er in dezelve nog mannen, die in geleerdheid uitmuntten. Maar in het derde Tijdvak, hetwelk met de groote verandering in den Godsdienst in de XVIde eeuw eindigt, daalde deze Godgeleerdheid volkomen tot eene bloote vaardigheid, om haarkloverijen over den Godsdienst te verzinnen, en de zonderlingſte gevoelens opzettelijk te verdedigen; en 'er verſchenen bijna geheel geene voortreffelijke vernuften en onderzoekers van eenig belang meer. Doch nu maakte zij zich ook verachtelijk; zelfs hare vereerders zochten andere wegen, om zich bij Godsdienst en Kerk verdienſtelijk te maken; zij bragten vrijmoedige waarheden in het licht; en terwijl de Scholastieke Godgeleerdheid onbepaald ſcheen te heerſchen, werd door de herlevende betere Geleerdheid alles daar toe aangelegd, om haar van den troon te ſtooten.

ANSELMUS, die in deze Geſchiedenis (*) ons reeds als *Wijsgeer* is bekend geworden, ging met zijne bekwaamheid als Wijsgeer ook tot het onderzoek van Godgeleerde Leerſtukken over, waar van nog ſchriftelijke gedenkſtukken overig zijn. Het merkwaardigſte onder dezelve is zijne ontwikkeling der vraag: *Waarom is God een mensch geworden?* (*Cur*

ANSELMUS

(*) XV *Deel*, *Bladz.* 73.

V BOEK VIII Hoofdſt. na C. G Jaar 1073 tot 1517.

(*Cur Deus homo? Libri duo*;) in hetwelk hij de ſtelling ten grondſlag legt, dat men de leerſtukken van het Christendom eerst en voor alles gelooven, maar dan eerst zoeken moet, ze te verſtaan, en ook derzelver oorzaken en redenen in te zien. Vervolgens zoekt hij de bedenkingen van het ongeloof tegen deze menschwording op te losſen, en de redenen op te ſporen, waarom God, bijzonder de tweede perſoon des Zoons, heeft moeten mensch worden. — Met dit geſchrift heeft een ander werk een naauw verband, waar in hij overtuigend wil aanwijzen: Hoe God van den zondigen hoop des menſchelijken geſlachts evenwel de menschheid zonder zonde aangenomen heeft. (*De Conceptu Virginali et Originali peccato Liber.*) Drie andere kleine ſchriften, welke van hem bijdragen tot naarſporen in de Heilige Schrift genoemd worden, zijn insgelijks meer Wijsgeerige dan Godgeleerde Verhandelingen. Het eerſte, (*de Veritate Dialogus*,) beweert, dat de waarheid, omdat God eigenlijk de waarheid is, geen begin noch einde heeft; dat 'er verſcheidene ſoorten van waarheid zijn enz. Hier op liet hij een ander geſprek volgen *over den vrijen wil*, (*de libero arbitrio.*) In het derde dezer geſchriften, (*Dialogus de caſu Diaboli*,) handelt ANSELMUS ook wel van de volharding der Engelen in het goede; maar doet voornamelijk zijn best, om te ontwikkelen, waarom de kwade Engelen niet volſtandig goed gebleven zijn; hetwelk gebeurd zal zijn door hunne onmatige begeerte, om God gelijk te wezen. Nog gewigtiger vragen ontvouwt hij in een bijzonder geſchrift: *Trac-*

Tractatus de concordia Praeſcientiae et Praedeſtinationis, nec non Gratiae Dei cum Libero arbitrio; waar in hij meest de onderſtelling van AUGUSTINUS volgt.

ANSELMUS heeft in één zijner Wijsgeerige Verhandelingen beproefd, een bewijs voor de Drieëenheid aan te halen uit de gronden der Rede; in een twistſchrift tegen ROSCELIN, den voornaamſten Leeraar der *Nominalisten* (*), nam hij beide, Wijsbegeerte en Schrift, te baat, om dit Leerſtuk te verdedigen. (*Liber de fide Trinitatis, et de incarnatione Verbi, contra blasphemias Ruzelini, ſive Roscelini.*) De leere van ROSCELIN, door denzelven in het jaar 1089 voorgedragen, behelsde: Indien de drie Perſonen der Drieëenheid maar één ding, en niet op zich zelve drie dingen zijn, zoo als drie hoeken, of drie zielen; doch zoodanig dat zij één zijn in wil en magt: dan is de Vader en de Heilige Geest met den Zoon mensch geworden. Dit berigtte zekere Monnik aan ANSELMUS in eenen Brief, waar op deze antwoordde, dat ROSCELIN de drie Perſonen der Godheid drie dingen noemde *naar de drie betrekkingen*, dat is, daar naar, dat God Vader, Zoon en Heiligen Geest genoemd wordt, doch dan was dit te leeren overtollig, mids dat men regt verklaarde, hoe deze betrekkingen dingen of zaken heeten, en wat voor dingen zij zijn; en of zij, gelijk vele toevalligheden, bij de zelfſtandigheid iets doen of niet. Evenwel, zoo vervolgt ANSELMUS,

ROSCELIN

ROS-

(*) XV *Deel*, *Bladz.* 80.

V BOEK VIII Hoofdſt. na C. G Jaar 1073. tot 1517.

ROSCELIN ſchijnt deze drie dingen of zaken niet te verſtaan, dewijl hij 'er bijvoegt: deze drie Perſonen hebben eenen wil of eene magt. Want de drie Perſonen hebben den wil of de magt niet naar de betrekkingen; maar daar naar, dat elk derzelven God is. *Of* hij noemt de drie Perſonen drie *dingen*, zoo als elke Perſoon God is; en dan wil hij of drie Goden invoeren, of hij weet niet, wat hij zegt. Dit oordeel van ANSELMUS was zacht en billijk genoeg. MOSHEIM, die dit reeds opgemerkt heeft (*), gist niet onwaarſchijnelijk, dat ROSCELIN zijne ſtelling voornamelijk daarom beweerd heeft, omdat de *Realisten* hem tegengeworpen zouden hebben, dat uit de grondſtellingen van zijne partij volgde, dat de Perſonen der Godheid ſlechts *drie namen* waren. Ondertusſchen bleef ANSELMUS niet lang zoo zacht jegens ROSCELIN; toen de Aartsbisſchop van *Rheims* in het jaar 1093 eene Kerkvergadering te *Soisſons* uitſchreef, om deze dwaling tegen te gaan, ſchreef ANSELMUS op eenen geheel anderen toon aan den Bisſchop van *Beauvais*, om, als het noodig was, voor hem op deze vergadering te ſpreken; hij verklaarde daar in, dat een ieder, die in dit opzigt, van de drie eerſte Geloofsbelijdenisſen afweek, hij moge een Engel of mensch wezen, vervloekt zij. Ook ſchreef hij: „ De *Christen* moet „ door het gelooven tot verſtaan, en niet door ver„ ſtaan tot gelooven komen; óok moet hij het ge„ loof niet verlaten, als hij niet verſtaan kan. Kan „ hij

(*) *Kerk. Hist.* IV *Deel*, *Bladz.* 218.

„ hij tot verſtaan komen, dan is het hem aange-
„ naam; maar kan hij dit niet: dan vereert hij
„ evenwel, het gene hij niet verſtaat."

ROSCELIN werd op de Kerkvergadering te *Soiſſons* genoodzaakt, om zijne dadelijke of gewaande Ketterij af te zweeren. Hij deed zulks om zijn leven te beveiligen, maar behield zijne gevoelens. Daar hij bovendien beweerde, dat de kinderen van Priesters en onechte kinderen niet in den Geestelijken ſtaat konden opgenomen worden, is het niet te verwonderen, dat hij *Frankryk* eerlang verlaten moest; hij nam de wijk naar *Engeland*, alwaar hem zijne gevoelens, en dat hij met minachting van ANSELMUS ſprak, die toen Aartsbisſchop van *Canterbury* was, veel verdriets veroorzaakten, ja in het jaar 1097 werd hij ook uit dit Rijk verdreven. Hij keerde toen naar *Frankryk* terug, alwaar IVO, Bisſchop van *Chartres*, zich gunſtig voor hem verklaarde, hetwelk zoo veel uitwerkte, dat men gelooft, dat hij, na der Kerke alle voldoening gegeven te hebben, toen Kanunnik te *Tours* geworden is, of hij is misſchien in *Aquitanië*, waar hij godvruchtig en milddadig geleefd zal hebben, overleden. Wegens deze gebeurtenisſen oordeelde ANSELMUS het noodig, het werk te ſchrijven, waar van wij boven den titel hebben opgegeven, in hetwelk hij de gevoelens of uitdrukkingen van ROSCELIN omtrent de Drieëenheid op het hevigst beſtrijdt.

Denzelfden Wijsgeerig-Kerkelijken weg, en des te ongeſtoorder, ging ook een tijdgenoot van ANSELMUS, HILDEBERT, Bisſchop van *Mans*, nader-hand

HILDEBERT Bisſchop te Mans.

V BOEK VIII Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

hand Aartsbisſchop van *Tours*, die insgelijks onder de Wijsgeeren van dezen tijd zijne plaats heeft (*), hij was de eerſte, die de Godgeleerde leerſtukken volledig in een zamenhangend werk behandeld heeft. Dit werk, hetwelk den naam van *Tractatus Theologicus* voert, zou, gelijk hij in het voorberigt ſchrijft, op aanzienelijke Leeraren ſteunen, en de ſchrift uit de godzaligheid verklaren; bij duisterheden wilde hij voornamelijk tot die getuigenisſen zijne toevlugt nemen; vervolgens dat gene bijbrengen, wat de wijzen van zijnen tijd daar over dachten, en zoo wel door rede als door het gezag van anderen toonen, welk gevoelen boven andere verkozen moet worden. Ondertusſchen beteekenen de gronden, welke hij uit de Schrift ontleent, over het geheel zeer weinig. Alhoewel 'er niet zelden plaatſen uit de H. Schrift worden aangehaald volgens de Latijnſche Overzetting, derzelver verklaring is vaak ongelukkig uitgevallen. En niets valt meer in het oog, dan dat de getuigenisſen, (*auctoritates*,) der Kerkvaderen en Kerkvergaderingen aan die ſchriftplaatſen gelijk, en eenigermate boven dezelve geſteld worden. Dus om te bewijzen, dat CHRISTUS twee willen gehad heeft, beroept hij zich op de Kerkvergadering te *Konſtantinopolen*, welke dit tot een voorſchrift der leere gemaakt heeft; en die genen, die beweeren, dat CHRISTUS Godheid van zijn vleesch, maar niet van zijne ziel, geſcheiden is geweest, worden enkel met deze woorden afgewezen: „ Men moet hun „ niet

(*) XV *Deel*, *Bladz.* 82.

„ niet gelooven, want de Paus LEO zegt: ſedert hij „ den mensch aangenomen heeft, heeft hij denzel„ ven niet afgelegd." Evenwel neemt hij niet zelden de vrijheid, om zijn eigen gevoelen te zeggen; en ſchoon hij voor ANSELMUS in ſcherpzinnigheid moet wijken, daar voor is zijn werk minder met muggezifterijen overladen, en vrij duidelijk, regt geſchikt voor de behoefte en naar den wensch van zijne eeuw.

V BOEK VIII Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

Thans, in de eerſte tijden der XIIde eeuw, had de wijsgeerige leerwijze van ANSELMUS in de Godgeleerdheid reeds zoo veel opgang gemaakt, dat bijkans elk tot ſcherp nadenken geſchikt brein dit voetſpoor beproefde te volgen. Eén van dezen was HUGO, Aartsbisſchop van *Rouen*. Hij voerde den bijnaam van *Amiens*, omdat hij uit het Stamhuis der Heeren van *Boves* was, die van de Graven van *Amiens* in *Pikardyë* afſtamden. Te *Laon* ontving hij van de beide Broederen ANSELMUS en RAOUL, onderwijs in de wetenſchappen; trad in de *Benedictijner-Congregatie* van *Clugny*, en werd niet lang daar na in het jaar 1113 *Prior* van het Klooster van den Heiligen MARTIALIS te *Limoges*. Kort daar na verplaatſte men hem, om zijne uitmuntende gaven en godvruchtige zeden, als *Prior* van het Klooster van den Heiligen PANKRATIUS, te *Lewis*, naar *Engeland*; en toen aldaar HENRIK I in het jaar 1125 de Abdij *Reading* in het Kerspel van *Salisbury* ſtichtte, benoemde hij hem tot eerſten Opzigner van hetzelve. In het jaar 1129 werd hij tot Aartsbisſchop van *Rouen* verheven, maar ook in

HUGO, Aartsbisſchop van Rouen.

V BOEK VIII Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073 tot 1517.

deze waardigheid vervolgde hij, bij de waarneming van zijn ambt, de oefeningen der Kloostergodsvrucht waar te nemen. Hij geraakte wel in twisten met de Abten van *Normandyë*, die aan hem den eed van gehoorzaamheid niet wilden doen, hoewel de Paus zelve zich voor zijn regt verklaarde; maar toen de Koning zelve, bekommerd voor zijne landsheerlijke hoogheid, hem in de oefening van zijn regt hinderde, moest hij het eene poos laten rusten. Sedert was hij op Kerkvergaderingen, en als Legaat van den Paus, zeer werkzaam, maar allerloffelijkst, toen hij de *Engelſche* Biſchoppen deed begrijpen, dat zij hunnen Koning STEVEN ten onregte het bezetten der van hen gebouwde ſloten weigerden, en wel op eenen tijd, als 'er vrees was voor eenen vijandelijken inval, en zij hem zelfs met den ban dreigden. Hij overleed in het jaar 1164.

Hij heeft verſcheidene Godgeleerde, en ook wederleggende werken nagelaten. Een derzelven, (*Tres libri in laudem memoriae*,) bevat een kort begrip der Geloofsleere. Het tweede, kort daar op gevolgde, (*ſuper Fide catholica et oratione Dominica*,) heeft veel gelijkvormigheid met het voorgaande; in het één noch andere wil hij filozoferen; maar des te meer zoekt hij in een ander nog voor het jaar 1125 geſchreven Boek, (*Dialogorum ſeu Quaestionum Theologicarum Libri* VII.) den Wijsgeer te vertoonen, die over godgeleerde onderwerpen vragen weet op te werpen, zwarigheden te knoopen, en beide vaardig op te losſen.

HONORIUS II

Te gelijker tijd, tot omtrent de eerſte 20 of 30 ja-

jaren der XIIde eeuw, ſchreef ook HONORIUS van *Autun*, reeds als Wijsgeer bevorens (*) genoemd, Boeken van gelijken inhoud. Een derzelven, (*Liber XII. Quaestionum, in quibus praecipue quaeritur, num ſanctus Archangelus Michael Beato Petro Apostolo, an Petrus Michaeli praecedat?*) geeft ſlechts een zeer matig denkbeeld van de beoordeeling en ſcherpzinnigheid des Schrijvers. Een ander van zijne ſchriften, (*Libellus VIII. Quaestionum de Angelis et Homine,*) houdt zich onledig met vragen van nog minder waarde. Zou de mensch, vraagt een Leerling, wel geſchapen zijn geworden, als de Engelen in den Hemel gebleven waren? Hij ſchijnt, volgens het oordeel van een' groot man, alleen daarom voortgebragt te zijn, om het verminderd getal der Engelen aan te vullen. Maar de Leeraar toont aan, dat de menſchen ook zonder den val der Engelen zouden geſchapen zijn geweest. Dus beantwoordt hij ook de vragen: of CHRISTUS een mensch zou geworden zijn, als de menſchen in het Paradijs gebleven waren? Hoe de Engelen uit het vuur hebben kunnen geſchapen worden, daar dit toch een ligchaam is? enz.

Belangrijker is zijn geſprek over *de Predestinatie* of *Voorverordinering*, en *den vrijen wil des menſchen*, hetwelk hij *het onvermijdelijke*, (*Inevitabile,*) genoemd heeft. In hetzelve worden drie zwarigheden door hem opgelost: *dat niemand zalig kan worden, dan een gepredestineerde; dat de menſchen*

(*) XV *Deel*, *Bladz.* 83.

V BOEK VIII Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

ſchen alleen door genade zalig worden; en dat de zaligheid alleen door den vrijen wil gewerkt worde.

ROBERT PULLEIN.

ROBERT PULLEIN, die onder de Wijsgeeren insgelijks eene plaats bekleedt (*), heeft een Leerboek van het Godgeleerd *Sijſtema* geſchreven, hetwelk alle voorgaande en gelijktijdige verzamelingen van dien aard in volledigheid en ook eenigermate in geſchikte wijze van voordragt overtreft. Dikwijls echter wijkt hij van den draad zijner onderzoekingen af, waar uit eene vermenging van verſchillende onderwerpen ontſtaat, welke zoo overhaast behandeld worden, dat zij de duidelijkheid verhinderen; ook worden verſcheidene vragen, die meer ſpitsvinnigheid dan nut hebben, opeengeſtapeld, bij voorbeeld: Waarom ſtond de boom der overtreding en die des levens in het midden van het Paradijs? Wat zou 'er gebeurd zijn, indien de Vrouw alleen gezondigd had? Hoe zou de ontvangenis geſteld geweest zijn, als een mensch zonder gewaarwording eener zinnelijke lust voortteelde? enz. De gevoelens van ARISTOTELES en nog meer van PLATO hecht hij zamen met de Leerſtellingen der Kerk; bijna alles, wat hij bewijzen wil, grondt hij, benevens den Bijbel, op Kerkleeraars, beſluiten der Kerkvergaderingen, en uitſpraken der Pauſen. Met AUGUSTINUS alleen is hij niet bang te zullen dwalen, hoewel hij toch ſomtijds van deszelfs gevoelens afgaat.

Elucidarium.

Nog is 'er een kort begrip der Christelijke Geloofsleere dezer tijden, insgelijks uit de eerſte helft der

(*) XV *Deel*, *Bladz.* 97.

der XII eeuw, (*Elucidarium, ſive Dialogus, ſummam totius Theologiae Christianae complectens*), hetwelk men voorheen aan ANSELMUS, Aartsbiſchop van *Canterbury* heeft toegeſchreven, en daarom achter zijne werken geplaatst, maar de ware ſchrijver is onbekend. Over het geheel heeft dit geſchrift niets uitmuntends, maar veel meer vele onbekookte gedachten, hier en daar echter iets eigens en zelfs iets goeds, ook vond het in die eeuwen zoo veel goedkeuring, dat het zoo wel in proza als in verzen in het Fransch vertaald is geworden. In deze vragen en antwoorden, want zoo is dit Boekje ingerigt, worden verſcheidene ongewone dingen geleerd. Daar zijn *drie hemelen*, een ligchamelijke, dien wij zien; een geestelijke, in welken de Engelen wonen; en een verſtandelijke (*intellectuale*), in welken de zaligen de Drieeenheid van aangezigt tot aangezigt aanſchouwen. Als de menſchen in het Paradijs gebleven waren, waar hun verblijf ſlechts zeven uren geduurd heeft, zouden de kinderen terſtond van de geboorte af aan hebben kunnen gaan en praten. ADAM beging in zijne overtreding *zes hoofdzonden:* hoogmoed, dewijl hij God gelijk wilde zijn; ongehoorzaamheid, hebzucht, kerkroof, dewijl hij iets, dat verboden was, geſtolen heeft op eene heilige plaats, geestelijke hoererij, door welke zijne ziel, God verachtende, den Duivel aanhing, en moord, tegen zich zelven en het ganſche menſchelijk geſlacht, en meer dergelijken.

ODO, Biſchop van *Kameryk*, meer bekend onder den naam van OUDART, mag insgelijks onder ODO van Kameryk.

V BOEK VIII Hoofdſt. na C. G Jaar 1073 tot 1517.

de Schrijvers, die over den godsdienst hebben getracht te filozoferen, niet voorbijgegaan worden. Hij zag het levenslicht, om het midden der XIde eeuw te *Orleans*. Hij werd *Scholasticus* of Schoolvoogd der bisschoppelijke school te *Doornik*, hij behoorde tot de partij der *Realisten*, en verdedigde dezelve ook in geschriften. Doch na dezen tijd veroorzaakte het lezen van AUGUSTINUS geschrift *over den vrijen wil* bij ODO eene hoofdverandering, bijzonder eene plaats, waar deze Kerkvader de zondige ziel met eene slavin vergelijkt, die wegens hare overtredingen veroordeeld is, om het heimelijk gemak te ledigen, en daardoor nog iets tot de zindelijkheid van het huis bij te dragen. Dit paste ODO zuchtende op zijne wereldsche geleerdheid toe, die hem slechts eere bij menschen verwierf; nu stelde hij zijne voorlezingen van tijd tot tijd uit, bezocht de Kerk vlijtiger, deelde aalmoesen uit, en dreef de strengheid in vasten en andere ligchaamsboetdoeningen zoo ver uit, dat hij geheel onk nbaar werd. Men ruimde hem daarom in het jaar 1092 en voor zijne leerlingen, die ten getale van 18 hem navolgden, eene vervallene Kerk bij *Doornik* in, waar zij als Kanunniken in groote armoede leefden. In het jaar 1095 traden zij in den Monnikenstand, en ODO moest hier Abt wezen, vervolgens voegde zich eene menigte lieden, bij hem, om onder zijn opzigt als boetelingen te leven, zoodat hij aan de vrouwen alleen twee Kloosters geven moest. In *Doornik*, scheidden echte lieden van malkanderen, en ouders van kinderen, om onder zijne leiding bestuurd te worden. Tevens wek-

wekte hij zijne Monniken op tot vlijt in de Theologiſche geleerdheid. Twaalf der jongſten onder hen hadden gemeenelijk tot hunnen last, boeken af te ſchrijven, waar door zijn Klooſter van den Heil. MARTEN eene der talrijkſte Boekerijen verkreeg. Eindelijk werd hij aan dit Klooſter ontnomen, toen men hem in het jaar 1105 tot Biſſchop van *Kameryk* verkoos. Door de onrusten, welke in dat Stift plaats hadden, werd hij eerst in het jaar 1106 door Keizer HENRIK V in zijn Bisdom gebragt, doch diezelfde Vorst verdreef hem daarna weder, omdat hij de beleening door ſtaf en ring van denzelven niet wilde aannemen. Het ſchijnt echter, dat ODO nog voor zijnen dood, die in het jaar 1113 volgde, in het bezit van zijn Bisdom herſteld is geworden.

Hij heeft verſcheidene Schriften nagelaten; onder anderen eene Kerkrede over *den onregtvaardigen Rentmeester* (*Homilia de villico iniquitatis*). Een klein opſtel *In Canones Evangeliorum*, eene korte aanleiding om de *Harmonie* der Euangelisten op eene Tafel te brengen. In een ander geſchrift (*de Blasphemia in Spiritum S.*) ſtelt hij de zonde tegen den Heil. Geest in de onboetvaardigheid tot den dood toe, dewijl de vergeving der zonden, als een werk der liefde, heel bijzonder aan den Heiligen Geest toekomt. Zijn geſchrift over de *Erfzonde* (*de Peccato originali Libri tres*) is het merkwaardigſte voor de geſchiedenis der Schoolſche godgeleerdheid, dewijl het op eigenlijk wijsgeerige gronden en ontwikkelingen rust. Hij volgt veelal de

V BOEK VIII Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

leerwijze van ANSELMUS, voornamelijk in een *gesprek met eenen Jood over de menschwording van* CHRISTUS (*Disputatio contra Judaeum, nomine Leonem, de adventu Christi, filii Dei.*)

PETRUS ABELARD.

PETRUS ABELARD, die als Wijsgeer, als eerſte *Dialecticus* en *Disputator* of Redetwister van zijne eeuw had uitgemunt (*), ging met zijne bekwaamheden en met eenen vrijen geest van onderzoek tot de godgeleerdheid over, in welke hij ook voorlang reeds geen vreemdeling was. Zijne talrijke Leerlingen verzochten hem, gelijk hij zelve verhaalt (†), dat hij hun de leere van de goddelijke Eenheid en Drieëenheid naar menſchelijke en Wijsgeerige gronden wilde verklaren. Zij verlangden meer iets dat verſtaanbaar dan dat reeds gezegd was, en beweerden: *dat men niets gelooven kon, wat men vooraf niet verſtond.* Men mag natuurlijk denken, dat ABELARD deze ſtelling aan zijne leerlingen zal hebben ingeboezemd; zij is juist het tegengeſtelde van hetgeen ANSELMUS en zijne navolgers hadden ingeſcherpt: *dat men eerst gelooven, en dan moet leeren verſtaan.* ABELARD eerst mondeling aan dit verlangen zijner Leerlingen voldaan hebbende, ſchreef ook een Boek, volgens deze leerwijze, welks opſchrift eene nog grootere uitgeſtrektheid van inhoud aankondigt: *Introductio ad theologiam, Libri* III. In het voorberigt noemt hij dit werk een kort begrip

(*) XV *Deel Bladz.* 85.

(†) *Epist.* I. *ſeu Historia calamitatum ſuarum c.* 9. *Opp. p.* 20.

grip der godgeleerdheid (*ſacrae eruditionis ſumma*). Zoo er in hetzelve gebreken en dwalingen mogten ingeſlopen zijn, bidt hij God om vergeving; en verklaart bereid te zijn, om alles te verbeteren en door te halen, als men hem door rede en ſchrift iets beters zou leeren; en nooit zou hij zich door trotſche hardnekkigheid tot eenen Ketter maken. In het begin des werks zegt hij, de zaligheid der menſchen komt aan op *geloof*, *liefde* en de *Sacramenten*, van welke zaken hij een denkbeeld geeft en dat verklaart, vervolgens gaat hij over tot de behandeling van het Katholijk geloof, hetwelk, volgens zijne verdeeling, deels de natuur der godheid zelve, deels de goddelijke weldaden en ſchikkingen bevat, zoo als zij in de geloofsbelijdenisſen der Apostelen en der Kerkvaderen zijn uitgedrukt. Nu wordt eerst de leere van de Eenheid en Drieeenheid van God voorgedragen, op de gewone wijze, doch enkel volgens plaatſen en bepalingen der Kerkvaderen. De eenige Bijbelplaats, welke hij aanhaalt, zonder ze te verklaren: *In den beginne was het woord* enz. en van welke AUGUSTINUS zegt, dat de natuurlijke mensch ze niet verſtaat, geeft hem aanleiding, om deze vragen te doen: „Moeten wij er dan van zwijgen? Waartoe is het dan geſchreven, als men er van zwijgen moet? en hij onderneemt vervolgens de verklaring, eerst vragende: „Wat het onderſcheid der perſonen in de eene goddelijke Natuur zeggen wil? In het algemeen, antwoordt hij, wordt door derzelver namen de volmaaktheid van het hoogſte goed aangeduid; maar bijzonder

V BOEK VIII Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

wijst de naam van *Vader* de *magt* der goddelijke Majeſteit, die van *Zoon* de *wijsheid*, en die des *Heil. Geestes* derzelver *Liefde* of goedheid aan; want deze vereenigde Eigenſchappen brengen die volmaaktheid voort. Breedvoerig is hij, om te bewijzen, dat ook de oude Wijsgeeren deze Leere geleerd hebben; en bijzonder PLATO door God, deszelfs verſtand, en de wereldziel.

Doch dewijl de Tijdgenooten van ABELARD dit beroep op Heidenſche Wijsgeeren niet goedkeurden, zoo verdedigt hij zich deswegens in het *Tweede* Boek, en toont, hoe veel men van hen leeren kan, vooral in eenen tijd, dat zelfs openbare Leeraars van den godsdienst in *Frankryk* de groffte dwalingen verbreidden. Eén van hen, zegt hij, beweert, dat voor de menschwording van CHRISTUS velen zalig zijn geworden, zonder het geloof in hem; dat CHRISTUS als andere menſchen ter wereld is gekomen; en dat God, dewijl hij eenen Zoon geteeld heeft, zich zelven geboren heeft. Een ander noemt de perſonelijke eigenſchappen in God, drie van de perſonen verſcheidene wezens; gelooft, dat het ligchaam van CHRISTUS reeds van de geboorte af zoo lang geweest is, als hij aan het kruis was; en beweert ook, dat Monniken en Nonnen trouwen kunnen. De derde verdedigt niet alleen de gemelde dwaling met opzigt tot de Eigenſchappen der goddelijke perſonen; maar houdt ook de magt, regtvaardigheid, barmhartigheid, en andere eigenſchappen, die aan God naar het menſchelijk ſpraakgebruik toegeſchreven worden, voor even zoo veel

van

van hem verſcheidene zaken. Eindelijk verſtout zich een vierde te leeren, dat, dewijl de dingen zich anders kunnen toedragen, dan God verordend of voorzien had (*proviserat*) God ook wel mis kon hebben. Thans keert ABELARD weder terug tot de Drieeenheid, en onderzoekt: hoe men, bij de éénheid der goddelijke zelfſtandigheid, evenwel drie perſonen in dezelve kan onderſtellen?

V BOEK VIII Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

Het *derde* Boek van dit werk herhaalt den inhoud der beide voorgaande zoodanig, dat, volgens het oogmerk van ABELARD, nog dieper in denzelven wordt ingedrongen, en de nog overige twistvragen opgelost worden. Hij vraagt vooreerst: kan de menſchelijke rede alleen God kennen?" Allezins, antwoordt hij, kan de Rede dit doen, en hoe eene zaak minder zinnelijk is, des te meer trekt zij derzelver werkzaamheid tot zich. Hier na gaat ABELARD de drie Eigenſchappen, *magt*, *wijsheid* en *goedheid* door, naar welke hij de drie goddelijke perſonen van elkanderen onderſcheiden had. Bij de *almagt* werpt hij vooreerst de vraag op: „hoe God waarlijk almagtig genoemd kan worden, indien hij niet alles doen kan? of, hoe hij alles zou kunnen doen, indien wij iets doen kunnen, wat hij niet doen kan?" Verders kan gevraagd worden: „Of God meer of iets beters doen kan, dan hij doet? dan of hij met dat geen kan ophouden, wat hij doet?" Hier beweert ABELARD, dat God niet meer kan doen, dan hij werkelijk doet, en is dus een voorſtander van het *Optimismus* of *der beste wereld*. Nog bijzonder handelt hij van Gods *onveranderlijkheid*,

V BOEK VIII Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

heid, en eindelijk ontwikkelt hij nog het denkbeeld van Gods *wijsheid*.

Midden in dit onderzoek, zelfs in eenen volzin, breekt dit werk van ABELARD af, waar van men niet weet, hoe ver hij deszelfs ontwerp voltooid heeft. Maar ook in deze onvolkomene gedaante is het ſteeds eenig in zijne ſoort, en zoo men zijnen leeftijd in het oog houdt, kan men den ſchrijver zijne achting niet ontzeggen.

Zijn werk werd van de godgeleerden van zijnen tijd ſlecht opgenomen. Sommigen vergenoegden zich met daar tegen te ſchrijven, gelijk HILDEBERT van *Mans*, en HUGO van *St. Victor*. Zachter, dan men in dezen tijd verwachten zou, behandelde hem GAUTIER *de Mortagne* (gemeenelijk GUALTHERIUS *de Mauritania* of *Moritania*, niet omdat hij uit het *Afrikaansch Mauritania* of een *Moor* was, maar naar den ouden naam eener ſtad in het graafſchap *Perche*) een aanzienelijk Leeraar te *Parys*, naderhand Kanunnik, en eindelijk Biſchop te *Laon*, waar hij in het jaar 1174 overleden is. In eene Brief aan ABELARD, wederſpreekt hij op eene beſcheidene wijze deszelfs verklaring van de Drieëenheid, ook verlangt hij van ABELARD te weten, of hij nog geloofde, dat God wezenlijk noch in de wereld noch ergens elders ware; en dat zoo wel de Engelen, als de zielen nergens zijn, zoo als hij mondeling tegen hem beweerd had; insgelijks, of hij waarlijk leerde, dat CHRISTUS door zijn leeren en werken, en zelfs door zijnen dood niets verdiend had; dat ook niemand om zijne goede en

kwa-

kwade werken, maar enkel wegens zijnen wil beloond of geſtraft zal worden? enz.

Maar van andere kanten geſchiedden 'er gevaarlijker aanvallen op dit Boek van ABELARD; deze verhaalt zelve, dat zijne benijders, bijzonder ALBERICH en LOTULF, die na den dood van hunne gemeenſchappelijke Leeraren, WILLEM van *Champeaux* en ANSELMUS geſtorven waren, derzelver posten als het ware bij erfenis in bezit genomen hadden, den Aartsbisſchop van *Rheims*, RUDOLF, overhaalden, om des Pauſen Legaat in *Frankryk*, CONON, te bewegen, om in het jaar 1121 eene Sijnode te *Soisſons* te houden, en ABELARD te bevelen, om met zijn werk daar te verſchijnen. Aangemoedigd door den Bisſchop van *Chartres*, verſcheen ABELARD, maar werd, zonder dat men hem hooren wilde, genoodzaakt, zijn Boek eigenhandig op het vuur te werpen en te verbranden; en tevens werd hem een Klooster te *Soisſons* tot eene gevangenis aangewezen. Spoedig echter verwekte deze behandeling een algemeen misnoegen, de deelnemers aan dezelve verweten malkanderen deze handelwijze, ook berouwde zij den Legaat, die ABELARD verlof gaf, om zich weder naar *St. Denys* te begeven.

Deze geloofde nu te minder zijne leerwijze te moeten veranderen. Hij werkte in de volgende jaren zijn Boek geheel om, voegde vele bijvoegſelen bij hetzelve, en dus ontſtond een nieuw werk, hetwelk nog voorhanden is, onder het opſchrift: *Theologiae Christianae Libri* V. Ook dit geſchrift gaf aanſtoot. Eenige vereerders van den Heiligen BERN-

HARD

V BOEK VIII Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

HARD gaven hem vlijtig berigt, hoe vele dwalingen ABELARD voordroeg; maar bijzonder maakte WILLEM, Abt van *St. Thierry*, bij *Rheims*, naderhand *Cistercienſer* Monnik in het Klooster *Signi*, eene lijst op van dwalingen uit de beide bovengemelde werken, welke hij in het jaar 1139 in eenen Brief aan den Biſchop GAUFRID van *Chartres* en aan BERNHARD voordroeg, hen opwekkende, om, gelijk hij het noemde, de zaak van God tegen ABELARD te handhaven. De lijst van dwalingen is de volgende: Hij noemt het geloof eene waardering van dingen, die men niet ziet. De namen Vader, Zoon en Heilige Geest worden volgens hem van God oneigenlijk gebruikt; zij zijn ſlechts eene beſchrijving der volheid van het hoogſte goed. Hij leerde verders: dat de Vader de volkomene magt, de Zoon ſlechts eenige, en de Heilige Geest geheel geene had; dat de Heilige Geest niet uit de zelfſtandigheid des Vaders en des Zoons is, zoo als de Zoon uit de zelfſtandigheid des Vaders is; dat de Heilige Geest de wereldziel is; dat wij, naar den vrijen wil, zonder bijſtand der genade, goed kunnen en willen handelen; dat CHRISTUS niet daarom mensch is geworden, en geleden heeft, om ons van het juk des Duivels te bevrijden; dat CHRISTUS God en mensch, niet de tweede perſoon in de Drieëenheid is; dat in het Sacrament des Altaars de vorm der vorige zelfſtandigheid in de lucht overig blijft; dat de ingevingen des Duivels in den mensch door natuurlijke, (of misſchien door geneesmiddelen, *per Phyſicam*,) overgaan; dat wij van ADAM niet de ſchuld,

ſchuld, maar alleen de ſtraf der zonde, hebben; dat 'er geene andere zonde is, dan de inwilliging in dezelve, en de verachting van God; dat door begeerte, vermaak en onwetendheid geene zonde begaan wordt, naardien dit alles ſlechts natuur is. De Abt WILLEM belooft, dit alles nog uitvoeriger te zullen voorſtellen; ook merkt hij op, dat 'er nog andere ſchriften van ABELARD, doch welke men niet bekomen kon, voorhanden waren; bij voorbeeld: *Sic et non;* insgelijks: *Scito te ipſum;* welker inhoud wel even zoo zonderling zou kunnen zijn, als derzelver titel; en vermaant ten laatſten de beide Prelaten, dat het kwaad, hetwelk dezelve zoo openlijk hebben aangerigt, niet enkel door geheime vermaningen of beſtraffingen zou uitgedelgd worden.

BERNHARD beantwoordde deze opwekking van den Abt in eenen Brief, waar in hij te kennen gaf, dat hij het raadzaam oordeelde, mondeling met hem over deze belangrijke zaak te ſpreken. Doch hij deed meer, indien men zijne vrienden mag gelooven, hij *ging* ABELARD zelven bezoeken, en vermaande denzelven, onder getuigen, zoo overtuigend, dat hij beloofde, zich in alles naar den wil van BERNHARD te zullen ſchikken. Maar ſtout op zijne kunde en bekwaamheid in het redetwisten, begeerde ABELARD, dat de Aartsbisſchop van *Sens* eene Kerkvergadering zou beleggen, op welke hij zijne ſchriften tegen BERNHARD wilde verdedigen. De vergadering werd tegen het jaar 1140 te *Sens* bepaald, en BERNHARD daar toe uitgenoodigd, die na eenige bedenkingen ook werkelijk verſcheen, ook woonde

de

V BOEK VIII Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

de Koning LODEWYK *de Jongere* en vele andere aanzienelijke lieden de vergadering bij, maar ABELARD vergenoegde zich, met zich op den Paus te beroepen, waarſchijnelijk, wat ook de vrienden van BERNHARD zeggen mogen, omdat hij voor zijne veiligheid vreesde. Dewijl men echter den Paus eerbiedigen moest, ſchreef BERNHARD aan denzelven, als ook aan de Kardinalen, hen tot ſtrenge maatregelen opwekkende. Ook zond hij aan den Paus eene lange lijst van dwalingen van ABELARD, op welke men nog meer dwalingen vindt aangewezen, dan op die van den Abt WILLEM, bij voorbeeld: dat een zegel van metaal een beeld der Drieëenheid is; dat God alleen dat gene doen kan, wat hij doet; dat God aen die genen, die zalig worden, eer dezelve met de Goddelijke genade in betrekking ſtaan, niet meer doet, dan aan de genen, die verloren gaan; dat God het kwaad niet verhinderen moet; dat iemand door zijne werken niet beter of erger wordt; dat die genen, die CHRISTUS door onwetendheid gekruiſigd hebben, niet gezondigd zouden hebben; en dat de magt om te binden en te ontbinden enkel aan de Apostelen gegeven is geworden; doch wanneer men ze ook aan derzelver opvolgeren wil toekennen, dat zulks ſlechts in de Kerk maar niet bij God geldt.

Tegen zoo vele en zoo vermogende beſchuldigers moest ABELARD zijne zaak ook te *Rome* verliezen. Hij was juist op reize derwaarts, toen hij verſtond, dat de Paus het vonnis der Sijnode van *Sens* bekrachtigd, en aan de beide Aartsbisſchoppen van *Rheims*

Rheims en *Sens* bevolen had, hem zoo wel als ARNOLD van *Brescia*, dewijl zij het Katholijk Geloof vervalschten, elk bijzonder in een Klooster op te ſluiten, en hunne Boeken overal te doen verbranden. In dit dringend gevaar volgde ABELARD den raad, hem door PIETER, Abt van *Clugny*, gegeven, om zich met BERNHARD te verzoenen, hetwelk des te ligter gelukte, omdat ABELARD in den grond zich aan hem en de Kerk onderwierp, en van alle zijne gewaande dwalingen afſtond. De Abt van *Clugny* gaf hier van aan den Paus berigt, en verzocht, dat men ABELARD zijne overige dagen in rust mogt laten doorbrengen; zelfs bezorgde hij zijnen ongelukkigen vriend eene veilige verblijfplaats in zijn Klooster, tot zijnen dood in 1142 toe.

ABELARD heeft zich tegen alle beſchuldigingen ernſtig en deftig pogen te verdedigen in eene verantwoording, welke hij aan de geheele Kerk gerigt heeft (*). Ook heeft BERENGER of BERENGARIUS dezen zijnen Leermeester in eene opzettelijke *Apologie* verdedigd. Dezelve is vernuftig hekelende, hier en daar bitter, maar naar het ſchijnt, heel dikwijls treffend. Eerst zegt hij aan BERNHARD het één en ander over deszelfs ſchriften, die overal en met roem verſpreid werden, omdat zij, zij mogten dan zijn, zoo zij wilden, van de voornaamſte mannen waren goedgekeurd. Voorts was hij ook al lang als een Heilige en Wonderdoener vereerd, voor wiens

(*) *Epistol.* XX. *Apologia, ſeu Confeſſio Opp. pag.* 330-333.

V BOEK VIII Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073 tot 1517.

wiens kleederen de Duivelen brulden; maar thans had hij eerst den angel der ſlapende ſlang opgewekt. Hij had ABELARD ten doel van zijnen pijl geſteld, om op denzelven het vergift van zijne bitterheid uit te ſpuwen, en hem onder de dooden te plaatſen. Eenen man, die op den weg van CHRISTUS wandelde, had hij als een moordenaar, die uit eene hinderlaag te voorſchijn treedt, van de gemeenſchap der Kerk beroofd; hij had voor het volk gepredikt, dat het God voor hem moest bidden; maar in zijn hart was hij 'er op bedacht geweest, om hem uit de Christelijke Wereld te verbannen; in plaats dat zulk een man Gods, als hij was, voor deszelfs bekeering had behooren te bidden. ABELARDS Boek was na den maaltijd voor de Biſchoppen, die te *Sens* vergaderd waren, gebragt; en nu volgt eene grappige beſchrijving, hoe het met zijne veroordeeling zij toegegaan. Men las zijne Ketterijen voor, terwijl de Biſchoppen met de voeten ſtampten, babbelden, lachten, en vooral geducht zopen. Als zij iets vernuftigs en Goddelijks, hetwelk voor hunne ooren ongewoon was, hoorden; knersten zij op de tanden, en ſchreeuwden: Zouden wij zulk een monſter laten leven? Dus ſtreden de bekers tegen het werktuig der Drieëenheid; dus vertraden honden het heilige, en zwijnen de parelen. De voorlezer ſchreeuwde, en de dronkene toehoorder ſnorkte, of zocht den ſlaap; als de eerstgemelde op ABELARDS velden eene doornſtruik vond, dan ſchreeuwde hij voor de doove ooren der Biſchoppen: Veroordeelt gij dit? (*Damnatis?*) Sommigen van hen daar-

daardoor wakker geworden, antwoordden half ſlapende: Wij veroordeelen het (*Damnamus.*) Anderen, door het geraas wakker geworden, ſtotterden ſlechts de laatſte lettergrepen uit: *Namus.* Ja wel zwemt gij, zegt BERENGARIUS; maar uw zwemmen is een ſtormweder en een verzuipen. Deze en de overige afbeelding der Sijnode heeft misſchien opzettelijk eene zulke hekelende gedaante, maar de verdediging zelve is des te ernſtiger en te nadrukkelijker.

Onder de ſchriften van ABELARD, die aan zijne partijen zeer verdacht, of zelfs wel als ketterſch voorkwamen, was ook dat, hetwelk hij *ſic et non*, (ja en neen,) genoemd had, doch hetwelk nooit gedrukt is geworden; het handelt over de tegenſtrijdigheden en verſchillende gevoelens, welke in de ſchriften der Kerkvaderen voorkomen. Nog heeft deze Geleerde eene *Wijsgeerig - Godgeleerde Zedekunde* geſchreven, (*Ethica, ſeu liber dictus: ſcito te ipſum,*) hetwelk echter geen eigenlijke Zedekunde genoemd kan worden, maar de onderwerpen, welke het bevat, worden vrijer behandeld, dan men van eenen Schrijver van dezen tijd verwachten kon; bijzonder is de zachtheid van zijne zedeleer merkwaardig, en men kan zeggen, dat ABELARD inderdaad, in dit opzigt, een voorlooper der *Jeſuiten*-Zedeleeraars of *Moralisten* geweest is, ten aanzien van hunne leere aangaande de Filozofiſche zonde, en ook aangaande de genoegzaamheid van de goede meening en oogmerk ter regtvaardiging van eenige daad.

V BOEK VIII Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073 tot 1517.

PETRUS LOMBARDUS.

Zijn Tijdgenoot PIETER LOMBARD, voorzigtiger dan ABELARD, maar van veel minder begaafdheid, bijkans enkel een naprater der voornaamſte oude Kerkleeraars, maar die zeer wel verſtond zich door eene bondige en geſchikte verzameling van hunne leerſtellingen en gevoelens het aanzien van eenen man te geven, die een eigen werk van gewigt en algemeen nut had voortgebragt, die zich nooit boven hen verhief, ſtak evenwel 300 jaren lang boven allen uit. Hij was in het gebied van *Novara*, eene ſtad in *Lombardyë*, of *Opper-Italië*, eigenlijk in het voormalige Hertogdom *Milaan*, van arme ouders geboren, en naar dit land had hij den bijnaam van LOMBARD, (PIERRE LOMBARD, of PETRUS LOMBARDUS.) Een weldadig vriend liet hem te *Bologna* ſtuderen; een ander zond hem met zijne aanbeveling aan den Abt BERNHARD van *Clairvaux*, die hem met een gelijk oogmerk naar *Rheims* bevorderde. Maar te *Parys*, waar hij deze loopbaan eindigde, werd zijn voortgang in de Wetenſchappen zoo zigtbaar, dat men hem eenen Theologiſchen leerpost opdroeg. Na denzelven vele jaren met roem bekleed te hebben, viel in het jaar 1159 het Bisdom van *Parys* open. Men droeg hetzelve aan des Konings Broeder, FILIPS, Aartsdiaken bij de Kathedraalkerk in deze hoofdſtad, op, doch die het uit beſcheidenheid niet aannam, maar PETRUS LOMBARD daar toe aanprees. Deze werd ook verkozen, maar ſtierf reeds in het jaar 1164. Eene enkele trek van zijn gedrag als Biſchop is voor de nakomelingſchap in het volgende Tooneel bewaard gebleven. Eenige edel-

R. Vinkeles, inv. del. et sculp.

erkende hij haar voor zijne moeder, en omhelsde haar.

XIX. D. Bladz. 101.

edellieden, uit zijn vaderland te *Parys* gekomen, om hem hunnen eerbied te betuigen, hadden ook zijne moeder medegebragt, die zij volmaakt kleeden, zoo als het eenen zoo aanzienelijken Biſchop waardig ſcheen te zijn. Vergeefs zeide de moeder tegen hen, dat zij haren zoon kende, dat deze opſchik hem niet bevallen zou. Inderdaad verklaarde hij ook, toen zij haar aan hem voorſtelden: dit was zijne moeder niet, die eene arme vrouw was; en wendde zijne oogen van haar af. Toen begeerde zij hare boerenkleederen, en toen zij zich in dezelve voor hem vertoonde, erkende hij haar voor zijne moeder, en omhelsde haar.

Volgens zijne uitlegkundige ſchriften te oordeelen, was hij even zoo min een Geleerd Godgeleerde, als de overigen, die toen dezen naam voerden. Evenwel kon hij, zonder in den eigenlijken zin Schriftuitlegger te zijn, een *Godgeleerd Leerboek* ſchrijven, hetwelk boven alle andere geſteld is geworden. Hij noemde het *Libri* IV. *Sententiarum*. Onder dezen naam *Sententiae* verſtond en ſchreef men, voornamelijk ſedert de VIIde eeuw, verzamelingen van de leerſtellingen van oude Godgeleerden; en zulken, die dit ſoort van handwerk op zich namen, noemde men *Sententiarii* of *Poſitivi*. LOMBARD zelve zegt in het Voorberigt, hetwelk uit plaatſen van AUGUSTINUS en HILARIUS is zamengeſteld, dat hij in dit werk, op verzoek van zijne leergierige Broederen, gezocht heeft, *de vastigheid van het Kerkelijk Geloof aan te wijzen; het verborgene van Godgeleerde onderzoekingen te openen,*

V BOEK VIII Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073 tot 1517.

en de Sacramenten der Kerk verſtaanbaar te maken; dat hij zich van *eeuwig gegronde kundigheden*, (hij bedoelt plaatſen uit den Bijbel en uit de Kerkvaderen,) bediend hebbe, en *nergens van de leere der Voorvaderen afgeweken zij*.

Elk Boek van dit werk beſtaat uit een aantal kleine afdeelingen, (*Diſtinctiones*,) naar welker orde de Geloofsleerſtukken verklaard, bewezen, en de daar toe behoorende vragen opgelost worden. Het eerſte Boek heeft acht en veertig vragen, in welke de Leere van God voorgedragen wordt. In 44 andere van het tweede Boek zijn de leerſtukken van de Engelen, van de Schepping, van den mensch voor, in en na den val, van den vrijen wil, van den bijſtand der Goddelijke genade, en van de zonde bevat. De 40 Diſtinctien van het derde Boek behandelen de menschwording des Zoons van God, zijn lijden, ſterven en verloſsing, geloof, liefde, hoop, de vier hoofddeugden, de zeven geboden van den Heiligen Geest, de verſcheidene ſoorten van vreeze, wijsheid en wetenſchap, logen, eed en meineed, wet en Euangelie. Eindelijk komt in het vierde Boek, onder 50 Afdeelingen, voor, de leer van de Sacramenten, en bijzonder bij deze gelegenheid vele vragen over het huwelijk, van de vergeving der zonden, van de opſtanding, en de overige zoogenoemde laatſte dingen; ook zijn het Vagevuur, Kerkelijke ambten, en andere vermaagdſchapte onderwerpen niet vergeten.

Wat de verdienste van dit werk betreft, ERASMUS heeft 'er, naar het ſchijnt, vrij juist over geoor-

oordeeld: „ Och dat zijn arbeid voor de Christelijke Wereld zoo gelukkig uitgevallen was, als die van hem met vromen ijver ondernomen is! Men ziet trouwens, dat het zijn oogmerk geweest is, het gene ter zake diende, op eens te verzamelen, en alle overige vragen uit te ſluiten. Maar dit ontwerp heeft eene geheel andere uitkomst gehad, terwijl uit hetzelve niet zwermen maar zeeën van vragen, welke nooit einde nemen, voortgekomen zijn (*).

Het werk van LOMBARD vond zoo veel toejuiching, dat het ſpoedig een algemeen Leerboek geworden is, hetwelk ook ontallijke malen is gedrukt geworden, en waar over op de Hoogeſcholen voorlezingen gehouden, en in *Engeland* alleen 164 Commentarien geſchreven zijn. Men noemde den Schrijver naderhand om die reden *Magiſter Sententiarum*, of ook eenvoudig *Magiſter*, (de Leermeester.)

Deze groote toejuiching volgde echter niet aanſtonds, noch zonder tegenſpraak. *Mijſtiekſche* en *Poſitive* Godgeleerden hadden zich ſedert het begin der XIIde eeuw even ſterk tegen de *Scholastieken* verklaard, en met alle zijne voorzigtigheid, die hem in dit Leerboek van beide deze leerwijzen iets had doen overnemen, kon LOMBARD niet vermijden, dat men dwalingen in hetzelve meende te ontwaren. Zelfs ſchreef een van zijne voornaamſte Leerlingen, JOAN van *Cornwal*, (JOANNES *Cornubienſis*,) een Leer-

Nihilianisten.

(*) *Annot. in Marth.* I. 19.

V BOEK VIII Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

Leeraar der Godgeleerdheid, nog in het jaar 1175 een Boek tegen hem, (*Eulogium Magistri Joh. Cornub. ad Alexandr. Papam* III. *quod Christus fit aliquis homo.*) Hij had zijnen Leermeester reeds bij deszelfs leven aangevallen, en vervolgde dit na deszelfs dood. Twaalf jaren lang deed hij bij ALEXANDER III alle pogingen, om denzelven als een' Ketter te doen veroordeelen; en eindelijk verkreeg hij van den Paus in het jaar 1170 ten minſte een verbod aan alle Leeraren der Godgeleerdheid, om de ſtelling: dat JEZUS, *als mensch beſchouwd, niets* is, volſtrekt niet voor te dragen, nadat reeds op de Sijnode te *Tours* in het jaar 1163 in tegenwoordigheid van den Paus daar over vergeefs getwist was geworden. JOAN van *Cornwal* had deze dwaling, van welke hij PETR. LOMBARD beſchuldigde, ook bij andere zelfs oudere Godgeleerden aangetroffen. GILBERT DE LA PORREE, die als Bisſchop van *Poitiers* in het jaar 1154 geſtorven is, zou alreeds geleerd hebben, dat CHRISTUS wel een perſoon geworden is, zamengeſteld uit twee naturen, of drie ſubſtantien; maar toch niet eigenlijk een perſoon, eene ſubſtantie, *non aliquid ſecundum quod homo.* Met meer zekerheid meende hij, dat ABELARD hetzelfde gevoelen had voorgedragen, dat de Zoon van God niet eigenlijk en wezenlijk, *ſed ſolo habitu* een mensch genoemd kan worden. En hij hield het voor waarſchijnlijk, dat PETR. LOMBARD dit gevoelen van ABELARD had overgenomen, zonder het misſchien genoegzaam overdacht te hebben. Wanneer

neer wij LOMBARDS werk zelve vergelijken (*), dan vindt men allezins, dat hij, naar zijne gewoonte, gronden voor en tegen dit gevoelen heeft bijgebragt. In twee of drie andere plaatſen houdt hij zich met het onderzoek bezig, of men, ten aanzien van CHRISTUS menschwording, *van God* zeggen kan, *dat hij iets geworden is, of iets is?* of, *dat van iets gezegd kan worden, dat het God is?* en *of* CHRISTUS *als mensch een perſoon of iets is?* Hier voert hij drie verſchillende gevoelens aan, voor elk van welke Kerkvaders optreden. Alhoewel LOMBARD zich nu voor geen van dezelve verklaart, en ook over het geheel alles, wat hij 'er over zegt, meer eene ſpinneweb van *Subtiliteiten*, dan eene Ketterij, genoemd kan worden, evenwel oordeelde JOAN van *Cornwal* noodig, om tegen hem uitvoerig te bewijzen, en wel door het *gezag* van AUGUSTINUS en andere Kerkvaderen, en oplosſing van andere *autoritates*, dat CHRISTUS allezins eenig mensch, (*aliquis homo*,) is; dat hij als mensch iets, (*aliquid*,) is; dat hij *aliud et aliud*, insgelijks *aliquid totum ſive compoſitum* is; en dergelijke haarkloverijen meer.

Ongelijk heviger werd LOMBARDS Regtzinnigheid aangevallen door GAUTHIER, Kanunnik van *St. Victor* te *Parys*, gemeenelijk GUALTERIUS *de S. Victore* genoemd, omtrent het jaar 1180. Deze ſchreef te gelijk tegen hem, tegen ABELARD, PIETER van *Poitiers*, die toen nog in leven was, en GILBERT DE

(*) *Libr.* III. *Diſt.* X. *an Chriſtus, ſecundum quod homo, ſit perſona vel aliquit.*

V BOEK VIII Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

DE LA PORREE, een Boek: *contra quatuor Galliæ Labijrinthos*, waar in hij hen van dezelfde dwalingen in de leere der Drieëenheid beſchuldigt. Hij ſprak van de Ketterij der *Nihilianisten*, indien, zeide hij, door de verbindtenis der Goddelijke en menſchelijke natuur in CHRISTUS, alleen eene uiterlijke betrekking, (*habitus*,) der Godheid of perſoonlijkheid des Zoons tot de menſchelijke natuur ontſtaan is; indien God daar door geene *ſubſtantie* geworden is, welke hij te voren niet was: dan is hij niet daar door *iets*; maar hij is *niets* geworden; en dus volgt ook verder, dat CHRISTUS, dewijl hij als mensch geen perſoon is, ook *niets* is. Alles is, gelijk men ziet, armhartige gevolgtrekkingen! zoodat het onnoodig is van deze woordenzifterij meer te zeggen.

De vermaarde Abt JOACHIM, de gewaande Profeet van de XIIde eeuw, wierp zich insgelijks tot een' tegenpartij van LOMBARD op. In een geſchrift, tegen hem ingerigt, en kort voor het jaar 1179 uitgegeven, noemde hij hem een' Ketter en krankzinnigen, omdat hij in zijn Leerboek (*) geſchreven had: „ de Vader, de Zoon en de Heilige Geest zijn eene hoogſte zaak, (*ſumma quaedam res*,) welke noch geteeld heeft, noch geteeld is, noch uitgaat." Daartegen beweerde de Abt, dat op deze wijze niet eene Drieëenheid, maar eene *Viereenheid*, (*quaternitas*,) in God aangenomen werd, namelijk drie perſonen, en het gemeenſchappelijk wezen, hetwelk als het ware den vierden vertoonde. ALEXANDER

(*) *Libr.* I. *Diſt.* V.

DER III, wien deze beſchuldiging voorgelegd werd, befliste 'er niet over, maar INNOCENTIUS III verklaarde zich op de Kerkvergadering van *Lateranen* in het jaar 1215 ten vollen voor LOMBARD; welk getuigenis van den Paus ongemeen veel toebragt, om het werk van LOMBARD opgang te doen maken. Evenwel waren 'er onder de ontallijke problematiſche meeningen, welke daar in voorkomen, vele, die misduid konden worden, zoodat zelfs zijne hoogachters de *Scholastieken* hem niet overal gelijk gaven. Ja in het jaar 1300 kwamen de Leeraars der Godgeleerdheid onderling overeen, om XVI ſtellingen uit zijn Boek niet voor te dragen. Daarom ſtaat gewoonelijk bij dezelve in de uitgaven van zijn werk deze aanmerking op den rand: *Hic Magister communiter non tenetur.* De voornaamſte onder dezelve zijn: „ De liefde, met welke wij God en den naasten liefhebben, is de Heiligen Geest; de Engelen nemen toe in verdienſte, ten aanzien van hunne wezenlijke belooning, tot den jongſten dag; vóór de zonde heeft de mensch God onmiddelijk gezien; de gedoopten met den Doop van JOANNES, maar die nogtans geene hoop op hem geſteld hebben, hadden niet noodig, den Doop van CHRISTUS te ontvangen; Scheurmakers, Ketters, Geëxcommuniceerden en Gedegradeerden kunnen het ligchaam van CHRISTUS niet wijden; ook kunnen Gedegradeerde of aan *Simonie* ſchuldige Biſſchoppen niemand tot een Geeſtelijk ambt inwijden. Hier heeft men in het vervolg nog andere van zijne gevoelens bijgezet, welke bedenkelijk ſchenen.'

GIL-

V BOEK VIII Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

GILBERT DE LA PORREE.

GILBERT DE LA PORREE verdient ook eenigzins nader bekend gemaakt te worden. Hij was te *Poitiers* geboren, hij leerde de wetenſchappen gedeeltelijk in zijne vaderſtad, gedeeltelijk te *Chartres*, en bijzonder te *Laon*, van de beide beroemde Broeders ANSELMUS en RAOUL of RUDOLF. Vervolgens werd hij Kanſelier der Kerk te *Chartres*, waar mede ook het onderwijs der jeugd verbonden was; maar weldra nam hij het Leeraarsambt in de *Dialectica* en *Theologie* te *Parys* aan, waar hij, als een aanhanger der *Realisten*, deze partij zeer op de been bragt, welke te meer won, ſedert ABELARD, het hoofd der *Nominalisten*, te dezen tijde, te *Sens* in het jaar 1140 veroordeeld was. Men verhaalt, dat deze, GILBERT aldaar tegenwoordig zijnde, een dergelijk lot als het zijne zal voorſpeld hebben, met de woorden des Dichters:

Tum tua res agitur, paries cum proximus ardet.

In het volgende jaar bekwam GILBERT den post van *Scholasticus* onder de Kanunniken te *Poitiers*, en in het jaar 1142 verkoos men hem tot Biſſchop van deze ſtad. In deze waardigheid predikte hij vlijtiger, dan andere Biſſchoppen, maar mengde te onbedachtzaam in zijne openlijke redevoeringen wijsgeerige gevoelens, hetzelfde deed hij, in eene vergadering van zijne Geeſtelijkheid, met betrekking tot de leere der Drieëenheid. Twee van zijne Aartsdiakenen reisden derhalve naar *Siena* tot Paus EUGENIUS III in het jaar 1146, om over de onregtzinnigheid van hunnen Biſſchop te klagen; de Paus, ge-

gereed ſtaande, om naar *Frankryk* te komen, beloofde hun, deze zaak op eene Sijnode te zullen doen onderzoeken; ook bragten zij BERNHARD van *Clairvaux* zoo ver, dat hij daar deel aan wilde nemen.

Doch de eerſte proeve, om ABELARDS voorzegging aan GILBERT te vervullen, mislukte. Hij verſcheen in het jaar 1147 op de Kerkvergadering te *Parys*, welke om zijnen wil onder voorzitting van den Paus gehouden werd. Hier werden hem verſcheidene dwalingen te last gelegd, doch alzoo men zijne werken niet bij de hand had, zwoeren twee voorname Geestelijken, zeldzaam genoeg! dat zij eenige van dezelve uit GILBERTS mond gehoord hadden. Terwijl men nu met hem twistte, wat hij geleerd, en hoe hij het verſtaan had, zeide hij onder anderen: „ Ik belijde heel vrijmoedig, dat de Vader op eene andere wijze Vader en op eene andere wijze God is; doch hij is niet *dat* en *dat*;" (*hoc et hoc;*) dat is, niet meer dan één wezen. Op eenen volgenden dag beſchuldigde men hem, dat hij in zeker geſchrift de drie Goddelijke perſonen *tria ſingularia* genoemd had. De Bisſchop van *Rouen* zeide, dat God eer *unum ſingulare* genoemd moest worden. Doch hier ergerden zich velen aan, omdat HILARIUS van *Poitiers* reeds beweerd had, dat dit laatſte eene Godslastering was. GILBERT daar tegen verzekerde, dat hij door *ſingularia* niet de theologiſche perſonen, maar alleen derzelver voortreffelijkheid verſtaan had. Hoe het zij, nadat de Bisſchop van *Poitiers* zijn geloof eenige dagen na mal-

V BOEK VIII Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073 tot 1517.

malkander voor den Paus verdedigd had, vond deze goed, de oplosſing van zoo zware vragen tot eene algemeene Kerkvergadering uit te ſtellen.

Deze werd in het jaar 1148 te *Rheims* gehouden. Als GILBERT hier weder in de tegenwoordigheid van den Paus over zijn geloof aangaande de Drieeenheid gevraagd werd, haalde hij uit de werken der Kerkvaderen, die hij geheel daar had laten brengen, eene menigte plaatſen aan, met verklaring, dat hij hunne gevoelens volkomen toegedaan was. Vol verdriet over dit voorlezen, hetwelk bijna den geheelen dag duurde, zeide Paus EUGENIUS eindelijk tegen GILBERT: „ Gij ſpreekt veel, broeder, en laat veel lezen, misſchien ook het één en ander, hetwelk wij niet verſtaan; maar ik wil kort en goed van u weten: of gij gelooft, dat het hoogſte wezen, in hetwelk gij drie perſonen en éénen God belijdt, God is? De Bisſchop, die insgelijks vermoeid was, antwoordde, zonder zich te bedenken: *Neen.* Vervolgens ontvouwde hij dit nog nader: *de Godheid was niet God zelve; maar datgeen, waar door God God is.* Nu geloofde BERNHARD de bekentenis van eene grove dwaling te hebben; en GILBERT integendeel eischte, dat het veel meer als eene ergerlijke leer van den Abt zou opgeſchreven worden: dat *de Godheid God is.* Ja, riep BERNHARD, men ſchrijve dit op met eene ijzeren griffel, en met de punt van eenen diamant, dat het Goddelijk wezen, de vorm, de natuur, de Godheid, dat zijne goedheid, wijsheid, deugd, magt en grootheid waarachtig God is. Thans werd de twist hevig voortgezet, zonder dat

GIL-

GILBERT ophield, zijn gevoelen te verdedigen. Eindelijk kwam alles op de beſlisſing van den Paus aan, die, hoewel hij, volgens zijne eigene bekentenis, van de geheele zaak niet veel verſtond, zich evenwel het voorkomen wilde geven, van iets gezegd te hebben, en daarom het eerſte lid van GILBERTS ſtelling verwierp, dewijl 'er geene reden was, om in de Theologie de Natuur en de Perſonen van elkanderen te ſcheiden; maar veel meer God, zoo wel *ex ſenſu ablativi*, als *nominativi*, het Goddelijk wezen genoemd kon worden. Zoo verhaalt het OTTO van *Freiſingen*; maar de Monnik GAUTHIER daartegen verhaalt, dat de Paus over het geheel GILBERTS ſtelling veroordeeld, en ook verboden heeft, dat niemand zijn Boek lezen of afſchrijven zou, indien het niet vooraf van de *Roomſche* Kerk verbeterd was geworden. Doch daar in komen zij beiden overeen, dat de Biſchop zich aan het Pausſelijk oordeel onderworpen heeft. Voorts is GILBERT in het jaar 1154 gerust in zijn Bisdom overleden. OTTO van *Freiſingen* oordeelt over deze gebeurtenis, dat het niet te beſliſſen is, of de Heilige BERNHARDUS bij deze gelegenheid door menſchelijke zwakheid en gebrekkelijkheid verleid is geworden, dan of GILBERT, als een geleerd man, door zijn gevoelen ſlim te verbergen, het vonnis der Kerk ontweken is. Wij kunnen vrij oordeelen, dat GILBERT te hard en onverſtandig behandeld is. Behalve het bovengemelde verdachte werk over de Drieëenheid heeft GILBERT verſcheidene exegetiſche, theologiſche en filozofiſche ſchriften nagelaten, doch welke weinig te beduiden hebben.

PIE-

PIETER van *Poitiers* was de vierde van die filozoferende Godgeleerden, die GAUTHIER van *St. Victor*, de *Labijrinthen*, (*Doolhoven van Frankryk*,) genoemd heeft. Hij behoorde onder de voornaamſte leerlingen van LOMBARD, en was deszelfs opvolger op den Theologiſchen Leerſtoel te *Parys*, welken hij bijna 40 jaren lang bekleed heeft, eindelijk is hij Kanſelier der Kerk en der Hoogeſchool te *Parys* geweest, alwaar hij omtrent het jaar 1206 geſtorven is. Gelijk zijn Leermeester, zoo heeft hij ook een Theologisch Leerboek geſchreven: *Libri V ſententiarum*, hetwelk in het jaar 1655 te *Parys* in Folio gedrukt is. In hetzelve volgt hij grootendeels de orde, welke LOMBARD gehouden had. Hij heeft echter het één en ander, waar door hij zich onderſcheidt; wij zullen hier enkel zijn gevoelen *van de regtvaardigmaking des zondaars* bijbrengen. Tot dezelve rekent hij zeven ſtukken of deelen: de beſchouwing van God en zijne wegen; het verlangen om goed te doen; de genade van God; de goede driften, welke uit deze genade en uit den goeden wil tevens ontſtaan zouden; het berouw of droefheid over de zonde; de vergeving der zonden, en de belijdenis van, mitsgaders de genoegdoening voor dezelve. Deze laatſte vindt hij in drie hoofdſtukken: in de *genoegdoening* met het *hart*, met den *mond*, en met *goede werken*, onder welke vrijwillige kwellingen des ligchaams, aalmoezen en milde ſtichtingen de voornaamſte waren. — Tegen de krachtdadige *voorbidding voor de zielen in het Vageyuur* bragt men in, dat volgens dit leerſtuk een

PIETER van Poitiers.

menſch

mensch ook zonder eenige eigene verdienſte, enkel door de verdienſte der Kerk, des eeuwigen levens waardig zou kunnen zijn. Maar, zegt PIETER daar tegen, alhoewel *geen mensch zonder eigene verdienſte tot zaligheid geraken kan*; zoo geeft nogtans God hem in het toekomende leven meer, dan hij in dit leven verdiend heeft; dit meer, hetwelk hij niet zelve verdienen kan, moet hij om de verdienſten en voorbidding der Heiligen wil verdienen.

ROBERT van Melun.

LOMBARD en zijne navolgers handhaafden zich ondertuſſchen tegen de aanvallen, welke de aanſtootelijke en voor velen onverſtaanbare nieuwigheid van hunne dialectisch-metaphiſiſche leerwijze en zucht tot vragen veroorzaakt had, te ligter, dewijl men ſpoedig overtuigd raakte, dat zij aan de voorgeſchrevene regtzinnigheid volſtrekt geen' afbreuk wilden doen, maar wel boven de voorgaande Godgeleerden begeerden uit te munten. Dus ſchitterde ook omtrent het midden der XIIde eeuw ROBERT van *Melun*, een man van doordringender verſtand dan LOMBARD; zonder dat hij dien echter den eerſten rang heeft kunnen betwisten. ROBERT FOLIOTH was zijn eigen naam; hij wordt gemeenelijk voor een' Engelschman gehouden, gelijk zijn Leerling de beroemde JOAN van *Salisbury* hem ook uitdrukkelijk *Angligena* noemt. Hij onderwees de Wijsbegeerte en Godgeleerdheid te *Melun*, van waar hij zijnen bijnaam, (*de Meliduno*,) kreeg. Dezelfde JOAN van *Salisbury* roemt hem zeer wegens zijne vlugheid in het beantwoorden van vragen, en dat hij zeer gaarne het tegendeel verdedigde van voorgedragene leer-

V BOEK VIII Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

ſtellingen. Hij is eindelijk in het jaar 1163 Bisſchop geworden van *Hereford* in zijn vaderland, en in het jaar 1173 of volgens anderen in 1195 overleden.

Deze ROBERT van *Melun* heeft ook een dogmatisch leerboek, (*ſumma theologiae ſeu tractatus theologici*,) nagelaten, hetwelk echter niet gedrukt is, ſchoon men 'er goede uittrekſels van heeft (*), waar uit blijkt, dat zijn ſtijl kieſcher was dan die der overige *Scholastieken*, en dat hij groote ſcherpzinnigheid heeft bezeten, doch welke hij ongelukkig te veel verkwistte aan nuttelooze vragen, bij voorbeeld: *of de namen Drieëenheid en Perſoon namen zijn van het wezen of van den perſoon?* Bij deze gelegenheid geeft hij de volgende bepaling van Perſoon in de Drieëenheid: *Het geen door het onderſcheid der eigenſchap des Perſoons van elkander onderſcheiden wordt*; (*differens proprietate perſonae discretiva.*) Omtrent Gods wijsheid ſtelt hij veelerhande vragen voor: bij voorbeeld: *of God wetenſchap zou kunnen hebben, alhoewel hij nooit iets te ſcheppen beſloten had?* hetwelk hij met ja beantwoordt; *of het zou kunnen gebeuren, dat God iets wist, het geen hij niet weet, en niet wist, het geen hij weet?* enz.

HUGO van St. Victor

Nog een Tijdgenoot van LOMBARD, die een gelijk of misſchien nog grooter regt kon hebben op aanzien en gezag in zijne Kerk, was HUGO van *St. Victor*, Kanunnik te *Parys*, die ons reeds

(*) *In* BULAEI *Hist. univerſit. Paris. T.* II. *p.* 264, 585-628, 772, 773.

reeds (*) als Wijsgeer is voorgekomen. Onder zijne ſchriften zijn 'er velen, die weinig te beduiden hebben; bij voorbeeld: eene Verhandeling, *de ſapientia Christi*, *et de ſapientia Christo*, waar in hij bewijzen wil, dat de ziel van CHRISTUS gelijke wijsheid met de Godheid zelve gehad heeft; hoewel dit geſchrift daarom eenigzins merkwaardig is, omdat hij de natuur en oorſprong van onze denkbeelden even als MALLEBRANCHE ontwikkelt. Doch zijn werk *de Sacramentis Christianae fidei Libri duo* is merkwaardiger, hetwelk het geheele zamenſtel der leere doorgaat. Inzonderheid verdient aandacht eene plaats in hetzelve, waar in HUGO de zoogenoemde *reine liefde* der *Mijſtieken*, welke ook ſommige Wijsgeeren als eene uitmuntendheid van hunne zedeleer aanprezen, beſtrijdt. „ Het is, zegt hij, met de liefde, die gij aan God ſchuldig zijt, niet even eens gelegen, als met die, welke gij aan uwen naasten behoort te bewijzen. Wanneer gij een mensch liefhebt, dan wenscht gij hem iets goeds, dewijl hem altijd iets ontbreekt, hoe gelukkig hij ook zijn mag; en gij doet uw best, naar mate van uwe liefde, om hem dat te bezorgen. Maar, wanneer men u beveelt, God lief te hebben, wordt 'er dan bedoeld, dat gij hem iets goeds doen of wenſchen; en niet veel meer, dat gij hem zelven, als uw eigen goed begeeren zoudt? — Legt dan deze misleidende en ingebeelde liefde af, en weest verzekerd, dat gij, wanneer gij God liefhebt, hem om uwentwil

(*) XV *Deel*, *Bladz.* 96.

V BOEK VIII Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

wil liefhebt, dat het uw goed is, hetwelk gij in hem bemint." — — Verders mag uit dit werk blijken, dat HUGO van *St. Victor* onder de voortreffelijkſte Scholastieken behoort. Hij denkt en onderzoekt vaak zelve; zijne wijze van voorſtellen heeft iets gemakkelijks en natuurlijks, gelijk zijne taal; en zijn leerſtelſel hangt, eenige vlekken in de leerwijze uitgezonderd, goed aan een. Alhoewel hij zich ook van noodelooze vragen niet onthouden heeft, is hij echter daar in veel beſcheidener, dan de anderen; ook ſtaat hij niet zoo onder het heerſchend gezag der Kerkvaderen, en zou beter den rang verdiend hebben, welken men aan LOMBARD heeft toegekend; en als een vriend en vereerer van den Heil. BERNHARD was hij genoegzaam beveiligd tegen alle beſchuldigingen van onregtzinnigheid.

ALANUS van Ryſſel.

Wij zouden nog zeer velen kunnen opnoemen, die deze zelfde baan betreden hebben, doch daar mede geenen nuttigen arbeid verrigten. Alleen moeten wij hier ALANUS *den Grooten*, of van *Ryſſel*, (*Alanus ab inſulis*,) die in het jaar 1203 geſtorven is, even met een woord aanſtippen, hoewel wij reeds voorheen van hem, als Wijsgeer, geſproken hebben (*). Hij was de ſterkſte *Mathematiſche* Betooger van zijnen tijd, die alles met ſluitredenen bewees, hoe zwak zij ook zijn mogten, gelijk bij voorbeeld deze over de leere van het Avondmaal, in zijn werk: *de Arte ſive Articulis Catholicae fidei:* „ De mensch, die door geloof en bekeering van „ de

(*) XV *Deel*, *Bladz.* 97.

„ de zonde opgeſtaan is, had een *krachtig middel* „ noodig, hetwelk hem *de genade der volharding* „ in het goede kon mededeelen. *Maar 'er was* „ *geen krachtiger, dan het vleesch van* CHRISTUS; „ gevolgelijk was het noodzakelijk, den menſchen „ het vleesch van CHRISTUS mede te deelen, het- „ welk onder de gedaante van brood en wijn, zoo „ als CHRISTUS zelve het heeft ingeſteld, van de „ deswaardigen gebruikt, tot heil van ligchaam en „ ziel dient, en hen tot leden van CHRISTUS „ maakt."

Tweede Tijdvak der Scholastieke Godgeleerdheid ALEXANDER van Hales.

Het *tweede* Tijdvak der *Scholastieke* Godgeleerdheid kenmerkt zich, door het volkomen overnemen der *Ariſtoteliſche* Wijsbegeerte, en derzelver toepaſſing op de Godgeleerdheid; welke, niettegenſtaande herhaalde keeren een verbod tegen dezelve gegeven werd, gelijk wij in de Geſchiedenis der Wijsbegeerte gezien hebben, zich in de Godgeleerdheid zoo vast zette, dat zij voor de XVIde eeuw daar niet weder uitgedreven heeft kunnen worden.

DANEAU begon om deze reden het tweede Tijdvak der Schoolſche Godgeleerdheid met ALBERT *den Grooten*, omdat hij geloofde, dat deze het eerst ARISTOTELES ten leidsman op zijnen Godgeleerden weg verkozen had. Ondertusſchen is eigenlijk ALEXANDER van *Hales* de eerſte geweest, die veel volgens de ſtellingen van ARISTOTELES beproefd en beoordeeld heeft, en dewijl hij ook het eerst, van bijna al de werken van dezen Wijsgeer, die ſedert het begin der XIIIde eeuw in de Latijnſche Kerk bekend waren geworden, gebruik gemaakt heeft,

V BOEK VIII Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

zoo mag men voegzaam dat tweede Tijdvak met hem beginnen.

ALEXANDER van *Hales*, gelijk hij naar de plaats zijner opvoeding, het Klooster *Hales*, in *Glouces-tershire* in *Engeland*, genoemd wordt, had zich van der jeugd af op de Univerſiteit van *Parys* aan de Wetenſchappen overgegeven. Aldaar onderwees hij ook vele jaren de Scholastieke Wijsbegeerte en Godgeleerdheid, mitsgaders het Pausſelijke Regt, eindelijk trad hij in de Orde der *Franciskanen*, en was, tegen het verbod, hetwelk deze Monniken van de Akademiſche waardigheden uitſloot, de eerſte Doctor of Leeraar der Godgeleerdheid onder hen. Hij ſtierf in het jaar 1245. Zijn aanzien was en bleef onder de Scholastieken zoo groot, dat zij hem *Doctor irrefragabilis*, (*den onwederſprekelijken Leeraar*,) noemden, ook noemde men hem in gedrukte uitgaven van zijne werken wel *Theologorum Monarcha*. Dezen roem hebben hem zijne uitlegkundige ſchriften, (*Postillae in univerſa Biblia*,) allerminst bezorgd. Zijne opheldering en over de Boeken van ARISTOTELES beteekenden toen ter tijd vrij meer. Maar eigenlijk grondt zich zijne Godgeleerde grootheid op een werk, hetwelk hij, op bevel van INNOCENTIUS IV, geſchreven heeft, en hetwelk den titel draagt van *Summa Theologiae*, ook *Quaeſtiones ſeu Commentaria in Libros* IV. *Sententiarum*. Hoewel hij niet de eerſte was, die Commentarien over het Leerboek van LOMBARD geſchreven heeft, hetwelk PIETER van *Poitiers* reeds voor hem gedaan had, ſchijnt het echter ten voorbeeld voor de volgende Com-

Commentatoren van dit ſoort gediend te hebben; zoo uitvoerig en vruchtbaar is dit werk in de ontwikkeling en vermeerdering van den inhoud van gemelde Leerboek, naar de leerwijze van ARISTOTELES; alhoewel deszelfs woorden ſlechts zeldzaam aangehaald worden en het dus geen Commentarius is in den eigenlijken zin. Gelijk LOMBARD het geheele Godgeleerde Leerſtelſel in IV Boeken, zoo heeft ALEXANDER van *Hales* het in IV Deelen afgehandeld; beiden hebben in vier Boeken over het geheel den ſchakel der Leerſtukken met malkanderen gemeen; maar ALEXANDER is in alles ongelijk overvloediger; en wijkt dikwijls in zijne bijzondere leerwijze van LOMBARD af. Elk van zijne Deelen beſtaat in een aantal *hoofdvragen*, die deszelfs geheelen inhoud bevatten moeten. Deze vragen ontbinden zich weder in verſcheidene *leden*, (*membra*,) en deze door nieuwe vragen in *artikelen*, onder welke de gronden voor het bevestigen of ontkennen ſtaan; tot eindelijk derzelver beantwoording de *beſliſſing*, (*ſolutio*,) medebrengt; indien men anders beantwoordingen dus noemen mag, welke meermalen de tegengeſtelde gevoelens pogen overeen te brengen, of te toonen, in welken zin één derzelve genomen kan worden, om het gezag van eenen of anderen Kerkvader niet te na te komen. Dus is alles bij hem toegelegd, om de Godgeleerdheid, zoo veel mogelijk, *problematiek* voor te dragen, zonder dat de *Dogmatieke* vastigheid in de hoofdleere iets behoeve te verliezen, en hem daar in te evenaren, ja voor te komen, was de poging van al de voortref-

V BOEK VIII Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073 tot 1517.

felijkſte vernuften onder zijne opvolgeren. Tot eene proeve van zijne zucht om vragen te vermenigvuldigen, willen wij 'er eenige opgeven, welke tot de *verandering van het brood* in het Avondmaal behooren. Wordt het brood werkelijk in het ligchaam van CHRISTUS veranderd? of blijft het te gelijk met hetzelve? Wordt het geheele brood of ſlechts een deel van hetzelve dus veranderd? Heeft 'er eene vernietiging van het brood plaats? Tot welk ſoort van veranderingen behoort deze? Gaat het brood enkel in het vleesch, of in vleesch en bloed, in de ziel en Godheid over? Wordt een deel van het brood bepaaldelijk in een deel van het ligchaam, of het geheel in het geheel veranderd? Gebeurt deze verandering van lieverlede of plotſelings? Was het wezen deſ broods en des ligchaams van CHRISTUS in een' en denzelven oogenblik, of in verſchillende? Ook worden de ſpreekwijzen getoetst, welke men daar bij gebruiken mag; bij voorbeeld of men zeggen kan: Het brood wordt CHRISTUS ligchaam? Nog ſpitsvinniger zijn de vragen: Of God maken kan, dat *accidentien* zonder *ſubject* zijn? Of hier de *accidentien* in het *ſubject* zijn? Of de *accidentien* de kracht bezitten, om eene vochtigheid in een Sacrament te veranderen? Wat, indien water of wijn bij den gewijden wijn gevoegd wordt? Of het voortkomen van een' worm uit de bedorvene geſtalten des Avondmaals iets natuurlijks of bovennatuurlijks is? Of CHRISTUS naar de waarheid onder die geſtalten tegenwoordig is? of onder beiden? of volkomen? of plaatſelijk? of begrijpelijk, en dergelijke meer.

meer. Bij de *werking des Avondmaals* onderzoekt ALEXANDER, of door hetzelve vergeeflijke of doodzonden uitgedelgd worden? en in welke menſchen het werkzaam is? Eindelijk breidt hij zich nog uit over het breken der Hostie, over het verſchillend gebruik des Avondmaals, over de genen, die het uitdeelen kunnen, over de geſteldheid der genen, die 'er deel aan nemen, en over dergelijke onderwerpen. Hier wisſelen de zonderlingſte vragen insgelijks met eenige nuttiger af. Is het ligchaam van CHRISTUS, nadat het in het Avondmaal gewijd, en tot zijnen dood toe in een kistje, (*in pijxide*,) bewaard was geworden, in hetzelve geſtorven? Ontvangen de Engelen op eene of andere wijze het ligchaam van CHRISTUS? hij heet trouwens het brood der Engelen, ja; doch alleen naar zijne Goddelijke natuur. Heeft CHRISTUS zich zelven op eenige wijze, (*Sacramentaliter aut Spiritualiter*,) gebruikt? Mogen Tournooiſpelers, Tooneelſpelers, dansſeresſen, dobbelaars, zulken, die valsch haar, (*paruiken*,) dragen, en dergelijke lieden meer, tot het Avondmaal toegelaten worden? Mag het ligchaam van CHRISTUS tot reiniging van verdachte perſonen uitgedeeld worden? Neen. Moet men het Avondmaal meermalen gebruiken? of mag men zich uit eerbied voor hetzelve en uit gevoel zijner onwaardigheid lang van hetzelve onthouden? Allezins geeft het menigvuldig gebruik van hetzelve groote voordeelen. Komt het Avondmaal in den buik, zoo als andere ſpijzen? Hier zijn verſchillende gevoelens; maar veiligst wordt het ontkend.

V BOEK VIII Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

ALBERT de Groote

Een Tijdgenoot van ALEXANDER van *Hales* was de vermaarde Duitſche Dominikaner ALBERT *de Groote*, die ALEXANDER evenwel omtrent 40 jaren tot het jaar 1280 overleefd heeft. Wij hebben van hem reeds onder de Wijsgeeren geſproken (*). Alhoewel hij niet de eerſte onder de Scholastieken geweest is, die zich van *Ariſtoteliſche* Leerſtellingen tot opheldering en bevestiging van Godgeleerde onderwerpen bediend heeft; evenwel maakte hij een zoo veelvuldig gebruik van dezelve, en munt als Commentator over verſcheidene ſchriften van dezen *Griekſchen* Wijsgeer zoo zeer uit, dat men gewonelijk met hem de Geſchiedenis van het tweede Tijdvak der Scholastieke Godgeleerdheid begonnen heeft. Twee werken hebben hem voornamelijk grooten roem bezorgd. Het eene is zijne wijdloopige verklaring over het Leerboek van LOMBARD, hetwelk uit zijne Voorlezingen over hetzelve ontſtaan is, (*Commentarius in LL. IV. Sententiarum.*) Maar in het tweede werk, *Summa Theologiae*, betreedt hij meer zijnen eigenen weg, zoo verre de banden van het heerſchend zamenſtel zulks toenmaals veroorloofden. Deze *Summa Theologiae*, welke ook den titel voert *de Mirabili ſcientia Dei*, beſtaat uit twee hoofddeelen, elk weder verdeeld in *Tractatus* en *Quaestiones*, waar bij nog onderafdeelingen komen. In dit werk houdt ALBERT zich aan de orde van LOMBARD, wiens eigene woorden, vragen en gevoelens hij zeer dikwijls aanhaalt; en met hetzelve is hij

(*) XV *Deel*, *Bladz.* 106.

hij ſlechts tot aan het einde van deszelfs tweede Boek gekomen, zoodat hij hier zijn ſijſtema ver of na niet voltooid heeft.

THOMAS van *Aquino*, of *Aquinas*, was een leerling van ALBERT *den Grooten*, maar is voor zijnen leermeester reeds overleden in het jaar 1274. Van hem is insgelijks voorheen reeds geſproken (*). Hij verdient hier gemeld te worden als Godgeleerde, om zijn hoofdwerk: *Suuma Theologiae*, over welks echtheid hevig getwist is, evenwel is het door verſcheidene Geleerden beweerd, dat het waarlijk een werk van THOMAS is. THOMAS meldt in een kort voorberigt voor zijn werk, dat hij daar in de leerſtukken van den Christelijken Godsdienst zoo denkt voor te dragen, als het tot onderwijs der eerstbeginnenden dienſtig zij. Hij heeft in drie *Hoofddeelen* de Christelijke Geloofs- en Zedeleer verhandeld. Elk Deel beſtaat uit een aantal *vragen*, en onder elke hoofdvraag ſtaan geſtadig meer, dikwijls vele, daar van afhangende, *ondervragen*, (*articuli.*) Voor de bevestiging of ontkenning derzelven worden gronden aangehaald; en door de beantwoording van één van beide ſoorten wordt de *beſliſſing*, (*concluſio*,) afgeleid, welke veel duidelijker en bepaalder uitgedrukt wordt dan bij de voorgaande *Scholastieken*. In dit werk leert THOMAS onder anderen (†): *Ketters verdienen*, door hunne hardnekkige afwijking van

THOMAS Aquinas of van Aquino.

(*) XV *Deel*, *Bladz.* 108. alwaar door eene drukfout *Leeraar* gelezen wordt, voor *Leerling*.

(†) *Secunda Secundae Quaest.* XI. *art.* 3. *p.* 24.

V BOEK VIII Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

van het Geloof, niet ſlechts uitſluiting uit de Kerkgemeenſchap, maar zelfs de *doodſtraffe*. Want het is een grooter zonde, het geloof te vervalſchen, dan een valſche munter te zijn, en deze wordt toch aan het leven geſtraft. Wanneer *Ketters* tot de regtzinnige Kerk terug keeren, zoo worden zij wel tot boete aangenomen, en krijgen ook wel hunne geestelijke ambten weder; maar *vervallen zij nog eens tot hunne dwalingen*, en leggen zij die op nieuw weder af, dan laat zich de Kerk wel hunne onderwerping welgevallen, *maar van de doodſtraffe worden zij daar door niet bevrijd.* Verders: (*) *of een Vorst, die van het geloof afgevallen is, daar door de heerſchappij over zijne onderdanen verliest?* zou daarom twijfelachtig kunnen ſchijnen, dewijl Christelijke Soldaten aan den afvalligen JULIAAN gehoorzaamd hebben; ook zijn heilige mannen zelve aan ongeloovige Heeren onderworpen geweest; en indien de afval hen der regering onwaardig zou maken, zouden andere zonden ook gelijke uitwerking moeten doen. Doch GREGORIUS VII heeft de onderdanen van den eed aan in den ban gedane Vorsten ontſlagen; dit moet dus ook, gelijk THOMAS meent, de afvalligen treffen, dewijl zij insgelijks in den ban zijn. Ten tijde van JULIANUS was de Kerk nog niet magtig genoeg, om hem zijne onderdanen te onttrekken; ook is afval erger dan het ongeloof van anderen; en eene geheele affcheiding van God. — Uit het gene hij van de *Oorbiecht* ſchrijft, zien wij, dat de Leeraars van

(*) *l. c. Art.* 4. *p.* 24, 25.

van zijnen tijd daar in *zestien eigenſchappen* vorderden, welke zij in deze Verzen begrepen:

Sit ſimplex, humilis confeſſio, pura, fidelis,
Atque frequens, nuda et discreta, libens, verecunda,
Integra, ſecreta, et lacrijmalis, accelerata,
Fortis et accuſans, et ſit parere parata.

Buiten twijfel wisten de latere Ordensgenooten van den Heiligen THOMAS wel, wat zij ſchreven, als zij zijne *Summa* het *Palladium* of beſchermſchild van hunne Orde noemden, met welker behoud of verlies ook hunne School, (*de Thomistiſche*,) beſtaat. Inderdaad is dit werk niet alleen de hoofdſteun van het *Thomistisch* Leerſtelſel, van welks onderſcheid met het *Scotistisch* wij in het vervolg ſpreken zullen, geworden, maar het heeft ook in zijne Kerk den roem behouden, van het duidelijkſte, gegrondſte, en eenigermate ook het volledigſte *Sijſtema* te zijn. Maar ook buiten die Kerk zal men gaarne erkennen, dat, wanneer eens het bruikbare en goede der Scholastieke leerwijze onderſteld is, dit werk vele uitmuntendheden van orde, klaarheid, bepaaldheid en rijken inhoud, als ook van zuiveren en gemakkelijken ſtijl bezit; dat het tot vele niet onvruchtbare onderzoekingen een ruim veld opent, en ook hier en daar leerzame aanmerkingen bevat; en over het geheel tot een algemeen overzigt van het Scholastieke Leerſtelſel dienſtiger is, dan eenig ander, hetwelk ſedert LOMBARDUS geſchreven is. Men kan ook niet ontkennen, dat THOMAS in het behandelen der Godgeleerde Zedeleer de overige Godgeleerden van dit ſoort overtroffen heeft. Ondertuſſchen

V BOEK VIII Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073 tot 1517.

ſchen is het niet op vaste gronden gevestigd, wanneer ſommige latere Schrijvers hem als een' getuigen voor onderſcheidene leerſtukken der Euangelisch-Lutherſche Kerk hebben beſchouwd. Op zijn meest kan zoo veel worden toegegeven, dat THOMAS zich omtrent deze en gene Godgeleerde gevoelens beſcheidener heeft uitgedrukt, dan andere Scholastieken, dat hij in deze en gene begrippen, onderſcheidingen en bewijzen met de Proteſtanten, liever oorſpronkelijk met de Kerkvaders, overeenſtemt; doch dat ook het een en ander bij voorbeeld het ontkennen van de onbevlekte ontvangenis der Maagd MARIA, niet van hem het eerst is voorgedragen, is ook bekend. ERASMUS, die zoo treffende van de gaven en verdienſten van Kerkelijke Schrijvers oordeelt, gelooft, dat niemand der nieuwere Godgeleerden THOMAS van *Aquino* in vlijt, gezond verſtand en grondige wetenſchap overtroffen heeft; ten aanzien van het laatſte echter met deze bijvoeging, dat hij volkomen verdiend had, dat hem ook Spraakkunde en de overige voorraad van betere Geleerdheid ten deel geworden ware (*). Ook is het gezag van de *Summa* van THOMAS door eene groote menigte Commentarien, inzonderheid van zijne Ordensbroederen, voortgeplant geworden.

Evenwel is dit werk al ſpoedig, en zelfs in zijne eigene orde aangevallen geworden. Dit blijkt omdat 'er in het jaar 1278 en vervolgens meermalen in een algemeen Kapittel der *Dominikanen* gezorgd is, dat

(*) *Annotat. in Ep. ad Rom. p.* 281.

dat men *Dominikanen*, welke dit ondernomen hadden, niet ongeſtraft zou laten, en eindelijk vastgeſteld, dat ieder *Dominikaner* bij de intrede in zijne Orde zich zou verbinden, om volſtrekt bij de leer van den Heiligen THOMAS te blijven, hoewel het bij vele vragen, die onder deze Monniken zelve betwist werden, moeijelijk is te bepalen, welke eigenlijk die leere zij? In het jaar 1276 verwierp STEVEN, Biſſchop van *Parys*, op raad van verſcheidene Godgeleerden der Univerſiteit aldaar, vele dwalingen, onder welke eenige van THOMAS zullen geweest zijn, zonder echter dezen te noemen. Doch de hevigſte Tegenſchrijvers tegen THOMAS vertoonden zich ſteeds bij de *Franciskanen*, uit naarijver der beide Ordens onderling.

Een onpartijdig beoordeelaar van dit werk van THOMAS zal ligtelijk deszelfs zwakheden ontdekken. Zijne belofte, om tot onderwijs der leerlingen te zullen ſchrijven, heeft hij in een werk van deze uitgeſtrektheid, hetwelk veel meer een' Leeraar van zijne ſoort voldoen zou, niet vervuld; en de berisping van nuttelooze vragen, welke hij aan zijne voorgangeren geeft, betreft hem zelven op vele plaatſen; alhoewel zij zelden zoo zonderling zijn, als bij velen van hen. Deze zelfde vraagmethode, die ook bij hem heerſchende is, maakt zijn werk, hetwelk dogmatisch zijn zou, ſlechts al te problematiek. Het is waar, dat het geene van deze zoo talrijke vragen aan eene *concluſio* ontbreekt, die zijn met gronden ondersteunde, en met beantwoording der tegenwerpingen gepaarde gevoelen bevat. Maar toch ont-

V BOEK VIII Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073 tot 1517.

ontbreekt het elk van zijne Geloofsartikelen aan een algemeen begrip, aan opheldering en bewijzen, zoo als ſchrift en rede ze zouden kunnen geven. Integendeel, hij is in eene menigte vragen ingewikkeld, welker bevestiging en ontkenning dikwijls even veel voor zich ſchijnen te hebben; die altijd ook, benevens zijne antwoorden en oplosſingen, nog eene groote ruimte tot Disputeren overlaten; waar zoo wel de nieuwsgierige, als de twijfelaar, en wie op dwalingen loert, geenszins vergeefs rondziet; maar des te meer de bedachtzaam naarſporende en onderzoekende *Dogmaticus*. Ook is het van hem waar, zoo als van de overige *Scholastieken:* hoe zeer hij ook aan alle leerſtukken een betwistbaar voorkomen geeft, geſchiedt dit evenwel enkel met oogmerk, om bij ſlot te kunnen aanwijzen, hoe weinig in het bijgebragte Leerſtelſel in het wezenlijke betwistbaar is; zijn ſtatelijk: *het ſchijnt*, hetwelk onmiddelijk op iedere vraag volgt, is zelfs ſlechts een bloote ſchijn van vrije onderzoeking. Over het algemeen is zijn Christendom niet zoo zeer een Bijbelsch, — want de Bijbel komt meestal enkel in het voorbijgaan voor, wanneer de Schriftuurplaatſen te berde worden gebragt, zonder verklaard te worden; — als wel een *Patriſtisch*, uit de Kerkvaders, hetwelk, terwijl elk leerſtuk op alle mogelijke zijden gedraaid en gekeerd wordt, door de fijnſte ontledingen, met behulp der *Ariſtotelisch-Arabiſche* Wijsbegeerte, eene nieuwe vastigheid erlangen zal. Men ſtaat verbaasd, dat men ook bij hem zoo veel over den Godsdienst van JEZUS gevraagd en beſlist ziet, waar

waar toe noch deszelfs Stichter, noch redelijke gronden van kennis, maar alleen het Kerkelijk ſtelſel, aanleiding kon geven. Zijne *Theologiſche Zedeleer* is eigenlijk ſlechts eene *leere der deugd*, half naar het fatſoen der Kerkvaderen, half naar *Ariſtoteliſche* grondregelen gevormd; vol koele ſpitsvinnigheden, die het knibbelend vernuft bezig konden houden, maar waar in zeer weinig voor het hart te vinden is. Het begin en de voortgang van Christelijke Godsvrucht wordt ter naauwernood aangeroerd; de Bijbelſche denkbeelden, beweegredenen en bevorderingsmiddelen van Christelijke deugd ontbreken bijna geheel. Het geen de hoofdzaak behoorde uit te maken, beſtaat aan het ſlot van elke verhandeling van iedere deugd, uit een mager artikel van geboden der Heilige Schrift over dezelve; alles is enkel op de wijze der Scholen en tot Disputeren ingerigt.

Behalve deze *Summa* heeft THOMAS nog verſcheidene kleiner ſchriften nagelaten. Onder anderen is 'er eene verzameling van Godgeleerde onderzoekingen van hem, onder den titel: *Quodlibet*, als ook *Quaestiones quodlibetales*, die ook meermalen in een Deel in Folio gedrukt zijn. Men is het niet volkomen eens, waarom men dezen naam aan ſommige onder de *Scholastieken* geliefde ſchriften gegeven heeft: of, omdat derzelver Schrijvers ondernamen, naar hun believen, (*quod libet*,) enkele Theologiſche vragen te behandelen; of, omdat zij over dezelve niets beſliſten, maar ieder een de vrijheid lieten, om deze of gene meening, (*quod libet horum*,) te verkiezen. Het eerſte echter ſchijnt ten minſten

V BOEK VIII Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073 tot 1517.

eenigen tijd de gewone beteekenis geweest te zijn, dewijl niet alleen de titel van het geſchrift van THOMAS: *Quodlibeta, variae quaestiones* de quolibet *disputatae*, daar toe leidt, en de door hem gemaakte keuze der onderwerpen daar goed mede overeenſtemt: maar ook de wijze zijner behandeling ſteeds op eene beſlisſende beantwoording der vragen uitloopt. Hoe het zij, deze *Quodlibeta* van THOMAS zijn een mengelmoes, misſchien om te toonen, wat de ſpitsvinnige vernuften van dezen tijd al in ſtaat waren voor den dag te brengen.

BONAVENTURA

Niet alle *Scholastieken* volgden evenwel dezelfde leere en denkwijze. Hier van mag de Kardinaal en Heilige der *Franciskaner* Orde BONAVENTURA ten voorbeeld ſtrekken (*); hij trouwens verbond met grooten ijver de *Mijſtieke* met de *Schoolſche* Godgeleerdheid. Daarom is zijne *Theologie* ook meer beoefenend, dan de gewone *Scholastieke*; hij toont meer liefde en eerbied voor de Heil. Schrift; dringt ernſtig aan op godzaligheid, en heeft ook bijzondere ſchriften met dit oogmerk opgeſteld. Maar zijne geleerde daar toe noodige kundigheden waren ſlechts zeer matig; ook is zijn ſtijl ongelijk ſlechter, dan die van zijnen Tijdgenoot THOMAS. Met dit alles moest zijn goede en ijverige wil aan vele Lezers veel meer behagen, dan de drooge Disputeerzucht der meeste Scholastieken; gelijk hij dan ook door JOAN GERSON, TRITTENHEIM enz. zeer hoogelijk geprezen wordt. De laatstgenoemde berigt ook van hem, dat

(*) Men zie van hem XV *Deel*, *Bladz.* 112.

dat zijn Leermeester ALEXANDER van *Hales*, zijne natuurlijke gaven en ſchuldeloos leven beſchouwende, van hem plag te zeggen: *In Broeder* BONAVENTURA *ſchijnt* ADAM *niet gezondigd te hebben.*

Hoe veel hij van deze loffpraken al dan niet verdienen, kunnen zijne werken ons leeren. Het merkwaardigſte onder dezelve is zijn *Breviarium*, (in de verzameling: *Egregium opus ſubtilitate et devoto exercitio praecellens parvorum Opusculorum Doctoris Seraphici, S. Bonaventurae, Pars.* I. *fol.* LXIX-CIV. *Argentinae*, 1495. *fol.*) Dit Theologisch Handboek is in zeven afdeelingen, en deze weder in 72 kapittels verdeeld. De eerſte handelen van de Goddelijke Drieëenheid, van de Schepping der Wereld, van het verderf der zonde, van de menschwording des Goddelijken woords, van de genade des Heil. Geestes, van de Sacramentele Artzenij, en van het Laatſte Oordeel. Een voorbeeld van zijne ſcherpzinnigheid zij in het geen hij als den grond der Goddelijke Drieëenheid opgeeft: Het geloof verlangt, dat men van God op het hoogſte en godvruchtigſte denke. Doch men zou zich van hem niet het hoogſte denkbeeld maken, indien men niet geloofde, dat God zich op het hoogſte mede kon deelen; niet het godvruchtigſte, indien men geloofde, dat hij dit wel kon, maar niet wilde. Daar uit volgt, dat God van eeuwigheid af eenen Geliefden en eenen Medegeliefden heeft; en dus *één en drieën zij.* De Schrift bevestigt dit niet alleen; maar alle ſchepſelen getuigen het ook, gelijk zulks door eene plaats van AUGUSTINUS opgehelderd wordt,

V BOEK VIII Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073 tot 1517.

dat 'er een God is. Dat verders in de Godheid twee uitvloeiſels, drie perſonen, (*hijpoſtaſes*,) vier betrekkingen, vijf begrippen, (*notiones*,) maar alleen drie perſonelijke eigenheden zijn; wordt op dergelijke wijze bewezen. Het eerſte en hoogſte grondwezen moet zich op de volkomenſte wijze mededeelen; en als het eenvoudigſte wezen moet het ook ondeelbaar blijven. Daarom kunnen 'er ſlechts twee volmaakte ſoorten van uitvloeiſel in hetzelve plaats hebben: naar de wijze der natuur en naar de wijze des wils. De eerſte is de *generatie*; maar de laatſte het uitademen, (*ſpiratio*,) of de uitgang. Dewijl nu uit twee *emanationes ſubſtantificae*, twee perſonen ontſtaan moeten, zoo volgt daar uit, dat in de Godheid drie perſonen zijn; en dewijl op elk dezer uitvloeiſelen eene tweevoudige *habitudo relativa* betrekking heeft: zoo zijn daar in vier betrekkingen; de vaderſchap, de zoonſchap, het uitademen en de uitgang. Dewijl ons verder ook door deze betrekkingen, (*habitudines*,) de Goddelijke perſonen bekend worden; maar inzonderheid die perſoon, in welken de eerſte *ratio principiandi* is, en die het voorregt heeft, (*hoc est nobilitatis in ipſa*,) dat hij niet voortgebragt wordt; zoo zijn 'er vijf begrippen in de Godheid; te weten, met die vier betrekkingen nog het ongeborene, (*innaſcibilitas.*) Dewijl ook elke perſoon eene eigenheid heeft, door welke hij bij uitnemendheid bekend wordt: zoo kunnen 'er ſlechts drie zulke eigenheden zijn. Doch om dit geloof regtzinnig uit te drukken, (*expreſſio catholica*,) moet men met de Heilige Leeraren aanne-

nemen, dat 'er in de leere van de Godheid twee *modi praedicandi* zijn: *per modum ſubſtantiae et relationis*; drie *modi ſupponendi: eſſentiae*, *perſonae*, *notionis*; vier *modi ſignificandi ſubſtantiam*; te weten: *nomine eſſentiae*, *ſubſtantiae*, *perſonae et hijpoſtaſis*; vijf *modi dicendi: quis*, *qui*, *quae*, *quid et quod*; en drie *modi differendi: ſecundum differentem modum exiſtendi*, *ſe habendi*, *et intelligendi*. De grond tot de verſtaanbaarheid van dit alles is de volgende. Dewijl het eerſte grondwezen het volmaaktſte en eenvoudigſte is: zoo moet al wat volmaakt is van hem eigenlijk en waarachtig gezegd worden; maar het onvolmaakte op het hoogst ſlechts naar de aanneming der menſchelijke natuur. Dewijl 'er nu tien *Praedicamenten* zijn, zoo kunnen wel de vijf laatſte van dezelve, (*paſſio*, *ubi*, *quando*, *ſitus*, *habitus*,) dewijl zij alleen tot ligchamelijke dingen behooren, aan God ſlechts figuurlijk toegekend worden; maar de vijf eerſten naar waarheid: *ſubſtantia*, *quantitas*, *relatio*, *qualitas*, *actio*; en wel *ſecundum completionem*; doch zoo, dat zij de Goddelijke eenvoudigheid niet hinderen. Dit wordt uitvoerig ontwikkeld en toegepast; maar vervolgens de eenheid der Goddelijke natuur, zoo wel ten aanzien der menigvuldige verſchijningen, als ook met betrekking tot het geen aan elken perſoon toegeëigend wordt, bewezen.

Een ander dergelijk Boek heeft hij, naar deszelfs honderd afdelingen, *Centiloquium* genoemd, en het op verzoek ten onderrigt van eerstbeginnenden opgeſteld. (*Rudis rogatus a rudibus*, *rudem Tracta-*

V BOEK VIII Hoofdst. na C. G. Jaar 1073 tot 1517.

tum rudibus compilavi, in quo rudium ruditas circa generalia Theologiae saltem ruditer poterit erudiri.) Ondertusschen heeft hij 'er genoeg ingemengd, daar hij deze eerstbeginnenden wel van had kunnen verschoonen, bij voorbeeld, de *Hierarchie der Engelen*, welke weder verdeeld wordt, in *Epiphania*, *Hijperphania* en *Hijpophania*; de zeven *definitien* van het geloof, en de tienvoudige beteekenis van dezen naam; de drie *definitien* van de liefde en vijf van de voorzigtigheid, om van de *Fabel*, dat elke Apostel een der Geloofsartikelen zal opgegeven hebben enz., niet te gewagen.

Veel wijdloopiger, maar in den grond geen eigen werk van BONAVENTURA, is dat, hetwelk hij *Pharetra* genoemd heeft, omdat daar in, gelijk als in eenen *koker* pijlen bewaard worden, dus ook getuigenisfen van geloofwaardige mannen vervat zijn, in staat, om den ouden vijand neder te werpen. Het zijn plaatsen van Kerkvaders, die in zekere klasfen gebragt zijn, en welke, zoo als de Schrijver meldt, dienstig kunnen zijn, niet alleen tot overdenkingen, maar ook om te prediken en zelfs om te disputeren.

Zijn *Commentarius* over LOMBARDS *Leerboek*, welke onder anderen te *Lyons* in het jaar 1510 in IV Deelen in Folio gedrukt is, onderscheidt zich van zijne andere Leerstellige Schriften, zoo als LOMBARD zelve. Welke hooge waarde hij aan gemelde Leerboek toegeschreven heeft, ziet men uit een klein geschrift, hetwelk hij uitgegeven heeft, toen hij de eerste Theologische waardigheid verkreeg, (*in promotione ad Baccalauriatum Sententiarum Theologiae*,) en

en hetwelk ten titel voert: *Compendioſum principium ſuper Libros Sententiarum.*) Eerst paste hij op het werk van LOMBARD toe de plaats *Sirach* XXIV. 7. volgens de oude Latijnſche Overzetting: *Gijrum coeli circumivi ſola*, door de zeldzaamſte *Mijſtieke* uitlegging; bij voorbeeld, dat LOMBARD in het *vierde Boek* handelt, *de triplici gijro: de gijro ſacramentalis expiationis, reſurrectionis et judiciariae examinationis.* Daar op volgt een *Prologus in Opus notabile, quod dicitur ſententiae ſententiarum B. Bonaventurae; dictatum per verſus ſuper IV. LL. ſententiarum*, welke den algemeenen inhoud van elk Boek van LOMBARD, vergeleken met de vier Dieren in het gezigt van EZECHIEL, in een aantal rijmende Verzen bevat. Eindelijk wordt ook de inhoud van elke *Diſtinctie* in LOMBARDS werk in ſoortgelijke Verzen uitgedrukt. Tot eene proeve diene de 22ſte Diſtinctie des *tweeden Boeks* van den oorſprong der eerſte zonde:

Eva virum tentat, Domino vult aequiparari,
Peccatum fore ſcit praeceptum praevaricari.
Debet et hoc ejus crimen majus reputari.
Evae conſenſit Adam credens veniale
Seu leve peccatum, quod erat morti ſociale.
Qui potuit, ſed non voluit, rem ſcire videtur,
Quod ſit ignorans, peccati lege ligetur,
Qui vult nec potuit, immunis talis habetur,
Qui quaſi ſimpliciter neſcit, mortem patietur.
Sic excuſari nullatenus Eva meretur,
Primum peccatum non est ſine velle patratum.

Wat den *Commentarius* zelven betreft, men oordeele daar over uit de vragen, betreffende het werk

V BOEK VIII Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

van LOMBARD, van welke de vierde vraag is: „ Of „ PIETER LOMBARD ook de *cauſa efficiens*, of de „ Maker van dit Boek genoemd moge worden?" Hij is toch, deze bedenking maakt BONVENTURA, niet de Leermeester van het Christendom, hetwelk, volgens AUGUSTINUS, CHRISTUS alleen is; ook heeft ARISTOTELES aangemerkt, dat niet elk, die iets over de Grammatica of Muzijk opſtelt, daarom een Spraakkundige of Muzijkkundige heeten kan, nademaal zulks, toevalliger wijze, of enkel naar het voorbeeld van anderen, geſchied kon zijn; maar nu heeft LOMBARD zijn werk uit de leerſtellingen van anderen zamengebragt. Doch aan den anderen kant, zoo vervolgt hij, heeft ook God dit werk met zijnen vinger niet geſchreven; gevolgelijk heeft het eenen anderen meester gehad; en LOMBARD noemt zich zelven 'er den opſteller van. Hij moet dus zeker daar voor erkend worden; vervolgens worden de gemelde tegenwerpingen opgelost; en in den uitnemendſten zin kan men toch ook zeggen, dat God de leeraar en maker van dit werk is.

Uit ſoortgelijke vragen wordt het begrijpelijk, dat iemand IV Deelen in Folio over LOMBARD vol ſchrijven kon. Zie hier nog iets: Over de XVIIIde *Diſtinctie* van het *tweede Boek* houdt BONAVENTURA zich onledig in twee vragen met de formering van het ligchaam der vrouw. Het zal van de ribbe des mans genomen zijn; evenwel heeft God man en wijf te gelijk geſchapen. Het zal in den ſlaap geſchied zijn; maar ADAM ondervond nog geene vermoeidheid; gevolgelijk zou het geen natuurlijke ſlaap ge-

geweest zijn. Verders, als 'er bij de afſcheiding der ribbe eene kwetſing of pijn had moeten volgen, dan zou ADAM al eene ſtraffe geleden hebben, eer hij gezondigd had; maar als geen van beide gebeurde: dan was het niet noodig, dat zij hem ſlapende ontnomen werd. Zulke tegenwerpingen volgen 'er meer, tot dat derzelver beantwoording en tegengronden het Bijbelſche verhaal regtvaardigen. Vervolgens wordt nog uitvoerig onderzocht, of de vrouw uit de mannelijke ribbe, *ſecundum rationem ſeminalem*, geformeerd zij? en nog in eene derde niet korter behandelde vraag: Wat de *ratio ſeminalis* in derzelver wezen is; en nadien zij zeker een vorm is, of deze eene algemeene is, of eene bijzondere?

Merkwaardig is het, dat BONAVENTURA (*) het voor de eer van CHRISTUS en deszelfs voorvegters boven zijne moeder gepast oordeelde, *dat zij eerst, nadat zij de erfzonde aangenomen had, geheiligd is geworden*, en dat hij dus het gevoelen van hare onbevlekte ontvangenis nog niet gekend heeft, voor hetwelk zijne orde naderhand zoo geſtreden heeft. Voorts toont een ander van zijne ſchriften, (*Itinerarium mentis in Deum*,) hetwelk geheel *Mijſtiek* is en van de *Scholastieke* leerwijze afwijkt, dat het hem geenszins aan ijver voor de godzaligheid haperde, indien ſlechts zijne kennis van den Godsdienst zuiverder geweest was.

Na deze hoofdleidslieden der *Scholastieken* in het HENRIK der-

(*) *ad L.* III. *Sentent. Diſt.* III.

V BOEK VIII Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

derde Tijdvak zal het niet noodig zijn lang ſtil te ſtaan bij anderen, die zich wel bij de Wijsgeerte eenige verdienſten verwierven, maar in de wetenſchap van den Godsdienst ſlechts den door hen betreden weg volgden. Zoo heeft HENRIK van *Gend*, die onder zijne Landgenooten den naam *Goedhals*, (in het Latijn vertaald, *Bonicollius*,) voerde, en die in de *Sorbonne* de Godgeleerdheid en Wijsbegeerte met groote toejuiching onderwees, eene *Summa Theologiae* en *Quodlibeta Theologica in Libros* IV *ſententiarum* nagelaten.

van Gend

RICHARD van Middleton.

Dergelijke ſchriften, (*Quaestiones in Magistrum Sententiarum, et Quodlibeta Theologica* LXXX,) heeft de Engelſche *Franciskaner* en Leeraar der Godgeleerdheid te *Oxford*, RICHARD van *Middleton* opgeſteld, die van zijne bewonderaars *Doctor ſolidus*, *copioſus*, *fundatisſimus et authoratus* genoemd werd.

AEGIDIUS van Rome

Nog beroemder dan deze twee was AEGIDIUS van *Rome*, of van *Colonna*, Prior der *Augustijner* Eremiten, Leeraar der Godgeleerdheid te *Parys*, en ſedert het jaar 1295 Aartsbisſchop van *Bourges*. Zijn dood wordt van ſommigen in het jaar 1315, van anderen in het volgende jaar geſteld. Het opſchrift op zijn graf te *Parys* luidde: *Hic jacet aula morum, vitae munditia, Archipiloſophi Ariſtotelis perſpicacisſimus commentator, clavis et doctor Theologiae, lux in lucem reducens dubia.* De groote roep van zijne wetenſchap verwierf hem de eernamen: *Doctor fundatisſimus* en *Theologorum Princeps;* en dewijl men hem ook wonderwerken toeſchreef,

ſchreef, zoo is hij niet zelden *Beatus Doctor* genoemd. TRITTENHEIM verzekert, dat hij bijna ontelbare Boeken geſchreven heeft.

VINCENT van *Beauvais*, een beroemde *Franſche Dominikaner*, die benevens de beide voorgaande onder de Wijsgeeren vermeld is (*), moet ook onder de Godgeleerde Schrijvers geteld worden, uit hoofde van zijn hoofdwerk, welks tweede Deel *ſpeculum doctrinale*, ook de Godgeleerdheid behandelt, en van het vierde Deel, *ſpeculum Morale*, waar in de Zedeleer bevat is, welke echter of van VINCENT zelven of nog van eenen lateren Schrijver grootendeels uit het tweede Hoofddeel der *Summa* van THOMAS uitgeſchreven is.

VINCENT van Beauvais.

Tot in de laatſte tijden der XIIIde eeuw bewandelden de *Scholastieken* hunnen nieuwen weg vrij eenparig, zonder zich in partijen te verdeelen, hoewel zij in deze en gene gevoelens verſchilden. Maar om dezen tijd ſtond onder hen een *Engelſche Franciskaner* Monnik op, JOANNES DUNS SCOTUS, die een zaad van oneenigheid geſtrooid heeft, welks vruchten tot in de jongſte eeuwen hebben voortgeduurd. Wij hebben van hem, als Wijsgeer, reeds geſproken (†); de duiſterheid van zijnen ſtijl, waar op hij zich, als 't ware, opzettelijk toeleide, moest noodwendig elken Lezer affchrikken, om breedvoerig iets van hem als Wijsgeer of als Godgeleerden te lezen. Welk gezond verſtand kan het bij voorbeeld

JOANNES DUNS SCOTUS.

(*) XV *Deel*, *Bladz.* 114, 115.

(†) XV *Deel*, *Bladz.* 110.

V BOEK VIII Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

beeld verduwen, wanneer hij op eene vraag: *of de meerderheid van perſonen met de eenheid van het Goddelijk wezen beſtaan kan?* dusdanige tegenwerping leest: *Quaecunque uni et eidem ſimpliciter ſunt ſimpliciter, eadem inter ſe ſunt eadem ſimpliciter; et additur; ſimpliciter, ad excludendum identitatem ſecundum quid; quia ſi ſunt eadem eidem non ſimpliciter, ſed ſecundum quid; vel ſi idem, ſimpliciter ſunt eadem ſolum ſecundum quid: non opus illa eſſe ſimpliciter eadem. Sed perſonae divinae ſunt ſimpliciter et omnino idem eſſentiae divinae, quae in ſe et omnino eſt ſimpliciter eadem; ergo.* Of dusdanige haarkloverijen, als in het begin van het derde Boek de vragen zijn: Of het mogelijk geweest is, dat de menſchelijke natuur met het woord *in unitate ſuppoſiti* vereenigd werd? of drie Perſonen dezelfde Natuur in getal kunnen aannemen? of één Perſoon meer Naturen kan aannemen? *utrum ſuppoſitum creatum poſſit ſuſtentificare hijpostatice aliam naturam creatam?* eindelijk: *utrum formalis ratio terminandi istam unitatem ſit proprietas relativa?* Bij de ontvangenis van CHRISTUS vraagt SCOTUS: of de Maagd MARIA waarlijk de Moeder Gods en van CHRISTUS geweest is? Het ſchijnt neen, antwoordt hij, dewijl twee tegen elkander overgeſtelde dingen in één perſoon niet te gelijk zijn kunnen; zelfs de Goddelijke magt kan zulke ſtrijdigheden niet vereenigen, want anders moesten, gelijk ARISTOTELES bewezen heeft, ſtrijdige dingen van hetzelfde voorwerp waar zijn; maar nu zijn Maagd en Moeder te wezen juist tegen malkander over-

overgeſteld. Verders, DAMASCENUS ſchrijft: Wij noemen de Zalige Maagd niet de Moeder van CHRISTUS. Nog een andere grond: In de voorſtelling gedraagt zich de Moeder dadelijk; want indien zij zich enkel lijdelijk gedroeg, dan zou ADAM de Moeder van EVA zijn; alleen MARIA heeft zich bij deze teeling niet dadelijk gedragen, dewijl dezelve het werk van een' oogenblik geweest is; om van andere gronden niet te gewagen. Doch SCOTUS ruimt die alle uit den weg, om te bewijzen, dat MARIA werkelijk God en eenen mensch gebaard heeft. Hij gaat daarom diep in het onderzoek der voortteeling en derzelver gevolgen; of de Vader alleen, dan of de Moeder mede de dadelijke oorzaak der formering van het kinderlijk ligchaam zij. Ook brengt hij de *Diſtinctie* aan, dat tusſchen Maagd en Moeder geene *oppoſitio formalis*, *privativa* of *contraria* is; dat veel meer beide zamen beſtaan kunnen, wanneer iemand de handeling der hoogere natuurlijke oorzaak, welke de maagdom ontneemt, vervulle. Voor deze vraag gaat eene andere, die meer vermaard is: *of de Maagd* MARIA *in de erfzonde ontvangen is?* Dat men dit aannemen moet, (*arguitur quod ſic*,) wordt beſloten uit de plaats, *dat allen in* ADAM *gezondigd hebben*, en uit getuigenis van DAMASCENUS, AUGUSTINUS, HIERONYMUS, BERNHARD en ANSELMUS; alhoewel 'er ook plaatſen van AUGUSTINUS en ANSELMUS aangehaald worden, die tot de tegenoverſtaande meening leiden. Doch 'er worden ook *twee gronden*, (*rationes aſſumtae ex duobus mediis*,) weder voor het eerſte gevoelen aangehaald.

V BOEK VIII Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

haald. De *eerſte* is ontleend van de voortreffelijkheid van haren Zoon. De *tweede* is gelegen in het geen aan MARIA zigtbaar is. Zij is naar de gemeene wet der natuur voortgebragt, gevolgelijk is ook haar ligchaam van het beſmette zaad geformeerd; en dewijl van een beſmet ligchaam ook de ziel beſmet wordt; zoo is het hare ziel gegaan, als de ziel van andere menſchen. — Doch SCOTUS weet den eerſten grond zoo te draaijen, dat hij daar uit zelfs betoogt, dat MARIA geene erfzonde gehad heeft. Want, zegt hij, de volmaaktſte Middelaar heeft ook de volmaaktſte Middelaarshandeling, (*actus mediandi*,) ten aanzien van een' perſoon, voor wien hij Middelaar is. Nu heeft CHRISTUS, met betrekking tot eenig perſoon, geen' voortreffelijker graad van bemiddeling, dan ten aanzien der Maagd MARIA: waar uit volgt, dat zij van de erfzonde heeft moeten bewaard blijven. Dit bewijst hij voorëerst uit de betrekking jegens God, met wien de Middelaar verzoent; ten tweeden uit de betrekking jegens de zonde, van welke hij bevrijdt; en ten derde, met de betrekking tot de verpligting van den perſoon, dien hij verzoent. Trouwens, niemand verzacht iemand volmaakt voor eene beledigíng, dan wanneer hij voorkomende verhindert, dat dezelve niet gepleegd wordt; de volmaaktſte Middelaar verdient ook de wegruiming van alle ſtraf van den genen, dien hij verzoent, en grooter ſtraf, dan de erfzonde, is 'er niet; eindelijk zou ook geen door CHRISTUS verzoend perſoon aan hem de hoogſte verpligting hebben, indien hij niet van hem het hoog-

hoogſte goed had, hetwelk door den Middelaar verkregen kan worden. Over het geheel, verklaart SCOTUS zich omtrent deze vraag: God heeft kunnen maken, dat MARIA nooit in erfzonde geweest is; ook wel, dat zij ſlechts één' oogenblik in dezelve gebleven is; of dat zij eenigen tijd in dezelve volhard heeft, en in den laatſten oogenblik van dezelve gereinigd is geworden. Indien nu alle deze gevallen mogelijk zijn: dan heeft God allezins der ziel van MARIA in derzelver eerſte oogenblik eene zoo groote genade kunnen inſtorten, als andere zielen bij de beſnijdenis of in den Doop ontvangen; zoodat zij in dezen oogenblik geene erfzonde gehad zou hebben. Men ziet, dat SCOTUS deze meening ſlechts tot eene hooge waarſchijnelijkheid zocht te verheffen.

Achter de uitgave van dit werk te *Venetië* in het jaar 1506, ſtaat niet alleen een dergelijk van HENRIK van *Groningen*, een' Scholastiek uit de XVde eeuw, maar 'er volgen ook onder een' bijzonderen titel: *Quaestiones quolibetares Joannis Duns Scoti, Ordinis Minorum.* p. 62. Bladz. in Folio. Wij zullen eenige van deze vragen opgeven: *Utrum in divinis eſſentialia ſint immediatiora eſſentiae divinae? vel notionalia? Utrum in Deo plures eſſe poſſint productiones ejusdem rationis? Utrum ista duo poſſint ſimul ſtare: quod relatio ut comparata ad oppoſitam ſit res, et ut comparata ad eſſentiam ſit ratio tantum? Utrum ſeparata vel abſtracta relatione originis poſſit manere prima perſona divina conſtituta et diſtincta? Utrum aequalitas in divinis*

ſit

V BOEK VIII Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

ſit relatio realis? Utrum Deus poſſit facere angelum informare materiam? Utrum Deus poſſit ſpecies in Eucharistia convertere in aliquid praeexiſtens? Utrum Deus poſſit facere, quod, manente corpore et loco, corpus non habeat ubi, ſive eſſe in loco? Utrum actus cognoscendi et appetendi ſint eſſentialiter abſoluti? vel eſſentialiter relativi? Utrum in Christo unitas naturae humanae ad verbum ſit ſola dependentia naturae aſſumtae ad perſonam verbi? Utrum ponens mundi aeternitatem poſſit ſuſtinere aliquem eſſe univerſaliter bene fortunatum? cet.

Het zou onbillijk zijn, indien men wilde ontkennen, dat DUNS SCOTUS ook niet ſomtijds duidelijk en verſtaanbaar zich uitgedrukt, zijne ſcherpzinnigheid nuttig beſteed heeft, en in ſommige leerzame onderzoekingen gelukkig geweest is. Maar over het geheel bemint hij het duistere, en heeft het in het verfijnen der Scholastieke leerwijze, of in het uitpluizen van het teederst weeffel van meeningen, verſchilvragen en onderſcheidingen, verder gebragt dan een zijner reisgenooten op deze baan. Zijn werk is eene geſtadige afwisſeling van twijfelen, gronden, Wijsgeerige kunstwoorden, Schoolſche ſluitredenen, *Ariſtoteliſche* en andere Leerſtellingen of Hijpotheſen, gedachten van Kerkvaderen, nieuwe afwegen en zwarigheden, wanneer men gelooft naast bij het doel te zijn: door al hetwelk men, als door eenen doolhof, met de grootſte moeite door moet arbeiden. Ongelukkig worden dikwijls de door hem voorgedragene leerſtukken door alle deze inſpanningen

en

en afwegen niet duidelijker en vaster, maar alleen meer verward, en men koopt over het geheel het weinige goede, dat in zijne werken is, voor al te duren prijs. Overigens zijn hoofdzakelijk door hem en van zijnen tijd af aan de beide vermaarde Scholastieke partijen der *Thomisten* en *Scotisten* ontſtaan. De naarijver der beide Monnikenordens onderling, tot welke hunne hoofden, THOMAS, een *Dominikaner*, en SCOTUS, een *Franciskaner*, behoorden, bragt reeds veel toe, om deze partijen te vormen; maar nog meer de tegenſpraak van den laatſten tegen verſcheidene ſtellingen van den eerſten. THOMAS, in de Wijsbegeerte een *Nominalist*, en in de leere van de genade en den vrijen wil een ſtreng aanklever van AUGUSTINUS, ook afkeerig van de leere der onbevlekte ontvangenis der Maagd MARIA, vond in dit alles aan den *Realist* SCOTUS eenen verklaarden tegenſtrever; en hunne oneenigheid ſtrekte zich allengs tot niet weinige Godgeleerde gevoelens uit, overmids het zamenſtel van AUGUSTINUS zoo rijk was aan gevolgen. Geen wonder, dat men den *Scotisten* meermalen *Pelagianerij* te laste heeft gelegd, en dat beide deze partijen nog in jongere eeuwen onder veranderde namen tegen elkanderen dikwijls in het ſtrijdperk getreden zijn.

Derde Tijdvak der Scholastieke Godgeleerdheid. Pantheologia.

Thans begint het *derde Tijdvak* der Scholastieke Godgeleerdheid; dit bevat verſcheidene goede vernuften, doch naauwelijks eenen of anderen, die in de wetenſchap van den Godsdienst zijn' eigenen weg durft bewandelen; met de XVde eeuw verkreeg deze Godgeleerdheid zoo geduchte tegenpartijders, dat

V BOEK VIII Hoofdst na C. G. Jaar 1073 tot 1517.

dat haar aanzien toen reeds merkelijk begon te wankelen; en schoon sommigen als *Wijsgeeren* groote vermaardheid verwierven, omtrent dienzelfden tijd werd ook hunne Wijsbegeerte door de nieuw opgewekte *Platonische* merkelijk ondermijnt.

Indien men naar den prachtigen titel: *Pantheologia* zoude oordeelen, dan moest een werk van deze tijden, onder denzelven geschreven, als een kort begrip der geheele Godgeleerdheid aangemerkt worden. Deszelfs Schrijver, RAINERIUS van *Pisa*, een *Dominikaner* Monnik, waarschijnlijk uit *Rivalto*, in de nabuurschap der gemelde stad geboortig, die in de eerste tijden der XIVde eeuw door God- en Regtsgeleerde geleerdheid zeer beroemd was, heeft het ook *Summa* genoemd. Het is het laatst te *Parys* in 1670 in drie Deelen in Folio gedrukt. Het is een soort van Theologisch *Lexicon*, hetwelk Theologische woorden naar de orde van het Alphabet niet alleen verklaart, maar ook eene menigte van stellingen, gevoelens, twistvragen ontvouwt, zoodat elk, die nog weinig van de Scholastieke Godgeleerdheid wist, en in haast iets van zekere Schoolsche uitdrukking, leerstuk, twistpunt, of gewetensgeval weten wilde, daar te regt kon komen. Bij voorbeeld, onder het woord *coitus conjugalis*, wordt getoond, dat dezelve om drie redenen geoorloofd, ja verdienstelijk zij: *ex actu caritatis*, *ex affectu pietatis*, *et ex usu honestatis*; maar om vijf redenen ongeoorloofd: *ex motivo libidinoso*, *ex modo indebito*, *ex suo statu infirmo*, *ex tempore festivo*, *et ex sacro loco*.

HER-

HERVE NOEL, (of HERVAEUS NATALIS,) had meer roem als Wijsgeer, dan als Godgeleerde (*), evenwel komen 'er in zijne *quatuor quodlibeta*, (gewonelijk *quolibeta* genoemd,) eenige vragen voor, welke tot de Godgeleerdheid betrekking hebben, doch meestal duister en spitsvinnig zijn, en evenwel is 'er ook, hetwelk men niet verwachten zou, de volgende onder: *Of een Leeraar der Godgeleerdheid eene doodzonde begaat, wanneer hij zonderlinge en nieuwsgierige vragen ontwikkelt; maar die, welke tot zaligheid nuttig zijn, voorbijgaat?* Alleen dan slechts, antwoordt hij, wanneer zulk een de dwalingen niet vermijdt, welke de eerste soort van vragen aankleven, en de nuttige verzuimt, waar hij ze volstrekt behoorde te behandelen. HERVE NOEL.

Omtrent het midden der XIVde eeuw had DURAND van *St. Pourcain*, (DURANDUS *de S. Porciano*,) (†) een groot aanzien onder de *Scholastieke Godgeleerden*. Wegens zijne vlugheid in het oplossen van zwarigheden, welke hij bijzonder in zijnen *Commentarius over het Leerboek* van LOMBARD ten toon spreidt, noemde men hem *Doctor resolutissimus*. Met hem kan eigenlijk het derde Tijdvak der *Scholastieke* Godgeleerdheid aangevangen worden, omdat hij, hoewel een *Dominikaan*, van een' ijverig verdediger der Leerstellingen van den Heiligen THOMAS, naderhand een zoo hevig tegenpartij van denzelven geworden is. Het verschil betrof voornamelijk de bijzondere DURAND de St. Pourcain

en

(*) XV *Deel*, *Bladz.* 228.

(†) Men zie ook van hem XV *Deel*, *Bladz.* 229.

V BOEK VIII Hoofdst. na C. G. Jaar 1073 tot 1517

en onmiddelijke medewerking van God bij menſchelijke daden, (*concurſus ſpecialis et immediatus*,) welke DURAND ontkende, men was daarom zeer te onvrede met hem, en van hier waarſchijnelijk het grappig graffchrift, hetwelk kort na zijnen dood rondging:

Durus Durandus jacet hic ſub marmore duro,
An ſit ſalvandus ego neſcio, nec ego curo.

WILLEM OCCAM.

WILLEM OCCAM, een *Engelſche Franciskaner*, die zoo vrijmoedig de regten der Vorsten meer dan eens tegen de Pauſen heeft verdedigd (*), bewandelt in zijne Godgeleerde Schriften het toenmaals gewone pad, gelijk onder andere blijkt uit zijne *quodlibeta ſeptem*, achter welke geplaatst wordt eene groote verhandeling onder den titel: *Tractatus quam glorioſus de ſacramento altaris, et inprimis de puncti, lineae, ſuperficiei, corporis, quantitatis, qualitatis et ſubſtantiae diſtinctione*, welke overvloeit van ſpitsvinnigheden, hetwelk OCCAM zelve erkent, maar tevens daar mede verſchoont, dat de waarheid tegen tegenwerpingen gehandhaafd, en de onwaarheid wederlegd moet worden. Ten zijnen tijde waren 'er nog drie gevoelens over de *Tranſubſtantiatie*. Volgens het eerſte zou de *ſubſtantie*, welke eerst brood was, naderhand het vleesch en bloed van CHRISTUS zijn; volgens de tweede, zou de *ſubſtantie* van brood en wijn ophouden, en alleenlijk de *accidentien*, ſmaak, kleur enz. overig blijven; volgens

(*) XV *Deel*, *Bladz.* 229.

gens het derde eindelijk zou de *ſubſtantie* blijven, maar het ligchaam van CHRISTUS zou op dezelfde plaats, en onder dezelfde geſtalte zijn. OCCAM verklaart het tweede voor het beſte, hetwelk ook door de Kerk aangenomen was, en tevens onderzoekt hij twee ſtukken: *illorum accidentium entitas et diſpoſitio; et ipſorum a ſubjecto ſeparatio.* Doch dewijl algemeen toegeſtaan werd, dat de kleur, de ſmaak, en andere zoodanige zinnelijke hoedanigheden, (*qualitates ſenſibiles*,) zoo wel onderling als van de *ſubſtantie* werkelijk onderſcheiden zijn; zoo ontvouwt hij dit onderſcheid van de *quantiteit*, *geſtalte*, juistheid, (*rectitudo*,) enz. uitvoerig, dewijl daaromtrent veel twijfelachtigs plaats heeft; hij wijst aan, wat de Wijsgeeren, en wel hoofdzakelijk de voornaamſte van allen, ARISTOTELES, als ook, wat de Godgeleerden daar over gedacht hebben; en hij opent dit onderzoek met de vraag: *utrum punctus ſit res abſoluta diſtincta realiter a qualitate?* Na deze inleiding zal niet ligt iemand een breeder verſlag van dit werk verlangen; alleen zijn de volgende woorden van OCCAM merkwaardig: „ Daar ſtaat „ wel niet uitdrukkelijk in de Schrift, dat de *ſub*„ *ſtantie* van het brood in het ligchaam van CHRIS„ TUS werkelijk verandert, of getransſubſtantieerd „ wordt; doch men gelooft, dat dit aan de Heilige „ Vaderen van God geopenbaard, of wel door vlij„ tig en naauwkeurig naarſporen in de Bijbelplaat„ ſen door hen bewezen is."

Ook de Kardinaal D'AILLY is één van de Commentatoren van LOMBARD, hoewel hij zich van de PETRUS D'AILLY.

V BOEK VIII Hoofdſt. na C. G Jaar 1073. tot 1517.

gewone *Scholastieken* bijna geheel niet onderſcheidt; hij ſtapelt toch ook eene menigte vragen op malkander, welke echter waarſchijnlijk niet alle voor de nakomelingſchap bewaard zijn gebleven. Hij doet wel zijn best, om alles te ontwikkelen en alle zwarigheden tegen Kerkelijke Leerſtellingen uit den weg te ruimen; doch bij ſlot vindt de Lezer, die zijne wijdloopige oplosſingen met moeite gelezen heeft, deze moeite doorgaans weinig beloond. Hetzelfde moet gezegd worden van zijne dubbelde beantwoording van eene vraag, die in de *Sorbonne* voorgeſteld was: *Utrum eſſe tria ſuppoſita unius naturae ſit perfectio ſimpliciter ſimplex communicabilis creaturae?* welke beantwoording onder de werken van GERSON geplaatst is.

JOAN GERSON.

Onder den naam van GERSON, den vermaarden Leerling van D'AILLY, ſtaat in GERSONS werken een klein Theologisch Handboek, (*Compendium Theologiae*,) hetwelk hem echter niet toebehoort; hoewel het zeker in zijne eeuw geſchreven is. Dit behelst, hoe middelmatig het ook zij, voor gemeene Predikers eene gemakkelijkere en veel bruikbaarder leerwijze, dan al de vragen en *quodlibeten* van deze tijden. Het beſtaat uit acht Verhandelingen: van de Geloofsartikelen volgens het *Sijmbolum der Apoſtelen*; van de tien Gebooden; van de zeven Sacramenten; van de zeven deugden; van de zeven beden in het *Onze Vader*; van de zeven gaven des Heiligen Geestes; van de acht zaligheden; en van de ondeugden, zoo wel der natuur als van den vrijen wil.

GER-

GERSON zelve heeft een klein Fransch werkje opgeſteld, tot onderwijs der Predikers en Leeken, (*Opusculum tripartitum de praeceptis Decalogi, de confeſſione, et de arte moriendi,*) hetwelk de Biſchoppen bevalen openlijk in de Kerk voor te lezen, gelijk zij het ook in de Liturgiſche Schriften hebben ingevoegd. De gave, om iets verſtaanbaars en nuttigs te zeggen, welke hij in vele plaatſen van dit geſchrift aan den dag heeft gelegd, ook zijne voorſlagen, welke hij heeft opgegeven in andere ſchriften, ter verbetering der Godgeleerdheid, zouden ons kunnen doen wenſchen, dat hij zelve een Godgeleerd werk had geſchreven, maar men trekt dezen wensch weder in, zoodra men bedenkt, dat GERSON toch enkel het leerſtelſel van zijne Kerk ten ſtipſte zou gevolgd zijn.

Des te beroemder werd, terſtond na GERSONS tijden, de Heilige ANTONINUS, Aartsbiſchop van *Florence*, door zijn groot *Scholastiek-Theologisch* werk, *Summa Theologica*, welke behalve de Geloofs- en Zedeleer, ook vele Filozofiſche, Canonistiſche en Caſuistiſche Ophelderingen bevat, waar van echter het grootſte gedeelte aan zijne voorgangeren toebehoort, doch van hem op zijne wijze ingekleed is. Dit werk is nog in het jaar 1740 met vele verordeningen van Kerkvergaderingen en andere aanmerkingen vermeerderd, te *Venetië* in IV Deelen in Folio in druk uitgegeven. Zijn oogmerk in dit werk mag lofwaardig zijn, maar de bekwaamheid des Schrijvers is niet geëvenredigd aan zijnen goeden wil. ANTONINUS, Aartsbiſchop van Florence.

Van meer *Scholastieke* Schrijvers, die niet zoo GABRIEL

V BOEK VIII Hoofdſt. na C. G Jaar 1073 tot 1517

BIEL.

veel naam gemaakt hebben, als de reeds gemelde, zullen wij niet ſpreken; alleen komt nog in aanmerking GABRIEL BIEL, dien wij als Wijsgeer reeds leerden kennen (*), niet alleen, omdat men met hem doorgaans het *derde Tijdvak*, maar over het geheel de Geſchiedenis der *Scholastieke* Godgeleerden gewoon is te ſluiten. Het ambt van Hoogleeraar in de Godgeleerdheid te *Tubingen* verpligtte hem voorlezingen te houden over het Leerboek van LOMBARD. Hier uit ontſtond zijn *Collectorium ex Occamo in LL. IV. Sententiarum*, hetwelk hij niet eens geheel voltooid heeft; nog heeft hij geſchreven *Epitoma expoſitionis Canonis Miſſae*. In het laatſte bijzonder heeft hij vele vrije gedachten over het Kerkelijk Regt. Hij beweert het regt der Christen-Vorsten, om Kerkelijke wetten te geven, en de gebiedende hoogheid eener algemeene Kerkvergadering boven den Paus; wiens feilbaarheid hij ook erkent, en daar uit bewijst, omdat men voor hem bidden moet. Bovendien wordt hem ook eene prijswaardige belijdenis van Godgeleerde onkunde toegeſchreven, welke hij in deze regelen zou afgelegd hebben:

Quid ſit nasci, quid proceſsus,
Me nescire, ſum profeſsus.

PAULUS CORTESIUS.

Doch van alle Scholastieken van elk Tijdvak onderſcheidt zich tot zijn' lof PAULUS CORTESIUS. Men kan hem den CICERO of LACTANTIUS onder de Leerſtellige Godgeleerden dezer eeuwen noemen; hij

(*) XV *Deel*, *Bladz.* 234.

hij ſtamde af uit het adelijk geſlacht *Corteſi* te *St. Gemignano* in *Toskanen*; maar was te *Rome* geboren in het jaar 1465, alwaar zijn Vader een Pausſelijke Kanſelarijbediende was, die tegen het geſchrift van LAUR. VALLA over de gift van KONSTANTYN, een *Antivalla* heeft nagelaten. Hij vormde zijnen ſmaak, wetenſchap en ſtijl naar de kieſche oudheid, evenwel met die gematigdheid, dat hij in eenen Brief aan den beroemden POLITIANUS aanwees, dat men CICERO alleen in den Briefſtijl niet moest volgen. Hij bekleedde de waardigheid van eenen Apoſtoliſchen Secretaris en Protonotarius onder ALEXANDER VI en JULIUS II. Hij overleed in 1510.

Voorheen geloofde men doorgaans, dat hij eenen *Commentarius* over het *Leerboek* van LOMBARD geſchreven heeft, waar toe de titel van zijn werk aanleiding gaf; PAULUS CORTESIUS *in Sententias*. Ondertuſſchen beſtaat alles, wat hij met LOMBARD gemeen heeft, enkel daar in, dat hij de ſtellige Leerſtukken, (*Sententiae*,) gelijk deze, in vier Boeken, en ook onder zekere *Diſtinctien*, en genoegzaam in dezelfde orde, behandeld heeft. Doch voor het overige bedraagt zijn geheele werk nog niet volkomen 51 ruim gedrukte Bladzijden. In zijn' Opdragt van hetzelve aan JULIUS II, laat hij zich tevens uit tegen de genen, die Wijsgeerige noch Godgeleerde onderwerpen in eenen zuiveren Latijnſchen ſtijl wilden behandeld hebben. In vier Boeken handelt hij vervolgens van God, van den oorſprong der wereld, van de herſtelling des menſchelijken geſlachts, (*de inſtauratione*,) en van de Sacramenten, (*de Sa-*

V BOEK VIII Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

Sacris.) Over het geheel blijft deze Schrijver getrouw bij het Leerſtelſel van zijne Kerk; doorgaans geeft hij zijne eigene meeningen duidelijk te verſtaan; doch dikwijls laat hij aan den Lezer de keuze uit verſchillende gevoelens over, of zegt, gelijk bij de vraag: over de ontvangenis der Heilige Maagd: „over eene zoo weinig belangrijke zaak, (*in tantula cauſa*,) mogten anderen oordeelen, opdat hij zich zelven door eene bepaalde verklaring niet in verdriet mogt brengen." — Over de erfzonde, (*de originis tabe*,) telt hij eene menigte van verſchillende meeningen op. Na aangemerkt te hebben, dat zij van de *Pelagianen* en *Manicheën*, (*Chriſtianorum carcinomata, ut canes, qui lorum, quo alligantur, abrodant*,) geloochend wordt, voegt hij 'er bij: De onzen, (*qui in eorum libros ne manum quidem porrigendam putant, niſi in iis atramento lineas transverſas ducant*,) zoeken dit onderwerp des te grondiger te ontvouwen. Want DURAND, terwijl hij onderzoekt, of men ze eene ſchuld of eene ſtraffe kan noemen, gelooft, dat dit vrijwillig kwaad niet ontſtaan zij uit onzen, maar uit den wil van den eerſten mensch. SCOTUS integendeel houdt ze voor eene berooving der oorſpronkelijke geregtigheid; OCCAM, vreezende, dat hij, bij het ziften met het onkruid, ook de goede tarwe mogt ſtrooijen, laat de geheele vraag onaangeroerd. Maar GREGORIUS van *Rimini* ziet ze voor eene aankleevende ziekte der natuur, voor eene ingeënte begeerlijkheid aan, en beweert, dat LOMBARD, (*Sententiarum Princeps*,) het dus naar de leere van PAULUS

Lus verſtaan heeft. Vele afzetſels van Godgeleerden, (*Theologorum Spadones*,) zegt hij onder anderen, willen ook de voortplanting van dit kwaad daar door verklaren, dat zij de redelijke ziel met het zaad in het kind laten overſtorten; maar anderen, die insgelijks uit het puin dezer dwalingen iets waarſchijnelijks hebben zoeken te maken, hebben gezegd, dat de zieleſchuld der ouderen even zoo op de kinderen wordt overgebragt, als Podraga en melaatsheid meermalen overervende ziekten zijn. Anderen daartegen, (*qui ex orchestra populum Theologorum in angustias compelli ſpectant*,) verwerpen deze ſoorten van verklaringen, omdat deze ſchuld iets vrijwilligs is. CORTESIUS evenwel neemt deze laatſte wijze van voorſtelling niet aan, maar leidt de erfzonde enkel van den wil des eerſten menſchen af, dewijl het ganſche menschdom als leden van één ligchaam beſchouwd moet worden. — Voorts is de ſtijl van CORTESIUS grootendeels echt *Latijn*, alleen hier en daar te gekunſteld; altijd bedacht om in den toon der oudheid te ſpreken, laat hij CHRISTUS over den *Stijx*, *Cocijtus* en *Avernus* gaan; noemt de Maagd MARIA *Dea Mater*, en de beſluiten der Kerkvergaderingen *Senatusconſulta*.

Onder die weinigen, die de ſtellige Godgeleerdheid nu en dan wat vrijer durfden beoordeelen, behoort THOMAS van *Bradwardina* of *Bredewardina*, een Engelsch Godgeleerde uit de XIVde eeuw. Zijn werk is daarom te merkwaardiger, alzoo het de *Scholastieken* verwijt, dat zij en de geheele *Weſterſche* Kerk, bij wien AUGUSTINUS anders in hun leerſtelſel door-

THOMAS van Bradwardina.

V BOEK VIII Hoofdst. na C. G. Jaar 1073 tot 1517.

doorgaans alles was, in een allervoornaamst ſtuk van de leere diens Kerkvaders waren afgeweken. Deze Schrijver was te *Hartfield* in het Graafſchap *Suſſex* waarſchijnelijk omtrent het jaar 1290 geboren; hij ſtudeerde te *Oxford*, en werd in het jaar 1325 *Procurator* van het *Mertons-Kollegie* aldaar. Hij werd voor een' bekwaam Wijsgeer en ſchranderen Wiskundigen gehouden, wiens Starrekundige Tafelen echter niet zijn gedrukt geworden, maar wel zijne *Rekenkunde* en *Geometrie*. Niet geringer ſchatte men zijne Godgeleerde kennis, zoodat hij Doctor in de Godgeleerdheid werd, en de Paus zelve, of de algemeene ſtem der toenmalige Godgeleerden, noemde hem den *diepzinnigen Leeraar*, (*Doctor profundus.*) Naderhand werd hij Kanſelier der Pauluskerk te *Londen*, en Biechtvader van Koning EDUARD III, wien hij bij deszelfs oorlogen in *Frankryk* verzelde. Hij was reeds benoemd tot Aartsbisſchop van *Kanterbury*, toen hij in het jaar 1349 overleed, eer hij nog dadelijk bezit van het Aartsbisdom genomen had.

Zijn werk *de cauſa Dei contra Pelagium, et de virtute cauſarum, ad ſuos Mertonenſes Libri tres*, is zeer beroemd. Men had hem, gelijk hij in de Voorrede meldt, meermalen verzocht, om het geen hij in zijne Voorlezingen daar over gezegd had, op te ſchrijven; maar de ontallijke vrienden van PELAGIUS hadden 'er hem van afgeſchrikt. Want hoe velen zijn 'er thans niet, zoo klaagt hij in eene aanſpraak aan God, die met PELAGIUS voor den vrijen wil tegen de vrije Goddelijke genade, en derzelver

Gees-

Geestelijken Kampvechter, PAULUS, ſtrijden. Zij beweeren, dat de vrije wil genoegzaam is tot zaligheid; en, zoo zij al de noodzakelijkheid der Goddelijke genade op eene geveinsde wijze toegeven; dan beroemen zij zich toch, dat zij dezelve door de krachten van hunnen vrijen wil verdienen: en dus ſchijnt zij niet vrij, maar gekocht te zijn. Zij weigeren den bijſtand der Goddelijke medewerking aan te nemen; trotſcher dan LUCIFER, willen zij over God heerſchen, terwijl hun wil voorgaan, en Gods wil volgen moet; ook met betrekking tot het toekomende moet hun wil de overhand behouden. Zij hebben ook eene menigte verdedigers, die ten minſte met ſchreeuwen, ſchelden en ſpotten de zaak van God zoeken te onderdrukken. Trouwens, bijkans de geheele wereld is PELAGIUS in zijne dwaling nageloopen. Zijn eerſte *Boek* bevat twee algemeene leerſtukken, welke hij vooraf laat gaan: dat God hoogst onovertreffelijk volmaakt en goed is; en dat 'er geen voortgang der wezens in het oneindige plaats heeft; maar dat 'er in elk ſoort een eerſte is. Waar op een zoogenoemd *Corollarium morale* volgt, beſtaande uit 40 afdeelingen, en tegen even zoo vele dwalingen ingerigt. In het tweede Boek onderzoekt BREDWARDIN *den vrijen wil des menſchen*, en in het derde zoekt hij te verklaren, *hoe de vrije wil des menſchen met zekere noodzakelijkheid van zijne handeling overeengebragt kan worden.* Hij ontdekt in zijn geheele werk, behalve vele ſcherpzinnigheid en eene niet geringe bekwaamheid in de ontwikkeling van zijn leerſtelſel, ook eene ſter-

V BOEK VIII Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

ſterke belezenheid in de werken der Latijnſche Godgeleerden, van oude *Romeinſche* Schrijvers en *Arabiſche* Wijsgeeren, maar tevens het gebrek eener verbazende wijdloopigheid. *Roomſche* Schrijvers hebben in later tijd beweerd, dat de *Engelſche Kalvinisten* dit werk opzettelijk hebben laten drukken, om hunne gevoelens voor de *Predestinatie* en *werkende* genade te onderſteunen, en lang te voren heeft FLACIUS in zijne *lijst van getuigen der waarheid* het een en ander daar uit bekend gemaakt; zoodat, zeggen zij, de eerſte *Lutherſchen* en de *Kalvinisten* hem als een' voorlooper van hunne valſche leere hebben aangezien.

Bijbelſche Godgeleerdheid.

Voordat de *Scholastieken* zich zoo veel gezags in de Kerk verwierven, had men aan de eene zijde *verzamelaars en uittrekſelmakers* van Godgeleerde Leerſtukken, (*Sententiae* uit ouder werken,) die onder den naam van *Theologi poſitivi* bekend zijn, en ook den naam van *Sententiarii* kunnen dragen, tot dat de Wijsgeerige Godgeleerden zich naar het Leerboek van LOMBARD dezen naam aanmatigden. Aan de andere zijde had men de *Mijſtieke* Godgeleerden, die als uit zich zelven, dat is uit hunne bevindingen als het ware, geloofden het Leerſtelſel van den Godsdienst te kunnen opmaken. Wat de eerſte betreft, zij waren, zelfs met den bijnaam van *Bijbelſche Godgeleerden*, in geene achting; deze naam werd hun gegeven, omdat zij over de Latijnſche Vertaling van den Bijbel allerhande dingen zeiden, zonder iets van ware Bijbelverklaring te verſtaan, in welke men in die eeuwen geloofde, dat niets meer

ove-

overig was te doen. ROGER BACO ſchrijft (*): „ Een *Baccalaureus*, die over den Tekst des Bijbels leest, moet onderdoen voor den genen, die het Boek van LOMBARD verklaart. (*Lector Sententiarum.*) Deze wordt overal en in alles voorgetrokken; hij heeft het voornaamſte uur der Voorlezingen naar zijnen zin; en eene medgezel en woning bij de Monniken. (*apud Religioſos.*) Maar wie over den Bijbel leest, moet dit alles misſen; hij bedelt om een uur van voorlezing, zoo als het den eerstgemelden behaagt. Wie Sijstematiſche voorlezingen houdt, (*qui legit Summas,*) disputeert overal, en wordt voor eenen gewonen Meester, (*Magister,*) geacht; maar wie integendeel over den Tekst leest, kan niet disputeren, zoo als het dit jaar te *Bologna* en op vele andere plaatſen gebeurd is; eene ongerijmde inrigting! Men ziet dus, dat de Tekst van die Faculteit eenig en alleen aan het Theologisch Leerboek (*Summa Magiſtralis,*) onderworpen is."

In het eerst verweerden zich de *Poſitive* Godgeleerden dapper genoeg, toen zij uit hun aloud bezit door de *Scholastieken* verdreven werden. Hoe hevig GAUTHIER van *St. Victor* en andere Godgeleerden der oude School, LOMBARD hebben aangetast, hebben wij hier voor gezien, maar zij waren tegen hem en zijne opvolgers niet opgewasſen. Zelfs waren de Pausſen niet in ſtaat den ſnellen voortgang der Wijsbegeerte in de Godgeleerdheid te ſtuiten. GREGORIUS IX verklaarde zich in eenen Brief van het jaar 1228

(*) *Op. Maj. P.* II. *C.* 4. *p.* 28.

V BOEK VIII Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

1228 aan de Leeraren der Godgeleerdheid te *Parijs* zeer nadrukkelijk tegen dezelve (*). Maar deze gingen hunnen weg voort, en hunne zoo uitmuntende Leeraars ALEXANDER van *Hales*, ALBERT *de Groote*, THOMAS van *Aquino*, en anderen, kregen ſpoedig den naam van de voornaamſte ſteunſels van het Kerkelijk Leerſtelſel en der Pausſelijke hoogheid te zijn; waar door een Pausſelijk verbod hen te minder treffen kon; maar de *Bijbelſche Godgeleerden* daalden des te dieper.

Mijſtieke Godgeleerdheid

Gelukkiger handhaafden zich de *Mijſtieke* Godgeleerden, terwijl zij met de *Scholastieken* in hetzelfde aanzien deelden. Alhoewel het in het eerst ſcheen, dat zij zonder ophouden onverzoenelijke vijanden zouden moeten blijven, dewijl de *Scholastieken* aan de Wijsbegeerte, welke de *Mijſtieken* het minst van alle Godsdienstleeraren verdragen konden, een algemeen gezag in de Godgeleerdheid inruimden, en daarom de *Mijſtieke* Godgeleerden nog meer verachtten dan de *Bijbelſche*, terwijl zij op hunne beurt van de *Mijſtieken*, gelijk wij gezien hebben, verketterd en vervolgd werden; nogtans werd 'er van tijd tot tijd meer dan één middel gevonden, om hen zamen te verzoenen, ja zelfs te vereenigen.

BERNHARD van Clairvaux

De *Mijſtieke* Godgeleerdheid had niet anders noodig, om zich in eenen hooger rang te verheffen, dan eenen man, zoo als BERNHARD van *Clairvaux* was, die den *Mijſtiek*, Wonderdoener en Heiligen, den welbeſpraakten Redenaar en den in Kerk en Staat bei-

(*) BULAEUS, *Hiſt. Univerſ. Par. T.* III. *p.* 129.

beide veel vermogenden Leeraar in zich vereenigde. Men kent hem reeds uit zijne Uitlegging over het Hoogelied, maar zijne Predikatien over dat Boek bevatten ook zoo veel *Dogmatiſche Mijſtiekerij*, dat zij eene hoofdbron van onderwijs en van navolging voor alle latere *Mijſtieken* geworden zijn. Ondertuſſchen is het waar, dat daar onder ook veel zuivere *Mijſtiekerij*, welke onder de *Proteſtanten Asketiek* of pligtvermanende Godgeleerdheid heet, gemengd is, waarom zelfs voorname *Proteſtanten* hem vele loffpraken gegeven hebben. Doch men kan het echte van het onzuivere ligtelijk onderſcheiden. De onechte DIONYSIUS *de Areopagiet* heeft reeds het ſpoor aangewezen tot den naderhand zoo beruchten *dubbelden Mijſtieken weg*, (*via activa et paſſiva*,) langs welken men tot volmaaktheid of tot vereeniging met God komen zou. BERNHARD verklaarde ze op deze wijze: „ Sommigen worden getrokken, die zeggen kunnen: Trek mij! anderen worden gebragt; en deze zeggen: de Koning heeft mij gebragt in zijne binnekamer! Nog anderen worden voortgerukt, zoo als de Apostel in den derden hemel opgetrokken werd. Onder dezen zijn de eerſten, die hunne zielen in geduld bezitten, gelukkig; de tweeden zijn gelukkiger, dewijl zij hem uit hunnen wil belijden; maar de derden zijn allergelukkigst, die, daar de kracht van hunnen vrijen wil reeds in de diepſte ontferming van God begraven is, in eenen brandenden geest in de rijkdommen der heerlijkheid verrukt worden; zonder te weten, of dit in het ligchaam of buiten het ligchaam geſchiedt; alleen dit weten

V BOEK VIII Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073 tot 1517.

zij, dat zij verrukt geweest zijn." De beide eerſte ſoorten behooren tot den *dadelijken*, de derde tot den *lijdelijken* weg. Bijzonder verklaart hij in eene afzonderlijke Verhandeling *de liefde Gods* naauwkeurig naar derzelver beweeggronden, opwekkingen en trappen, ook naar de daar toe vereischte gemoedsgeſtalte. De vierde en hoogſte trap dezer liefde zal zijn, dat de mensch niet eens zich zelven, behalve om Gods wil alleen, liefheeft; maar eene zoodanige gelukzaligheid, dat men zich zelven, als het ware, verliest, vergeet, niet ontwaart, bijkans vernietigd wordt, terwijl men alleenlijk van de liefde Gods dronken is. Deze gebeurt zelfs aan de Heiligen ſlechts ſomwijlen, en naauwelijks een' oogenblik lang, in het tegenwoordige leven. Het ongemeen menigvuldig gebruik, hetwelk BERNHARD van Bijbelplaatſen en Bijbelſche Beelden maakt, geeft ook dikwijls, hoewel vele derzelve verkeerd verklaard of toegepast worden, een ſchriftmatig voorkomen. Eenige van zijne vermaningen tot Deugd en Godzaligheid hebben eene roerende gedaante, en ontdekken, gelijk zijne ſchriften over het algemeen, eene niet geringe kennis van het menſchelijke hart. Echter is het niet noodig te herinneren, dat het over het geheel eene Monnikenzedeleer is, welke hij voordraagt, gebouwd op de grondſtellingen van AUGUSTINUS.

Andere Mijſtieke Godgeleerden.

Benevens BERNHARD ſtonden in het midden der XIIde eeuw zoo vele andere *Mijſtieken* op, zijne vrienden, leerlingen, navolgers, maar te gelijk ook zulke, die hunnen eigenen weg van hem onafhankelijk gingen, dat de Kerk, indien zij al zulke ſchrif-

ſchriften noodig had, voor altijd daar mede voorzien ſcheen te zijn. Zoo heeft BERNHARDS leerling, WILLEM, Benedictijner Abt van den Heiligen DIEDERIK, bij *Rheims*, en ten laatſte, ten zijnen gevalle, *Cistercienſer* Monnik in het Klooster *Signy*, die nog voor het jaar 1153 geſtorven is, verſcheidene *Mijſtieke* ſchriften nagelaten, welke gedeeltelijk onder de werken van BERNHARD ſtaan. Een ander van zijne Leerlingen, GUERRIC, Abt te *Igny*, in het Aartsbisdom *Rheims*, waar hij in het jaar 1157 overleden is, is ook door zulke ſchriften bekend geworden. — BERNHARDS beroemde Tijdgenoot, de vruchtbaarſte van alle *Mijſtieke* Schrijvers, RUPERT, Abt van *Duits*, is ons hier voor reeds ontmoet, als Wijsgeer en als Schriftuitlegger. — HUGO van *St. Victor*, insgelijks een vriend van BERNHARD, verbond de *Scholastieke* en *Mijſtieke* Godgeleerdheid zamen; gelijk wij gezien hebben, waar wij ook hebben gewag gemaakt, van zijne tegenſpraak tegen de zoogenoemde *zuivere liefde* jegens God. Men heeft omtrent hem aangemerkt, dat, alſchoon hij *de tweede* AUGUSTINUS genoemd is geworden, hij echter in gewigtige ſtukken over de *voorkomende* en *achtervolgende genade* van dien Kerkvader is afgeweken; naardien hij inzonderheid de laatſte aan den vrijen wil onderworpen, en aan het goed gebruik van dezen verdienſtelijkheid heeft toegeſchreven.

Maar RICHARD van *St. Victor* verdient eeniger- RICHARD van St. Victor.
mate den hoogſten rang onder de *Mijſtieken* van dezen tijd. Dit Wijsgeerig brein vergenoegde zich

V BOEK VIII Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

niet, hier en daar bij gelegenheid in Schriftverklaringen en Kerkredenen of in verhandelingen over bijzondere onderwerpen, de *Mijſtiekerij* voor te dragen; veel meer zocht hij het geheel derzelve volledig en *Methodiek* te ontvouwen. Een Boek van dezen inhoud, (*Tractatus* III. *de exterminatione mali ac promotione boni*,) kan als eene voorbereiding daar toe aangemerkt worden; in *drie* andere *Verhandelingen* ſchildert hij vervolgens den *toeſtand van den inwendigen mensch na den val* af; in een volgend werk, *de eruditione hominis interioris Libri tres*, geeft hij onderrigt voor den inwendigen mensch, en eindelijk in een volgend, komt hij nader tot het doel der *Mijſtiekerij*, en toont, hoe de ziel voorbereid wordt tot *beſchouwing*, (*de praeparatione animi ad contemplationem.*) Hier leert hij, dat men zonder de voorkomende genade niet tot deze hoogte der wetenſchap geraken kan, op den berg, waar CHRISTUS verheerlijkt werd, en waar hij ſlechts drie zijner leerlingen medenam, omdat wij ſlechts door drieërlei werkzaamheden, door werken, overpeinzing en gebed, dezelve bereiken kunnen; waar bij ook de Goddelijke Openbaring komen moet. „Doch vervolgt RICHARD, alhoewel gij gelooft, den verheerlijkten CHRISTUS te zien, hoe veel gij van hem zien en hooren moogt, geloof hem niet ligt, als MOZES en ELIAS hem niet te gemoet komen! *Alle waarheid is mij verdacht, welke niet door het gezag der Schrift bevestigd wordt.* Wanneer CHRISTUS mij over uitwendige dingen of over mijne inwendige onderwijst, dan neem ik het gaarne aan, om-

omdat ik het door mijne eigene bevinding verſterken kan; maar wanneer de ziel tot hemelſche dingen verheven wordt, zoo neem ik CHRISTUS niet aan zonder getuigen." Eindelijk verklaart RICHARD in een bijzonder geſchrift *de genade der beſchouwing* zelve, (*de gratia contemplationis Libri quinque.*) Hier ſchrijft hij van den hoogſten trap der beſchouwing door geestverrukking, (*mentis alienatio.*) „In den laatſten toeſtand kunnen wij door de grootheid dan der aandacht, dan der bewondering, dan der blijdſchap, verplaatst worden. In het *eerſte geval* wordt de ziel door een ſterk vuur van Goddelijk verlangen ontſtoken, zoodat de vlam der innigſte liefde boven alle menſchelijke mate toeneemt; de ziel als wasch verſmelt, zich van haren tegenwoordigen toeſtand geheel losmaakt, en als rook verdunt, zich in hooger gewesten verheft, en opvaart. Door *groote verwondering* wordt de ziel buiten zich zelven verrukt, wanneer zij, beſtraald door het Goddelijk licht, en aan de bewondering der hoogſte ſchoonheid gehecht, door eene zoo hevige verbaasdheid geſchud wordt, dat zij, tot den grond toe uit haren toeſtand geworpen, als een ſchitterende blikſem, hoe dieper zij, door verachting van haar zelve, met betrekking tot eene gehaatte ſchoonheid, ter aarde geworpen wordt, des te hooger en des te ſneller door de begeerte naar het hoogſte teruggekaatst, en boven zich zelven verrukt, tot het verhevene om hoog gebeurd wordt. Door de grootheid van het *vermaak* en *blijdſchap* wordt eindelijk de ziel des menſchen buiten zich zelven verzet, (*a ſe ipſa alie-*

V BOEK VIII Hoofdſt. na C. G Jaar 1073 tot 1517.

natur,) wanneer zij door den innigſten overvloed der inwendige liefelijkheid gedrenkt, ja geheel dronken, ganſchelijk vergeet, wat zij is en wat zij geweest is; wanneer zij door den hoogſten graad van haar juichen in een buitengewoon buiten zich zelve zijn, (*in abalienationis exceſſum tripudii ſui nimietate traducitur*,) en onder eenen toeſtand van eene verwonderingswaardige gelukzaligheid plotſeling in eene bovenaardſche aandoening verplaatst wordt. Zoo lang wij zulken buitengewonen toeſtand in ons geheel niet ondervinden, wat kunnen wij dan anders van ons zelven denken, dan dat wij te weinig geliefd worden, en dat wij zelve te weinig liefhebben?" — Hoe zeer men niet ontkennen kan, dat in zijn werk, enkelde goede voorſchriften, vermaningen en aanmerkingen voorkomen, over het geheel echter voert het tot Godsdienſtige Dweeperij.

BONAVENTURA.

Niet gelukkiger was BONAVENTURA in de volgende eeuw, die de *Scholastieke* en *Mijſtieke* Godgeleerdheid zamenvoegde. Hij heeft verſcheidene *Mijſtieke* en *Asketiſche* Schriften nagelaten, bij voorbeeld: *de mijſtica Theologia; Soliloquium; Liber meditationum; de ſeptem gradibus contemplationis; de Inſtitutione vitae Christianae; de Regimine animae; ſpeculum animi; de ſeptem itineribus aeternitatis; ſtimulus divini amoris; Parvum bonum, ſive incendium amoris; de ſeptem donis Spiritus S. etc.*

Griekſche Mijſtieken.

Zulke *Mijſtieke* en *Asketiſche* Schrijvers hadden ook de *Grieken*, maar die weinig beteekenen. Hun bekende Geſchiedſchrijver in de XIIIde eeuw, GEORGIUS PACHYMERES, heeft *Scholien* over de onder-

dergeſchovene ſchriften van DIONYSIUS *Areopagita* nagelaten, welke hunnen Tekst waardig zijn. Een Monnik omtrent het einde der XIde eeuw moet ook gedacht worden. Hij ſchreef in zoogenoemde *Politiſche* Verzen, dat is, vrije, en aan geene vaste maat verbondene verzen, een gedicht in vijf Boeken, onder het opſchrift Διόπτρα, of een ſpiegel en voorſchrift des Christelijken geloofs en levens. Het is eigenlijk eene zamenſpraak tusſchen de ziel en het vleesch, hetwelk eenige goede plaatſen heeft, maar over het geheel niet meer dan eene Monnikenzedeleer bevat.

In de XIVde en volgende XVde eeuw gingen de *Mijſtieken* voort, met veel ijver en vlijt hunnen arbeid te vervolgen; ſommigen onder hen verhieven zich boven hunne voorgangers, door hunnen eigenen weg te bewandelen, en waren ook minder dweepachtig. Eén zelfs heeft bij verſchillende godsdienſtige gezindten eene algemeene achting verworven. — Wij zullen eenigen derzelven onzen Lezeren wat nader leeren kennen. JOAN TAULER.

JOAN TAULER, van wiens Predikatien wij in het vervolg zullen moeten ſpreken, heeft behalve dezelve nog andere ſchriften nagelaten, in welke de *Mijſtieke* Godgeleerdheid behandeld wordt: *Eene navolging van het arme leven van* CHRISTUS; *een merg der ziele*; of *van de volmaaktheid aller deugden*; *Geestelijke Bedenkingen over het leven en lijden van* CHRISTUS; *van de tien blindheden*, en *de veertien wortelen der Goddelijke liefde*; als ook *van de drievoudige oefening en de vreugde van het hemelrijk*.

venz. Men vindt in dezelve opgehoopte beeldrijke inkleedingen van geestelijke onderwerpen en zedelere; vermaningen en aanleiding ter dooding der zinnen, tot verloochening van den eigen wil, tot inkeer der ziel in zich zelve, om CHRISTUS in zich te verwekken, en in het Goddelijk wezen, als het ware, te verſmelten, en dergelijke mijſtieke eigenaardigheden, welke tot *dweeperij* leiden. Doch hier mede is zoo veel ijver voor Christelijke Godsvrucht, welke haren zetel in het hart heeft; voor de regtſchapenſte gezindheden jegens God en de menſchen in een deugdzaam werkzaam leven, en zoo weinig ingenomenheid met de uitwendige Kerkplegtige heiligheid van die tijden verbonden, dat men zich niet behoeft te verwonderen, dat men hem als eene zeldzaamheid onder de toenmalige Leeraren van den Godsdienst geprezen ziet. Het was om deze reden, dat LUTHER zoo veel van TAULER hield, en deszelfs ſchriften aanprees, maar even dit deed ook LUTHERS beruchten tegenſtrever, JOAN ECK, TAULER voor eenen Dweeper en Droomer, ja bijkans voor eenen Ketter verklaren. Doch daartegen is hij door later Leeraren der *Roomſche* Kerk weder verdedigd geworden.

HENRIK SUSE.

HENRIK, (of ook wel AMANDUS,) SUSE, gemeenelijk in *Duitschland* de *Seuſe* genoemd, was een ander van deze vermaarde *Mijſtieken*, een *Dominikaner* Monnik uit *Konſtans* geboortig, die in het jaar 1365 te *Ulm* geſtorven is. Hij ſtond in den naam van heiligheid, en zelfs van een wonderdoener te zijn. Ondertusſchen heeft hij in zijne

ſchrif-

ſchriften zoo wel het goede als het gebrekkige met de *Mijſtieken* gemeen. Daar onder behooren zijn *unrwerk der Goddelijke wijsheid;* eene Verhandeling *van de zeven rotſen, honderd overdenkingen over het lijden van* CHRISTUS, met even zoo veel *gebeden, Predikatien.* De meesten derzelve zijn in het *Hoogduitsch* opgeſteld, maar naderhand door den *Karthuizer* SURIUS in het Latijn vertaald, en door dezen naar zijne gewoonte eigendunkelijk veranderd in druk gegeven. Sommigen zijn ook in het Fransch, Engelsch en Italiaansch vertaald.

JOAN RUYSBROCH.

Maar nog meer aanzien heeft JOAN RUYSBROCH of RUYSBROCK onder deze ſoort van Schrijvers verkregen. TRITTENHEIM noemt hem een' *Nederlander.* Hij was Prior der reguliere Kanunniken te *Groenendaal* in *Braband*, onder het Bisdom van *Kameryk.* Voor zijne werken ſtaat zijne Levensbeſchrijving door eenen ongenoemden Kanunnik, die van hem verhaalt, dat hij in zijn elfde jaar naar School gezonden, daar vier jaren gebleven is, maar zich vervolgens, in navolging van den Heil. BENEDICTUS, liever aan de Goddelijke wijsheid heeft willen overgeven, welke de godvruchtigheid van zeden leert, dan aan de menſchelijke, welke opgeblazen maakt. Dit was niet zonder werking van den Heiligen Geest geſchiedt, want, alhoewel hij ſlechts de eerſte gronden der Spraakkunde kende, was hem echter van God zoo groote ſcherpzinnigheid geſchonken, dat hij niet alleen Redekundigen en Wijsgeeren, maar ook vele Godgeleerden overtrof, en dat 'er maar zeer weinigen waren, die zijne ſchrif-

V BOEK VIII Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517

ten volkomen verſtaan konden. Te *Brusſel* verborg hij zich in godvruchtige ingetogenheid zelfs voor zijne moeder; maar als zij hem na haren dood meermalen verſcheen, en klagelijk om hulp bad, verloste hij haar, met de eerſte Mis, welke hij als Priester las, uit het Vagevuur. Eene vrouw, die eene verfoeijelijke dwaalleer verbreidde, welke ter naauwernood van zeer geleerde mannen bemerkt werd, en die bij velen in zoo hoog aanzien ſtond, dat men geloofde, dat zij, bij het gebruiken van het Heilig Avondmaal, van twee Serafs verzeld was, wederleide hij gelukkig. Na tot in zijn 60ſte jaar in de wereld geleefd te hebben, evenwel genoegzaam van dezelve afgezonderd, en zoo dat hij in godvruchtige aanſchouwing reeds tot de volmaaktheid was doorgedrongen, begaf hij zich met eenige vrienden in de eenzaamheid van het Klooster *Groenendaal* bij *Brusſel*, waar van hij *Prior* werd. Zijne ſchriften en de roem van zijn heilig leven bewoog GERHARD GROOT, de Stichter der Geestelijken van het gemeenſchappelijk leven, om hem een bezoek te geven. Toen deze hem zijne bewondering betuigde, dat hij zulke verhevene zaken ſchreef, welke hem benijders en lasteraars in menigte verwekten, antwoordde RUYSBROCH hem, dat hij volkomen verzekerd kon zijn: „ dat hij nooit één woord anders, „ dan door ingeving van den Heiligen Geest, en „ ook in de uitnemende en hoogst zoete tegenwoor„ digheid der overallerheiligſte, (*ſuperſanctiſſi„ mae*,) Drieëenheid, geſchreven had." Men verhaalt verders van hem. Als hij voelde, dat hij van den

den glans der Goddelijke genade verlicht werd, dan begroef hij zich diep in een bosch, en ſchreef daar op, wat hij uit den Geest van God putten kon. Eens had hij zich dus onder eenen boom nedergezet en was geheel in verrukking geraakt. De Kanunniken, hunnen *Prior* misſende, zochten hem op, en zagen eindelijk van verre eenen als met vuur geheel omgevenen boom, onder welken hij, zich zelven nog niet volkomen bewust, maar dronken van den gloed der Goddelijke goedigheid, zat. Hij ontving ook een bezoek van TAULER, die, hoewel meer dan hij, in de Scholastieke Godgeleerdheid geoefend, echter in de *Mijſtieke* en in het beſchouwende leven ver beneden hem was. Nog verhaalt deze Levensbeſchrijving, hoe deze RUYSBROCH, uit nederigheid, de allerlaagſte dienſten in het Klooster verrigtte; hoe hij van den Duivel, in de gedaante van een lelijk dier, dikwijls geplaagd, maar ook veelvuldige malen van CHRISTUS bezocht is geworden; die eens, in tegenwoordigheid van zijne Moeder en van alle Heiligen, tegen hem gezegd zal hebben: Gij zijt mijn geliefde Zoon, in wien ik mijn welbehagen heb; en wat dergelijke ſprookjes meer zijn, die zich tot na zijnen dood uitſtrekken, welke in het jaar 1281 in zijn 88ſte jaar gevolgd is.

Van de ſchriften van RUYSBROCH, dien men den *Goddelijken* en *verrukten* Leeraar, (*Doctor ecſtaticus*,) noemde, en welke ſchriften hij alle in de *Nederlandſche* taal heeft opgeſteld, komen hier in aanmerking: *Spiegel der Eeuwige Zaligheid*, welk werk aan eene vrouw gerigt is, die eene Non ſtond

te

V BOEK VIII Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

te worden. In hetzelve ſchetst hij op het einde het beſchouwelijke leven, en bijzonder het geestelijke en levendige leven, hetwelk in ons zijn, en ons met God, ver boven rede en zinnen, vereenigen moet. Dit leven zal uit zijne natuur en oorſprong, zijn wezen en bovenwezen, (*ſuperesſentia*,) beſtaan. En dit laatſte zal een ſtervend leven en levend ſterven buiten ons wezen tot onze bovenwezenlijke gelukzaligheid zijn; hetwelk alsdan gebeurt, wanneer wij door Gods genade en bijſtand zoo zeer over ons zelven heerſchen, en ons zelven magtig zijn, dat wij ons, zoo dikwijls het ons behaagt, van alle beelden ontdoen kunnen, tot wij zelve in ons ledige wezen geraken, terwijl wij met God in den onuitputtelijken afgrond zijner liefde een zijn.

Zijn volgende geſchrift, (*Commentatio in Tabernaculum Foederis*,) is breedvoeriger. Het bevat eene zeer gedwongene en uitgerekte *Mijſtieke* verklaring, niet alleen van den Tabernakel, en deszelfs kleinſte deelen en gereedſchappen, maar ook van de kleeding der Prieſteren en des Hoogenprieſters, van den Heiligen Olie, van de Offers, het Paaschlam, der onreine ſpijzen, en andere gebruiken der *Mozaiſche* Wet. Hier op volgen verſcheidene Verhandelingen: over eenigen der voornaamſte deugden; over het geloof en het oordeel; vier ſijngeſponnene verzoekingen, door welke vele menſchen tot ondeugden verleid worden, met aanwijzing, hoe dezelve te wederſtaan; over veilige bewakingen, (*custodiae*;) zeven trappen der liefde; over den ſieraad der Geestelijke Bruiloft; over de volmaaktheid der Kinderen Gods

Gods in het Koningrijk van hen, die God liefhebben; over de ware beſchouwing. Zeven Brieven en nog een geſchrift van dergelijken inhoud: (*Samuel, ſive de alta contemplatione Apologia, de unione dilecti cum dilecto,*) beſluiten de werken van RUYSBROCH.

RUYSBROCH heeft, dewijl hij, genoegzaam zonder eenige geleerdheid, zoo diep in de verborgenheden der Christelijke Godzaligheid was ingedrongen, zeer vele bewonderaars, ook onder de *Proteſtanten* tot in de XVIIde eeuw gevonden; ondertuſſchen heeft deze op zijne wijze godvruchtige man de werkzaamheid van den Christen geheel ter zijde geſteld, en hem enkel lijdelijk aan de verlichting van een hemelsch licht, en aan de werkingen der levendmakende genade overgelaten. Eenige wezenlijk ſtichtelijke aanmerkingen en leſſen, die in zijne ſchriften voorkomen, geven hem geene uitmuntendheid, want het geheel loopt toch enkel op onbeſchrijfelijke bevindingen uit; hij ſpreekt in beelden, welke hij zelve niet verſtaat; verklaart altijd, zonder veel duidelijker te maken; en draait zich in denzelfden kring van verwarring rond. GERSON zelve, hoe ingenomen ook met de *Mijſtieke* Godgeleerdheid, geloofde toch, dat RUYSBROCH in zijne hooge vlugt wel gedwaald kon hebben. In eenen Brief aan eenen Karthuizer Monnik trekt hij het voorgeven van ſommigen in twijfel, dat het Boek *over den ſieraad der Geeſtelijke Bruiloft* van een geheel ongeleerd man zou zijn, en wil, dat men het derde Deel van dit Boek, hetwelk van het beſchouwelijk leven handelt, ge-

V BOEK VIII Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

geheel zal verwerpen, omdat het de leer der Heiligen, die van onze zaligheid geſchreven hebben, en de *Decretale*, in welke deze zaligheid geſteld wordt in het aanſchouwen en genieten in het licht der heerlijkheid, volſtrekt tegenſpreekt, daar de Schrijver van dit Boek beweerde, dat de ziel, die God volmaakt aanſchouwt, hem niet alleen door de klaarheid ziet, welke het Goddelijk wezen is; maar de Goddelijke klaarheid zelve is; dat zij in haar vorig beſtaan ophoudt, en in het Goddelijk zijn overgaat en verſlonden wordt. Ook waarſchuwt GERSON ieder eenen, die zich niet lang in de Heilige Schrift geoefend heeft, om zulke opſtellen niet te veel te vertrouwen, in welke wel veel waarheid kan zijn, maar welke de Duivel geſtadig met onwaarheid vermengt; ook moest niemand gewigtige Theologiſche waarheden in nieuw geſmede woorden voordragen.

Heel ſpoedig echter nam een Kanunnik van RUYSBROCHS Klooster, JOAN van *Schoonhoven*, zijne verdediging op zich; hij beriep zich op eenige plaatſen der Heilige Schrift, op den Heiligen BERNHARD en andere *Mijſtieken*, die zich omtrent even eens hadden uitgedrukt; beweerde, dat RUYSBROCH niet geheel zonder geleerdheid was, maar dat hij zijne ſchriften in het *Duitsch* had opgeſteld, omdat hij zijne meening in het Latijn niet beſchaafd genoeg had kunnen voordragen, zijnde ſommige van zijne ſchriften door eenen Broeder van het Klooster in het Latijn overgezet, waar door zij meer naar menſchelijke dan naar Goddelijke welſprekendheid riekten. De Schrijver kon zekerlijk de innigſte en verruk-

rukte vereeniging met God, waar door de ziel vernietigd wordt, zich en alle ſchepſelen in den grond affterft, voor ieder een niet verſtaanbaar verklaren, dewijl zij alleen door bevinding begrepen kan worden. Insgelijks had RUYSBROCH zelve gezorgd, dat men zijne meening niet verkeerd kon duiden, zoo als bij voorbeeld, door de verklaring, dat het onmogelijk zij, dat wij geheel God worden, (*ex toto deificari*,) en dat wij onze ſchepping, in den Schepper overgegaan, verliezen zouden. Hier gelooft deze Kanunnik nog zijne eigene ophelderingen bij te moeten voegen, gelijk onder andere de volgende van het eeuwige leven: *erimus quaſi exſpirati ſupra ſpiritum ſine ſpiritu in abijsſali et incomprehenſibili et immenſa Dei gloria.* Eindelijk zocht hij ook de plaatſen van zijnen Prior, welke GERSON aanſtootelijk gevonden had, met hulp van andere *Mijſtieken* eenen dragelijken zin te geven; gelijk deze: *Perditur anima in eſſe tali divino abijsſali, ita quod non ſit reperibilis in aliqua creatura;* als ook: *Univerſi quoque ſupra ſui creationem in vitae contemplativae altitudine ſublimati, unum ſunt cum hac deifica claritate, imo ipſa claritas ipſi ſunt, atque cum eo, quo vident, et quod vident, lumine idem fiunt.* GERSON echter maakte hier tegen weder zijne aanmerkingen, waar van deze één is: Wanneer de Leeraars zich van eene paraboliſche, ongewone of figuurlijke wijze van voordragt bedienen, dan moet men dezelve tot eenen eigenlijken zin terugbrengen; anders zouden de Doctoren der Theologie vergeefs aangeſteld zijn, om de Schrift te verklaren. Wie,

bij

V BOEK VIII Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

bij voorbeeld, letterlijk van God wilde beweeren, het geen men gewonelijk zingt: *ad liberandum ſuſcepturus hominem, non horruisti virginis uterum*, die zou aan eene dwaling ſchuldig ſtaan. Als wij onpartijdig oordeelen, zal RUYSBROCH het zeker zoo kwaad niet gemeend hebben, als hij zich wel uitdrukte; want hij zegt zelve duidelijk genoeg: „Het ſchepſel blijft altijd ſchepſel, en verliest zijn wezen nooit." Maar even zeker is het, dat hij door eene menigte zeldzame voorſtellingen tot die tegenwerpingen gelegenheid gegeven, en dat zijn verdediger hem ſlecht verdedigd en zelfs nog meer verduiſterd heeft.

Hoe GERSON zelve de *Mijſtieke* Godgeleerdheid, welke hij voor eene toomelooze verbeelding zocht te bewaren, bearbeid hebbe, kan uit zijne ſchriften over dit onderwerp blijken. Vooraf gaan *drie en veertig aanmerkingen over deze Godgeleerdheid* in acht Deelen. Deze bevatten het beſpiegelende deel derzelve in zich; *twaalf* anderen behandelen het *beoefenende*, (*Praktiſche*,) deél. Behalve het korte leerſtelſel der *Mijſtieke Godgeleerdheid* heeft GERSON nog verſcheiden opſtellen gevoegd ter opheldering en aanvulling. Het zou onbillijk zijn te willen loochenen, dat GERSON op vele plaatſen van deze ſchriften klaarder, bevattelijker en nuttiger over dit onderwerp geſchreven heeft, dan de meesten van zijne voorgangers. Hij beproeft het zelfs ſomtijds, om eenen echt Wijsgeerigen weg in te ſlaan, en door het onderzoeken van de vermogens van den menſchelijken geest het begrijpelijk te maken, hoe de-

deze tot eene innige vereeniging met God vatbaar gemaakt kan worden. Hij vermijdt de grovere bijpaden der *Mijstieken*, en waarſchuwt voor dezelve; hij verwerpt in het bijzonder hunne ongewone en zeldzame ſpreekwijzen, Fantastieke voorſtellingen, de verachting van het werkzaam leven en dergelijke meer. Doch, de *Mijstieke* Godgeleerdheid eens aangenomen hebbende, moest hij, zoo als elk vereerer van dezelve, over kort of lang aan het dwalen raken. Jammer is het van zoo veel edel zaad van Bijbelſche Zedelesſen, welke hij hier en daar onder de buitenſporigheden der Mijstiekerij geſtrooid heeft, niet zonder den ijver van een deelnemend hart, om welke LUTHER van hem oordeelde, dat hij vol was van den geest van CHRISTUS, doch naast dit goede zaad ſchiet het onkruid van eene gezwollene en donkere beeldſpraak maar al te welig op.

V BOEK VIII Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

Onder alle de *Mijstieken* van dit Tijdvak, van welken de *Karthuizer* Monnik DIONYSIUS ons reeds onder de uitleggers is voorgekomen, en wij den *Dominikaner* SAVONAROLA onder de predikers ontmoeten zullen, heeft niemand eenen meer uitgebreiden en duurzamer roem verkregen dan THOMAS van *Kempen*. Eigenlijk heette hij THOMAS HAMERKEN; van waar hij ook *Malleolus* genoemd wordt; maar hij kreeg den bijnaam *van Kempen*, *Thomas a Kempis*, ook *a Campis* of *Campenſis*, naar het ſtadje *Kempen* in het Aartsbisdom van *Keulen*, alwaar hij in het jaar 1380 ter wereld kwam. In de eerſte jaren zijner jeugd kwam hij te *Deventer*, om te ſtuderen, en kort daarna bij de reguliere Kanunniken

THOMAS van Kempen.

V BOEK VIII Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

ken in het Klooster te *Windesheim*, welke eigenlijk Geestelijken van het gemeenschappelijk leven waren, die GERHARD GROOT gesticht had. GROOTS beroemde Leerling FLORENTIUS, die dit Klooster aangelegd had, nam THOMAS onder zijn opzigt, en zorgde weldadig zoo wel voor zijn onderwijs, als voor zijn onderhoud. THOMAS bekende naderhand, dat hij nooit voorheen zoo godvruchtige, jegens God en menschen zoo liefderijk gezinde Christenen gezien had, als te dezer plaatse. Hier ongevaar een jaar doorgebragt hebbende, verkoos hij, op aanmaning van FLORENTIUS, aan de levenswijze dezer Kanunniken deel te nemen. Hij begaf zich dus in hun Klooster op den Berg der Heilige AGNES te *Zwolle*, waar hij, volgens de toenmalige strenge bepaling, een vijfjarig *Novitiaat* moest doorstaan. Kort daarna werd hij tot *Onderprior* van dit Klooster verkoren, waar van zijn Broeder *Prior* was, en omdat men vond, dat hij zeer geneigd was, tot het geven van aalmoezen, werd hij tot *Procurator* van het Klooster aangesteld, doch welk ambt hij spoedig weder met het eerste verwisselde, omdat het hem te zeer van zijne vrome overdenkingen afhield. Dikwijls, als hij met zijne Medebroederen sprak, werd hij ontwaar, volgens het verhaal van een' zijner Levensbeschrijveren, dat God tot hem sprak, waarom hij zich dan in zijne Cel begaf, met die overtuiging, dat hem aldaar zoodanig gesprek gebeuren zou. Men heeft hem ook wonderwerken toegeschreven, onder anderen het verdrijven des Duivels door de beide namen JEZUS en MARIA. Dus heeft hij

71 jaren in het Klooster geleefd, en is in het 91ſte jaar van zijnen ouderdom; in het jaar 1471 geſtorven.

Hoe groot zijne arbeidzaamheid geweest is, getuigen zijne werken, die verſcheidene malen, en onder anderen te *Antwerpen* door den Jeſuit HENRIK SOMMAL in het jaar 1600 en 1607 in 4to uitgegeven zijn, welke uitgave te *Keulen* in het jaar 1723 met bijvoegſelen en verbeteringen herhaald is. In deze uitgave van SOMMAL ſtaan eerst zijne talrijke *Predikatien* en *Overdenkingen*, daarna andere opſtellen, bij voorbeeld *eene alleenſpraak der ziel*, in 25 afdeelingen; een *Roozenhofje*, van den *getrouwen rentmeester*, *geeſtelijke oefeningen*, van het *zwijgen*; *van de verheffing der ziele tot God* enz. *Gebeden aan Heiligen* en *geeſtelijke gezangen* in zeer middelmatige rijmen; *Overdenkingen over het leven van* JEZUS, in gebeden tot hem; voorts nog eene *Levensbeſchrijving der Heilige* LIDEWIGIS, ook LIDIA genoemd, eene tijdgenoote des Schrijvers in de *Nederlanden*, eene meer lezenswaardige levensbeſchrijving van GERHARD GROOT, of *den Grooten*, van FLORENTIUS, en eenige van deszelfs Leerlingen; eindelijk zijn hier nog bijgevoegd ſommige geeſtelijke *Brieven* van den Schrijver.

Geen van alle de Schriften van THOMAS VAN KEMPEN is merkwaardiger, dan zijne *vier Boeken over de navolging van* CHRISTUS; ondertuſſchen is er hevig en lang en zelfs tot in de laatſtverloopene eeuw getwist over deszelfs waren Schrijver, daar het door velen als een werk van den vermaarden

GERSON aangemerkt, door anderen aan zekeren Abt GERSEN of GESSEN toegeſchreven wordt, welke echter anders onbekend is, en die misſchien niemand anders dan GERSON zelve zal zijn; gemeenelijk echter en waarſchijnelijkst naar waarheid, wordt THOMAS VAN KEMPEN voor den Schrijver erkend. Doch wij laten ons in dit verſchil niet dieper in; dewijl deszelfs beoordeeling meer tot de Letterkundige Geſchiedenis behoort (*).

Geen Boek is naast den Bijbel zoo menigvuldig gedrukt geworden, als dit Boek. Men heeft zelfs beweerd, dat er van hetzelve, de menigvuldige overzettingen in genoegzaam alle talen van *Europa* mede gerekend, omtrent 2000 uitgaven in het licht verſchenen zijn. Het werk zelve is zoo algemeen bekend, dat het genoeg zal zijn daar van te zeggen, dat het in *vier Boeken* is afgedeeld, waar van het *eerſte vermaningen tot het geestelijke leven* behelst; het *tweede vermaningen, welke betrekking hebben tot het inwendige*; het *derde* handelt *van den inwendigen troost*; en het *vierde over het waardig en heilzaam gebruik des Heiligen Avondmaals.*

Wanneer men zijne beoordeeling over dit werk onpartijdig inrigt, zal men dra bemerken, dat deszelfs inhoud weinig voldoet aan den Titel. Men zou volgens denzelven verwachten: Eene aanwijzing voor den Christen, hoe hij den Zaligmaker der wereld in zijnen handel en wandel behoorde na te volgen, als het volmaakte voorbeeld van Godsdienst en

(*) Men vergelijk *Saxii Onom. Litter. T.* II. *p.* 396.

en deugd. Maar dit onderwerp wordt door den Schrijver ter naauwer nood aangeroerd. Verders, er is geene orde noch zamenhang in dit werk; enkel eene verzameling van Stichtelijke Overdenkingen en Zedelesſen, zoo als zij den Schrijver in het hoofd zijn gekomen; en veelvuldige herhalingen. Even min kan het den opmerkzamen waarnemer ontgaan, dat dit Boek eigenlijk voor Monniken, en voornamelijk voor Kanunniken, die zeer nabij de Monniken kwamen, geſchreven is, gelijk blijkt uit het zoo levendig aanprijzen van de eenzaamheid, en het uitgaan uit de wereld, van het dooden des vleeſches, van de heilige levenswijze der oude Monniken en Kluizenaars, bij name van de Kloosteroefeningen en bijzondere Monnikengenootſchappen. Dit is ook de reden, waarom *Proteſtantſche* Uitgevers van dit werk zich genoodzaakt gezien hebben, veel in hetzelve weg te laten en te veranderen, terwijl zij tevens in het Kerkelijk Leerſtelſel van den Schrijver vele plaatſen moesten aantreffen, welke voor hunne Gemeenten niet bruikbaar waren. Evenwel is het niet te verwonderen, dat dit werk met zoo algemeene toejuiching van verſchillende Godsdienſtige gezindten ontvangen is. Onder alle beoefenende en ſtichtelijke Geſchriften, van die eeuw, is het ongetwijfeld het beste, en met de minſte vlekken bezoedeld. Het bevat zeer vele Zedeſpreuken, welke verdienen in het geheugen geprent te worden. Met één woord, THOMAS ſprak uit een eerlijk, voor het Christendom, zoo als hij het kende, ijverig hart, en heeft daarom ook tot het hart van duizenden geſproken.

V BOEK VIII Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

Zedeleer.

Voor de *Chriſtelijke* Zedeleer, hoe groot ook derzelver invloed zij op den Burgerlijken, Kerkelijken en Zedelijken ſtaat der *Chriſtenen*, werd in deze eeuw ook weinig wezenlijk nuttigs opzettelijk gearbeid. Al vroeg werd zij verbasterd, en onder begunſtiging van het onderſcheid, het welk men maakte tusſchen Euangeliſche Geboden en raadgevingen, misvormd in eene Monniken-godzaligheid; te gelijker tijd verzonk zij onder eene menigte van uitwendige Bijgeloovige oefeningen; de *Myſtiekery* misvormde haar in een gevoel of bevinding van het hart en der verbeeldingskracht; de *Scholaſtieken* kleedden haar in een zoogenoemd Wijsgeerig gewaad, en ontvouwden de koude ſpitsvinnigheden en beuzelachtige vragen; en ſtelden de Zedeleer zamen uit Patriſtischtheologiſche en Aristotelischmorale deugden; evenwel ondernamen ſommige regtſchapene mannen, van tijd tot tijd, haar meer licht, meer ſterkte en algemeene nuttigheid, door hunne Schriften, te geven, doch in het beoefenen van den Bijbel en menſchenkennis, zelfs in een bruikbaar voordragen van hetgeen waar en goed is, bleven zij nog veel te kort ſchieten.

WILLEM VAN LIONS.

Onder de genen, die dit gedeelte der Godgeleerdheid behandeld hebben, verdient in de XIIIde eeuw WILLEM VAN LIONS eene voorname plaats. Hij was een *Franſche Dominikaner*, en zijn naam GUILLAUME PERAUT, met den bijnaam VAN LIONS, ſchoon men daar uit niet met ſommigen mag beſluiten, dat hij Aartsbisſchop van *Lions* zou geweest zijn. Hij ſchreef eene *Summa de virtutibus*, nog voor het jaar

1250.

1250. In dezelve handelt hij eerst van de *deugd* in het gemeen, waar hij onder anderen deze aanmerking maakt, dat hetgeen de Wijsgeeren *virtus*, *deugd* noemen, in den Bijbel veelal *gratia*, *genade* heet; om reden dat de deugd in tweederlei betrekking kan beſchouwd worden, in betrekking tot God, van wien zij komt, in welke betrekkiug zij *genade* is, of een goed van God aan den mensch geſchonken, het welk hem en zijn werk aan God aangenaam maakt; (*bonum a Deo* gratis *datum*, *habentem ſe Deo* gratum *faciens*, *et opus ejus* gratum *Deo reddens.*) Vervolgens handelt hij van de drie Theologiſche deugden, geloof, hoop en liefde, van de vier hoofddeugden, (*cardinales*) voorzigtigheid, matigheid of kuiſchheid, dapperheid, geregtigheid; eindelijk: van de zeven gaven des Heiligen Geestes, en van de zeven zaligheden.

Deze Zedeleeraar onderſcheidt zich van andere *Scholastieken* voordeelig, dat hij, in plaats van ſpitsvinnige vragen, meer beoefenende aanmerkingen bijbrengt, zonder echter de noodige nadere bepalingen te vergeten. Hij heeft ook de beweegredenen tot elke deugd, en de middelen, om dezelve te bevorderen, en hare uitoefening gemakkelijker te maken, knap genoeg opgezocht. Zeer dikwijls heeft hij zijne ophelderingen en bewijzen uit plaatſen van den Bijbel en der Kerkvaderen, en niet zelden ook uit oude Romeinen getrokken, en boven dien openbaart hij eene niet geringe kennis van het menſchelijke hart. Voor het overige, heeft hij ook vele gebreken met de Schrijvers van zijne eeuw gemeen; on-

V BOEK VIII Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

bekwaamheid in het uitleggen der Schrift, en van daar het verkeerd verſtaan van eene menigte Bijbelplaatſen; ſtrengen ijver voor het heerſchend Leerſtelſel, en tegen alle deszelfs partijen; onbegrensde vereering der Kerkvaderen; ligtgeloovigheid aan de *Legenden* der Heiligen enz.

GERSON, als Zedeleeraar.

GERSON, die de *Mijstieke* Godgeleerdheid met de *Scholastieke*, welke hij zuiveren wilde, verbond, was even daarom ook geneigd, om de Zedeleer van het Christendom op te helderen. Hij heeft de denkbeelden van dezelve ontwikkeld, in een klein geſchrift: *Definitiones terminorum ad Theologiam moralem pertinentium*, in het welk deze en gene dingen voorkomen, die bruikbaar zijn voor den eerstbeginnenden, maar het meeste is laf, en gedeeltelijk naar het *Scholastiek* ſtelſel, gedeeltelijk naar *Mijstieke* voorbeelden gedraaid; zonder dat men echter het goed oogmerk des Schrijvers om nuttig te wezen, behoeft te ontkennen. Eenigzins gelukkiger is hij geſlaagd met *zedelijke regelen*, welke hij onder 157 artikelen, doch, gelijk hij zelve bekent, zonder orde en zamenhang, heeft opgeſteld. *Zes voorlezingen*, welke hij gehouden heeft *over het geestelijke leven der ziel*, worden ook onder zijne Zedelijke Schriften geteld. Doch veel wordt daar in overhoop gehaald, het welk tot het *geestelijk leven* niet behoort; het een en ander heeft wel een wijsgerig voorkomen, maar zulke plaatſen geheel niet, zoo als de volgende is: „ God heeft aan de Heil. „ Maagd een moederlijk gezag geſchonken; zoodat „ men zeggen kan, dat zij een moederlijk regt op „ God

„ God heeft, door de mededeeling der eigenſchap-
„ pen; even als of God aan haar, als een Zoon
„ aan zijne Moeder, onderworpen ware."

V BOEK VIII Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

Voor het overige bleef de Zedeleer der *Scholastieken* bij het oude, zoo als men ze als een Aanhangſel der Leerſtellige Godgeleerdheid, eene bloote Leere van deugden en ondeugden, ontmoet bij LOMBARD, en nog meer bij den Heil. THOMAS in zijne *Secunda Secundæ*; en zoo als zij beſtaat in ontelbare distinctien en vragen, terwijl het geheel in grondregelen en begrippen, in verband en volledigheid, een los gebouw is, waar van eenige hoofddeelen geheel zonder eenigen grondſlag in de lucht zweeven.

Destructorium vitiorum.

Men was echter tevens bedacht, om de Predikers, die voor het Volk ſpreken moesten, maar wier hoofd door de haarkloverijen der Scholen duizelig en verward was geworden, tot zedekundigen te vormen, en in 't algemeen hun Geestelijke Boeken van zedekundigen inhoud te bezorgen. Hier toe behoort een werk, genoemd *Destructorium vitiorum*, *verſtooringswerk der ondeugden*, hetwelk in de laatſte twintig jaren der XVde eeuw ten minsten zevenmaal gedrukt is geworden. Het beſtaat uit acht deelen; in het eerſte wordt gehandeld van de zonde in het gemeen; in het tweede, van de erfzonde en in de zes overige van de zonden van onmatigheid, weelde, geldgierigheid, geestelijke traagheid, hoogmoed, nijd en toorn.

Flos theologiae.

Ook verſcheen er eene ſoort van *zedekundig Woordenboek* ten dienste der Predikers, onder dezen titel: *Flos theologiae*, in een Deel in klein Folio, in het-

welk een aantal woorden en ſtukken der zedekunde kortelijk verklaard, door voorbeelden en gelijkenisſen opgehelderd, en ook door vele Bijbelplaatſen en aanhalingen uit Kerkvaderen met het gewone zamenſtel overeengebragt worden. Zie hier eene proeve der behandeling. Onder het woord *Choreae* worden de menigvuldige zedelijke nadeelen opgeteld, welke de danſeresſen aanrigten, die het leger van den Duivel wapenen aanbrengen. Wanneer een Heer voor eenen krijg beducht is, gebiedt hij zijne onderdanen, om op eenen Feestdag hunne wapenen te vertoonen, en zoo laat de Duivel op Vierdagen de jonge lieden de wapenen der dartelheid dragen. De Sprinkhanen in de Openbaring van JOANNES, die uit den rook der put voortkomen, zijn de danſeresſen, die zich naar zijnen wil bewegen. Want vrouwen zijn ééns vooral zijne voornaamſte wapenen. Het is beter op Feestdagen te ploegen en te ſpitten, dan te danſen. Daar zijn zes redenen, welke de ſchadelijkheid van het danſen bewijzen; onder anderen zondigt men daardoor eenigermate tegen al de zeven Sacramenten.

Andere zedekundige werken.

Het was waarſchijnelijk met hetzelfde oogmerk, om de armoede der meeste Predikers te hulp te komen, en aan hunne voordragt meer verſcheidenheid te geven, dat men ook uit het Dierenrijk eene zedekunde ontleende. Zoo had, in de XIIIde eeuw, de *Nederlandſche Dominikaner* THOMAS VAN KANTIMPRAT alle pligten der Christenen ontdekt in de Natuurlijke Geſchiedenis der *Byen*; dus ſchreef ook de *Zwabiſche Dominikaner* en *Prior* te *Bazel*, JOAN NI-

NIDER of NYDER, die omtrent het jaar 1440 geſtorven is, zijnen *Formicarius*, in welk Boek hij in een geſprek tusſchen een Godgeleerden en een Luiaard, de Mieren als zedeleeraars der Christenen voorſtelde. Deze NIDER heeft zich ook nog door andere zedekundige Schriften, verdienstelijk zoeken te maken, waar in men veel goeden wil, maar even zoo veel bijgeloovige als zuivere Christelijke Voorſchriften vindt; hij ſchreef een Boek *over de Geestelijke melaatsheid*, noch een werk *Super decem praecepta Decalogi*, *legis Praeceptorium nuncupatum.* Daarenboven heeft hij *Preeken* nagelaten *op de Heilige dagen* (*Sermones de Sanctis.*) Deze *Dominikaner* bedient zich dikwijls, gelijk reeds ſommigen van zijne Voorgangers gedaan hadden, ook van voorbeelden uit de Heidenſche Wereld, om Christelijke zedelesſen daaruit afteleiden. Met eene grootere wijdloopigheid, en dikwijls zonderling genoeg, geſchiedt dit ook door den onbekenden Schrijver van het werk: *Gesta Romanorum cum applicationibus moraliſatis et mijsticis*, het welk verſcheidene keeren gedrukt is.

Casuistica of Gewetensleer.

Gewigtiger nog, dan de wetenſchappelijke of ook der gegronde behandeling van de zedeleer, was voor de Geestelijkheid van deze tijden, en bijzonder voor de Biechtvaders, *het onderzoek en de beſliſſing van geweténsgevallen.* Deze wetenſchap, waaruit allengs de zoogenoemde *Caſuistiſche* Godgeleerdheid gevormd is, werd, door de menigvuldig voorkomende gevallen in den Biechtſtoel, en door de handelwijze der Scholastieken zoo moeijelijk en verward, als on-

ont-

V BOEK VIII Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

ontbeerlijk voor eene menigte Geestelijken. De oude Boetboeken hadden ſlechts van verre daar geringe aanleiding toe gegeven. Maar ſedert dat de Oorbiecht, de Scholastieke Godgeleerdheid en het nieuwe Sacrament der Boete waren opgekomen, had men heel andere Handboeken noodig. In de XIIIde eeuw ſchreef RAYMUND VAN PENIAFORT zijn beroemd werk, hier toe behoorende: *Summa de poenitentia et Matrimonio*, ook *Summa Raijmundiana* genoemd. In de XIVde eeuw vermeerderde het getal der *Summae caſuum conscientiae*; twee van welke een bijzonder aanzien verworven hebben. De ééne van ASTESANUS, een' Minderbroeder, uit *Asti* in *Piemont*, die omtrent het jaar 1330 geſtorven is, waarom zij ook *Summa Aſteſana* of *Astenſis* genoemd wordt. De *Canones poenitentiales*, *ſeu regulae directivae*, *quarum notitia viris eccleſiasticis valde neceſsaria est ad poenitentias delinquentibus imponendas*, welke gewonelijk bij de *Decreten* van GRATIANUS gevoegd worden, zijn ook uit dit werk ontleend. Het tweede Handboek van die ſoort is afkomstig van BARTHOLOMEUS *de S. Concordio*, een' *Dominikaner* en Doctor in het Kerkelijke Regt, uit *Piſa*, die het daar in het jaar 1338 voltooide; waarom het ook *Summa Bartholina*, *Piſanella*, *Magistruccia* heet. Uit dit Boek nam de *Franciskaner* Munnik ANGELUS CARLETUS DE CLAVASIO, naar een ſtadje van dien naam in *Opper-Italië*, die in het jaar 1485 overleden is, zijne gewetensgevallen in de *Summa*, welke hij naar de orde van het Alphabet opſtelde; en die naar zijnen naam *Summa An-*

Angelica, ook door hem zelven, genoemd, en ſedert het jaar 1476 te *Venetië*, tot het jaar 1499, eenëntwintigmaal in druk verſchenen is. Het opſchrift van dit werk, *Summa Angelica, de caſibus conscientiae, cum additionibus noviter additis* bevat deszelfs geheelen inhoud niet. Men vindt 'er trouwens niet alleen gewetensvragen, maar ook Scholastiek-Godgeleerde, Regtsgeleerde, zoo wel uit het Roomſche als uit het *Kanonieke* Regt in. Zoo geeft bij voorbeeld het woord *Abbas* aanleiding tot 27 vragen, als: van wien en uit welk Klooster moet hij verkozen worden? Wie moet hem bevestigen en inzegenen? Kan een Abt twee Kloosters beſturen? Kan hij aan het Volk plegtig den Zegen geven? Kan hij zijne Monniken verdrijven en verbeteren? Waar is hij eigenlijk toe verpligt? enz. Opmerkelijk is het, dat deze Monnik den Kerkelijken Schat, uit welken de Aflaat geput zal worden, niet erkent, dewijl de verdienſten der Heiligen boven de waarde (*ſupra condignum*) beloond zijn geworden; maar wel denzelven alleen uit de verdienſten van CHRISTUS afleidt, van wien één enkele druppel bloed of zweet genoegzaam zij, om alle voorheen begane of nog te begane zonden te verzoenen. Men ziet uit deze voorbeelden genoegzaam, dat door zoodanige onderzoekingen en verwijzing naar het Kerkelijke Regt en naar Scholastieke meeningen, voor een twijfelend of dwalend geweten weinig gezorgd is geworden.

Predicatien.

Uit de geſteldheid van de geloofs- en zedeleer der Christenen van deze eeuwen, kan men gemakkelijk raamen, van welke gevolgen dit alles geweest zij voor

V BOEK VIII Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

voor de openlijke voordragt van den Godsdienst bij het Prediken in de Godsdienstvergaderingen, zijnde het de Mijstieken genoegzaam alleen, die nog eenigzins ſtichtelijke Predikatien leveren konden. Gemeenelijk gelooft men onder de Proteſtanten, dat de eerſte eeuwen van dit Tijdvak, bijzonder de XIIde en XIIIde, heel arm geweest zijn in Predicatien. Ook is het waar, dat de Biſchoppen meestal groote Heeren en Vorſten geworden, zich weinig met het Prediken bekommerden, waar toe hun Ambt echter, volgens deszelfs oorſprong, hen verpligtte; hunne *Kanunniken* en *Domheeren* waren er insgelijks te aanzienelijk of te rijk toe; evenwel waren 'er eenige Biſchoppen, Aartsdiakenen en andere hoogere Geestelijken, die nog gepredikt, en zelfs daardoor roem behaald hebben: HILDEBERT, Biſchop van *Mans*, in den aanvang der XIIde eeuw, heeft eene aanzienelijke verzameling van Preeken nagelaten, deels op de gewone Kerkelijke Feestdagen, deels op Heilige dagen, deels over allerhande ſtoffen (*Sermones de Tempore, de Sanctis et de Diverſis*;) ook anderen, GEOFFROI, (of GODFRIED) Aartsbiſchop van *Bourdeaux*, GILBERT DE LA PORREE, Biſchop van *Poitiers*, JOAN VAN BELLEME, Aartsbiſchop van *Narbonne*, naderhand van *Lions*, MAURICE (of MAURITS) van *Sulli*, Biſchop van *Parys*, AMADEUS, Biſchop van *Lauſanne*, GEBOUIN, Aartsdiaken van *Troijes* enz., allen uit de XIIde eeuw. Onder de gewone Parochiepriesters ſchijnen 'er nog minder vlijtige en bekwame Predikers geweest te zijn, evenwel zijn 'er ook onder dezen uitzonderingen. Zeer be-

beroemd is in de XIIde eeuw door zijnen ijver en kracht van welſpreken FOULQUES, Pfarheer te *Neuilly*, in het Bisdom van *Parys*, gemeenelijk *Magister* FULCO genoemd; deze toog vele landſchappen van *Frankryk* door, en predikte even zoo vrijmoedig tegen de buitenſporigheden der Biſchoppen, als tegen de ondeugden der mindere Geestelijken. Hij overleed in het jaar 1200. De Monniken hadden tot hier toe al dikwijls in het Prediken uitgemunt, thans werd zelfs de Orde der *Dominikanen* bijzonder met dit oogmerk ingeſteld, om voornamelijk tegen de Ketters te prediken, waarom zij ook *Predikheeren* genoemd werden. Doch net is eene andere vraag, of deze Preeken verſtaanbaar en treffend gehouden werden? Wij hebben ook maar weinige voorbeelden van Preeken in de Moedertaal des Volks, het groote getal is in het Latijn geſteld, en werd gehouden voor Geestelijken en Monniken, terwijl ſlechts ſomtijds uittrekſels uit dezelve aan het Volk in de gebruikelijke taal werden medegedeeld. Eigenlijk hadden ook de Leeken, naar de denkwijze dier tijden, zoodanig onderwijs niet volſtrekt noodig. Hun Geloof was begrepen in de Apostoliſche Geloofsbelijdenis; hun Gebed in het Onze Vader en de Groetenis des Engels aan MARIA, en eindelijk onderhielden en bewezen zij hunne Godsvrucht door de Biecht, de Communie, het ter Miſſe gaan, Vastendagen, Aalmoezen aan Kerken en Kloosters, aanbeveling aan de Voorbidding der Heiligen, en Bedevaarten; gelijk hun diep ingeprent was.

Misſchien zal het menigen Lezer vreemd voorkomen,

V BOEK VIII Hoofdst. na C. G. Jaar 1073 tot 1517.

men, dat ook ABELARD, die vermaarde Wijsgeer, Preeken heeft opgesteld, doch uit derzelver titel: *Sermones per annum legendi ad Virgines paracletenses in Oratorio ejus constitutas*, en uit het aanspreken aan zijne Broederen ziet men, dat hij dezelve als Abt van het Klooster van den Heiligen GILDIUS gehouden, én vervolgens ten gebruike der Nonnen in het Klooster *Paracletus*, hetwelk hij voor zijne HELOISA bezorgd had, overgelaten heeft. In deze Preeken brengt ABELARD vele Bijbelplaatsen bij, alhoewel zij niet altijd goed verklaard zijn; 'er komen nuttige zedelessen, en slechts weinig Bijgeloof in voor. Opmerkelijk is de volgende plaats in de XXXIste van deze Leerredenen, waarin hij vrij spotachtig zijn misnoegen te kennen geeft over den Heil. NORBERT, en deszelfs medgezel FORSIT, die langen tijd op hunne knieën gebeden hadden, om het wonder der opwekking van eenen dooden te volbrengen; en die eindelijk onverrigter zake waren opgestaan, en zoo onbeschaamd geweest waren, dat zij de schuld der mislukking op het ongeloof der omstanders schoven. „ Eenvoudige menschen," dus vervolgt ABELARD, „ kunnen door zulke lieden somtijds wel bedrogen worden; maar ons kunnen deze Kwakzalvers niet misleiden. Wij kennen alle hunne bedriegelijke kunstgrepen; wij weten bij voorbeeld, hoe zij het aanvangen, om kleine koortsjes en andere onpasselijkheden te genezen. Zij weten knap onder het eten van zulke zieken dienstige geneesmiddelen te mengen, en dan Gebeden en Zegeningen over hen uit te spreken. „ Wor-

„ Worden zij gezond, dan ſchrijven zij dit aan hun-
„ ne verdienſten toe, maar blijven zij ziek, dan
„ ſchuiven zij de ſchuld op het klein geloof der
„ zieken." De vereerers van den Heil. NORBERT mogen deze aanmerking aan eene wraakzuchtige laſtering toeſchrijven, ondertusſchen kan zij wel dikwijls te pas komen bij vele wondergebeurtenisſen in de Kerkgeſchiedenis voorkomende.

De Preeken van BERNHARD van *Clairvaux* zijn rijk in Zedelesſen, en nadrukkelijk, maar hij kunſtelt niet zelden aan Bijbelplaatſen en Bijbelſche Zedeleer; hij zoekt al te gaarne geheime beteekenisſen op; en voert ook woordſpelingen en ver gezochte tegenſtellingen aan; waardoor hij dikwijls krachtige vermaningen flaauw maakt.

De Kardinaal BONAVENTURA vertoont zich in zijne Preeken, als een' Lofredenaar der Heiligen, en een navolger van den Heil. BERNHARD in de *Mijſtiekerij*. Hij zoekt in zijne wijze van voorſtelling niet min ijverig, dan deze beroemde Abt, de Chriſtelijke Godzaligheid te bevorderen; en alzoo hij een vlijtig gebruik maakt van de Heil. Schrift, zoo kon het niet misſen, hoe gering ook zijne kennis in derzelver ware uitlegging was, of hij moest, bij de zedelijke waarheden, welke zij leert, het doel dikwijls vrij gelukkig treffen. Doch, naardien hij te gelijk *Scholastiek* was, zoo mengde hij ook dikwijls ſpitsvinnigheden onder zijne leeringen en lesſen; zijne uitdrukking wordt moeijelijk, tusſchen beide barbaarsch, zoodat de titel van eene verzameling van zijne Predikatien, gedrukt te *Bazel* 1562, 4to, naar

V BOEK VIII Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

waarheid is: *Sermones de communi ſanctorum ſubtiliſimi atque formales.* In de tweede derzelve, handelende over de deugd van nederigheid, prijst hij deze deugd aan met de volgende gronden, in dezen barbaarſchen ſtijl: *Humilitas est animae illuminativa, quia disponit animam ad divinam refulgentiam; est omnium malorum eradicativa; est omnis nostrae virtutis et operationis fortificativa; et omnis ſpiritualis augmentativa; est bonorum custoditiva; est mentis conſolativa.*

Het was eene nieuwe gewoonte van ſommige bij uitnemendheid geachte Predikers van deze tijden, welke in het vervolg nog meer in zwang raakte, dat zij vele plaatſen uit *Romeinſche* Schrijvers inlaschten, welke zij bij name aanhaalden. Niemand ſchijnt dit menigvuldiger gedaan te hebben dan HELINAUD, een *Cistercienſer* Monnik in het Bisdom *Beauvais*, die in het jaar 1227 geſtorven is. CICERO, TERENTIUS, VIRGILIUS, HORATIUS, LUCANUS, SENECA en JUVENALIS, verſchijnen dikwijls in zijne Preeken: *Sermones* XXVIII *de variis festivitatibus et argumentis.* Men vindt 'er ook ſporen van in de Preeken van HILDEBERT van *Mans*, die de Spreuk van den Dichter aanhaalt:

Filius ante diem patrios inquirit in annos.

zonder nogtans den Dichter te noemen.

Homiletica van GUIBERT.

Men vindt uit dezen tijd twee werken, welke *aanwijzingen* en *voorſchriften* omtrent het Prediken bevatten. Het eerſte is van ALAIN *den Grooten* of ALAIN van *Ryſſel*: *Summa de arte praedicatoria*; het

het andere van den Abt GUIBERT: *Liber quo ordine Sermo fieri debeat.* Hij begint dit werk met eene beſtraffing der genen, die het *leeren* en *onderwijzen* nalaten, zelfs behoorde elk Godvruchtig en Geleerd man te leeren, al behoort hij niet tot den leerſtand, God heeft toch de dwaasheid van den Profeet wel door eene Ezelin beſtraft. Vervolgens dringt hij 'er op aan, dat het Boek, uit het welk de Prediker zijne rede ontleenen moet, *een rein geweten is*, opdat het aandenken aan zijne eigene zonden hem niet beangſtige, terwijl hij anderen goede leſſen voordraagt. Voor de Preek behoort bij hem een *gebed* vooraf te gaan, opdat het hart van liefde Gods brandende, ook zijne gedachten over God vurig uitdrukke, en de harten der Toehoorderen ontvlamme. Trouwens, daar eene *lauwe* en *flauwe Preek* den genen zelfs niet eens bevalt, die ze doet, zou het zeer te verwonderen zijn, als zij anderen bevallen en opwekken kon. Zij mag ook *niet te lang* zijn, omdat zij door herhalingen, of vermenging van velerhande onderwerpen, vervelend zou worden. Verders vermaant GUIBERT den Prediker, zoo wel voor *Ongeleerden* als *Geleerden* te zorgen, door niet flechts zaken, bevatbaar voor den eerſten voor te dragen, maar ook verhevene onderwerpen duidelijk te maken. Daar is vierderlei ſoort van uitlegging der Heil. Schrift, de *Geſchiedenis*, de *Allegorie*, de *Tropologie* en de *Anagogie.* Onder deze is de *Tropologie* of *Moraliteit* de nuttigſte ter bevordering van den inwendigen mensch, en te gelijk de verſtaanbaarſte enz. „ Geen ſoort van Prediken," zegt

V BOEK VIII Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

GUIBERT, „ dunkt mij heilzamer te zijn, dan die, welke den mensch aan zich zelzen vertoont, en hem, wanneer hij buiten zichzelven verſtrooid is, in zijn binnenſte, dat is, in zijn gemoed terug brengt, hem overtuigt, eenigermate afgeſchilderd voor zijn gezigt ſtelt." — Overigens is het wel heel nuttig, den mensch, die in ondeugden verzonken is, de onuitſprekelijke en eeuwigdurende ſtraffen der Hel voor te houden. Doch veraf zijnde ſtraffen ſchrikken den zinnelijk dierlijken mensch niet lang af, omdat hij ze nog niet ondervindt. Men moet hem dus veelmeer al het kwaad en nadeel voorſtellen, met welke de ondeugd in dit leven verzeld gaat: die angſtige onrust, die vrees, die wroegingen van het geweten, het knagend naberouw en dergelijke, hetwelk deels de misdaad voorgaat, deels op dezelve volgt. Dan kan de wellustige voor zoo woedende pijnigingen vreezen, welke hij voor een zoo kort vermaak lijden moet! Met dergelijke aanmerkingen ſluit GUIBERT dit klein geſchrift, het welk eigenlijk tot eene Inleiding moet dienen voor vier van zijne werken: *Moralium Geneſeos Libri* X. *Tropologiarum in Hoſeam Libri* III. *Tropologiarum in Amos Libri* III. *Tropologiarum in Lamentationes Jeremiae Liber.* Doch in deze toont GUIBERT, even zoo min, als andere Leeraars van deze tijden, den Prediker tot eenen bevattelijken en ſtichtelijken Schriftverklarer te kunnen vormen, gelijk hij eigenlijk hoort te wezen, en de weinige algemeene Voorſchriften in zijne Inleiding, en de daar mede gepaard gaande wenken, hebben voor den Prediker meer waarde, dan al die ge-

gedwongene *Moralia* en *Tropologiae* over de Bijbelboeken.

In de twee volgende eeuwen van dit Tijdvak, de XIVde en XVde, ziet men eene vermenging en worſteling van goed en ſlecht, een dieper verval aan de eene en pogingen om zich te verheffen aan de andere zijde; maar bij ſlot een zoodanig overwigt eener verkeerde en voor eigenlijke Christenen onbruikbare leerwijze, dat men reden had te vreezen, dat dezelve eene betere leerwijze nog lang verdringen zou. De *Mijſtieken* waren onder de openbare Leeraren van den Godsdienſt ook thans bijna de eenige, welke in hunne Voorſtellen tot den eerſten grond der Christelijke Godzaligheid, de verbetering van het hart, terugleidden, zoo ver zij zelve daar een duidelijk denkbeeld van hadden, en met de XVde eeuw ſcheen iets van het licht, hetwelk uit de oudheid begon optewakkeren, ook op ſommige Predikſtoelen gevallen te zijn.

Preeken van JOAN TAULER.

Onder de Predikers van de XIVde eeuw munt reeds boven al de anderen JOAN TAULER of THAULER uit, *Dominikaner* Monnik te *Keulen* en naderhand te *Straatsburg*, dien men zelfs in later tijden zeer rijkelijk geprezen heeft, omdat hij, hoewel geenszins vrij van de gebreken der Mijſtieke Godgeleerden, evenwel van hetgeen in de Mijſtieke Godgeleerdheid goed was, een ernſtiger en levendiger gebruik had weten te maken, dan anderen. Hij overleed, blijkens zijn Graffchrift, dat nog voorhanden is, in het jaar 1361. Zijne Predikatien zijn gedeeltelijk over Zondags-Euangelien en Epiſtelen, ge-

V BOEK VIII Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

deeltelijk op Heiligedagen gehouden, oorſpronkelijk in de taal der landen, waar hij geleefd heeft, naderhand zijn zij in nieuw Hoogduitsch overgebragt, de Karthuizer Monnik LAURENTIUS SURIUS vertaalde ze in het Latijn; zij zijn ook in het *Italiaansch* en *Nederduitsch* overgezet.

Achter de Augsburgſche uitgave ſtaat een historisch berigt, het zij van TAULER zelven of van een' zijner vrienden en vereerers, hoe hij van tijd tot tijd zóo ver gekomen is, om zoo geestrijke en roerende Predikatien te houden, waartoe hij te voren geheel geene bekwaamheid had. In het jaar 1340, dus begint dit verhaal, predikte een Meester der Heilige Schrift (of Doctor der Godgeleerdheid: Deze is TAULER zelve;) met veel toejuiching, welke hem heinde en ver beroemd maakte. Zekere Leek, maar een begenadigd man, werd driemaal in den ſlaap vermaand, om hem te gaan hooren, hoewel hij 30 mijlen van hem af was. Dit gedaan hebbende, gaf God hem te kennen, dat deze Leeraar wel een lief, zachtmoedig en goedhartig man was, die ook goede kennis in de Heil. Schrift had; maar dat hij nog duister was in het licht der genade. De vreemdeling, wien dit jammerde, verzocht hem toen, dat hij in eene Preek onderwijs van hem mogt ontvangen, *hoe de mensch tot het naaſte en hoogſte, zoo veel het in deze wereld mogelijk zij, komen kan.* Eerst weigerde de Leeraar van zoo hooge en voor de meeſten onverſtaanbare dingen te prediken; eindelijk voldeed hij aan dit verlangen. Hij beloofde zijnen Toehoorderen, *niet veel Latijn te zullen ſpre-*

ſpreken; maar alles, wat hij zeggen zou, uit de Schrift te zullen bevestigen, en naar dezelve te toonen, *welke de beste, ware, verſtandige, verlichte aanſchouwende menſchen zijn, die hier doorgebroken zijn, en zich aan God op eene ſtervende wijze overgelaten hebben.* Hij noemde vierëntwintig eigenſchappen, welke zulk een mensch hebben moest, welke vrij duister uitgedrukt werden. Maar de Leek, die deze Preek gehoord had, verzekerde den Leeraar, dat hij door dezelve in het goede meer verhinderd dan gevorderd was, dat de Leeraar zich tot hier toe door de letter had laten dooden; dat hij de liefelijkheid van den Heil. Geest nog niet geſmaakt had, en nog een *Farizeër* was. De Leeraar erkende de waarheid hier van, en was begeerig, om te weten, hoe de Leek aan zulk een leven gekomen was. Deze antwoordde, dat het eerſte, wat hem geholpen had, was, dat God in hem eene goede, geheel gelatene, grondelooze nederigheid vond. Maar als hij vervolgens zijn ligchaam met zoo veel ſtrengheid behandelde, dat hij er ziek door werd, om de oude Heiligen na te volgen; ontdekte hem eene ſtem uit den Hemel, dat dit op des Duivels raad geſchied was, en gebood hem, zich veelmeer aan God ter oefening over te geven. Daarop gaf God, tot wien hij zich in het gebed wendde, hem, dat de Rede bij hem vol klaar verſtand werd; tevens werd hij van alle zijne verſtandelijke Rede beroofd; en in den korten tijd, dat dit gebeurde, vond hij meer waarheid en ligtvolle onderſcheiding, dan de Leeraar in alle leere, tot aan den jongſten dag, met den

V BOEK VIII Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

mond en met alle natuurlijke kunsten of lesſen hem zou kunnen zeggen. Nog verlangde de Leeraar te weten, hoe hij de hoogſte volmaaktheid des levens zou kunnen bereiken; waarop hij van hem eenige Voorſchriften, op het Alphabet geſchikt, ontving, welke hij als een kind van buiten moest leeren, waar toe hij hem vijf weken gaf, met vermaning, om het Kruis van CHRISTUS op zich te nemen; van zijn hoogmoedig, zinnelijk verſtand, hetwelk hij door de Schrift had, af te ſtaan; gedurende dezen tijd niet te ſtuderen, noch ook aan zijne Biechtkinderen eenigen raad mede te deelen, maar daar tegen Godvruchtige Oefeningen te ondernemen, en Overdenkingen over het Lijden van CHRISTUS te maken; al het zijne te verkoopen, en alles, wat hem lief was, te laten varen. De Leeraar volgde zijne vermaning, maar werd, bij deze levenswijze, van alle zijne vrienden en Biechtkinderen verächt; ook viel hij in eene ziekte. Thans verzekerde de Leek hem, dat hij op den regten weg was; maar raadde hem tevens, zijn uitgeteerd ligchaam wat betere ſpijze te geven, en zijne Boeken niet te verkoopen; maar alleen te verpanden.

Na dat TAULER op deze wijze bij de twee jaren in groote aanvechting, algemeen veracht, arm, eindelijk ook zeer ziek, doorgebragt had; hoorde hij eene ſtem, die hem toeriep, dat hij vasten moed en vertrouwen op God zetten zou, die dengenen ook naar de ziel gezond maakte, welken hij naar het ligchaam genas, onverziens verloor hij zijne *zinnelijkheid* en verſtand; maar toen hij zijne bewustheid wederkreeg, ondervond hij naar binnen en naar buiten

ten nieuwe krachten, en ook nieuwe kundigheden. De Leek, welken hij liet ontbieden, verklaarde hem, dat hij nu eerst de ware groote genade in God gevonden had, en van dezelve geroerd was geworden; thans kwam zijne leere van den Heil. Geest; hij had de Heil. Schrift in zich, en zou nu geene ſtrijdigheden in dezelve vinden; thans kon hij ook met grooter nut prediken. TAULER trad werkelijk met dit oogmerk voor het Volk op; maar toen hij God bad, om hem in zijn werk bij te ſtaan, vloeide hij zoo in tranen weg, dat hij geen enkel woord voort kon brengen. Men ſpotte met hem: en het preeken werd hem door zijne Ordensgenooten verboden; maar de Leek troostte hem, dat de Bruidegom zijne lieffte en beste vrienden dus behandelde; en het was een zeker teeken, dat God zijn goede vriend was; daar moest, voegde hij 'er bij, nog zonder zijn weten iets hoogmoedigs in hem verborgen geweest zijn; maar hij behoorde het hem toegeſchikte kruis voor een' grooten ſchat te houden. Op deszelfs raad verzocht TAULER den *Prior*, dat hij hem vergunnen wilde, voor zijne Ordensbroederen eene Voorlezing te houden; en deze Voorlezing drong zoo diep in de Leerſtukken van het Christendom in, dat zij bekenden, nooit iets dergelijks gehoord te hebben. Thans veroorloofde men hem, eene Predikatie te houden; in dezelve ſtelde hij de Verbindtenis van CHRISTUS met zijne Kerk, onder het beeld van den Bruidegom en de Bruid, zeer wijdloopig, half zinnelijk half geeſtelijk voor. Hij toonde aan, hoe de Bruid alles opgeeft, om den

V. BOEK VIII Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

Bruidegom te behagen, zij wordt uit- en inwendig met vele aanvechtingen bezocht, maar zij geeft zich aan alle lijden met volkomene gehoorzaamheid over, waarop de Bruidegom haar met eenen veel beteren drank beſchenkt, waardoor zij alle hare gedachten aflegt, en alles verloochent, en zich zelve niet meer toebehoort. Nu eerst ziet haar de Bruidegom met onmetelijk groote vriendſchap aan. Zijn Vader leidt hen beide in de Kerk, en verbindt hen met goddelijke liefde, zoo vast, dat zij in eeuwigheid niet geſcheiden kunnen worden. De Heil. Geest is het geſchenk bij deze Bruiloft; deze ſtort in de Bruid eene heel zeer overvloedige goddelijke liefde, dat deze liefde in den Bruidegom vloeit, zoodat de Bruid geheel van zich zelve raakt, en tot in den grond dronken wordt van liefde, zoodat zij zich zelve vergeet, en te gelijk alle ſchepſelen in tijd en eeuwigheid. Bij deze Bruiloft is in één uur meer vreugde en vrede, dan alle ſchepſelen in tijd en eeuwigheid geven kunnen; eene zoo groote vreugde, dat geen zinnelijk leven, geen vernuft ze begrijpen of verkrijgen kan. Toen TAULER dit zeide, riep een man uit: „Het is waar!" en viel voor dood neder. Ook riep eene vrouw uit het volk hem toe: „Heere! houd op! anders ſterft de man onder onze handen." Hij antwoordde haar: „Ach lieve Kinderen! indien dan de Bruidegom de Bruid neemt, en haar te huis geleidt, dan willen wij haar gaarne aan hem overlaten." Evenwel beloofde hij te zullen uitſcheiden, en voegde er ſlechts eenige vermaningen bij, om den Bruidegom op de gemelde wijze te ge-

gemoet te gaan, ten einde de vreugde der Bruiloft en der verkeering met den Bruidegom te genieten. Na de Predikatie gaf hij aan eenige goede kinderen *Gods ligchaam* (het Avondmaal.) Maar een aantal van zijne Toehoorders lag als dooden op het Kerkhof. Toen hij over dezelve zijnen Leek vraagde, antwoordde deze lagchende: „ Als zij dood waren, dan zou de ſchuld daarvan bij u en den Bruidegom zijn " Maar des te meer maakte hij hem opmerkzaam op de wonderen, welke God door hem gewerkt had, en nog verder werken zou. Nadat hij acht jaren lang, wasſende in een goddelijk leven, en verlicht door den Heil. Geest, volgens dezen leertrant met zoo ongemeene toejuiching gepredikt had, dat men zijnen raad in alle geeſtelijke en wereldlijke belangen volgde, beſpeurde hij aan eene langdurige krankheid, dat God hem uit de wereld wilde wegnemen. Hij droeg het dus aan zijnen vriend, den Leek, op, om hunne geſprekken en derzelver gevolgen, ſchriftelijk op te ſtellen, doch zonder hem te noemen, en het Boek ook bij zijn leven niet bekend te maken. Ook verzocht hij hem, om zijne toeſtemming, dat hij, indien God het toeliet, hem na zijnen dood zou mogen verſchijnen en berigten, hoe het hem ging; welke toeſtemming hij ligtelijk verkreeg. Kort daarna ſtierf hij onder vreeſelijke en geduchte ſtuiptrekkingen, tot ontſteltenis van zijne Kloosterbroeders.

Eenigen tijd daarna volgde de beloofde verſchijning; in dezelve verklaarde hij aan zijnen vriend, dat hij daarom een *hard einde* had moeten hebben, op-

opdat de Engelen zijne ziel op ſtond ontvangen en in het Paradijs konden voeren; de booze geesten hadden hem wel in zijne laatſte uren zoo zeer geplaagd, dat hij bijna vertſaagd was geworden; maar door dit lijden was hij het vagevuur ontgaan. Even zulk een einde kondigde hij ook zijnen vriend aan.

Men ziet in dit Verhaal, hoe veel of weinig ook van hetzelve aan TAULER toebehoore, niet alleen de *Mijſtiekerij* in hare volkomenheid, maar ook de wonderbare uitwerkingen, welke men van Preeken verwachtte, welke op hare grondregelen gevestig waren. Jammer was dit, wegens de goede oogmerken van den Leeraar, om zijne Toehoorders tot iets beters te brengen, dan tot een uitwendig Ceremonie-Christendom, en hun hart en zeden te veredelen; jammer van menige kostelijke Bijbelwaarheden, welke nu onder dit dweepachtig kleed geheel onkenbaar werden. Dit is ondertusſchen het karakter der Preeken van TAULER, die ten getale van 84 overig zijn, van welke het grootſte gedeelte over de Zondags-Euangeliën en Epistelen, andere op Feest- en heiligedagen gehouden zijn. In de elfde Preek bij voorbeeld, in welke het gedurig toenemen ter vereeniging met God aangeprezen wordt, wordt gezegd: De mensch wordt hooger opgetrokken boven al zijn verſtand; de edele goddelijke vrucht wordt in hem zoo zoet en liefelijk, dat geen verſtand en geen zin dit verſtaan kan; *de geest zinkt zoo diep en zoo grondig in God, dat hij alle onderſcheiding verliest; hij wordt zoo één met de zoe-*

tig-

tigheid Gods, dat des menſchen wezen zoodanig met het goddelijk wezen doortrokken wordt, dat hij zich zelven verliest; even als een druppel water in een groot voedervat goeden wijn. Echter heeft hij ook veel leerzaams, zoo is bijzonder de 94ſte Preek, waar in TAULER zijn Toehoorders vermaant, om hun beroep ijverig en getrouw waar te nemen, waar in zij van God geſteld zijn. Onder anderen zegt hij: „Indien ik niet een Prieſter, en in een Genootſchap was, ik zou het voor eene groote zaak achten, dat ik ſchoenen kon maken, en ik wilde ook gaarne mijn brood met mijne handen verdienen. Kinderen! de voet en de hand moeten het oog niet willen zijn. — En weet het, wie zich niet oefent, noch tot nut van zijnen naasten werkt, die heeft zware verantwoording daar van te doen. — Doch van waar komt het, dat iedereen klaagt, dat zijn beroep hem verhindert? Daar van, omdat hij het onordenlijk waarneemt, en niet daarbij op God alleen ziet. — Ongeoefende deugden moet men nooit gelooven."

Van geheel anderen aard, duidelijker en ſtouter was de inhoud en ſtijl eener Predikatie, welke NICOLAUS ORESME, een *Parijſche* Godgeleerde in het jaar 1364 voor URBANUS V en de Kardinalen te *Avignon* gehouden heeft. Hij was Leermeester van KAREL V Koning van *Frankryk*, die ſchriften der oude Grieken en Romeinen in het Fransch vertaald en zich door Mathematiſche en Philoſofiſche kundigheden en ſchriften bekend gemaakt heeft, hij werd in het jaar 1377 Biſchop van *Liſieux*, en overleed

NICOLAUS ORESME.

vijf

V BOEK VIII Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

vijf jaren daarna. De gemelde Preek is door FLACIUS (*) het eerst en vervolgens door JOAN WOLF (†) laten drukken, en te *Wittemberg* is zij door SALOMO GESNER in het 1604 afzonderlijk uitgegeven. Hij kondigt naar aanleiding van plaatſen uit de Profeten, die de verbastering en ondergang der Joodſche Kerk voorzeiden, ook aan de Christelijke Kerk een gelijk lot aan, wegens eene dergelijke verbastering, bijzonder in hare Leeraren, wier gebreken hij met alle vrijmoedigheid affchildert.

Preeken van JOAN GERSON.

In de XVde eeuw vermeerderde het getal van vermaarde Predikers zeer; hoewel hun geest en leerwijze zeer verſchilden. NICOLAUS DE CLEMANGIS prees den Godgeleerden het prediken aan, als het voornaamſte ſtuk van hun Ambt, en nuttiger dan alle ſcherpzinnigheid van hunne wetenſchap (§). Zijn Leermeester JOAN GERSON, die naar den roem van beide ſtreefde, en als de eerſte Godgeleerde van zijnen tijd aangezien werd, is ook zeer dikwijls als Prediker opgetreden, en heeft een aantal preeken nagelaten, die hij in het Fransch gehouden heeft, en welke men wel niet woordelijk maar toch zakelijk uit zijnen mond heeft opgeſchreven, en vervolgens in het Latijn vertaald. Het zijn voornamelijk Zedelesſen, welke daar in worden voorgedragen, vrij bevattelijk en nadrukkelijk, maar ook tevens met allerhande kunstige toeren en invallen; met aanhalingen

(*) *Catal. Test. Verit. pag.* 512.
(†) *Lectt. Mem. Tom.* I. *pag.* 648.
(§) *Epist.* LXV. *Opp. pag.* 185.

gen uit oude Romeinſche Dichters en uit Kerkleeraren; zonder Bijbelplaatſen te vergeten, welke niet zelden aangehaald werden, doch in welker verklaring hij zeer middelmatig is. Tot eene proeve verſtrekken zijne preeken tegen de *gulzigheid* (*Contra gulam.*) De eerſte begint met deze Inleiding: „ Ik wenschte wel te weten, eerwaardige Moeder Gods! of gij in het gezelſchap van uwen Zoon geweest zijt, toen hij den Zondag vóór zijn lijden naar *Jeruzalem* ging; welke aankomst" (*adventus.* Hij hield deze preek op den eerſten Zondag van den *Advent;*) „ het Heilig Euangelie en dat van *Palmzondag* verhaalt? Indien gij daarbij geweest zijt, (gelijk men zonder gevaar denken mag,) dan geloof ik, dat gij aan de ééne zijde groote blijdſchap gehad hebt, toen gij zaagt, dat aan uwen Zoon zoo veel eere bewezen werd, en dat eene zoo groote ſchare Volks hem verzelde. Maar aan de andere zijde ondervondt gij den bitterſten ſmart, als gij het gezegende lijden, hetwelk hij naderde, overdacht, en vernaamt, dat hij onder andere redenen ook daarom weende. Want zoo zegt een Euangelist, dat JEZUS, toen hij de ſtad zag, over dezelve weende. Wat zullen wij doen? roemwaardige Moeder Gods! wat zullen wij doen? daar God tot ons komen wil, en merkt, dat wij hem door zonden afwijzen, en als 't ware weder kruiſigen willen, gelijk PAULUS zegt. *Hebr.* VI. 6. De zondaar noodzaakt God, zoo veel in hem is, om zich weder in den dood te begeven. Zeker, indien God en gij over de ſtad *Jeruzalem* geweend hebt, dan moeten wij

V BOEK VIII Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

wij nog meer over de verwoesting van onze geestelijke ſtad weenen, welke onze ziel is. Want *Jeruzalem* was tijdelijk, maar onze ziel is eeuwig, gelijk CHRYSOSTOMUS zegt. Daar is dus geen beter tegenmiddel, mijne Aandachtigen! dan te doen, hetgeen onze Tekst zegt: *Bekeert u!* en dan zal God u in genade aannemen. En opdat wij hem heden, op dezen godsdienſtigen *Advent*, kunnen ontvangen, en eerbiedig behouden, als hij tot ons ingekomen is, en hem nederig dienen, terwijl wij onze eigene kleederen, dat is, onzen eigenen wil, over zijnen weg uitbreiden, en ook de takken en bloemen van verſcheidene deugden ſtrooijen, en liefelijke Gezangen van aandachtige Gebeden, en ook van het woord Gods, zingen, zoo willen wij u groeten, waardigſte Maagd! opdat gij hem voor ons moogt bidden. Dit kunt gij doen, zonder de heerlijkheid te verliezen, welke gij in het Paradijs ondervindt. Wij zeggen dan tot u: *Ave Maria!*" Vervolgens verklaart hij aan zijne Toehoorders, waarom hij deze zijne ſtoffe thans verkozen heeft, en na eenige algemeene aanmerkingen omtrent deugd en ondeugd, komt hij tot zijne waarſchuwing tegen de gulzigheid en onmatigheid in eten en drinken, zijne vermaningen ſtavende door het voorſtellen van de heillooze gevolgen derzelve; en in eene tweede Kerkrede, dien zelfden dag des namiddags gehouden, over hetzelfde onderwerp, behandelt hij verſcheidene vragen tot hetzelve betrekkelijk, velen van welke vrij zonderling en laf zijn, bij voorbeeld: Is het zonde, wanneer eene zwangere vrouw of een zie-

zieke doove kolen of andere niet eetbare dingen eet? Zondigt men, als men kostbare eetwaren koopt, om lekker te ſmullen? Breekt men zijne gelofte, om den kop van een visch niet te eten, wanneer men hem evenwel eet, omdat men anders van honger zou ſterven? Is het zonde, wanneer men zijnen eetlust door zout of ſpecerijen aanprikkelt? Moet men op Zondag de Mis nuchteren hooren? Is het wreedheid, fraaije kippen te dooden, om 'er zijn' buik mede te vullen? enz. Eindelijk ſluit hij met het aanprijzen der tegenmiddelen tegen de onmatigheid. Men bidde God meermalen om zijne genade; de Heilige Maagd, zijnen Beſchermengel en alle Heiligen om hunnen bijſtand; men keere ook dikwijls in zichzelven in enz.

VINCENTIUS FERRERI.

Tegelijker tijd met GERSON leefde VINCENTIUS FERRERI, die als Prediker nog meer dan GERSON is toegejuicht; ſchoon de *Spaanſche* Heilige, die van geheele ſcharen boetelingen, die zich zelven geeſelden, verzeld rondtoog, en bijzonder ijverig was in het beſtraffen van de ergerlijke zeden der Geestelijken, bij den *Parijſchen* Kanſelier inderdaad moet achterſtaan, als men naar zijne gedrukte Predikatien zal oordeelen. In eene Predikatie over de woorden: *Zij ſleepten het net met de Visſchen*, verklaart hij de Visſchen, in den *Allegoriſchen* of *Zedelijken* zin van het *Vagevuur*, waar van hij vervolgens aan zijn Toehoorders veel weet te vertellen, dat het eene plaats is in het harte der aarde, dat het bovennatuurlijk door goddelijke kracht de zielen drukt, die daar tot betaling der zonden opgeſloten zijn, welke

V BOEK VIII Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

zij of hunne vrienden opbrengen moeten; dat het uit vuur en zuivere vlam beſtaat, enz. In eene andere Predikatie beſchrijft hij wijdloopig de toeſtand der Hel, en van derzelver vier kameren. (*Infernus perverſorum*, *Limbus puerorum*, *Locus purgandorum*, *Limbus patrum*,) bijzonder meldt hij, dat door den val der kwade Engelen even zoo veel *gevangeniſſen* in de Hel gemaakt zijn, als zij hunne *ordeningen* in den Hemel verlaten hebben. —

Broeder RICHARD.

Een zijner leerlingen, de Franciskaner, *Broeder* RICHARD, ſtichtte omtrent het jaar 1422 te *Parys*, door zijn prediken, eene ſoort van ſchielijke hervorming van zeden, maar die even ſchielijk voorbijging. De tijdsomſtandigheden waren hem daartoe dienstig; deze ſtad was thans onder de overheerſching der Engelſchen, en de zedeloosheid was ten top geſtegen; door zijn hevig prediken tegen de ondeugden, op eene wijze, om de hartstochten te bewegen, trok hij ſpoedig de menigte tot zich, zoodat hij predikte voor 5 of 6000 Toehoorders. Deze *Franciskaner* was tevens een Profeet, en kondigde uit de Openbaring van JOANNES aan zijne Natie hare aanſtaande lotgevallen aan; maar toen hij *Parys* verliet, verviel alles, en de *Parijſenaars* verwenschten hem, omdat hij in de ſteden ging prediken, die den Koning getrouw waren gebleven.

MEFFRETH, Hortulus Reginae.

MEFFRETH, een Priester in *Meiſſen*, die zich tuſschen de jaren 1443 tot 1476 bekend maakte, was insgelijks een geliefd Prediker. Zijn *Hortulus Reginae*, (*Koninginne-Hofje*) buiten twijfel ter eere van MARIA dus genoemd, is eene verzameling van Preeken,

ken, die hij op de Zon- en Feestdagen van het geheele jaar gehouden heeft. Dit Hofje der Hemelkoningin is vrij bont met allerlei ſoort van bloemen en vruchten, dat is met Allegorisch verklaarde plaatſen uit den Bijbel, berigten uit de Natuurkunde en Geſchiedenis, aanhalingen uit Griekſche en Latijnſche Schrijvers, uit Kerkleeraren en Scholastieken, en inzonderheid met vele gedwongene Moraliſeringen opgevuld. Tot een voorbeeld mag dienen de Preek op *Witten donderdag* (*Feria quinta in Coena Domini.*) „ Neemt," dus begint zij, „ en eet; dat is mijn ligchaam; *Matth. Cap.* XXVI. ARISTOTELES zegt: (*de Regim. Princip. ad Alexandrum*,) de ſpijze des ligchaams, moet altijd zoo gebruikt worden, dat er nog eenige etenslust overblijft. Met hem ſtemt JOANNES MESNE (*in prima practica*) in de woorden overeen: Men moet uitſcheiden met eten, als de maag nog hongerig is. En de reden daarvan is deze, dewijl overmatige ſpijze de natuur bezwaart, de maag bederft, ſnijdingen verwekt, kwade ſappen vermeerdert, braken en walging voortbrengt, de natuurlijke warmte onderdrukt, een zamentrekken der beenderen en zenuwen veroorzaakt, verzweeringen bevordert, en den dood verhaast. — Wanneer er integendeel te weinig ſpijze gebruikt wordt, verzwakt men de natuur. — — Daarom zegt YPOCRAS, (*in Aphorismis*) dat de zieken hoofdzakelijk in te-weinig voedzel (*in tenuibus dietis*) misdoen. — — Geestelijk verſta men door deze ſpijze het eerwaardig Sacrament van CHRISTUS, van deze zingt men: *Ecce panis angelorum*, *Factus cibus viatorum*, *Vere panis*

V BOEK VIII Hoofdst. na C. G. Jaar 1073 tot 1517.

filiorum, *Non mittendus canibus.* Deze hoogst heilzame ſpijze des Heil. avondmaals moet van elk' geloovigen Christen zoo gebruikt worden, dat 'er in hem eene begeerte naar gelukzaligheid, eene inwendige vreugde en een hemelſche trek overblijve enz."

LEON. DE UTINO Quadrageſimale.

Van eenen anderen aard van Preeken is het *Quadrageſimale de Legibus*, *ſeu animae fidelis*, *Magistri Leonardi de Utino*, hetwelk te *Lions* in het jaar 1494, 4to. en meermalen gedrukt is. Deze *Italiaanſche Dominikaner*, die in het jaar 1435 voor EUGENIUS IV te *Florence*, naderhand te *Rome*, en op andere plaatſen gepredikt heeft, tot hij in het jaar 1470 overleden is, heeft in deze 48 Vastenpredikatien, welke met Aschwoensdag (*dies cinerum*) beginnen, grootendeels zedeſtoffen behandelt, gedeeltelijk van zeldzamen inhoud, gelijk in de 42ſte *de waardij en den adel der menſchelijke ziel*; in de 21ſte *de broederlijke beſtraffing*; in de 7de *de kunst van koopmanſchap* (*ars mercantiae*,) hoe ver dezelve zich met de pligten van het Christendom laat vereenigen enz. De inkleeding derzelve, welke volſtrekt in alle dezelfde is, ſchijnt eerst eene regt bevattelijke gedaante aan te nemen, maar verandert geſtadig in eene geheel Scholastieke, welke het niet aan gewone ſluitredenen, Diſtinctiën en vragen, in groote menigte ontbreekt.

MARSILIUS FICINUS.

Een zuiverder Christendom verwacht men in de weinige Predikatien, welke de beroemde Wijsgeer MARSILIUS FICINUS, in de latere jaren der XVde eeuw, heeft nagelaten. Doch deze verwachting wordt ſlechts ten halve voldaan, want behalve dat hij aan de *Pla-*

to-

toniſche Wijsbegeerte, eigenlijk geſproken aan de *Alexandrijnſche*, tot dweeperij toe overgegeven was, had hij nog daar mede de ſtudie der Mijstiekerij verbonden, in welke hij een bijzonder licht voor het Christendom meende te ontdekken.

GABRIEL BIEL de vermaarde Scholastiek te *Tubingen* heeft ook preeken nagelaten: *Sermones de tempore*, en *Sermones de festivitatibus glorioſae Virg. Mariae.* De eerſte, welke allezins de beste zijn, hebben evenwel zwakke plaatſen genoeg, Allegoriſche, Tropologiſche en dergelijke uitleggingen des Bijbels; ononderzochte ſtellingen uit het heerſchend Kerkelijk Leerſtelſel; aanhalingen uit Kerkvaders, ook zelfs uit ARISTOTELES, welke, ten zachtſte geſproken, overtollig zijn. Integendeel munten zij boven de meeste van zijnen tijd daarin uit, dat zij bijna doorgaans zedekundig zijn, en te gelijk menigmalen op de Schrift wijzen. Merkwaardig zijn bijzonder zijne drie *Kerkredenen tegen de Pest.* (*Sermones medicinales contra pestilentiam.*) Maar in *de vier Preeken*, welke BIEL nagelaten heeft, *over de ontvangenis van* MARIA herkent men den beoefenenden Godsdienstleeraar geheel niet, zoo veel Scholastieksch over de mogelijkheid en dadelijkheid van hare ontvangenis, zonder erfzonde; zoo veel ſpelends over de beide namen EVA en *Ave*, en derzelver letteren, over den eernaam van MARIA, *Maris Stella*, enz. is daarin te pas gebragt.

GABRIEL BIEL.

Heel zedekundig zijn ook de Preeken van eenen *Leipziger* Leeraar, tegen het einde der XVde eeuw, welke in het jaar 1501 te *Leipzig* gedrukt zijn, onder

GEORG. MORGENSTERN.

der den titel: *Sermones contra omnem mundi perversum Statum, quem deus glorioſus et equitas naturalis damnat, egregii et famoſiſſimi Domini*, Georgii Morgenſtern, *Decretorum Doctoris celeberrimi, qui jura canonica Liptzenſi quondam fideliter docuit, et verbum dei fructuoſe ac devotiſſime populo predicavit, omnibus volentibus ſeminare verbum perutiles.* Het drievoudig Wee, hetwelk in de Openbaring van JOANNES over de bewoners der aarde uitgeſproken wordt, maakt de gemeenſchappelijke Inleiding van bijkans alle deze Preeken uit. Hij ſchijnt vele treffende waarheden voor zijne tijdgenooten gezegd te hebben, en in derzelver zedelijk bederf diep ingedrongen te zijn. De Geestelijkheid en de Monniken verſchoont hij even min, als andere ſtanden, ook geeft hij ſomtijds hulpmiddelen tegen de ingeſlopene ondeugden aan de hand.

J. GAILER VAN KEIZERSBERG

Bijkans het tegendeel van hem was onder de Predikers van dezen tijd JOAN GAILER VAN KEIZERSBERG. Hij was een vernuftig man, die tegen het einde der XVde eeuw de Vaderlandſche Taal mede hielp verbeteren, even gelijk SEBASTIAAN BRAND, over wiens *Narrenſchip* hij zijne beroemde Predikatien gehouden heeft, welke in het Latijn zijn overgezet, onder den titel: *Navicula ſive ſpeculum fatuorum praeſtantiſſimi ſacrarum litterarum Doctoris*, Joannis Geyler Keyſersbergii, *Concionatoris Argentinenſis, a Jac. Othero collecta.* In eene Inleiding (*Introductorium in ſpeculum fatuorum*) verdedigt hij zijnen preektrant, met het voorbeeld van CHRISTUS, die ook onder Beelden en Metaforen gepredikt had.

had. Doch alzoo de Geestelijkheid hem voornamelijk berispte, dat hij in het Duitsch predikte, en de plaatſen der Kerkvaderen niet, gelijk zij, in de Latijnſche taal, kon aanvoeren, antwoordt hij daarop: dat hij plaatſen genoeg uit dezelven had bijgebragt; maar, uit inſchikkelijkheid voor eenvoudigen Duitsch te prediken moest veeleer geprezen worden; zijne partijen verſtonden gedeeltelijk het Latijn niet ééns; en een van hen had, onder eene menigte andere fouten, *laqueus venantium een vergiftigde ſtrik* vertaald; zij waren aan kleine jongens gelijk, aan welken hun meester iets opgegeven had, om van buiten te leeren, dit ſlorpten zij in als de ganzen, en gaven het op als de oijevaars. Het zijn 110 Preeken, in welke hij bijna even zoo veel ſoorten van Narren affchetst, voor elk ſoort worden kenmerken opgegeven, waar door zij kenbaar worden, waarmede opheldering en, zedeſpreuken uit allerhande Schrijvers, en voorbeelden verbonden worden. Bij voorbeeld, in eene Preek, welke ten opſchrift heeft: *Kerknarren*, waardoor hij zulken verſtaat, die de heilige plaatſen ontheiligen, leidt hem een kenmerk van dezelven tot het geval met eenen Bisſchop, die, door vele Krijgslieden verzeld, over het veld reed, van eenen Boer met groote aandacht beſchouwd werd, en toen hij dien naar de reden hier van vroeg, ten antwoord kreeg: Ik dacht, of de Heil. MARTEN, die ook Bisſchop was, insgelijks onder zulk eenen hoop gewapenden rondgereisd hebbe? Beſchaamd zeide de Bisſchop: Ik ben niet enkel Bisſchop, maar ik ben ook Hertog; wilt gij mij als Bisſchop zien,

V BOEK VIII Hoofdst. na C. G. Jaar 1073 tot 1517.

kom dan op eenen bepaalden dag in de Kerk, maar, hernam de Boer al lagchende: als nu de Hertog, het welk onze Lieve Heer verhoede, naar de hel moest, waar zou dan onze Bisschop blijven? Vermaak te geven was echter het hoofddoel van GAILER niet met deze preeken; maar nogtans een hoofdmiddel, om onderwijs en verbetering te bevorderen; dat zijn leertrant niet gepast was voor den Predikstoel, is echter zeker; zelfs viel hij menigmaal in het grappige. Evenwel draagt hij onder deze zonderlinge inkleeding eene zedeleer voor, grootendeels van alle bijgeloovigheid gezuiverd; hij bestraft even zoo vrijmoedig Kerkelijke en Godsdienstige misbruiken, als misslagen in het gemeene leven, en doet zich zeer dikwijls voor als een voorstander van Bijbelsche Godsvrucht; waarvan men nogtans het een en ander moet aftrekken, hetwelk hij zoo schielijk niet afleggen kon, zonder die Kerk zelve te verlaten, welker Leeraar hij was. —

HIERONYMUS SAVONAROLA.

Onder alle predikers tegen het einde dezer eeuw heeft niemand de oogen der nakomelingschap zoo tot zich getrokken, niemand zoo veel lof maar daartegen ook zoo veel berisping ondergaan, niemand tot zoo veel twisten en levensbeschrijvingen aanleiding gegeven, als HIERONYMUS SAVONAROLA. Hij was in het jaar 1452 te *Ferrara* geboren. Zijn Grootvader MICHAEL was daar Lijfarts van eenige Vorsten uit het huis van *Este*; deze, die ook door Schriften over zijne wetenschap roem verworven heeft, zorgde voor zijne Opvoeding. Zijn Kleinzoon, zelf leide zich toe op de beoefening der Wijs-

be-

begeerte en Godgeleerdheid, en te gelijk op de *Italiaanſche* Welſprekendheid en Dichtkunst. Alhoewel hij de Ariſtoteliſche Wijsbegeerte omhelsde, deed hij zulks echter met zoo veel liefde tot de waarheid, dat hij 'er in ſommige gevallen van durfde afwijken. Hij muntte ſchielijk uit in Geleerdheid en Scherpzinnigheid, maar zonderde zich af van de verkeering, en kwam ſlechts eene enkele keer aan het Hof te *Ferrara*. Dus leefde hij tot zijn 22ſte jaar, toen hij 's nachts door een heel koud zweet wakker geworden, geloofde opgewekt te zijn, om in den geeſtelijken ſtand te treden. Tegen den zin zijner bloedverwanten begaf hij, in het jaar 1475, zich, heimelijk, te *Bologna* in de Orde der *Dominikanen*. Hij vond zijne Medebroeders in deze Orde zeer ongelijk aan de eerſte Monniken, en meer bekend met ARISTOTELES dan met CHRISTUS. Hem werd opgelegd over de Natuur- en Bovennatuurkunde van ARISTOTELES leſſen te houden. Dit vele jaren gedaan hebbende, beſloot hij het Christendom in deszelfs kracht naar te ſporen. Hij las daartoe eenige werken van Kerkvaders, maar daar in geen genoegzaam voedſel voor zijne ziel vindende keerde hij zich tot den Bijbel, welken hij zoo ijverig beſtudeerde, dat hij denzelven genoegzaam van buiten kende, en ook geloofde te verſtaan. Om dezen tijd begon hij ook biecht te hooren en te prediken, doch in zijne later jaren gaf hij het eerſte op, om zich alleen tot dit laatſte te bepalen. Aanvankelijk ontbrak hem wel de bevalligheid der taal en der gebaarden, zelfs de fijnere keuze der ſtoffen; maar allengs ſlaagde hij

V BOEK VIII Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

zoo gelukkig in dit alles, dat niet alleen zijne Predikatien de zigtbaarſte werking deden tot bekeering van zijne Toehoorderen; maar ook wanneer hij buiten dezelve over den Godsdienst ſprak, was de aandoening zigtbaar. Op zekeren tijd reisde hij te ſcheep van *Ferrara* naar *Mantua*, om ook daar als Prediker op te klimmen. Te gelijk met hem bevonden zich 18 ſoldaten in het vaartuig, die zich met ſpelen en ontuchtige redenen vermaakten. SAVONAROLA verzocht hen, dat zij hem eens een half uurtje hooren wilden, en hij had nog zoo lang niet geſproken, toen elf van hun hem te voet vielen, de groffſte misdaden, ſedert jaren door hun gepleegd, aan hem beleden, en met tranen om vergeving baden.

Bij deze voorregten kwam 'er, volgens zijnen vriend en Levensbeſchrijver PICUS, Vorst van *Mirandula*, nog een, hetwelk hem boven al de Predikers van zijnen tijd plaatſte. Hij geloofde, en overreedde ook anderen, om te gelooven, dat hem Goddelijke Openbaringen gebeurden, en dat hij bijzonder de gave bezat, om toekomende dingen te voorzeggen. Een tijd lang maakte hij dezelve gedeeltelijk ſlechts op uit verſtandige overwegingen. Hij hield het voor onvermijdelijk, dat de ondeugden van zijne Tijdgenooten, voornamelijk der Regenten, die door hun ſlecht voorbeeld het meeste nadeel deden, eindelijk na lange verſchooning van God geſtraft moesten worden, en dat hij inzonderheid zijne Kerk even als altijd behandelen zoude. Hij kondigde dus aan allen een Goddelijk oordeel aan; hoewel het nog met de woorden der Heilige Schrift bedekt werd. Om daar-

daaromtrent zelve tot zekerheid te komen, bad hij zeer dikwijls, zijn ligchaam tevens door vasten en geeſſelen afmattende; ook vermaande hij anderen tot dergelijke Godsdienſtige oefeningen. Nu gebeurde het, volgens PICUS', midden onder zijn bidden en overdenken, dat hij op eens geheel duidelijk in de toekomst inzag, en met des te meer vertrouwen de Goddelijke ſtraffen kon aankondigen.

Door de Overſten zijner Orde daar toe geroepen, kwam SAVONAROLA in het jaar 1489 te *Florence*, alwaar toen LAURENS DE MEDICIS het Opperbewind had, hetwelk hem zijne verdiensten bij zijne Medeburgers bezorgd hadden. Hier had onze Prediker eene grootere verzoeking voor zijnen Profetiſchen geest, welke nog aangevuurd werd door zijne keuze, om over de Openbaring van JOANNES te prediken. Evenwel bleef hij behoedzaam in zijne voordragt, omdat hij vreesde, dat de eenvoudigen onder zijne Toehoorderen te zeer verſchrikt worden, en dat anderen tot ſpotten zouden vervallen; hij leerde dus openlijk, dat de Kerk vernieuwd of verbeterd moest worden; maar dat zij eerst met geeſſelen moest worden gekastijd en gezuiverd, indien 'er geene boete en bekeering plaats had. Alhoewel hij dit uit de woorden van den Apostel ſcheen te ontleenen, lachten 'er nogtans velen mede; ook moest hij veel ſmaadredenen hooren, als hij de ondeugden der fatzoenelijke wereld beſtrafte. Naar mate de tijd des onheils naderde, gelijk hij meende, ſprak hij ſteeds duidelijker, maar beſloot echter, van deze ſtoffe af te zien, omdat men hem deswegens met onſtui-

V BOEK VIII Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

ſtuimigheid aanviel, doch eene ſtem en bedreigingen van den hemel bragten 'er hem weder op terug. Het één en ander, hetwelk hij voorzegd had, geheurde wezenlijk; zoo als de dood van INNOCENTIUS VIII, en de inval van KAREL VIII in *Italië*; waar door zijn aanzien hooger rees. Een ander van zijne voorzeggingen, de ramp van het Huis *Medicis*, voornamelijk van deszelfs hoofd LAURENTIUS, maakte te *Florence* nog meer opzien. LAURENTIUS zocht eenen zoo gevaarlijken Prediker, die altijd tegen de dwingelandij uitvoer, tot zijn' vriend te maken, en zond daarom vijf aanzienelijke mannen aan hem, om hem in zijn' naam te vermanen, dat het nuttiger zou zijn voor den Godsdienst en het Gemeenebest, indien hij op de gewone wijze predikte, dat is, dat hij niet van toekomende dingen ſprak, en zich noodeloos met bijzondere zaken inliet. SAVONAROLA gaf hun te kennen, dat hij wel wist, van wien zij kwamen, maar dat hij hunnen zender raadde, over zijne misſtappen berouw te toonen, dewijl God hem en zijn huis ſtraffe dreigde. Eindelijk werd LAURENTIUS van eene doodelijke ziekte aangetast in het jaar 1492, in welke hij den *Dominikaner* liet halen, om zijne biecht te hooren; die hem dit wel beloofde, maar onder voorwaarde: indien de zieke het echte geloof wilde belijden, terug geven, het geen hij onregtmatig tot zich genomen had, en *Florence* in deszelfs oude ſtaatsgeſteltenis herſtellen. De beide eerſte punten maakten geene zwarigheid, maar op het derde gaf LAURENTIUS geheel geen antwoord, en ſtierf kort daar na, zon-

zonder dat SAVONAROLA zijne biecht gehoord had.

Twee jaren daar na gebeurde volkomen, hetgeen deze Monnik voorzegd had van de komst des Konings van *Frankryk*. De beroemde *Franſche* Staatsman, FILIPS VAN COMMINES, die hem in het jaar 1495 zelve bezocht heeft, verzekert (*), dat hij altijd ten voordeele van dezen Koning gepredikt en verhinderd had, dat de *Florentijners* zich niet tegen KAREL VIII verklaarden; hij had altijd beweerd, dat deze Vorst van God gezonden zou worden, om de dwingelanden van *Italië* te ſtraffen; dat niets hem wederſtaan, of zich tegen hem zou kunnen verdedigen, zoo als ook wezenlijk gebeurd is; en dit alles wilde hij uit Goddelijke Openbaringen hebben. Een ander voortreffelijk Geſchiedſchrijver, die na COMMINES ſchreef, FRANC. GUICCIARDINI, zelf een geboren *Florentijner*, vindt het ook zonderling (†), dat SAVONAROLA, wien hij overigens den roem van uitnemende geleerdheid en hoogen lof van godzaligheid toekent, op eenen tijd, dat in *Italië* alle blijken van de diepſte rust voorhanden waren, zoo dikwijls in zijne Predikatien heeft verkondigd, dat vreemde krijgsheeren, onder eene zoo algemeene vrees der inwoneren van *Italië*, in dat land zouden indringen, dat zich niets tegen hen zou kunnen verzetten. Hij voegt 'er bij, dat dezelve voorgaf, dit uit eene Goddelijke Openbaring te hebben; dat hij ook van eene ophanden zijnde Staatsomwenteling te

(*) *Mémoires T.* II. *p.* 88.

(†) *Hist. Libr.* II. *p.* 153.

V BOEK VIII Hoofdſt. na C. G Jaar 1073 tot 1517.

te *Florence* geſproken, en ten laatſte uitdrukkelijk verklaard heeft, dat het Gods wil was, dat aldaar eene volkomene volksregering ingevoerd, en de gemeene vrijheid niet door de overmagt van eenige weinigen onderdrukt zou worden. Men zou hier wel gelegenheid hebben, om te giſſen, dat SAVONAROLA, enkel door een ſchrander opmerken der omſtandigheden, tot het uitvinden van ſoortgelijke voorſpellingen gekomen kan zijn, evenwel, wij kunnen niets beſliſſends vaſtſtellen, daar de beide gemelde Schrijvers, die zoo na bij de gebeurtenisſen zelve geleefd hebben, zich van ſoortgelijke aanmerkingen onthouden hebben.

Hoe het zij, KAREL VIII drong, in het jaar 1494, met zijn leger, van het ééne einde van *Italië* tot het andere door. PIETER DE MEDICIS ſloot met hem een zoo overhaast en voor de *Florentijnen* zoo nadeelig verdrag, dat zij hem met alle zijne nabeſtaanden uit hunne ſtad banden. Thans was ook deze voorzegging en te gelijk de wensch van SAVONAROLA vervuld, die reeds voor lang aan het hoofd der tegenpartijders van het huis *de Medicis* ſtond, en waarſchijnelijk het zijne tot deszelfs val had toegebragt, gelijk hij ook van dezen tijd af de *Florentijners* des te meer regeerde. Hij ging den Koning, als Gezant, te gemoet, en verwierf zich deszelfs vriendſchap, hoewel hij de teruggave der ſtad *Piſa* niet van hem verkrijgen kon. Thans werd hij nog vrijmoediger dan voorheen in zijn preeken en ſpreken. Terwijl de Koning zich te *Florence* ophield, maakte hij de Goddelijke Openbaringen bekend, welke

ke hem zouden gebeurd zijn, en verzekerde onder anderen, voor vele duizenden Toehoorders, onder welke ook zijn vriend JOAN FRANC. PICUS was, dat de ziel van deszelfs onlangs overledenen Oom JOANNES PICUS, die onder de Wijsgeeren van dezen tijd eenen buitengewonen roem behaald had, thans in het Vagevuur brandde. Hij ging voort, veel te verkondigen van aanſtaande onheilen en de Hervorming der Kerk; de ſlechte zeden der Pauſen en Koningen te beſtraffen; en te voorzeggen, wat hij zelve, uit hoofde van dit getuigen der waarheid, lijden zou. Eene mislukte proeve van PIETER DE MEDICIS, om naar *Florence* terug te keeren, welke hij insgelijks voorzegd had, vermeerderde zijn aanzien en invloed; welke tevens ondersteund werd door zijne levenswijze, zeden, geſprekken enz. Met al het vuur, waar mede hij in zijne Preeken de ondeugden aantastte, verſchoonde hij evenwel de perſonen, en in zijnen omgang was hij heel bedaard, zachtzinnig, en jegens opzettelijke beleedigingen verzoenelijk. Eene geſtadige effenbaarheid van gemoed en opgeruimdheid, te midden onder alle ſtormen, getuigden van den inwendigen vrede, welken hij genoot. Hij was der vrijwillige armoede zeer toegedaan en vrij van alle gehechtheid aan aardſche zaken. Onder alle gebreken, waar voor hij zich zocht te wachten, was inzonderheid ijdele roemzucht, waarom hij altijd eene groote herſenpan in de hand droeg, om aan den dood te denken. Ook droeg hij menigmalen een Crucifix in de hand, of in zijne mouw geſtoken, om, als hij mogt omgebragt worden, gelijk hij zorgde,

V BOEK VIII Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

de, dat den eenen of anderen tijd gebeuren zou, ten minſte door gebaarden en de daad zelve zijn geloof in den Zaligmaker te betuigen. Hij was zelfs voor een gedeelte van den nacht aanhoudend in gebeden en geestelijke overdenkingen. Zeer dikwijls werd zijne ziel in den Hemel verrukt, en zoo naauw met het hemelsch licht verëenigd, dat zijn ligchaam als dood achterbleef. Dit en meer dergelijks ſchrijft zijn vriend PICUS van hem in zijne Levensbeſchrijving.

Evenwel veroorzaakte, zegt deze zijn Vereerder, de toenemende naam van zijne heiligheid hem ook Benijders, en door dezelven ook vele Lasteraars. De ergſten onder zijne Vervolgers waren de ondeugenden, en voornamelijk de Prelaten, wier ſchandelijk leven de geheele Kerk met ſtank vervuld had; ook de Woekeraars te *Florence*; want tegen deze beiden rigtte hij voornamelijk zijne beſtraffingen. Ja hij waarſchuwde openlijk en in zijne bijzondere geſprekken, dat men uit *Babel*, waardoor hij *Rome* verſtond, vlieden moest, dewijl aldaar al die ondeugden heerschten, welke het oude *Babel* geſchandvlekt hadden. Bijkans alle Monniken en Nonnen haatten hem, omdat hij hunne laauwheid, zoo als hij het noemde, en ook vele misbruiken berispte. Zelfs in zijne eigene Orde ſtonden velen tegen hem op, omdat hij de *Congregatie* van *Florence* van die van *Lombardye* geſcheiden had, zij ſchreven aan zijnen hoogmoed en eerzucht toe, hetgeen hij in dezen door het Pauſelijk gezag, en om dringende redenen, gedaan had.

Deze haat der Geestelijkheid, en bijzonder ook van

van ALEXANDER VI tegen SAVONAROLA, bragt wel allengs veel toe, om hem ongelukkig te maken, maar evenwel PICUS heeft niet aangewezen, waardoor hij de gunst van het volk, welke hij in den hoogſten graad verkregen had, verloren heeft. Maar PAULUS JOVIUS, een bekend Italiaansch Geſchiedſchrijver omtrent het midden der XVIde eeuw, die, hoewel zijn gezag juist het grootſte niet is, evenwel ook geloofwaardige berigten verzameld heeft, geeft ons daaromtrent eenige heel waarſchijnelijke oplosſingen. De fatſoenlijkſte en verſtandigſte Burgers te *Florence*, ſchrijft hij, waren 'er zeer kwalijk over te vrede, dat deze Monnik zich in het wereldlijk Beſtuur zoo veel aanmatigde, en dat de Overheidsplaatſen, op zijn'. raad, gedeeltelijk met lieden bezet werden, die uit hunne werkplaatſen zonder eenige kunde en ondervinding kwamen toeſchieten. Hierdoor werd het getal der aanhangeren van het huis van MEDICIS verſterkt; en toen er uit gebrek aan graan volkomen een hongersnood ontſtond, vloekten de Ambachtslieden en de Armen op de overheid, en prezen de voorgaande regering overluid, welke altijd voor overvloed en goedkoope markten gezorgd had. Het ontwerp van gemelde huis, om weder in het bezit van *Florence* te komen, mislukte wel, maar zelfs dit viel tot nadeel van SAVONAROLA en zijne partij uit. Want, dewijl de voornaamſte van deze partij, FRANCISCUS VALORI, zich niet vergenoegde, de aanzienelijke *Florentijners*, die eenige verſtandhouding met *de Medicis* hielden, uit de ſtad te bannen, gelijk de meeste Burgers wenschten, maar die,

V BOEK VIII Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

niettegenſtaande zij zich op de geheele gemeente beriepen, in de gevangenis ter dood liet brengen, werden velen daardoor zoo hevig op hem en op SAVONAROLA zelven vertoornd, dat zij derzelver partij geheel verlieten. Ook kon het niet misſen, dat de tot hier toe door hen zoo vermaarde Profeet des te meer van zijn aanzien verliezen moest, hoe duidelijker men zag, dat deszelfs voornaamſte voorzeggingen niet vervuld werden. KAREL VIII had niets minder gedaan, dan de Dwingelanden van *Italië* te ſtraffen; integendeel had hij met den ſnoodſten van allen, ALEXANDER VI, een Verbond van Vrede geſloten. Even min had die Koning iets gedaan voor de Hervorming der Kerk, waartoe hij ook niet de minſte bekwaamheid bezat. SAVONAROLA had zich, volgens het berigt van COMMINES, hier over hevig bij den Koning beklaagd, en dien de Goddelijke ſtraffe deswegens bedreigd. Toen deze Vorst in het jaar 1495 zoo overhaast naar zijn Rijk teruggetrokken was, en terſtond daarop zijne *Italiaanſche* veroveringen weder verloren had, voorzeide SAVONAROLA wel, dat hij ſpoedig weder zou komen, maar men wachtte hier twee jaren vergeefs naar.

Zijne vijanden, die thans te *Florence* talrijk geworden waren, beſchuldigden hem in het jaar 1497 bij den Paus, dat hij in zijne Preeken ergerlijk uitvoer tegen de zeden der Geeſtelijkheid en van het *Roomſche* Hof, dat hij de tweedragt te *Florence* gaande hield, en niet eens eene heel zuivere Leere voordroeg. Hij werd daarop naar *Rome* gedaagd, maar ontſchuldigde zich met zijne ziekelijkheid, met de

de onveiligheid der wegen, en met de behoefte der Republiek, welke zijne tegenwoordigheid vorderde. Thans ſchreef ALEXANDER aan den *Prior* en het Convent van zijn Klooſter, dat hij gehoord had, dat SAVONAROLA op valſche leerſtellingen en door de Staatsveranderingen van *Italië* in eene zoo diepe razernij vervallen was, van openlijk te beweeren, dat God hem gezonden had, en dat hij met God ſprak; dat hij, onder andere zotheden, ook deze verfoeijelijke gezegd had, dat CHRISTUS en God zelve zouden moeten liegen, indien hij liegen zou; dat hij bovendien van de zaligheid had uitgeſloten allen, die aan zijne leerſtellingen geene toeſtemming gaven. Dewijl hij nu naar *Rome* opontboden zijnde, niet verſchenen was, gaf de *Paus* aan den Vikaris-Generaal zijner Orde in *Lombardye* last, om hem te regt te ſtellen, en hem naar de wetten der Orde te ſtraffen; inmiddels gebood hij SAVONAROLA zich te onderwerpen, en zich van Preeken te onthouden.

SAVONAROLA verdedigde zich hier tegen met vrijmoedigheid in eenen langen Brief aan den Paus. Waarin hij zich beklaagde, dat men denzelven zulke valſche berigten hem aangaande had medegedeeld. Hij had altijd gepredikt volgens de Heil. Schrift en de Kerkleeraren, en meermalen verklaard, dat hij zich en al het zijne aan de Heil. *Roomſche* Kerk onderwierp. Toekomende dingen voorzeggen, was geene nieuwe leere; dit was in de Kerk van God ſteeds gehoord, en benadeelde het Chriſtendom niet, indien het niet met het Geloof, of de goede zeden, of het gezond verſtand ſtreed; ook was het nooit

V BOEK VIII Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

verboden en kon niet verboden worden, dewijl men anders aan God eene wet zou voorſchrijven. Ook hadden de Staatsomwentelingen van *Italië* hem niet verleid, dewijl hij dit reeds voor langer dan tien jaren voorzegd had. Hij had nooit voorgegeven van God alleen gezonden te zijn, maar zich ook op de zending zijner Prelaten beroepen. Even zoo min had hij uitdrukkelijk gezegd, dat hij met God ſprak; en geſteld hij had dit gedaan, dan was niet alleen deze wijze van ſpreken nergens verboden, maar God kon ook ſpreken, met wien hij wilde. Het gezegde: God zelve zou moeten liegen, indien hij liegen zoude, liet zich in zekere betrekking heel wel ontſchuldigen. Dewijl hij ook wist, dat vele van zijne voorzeggingen van God kwamen, zoo had hij ſlechts zoo veel verzekerd, dat diegeen niet in den ſtaat der genade zijn kon, die dezelve volſtrekt niet gelooven wilde. Hij kon wel tienduizend getuigen bijbrengen, dat hij niets anders gepredikt had, dan hetgeen tot heil der zielen, tot vrede te *Florence*, en tot Hervorming dienſtig was. In plaats van zich voor een' Profeet uittegeven, had hij het tegendeel gezegd; ook zou hij niet ſtrafbaar zijn, als hij zich dus genoemd had, dewijl dit door geene wet verboden kon worden, indien ſlechts iemand, die zich voor een' Profeet uitgeeft, de menſchen niet tot Ketterijen of tot iets kwaads verleidt. Men mogt ook dengenen niet voor een' valsch Profeet houden, wiens voorzeggingen niet terſtond vervuld werden, als hetwelk bij vele Joodſche Profeten het geval gedurende hun leven geweest was; maar wel als dezelve, op den

door

door hen bepaalden tijd, niet vervuld worden. Naardien dus veel van hetgeen hij voorzegd had, gebeurd was, zoo was hij ook zeker, dat het overige insgelijks gebeuren zou. Eindelijk toont hij den Paus aan, dat zijn benoemde Regter hem heel verdacht moest zijn, die met zijne Congregatie een openbaar vijand van de *Florentijnſche* was. — Op dezen Brief antwoordde de Paus, dat hij er zich over verblijdde, dat SAVONAROLA, gelijk het een' goed Christen betaamde, alle zijne redenen en daden aan de verbetering der Heil. Kerk onderwierp, en dat hij begon te gelooven, dat dezelve, zonder kwaad oogmerk, enkel in zekere eenvoudigheid, en uit ijver, om nut te doen, het een en ander voorgedragen had; doch tevens verbood hij hem verder, zoolang alle openbaar en heimelijk preeken, tot dat hij zich geſchikt en betamelijk voor den Paus geſteld zou hebben.

SAVONAROLA gehoorzaamde dit gebod eenige maanden lang, en ligtelijk zou hij, daarbij volhardende vergiffenis verkregen hebben, alzoo de Paus hem te gering achtte, om zijnen blikſem op hem af te ſchieten; maar SAVONAROLA, bezeffende, dat zijn goede naam zou lijden, door dit ſtilzwijgen, en dat zijn doel zou misſen, hetwelk hij zich met zijn prediken had voorgeſteld, keerde, met verachting van 's Pauſen bevel, weder tot zijn Ambt terug, openlijk beweerende, dat de Ban tegen hem even zoo onregtvaardig als nietig was, dewijl hij tegen Gods wil ſtreed, en nadeelig was voor het Gemeenebest. Nu viel hij den Paus en zijn ganſche Hof met de uiter-

V BOEK VIII Hoofdst. na C. G Jaar 1073. tot 1517.

ſte hevigheid aan. Hier uit ontſtond eene groote beweging; zijne vijanden ſtieten zich aan deze ongehoorzaamheid en aan deze aanvallen op den Paus, daar men thans onder bemiddeling van denzelven, met de overige Bondgenooten handelde over de overgave van *Piſa*, en hem dus te ongelegener tijd zou verſtooren. Aan de andere zijde verdedigden hem zijne vrienden, zeggende, dat men om der menſchen wil, de goddelijke werken niet mag vernietigen. Na dat men hier over vele dagen getwist had, en de Paus intusſchen in hevige *Breves* zijn misnoegen ten ſterkſte te kennen gegeven, en zelfs aan geheel *Florence* de Kerkelijke ſtraffen gedreigd had, verbood eindelijk de Overheid het prediken aan SAVONAROLA, en — hij gehoorzaamde.

Maar velen van zijne Ordensgenooten predikten in verſcheidene Kerken voort; en dewijl de tweedragt niet minder was onder de Monniken, dan tusſchen de Leeken, zoo hielden de Monniken van andere Ordens niet op, van de Predikſtoelen tegen SAVONAROLA uit te varen. Inzonderheid viel, volgens PICUS, de *Franciskaner*, FRANCISCUS APULUS, één van die ſoort, die *Zoccolenti*, (of *houtenſchoenen dragers*) genoemd worden, den *Dominikaner* DOMINICUS van *Peſchia* aan, welken SAVONAROLA in zijne plaats liet prediken, en wel bijzonder daarom, omdat deze in eene Predikatie gezegd had, bereid te zijn, om, ter bevestiging der waarheid van de leere en voorzeggingen van SAVONAROLA, als ook van de nietigheid van den tegen hem uitgeſprokenen Ban in het vuur te gaan, indien iemand van de tegen-

genpartij zulks insgelijks wilde doen. Na eenige voor- en tegenſpraak werd ook dadelijk een dag, de 7de April 1498, door den Raad bepaald, om deze vuurproeve te laten verrigten, waar toe ook SAVONAROLA zelve verſcheen, met al de Monniken van zijn Klooster, niettegenſtaande hij voor den Raad verklaard had, dat het onnoodig was, de nietigheid van den Ban met de vuurproeve te bewijzen, na zulks met redenen gedaan te hebben, welke niemand te *Rome* noch te *Florence* had kunnen beantwoorden. De dag gekomen zijnde, werd alles gereed gemaakt op het plein voor het Paleis van den Hoogen Raad; maar nu maakten de partijen wederzijds uitvlugten; welke door de Schrijvers verſchillend verhaald worden, naar mate zij of vrienden van SAVONAROLA waren of hunne berigten van vijanden hadden. Hoe het zij, er kwam niets van deze *Vuurproeve*, maar dezelve had voor SAVONAROLA de treurigſte gevolgen. Twee dagen daarna beſtormde het Volk, bij het welk hij nu zeer gedaald was, het Klooster, waar hij *Vicarius* was; terwijl hij voor de Hostie in het gebed lag, ſtreden zijne Monniken zeven uren lang, om hem te verdedigen, tot dat de Overheid hem uit haar gebied bande. Doch dewijl zijne vrienden hem niet lieten vertrekken, werd hij, benevens zijne Ordensgenooten, DOMINICUS en SILVESTER, in het Paleis der Republiek gebragt, en aldaar, tegen het gegevene woord, in eenen Kerker geworpen, nadat hij nog vooraf bij zijne Monniken zich het eeuwig verderf toegewenscht had, indien niet alles waar zij, wat van

V BOEK VIII Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

hem voorzegd was. Thans werden vijftien van zijne ergſte vijanden tot zijne Rigters beſtemd. Deze lieten hem meermalen op het wreedst pijnigen, om hem de bekentenis af te perſſen, dat zijne voorzeggingen valsch en geenszins Goddelijk waren. Doch hij herhaalde, ſlechts de woorden: Neem, Heere! mijne ziele! en bad God, als men hem eenige rust liet, op zijne knieën voor zijne beulen; zeide wel midden onder de verſchrikkelijkſte ſmarten eenige duistere en dubbelzinnige woorden, uit welke zijne vijanden met geweld eene bekentenis opmaakten, maar zonder iets te kunnen voortbrengen, wat des doods waardig was. Dus verhaalt weder zijn vriend PICUS. Maar volgens het verhaal van BURCHARD, die zijne berigten aan het Pausſelijk Hof ontving, viel dit onderzoek, (indien men anders de poging, om eenen beſchuldigden door de Pijnbank tot bekentenis te brengen, een onderzoek noemen kan) zeer tot zijn nadeel uit. HIERONYMUS, zegt hij, was al zevenmaal gepijnigd, toen hij om barmhartigheid ſmeekte, en aanbood, alle zijne misdaden te belijden en op te ſchrijven. Hij deed dit, *zoo als men verzekerde*, op meer dan 80 bladzijden. Daar onder was bijzonder het volgende; „ hij had nooit eene Goddelijke Openbaring gehad; maar wel eene verſtandhouding met verſcheidenen van zijne Ordensbroederen te *Florence* en in ver afgelegene gewesten; deze hadden hem de Biechten van geloovige Christenen met derzelver geheele namen bekend gemaakt, waardoor hij in ſtaat was geſteld, om aan de Biechtenden, zelfs wegens zonden, in het geheim beleden,

den, ſomtijds ook in het algemeen openlijke beſtraffingen te geven, en te beweeren, dat dit alles hem van CHRISTUS geopenbaard was; hij had wel ſedert meer dan twintig jaren geene doodzonde gebiecht; doch zeer vele, inzonderheid van onkuischheid, bedreven; hij had wel bijna dagelijks de Mis gelezen, maar hij had gedurende dezen tijd in dezelve nooit verder kunnen komen, dan tot het formulier van *Conſecratie*, en dus verbaasd veel ongewijde Hostiën uitgedeeld; ook had hij éénsaan zijne Monniken gezegd, dat hem geopenbaard was, dat zij zich voor vergift moesten wachten, en vervolgens had hij heimelijk zulke ſchikkingen gemaakt, dat men geloofde, de waarheid dezer verzekering in eenen vergiftigden Visch gevonden te hebben. Tusſchen BURCHARD, die hier opteekende, wat de vijanden van SAVONAROLA aan den Paus gemeld hadden, en PICUS, den vriend, ſtaat in het midden, als onpartijdig GUICCIARDINI. Deze ſchrijft: „men hield over SAVONAROLA een onderzoek met pijnigen, hoewel niet heel hard; en zijne bekentenis, in welke alle lasteringen tegen hem wegvielen, als of hij hebzuchtig of wellustig geweest was, of geheime verſtandhouding met Vorſten gehouden had, liep daarop uit, dat zijne voorzeggingen niet uit Goddelijke ingeving gevloeid waren, maar dat hij veel voorzegd had naar zijn goeddunken, hetwelk hij op de leere en overdenking der Heil. Schrift gegrond had; ook had hij daarbij geen kwaad oogmerk gehad; hij had naar geene hoogere Geestelijke waardigheid geſtreefd; maar zijn hoogſte wensch was deze

V BOEK VIII Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

geweest, dat door zijne pogingen eene Vergadering van het geheele Christelijk Gemeenebest mogt bijeen geroepen worden, in welke de bedorvene zeden der Priesteren verbeterd, en de toeſtand van Gods Kerk, welke zoo ver van hare oude geſteldheid was afgeweken, zoo veel mogelijk in die gedaante teruggebragt zou worden, welke zij terſtond na de tijden der Apostelen had; en de eer, van een zoo groot werk tot rijpheid gebragt te hebben, zou hij veel hooger ſchatten, dan de Pausſelijke waardigheid te bezitten enz."

Nu zal ons PICUS de laatſte dagen van zijnen vriend beſchrijven. Toen de Paus vernomen had, dat SAVONAROLA in boeijen was, eischte hij, dat men hem naar *Rome* zou zenden, maar de Regering van *Florence* weigerde hem dit, omdat zij voor eenen Opſtand onder het Gemeen vreesde. *Hij* zond dus, om ten minſte zijne terdoodbrenging te bevorderen, twee Afgevaardigden, die den door waken, honger en pijnen verzwakten man evenwel op nieuw op de Pijnbank lieten brengen, opdat hij eenige doodſchuldige misdaad zou bekennen. Doch zij bereikten hun oogmerk niet; desniettegenſtaande veroordeelden ze hem ter dood. Wanneer men hem den laatſten morgen, den 23ſten Mei 1498 het Avondmaal toereikte, nam hij de Hostie in de hand; belijdende tevens zijn Geloof in de Heil. Drieëenheid, en CHRISTUS biddende, om vergeving van zijne zonden. Als de Biſſchop, die hem van den Geestelijken ſtand ontwijdde, tegen hem zeide: „Ik zonder u af van de zegepralende Kerk;" gaf SAVONA-

NA-

NAROLA hem heel koen ten antwoord: „ Gij wilt zeggen, van de ſtrijdende; niet van de zegepralende; dat kunt gij niet doen." Aan eenen Priester, die hem, terwijl hij naar de gerigtsplaats gevoerd werd, vraagde: of hij uit liefde tot CHRISTUS den aanſtaanden dood gewillig leed? gaf hij ten antwoord: Zou ik om zijnent wil niet heel gaarne ſterven, die uit liefde jegens mij, zondaar, hoogst onſchuldig heeft willen ſterven?" Zijne beide Ordensbroeders werden eerst opgehangen; daarna kwam de beurt aan hem; hunne lijken werden verbrand en de aſſche in de rivier *Arno* geworpen. Hier door wilde men ongetwijfeld voorkomen, dat hunne Vereerers geene overblijffelen van hen verzamelen zouden, en toch geſchiedde dit. Onder anderen geloofde men, twee dagen daarna zijn hart in de rivier gevonden te hebben. PICUS verzocht, om een ſtuk van hetzelve, hetwelk hem dierbaar bleef, niet alleen als het overblijffel van eenen waarden vriend, maar ook dewijl bij deszelfs nadering ziekten genezen, en duivelen uit bezetenen uitgedreven zullen geworden zijn. GUICCIARDINI geeft een kort berigt van zijn uiteinde, hetwelk hij dus beſluit: Zijn dood, welken hij met ſtandvastigheid leed, maar die hem geen woord van misdaad of onſchuld afperſte, heeft het onderſcheiden oordeel over hem niet weggenomen. Want velen hielden hem voor eenen bedrieger, velen integendeel geloofden, dat zijne bekentenis, welke men gemeen gemaakt heeft, valſchelijk geſmeed is, of dat de hevigheid der pijnigingen op zijn heel teeder ligchaamsgeſtel meer vermogt heeft, dan de waarheid,

en

V BOEK VIII Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

en ontſchuldigden deze zwakheid met het voorbeeld van den Vorst der Apostelen PETRUS. —

Hetgeen toen plaats had, heeft men ſedert genoeg herhaald. SAVONAROLA is van ſommigen als een Heilige geprezen, en van anderen afgeſchilderd, als een Bedrieger, een Volksberoerder, of als een ellendige Dweeper. Toen kort daarna de Kerkhervorming doorbrak, noemde de Voorſtanders derzelve hem eenen getuige der waarheid, eenen Martelaar en Heiligen. LUTHER gaf in het jaar 1523 te *Wittenberg* zijne Overdenkingen over den 51ſten en 31ſten Pſalm uit, en zegt in de Voorrede: Men kon uit deze Heilige Overdenkingen van eenen Heiligen man zien, hoedanige mannen die verfoeilijke ſtoel des verderfs pleegt te verderven; alhoewel de *Antichrist* gehoopt had, zijne gedachtenis te kunnen onderdrukken, echter leefde hij nog, en werd van CHRISTUS gecanonizeerd door hem LUTHER; er kleefde nog wel eenige menſchelijke Theologie aan zijne voeten, met welke hij veel tijd ſchijnt bedorven te hebben, evenwel gaf hij een ſchoon voorbeeld van Geloof en vertrouwen op Gods barmhartigheid, niet op Monnikengelofte, Miſſen en Werken van zijne Orde. Bij deze hoogachting voor hem bleven de Proteſtanten tot in de laatſte tijden der XVIIde eeuw. Maar in de Roomſche Kerk bleef eene verſcheidenheid van oordeelvellingen over hem, terwijl de *Dominikanen* voortgingen, dezen hunnen Ordensbroeder, alhoewel hij in den Pauſelijken Ban geſtorven was, nog geſtadig voor eenen Martelaar te houden. Onder de Proteſtanten was JO. FRANCISC. BUDDEUS de

de eerſte, die SAVONAROLA voor eenen Bedrieger verklaarde, die zich bij gelegenheid der verwarringen te *Florence*, tot eenen herſteller der vrijheid had opgeworpen, en die daar toe niet alleen den Godsdienst misbruikt, maar ook wreede middelen in het werk geſteld zal hebben, om oppermagtig Heer van dezen Staat te worden (*). Doch eenigen tijd daarna erkende BUDDEUS zelve het zwakke van deze Verhandeling, en ſchreef er zelve eene wederlegging van (†); en erkent de eerlijkheid en opregtheid van SAVONARELA, zonder echter te ontkennen, dat hij de palen van zijn Ambt te ver te buiten gegaan was, door zoo veel deel te nemen in zaken van het burgerlijk beſtuur. Onlangs heeft de kundige Levensbeſchrijver van Paus LEO X (§), SAVORANOLA vrij ſtreng beoordeeld als eenen waren Dweeper, hem zelfs beſchuldigende, dat hij en zijne Aanhangeren door geweld en bloedvergieten tot ſtand hadden willen brengen, hetgeen zij, op eene goddelooze wijze, het Rijk van CHRISTUS noemden. Ondertusſchen blijkt het niet, dat SAVONAROLA immer eenigen geweldigen ſtap heeft aangeraden of goedgekeurd; en hoe

(*) *Exercit. Hiſt. Polit. de Artib. tyrann. Hier. Savonarolae in Parerg. Hiſt. Theol. p.* 277.

(†) *Retractatio Diſſertationis de Art. pol. cet. ibid. p.* 321-398.

(§) W. ROSCOE *Geſch. van het Leven en de Regering van Paus* LEO X. I. *Deel, Bladz.* 228. in het jaar 1808 in eene *Nederd.* vertaling uitgegeven bij den Uitgever dezes FR. BOHN.

V BOEK VIII Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073 tot 1517.

hoe het zij, zeker is het, dat hij op eene onregelmatige en in zoo ver ten minſte onregtvaardige wijze, veroordeeld en ter dood gebragt is, door de bewerkingen van den ſlechtſten der Pauſen, ALEXANDER VI.

SAVONAROLA heeft een groot getal Schriften nagelaten in de Latijnſche en in de Italiaanſche Taal, welke voorheen alle op de *Roomſche* Lijst der Verbodene Boeken geſtaan hebben, doch het grootſte gedeelte is door PAULUS IV in het jaar 1556, daar weder afgenomen. Zij getuigen allen van 's mans Godvruchtigheid en Geleerdheid, ſchoon hij in de Hoofdleerſtukken bij het ſtelſel zijner Kerk gebleven is. Een voornaam Werk, genoemd *Triumphus Crucis*, bevat in vier Boeken eene vrij grondige Verdediging van den Chriſtelijken Godsdienst. Een ander Werk *de Simplicitate Christianae vitae Libri* IV, mag een Kort Begrip genoemd worden der pligtvermanende Zedeleer; van de *Expoſitio in Pſalmos: Miſerere mei, Deus, qui regis Israel, et tres verſus Pſalmi: In te Domine ſperavi*, hebben wij reeds geſproken; nog is er van hem eene *Expoſitio Orationis Dominicae.* Twee verzamelingen van Predikatien zijn ook nog van hem overig, gehouden in het jaar 1499, de tweede van welke de merkwaardigſte in zich bevat, welker inhoud zeer dikwijls naauwe betrekkingen heeft op *Florence*, alhoewel het hoofdonderwerp, voor zoo ver zij er een hebben, meestendeels uit de Algemeene Christelijke Zedeleer ontleend is. Ook zijn er van hem Brieven overig, welke uit het Italiaansch in het Latijn vertaald zijn, (*Epistolae Spirituales et*

et aſceticae) en Verhandelingen *over de liefde van* CHRISTUS, *van het gebed en de nederigheid*; eene Verzameling van zijne Voorzeggingen (*Compendium revelationum*;) een Onderrigt voor Biechtvaders, (*Eruditorium Confeſſorum.*) Eindelijk een Handboek der Wijsbegeerte, eigenlijk der *Logica*, *Phyſica* en *Ethica*, (*Univerſae Philoſophiae Epitome*,) met een bijzonder Geſchrift, *de diviſione, ordine ac utilitate omnium ſcientiarum, nec non poeſeos ratione.* Uit deze zijne Schriften leert men hem kennen als een' kundigen zelfsdenker, wien men noch Geleerdheid noch Godvrucht ontzeggen kan, maar die door de tijdsomſtandigheden, door den indruk, welken hij met zijn prediken maakte, is medegeſleept in den draaikolk der Volksbewegingen en Burgerlijke Omwentelingen, terwijl zijne overhelling tot Dweeperij hem deed wanen, dat hij in naam van den Godsdienst het Volk zou kunnen regeren, om het dus tot deugd, vrijheid en rust te brengen. Met één woord, men kan hem beſchouwen, als een welgezind man, die betere tijden en een beter lot waardig was.

Komisch-zedelijke Predikrant.

Eer wij dit Hoofdſtuk ſluiten, moeten wij met weinige gewagen van eenen Prediktrant van vele Predikers, inzonderheid in het laatſte gedeelte van dit Tijdvak, die te gelijk hunne Toehoorders onderwijzen en vermaken wilden, zich verbeeldende, dat de zedelijke waarheden des te gemakkelijker ingang bij dezelven zouden vinden. Een der beroemdſte voorbeelden hier van, zijnde de Preeken van SEBASTIAAN BRAND over het *Narrenſchip* van GAILER VAN KEIZERSBERG

V BOEK VIII Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

BERG hebben wij reeds gemeld, hier willen wij er nog drie noemen, die deze koddige wijze van Prediken ten hoogſten trap gevoerd hebben. De eerſte van dezelven GABRIEL BARELETE, of BERLETTA, naar zijne geboorteſtad in het Koningrijk *Napels*, was een *Dominikaner* Monnik tegen het einde der XVde eeuw, van wiens Levensgevallen wij niets anders weten, maar die zich een zoo grooten naam door zijn Prediken verworven heeft, dat hij aanleiding gaf tot het ſpreekwoord: *Qui nescit Barlettare, nescit praedicare.* Zijne Predikatien zijn van het jaar 1505 tot 1585 dertienmalen gedrukt, behalve de bijzondere drukken van eenige derzelve in het bijzonder. Tot een voorbeeld van zijne te pas gebragte grappen dient de volgende plaats uit zijne Predikatie op eerſten Paaschdag, in welke BERLETTA CHRISTUS verſcheidenen laat afwijzen, die zich aanboden, om aan zijne Moeder het berigt te brengen, dat hij was opgeſtaan. „ ADAM zeide, dat is mijne zaak, dewijl ik de oorzaak van het kwaad geweest ben. Neen, zeide CHRISTUS, gij eet gaarne vijgen; gij zoudt u misſchien onder den weg ophouden. ABEL wilde de bode zijn dezer goede tijding; neen, zeide CHRISTUS, gij zoudt KAÏN kunnen ontmoeten, die u dood zou ſlaan. NOACH nam het op zich; maar tegen dezen was het: Gij zult niet gaan, omdat gij van den drank houdt. JOANNES *de Dooper* mogt niet gaan, omdat hij een haren kleed droeg. De bekeerde Moordenaar kon niet, omdat hem de beenen gebroken waren. Eindelijk werd een Engel gezonden, die terſtond begon te zingen:

gen: *Regina coeli! laetare, alleluja; resurrexit, ſicut dixit, alleluja.* Hij laat den Heil. Geest, als CHRISTUS hem op de wereld wil zenden, deze zwarigheid daartegen maken, dat de menſchen hem, even gelijk den Zaligmaker, mogten mishandelen; eindelijk beſluit hij, in eene andere gedaante te verſchijnen, welke zij zich niet verſtouten zouden, aan te raken. BARLETTA ſchetst het karakter van eenen ſlechten Priester, die elke bede van het *Onze Vader* met huisſelijke beſchikkingen afbreekt, en bij voorbeeld, bij de vierde zijne keukenmeid toeroept, dat zij de kat niet aan de worst moet laten komen. Evenwel weet hij tusſchen beide heerſchende buitenſporigheden en godgeleerde dwalingen met veel ernst te beſtrijden. Zoo heeft hij, in eene bijzondere Predikatie, het goddeloos gevoelen, gelijk hij het noemt, van de onbevlekte ontvangenis van MARIA met vele redenen, inzonderheid uit de beſtendige Overlevering, wederlegd.

OLIVIER MAILLARD, een *Franciskaner* te *Parys*, Hofprediker des Konings van *Frankryk* en des Hertogs van *Burgondië*, die in het jaar 1502 geſtorven is, en MICHAEL MENOT, zijn Ordensbroeder en Profesſor der Theologie in dezelfde Hoofdſtad omtrent het jaar 1517 zijn twee andere Predikers van hetzelfde ſlag. Ongetwijfeld hebben zij, even als BARLETTA, hunne Kansſelredenen in de Volkstaal gehouden, welke vervolgens ten gebruike van andere Volken in het Latijn in het licht gebragt zijn. MAILLARDI *Sermones de Adventu, Quadrageſimales, Dominicales etc.* zijn ſedert het jaar 1494

V BOEK VIII Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

meermalen in *Frankryk* gedrukt. De Vastenpreeken van MENOT zijn te *Parys* in het jaar 1519 en naderhand meermalen uitgegeven. Het is blijkbaar, dat een van hunne hoofdoogmerken was, om zich tegen de heerschende ondeugden hunner Medeburgeren te verzetten; en het zedenbederf van *Parys*, bijzonder ten aanzien der Geestelijkheid, moet naar het beeld, hetwelk zij daarvan ontwierpen, heel boos geweest zijn. Ook geven zij somtijds goede lessen omtrent de noodige verbetering, gelijk MAILLARD op eene plaats, waar hij van de Aflaatpredikers, (*Bullatores*) spreekt, zijne Toehoorders vraagt: „ gelooft gijlieden wel, dat een Woekeraar, vol ondeugden, die vele duizenden zonden begaan heeft, wanneer hij zes zilveren penningen in de bus steekt, daardoor vergeving van alle zijne zonden verkrijgt? Waarachtig het is voor mij moeijelijk, om dit te gelooven, en nog moeijelijker, om het te prediken." Doch, om niet te zeggen, dat zij de gronden der Christelijke Godzaligheid weinig of niet kenden, hunne afschilderingen en bestraffingen zijn meestendeels zoo belagchelijk en koddig, en over het geheel, zoo onbetamelijk, en zelfs somtijds zoo geheel gemeen gesteld, dat zij in plaats van eenig nut te doen, slechts wat tijdverdrijf geven konden. Zoo zegt MAILLARD op eene plaats: *Domini Justitiarii et Raptores, si ita sit, ego commendo vos ad omnes diabolos. De troys choses Dieu nous garde: de cetera de Notaires, de pro quo d'Apothicaires, et de bouchon de Lombard friscaires.* Hij beschrijft *Parys* als een algemeen hoerhuis, waar de Geestelijk-

lijkheid het meest aan toebrengt, en voegt er dan bij: *Ad triginta mille diabolos iste agendi modus!* Dat het danſen van den Duivel afkomſtig is, bewijſt MENOT op de volgende wijze: *Chorea est iter circulare, Diaboli iter est circulare; ergo Chorea est motus Diaboli;* en dat de Duivel in een' kring rondloopt, vindt hij heel klaar, in deze plaats uit JOB: *Circuivi terram.* Volgens hem heeft CHRISTUS ſlechts daarom PETRUS verboden, zijn zwaard te gebruiken, omdat hij er geheel geen verſtand van had, hoe hij het gebruiken moest; gelijk men dit gezien had, dewijl hij, in plaats van MALCHUS den kop te kloven, hem ſlechts een oor afhieuw: Juist als of een mensch, die niet lezen kan, met een boek loopt. Men zou, zegt hij op eene andere plaats, eer eenen ſtal van veertig paarden kunnen ſchoonmaken, eer eene vrouw zich gekleed en opgetooid heeft. — Maar het is noodeloos, meer voorbeelden bij te brengen. Deze Preektrant gaf naderhand gelegenheid, dat men, ſedert de XVIde eeuw, in *Italië* van zeldzame ſprookjes en grappige invallen plagt te zeggen: *Dat is goed voor eene Predicatie,* (*Questo è buon per la predica,*) een nog in zwang gaande ſpreekwoord, het welk de vermaarde Kardinaal HIPPOLYTUS VAN ESTE het eerst gebruikt heeft.

JAN BRUGMAN.

Men maakte van zulke wijze van Prediken meermalen gebruik, om het gemeene volkske aan zijn' ſnoer te krijgen, en Overheden en Regeerders te dwingen. Een voorbeeld daar van was in het jaar 1462 te *Amſterdam* JAN BRUGMAN, door wiens prediken, het Minderbroeders Klooster, zeer tegen

V BOEK VIII Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

dank der Regering, werd ingenomen door eene andere ſoort van Minderbroeders, *Obſervanten* genoemd, daar het, ſedert vele jaren, door de *Gaudenten* was bewoond geweest. Deze JAN BRUGMAN was geboortig van *Kempen*, en Voorlezer der Godgeleerdheid in het Minderbroeders Klooster van *St. Omer*, wien de tong zoo wel hing, dat hij het Volk daarmede wist te leiden, waar hij het hebben wilde; waar van nog een ſpreekwoord is gebleven: *Al kondt gij praten, als* BRUGMAN! Somtijds trok hij een Briefje uit den zak, waar uit hij, zoo het heette, zich zelven eenige vragen deed, die hij terſtond beantwoordde, waar van het volgende een voorbeeld zij: „ Och BRUGMAN, BRUGMAN, wat „ erger quaedt menſche plagſtu te weſen! du plagh„ ſte te gaen met lange meſſen, bordeelen te hel„ pen houden; ſegg mij, BRUGMAN, waerom bistu „ gekomen? om die noch te houden? Trouwen, „ neen. Du wilſte die nu verjaegen, ſoo daer an„ ders, Godt betert, niemant en is, die die denkt „ te verjaegen. BRUGMAN, bistu gekomen om „ Schoutambachten en Kerken te verpachten? „ Neen, du en wilſte immer geen *Simony* doen, „ maar ſimpelijk gaan in een arme verworpen lapte „ kapken. BRUGMAN, wilſtu Pater, eerſte Kloos„ ter, alle andere Kloosteren, ende ook die Paro„ chiekerken verderven? Trouwen, neen. BRUG„ MAN, wilſtu biecht hooren om gelt? Trouwen, „ neen. BRUGMAN wil de ſchapen haer wolle laten, „ ende gaerne een jegelick ſijn biecht hooren om „ Gods wille, ſonder geldt. BRUGMAN, wilſtu ook

„ van

„ van den luiden loopen die peſtilenci hebben, als „ ſommige wel doen? Trouwen, neen: du wilſte „ altoos daar bij blijven, ſijn ſij rijk off arm: dij- „ nen mont op heuren mont leggen, ende ter doot „ toe daar bij blijven." Doch, hij verzuimde ondertuſſchen niet, te kennen te geven, waar 't hem meest om te doen ware. Als hij de aandacht van het gemeen genoegzaam meende opgewekt te hebben, trok hij een kruisbeeld uit de mouw; de Gemeente, terwijl hij het om hoog hield, aanſprekende, in dezer voege: „ Gij goede luiden, gij hebt „ wel gehoort, waerom ik met mijne arme ſchame- „ le Broederkens hier gaerne mit u woonen, ende „ een arm ſnoode Kloosterken hebben ſoude, om u „ allen den weg des eeuwigen levens te wijſen, en- „ de daer in te helpen. Maer overmits datter eeni- „ ge ſijn, die gaerne behinderen ſouden, mogten „ ſij, dies nochtans geen magt hebben en ſullen; „ wilt wel doen ende bidden devotelijk voor die „ luijden, op dat ſij van heuren quaden opſet in „ deſe ſaeke aflaeten. Ende lieve vrienden in Chris- „ to, want wij hier doch blijven willen, ende wij „ wel bijſtant en de hulpe behouwen ſullen, om in „ deſe ſaeke tot onſe meeninge te komen, ſoo be- „ geer ik om den gekruisten Godt, daerna dit Crui- „ cifix gemaekt is, dat alle die geen, hier nu tegen- „ woordig weeſende, die bij ons blijven willen ons „ niet off te gaan, dat die heur vinger op ſteeken „ willen." Op zulke woorden ſtaken velen de vingers op. Eenigen, die digt bij den Predikſtoel zaten, riepen: Heere, wij willen bij u blijven ter

V BOEK VIII Hoofdſt. na C. G Jaar 1073 tot 1517.

dood toe: waarop BRUGMAN hernam, dat hij zijnen ouden hals daar voor laten wilde. — Deze BRUGMAN overleed in het jaar 1473 te *Nieuwmegen*. Hij heeft eenige *Aanmerkingen over 's Heeren lijden* geſchreven, als mede *een Leven van de Schiedamſche Heilige* LEDWIN, LIDWIG of LYDEWYD.

Men behoeft zich niet te verwonderen, dat het, bij zulke wijze van Prediken dikwijls in de Kerken niet heel geſchikt toeging. Trouwens in eene keure van *Amſterdam* van den jare 1465 wordt niet alleen verboden, in de Kerken of op het Kerkhof, *eenig rumoer* of *toeloop* te maken; maar ook verklaard, dat, op het Kerkhof of in de Kerken, een mes of ander geweer te trekken, met de regterhand; iemand te kwetſen, met den hals geboet, en iemand te dooden, als moord geregt zou worden (*).

NEGENDE HOOFDSTUK.

V BOEK IX Hoofdſt. na C. G Jaar 1073. tot 1517.

Geſchiedenis der Godsdienst - verſchillen. Ware of gewaande Ketterijen. Vervolgingen, enz.

Overgang.

Wij komen thans tot een in de Geſchiedenis der Christelijke Kerk zeker onaangenaam en ſtootend onderwerp, maar desniettemin belangrijk en leerzaam, daar hetzelve ons doet opmerken, hoe menſchelijke drif-

(*) Zie WAGENAAR *Amſterd.* I. *Stuk*, *Bladz.* 153-155. 1760 *fol.*

driften en hartstochten, heerschzucht, onkunde en de kracht der vooroordeelen en der dweeperij, het gezond verstand, gevoel van menschelijkheid en liefde tot waarheid bestrijden, en niet zelden geheel schijnen te verwoesten en te vernietigen. Elk Lezer begrijpt ligtelijk, dat er gesproken wordt van twisten en verschillen over den Godsdienst, van ware of gewaande Ketterijen en de middelen, gebruikt en aangewend, om dezelve te beteugelen, te straffen en onder te brengen, al het welk, tot schande van den Christelijken naam, in de vroegere eeuwen reeds had plaats gehad, maar in de eeuwen, gedurende het tegenwoordig Tijdvak verloopen, tot die hoogte geklommen was, dat het stroomen menschenbloed gekost heeft, eer een weldadiger licht, op het einde van hetzelve begon door te breken, hetwelk gaandeweg zich meer verspreidende, de gemoederen tot meer bedaardheid bragt, en den eenigen waren weg om het Christendom tot zijne eigenaardige heilaanbrengende natuur weder te herstellen, den weg van onpartijdig onderzoek, en redelijke Schriftverklaring, ontdekte en aanwees.

Algemeene en bijzondere Verdedigers van het Christendom.

Ondertusschen verdubbelden gedurende de eerste helft van dit Tijdvak verscheidene Schrijvers hunne pogingen, zoo in de Oosterssche als Westersche Kerk, om het Leerstelsel van hnnne Kerk en derzelver regtzinnigheid te beveiligen tegen alle oude en nieuwe vijanden, Heidenen, Joden, Muhammedanen, en Ketters.

EUTHYMIUS ZIGABENUS.

Onder dezen moet in de Oosterssche of *Griekssche* Kerk geteld worden EUTHYMIUS ZIGABENUS, Mon-

V BOEK IX Hoofdſt. na C G. Jaar 1073 tot 1517.

nik te *Konſtantinopolen*, dien wij reeds onder de Uitleggers van den Bijbel hebben leeren kennen. Hij ſchreef, omtrent het jaar 1118 een wijdloopig Boek van dezen Inhoud, onder den Titel van: *Leerſtellige Wapenrusting* of *Magazijn der Regtzinnigheid* (Πανοπλία δογματικὴ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως,) hetwelk in het oorſpronkelijke ſlechts één enkele keer gedrukt is in het jaar 1711 in Folio, te *Tergovisto*, de hoofdſtad van *Wallachië*, in welke uitgave echter, uit vrees voor de *Turken*, de afdeeling tegen de *Saracenen*, en het een en ander over de Drieëenheid is weggelaten. Bijzondere afdeelingen zijn door onderſcheidene Geleerden uit Handſchriften medegedeeld. Het bevat 24 Klaſſen of Titels, onder welken de Schrijver zijne verzameling gebragt heeft. De eerſte Afdeeling is gerigt tegen de *Epikuristen*, die God en de Voorzienigheid loochenen en tegen de Afgodiſche *Grieken*. De tweede Afdeeling handelt *van den Vader*, *Zoon en Heil. Geest*. In de derde heldert de Schrijver door omſchrijving eenige bijzonderheden op over de Leere van God en zijne eigenſchappen, uit DIONYSIUS den *Areopagiet*, waar onder ſlechts weinige goede, maar vele ſpitsvinnige mijſtieke en voor misduiding vatbare voorkomen. In het vierde en de drie volgende Artikelen zijn plaatſen uit de Kerkvaderen verzameld, gelijk het geheele werk hoofdzakelijk uit zoodanige verzamelingen beſtaat, ten bewijze, dat God onbegrijpelijk is; voorts over de namen van God, over de Schepping, en over de menschwording van Gods Zoon.

Met

Met de achtſte Afdeeling begint eigenlijk eerst bij name de wederlegging van gevoelens ſtrijdig met het Christendom. De *Joden* bekleeden hier de eerſte plaats, vervolgens VALENTINUS, MARCION, MANES, voornamelijk de *Arianen*, MACEDONIUS, APOLLINARIS, de *Nestorianen*, *Eutijchianen*, *Afthardoceten*, *Theopaſchiten*, *Monotheliten*, Beeldſtormers, *Paulicianen*, *Maſſalianen*, *Bogomilen*, en *Saracenen*, of *Muhammedanen*. Als een Aanhangſel is achter aan gevoegd het Berigt van FOTIUS aangaande de *zeven Algemeene Kerkvergaderingen*. Wezenlijke waarde ten aanzien der behandeling heeft dit Werk niet, alleen heeft het zijne nuttigheid om kort bijeen te leezen, wat men in de oude *Griekſche* Kerk voor het dienſtigſte plag te houden, tot wederlegging van het geen men als Kettersch aanzag. PETR. FRANC. ZINO, die eene Latijnſche vertaling van dit Werk te *Venetië* in het jaar 1555 in *folio* liet drukken, heeft in dezelve de XIIIde *afdeeling* weggelaten, in welke de *uitgang des Heil. Geestes van den Vader alleen* door FOTIUS verdedigd wordt, tegen den Paus (Κατὰ τὸν τῆς παλῆς Ρώμης.)

Hoe geliefd ook dit Werk van EUTHYMIUS in de *Griekſche* Kerk was, vond echter honderd jaren daarna, een *Grieksch* Staatsman, NICETAS ACOMINATUS of CHONIATES, die onder de Geſchiedſchrijvers gemeld is, nog veel in hetzelve aan te vullen. Hij ſchreef, ten gebruike van eenen vriend, die, na de verovering van *Konſtantinopolen* door de *Franken*, in het jaar 1204, deze gewesten verlaten had, eenen *Schat der Regtzinnigheid* (Θησαυρὸς ὀρθοδοξίας,)

NICETAS CHONIATES.

V BOEK IX Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

ſtas,) in 27 Boeken verdeeld; in welk Werk hij, naar den leiddraad van het regtzinnig Leerſtelſel alle Ketterſche en ſcheuringmakende Partijen, welke tot op zijnen tijd ontſtaan waren, deels met hulp der Kerkvaderen, deels met zijne eigene gronden beſchrijft. Dit Werk is tot hier toe nog nooit geheel gedrukt, alleen zijn de vijf eerſte Boeken door PIETER MOREL in het Latijn vertaald, te *Parys* in het jaar 1569. 8vo uitgegeven. — Andere, veel min beteekenende Schriften van dezen inhoud uit dezelfde Kerk, zoo als *het gedicht* van den geſchiedſchrijver JOANNES ZONARAS *tegen alle Ketters*, behoeven op zijn hoogst ſlechts genoemd te worden.

In de Weſterſche Kerk Liber adverſus haereſes.

In de *Weſterſche* of *Latijnſche* Kerk heeft men, vooral niet minder dan in de *Oosterſche* of *Griekſche* insgelijks zich op deze wijze bevlijtigd. Een ſoortgelijk Boek (*adverſus haereſes Liber*,) ſtaat met den naam van ABELARD onder deszelfs Werken. Doch, behalve dat het in de Handſchriften niet aan hem wordt toegekend, bevat het eigenlijk ſlechts eene wederlegging der *Albigenzen*, met zulke bijzonderheden, welke men in zijnen tijd nog niet kennen kon. Ook verdient een klein Geſchrift van HONORIUS van *Autun*, een Wijsgeer van dezen tijd, (*de haereſibus*) waarin 8 Joodſche, 9 Heidenſche en 77 Christen-Ketterijen, alleen tot aan de *Agnoëten* toe, worden opgegeven, geene verdere aanmerking.

THOMAS AQUINAS.

Maar des te merkwaardiger is de *Verdediging van het Katholijk geloof tegen de Dwalingen der Heidenen* van den Heil. THOMAS van *Aquino*. Deze

Ver-

Verdediging beſtaat uit *vier Boeken*. Voor alle dingen merkt THOMAS aan, dat het moeijelijk zij, om bijzondere dwalingen te beſtrijden, eensdeels, omdat zij niet bekend genoeg zijn, anderdeels, omdat de *Muhammedanen* en *Heidenen* de Heilige Schriften der Christenen niet aannemen, door welke zij overtuigd kunnen worden, waarom het noodig is, zijne toevlugt tot de natuurlijke Rede te nemen. — Ondertuſschen kan de waarheid van God op eene tweeledige wijze geopenbaard worden. Te weten, ſommige dingen zijn van hem waar, welke alle begrip der Rede te boven gaan, maar ook andere, welke de Rede bereiken kan.

Om dus te beginnen, met hetgeen de Rede ook kan naarvorſchen, onderzoekt THOMAS vooreerst *de leere van God* in het gemeen; vervolgens *den oorſprong der ſchepſelen van God*; eindelijk ook *derzelver betrekking tot God*; als hun hoogſte doel. Dit maakt den Inhoud der *drie* eerſte *Boeken* uit. In het *vierde Boek* laat hij die leerſtukken volgen, welke *boven de Rede gaan*. Hier handelt hij weder *van God:* de leere der Drieëenheid; deels van zijne *Werken:* de Menschwording van zijnen Zoon, en het geen daarmede verbonden is; deels van de *laatſte lotgevallen des menſchen:* de Opſtanding en derzelver gevolgen. Er is, bijzonder in de *drie* eerſte *Boeken* van dit Werk veel goeds, maar bij het *vierde* heeft hij er geheel niet aan gedacht, dat hij een bewijs van de waarheid en goddelijkheid van de Joodſche en Christelijke Openbaring aan zijne partijen, de Heidenen en Muhammedanen verſchuldigd was.

Een

V BOEK IX Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517

Een werk van ALVARUS PELAGIUS, een *Spaanſche* Franciskaner omtrent het midden der XIVde eeuw, en Biſchop te *Silves* in *Algarbië*, genoemd *Collijrium adverſus haereſes*, is nooit gedrukt; maar wel zijne *Summa de planctu Eccleſiae*, een tafereel van den treurigen zedelijken toeſtand der Geestelijken en Leeken in zijne Kerk, is meermalen gedrukt geworden.

MARSILIUS FICINUS.

Maar in de XVde eeuw gaf de vermaarde Wijsgeer MARSILIUS FICINUS zijn werk uit: *voor de waarheid van den Christelijken Godsdienst (de Religione Christiana et fidei pietate, ad Laurent. Medicem, patriae ſervatorem,)* hetwelk het Werk van THOMAS AQUINAS zoo ver overtrof, als FICINUS denzelven in Klasſieke Geleerdheid te boven ging. In dit Boek is het merkwaardig, dat FICINUS, alhoewel een Wijsgeer, wien het geheel niet aan ſcherpzinnigheid ontbrak, voor de waarheid en Goddelijkheid des Christendoms, juist geene Wijsgeerige gronden gebruikt, ten minste dat hij aan dezelve ſlechts eene ondergeſchikte plaats aangewezen heeft. Daartegen zocht hij de Geſchiedkundige bewijzen des te meer te ſcherpen: onloochenbare, of wel enkel door zwakke uitvlugten beſtredene daadzaken, bevattelijk en overtuigende voor iedereen te maken, welke men niets van gelijke zekerheid, menigvuldigheid en ſterkte in den Stichter van eenen anderen Godsdienst tegen kon ſtellen. Hij is de eerſte, die dit bewijs met eenig geluk heeft weten te ontwikkelen. Men vindt bij hem vele geleerde belezenheid, en niet weinige ſcherpzinnige aanmerkingen, in eenen vrij goe-

den

den ſtijl voorgedragen, ſchoon het te gelijk niet zwaar zou vallen, gebreken in zijn werk op te zoeken, zoodanige zijn: gebrek aan eenen hoogeren trap van naauwkeurigheid in de ontwikkeling van het bovengemelde bewijs; verſcheidene zoutelooze verklaringen en toepaſſingen van Bijbelplaatſen; ook onvoldoende beantwoordingen van tegenwerpingen der Joden tegen het Kerkelijk Leerſtelſel. Doch men kon naauwelijks van zijnen leeftijd meer verwachten, dan hij werkelijk verrigt heeft. Niet zelden beroept hij zich in dit Werk op Wijsgeerige ontwikkelingen in zijne *Theorie*. Dit is een groot Werk onder dezen Titel: *Theologiae Platonicae de immortalitate animorum Libri* XVIII, in hetwelk hij zulke menigte van gronden voor de onſtoffelijkheid en onſterfelijkheid der ziele heeft aangevoerd, als bij eenig Wijsgeer van oude of nieuwer tijden zal gevonden worden, waartoe hem de *Platoniſche* Wijsbegeerte vele hulpmiddelen aanbood, hoewel hij zich niet zelden door dezelve en vooral door de *Nieuw Platoniſche*, tot eene zeldzame Mijſtiekerij en losſe beſpiegelingen liet misleiden. Deze werken verdienen niet, dat zij door Schriften van latere Verdedigers van het Christendom, geheel in vergetelheid geraken.

In het bijzonder werden in dezen tijd de verſchillen met de *Joden* en *Muhammedanen* in verſcheidene geſchriften voortgezet, doch veelal nutteloos en zonder het gewenschte doel te beſchieten. De meeſte Christelijke Godgeleerden waren onkundig in de talen, in welken de Godsdienſtige geſchriften van beiden waren beſchreven, en bij de Joodſche Uitleggers

Schriften tegen de Joden. GUIBERT.

V BOEK IX Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

gers vergeleken, naauwelijks ſchoolknapen; de uitwendige gedaante van den Christelijken Godsdienst in deze eeuwen was voor de *Joden* en *Muhammedanen* ergerlijk, hier bij kwam de bitterheid en wederzijdſche haat, welke nog vermeerderd werd, door de oorlogen en vervolgingen, tegen hen ondernomen. Wij hebben, bij gelegenheid, reeds gemeld van verſcheidene *wederleggingen* tegen *Joden* en *Muhammedanen* geſchreven, hier mogen wij nog gewagen van een Boek van den beroemden Abt GUIBERT in de XIIde eeuw tegen de Joden (*Tractatus contra Judaeos*,) in het welk hij de leere der Christenen van de Menschwording, het Lijden en de Opſtanding van Gods Zoon, van de Drieëenheid, en van de afſchaffing der *Mozaiſche* Wet, als ook de aanbidding van het Beeld en Kruis van CHRISTUS met de toen gewone redenen en plaatſen uit den Bijbel verdedigt. Uit dit geſchrift verdient aangemerkt te worden, dat hij in de Inleiding hevige klagten uitſtort over eenen Graaf van *Soisſons*, die niet alleen den Godsdienst der *Joden* beſchermde, maar ook hunne ſpotternijen met het Christendom herhaalde; en dat hij in het ſlot van eenen Geeſtelijken vermeldt, die, dewijl hij in eenen twist met eenen Jood niet te regt kon komen, tot deszelfs overtuiging in den naam van JEZUS eene gloeijende kool onbeſchadigd de deur uitdroeg, zonder dat hij evenwel den Jood daardoor bekeeren kon.

ALFONSUS DE SPINA.

Wij hebben van andere Schrijvers tegen de Joden, gelijk wij zeiden, reeds gewaagd, bij voorbeeld van den Spanjaard HIERONYMUS A SANCTA FIDE, voorheen

heen als Jood, R. JOZUA LORKI genoemd; den *Duitſchen Dominikaner* PIETER SCHWARTZ, VICTOR DE CARBEN, insgelijks voorheen een *Rabbi*. Dit weinige nog van het Werk van ALFONSUS DE SPINA, genoemd *Fortalitium fidei contra Judaeos, Saracenos, aliosque Christianae fidei inimicos*. Dit Werk beſtaat uit vier Boeken, ook weder in bijzondere Afdeelingen geſmaldeeld. Het *eerſte* Boek toont met eene ſlechts matige bekwaamheid, dat alle kenteekenen van den waren MESSIAS in JEZUS vervuld zijn geworden. Het *tweede* is geheel tegen de Ketters gerigt. In het *derde* worden de *Joden* aangevallen. Het *vierde* Boek heeft eenige waarde voor de Geſchiedenis, dewijl daarin na eene verdediging van het Christendom tegen de *Muhammedanen*, de veelvuldige Oorlogen der Christenen met de *Arabieren*, inzonderheid in *Spanje*, hoewel niet zonder partijdigheid, beſchreven worden.

De voorheen gemelde vermaarde Schriftverklaarder, NICOLAAS VAN LYRA, heeft verſcheidene Verdedigingsſchriften voor het Christendom tegen de *Joden* nagelaten: *Tractatus de Meſſia, ſive probatio adventus Christi per ſcripturas a Judaeis receptas; Diſpoſitio contra perfidiam Judaeorum; Quaestio de incarnatione Verbi adverſus Judaeos; Libellus contra Judaeum quendam, ex ipſis verbis Euangelii ſecundum Matthaeum, Christi divinitatem impugnantem.* Ook heeft SAVONAROLA uitgemunt door zijne *Zegepraal van het Kruis.* NICOLAAS VAN LYRA

Een *Griekſche* Godgeleerde, THEOFANES, Aartsbiſchop van *Nicea*, die omtrent het jaar 1370 en ver- THEOFANES van Nicea.

V BOEK IX Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073 tot 1517.

vervolgens kan geleefd hebben, verdient hier nog eene plaats. Behalve twee *Brieven* aan de Kerkelijken van zijn Kerſpel en aan zijne Gemeente in het algemeen, heeft hij een groot Werk *tegen de Joden* geſchreven, hetwelk echter nooit gedrukt is geworden.

Bijzondere Twisten.

Behalve deze algemeene twistſchriften is in de tegenwoordige tijden een groot getal *Theologiſche Twisten* gevoerd. Over het geheel kan men van de *Scholastieke Godgeleerdheid* zeggen, dat zij enkel twistvoerend was, en de ſchranderſte en vlugſte twistvoerders vormde; over de *Scholastieke* Godgeleerdheid zelve werd getwist, en hevig waren de verſchillen tuſſchen de twee hoofdpartijen, de *Thomisten* en *Scotisten*, een van hunne hoofdverſchillen betrof de *onbevlekte ontvangenis* der Maagd MARIA; ook waren er nog verſchillen over de *Leere van het Avondmaal*; de twisten met ABELARD, de moeijelijkheden met ARNOLD van *Brescia*, de twist met de *Franciskanen* over hun *Eeuwig Euangelie*, over de ware geſteldheid der *Euangeliſche armoede;* over het gebruik van den *kelk* of *beker* in het Avondmaal; over het *aanſchouwen* van God door de Zaligen met Paus JOANNES XXII. BRADWARDINS uitſpraak over de heerſchende *Pelagianerij* in de Kerk, de twisten van REUCHLIN met de *Keulſche* Godgeleerden over de Boeken der *Joden;* dit alles is op zijne plaats reeds voorheen behandeld.

Nestorianen en Jakobiten.

Doch er is nog het een en ander overig, hetwelk hier toe behoort. In de Geſchiedenis der XIde eeuw is aangemerkt, dat de oude twist in de *Griekſche* Kerk

Kerk met de *Nestorianen* of *Chaldeeuwſche* Christenen, en met de *Jakobiten*, welke in later tijden *Kopten* heeten, reeds ſedert eenigen tijd genoegzaam opgehouden was. Thans op het einde dier eeuw werd dezelve door de Weſterſche Christenen, bij gelegenheid der Kruistogten, weder vernieuwd. Zoo dra de Kruisvaarders in het jaar 1099 *Jeruzalem* hadden ingenomen, verboden zij terſtond den *Jakobiten*, die in hun oog Ketters waren, de Bedevaarden naar het Heil. Graf, en lieten hun niet ééns toe, om in de ſtad te komen. Thans leerden de *Jakobiten* het Geloof en de Zeden der *Latijnſche* Christenen nader kennen, en begonnen ſedert dezelve in geſchriften aan te vallen, en voornamelijk de ſchandelijke Zeden der Kruisvaarderen af te ſchilderen. Onder anderen ſchreef hun vermaarde Biſſchop van *Amida* in de XIIde eeuw, DIONYSIUS BARSALIBI eene verklaring der *Liturgie*, opdat hun *Metropolitaan* van *Jeruzalem* hunne Kerkenorde tegen de *Franken* des te beter zou kunnen verdedigen (*).

De Geſchiedenis dezer beide Partijen zelve, welke van de *Grieken* allengs meer als Scheurzieke dan als Ketterſche Christenen aangemerkt werden, bevat, behalve hetgeen reeds verhaald is, van de uitbreiding des Christendoms in *Oost-* en *Noord-Azië* door de *Nestorianen* en van den Bijbelſchen Canon en de Schriftuitleggers der *Jakobiten*, weinig belangrijks.

RE-

(*) RENAUDOT *Hiſt. Patriarch. Alexandr. p.* 479, *Sq.*

V BOEK IX Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

RENAUDOT (*) en ASSEMANI (†) geven de lijst der Opvolging van de *Antiochiſche Patriarchen* der *Jakobieten*; van ABULFARADSCH of BARHEBRAEUS, den beroemdſten onder hunne Schrijveren, *Mafriaan* of *Primas Orientis* omtrent het midden der XIIIde eeuw, is onder de Geſchiedſchrijveren van dien tijd berigt gegeven. Afwisſelende lotgevallen ten aanzien der vrije Godsdienstoefening onder de *Muhammedaanſche* Vorsten; inwendige twisten onder de *Jakobiten*, ſchikkingen wegens Kerkelijke gebruiken, enz., vullen meestendeels hunne Geſchiedenis. Onder de merkwaardigheden van hunne Kerkelijke plegtigheden, is het voortdurende gebruik der Beſnijdenis benevens den Doop, ſterk in het oog vallende. Dezelve was ſedert vele eeuwen bij de *Kopten* ingevoerd; doch echter onder die bepaling, dat hunne Zonen niet eerst na den Doop mogten beſneden worden; doch naardien deze laatſte gewoonte nog ſteeds niet geheel onder hen afgeſchaft was geworden, zoo gebood hun Patriarch MACARIUS, omtrent het begin der XIIde eeuw, dat de Beſnijdenis altijd voor den Doop voorafgaan zou. Of het een vooroordeel geweest is, hetwelk bekeerde *Joden* het eerst onder de *Kopten* gebragt hebben; dan of de Beſnijdenis reeds ſedert de oudſte eeuwen der wereld, gelijk zij bij de meeste volken, zonder eenige betrekking tot den Godsdienst, in gebruik was, ook in *Egypte* behouden zij, kan niet be-

(*) *l. c. pag.* 418.

(†) *Bibl. Orient. Tom.* II. *pag.* 321.

beſlist worden. Doch ten minſte weet men, dat de naburige *Ethiopiſche* of *Abijſſiniſche* Kerk tot heden toe eene hooge en bijkans bijgeloovige waarde op het behouden dezer plegtigheid geſteld heeft.

Jegens de *Nestorianen* waren de *Kalifen* al in vroegere tijden veel gunſtiger gezind dan jegens andere ſoorten van Christenen; nu werd wel het *Kalifaat* in het jaar 1259 door de *Mogollen* vernietigd, maar de *Nestorianen* bleven bij derzelver Opperhoofden weder boven andere Christenen beſcherming en vrijheid genieten, en hadden zelfs aan het Hof der *Mogolſche Chans* zoo veel ingang, dat zij daar hunnen Godsdienst geliefd maakten, wat er dan ook zij van de voorgewende bekeering van ſommigen derzelven tot het Christendom. Tegen het einde der XIIIde eeuw leden zij wel met andere Christenen, onder de Regering van den *Chan* CAZAN eene harde vervolging, dan dezelve nam ſpoedig een einde. Ook is het reeds uit de Geſchiedenis van de uitbreiding des Christendoms bekend, in hoe vele landen van *Azië*, tot in *China* toe, de *Nestorianerij* ten dezen tijde zeer vele aanhangers gevonden hebbe, als ook dat men den beruchten *Priester* JOANNES tot hunne Kerkgemeenſchap brengen moet.

Gewiſſer zijn de berigten van de *Vereeniging* der *Nestorianen* en *Jakobiten* met de *Roomſche* Kerk, welke omtrent het midden der XIIIde eeuw plaats gehad zal hebben. Men heeft wel verhaald, dat reeds veel vroeger zoodanige vereeniging tot ſtand zou gekomen zijn, maar zonder vaſten grond. ARA of *Rabban* ARA, omdat hij een Monnik was, *Vica-*

V BOEK IX Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

rius van SABARJESU, welke laatstgemelde ſedert het jaar 1226 als *Patriarch* het beſtuur had van de groote *Neſtoriaanſche* Kerk in *Azië*, zond in het jaar 1247 aan den Paus eenen Brief, in welken hij tevens overzond eene Geloofsbelijdenis van den Aartsbisſchop van *Niſibis*, welke nog van twee Aartsbisſchoppen en Bisſchoppen onderteekend was. Deze Geſchriften bewijzen ondertusſchen wel aan den Paus, dat zij even zoo regtzinnig waren als hij, evenwel is er geene ſpoor in te vinden, van eene volkomene Geloofsvereeniging met hem, veel minder van eenige onderwerping aan zijne Heerſchappij.

Te gelijker tijd zullen ook de *Jacobieten*, gelijk men wil, zich genegen getoond hebben tot vereeniging met de *Roomſche* Kerk. Hun Patriarch ſchreef aan den Paus INNOCENTIUS IV, en zond hem insgelijks zijne Geloofsbelijdenis over, gelijk ook eene tweede en derde den Paus ter hand kwam. Alle deze ſtukken nogtans, onderſteld, dat zij echt zijn, en in de overzetting niets geleden hebben, waaromtrent reden is, om te twijfelen, toonen wel, dat de *Jakobieten*, ten minſte in *Azië*, de heerſchappij van den Paus eenigermate hebben willen erkennen, maar even zeer blijkt het: dat zij niet volkomen tot de *Roomſche* Kerk zijn overgegaan, en dat hunne onderwerping ſlechts van korten duur en geringe uitwerking geweest is, leert het vervolg der Geſchiedenis.

Armeniers en Maroniten.

Volkomener ſchijnen zich de *Armeniërs*, ten minſte een deel derzelven met hunnen Koning, aan den Paus

Paus onderworpen te hebben. De kruistogten gaven aan de Oosterlingen een denkbeeld van den magtigen invloed van den Paus op de Westerſche Christenen, en wekten hunne hoop op, om van dezen hulpe tegen de overheerſching der *Turken* te ontvangen; geen wonder dus, dat men den ſchijn maakte van nadere vereeniging met de Westerlingen te zoeken. Volgens verhaal van den Bisſchop OTTO van *Freyſingen*, kwamen 'er, in het jaar 1145, Afgevaardigden der *Armeniſche* Bisſchoppen en van hunnen *Metropolitaan* bij Paus EUGENIUS III te *Viterbo*, die aanboden, zich met hunne Kerk aan den Paus te onderwerpen. Maar hun oogmerk was, deze Kerk tot ſcheidsvrouw te gebruiken over hunne verſchillen met de *Grieken* wegens zekere Kerkgebruiken. Te weten, de *Armeniërs* gebruikten wel, gelijk de *Grieken*, gedeesſemd brood bij het Avondmaal, maar mengden den wijn niet met water, gelijk de *Grieken* en *Latijnen*. Zij verlengden ook het Kersfeest tot het Feest der Verſchijning van CHRISTUS, of drie Koningen, zoodat beide Feesten maar één uitmaakten enz. EUGENIUS liet deze Afgevaardigden tot hun onderrigt eene ſtatelijke Mis bijwonen, welke hij zelve vierde. Eén van hen, een Bisſchop, verzekerde vervolgens voor het geheele Pausſelijke Hof, dat hij, gedurende deze Mis, eene heerlijke zonneſtraal boven het hoofd van den Paus had zien glinſteren, en in dezelve twee duiven op en neder dalen; en dat hij daar door des te meer tot gehoorzaamheid aan den Roomſchen Stoel opgewekt was. De Paus verklaarde hem van zijne

V BOEK IX Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

zijde, dat het zijn geloof was, hetwelk hem deze verſchijning van God verſchaft had, opdat zijne Kerk leeren mogt, hoe zij de Sacramenten eerbiedig vieren moest. Bovendien berigtte hem deze Biſchop, dat er op de grenzen van *Armenië* volken woonden, wier kinderen met een' aangeboren ſtank ter wereld kwamen, en die deze volken in *Armenië* zonden, alwaar zij gedoopt wordende, dezen ſtank verloren, doch denzelven wederkregen, zoodra zij in hun vaderland gekeerd, weder tot het Heidendom overgingen; de Biſchop vraagde daaromtrent het goeddunken van den Paus, of men deze kinderen wel weder terugzenden mogt. Dit alles verhaalt OTTO heel trouwhartig, doch voegt er dan nog bij, dat deze Biſchop over de *Alpen* gegaan is, om, wegens het toenemend gevaar der Oosterlingen, den Keizer en den Koning van *Frankryk* om hulp te verzoeken.

Dat ten tijde van Paus INNOCENTIUS III, omtrent het jaar 1199, de afhankelijkheid der *Armeniſche* Kerk van den Paus veel zigtbaarder geweest is, hebben wij in de Geſchiedenis van denzelven verhaald. Deze Paus liet LEO, Koning van *Klein-Armenië*, door den Aartsbiſchop van *Mentz* kronen, waar tegen de *Katholicus* of *Patriarch* van *Armenië* de Roomſche Kerk voor de Moeder van alle Kerken erkende, gelijk ook de Koning beloofde, alle *Armeniërs* tot deze vereeniging te brengen, doch tevens om hulp ſmeekende voor de Oosterſche Christenen. De Paus zond ook aan den *Katholicus* het *Pallium* en andere verſierſelen, ten blijke van zij-

zijne Apostoliſche liefde. Met dit alles is het bekend, dat ook deze verbindtenis met de *Roomſche* Kerk niet lang geduurd heeft.

Alleen de overgang der *Maroniten*, de *Syriſche* Natie bij den *Libanus* en *Antilibanus*, die ſedert eenige eeuwen de zoogenoemde Ketterij der *Monotheliten* had aangenomen, is, eenen aanvang genomen hebbende omtrent het jaar 1182, ſteeds voortgezet, en tot in onze tijden in ſtand gebleven. Ondertusſchen hebben de Geleerde *Maroniten* in later tijden te *Rome* zich bevindende, en onder dezen de familie ASSEMANI beweerd, dat hunne Voorvaderen nooit Ketters geweest zijn, maar anderen, gelijk RICHARD SIMON, hebben aangemerkt, dat zij in de Kerkelijke gebruiken nog ſteeds bleven verſchillen, dat zij het Avondmaal met ongedeesſemd brood bedienden, den gewijden beker ook door de Leeken lieten gebruiken, geen eigenlijk laatſte olijſel hadden enz. Dikwijls zijn hun ſedert de XIIIde eeuw nog Ketterijen door de Pausſen te last gelegd; nog in het jaar 1578 hebben Pausſelijke Gezanten uit hunne Kerkeboeken aanſtootelijke ſtellingen, en bijzonder de verandering van de woorden der inſtelling: *Dit is het ſacrament des ligchaams*, doorgehaald. Maar het *Kollegie der Maroniten*, in het jaar 1584 te *Rome* geſticht, om hen bij het *Katholijke Geloof te houden*, heeft hen, volgens deze beſtemming, meer en meer regtzinnig zoeken te maken (*). De

(*) FRID. SPANHEM. *de Eccl. Graecae et Orientalis a Romana et Papali ad hunc diem perpetua diſſenſione T.* II. *Opp. p.* 520.

V BOEK IX Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073 tot 1517.

Twisten tusſchen de Grieken en Latijnen.

De twisten met de *Grieken* en de ſcheuring tusſchen de *Griekſche* en *Latijnſche* Kerken bleven nog geſtadig voortduren, men deed wel van tijd tot tijd pogingen, om eene vereeniging te weeg te brengen, maar zij werden ſteeds teleurgeſteld. De ſchriften, welke over dit onderwerp, gedurende dit Tijdvak, geſchreven zijn, behelzen evenwel geen nieuws. EUTHYMIUS ZIGABENUS plaatſte in zijn boven door ons gemelde werk ſlechts hetgeen FOTIUS voor de leer zijner Kerk aangaande den uitgang van den H. Geest tegen de *Roomſche* geſchreven had, in de XIIIde afdeeling. NICETAS CHONIATES, en de grootſte Geleerde onder de *Grieken* in de XIIde eeuw, MICHAEL PSELLUS, hebben zich insgelijks in hunne ſchriften tegen de leere der Latijnſche Kerk verklaard. Dezen en meer anderen heeft LEO ALLATIUS, tegen de waarheid der Geſchiedenis aan, als verbasterde leden der *Griekſche* Kerk, moeten achten, toen hij zijne verhandeling opſtelde, om te beweeren, dat de *Griekſche* Kerk met de *Roomſche* in de leere altijd heeft overeengeſtemd.

Zonder een eigenlijk twistſchrift tegen de *Roomſche* Kerk op te ſtellen, deed echter een Griekſche Geestelijke in de XIIde eeuw eenen hevigen aanval op dezelve, te weten: NILUS DOXOPATRIUS, een' tijd lang *Archimandriet* of *Abt* op eene onbekende plaats, naderhand *Notarius* der Kerk te *Konſtantinopolen*, ſchreef, nog in *Sicilië* zijnde, in het jaar 1143, op begeerte van den Koning ROGER, een geſchiedkundig berigt van het algemeene Kerkbeſtuur onder vijf *Patriarchen*, (Τάξις τῶν Πεντάρχικῶν Θρό-

θρόνων.) In hetzelve beweerde hij, dat *Rome* wel zijnen voorrang gehad hebbe, niet om PETRUS wil, maar van PETRUS, omdat het de Hoofdſtad was van het Keizerrijk, maar dat die ſtad dezen voorrang verloren had, ſedert zij onder het juk der Barbaren gekomen was, en dit voorregt behoorde nu aan *Konſtantinopolen* en deszelfs *Patriarch*, die daarom een *oecumeniſche* of *algemeene Patriarch* heet, welke de overigen oordeelen kan. Deze tegenwerping werd van de *Grieken* van dezen tijd meermalen herhaald, en met andere gepaard, dat de Pausſen ook wegens hunne afwijking van het geloof deze vernedering verdiend hadden. JOANNES CINNAMUS, de Geſchiedſchrijver in het laatſte gedeelte der XIIde eeuw, heeft daaromtrent eene merkwaardige plaats (*). Na zich bezwaard te hebben, dat de *Duitſche* Keizers, alhoewel *Rome* zijne heerſchappij geheel verloren had, zich evenwel deze waardigheid nog aanmatigden, en zelfs beweerden, dat het *Bijzantijnſche* Rijk van het *Roomſche* onderſcheiden zij; voegt hij er bij, *Rome* heeft geen' Hoogenpriester en nog minder eenen Vorst. Want deze, zegt hij, die zich de Keizerlijke waardigheid toeſchrijft, loopt op eene ſchandelijke wijze naast den te paard rijdenden Hoogenpriester, en gedraagt zich als deszelfs rijdknecht. Maar deze noemt hem eenen Keizer, die den onzen gelijk geſchat wordt. „ Hoe en van waar, ô beste man, zoo vraagt CINNAMUS den Paus: is u deze vrijheid geſchonken,

(*) *Hist. Libr.* V. *p.* 99.

V BOEK IX. Hoofdst. na C. G. Jaar 1073, tot 1517.

ken, om u van den Roomſchen Keizer als van eenen Rijdknecht te bedienen? Doch, dewijl gij dit van niemand hebt, zoo liegt gij, dat gij een Hoogenpriester zijt, en hij onteert de Keizerlijke waardigheid. Dewijl gij den Stoel van het *Bijzantijnſche* Keizerrijk niet voor den Stoel van het *Roomſche* erkennen wilt, van waar hebt gij dan de waardigheid van eenen Priester verkregen? Daar is immers maar ééne KONSTANTYN, de eerſte onder de Christelijke Keizers, die dezen verordend heeft. Waarom neemt gij dan dezen, ik meen den Biſchoppelijken Stoel, en de hooge waardigheid, zoo gaarne aan, en verwerpt genen? Neem ze beiden aan; of onthoudt u van beiden! Maar, zegt gij, mij komt het toe, eenen Keizer aan te ſtellen. Waarlijk in zoo verre, dat gij hem de handen oplegt en hem inwijdt: want dat zijn Geestelijke zaken; maar Rijken uit te deelen, en andere zoodanige nieuwigheden te ondernemen, komt u niet toe." Ook verklaart zich MICHAEL ANCHIALUS, die van het jaar 1169 tot 1177 *Patriarch* van *Konſtantinopolen* was, op gelijke wijze, of zelfs nog heviger, in een *Geſprek met den Keizer* MANUEL COMNENUS, door hem ſchrifelijk opgeſteld, bij gelegenheid, dat eenige Prelaten van *Rome* te *Konſtantinopolen* waren gekomen, met voorſlagen van vereeniging, waar op deze Keizer in het jaar 1166 eene *Sijnode* had laten houden, welke op nieuw vastſtelde, dat de Kerkgemeenſchap tuſschen de *Grieken* en *Latijnen* geene plaats kon hebben.

De Kruistogten, welke ſedert het einde der XIde eeuw

eeuw hunnen weg namen door het *Griekſche* Keizerrijk, vermeerderden den afkeer der *Grieken* van alle vereeniging. De talrijke benden, die men *legers der Kruisvaarderen* noemde, en die ſteeds door groote zwermen van ſprinkhanen werden voorgegaan, welke bij de *Grieken*, gelijk ANNA COMNENA verhaalt, *de voorloopers der Frankiſche Krijgslegers* heetten, rigtten overal, zelve aan de ſprinkhanen gelijk, groote verwoestingen in dat Rijk aan, en veroorzaakten misverſtand en zelfs openbare vijandſchap met de *Griekſche* Keizers. Midden onder het eerſte gewoel van deze togten, hield URBANUS II in het jaar 1098 te *Bari* in het *Napelſche* eene Kerkvergadering, op welke vele *Grieken*, die in deze gewesten nog talrijk waren, zich tegenwoordig bevonden, en hunne leer van den uitgang des Heiligen Geestes verdedigden. De Paus verzocht daarom den Aartsbisſchop ANSELMUS van *Canterbury*, die, uit *Engeland* gevlugt, hier ook tegenwoordig was, om hen te wederleggen en te overtuigen, die dit ook op zich nam, in zijn werk *de proceſſione ſpiritus ſ. contra Graecos Liber*, waar op de Paus zich bevoegd oordeelde, om al de genen in den ban te doen, die den uitgang des Heil. Geests van den Zoon niet gelooven wilden.

Kort na deze Kerkvergadering, in het begin der XIIde eeuw, zond PASCHALIS II den Aartsbisſchop van *Milanen*, PETRUS CHRYSOLANUS, of CROSOLANUS, ook wel PROCULANUS genoemd, aan den Keizer ALEXIUS COMNENUS, om, was het mogelijk, de ſcheuring te doen ophouden. Deze hield

eene,

V BOEK IX Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

eene lange redevoering voor den Keizer, welke hij naderhand ſchriftelijk opteekende, en welke BARONIUS in zijne *Jaarboeken* in het Latijn heeft medegedeeld, maar, gelijk deze zich uitdrukt, „ de „ ongelukkige *Griekſche* Kerk trok geen voordeel „ uit dit Gezantſchap van den Paus, en bleef bij „ hare dwaling."

Evenwel liet men niet af, om, of aan deze vereeniging te arbeiden, of de *Grieken* ſchriftelijk te wederleggen. LOTHARIUS II, die tot in het jaar 1137 over *Duitſchland* regeerde, had eenen voor deze tijden vrij geleerden Geestelijken, ANSELMUS, naderhand Bisſchop van *Havelberg*, als zijnen Gezant aan het Hof te *Konſtantinopolen* gezonden, tusſchen wien en de Grieken vele geſprekken voorvielen over verſchillende twistvragen, welke hij op verzoek van Paus EUGENIUS III, in het jaar 1145 heeft beſchreven (*). Bijzonder zijn zijne geſprekken met NICHETES of NICETAS, Aartsbisſchop van *Nikomedië*, daarom voornamelijk merkwaardig, omdat zij met alle beſcheidenheid, en zekere liefde tot de waarheid gehouden werden, en dat de beide partijen verdraagzaam de geſprekken eindigden met vereenigde wenſchen om eene algemeene Kerkvergadering. Men ging echter voort met de *Grieken* te beſtrijden in twistſchriften, hoedanig een ook geſchreven werd door HUGO ETHERIANUS, of AETHERIANUS, ook HOTERIANUS, die zich in het jaar 1177 aan het Hof van den *Griekſchen* Keizer MA-

(*) *Dialogi*, *in* DACHERII *Specil. Vett. Scriptt. T.* I. *p.* 172.

MANUEL COMNENUS bevond, in drie Boeken vervat, aan den Paus ALEXANDER III. *De haereſibus, quas Graeci in Latinos devolvunt; ſive, quod ſpiritus ſ. ex utroque, Patre ſcilicet et Filio, procedat, contra Graecos.* Doch uit eenige uittrekſels van hetzelve, te vinden in eene Verhandeling: *Tractatus contra errores Graecorum* (*), is het blijkbaar genoeg, dat dit werk van dezen HUGO ſlechts van heel middelmatige waarde zij.

Zelden werden ook deze twisten met die beſcheidenheid behandeld, als in de geſprekken tusſchen ANSELMUS en NICETAS, waar door van tijd tot tijd zekere wrok dieper wortelen van weêrskanten in de harten ſchoot, waar toe nieuwe gebeurtenisſen niet weinig toebragten. ANDRONICUS, een Prins uit het Keizerlijk Huis, en een der ſnoodſte wreedaards, had zich in het jaar 1183 van het Rijk meester gemaakt; en viel met zijne ſoldaten, waar onder zich ook velen uit het gemeene volk mengden, de Latijnſche inwoners der hoofdſtad, onder welke vele rijke kooplieden waren, aan, als aanhangers van het vorig Staatsbewind. Zij werden geplunderd, hunne huizen afgebrand, en niet weinigen vermoord, onder welken ook een Pausſelijk Gezant was, de Kardinaal JOANNES, benevens eenige Priesters en Monniken. WILLEM van *Tyrus* beſchuldigt hier bij de *Griekſche* Priesters en Monniken, dat zij den moordenaren geld gegeven hebben, om de Latijnſche Christenen te vermoorden. Doch, dewijl dezelve zeer

(*) *In* CANISII *Lect. Antiq. T.* IV. *p.* 33-89.

V BOEK IX Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

zeer talrijk waren, hadden zij wraak genomen, door aan den *Hellespont* en van de *Zwarte* tot in de *Middellandſche* zee alle zeekusten te verwoesten en uit te plunderen, de inwoners om te brengen, en dezelve, bijzonder de Monniken, in derzelver Kloosters te verbranden.

Deze oude haat tusſchen de *Grieken* en *Latijnen* moest vooral geweldig toenemen, door de groote Staatsomwenteling in het jaar 1204, wanneer de *Franken Konſtantinopolen* vermeesterden, en daar een *Latijnsch* Keizerrijk ſtichtten. De *Griekſche* Geſchiedſchrijver NICETAS weet zich niet ſterk genoeg uit te drukken over de geweldenarijen en wreedheden van allerhanden aard, welke bij het bemagtigen der hoofdſtad, die ſtormenderhand werd ingenomen, plaats hadden. Wat de *Grieken* thans verder te wachten ſtond, ten einde hen door dwang aan de *Roomſche* Kerk te onderwerpen, kon hen het voorbeeld van het Eiland *Cyprus* leeren, hetwelk 14 jaren te voren door Koning RICHARD van *Engeland* aan eenen *Griekſchen* Prins ontnomen was. Op hetzelve werden terſtond de *Griekſche* Biſchoppen verdreven, om plaats te maken voor *Latijnſche*; ook noodzaakte men al de inwoners, Priesters en Monniken, de Latijnſche Kerk te erkennen en openlijk voor den Paus te bidden. Die dit weigerden, werden voor Ketters verklaard, geſtraft en zelfs ter dood gebragt. Eenige Monniken bij voorbeeld, die geene Kerkelijke gemeenſchap met de Latijnen wilden onderhouden, werden, na drie jaren gevangen en gepijnigd te zijn, aan de ſtaarten van

van paarden gebonden, en langs ongebaande wegen dood geſleept, de aanzienelijkſte op brandende houtmijten geworpen, en de Abt JOANNES, die lang in het vuur ſtaande bad, door een' ruiter met zijne knods doodgeſlagen. De Paus zond wel onder de regering van den Keizer JOANNES VATAZES, die te *Nicea* in *Klein-Azië* de overblijfſelen van het *Griekſche* Keizerrijk regeerde, en die in het jaar 1255 geſtorven is, eenige *Franciskaner* Monniken aan hem in 1232, onder ſchijn van eene bedevaard naar *Jeruzalen*, en om op dezelve een bezoek te geven aan den *Patriarch* GERMANUS, die zich over de mishandelingen der Grieken door de Latijnen beklaagde, waar over zij zich ontſteld toonden, en verzekerden, dat de Paus dezelve niet alleen afkeurde, maar integendeel geneigd was tot vrede met de *Griekſche* Kerk; dit gaf aanleiding, dat de *Grieken* beſloten, met bewilliging van hunnen Keizer, Afgevaardigden naar *Rome* te zenden, met Brieven van den *Patriarch* GERMANUS.

Ondertuſſchen, dewijl dit het Staatsbelang der nieuwe Latijnſche Keizers medebragt, ſchijnen de *Griekſche* inwoners minder door dezen, dan wel door de Pausſelijke Geeſtelijkheid gedrukt te zijn geweest. Keizer HENRIK, die zijnen Broeder BALDUIN van *Vlaanderen*, die in het jaar 1205 bij de *Bulgaren* gevangen was, was opgevolgd, gedroeg zich, volgens eenen *Griekſchen* Geſchiedſchrijver, zoo zacht jegens de *Grieken*, dat hij velen van hen tot de hoogſte ambten verhief, anderen in den krijgsſtaat aannam, en het volk in het algemeen als zijn ei-

V BOEK IX Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

eigen begunſtigde. Maar des te trotſcher en woester ging een Pausſelijk Legaat, PELAGIUS, te werk, zoodat zijn onverſtandige drift een' opſtand te *Konſtantinopolen* veroorzaakte. De voornaamſte inwoners beklaagden zich over zijn gedrag bij den Keizer, hem verzoekende, of hen van alle gevaar te bevrijden, of als vrije menſchen bij hunne medeburgers te laten brengen. De Keizer, zoo veel eerlijke mannen niet willende misſen, deed, tegen wil en dank van den Legaat, de Kerken der Grieken weder openen, de gevangene Priesters en Monniken in vrijheid ſtellen, en de verwekte oproeren bedaren.

Midden nogtans onder deze vijandelijkheden werden ſomtijds vredesonderhandelingen tusſchen de beide Kerken geopend; de *Latijnen* trouwens bemerkten al ras, hoe zwak hun gezag in het Griekſche Rijk was, eerlang zag de Keizer ROBERT zijn gebied ſlechts binnen *Konſtantinopolen* bepaald. INNOCENTIUS III hield echter nog op de Kerkvergadering van *Lateranen* in het jaar 1215 denzelfden gebiedenden toon, als in het begin van zijn Pausſchap, toen hij in het jaar 1199 zoo wel den Griekſchen Keizer ALEXIUS als deszelfs *Patriarch*, aanſchreef, dat zij niet alleen de verlosſing van het Heilige Land van de Ongeloovigen bevorderen, maar ook de ſcheuring der Kerk wegnemen zouden, door zich aan de *Roomſche* Kerk te onderwerpen. Na de groote omwenteling van het jaar 1204 zette INNOCENTIUS deze onderhandelingen voort door den Kardinaal BENEDICTUS, die zich in zijnen naam te *Konſtantinopolen* onthield, die daar over verſcheidene geſprek-

ſprekken hield met de Grieken, maar zonder vrucht.

In het jaar 1232, gelijk wij gezien hebben, werd aan den *Griekſchen* Patriarch GERMANUS door eenige Pauſelijke Monniken aanleiding gegeven, om aan den Paus te ſchrijven. Zijne beide Brieven aan den Paus en aan de Kardinalen heeft MATTHEUS PARIS in zijne Geſchiedenis, hoewel onder een te laat jaar (*), ingevoegd. In deze Brieven beſchuldigt GERMANUS de *Roomſche* Kerk, dat zij deze ſcheuring veroorzaakt en onderhouden heeft, door haar geweldig drijven en misbruik van hare magt, waar tegen de Paus GREGORIUS IX in zijn antwoord op deze Brieven bij denzelfden Schrijver, het aanzien der *Roomſche* Kerk poogt te beweeren; deze onderhandeling liep insgelijks geheel vruchteloos af. De bovengemelde *Franciskaner* Monniken traden wel verſcheidene keeren in geſprek met den *Griekſchen* Patriarch, zelfs in tegenwoordigheid van den Keizer, die ook nog een voorſlag van bemiddeling deed, willende, dat elke partij een van de twee betwiste artikelen zou afſtaan en eene behouden. De *Grieken* mogten het Sacrament des Avondmaals, naar den zin der *Roomſche* Kerk, vereeren; maar deze zou de leere van den uitgang van den Heiligen Geest met de *Griekſche* Kerk eendragtig aannemen en belijden. Doch, dit werd volſtrekt verworpen, en de Monniken wilden, gelijk zij zich uitdrukten, zelfs geen *jota* toegeven. De Keizer had een ſtaatkundig belang bij de vereeniging der beide Kerken, het-

(*) *ad ann.* 1237.

V BOEK IX Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

hetwelk ook bevestigd wordt door het verhaal van den *Griekſchen* Geſchiedſchrijver GEORGIUS PACHYMERES, kort na dezen tijd, dat men op eene *Griekſche* Sijnode beſloten hebbe, een Gezantſchap aan den Paus te zenden, om hem te verklaren, dat men bereid was, voor hem in het openbaar gebed te bidden, indien hij beloofde, den *Latijnen* te *Konſtantinopolen* geenen verderen bijſtand te zullen toeſchikken. Ook gingen dadelijk twee Biſschoppen naar *Rome* op reize, alwaar men echter deze voorwaarde weigerde aan te nemen, dewijl dezelve den ondergang van dit reeds wankelend Latijnſche Keizerrijk ſlechts verhaast zou hebben.

Daar de *Griekſche* Keizer zoo veel geneigdheid toonde, om zich met de *Roomſche* Kerk te verzoenen, was het ook natuurlijk, dat velen van zijne Godgeleerden in den twist met dezelve meer dan voorheen toegaven, misſchien ook te ligter, omdat zij het beuzelachtige van deze verſchillen meer en meer inzagen. Een der allereerſten onder dezen, die ook in geſchrift deze Kerk nader gekomen is, was NICEFORUS BLEMMITA, Priester en Monnik van een Klooster in *Macedonië*, waar hij een zeer ſtreng leven leidde. De Keizer THEODORUS LASCARIS, die in het jaar 1255 op den troon kwam, wilde BLEMMIDA, die zijn Leermeester geweest was, tot *Patriarch* van *Konſtantinopolen* verheffen, maar deze wilde zich niet laten bewegen, om deze waardigheid aan te nemen. LEO ALLATIUS heeft twee zijner redevoeringen laten drukken, om de beſtendige regtzinnigheid der *Griekſche* Kerk daar uit te bewij-

wijzen, doch niet alleen dat uit dezelve genoeg blijkt, dat BLEMMIDA, hoewel veel toegevende, echter niet volkomen het leerſtelſel voordraagt, hetwelk men in de Weſterſche Kerk van den uitgang des Heiligen Geestes, ook van den Zoon, had, zoo is ALLATIUS grootelijks daar mede verlegen, dat volgens de *Griekſche* Schrijvers, BLEMMIDA in andere ſchriften, die niet gedrukt zijn, de *Latijnen* regelregt wederlegd heeft.

Zoo lang *Konſtantinopolen* nog in handen der *Latijnen* was, en ook *Cyprus* en andere voormalige bezittingen van het *Griekſche* Keizerrijk onder de heerſchappij ſtonden van Vorsten of Volken der Latijnſche Kerk, duurde de hoop te *Rome* voort, om ten minſte een groot deel der *Grieken* door geweld of door eenige toegeeflijkheid weder tot de gemeenſchap der Roomſche Kerk te brengen. In het jaar 1247 gaf INNOCENTIUS IV aan zijnen Legaat in het Oosten voorſchriften mede, hoe de *Griekſche* Prelaten te behandelen, die tot de *Roomſche* Kerk wilden wederkeeren, en den *Griekſchen Patriarch* te bewegen, om zich met dezelve te vereenigen. Volgens het verhaal van MATTHEUS PARIS kwamen in het jaar 1254 eenige voorname *Griekſche* Heeren te *Rome*, die den Paus in vrij harde bewoordingen te last leiden, dat hij met al de *Latijnen* omtrent den uitgang van den Heiligen Geest eene grove dwaling koesterde, waar bij PARIS tevens aanmerkt, dat in dezen ouden twist de partijen het niet eens waren, of *uitgaan* en *zenden* dezelfde beteekenis had. Bovendien beſchuldigden zij de *Roomſche* Kerk van

V BOEK IX Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

Simonie, waar van zij tastbare bewijzen bijbragten. Evenwel, als zij in den Godsdienst beproefd werden, antwoordden zij over de Geloofsartikelen en Sacramenten heel dragelijk; waar zij wankelden, namen zij gaarne onderwijs aan, en de Paus beſchonk hen met kostbare kleederen. Omtrent dienzelfden tijd deed INNOCENTIUS IV ook beſlisſende uitſpraak over het onderſcheid in Kerkgebruiken, hetwelk op het eiland *Cyprus* tusſchen de *Grieken* en *Latijnen* nog overgebleven was.

Eene nieuwe ſtaatsverandering, toen *Konſtantinopolen* in het jaar 1261 door den *Griekſchen* Keizer MICHAEL PALÆOLOGUS veroverd en van het Latijnſche Keizerrijk een einde gemaakt werd, ſcheen niets minder dan gunſtig te zijn voor de vredesonderhandelingen tusſchen de *Griekſche* en *Latijnſche* Kerk. Maar de Keizer MICHAEL, bezeffende, hoe veel hem aan de vriendſchap van den Paus tot bevestiging van zijn Rijk gelegen was, ſchreef in het jaar 1263 aan Paus URBAAN IV, heel beleefd, en met verklaring, dat hij hem erkende, voor het opperhoofd der Kerk en zijnen Vader, aan wien het alleen ſtond, de beide Kerken te vereenigen, waar toe hij hem verzocht, dat hij eenige Gevolmagtigden zenden wilde. De Paus antwoordde hem met eenen langen Brief, waar in hij zijne blijdſchap over 's Keizers gezindheid te kennen gaf, en breedvoerig de Pausſelijke Primaatſchap bewees, vergelijkende onder anderen de Roomſche Kerk met de *Ark van* NOACH, buiten welke alle dieren in het water van den Zondvloed moesten omkomen enz.

Even-

Evenwel, dewijl de Keizer voortging den Vorst van *Achaje* te beoorlogen, die den Paus toegedaan was, beval deze in het jaar 1264 den Biſchop van *Utrecht* en andere Biſchoppen, eene kruisvaart tegen hem te prediken, maar de Keizer ſchreef in dit jaar andermaal aan den Paus, dat hij den Biſchop NICOLAUS van *Croton* had ontboden, en van dezen verſtaan, dat de Biſchoppen zijner Kerk met de voornaamſte *Griekſche* Leeraren overeenſtemden, waarom hij den Paus verzocht, door middel van dien Biſchop en andere bekwame mannen, aan de vereeniging der beide Kerken de hand te leenen, waar op de Paus hem een vriendelijk antwoord overzond.

Onder KLEMENS IV, opvolger van URBANUS, hadden deze onderhandelingen ſlechts geringen voortgang. Eene Geloofsbelijdenis, welke de *Grieken* aan den Paus toezonden, werd door hem zoo gebrekkig en dwalende gevonden, dat hij den Keizer uitvoerig onder het oog bragt, welk het leerſtelſel der *Roomſche* Kerk was, hetwelk hij moest aannemen, terwijl hij des Keizers voorſlag, om zich eerst in liefde te vereenigen, en vervolgens over het geloof en het onderſcheid der Kerkelijke gebruiken te handelen, volſtrektelijk van de hand wees.

Des Keizers omſtandigheden vorderden meer en meer eene ſpoedige uitvoering dezer zaak. Hij had zijn Weeskind, den jongen Keizer JOANNES, wien het Rijk toekwam, laten blinden, en op een Slot gevangen gezet. Dit verwekte zoo veel misnoegen, dat er te *Nicea* onlusten door ontſtonden; ook deed

de

V BOEK IX Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

de *Patriarch* ARSENIUS den Keizer MICHAEL deswegens in den ban. De Keizer hier door ontsteld, vernederde zich op allerhande wijze voor den *Patriarch*. Maar als de Keizer te vergeefs aanhield om ontslag van den ban, zeide de Keizer: Thans is het tijd, dat wij ons tot den Paus van *Rome* wenden! Eindelijk liet hij den Patriarch door eene *Sijnode* afzetten, en bande hem naar eene onbewoonde plaats. De Bisschoppen verkozen in zijne plaats GERMANUS, doch, deze bij het volk geene liefde of aanzien hebbende, bedankte, en JOZEF, die hem opvolgde, onthief den Keizer van den ban, waar door deze netelige zaak een einde nam. Echter bleef de Keizer in vrees, door de groote krijgstoerustingen van KAREL van *Anjou*, Koning van *Sicilië*, waarom hij den Paus zocht te winnen; in het jaar 1269 berstte de oorlog uit, doch met afwisselend geluk, terwijl na den dood van KLEMENS IV de Pausselijke Stoel drie jaren lang ledig stond. Doch GREGORIUS X, in het jaar 1271 Paus geworden zijnde, bond de verzoening der beide Kerken veel levendiger aan dan zijne voorzaten. Hij bevond zich, toen hij tot Paus verkoren werd, op een' kruistogt te *Ptolemais*, en kende de *Griekſche* Kerk meer van nabij; hij deed dus den eersten stap ter voltooijing van deze groote zaak, door aan den Keizer, in het jaar 1272, te schrijven, dat hij wegens deze zaak eene Kerkvergadering tegen het jaar 1272 uitgeschreven had.

Doch terwijl de Keizer en de Paus deze zaak der vereeniging dus ijverig dreven, gingen de Opzieners der

der *Griekſche* Kerk met omzigtigheid te werk. Als de *Patriarch* JOZEF met zijne Geestelijkheid over de voorſlagen van den Keizer raadpleegde, begeerde hij inzonderheid het gevoelen te weten van JOANNES BECCUS, gemeenelijk VECCUS genoemd, *Chartophijlax* of *Archivarius* der Hoofdkerk, op wien hij zich wegens deszelfs Geleerdheid en Welſprekendheid het meest verliet, en toen deze huiverig was, uit vreeze voor den Keizer, dreigde de *Patriarch* hem met den ban, zoo hij niet voor de vuist uitſprak. Dus door den *Patriarch* bedreigd, zeide hij, de wereldlijke magt dreigde zijn ligchaam, de geestelijke magt zijne ziel, doch dewijl hij vooral voor zijne ziel zorgen moest, leide hij de volgende belijdenis af: „ Sommigen zijn Ketters, en worden ook zoo genoemd; anderen zijn het niet, en worden ook zoo niet genoemd; nog anderen heeten wel Ketters, maar zijn het niet; eindelijk ſommigen zijn inderdaad Ketters, alhoewel men hun dien naam niet geeft: en tot deze klasſe reken ik de *Italianen.* "

De Keizer om deze vrijmoedigheid verſtoord, liet VECCUS in de gevangenis zetten; evenwel bleef de Patriarch met de Geestelijkheid volſtandig. Doch het gelukte den Keizer VECCUS over te halen, om te verklaren, dat hij thans geheel overtuigd was, dat men zich gemakkelijk met de *Latijnen* vereenigen kon, dewijl eenige Kerkvaders geſproken hadden van den uitgang van den Heiligen Geest, van den Vader *door* den Zoon, dus het alleenlijk aankwam op den zin van het voorzetſel *door*; waar op

V BOEK IX Hoofdſt. na C. G Jaar 1073 tot 1517.

hij uit zijne gevangenis ontſlagen werd. Met den Patriarch maakte de Keizer eene ſchikking: deze zou, behoudens zijne waardigheid en inkomſten, in een Klooster gaan; indien de vereeniging met de *Roomſche* Kerk niet getroffen werd, zou hij in zijn Paleis terugkeeren, en zijn ambt hervatten; maar indien dezelve tot ſtand kwam, en hij dezelve bleef afkeuren, zou hij zijne waardigheid aan een' ander afſtaan. Den Bisſchoppen zocht de Keizer te beduiden, dat men de drie punten, welke den grond der overeenkomst moesten uitmaken: de eerstheid van den Paus, de appellen naar *Rome*, en het melden van den Paus in het openbaar gebed, (τὸ πρωτεῖον, τὸ ἔγκλυτον, καὶ τὸ μνημόσυνον,) zonder gevaar kon overgeven. Toen zij zich huiverig toonden, deed hij hun zulke bedreigingen, dat niemand zich langer tegen 's Keizers wil durfde verzetten.

Intusſchen waren de Keizerlijke Gezanten, de voormalige *Patriarch* GERMANUS en de Bisſchop van *Nicea*, benevens eenige Staats- en Hofbedienden, bij den Paus aangekomen, en op de algemeene Kerkvergadering te *Lions* verſchenen; na het overleveren van eenen Brief des Keizers, en van eenige *Griekſche Metropolitanen*, ſchenen de zwarigheden opgeruimd te zijn, en de voornaamſte Gezant des Keizers, GEORGIUS ACROPOLITA, dien wij als Geſchiedſchrijver reeds kennen, zwoer plegtig de *ſcheuring* tusſchen de beide Kerken af, en erkende de Kerkelijke Opperhoogheid van den Paus. Dezen eed deed ook één der Afgevaardigden van de *Griekſche* Geestelijkheid,

Dus

Dus ſcheen de vereeniging der beide Kerken haar beſlag te hebben; ook ſchreef de Paus GREGORIUS X eenen hartelijken Brief aan den Keizer, als ook aan deszelfs oudſten zoon ANDRONICUS, en aan de Griekſche Bisſchoppen; bovendien zond hij den Abt van *Monte Caſſino*, om eenen wapenſtilſtand tuſschen den Keizer en den Koning van *Sicilië* te ſluiten, hetwelk de groote bedoeling des Keizers met deze Kerkvereeniging geweest was; die nu den *Patriarch* JOZEF geheel deed afzetten, volgens de bovengemelde ſchikking, en den Hofgodsdienst in de *Griekſche* en *Latijnſche* taal verrigten, als ook den Paus in het openbaar gebed vermelden, onder den naam van den *hoogſten Aartsbisſchop van den Apoſtoliſchen Stoel, en algemeenen Paus.*

Evenwel was het er ver af, dat de *Grieken* in het algemeen met deze vereeniging in hun ſchik waren, veel meer ontſtond er zoo hevige tweedragt, dat de verſchillende partijen alle verkeering met malkanderen afbraken en zelfs malkanderen niet groeteden. Dat VECCUS ten dezen tijde tot *Patriarch* verkozen werd, bevorderde ook de eensgezindheid niet; VECCUS viel kort daar na weder in ongenade bij den Keizer, en begaf zich in een Klooster.

Het was te *Rome* niet onbekend gebleven, hoe onzeker de onlangs getroffene vereeniging met de *Griekſche* Kerk ſtond, waarom Paus JOANNES XXI in het jaar 1277 Gezanten naar *Konſtantinopolen* zond, om aan de *Grieken* voor te houden, dat woorden niet voldeden, maar dat er daden gevorderd werden. De Keizer herſtelde VECCUS toen we-

V BOEK IX Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

der volkomen in zijne waardigheid, ten einde een bewijs van zijne goede gezindheid te geven. En voor den Paus liet hij een geſchrift opſtellen, zoo als deze het wenſchen kon, hetwelk van zeer vele Biſchoppen geteekend was. Doch de Geſchiedſchrijver PACHYMERES, die deze gebeurtenisſen, in welke hij zelve werkzaam geweest is, het naauwkeurigst verhaalt, merkt aan, dat vele namen en onderteekeningen door den Kanſelier, die dit ſtuk vervaardigd had, valsch en verdicht waren. In dit geſchrift werden vele ſpreekwijzen der Griekſche Kerkvaderen nopens den uitgang des Heiligen Geests opeengeſtapeld, bij voorbeeld, *dat hij van den Zoon uitgeſtort, medegedeeld, gegeven wordt, uit hem uitſchittert en doorſchijnt*; (προχεῖσθαι. χορηγεισθαι, διδοσθαι, ἐκλάμπειν, ἐκφαινεσθαι, enz.) met dat oogmerk, opdat de uitdrukking *uitgaan*, (ἐκπορεύεσθαι,) daar door overtollig zou worden, en van de *Grieken* geene meer bepaalde verklaring zou mogen gevordard worden. Met één woord, wederzijds deed men zijn best, om de andere partij te misleiden.

VECCUS, die tot hier toe zich van het ſchrijven tegen zijne partijen onthouden had, oordeelde thans, niet langer te kunnen zwijgen, maar te moeten aantoonen, dat deze vereeniging geene wezenlijke afwijking was van het oude geloof enz. Hij ſchreef dan verſcheidene opſtellen ten dien einde: een Boek *over de vereeniging van het oude en nieuwe Rome*, *XII opſtellen over den uitgang van den H. Geest*; *een' Brief aan* ALEXIUS AGALLIANUS over ditzelfde onderwerp; een *Sijnodaal oordeel* en *zijn Testament*.

Doch

Doch zijne pogingen ſlaagden kwalijk. Vele Biſſchoppen bezwaarden zich over hem bij den Keizer, en verlangden, dat hij afgezet zou worden.

Het is niet te verwonderen, dat de Keizer, door al deze twisten, welke zijne oogmerken in den weg ſtonden, woedende werd. Hij liet twee aanzienelijke Heeren, die in de gevangenis zaten, in zijne tegenwoordigheid brengen en van het gezigt berooven, welke in tegenwoordigheid des Keizers den *Patriarch* verweten, dat zij leden voor dat geloof, hetwelk zij van hem geleerd hadden, toen hij naar zijne kennis en geweten geſproken had, maar daar hij van afgevallen was, uit begeerte naar het *Patriarchaat*. Zelfs genoot de Keizer te *Rome* niet eens eenige vrucht van zijne pogingen. Reeds in het jaar 1280 gaf NICOLAUS III hem te verſtaan, dat hij niet genoeg zorgde voor eene goede verſtandhouding met Koning KAREL; en de volgende Paus MARTINUS IV geloovende, dat de Keizer zijne belofte niet vervulde, met de *Saracenen* te beoorlogen, deed hem zelfs in het jaar 1281 in den ban, misſchien op aanhitſing van Koning KAREL. Zoo dra de Keizer dit vernam, verbood hij 's Pauſen naam te vermelden in het gebed, en zou misſchien de vereeniging geheel vernietigd hebben; maar hij ſtierf kort daarna in het jaar 1282.

Zijn opvolger ANDRONICUS, die altijd anders gedacht had, dan zijn vader, beleed aanſtonds, dat hij, door den wil zijns vaders genoodzaakt, in de vereeniging had toegeſtemd; ook week de *Patriarch* VECCUS in een Klooster, maar werd van den Keizer

V BOEK IX Hoofdſt. na C. G Jaar 1073. tot 1517.

zer naar *Pruſa* gebannen, en JOZEF hernam zijne waardigheid. De thans heerſchende partij verdeelde zich weder in twee partijen, *Arſenianen*, die het regt van den voormaligen Patriarch ARSENIUS verdedigden, en JOZEF verwierpen, en de aanhangers van dezen. Na het overlijden van JOZEF benoemde de Keizer GEORGIUS van *Cypren* tot *Patriarch*, die den naam van GREGORIUS aannam, evenwel duurde de partijſchap met de *Arſenianen* voort, eindelijk kwam men overeen, de wederzijdſche geſchriften in het vuur te werpen, als die van eene partij onbeſchadigd bleven, zou zulks het regt van dezelve bewijzen, zoo zij allen verbrandden, zou alle twist tusſchen hen een einde nemen. Zij verbrandden allen, en de partijen verzoenden zich, naar het ſcheen; want den volgenden dag reeds eischte men, dat al de Geestelijken, door VECCUS gewijd, zouden afgezet worden, en dat men het lijk van ARSENIUS naar *Konſtantinopolen* zou mogen brengen, alwaar het ſedert, als het ligchaam van eenen Heiligen, vereerd is geworden. VECCUS werd in zijne ballingſchap niet in rust gelaten, evenwel verwierf hij, dat hij voor eene vergadering van Geestelijken te *Konſtantinopolen* op nieuw te regt geſteld werd, voor welke hij lang twistte met zijne partijen, om te bewijzen dat *uit* en *door* den Zoon, in het leerſtuk van den Heiligen Geest en deszelfs uitgang, hetzelfde beteekende, doch alzoo hij den Patriarch GREGORIUS volſtrekt weigerde te erkennen, werd hij naar eene andere plaats gebannen. GREGORIUS ſtelde een geſchrift tegen hem op, maar dit vond bij de

de andere Geeſtelijkheid tegenſpraak, die hem van dwaling beſchuldigden, omdat hij, zoo zij zeiden, het woord προβολεὺς, hetwelk DAMASCENUS ten aanzien van den Heiligen Geest, aangaande den Vader gebruikt had, verkeerd had verklaard. De woelingen hier over noodzaakten hem, zijn ambt neder te leggen; gelijk ook zijn opvolger ATHANASIUS, die in het jaar 1294 verkozen was, nog datzelfde jaar genoodzaakt was, insgelijks te doen. Dus duurden deze onlusten voort tot den dood van ANDRONICUS, welke in het jaar 1328 gebeurde. Hoe het zij, het vergelijk, te *Lions* getroffen, werd zoo volkomen vernietigd, dat de afkeer tegen hetzelve ſteeds meer en meer toenam. VECCUS ſtierf in het jaar 1298 in de gevangenis.

Toeſtand der Griekſche Kerk in de XIV en XVde eeuw.

Zoodanige verſchillen, gepaard met het verval en vervolgens den geheelen val van het *Griekſche* Keizerrijk, hadden ſteeds treuriger gevolgen voor de *Griekſche* Kerk. Reeds ſedert vele eeuwen waren de Patriarchaten van *Alexandrië*, *Antiochië* en *Jeruzalem* onder de *Turkſche* heerſchappij geraakt, waar door de bloeijendſte Gemeenten in allerlei verdrukkingen gevallen waren. De nog overig zijnde Gemeenten in *Azië* geraakten in de XIVde eeuw insgelijks onder de heerſchappij der *Turken*. Toen nu eindelijk ook deze hoofdſtad en met dezelve de rest van het Rijk in het jaar 1453 door de *Turken* bemagtigd werd, bleef evenwel daar de Kerkelijke toeſtand der *Grieken* verdragelijker, dan men had mogen verwachten. Te weten, nadat het grootſte deel dezer ſtad ſtormenderhand veroverd was, ver-

de-

V BOEK IX Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

dedigde zich het overige gedeelte, hetwelk bijzonder verſterkt was, nog tegen de overwinnaars, en ging toen bij verdrag over, waar bij de Grieken het behoud hunner Kerken en hunner Godsdienſtoefening bedongen, gelijk zij ook hunne Kerken behielden tot de regering van SELIM I, die van het jaar 1512 tot 1520 regeerde. Deze *Sultan*, door Godsdienſtijver gedreven, beſloot den Christenen hunne Kerken te ontnemen, en hen door alle middelen tot het *Muhammedaansch* geloof over te brengen, waar toe de *Mufti* ook reeds zijne toeſtemming gegeven had, maar de toenmalige Patriarch, gelegenheid krijgende, om zijne bezwaren den Sultan voor te dragen, beriep zich op het gemelde verdrag, en verkreeg ook het behoud der Godsdienſtoefening, doch de *Grieken* waren verpligt hunne prachtige ſteenen Kerken aan de *Turken* over te geven, waar voor zij echter vrijheid hadden, om houten Kerken te bouwen. Doch, hoe het zij, de oude luiſter der *Griekſche* Kerk is met den ondergang van het Keizerrijk geheel verdweenen.

Herhaalde pogingen tot vereeniging met de Latijnſche Kerk

De Pauſen en de Keizers van *Konſtantinopolen* hadden alle pogingen aangewend, om dit onheil voor te komen, en wel bijzonder door het ſtichten en bevorderen eener vereeniging tuſſchen de beide Kerken. Deze vereeniging was wel, gelijk wij gezien hebben, geheel op eene ſtorting uitgeloopen in de XIIIde eeuw, evenwel beproefde men dezelve op nieuw in de XIV en XVde eeuw, wegens den dringenden nood der omſtandigheden, hoewel men ze nooit tot ſtand heeft kunnen brengen.

De

De Keizer ANDRONICUS, die geheel afkeerig was geweest van de vereeniging, zag echter, in zijne latere jaren, dezelve als noodzakelijk aan voor het behoud van zijn Rijk, en zijn Kleinzoon, *de Jonge* ANDRONICUS, die hem in het jaar 1328 de regering ontnam, trad terſtond met den Paus in onderhandeling. Paus JOANNES XXII ſchreef ook Brieven aan den *Griekſchen* Keizer en Geestelijkheid, en zond zelfs in het jaar 1334 twee Biſchoppen naar *Konſtantinopolen*, die echter vruchteloos in geſprek kwamen met de Griekſche Geestelijken. Maar de Keizer ANDRONICUS, die deze zaak in een ander licht beſchouwde, dan zijne Godgeleerden, ging voort zich zoo gunſtig voor de vereeniging te verklaren, dat Paus BENEDICTUS XII in het jaar 1337 hem in eenen Brief uitnoodigde, om Afgevaardigden tot deze zaak te zenden; gelijk dan ook in het jaar 1339 de Abt BARLAAM en de Ridder STEVEN VAN DANDULO van wege den Keizer aan den Paus te *Avignon* gezonden werden. BARLAAM is een vermaarde naam in de Griekſche Kerkgeſchiedenis, in welke hij geheele ſtrijdige rollen geſpeeld heeft. Hij was geboren in *Kalabrië*, in de ſtad *Seminaria*, werd Monnik en Abt van een Klooster te *Konſtantinopolen*. Naderhand, tot de *Latijnen* overgegaan zijnde, is hij Biſchop geworden van *Geraci* in het *Napelſche*, alwaar hij omtrent het jaar 1348 geſtorven is. In zijne onderhandelingen met den Paus ſtelde BARLAAM thans aan denzelven voor, dat de gemoederen der *Grieken* over het algemeen zoo afkeerig waren van de

La-

V BOEK IX Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073 tot 1517.

Latijnen, dat de Keizer niet openlijk durfde uitkomen, maar de vereeniging in het geheim moest zoeken te bewerken; dat de Paus dus voor alle dingen aan den Keizer krachtdadige hulp tegen de *Turken* behoorde te bezorgen, ten einde de genegenheid des volks te winnen, waar na het werk der vereeniging met de beste uitzigten ter hand kon genomen worden. Dewijl de Paus hier toe niet verſtaan kon, werden de onderhandelingen afgebroken. Deze zelfde BARLAAM, die de zaak zijner Kerk met zoo veel bekwaamheid had voorgeſtaan, werd weinige jaren daarna aan dezelve geheel ontrouw. In de twisten met de *Heſychasten*, waar van wij vervolgens zullen ſpreken, ingewikkeld zijnde, had zijne tegenpartij zoo zeer de overhand, dat hij in het jaar 1341 naar *Italië* week, en vervolgens tot de *Roomſche* Kerk overging, wanneer de Paus hem het gemelde Bisdom ſchonk. Tot dankbaarheid ſtelde hij verſcheidene geſchriften op, ten voordeele van deze Kerk en het gezag van derzelver Opperhoofd den Paus.

Ondertusſchen werden ſpoedig nieuwe onderhandelingen geopend. JOANNES CANTACUZENUS, eerst als Voogd van den jongen Keizer JOANNES, vervolgens zich zelven als Keizer hebbende doen kronen in het jaar 1347, ſloot wel een verdrag met den *Turkſchen* Sultan ORCHAN, wien hij zijne dochter ter Gemalin gaf; maar de inwendige zwakte van zijn Rijk noodzaakte hem naar hulp der Westerſche Vorsten uit te zien, welke zonder verzoening met den Paus niet kon verkregen worden.

De-

Dewijl de vriendſchap tuſſchen CANTACUZENUS en de *Turken* ſlechts kort van duur was, zond deze, volgens zijn eigen verhaal, in het jaar 1347 Gezanten aan den Paus, om hulp tegen de *Turken* te verwerven, en de Paus zond in het volgende jaar twee Biſchoppen naar *Konſtantinopolen*, aan welken de Keizer verklaarde, naar eene algemeene Kerkvergadering te verlangen, aan welke hij zich wilde onderwerpen. Paus KLEMENS VI betoonde zich hier insgelijks genegen toe. Maar hier bij bleef het.

In het jaar 1355 deed CANTACUZENUS afſtand van de regering, welke hij aan JOANNES PALEOLOGUS alleen overliet, en werd een Monnik. Uit vrees voor de *Turken* ſloot deze eene naauwe verbindtenis met den Paus INNOCENTIUS VI, belovende zich aan denzelven te zullen onderwerpen, en alle zijne krachten te zullen inſpannen, om ook zijne onderdanen daar toe te brengen, waar tegen de Paus hem dadelijken bijſtand beloofde. Dan deze riep te vergeefs de *Joanniter* of toen Ridders van *Rhodus* op, als ook de *Venetianen* en *Genuezen*, om den Keizer te hulp te komen, wiens nood grooter werd, toen de Turken in het jaar 1361 *Adrianopolen* veroverd hadden. De Keizer begaf zich in perſoon om bijſtand naar den Koning van *Hongaryë*, en verſcheen zelfs in het jaar 1369 te *Rome*, alwaar hij zijne onderwerping aan den Paus en het Geloof der Roomſche Kerk bezwoer, zonder dat het hem iets baatte, dewijl de Paus buiten ſtaat was, hem krachtdadigen bijſtand te verleenen, zoodat hij eenen ſchandelijken vrede met den *Sultan* ſluiten moest.

V BOEK IX Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

Zijn Zoon en Opvolger MANUEL ſchepte wel nieuwe hoop, toen SIGISMUND, Koning van *Hongaryë*, met een ſterk leger te veld kwam, maar dit leger werd in het jaar 1396 bij *Nikopolis* door de *Turken* geſlagen.

Hier op wendde de Keizer MANUEL zich weder tot den Paus BONIFACIUS IX, die, echter zonder vrucht, eene kruisvaart uitſchreef. Toen eindelijk *Sultan* BAJAZET *Konſtantinopolen* zelve benaauwde, reisde de Keizer in 1400 in perſoon naar *Italië* en *Frankryk* om bijſtand, doch zonder iets te verwerven. Zijn Zoon JOANNES, die hem in het jaar 1425 opvolgde, waagde de laatſte proeve. In het jaar 1430 zond hij eenen Gezant aan den Paus, met verklaring, dat hij gereed was, om op eene Kerkvergadering te komen. De omſtandigheden hier toe ſchenen hem te begunſtigen, dewijl men op het punt was, om de Kerkvergadering te *Bazel* in het jaar 1431 aan te vangen. Doch deze, gelijk wij elders gezien hebben, geraakte ſpoedig in misverſtand met den Paus, hetwelk in het jaar 1437 openlijk uitborst, toen de Paus de Kerkvergadering van *Bazel* naar *Ferrara* verleide. De Keizer beſloot met den Patriarch in perſoon in de Kerkvergadering te verſchijnen, en kwam met denzelven en eenige Griekſche Geestelijken en voorname Hofbedienden te *Ferrara* aan, alwaar de Grieken zich ſpoedig ergerden, toen de Paus vorderde, dat zij voor hem nederknielen en hem den voet kusſchen zouden, hetwelk zij volſtrekt weigerden. Ook waren zij misnoegd, dat hun Patriarch ſlechts met de Kardinalen ge-

gelijk gefteld, en hem in de Hoofdkerk een geftoelte lager dan dat van den Paus aangewezen werd. De voornaamfte woordvoerders van de Grieken waren MARCUS EUGENICUS, een ijverig en ftandvastig voorftander der Griekfche Kerk, en BESSARIO, Bisfchop van *Nicea*, die naderhand tot de *Roomfche* Kerk overgegaan, en bij dezelve Kardinaal geworden is. Voor de Latijnen deed de Kardinaal JULIANUS het woord, die den *Doctor* JOAN DEN SPANJAARD tot zijne hulp had.

In October des jaars 1438 werd de eerfte plegtige zitting dezer Kerkvergadering gehouden; doch eerst in de derde zitting de zaak met de *Grieken* ter hand genomen, en de redetwisten met hen duurden tot de 15de zitting in December van dat jaar, zonder dat eene van beide de partijen der andere eenen voet geweken was. De *Grieken*, dit vruchteloos redetwisten moede, wilden naar huis, maar de Keizer, die befloten had, de vereeniging tot ftand te brengen, het mogt kosten, wat het wilde, weigerde hun verlof tot de t'huisreize te geven, en ftemde veel meer in, toen de Paus, onder anderen, om de pest, die te *Ferrara* ontftaan was, de vergadering naar *Florence* verplaatfte, alwaar dezelfde twistgedingen maar met geen' beter uitflag hervat en voortgezet werden tot de laatfte zitting den 24ften Maart 1439. Zelfs werden de Grieken onderling onéén, terwijl fommigen erkenden, dat er uit de H. Kerkvaders voor beide de partijen plaatfen konden bijgebragt worden, maar MARCUS EUGENICUS allen integendeel voor Ketters verklaarde, die den uitgang

V BOEK IX Hoofdſt. na C. G Jaar 1073. tot 1517.

des Heiligen Geestes van den Zoon beweerd hadden.

Niettegenſtaande deze zwarigheden kwamen de Keizer en de Paus hunnen wensch ſteeds nader. Kort na het eindigen der vergadering drong BESSARIO bij zijne medebroederen ten krachtigſten aan, om toe te geven, en eene vereeniging te ſluiten, ook ſtelden de *Latijnen* eene Geloofsbelijdenis op, welke zij meenden, dat aan beide de partijen zou kunnen voldoen, doch deze werd van de meeste Grieken met hevigheid verworpen. Een opſtel, van den kant der Grieken, vervaardigd door GREGORIUS SCHOLARIUS, mishaagde weder aan de *Latijnen*. De Grieken werden verdrietig en ſpraken van naar huis te keeren, te meer, dewijl zij te *Florence* een ſober beſtaan hadden, en zij maanden lang zonder het noodige geld tot hunne behoeften gelaten werden. Ook zeide de Pauſelijke Kameraar, als hij hun een deel van het achterſtallige liet betalen, eens: „ Zij mogen het als een aalmoes van den Paus aannemen! Het is toch zoo goed, als of het in zee geworpen werd! " Eindelijk kwam men, door menigvuldige kunſtſtreken van den Keizer en den Patriarch, zoo ver, dat, behalve MARCUS EUGENICUS, den Biſchop van *Epheſus*, en vier zijner Medebroederen, al de overigen den uitgang des Heiligen Geestes van den Zoon en de vereeniging met de Roomſche Kerk aannamen. Doch behalve de gemelde Biſchoppen waren er ook nog eenige voorname Kerkebedienden van *Konſtantinopolen*, onder anderen SYLVESTER SGUROPULUS, (eigenlijk

SY-

SYROPULUS,) die deze gebeurtenis zelve beſchreven heeft, overig, die even als MARCUS dachten. De Patriarch zocht deze door groote beloften over te halen, doch te vergeefs. De *Patriarch* zelve overleed kort daar na te *Florence* in Junij 1439. Nu werd op last van den Keizer een ſtuk opgeſteld, en door de meeste *Grieken*, zelfs door SYROPULUS, doch door 's Keizers bedreigingen genoodzaakt, geteekend. Doch MARCUS met de zijnen weigerden de onderteekening. De Paus, dit vernemende, zou gezegd hebben: „ Zoo hebben wij dan niets uitgerigt!"

Den 6den Julij 1439 werd dit opſtel, in tegenwoordigheid van den Keizer, den Paus, beider Geestelijken, en eene verbazende menigte volks, in de Kathedraalkerk te *Florence* voorgelezen. De punten van overeenkomst waren vervat in deze uitdrukkingen: Het is, op deze Kerkvergadering, als eene geloofswaarheid, welke alle Christenen moeten aannemen, vastgeſteld, dat de Heilige Geest van eeuwigheid uit den Vader en den Zoon is; dat hij zijn beſtaan, (*eſſe ſubſiſtens*,) uit den Vader en te gelijk uit den Zoon heeft, en dat hij *uit beiden*, van eeuwigheid, als uit eene grondoorzaak en uitademing, (*ſpiratione*,) *uitgaat*. Verders, dat zoo wel in ongezuurd als gezuurd tarwebrood, het ligchaam van CHRISTUS waarlijk tot ſtand gebragt wordt, (*veraciter confici*, τελεῖσθαι ἀληθῶς.) — Bovendien, dat, wanneer de waarlijk boetvaardigen in de liefde Gods geſtorven zijn, zonder nogtans te voren door waardige vruchten der boete voor hunne

V BOEK IX Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

bedrevene zonden en nagelatene goede handelingen voldaan te hebben, hunne zielen door reinigende ſtraffen na den dood, (*poenis purgatoriis*, καθαρτικαῖς τιμωρίαις,) gereinigd worden, en dat hun, opdat zij verligting dezer ſtraffen bekomen mogen, de bijſtand der nog levende geloovigen, te weten, de heilige offers, (of *Miſſen*,) gebeden, aalmoezen en andere zulke werken van Godzaligheid, welke van de geloovigen voor andere geloovigen, naar de voorſchriften der Kerk, verrigt worden, behulpzaam zijn. — Eindelijk ſtellen wij nog vast, dat de Heilige Apoſtoliſche Stoel en de Roomſche Opperpriester in de geheele wereld, den eerſten rang, (of *Primaatſchap*, τὸ πρωτεῖον,) bekleedt enz. Vervolgens omhelsden de Prelaten van weêrskanten malkanderen broederlijk, en woonden gemeenſchappelijk eene plegtige Miſſe bij: Aanſtonds echter kwam de Paus met nieuwe eiſchen te voorſchijn, hij wilde bij voorbeeld, dat de Grieken nog te *Florence* eenen nieuwen *Patriarch* zouden kiezen, en wilde den Biſſchop van *Epheſus* geſtraft hebben. Doch het een en ander werd hem door den Keizer geweigerd. Men zag dus ſpoedig, hoe weinig deze half gekunſtelde, half gedwongene vereeniging te beduiden had.

Ook openbaarden zich de gevolgen ſchielijk. Toen de Keizer met zijne Grieken in September 1439 naar huis keerde, werden hun van hunne geloofsgenooten reeds bittere verwijtingen gedaan over het getroffene vergelijk. In de hoofdſtad beſpeurde men een algemeen misnoegen der Geeſtelijkheid. Vele Biſſchoppen, die tegen hunnen wil geteekend hadden

den, ſpraken nu vrijmoedig tegen de vereeniging. De Biſchop van *Heraklea* en *Trapezus* weigerden om die reden het Patriarchaat, tot eindelijk de Biſchop van *Cyzicus* zich tot Patriarch liet verkiezen, nadat hij de vereeniging op nieuw bekrachtigd had, doch velen onthielden zich, om met hem den Godsdienst te vieren. Hier mede eindigt SYROPULUS zijne Geſchiedenis. LEO ALLATIUS heeft wel zijne geloofwaardigheid beſtreden, maar hoe zeer hij niet onpartijdig kan genoemd worden, zoo voert echter het hoofdbeloop van zijn verhaal alle kenmerken van waarheid.

Daar zijn twee verzamelingen van de handelingen der *Florentijnſche* Kerkvergadering, eene door eenen *Griek* opgeſteld, waar achter gevoegd zijn een Brief en drie Redevoeringen van GREGORIUS SCHOLARIUS, ter aanprijzing van de vereeniging en oplosſing der zwarigheden, welke dezelve verhinderen konden; maar deze GEORGIUS SCHOLARIUS, anders als Monnik, GENNADIUS genoemd, in zijn vaderland wedergekeerd, veranderde zoo zeer van gevoelen, dat hij in een geſchrift: *de toevlugt des Regtzinnigen*, (Ὀρθοδόξου καταφύγιον,) hetwelk te *Londen* 1624. in 4to gedrukt is, de Kerkvergadering te *Florence* en de leer der Westerlingen omtrent den uitgang van den Heiligen Geest beſtreden heeft. Hij is de eerſte *Patriarch* van *Konſtantinopolen* geworden, onder de *Turkſche* Regering. In eene Kerkrede of *Homilie*, die door RENAUDOT is uitgegeven, leert hij evenwel de verandering van het brood in het Avondmaal, (μεταβολήν τινὰ περιέχον ἀσίας εἰς

V BOEK IX Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

verlaat.) Na vijf jaren leide hij zijne Patriarchale waardigheid neder, en begaf zich weder in een Klooster, waar in hij omtrent het jaar 1460 gestorven is.

De Latijnsche verzameling van deze handelingen is geschied door HORATIUS GIUSTINIANI, en komen grootendeels met de Griekſche overeen, doch heeft meer dan deze, dewijl zij ook de handelingen der vergadering bevat, na het vertrek der *Grieken.*

LEO ALLATIUS, één der *Grieken*, die tot de *Roomſche* Kerk zijn overgegaan, en een der geleerdſten onder hen, heeft zich bijzonder beijverd, om de Kerkvergadering van *Florence*, of liever het Pausſelijk Hof en deszelfs aanhangers, tegen alle beſchuldigingen te verdedigen, maar evenwel in lang niet alles beantwoord, wat de overige Grieken hebben aangevoerd; velen van welken geheele Boekdeelen tegen de Latijnen geſchreven hebben; zoo als behalve SYROPOLUS, MARCUS EUGENICUS, GEORGIUS SCHOLARIUS of GENNADIUS, van welken reeds geſproken is, de beroemde Wijsgeer GEORGIUS GEMISTUS PLETHO, MICHAEL APOSTOLIUS enz. Gedurende de XVde eeuw hadden reeds vele *Griekſche* Schrijvers de *Latijnen* beſtreden, waartoe behooren de vermaarde Monnik MAXIMUS PLANUDES, omtrent het jaar 1350; NILUS DAMYLA, een Monnik op het eiland *Creta*, tegen het einde van het jaar 1400; en voornamelijk NILUS CABASILUS, Aartsbisſchop van *Theſſalonika*, omtrent het midden der XIVde eeuw, wiens twee Verhandelingen: *over de oorzaken der ſcheuringen in de Kerk*, en

van

van de heerſchappij van den Paus, SALMASIUS achter zijn werk *de Primatu Papae* heeft uitgegeven.

Volgens een oud verhaal, waar van ALLATIUS een berigt mededeelt, zal zelfs in eene Kerkvergadering te *Konſtantinopolen* reeds in het jaar 1440 de vrede van *Florence* vernietigd zijn geworden, alhoewel ALLATIUS de echtheid en geloofwaardigheid van dit verhaal beſtrijdt.

Ondertusſchen waren er ook velen onder de *Grieken*, die de partij der *Latijnen* omhelsden, en wier getal van tijd tot tijd vermeerderde. BESSARIO is wel de vermaardſte onder dezen, die naderhand *Kardinaal* is geworden, wiens vriend GEORGIUS van *Trapezus* zelfs eene Verhandeling *over den uitgang van den Heiligen Geest* tegen zijne *Griekſche* Medeburgers geſchreven heeft. Maar de nieuwe Patriarch van *Konſtantinopolen* METROFANES, die als Bisſchop van *Cyzicus* de vereeniging van *Florence* onderteekend had, trok weinig voordeel van zijnen ijver voor de *Latijnſche* Kerk. Deze ijver verleidde hem tot vele gewelddadigheden, door het verdrijven van zulken uit hunne Bisdommen, die niet Pausſelijk gezind waren, deze geweldenarijen ſtrekte hij zelfs uit tot in het Kerkelijk gebied der overige *Patriarchen*, die, thans onder de heerſchappij der *Turken*, en dus den Paus niet ontziende, in het jaar 1443 eene Kerkelijke bijeenkomst hielden, in welke zij de Kerkvergadering van *Florence*, om derzelver vervalſching van het geloof en de wet der *Griekſche* Kerk, volſtrekt verwierpen, maar ook den *Moedermoorder* METROFANES, (ongetwijfeld

V BOEK IX Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

verstonden zij door deze *Moeder* hunne Kerk,) benevens de door hem aangestelde *Metropolitanen* en *Bisschoppen*, afzetten, en met den ban dreigden, indien zij zich daartegen verweeren wilden.

Hoe zeer het ook moge schijnen, dat het leerstelsel der *Griekſche* Kerk in deze eeuwen met dat der *Roomſche* Kerk ten vollen eenstemmig ware geworden, er bleef echter in den grond nog zoo veel onderscheid, dat zelfs aanzienelijke *Griekſche* Leeraars niet schroomden, de *Latijnen* in openbare schriften *Ketters* te noemen; ook blijkt het onderscheid genoegzaam, onder anderen uit een werk van SIMEON, Aartsbisschop van *Thesſalonika*, die in deze stad gestorven is, gedurende derzelver belegering door de *Turken* in het jaar 1430. Dit werk voert den titel: *Van het Geloof, de gebruiken en Sacramenten der Kerk.*

Bogomilen.

Behalve dezen langdurigen en nog inderdaad steeds aanhoudenden twist met de Westersche Latijnsche Christenen, werd de *Griekſche* Kerk omtrent het begin der XIde eeuw in beweging gebragt door eenen aanhang, wiens naam nieuw, maar wiens gevoelens geacht werden reeds oud te zijn. Men noemt deze lieden *Bogomilen* (*), naar twee *Bulgaarſche* woorden, welke ook in het *Slavisch-Wendisch* dezelfde beteekenis hebben: *Bog*, God en *Milui*, ontferm u; omdat zij zich in hunne gebeden dikwijls

(*) EUTHYMIUS ZIGABENUS *Panoplia Dogmat. P.* II. *Tit.* 23. J. CH. WOLF *Hiſtoria Bogomilorum Viteb.* 1712. 4*to.*

wijs van dezelven bedienden, waar mede het bij de *Ruſſen* gewone: *Hospodi pomiloi*, Heere, ontferm u mijner! overeenkomt. Men zal hun dezen naam dan gegeven hebben in denzelfden zin als aan eene gezindte in de IVde eeuw, die men *Biddenden*, *Mezalen*, *Maſſalianen*, *Euchiten* genoemd heeft, met welke zij veel gemeen gehad zullen hebben. De Prinſes ANNA COMNENA, die, even als EUTHYMIUS, ten tijde der *Bogomilen* leefde, voegt er bij, dat zij ook gedeeltelijk uit *Manicheën*, die men *Paulicianen* noemde, beſtonden (*). De *Bogomilen* hadden tot hunnen Stichter zekeren BASILIUS, eenen Geneesheer, die als een allergevaarlijkst mensch beſchreven wordt. Deze beſteedde 15 jaren, om zijne Ketterijen zamen te ſtellen, en 52 jaren met ze voort te planten. Hij verkoos zich XII Leerlingen, aan welken hij den naam van *Apostelen* gaf, met welke hij ook eenige vrouwelijke leeraresſen verbond, om door deze en genen zijne leer uit te breiden.

ALEXIUS COMNENUS, die toen te *Konſtantinopolen* regeerde, van de ſnelle uitbreiding dezer gezindte hoorende, wist, gelijk ons zijne dochter ANNA verhaalt, BASILIUS aan het Hof te lokken, en met ſneedigheid of list, 's mans gevoelens van hem te verſtaan, welke lasteringen tegen CHRISTUS, het Avondmaal en de Kerken zullen bevat hebben; hij werd door de Geestelijkheid, onder voorzitting van den *Patriarch* NICOLAUS, als een hardnekkig Ketter het vuur waardig verklaard, en als zoodanig ook da-

(*) *Alexiad. L.* XV. *p.* 486.

V BOEK IX Hoofdst. na C G. Jaar 1073. tot 1517.

dadelijk verbrand. Het volk, hetwelk ook de *Bogomilen* zijne aanhangers in het vuur wilde werpen, werd door den Keizer verhinderd, die hen ſlechts liet gevangen nemen; de genen, die van hunne gevoelens afſtand deden, werden ontſlagen, maar anderen ſtierven in de gevangenis. Dit gebeurde omtrent het jaar 1118. Weinig is ons van deze gezindte en hare lotgevallen verder bekend. In het jaar 1140 werden in eene Sijnode te *Konſtantinopolen* onder den *Patriarch* LEO gehouden de ſchriften van zekeren toen reeds overledenen CONSTANTINUS CHRYSOMALUS, welke men bij Monniken gevonden had, als Kettersch veroordeeld, dewijl daar in nog ongerijmder leerſtellingen voorkwamen, dan de *Enthuſiasten* en *Bogomilen* voordroegen, ook komen er nog eenige jaren daar na zulke overblijffelen van de *Bogomilen* voor bij ALLATIUS. Zelfs hield de *Patriarch* GERMANUS, in het jaar 1254 of 1255, nog eene Redevoering tegen de *Bogomilen* en derzelver verachting van het Kruis, en eene andere over derzelver afkeer van de Beelden.

Even onzeker zijn wij, ten aanzien van het ware en eigenlijke leerſtelſel dezer lieden; alles wat wij daar van weten, rust enkel op het gezag van EUTHYMIUS, hetwelk inderdaad zwak is, en door zijne geopenbaarde hatelijke partijdigheid tegen deze lieden nog meer verzwakt wordt. Zie hier, bij verkorting, wat hij als hunne gevoelens opgeeft. Van de Heilige Schrift namen de *Bogomilen* alleen *zeven Boeken*, naar hunne verdeeling, aan: de Pſalmen, de XVI Profeeten, de IV Euangelisten, de Handelingen der Apos-

Apostelen, de Brieven der Apostelen, en de Openbaring van JOANNES. De geheele leiding en ſtaatsregeling der *Israeliten* leidden zij van eenen boozen geest af, de door hen erkende Bijbelboeken verklaarden zij *Allegorisch*, en verdraaiden ze ten voordeele van hunne ſtellingen. Aan God ſchreven zij eene *menſchelijke gedaante*, ſchoon geen menſchelijk ligchaam toe. Den Vader ſtelden zij zich voor als een' oud man met eenen baard, den Zoon als eenen manbaren jongeling, den Heiligen Geest als een baardeloos jong mensch. De Zoon en de Heilige Geest zouden, naar hun voorgeven, weder in den Vader, uit wien zij gekomen waren, opgelost worden; en alsdan zou de Vader, die ſedert het jaar der wereld 5533 uit drie perſonen beſtaan heeft, weder maar eenen perſoon uitmaken. De Vader zal den Zoon, deze den Heiligen Geest, en deze wederom, op eene geestelijke wijze, den Verrader JUDAS, benevens de overige Apostelen, verwekt hebben. De voornaamſte Engel, dien zij SATANIEL noemden, zal te gelijk met CHRISTUS van God verwekt, maar boven dezen geſteld zijn, tot hij wegens zijne oproerigheid met zijne medegenooten, *op de onzigtbare aarde nedergeworpen zij*. Hier had hij, als hebbende nog het Scheppingsvermogen, *eenen nieuwen hemel en nieuwe aarde geſchapen*, en uit aarde met water gemengd, den mensch gevormd, doch hem geene levende ziel kunnende geven, had hij deze op zijn gebed van God verkregen. De *val der menſchen* zal door den bijſlaap van SATANIEL, die in de ſlang inſloop, met EVA ge-

V BOEK IX Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

gevolgd, en daar uit de eerſte Goddelooze KAÏN voortgekomen zijn enz. Verders, dewijl hij met zijne booze geesten de menſchen wreedelijk beheerschte, zoo heeft God het Woord of den Zoon, die ook de Aartsengel MICHAEL en JEZUS CHRISTUS heet, voortgebragt. Deze was door het regteroor der Maagd in haar ingegaan, en als mensch uitgegaan. Men moet de *booze geesten* ook *vereeren*, dewijl hunne magt zelfs voor CHRISTUS en den H. Geest onbedwingbaar is. — De *herſtelling* der *menſchen* door CHRISTUS verklaarden zij dusdanig, dat men die allen, in welken de Heiligen Geest woont, even zoo wel als de Maagd MARIA *Godsbaarders*, (Θεοτόκος,) noemen kan, nademaal zij het Woord Gods in zich dragen, en dan voortbrengen, wanneer zij anderen leeren. Zij ſchreven zich daarom eene *bijzondere heiligheid* toe, en verfoeiden den *eed*, als iets onreins. Den Doop der Christenen door water hielden zij ſlechts voor den Doop van JOANNES, maar hunnen Doop, door den Geest medegedeeld, hielden zij voor den Doop van CHRISTUS, waarom zij ook de genen, die tot hunne partij overgingen, wederdoopten, door hun eerst het Euangelie van JOANNES op het hoofd te leggen, en daar bij, onder aanroeping van den Heiligen Geest, het Onze Vader te zingen, en na eenigen tijd, om hen onderrusſchen behoorlijk te onderwijzen en te verbeteren, het gemelde Euangelie weder op het hoofd te leggen, en hen onder het zingen van Liederen, volkomen tot hunne gemeenſchap in te wijden. Het *Avondmaal* van JEZUS noemden zij een offer der boo-

booze Geesten in Kerken. Zij verwachtten, zoo min als de *Gnostieken*, eene *Opſtanding der Dooden*. De Godsdienst-Leeraren der *Katholijken* noemden zij *Farizeën* en *Sadduceën*; en over het algemeen geloofden zij, dat Monniken en Geestelijken door de twee Bezetenen waren afgebeeld, die, volgens de Euangeliegeſchiedenis, uit de graven voorkwamen.

Gewonelijk worden ook de zeden der *Bogomilen* en hun werkdadige Godsdienst van de nadeeligſte zijde voorgeſteld. Hunne geheele Godsvereering zal huichelachtig geweest zijn, en zij geleerd hebben, dat men alle *bedriegelijke kunstgrepen* mogt gebruiken, om vervolgingen te ontgaan. Algemeen wordt erkend, gelijk zelfs hun naam te kennen geeft, dat zij boven andere Christenen ijverig waren in het bidden; doch zoo dat zij het *Onze Vader* bij herhaling baden en alle andere Formuliergebeden verachtten. De *Kerken* hielden zij voor woningen der booze geesten. Van het *teeken des kruis* maakten zij geen gebruik, ook wilden zij aan de *Beelden* geene eere bewezen hebben. Maar daartegen kusten en aanbaden zij het Euangelieboek. Zij vastten wekelijks op den tweeden, vierden en zesden dag tot namiddags drie uren; ook onthielden zij zich geheel van vleesch, kaas en eijeren. Zij waren afkeerig van geleerdheid enz.

Men ziet hier uit, hoe weinig vastigheid wij hebben omtrent het geloof dezer menſchen; velen dezer beſchuldigingen blijken openlijk verdraaid te zijn, en hunne grootſte misdaad daar in beſtaan te hebben, dat

V BOEK IX Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517

dat zij zich tegen de Monniken, Geestelijken en Bijgeloovige gebruiken hebben aangekant, waar echter wel veel dweeperij kan ondergeloopen hebben. Wij behoeven ons dus niet te verwonderen, dat GOTTFRIED ARNOLD in zijne *Kerk-* en *Ketterhiſtorie* hen, volgens zijn ſtelſel, van allen blaam heeft vrijgeſproken, waar in reeds FR. SPANHEIM in zijne *Kerkgeſchiedenis* hem was voorgegaan.

LEUCOPETRUS.

Eene andere gezindte, die om dezen tijd bewegingen onder de *Grieken* maakte, was naverwand met de *Bogomilen*. Zij geloofde, zegt EUTHYMIUS, eene dubbelde Drieëenheid, verwierp het huwelijk, en het eten van vleesch, verklaarde alle uitwendige Godsvereering, als ook doop en Avondmaal, voor onnut, ſtelde het wezen van den Godsdienst in het bidden, en beweerde, dat de booze Geest, die in elk mensch woont, alleen daar door verdreven kan worden. Men noemt zekeren LEUCOPETRUS als derzelver Stichter, en zijnen voornaamſten leerling TYCHICUS, die vele Bijbelplaatſen vervalscht zal hebben. MOSHEIM (*) maakt de volgende aanmerking: „ In *Griekenland* en in al de *Oosterſche* Landſchappen, werden deze menſchen, met de algemeene en hatelijke benamingen van *Meſſalianen* en *Euchiten* gebrandmerkt; even gelijk de *Latijnen* al de tegenſtanders van den Roomſchen Paus doorgaans de namen van *Waldenzen* en *Albigenzen* gaven — de Vromen en de Goddeloozen, de Wijzen en de Dwazen werden te gelijk begrepen onder den naam van

(*) *Kerkl. Geſch.* IV *Deel*, *Bladz.* 371.

van *Masſalianen*, wanneer zij de heerſchende bijgeloovigheid der tijden tegengingen, of de ware Godsvrucht aanzagen als het Wezen des Christendoms.

In de XIVde eeuw werd onder de *Grieken* een twist behandeld, welke daarom merkwaardig is, omdat zij eene voorname bijdrage oplevert tot de Geſchiedenis der *Mijſtiekerij* en eenen Sectennaam, welke ook in later tijden niet onbekend is gebleven: *Heſychasten*, hetzelfde met *Quietisten* of *Rustenden*. Op den grooten en hoogen Berg *Athos*, gelegen op een Halfeiland in *Macedonië*, de *Heil. Berg* geheten, om de menigte Kloosters van Monniken, die een ſtreng leven leidden, bevonden zich, omtrent het midden der XIVde eeuw, vele zulke Heiligen onder deze Monniken, welke geloofden, eenen hoogeren trap van volmaaktheid bereikt te hebben. Deze wendden voor, dat zij, in zich zelven gekeerd, en van alles afgetrokken, het Goddelijk licht beſchouwden, en daar in ſtil rustende, (van waar zij den naam kregen van ἡσυχάζαι, *Heſychasten* of *Quietisten*,) eene onbeſchrijfelijke hemelſche vreugde en wellust ondervonden. BARLAAM, het zij opzettelijk, gelegenheid zoekende, om de Monniken beſpottelijk te maken, het zij op zijne reize op dien Berg gekomen, ergerde zich aan deze Monniken, beſpotte hunne Dweeperij, en noemde hen *Euchiten*, *Masſalianen* en *Navelzieners*, (Ομφαλοψύχοι.) Deze laatſte benaming is daar van oorſpronkelijk, dat deze gewaande Heiligen zich nederzetten, met het hoofd in de borst, en het oog gevestigd op het midden des ligchaams naar den navel toe, om dus

Heſychasten, BARLAAM, PALAMAS.

V BOEK IX Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

in hun binnenſte de plaats te zoeken, waar alle zielskrachten hare zitplaats hebben. Dan vernamen zij eerst zekere duisternis en beneveling; maar daar in nacht en dag volhardende, vonden zij eene onophoudelijke vreugde. Zoodra het verſtand de plaats van het hart vond, zag het terſtond dingen, daar het niet van wist, want het zag de lucht tusſchen het hart, ook zich zelven geheel verlicht, en van alles afgezonderd. Iets, hetwelk bij de *Mijſtieken* niet vreemd is, zelfs nog in onze tijden.

De ſpotternijen en beſchuldigingen van BARLAAM bleven niet onbeantwoord. GREGORIUS PALAMAS, een dezer Monniken, naderhand Aartsbisſchop van *Theſſalonika*, nam de verdediging der Monniken op zich. Hij en zijne Medebroeders lieten eerst BARLAAM verzoeken, dat hij wilde ophouden, deze Heilige mannen in eenen kwaden naam te brengen, of hen te lasteren; zij voegden er bij, dat de Geſchiedenis der Verheerlijking van CHRISTUS op den Berg *Thabor* bewijs genoeg was voor de mogelijkheid van dit zien van het Goddelijk licht, waar de Leerlingen dit Goddelijk en ongeſchapen licht niet verdragen konden. Doch deze voorſtellingen maakten BARLAAM nog meer gaande, en hij maakte hier uit op, dat deze Monniken twee Goden dienden, God en het ongeſchapen licht. Deze twisten duurden een' geruimen tijd, tot dat eindelijk BARLAAM, wegens de menigte Monniken, die te *Theſſalonika* kwamen, gevaar van zijn leven begon te vreezen.

Hij reisde dus naar *Konſtantinopolen*, en gaf eene ſchriftelijke beſchuldiging tegen de Monniken aan

den

den *Patriarch* JOANNES over, hem verzoekende, eene Sijnode bijeen te roepen, opdat hij hen van hunne dwalingen zou kunnen overtuigen. De Keizer ANDRONIKUS zocht wel den twist te doen bedaren, door de beide partijen het ſtilzwijgen op te leggen, maar vergeefs, de Sijnode had voortgang, en werd in het jaar 1341 in de Sophia-Kerk gehouden. Voor dezelve beſchuldigde BARLAAM de Monniken, maar hij werd door PALAMAS beantwoord; deze bewees uit de ſchriften van Heiligen en Godgeleerden, dat het licht op *Thabor* de heerlijkheid Gods zonder begin, het licht der Godheid, de Godheid zelve, het natuurlijke en eeuwige licht Gods is, en wat de Godgeleerden daar van meer geloofden. BARLAAM ziende, dat hij het te kwaad kreeg, beſloot, om vergeving te vragen, waar op PALAMAS en zijne Monniken BARLAAM omhelsden. Deze bijzonderheid, dat BARLAAM om vergiffenis gevraagd heeft, melden de beide gelijktijdige Geſchiedſchrijvers, JOANNES CANTACUZENUS, die van eenen Medekeizer Monnik geworden is op den Heiligen Berg, en NICEFORUS GREGORAS, ſchoon deze laatſte zelfs niet te vrede is met het gedrag van CANTACUZENUS. ALLATIUS heeft hen deswegens voor leugenaars en lasteraars uitgemaakt, en ten bewijze bijgebragt eene verklaring van den Patriarch, over het eigenlijk beſluit dezer Kerkvergadering, alhoewel deze aldaar insgelijks uitdrukkelijk zegt, dat BARLAAM, van dwaling overtuigd, om vergeving verzocht heeft. Hoe het zij, BARLAAM begaf zich

V BOEK IX Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073 tot 1517.

kort daar na naar *Italië*, alwaar hij geheel tot de Roomſche Kerk overging.

Meer verſchillen de genoemde Geſchiedſchrijver en de Patriarch ten aanzien van eene tweede Sijnode, in deze zaak gehouden. De eerſte verhaalt, dat de Monnik GREGORIUS ACINDYNUS, die langen tijd BARLAAMS leerling in de wereldſche geleerdheid geweest was, deszelfs twist met PALAMAS heeft voortgezet, wel zijnen leermeester beſchuldigende van afwijkingen van het geloof der Kerkvaderen, maar inderdaad dezelfde gevoelens met hem koesterende. Hier op riep de Patriarch weder eene Kerkvergadering in de Sophie-Kerk bijeen, alwaar na lang twisten het vonnis ten nadeele van ACINDYNUS geveld werd. Maar de Patriarch verzekert bij ALLATIUS, dat BARLAAMS vrienden eene tweede Sijnode hebben willen houden, welke ook reeds bijeengekomen was, maar hij had dit niet willen toeſtaan. Evenwel verdient CANTACUZENUS, die ten dien tijde zelve Keizer was, alle geloof in dit ſtuk. Misſchien heeft de *Patriarch* zijne toeſtemming tot de Sijnode geweigerd, welke evenwel, door het Hof ondersteund zijnde, voortgang gehad heeft. Ten minſte deze Patriarch JOANNES CALECUS ſtaat bekend als een onrustig man, die eindelijk door ANNA de Moeder van den jongen Keizer afgezet is geworden.

Hoe het zij, de Keizer, deze is CANTACUZENUS, die dit zelve verhaalt, liet in het jaar 1350 in het *Blacherniſche* Paleis te *Konſtantinopolen* eene Sijnode houden, alwaar vier dagen getwist werd tuſſchen

PA-

AALAMAS en de *Acindyanen*, (ACINDYNUS zelve hield zich tot zijnen dood toe verborgen,) waar na twee Bisschoppen onder hen afgezet, en BARLAAM benevens ACINDYNUS uit de gemeenschap der Kerk uitgesloten werden, en den overigen verboden, zich niet meer over het geloof uit te laten, doch aan welk verbod zij zich niet allen stoorden. Volgens de Handelingen der Sijnode zelve bij HARDUIN (*) werden na het vonnis over de *Acindyanen* de volgende vragen op dezelve behandeld: I. Of in God een hem betamend onderscheid zij tusschen Wezen en Werking? (of kracht?) II. Of deze werking geschapen zij of ongeschapen? Dewijl de *Palamiten* ze voor ongeschapen hielden, werd III gevraagd: zou men God dan deswegens niet zamengesteld moeten noemen? Ook dit werd ontkend, en hier uit ontstond de IVde vraag: Kan het woord *Godheid* alleenlijk van het Wezen Gods, of ook van zijne werking gebruikt worden? en als dit laatste geschiedt, neemt men daarom eene dubbelde Godheid aan? V. Geven niet de Godgeleerden op eene of andere wijze den voorrang aan het Wezen Gods boven zijne werking? Eindelijk: wanneer wij aan God deel krijgen, geschiedt dit naar zijn Wezen of naar zijne werking?

NICEFORUS GREGORAS geeft nog een omstandiger berigt van deze Kerkvergadering, doch zeer ten nadeele des Keizers, die evenwel zijn oude vriend was.

(*) *Act. Concil. T.* XI. *p.* 283. *Pseudosijnodus Graeca Palamitica.*

V BOEK IX Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073 tot 1517.

was. Hij beklaagt zich, dat de Keizer zich van PALAMAS had laten voorinnemen, dat hij GREGORAS den Keizer deswegens vergeefs gewaarſchuwd hebbende, het Hofleven verlaten heeft, en Monnik geworden is, met het vaste voornemen, om zijn leven in de verdediging van den Godsdienst op te offeren. Op de Kerkvergadering hield hij eene lange Redevoering, waar in hij zich tegen PALAMAS verklaarde, als die gezocht had twee ja meer Goden in te voeren; enz. GREGORAS moest, uit hoofde van ziekelijkheid, de verdere behandeling van den twist aan zijne vrienden overlaten, doch welke door den Keizer gedreigd werden, alhoewel het volk zich hevig tegen de *Palamiten* verklaarde, terwijl deze van hunne zijde, op geweldenarijen tegen hunne tegenſtrevers bedacht waren. PALAMAS werd wel door eenen Leerling van GREGORAS openlijk in het naauw gebragt, maar behield nogtans door de gunst des Keizers de overhand. Eindelijk vielen de Patriarch en zijne Biſchoppen hunne partijen woedende aan, die met ſlagen mishandelende, twee derzelven de kleederen van het lijf ſcheurende en het haar uit den baard plukkende. GREGORAS werd in zijn huis gevangen gehouden, en hem een eeuwig ſtilzwijgen opgelegd, en dewijl hij zich niet liet omzetten, in eene hardere gevangenis opgeſloten. Bovendien had hij het verdriet, dat één zijner beste vrienden, CABASILAS, hem verliet, en na eenigen tijd als verdediger van PALAMAS bij hem kwam. Met wien hij toen een lang geſprek hield, hetwelk hij beſchreven en aan de nakomelingſchap bij zijne Geſchiedenis heeft nagelaten.

Men

Men ziet uit de geſchiedenis van dit verſchil, over welke droomerijen van Mijſtieken, die zich verbeeldden meer te kunnen zien, dan andere menſchen, en met welke fijne haarkloverijen thans getwist werd, terwijl men zich tevens moet verwonderen, dat deze Dweepers de overhand konden behouden op eene Kerkvergadering, waar toe echter de gunst des Keizers waarſchijnlijk meer zal hebben toegebragt, dan de roep van hunne heiligheid.

Wankelbare vereeniging der Armeniers met de Roomſche Kerk.

Eer wij van de *Ooſterſche* tot de *Weſterſche* Kerk overgaan, moeten wij nog het een en ander aanvoeren betreffende de *Armeniers* en *Jakobieten*. Ten aanzien van de eerstgemelden hebben wij hier voor gezien, hoe ver, door ſtaatkundige belangen genoopt, zij zich met de *Roomſche* Kerk vereenigd en aan den Paus onderworpen hadden. In het begin der XIVde eeuw riep de Paus de *Joanniter* Ridders op, om *Armenië* en *Cyprus* tegen de *Saracenen* te beſchermen. In het jaar 1317 zond de Koning van *Armenië* eenen Brief aan den Paus, om eene onderneming tegen *Syrië* te bewerken, doch hetwelk mislukte. Maar des te meer moeite gaf zich de Paus, om de vereeniging niet alleen van geloof maar ook van gebruiken met de *Armeniers* te voltooijen, ten welken einde hij ook Brieven ſchreef aan den Koning en aan den *Katholicus* of Patriarch der *Armeniers*. Ondertusſchen leed *Armenië* van tijd tot tijd veel van de *Muhammedanen*, ook zochten de Pausſen aan de *Armeniers* hulp te bezorgen, door het overzenden van eenige geldſommen. In het jaar 1323 eerst vereenigden zich de inwoners van *Neder-Armenië*

V BOEK IX Hoofdst. na C. G Jaar 1073 tot 1517.

nie met de Latijnſche Kerk. Doch in het jaar 1341 moest BENEDICTUS XII zich nog bij den Koning en bij den *Patriarch* beklagen, over dwaalleeringen, welke bij de *Armeniers* plaats hadden, en waarvan hij eene lijst opgaf, behelzende niet minder dan 117 artikelen. De voornaamſte waren: de uitgang des Heiligen Geestes alleen van den Zoon; dat zij in JEZUS CHRISTUS ſlechts ééne natuur, éénen wil en ééne werking erkenden; zij ontkenden de erfzonde; zij wilden geen *Vagevuur* der zielen in de andere wereld toelaten; om die reden baden zij ook niet voor de overledenen, dat zij vergeving der zonden ontvangen mogten. Zij geloofden, dat er in geene Kerk, buiten de hunne, vergeving van zonden en een ware doop plaats hebbe. Naar hunne meening is *de vrije wil* niet genoegzaam tot zonde; de Duivel verzoekt de menſchen tot dezelve, zonder hem zouden zij niet zondigen. Zij namen het *Mozaïsch* onderſcheid in acht, tuſschen reine en onreine dieren; den *echtelijken bijſlaap* hielden zij voor zondig, en lieten zich daar voor van den Priester eene boete opleggen. Niet de *excommunicatie* of ban, maar de zonden ſluiten buiten het Rijk van God; elk van hunne Priesters bedient den Doop naar zijn goedvinden. Zij hebben geen Sacrament van vorming, noch van het laatſte olijſel; maar zalven alleenlijk hunne overledene Bisſchoppen en Priesters voor het Altaar; in het Avondmaal gaven zij geene *verandering* van het brood, maar alleenlijk een beeld van CHRISTUS ligchaam en bloed toe. Zij hadden geen *Krucifix* noch *Beelden* der Heiligen.

Van

Van den Paus beweerden zij, dat hij tot de Kerkvergadering van *Niceë* toe, geen meer magt had gehad dan andere Prelaten; op dezelve was hij boven dezen verheven; maar door de Kerkvergadering van *Chalcedon* had hij dit gezag weder verloren; ook had PETRUS de magt om te binden en te ontbinden alleenlijk voor zijn' perſoon, maar volſtrekt geene Opperheerſchappij over de geheele Kerk van CHRISTUS bekomen.

De Staatsbehoeften en de wil des Konings deden de Biſchoppen van *Armenië* op eene Kerkvergadering de opgegevene dwalingen veroordeelen, ook zonden zij Afgevaardigden aan den Paus, om hem van hunne onderwerping te verzekeren, doch in het jaar 1350 vond KLEMENS VI weder ſtof, om over de *Armeniers* te klagen, dat zij bij hunne meeningen bleven volharden.

Eindelijk werd de zaak der vereeniging op de Kerkvergadering te *Florence* ernſtig ter hand genomen, en naar den ſchijn, gelukkig voltooid. Reeds in het jaar 1434 had EUGENIUS IV in eenen Brief aan den Patriarch van *Jeruzalem* voorſlagen daar toe gedaan, die denzelven aan den *Armeniſchen* Patriarch toezond, waar op in het jaar 1439 Gevolmagtigden van dezen *Patriarch* te *Florence* verſchenen, alwaar men ras tot een vergelijk kwam, hetwelk EUGENIUS openlijk bekend maakte. De *Armeniers* namen de leer der *Roomſche* Kerk over, maar de volgende tijd heeft geleerd, dat deze vereeniging op eenen heel losſen grond gevestigd is geweest.

Ten zelfden tijde toonden ook de *Jakobieten* zich Vereeni-

V BOEK IX Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073 tot 1517.

tot zoodanige vereeniging bereid. In het jaar 1441 verſcheen te *Florence* een Abt van het Klooster van den Heiligen ANTONIUS, ANDREAS genoemd, die eenen Brief van den *Jakobietiſchen* Patriarch aan den Paus overbragt. Deze Brief was opgevuld met gezwollene Oosterſche bewoordingen en laffe vleijerijen aan den Paus, wien hij ook bekend maakte, dat zelfs de Koning van *Ethiopië*, KONSTANTINUS, wien hij voor den vermaarden *Priester* JOANNES hield, Gezanten afgevaardigd had, om eene vereeniging met zijne Kerk te vestigen. Met dit oogmerk verſcheen er ook een Afgevaardigde van den Abt NIKODEMUS, Opziener der *Ethiopiers*, die te *Jeruzalem* woonden, welke beweerde, dat de afzondering der *Ethiopiers* alleen ontſtaan was, door de afgelegenheid dezes lands van *Rome*. Op deze wijze werd de vereeniging met deze Christenen ſpoedig geſloten. Nadat EUGENIUS in het jaar 1442 de vergadering van *Florence* naar de Kerk van *Lateranen* had overgebragt, maakte hij dezelve plegtig door eene Bulle bekend: Ondertusſchen kunnen er op dit verhaal, hetwelk wij bij RENAUDOT lezen, nog al bedenkingen gemaakt worden. Doch wat er ook zij van deszelfs geſchiedkundige waarheid, deze vereeniging heeft geene beduidende gevolgen gehad; zal in de XVIde eeuw met de *Abyſſiniſche* Kerk vernieuwd zijn, maar is zeker van geenen duur geweest.

ging met de Jakobieten.

Lotgevallen der Christenen in Egypte.

Zekerder zijn de berigten van eenige rampſpoedige lotgevallen der *Christenen* in *Egypte*, gedurende de XIVde eeuw, hoewel veelal door hunne eigene ſchuld

ſchuld berokkend. De Christenen, zoo wel de *Jakobieten* als de zoogenoemde Regtzinnigen, *Melchiten* genoemd, hadden in het begin der XIVde eeuw posten in de Geregtshoven verkregen, zij waren pachters der Tollen, Schrijvers en Boekhouders der aanzienelijkſte ambtenaren, en verzamelden, in deze bedieningen, groote rijkdommen, die hen trotsch en verwaand maakten, zoo dat zij zelfs de Muhammedanen durfden verachten. Hier over werden klagten ingebragt bij den *Sultan* der *Mamliks* of *Mamlukken*, die thans in *Egypte* heerschten, deze gebood aanſtonds, dat de wet van den *Chalif* OMAR vernieuwd zou worden, dat de *Christenen* geene witte, maar enkel blauwe Tulbanden, de *Joden* geele, en de *Samaritanen* roode dragen, dat deze allen niet op paarden noch muilezels, maar op ezels rijden moesten, en elk een kreeg vrijheid, om de genen, die hier tegen zouden handelen, om te brengen en hunne huizen te plunderen. Te gelijk werd verboden aan anderen, dan aan *Muhammedanen*, ambten te vertrouwen, waar van het gevolg was, dat vele Christenen het *Islamisme* omhelsden. Ook begon men reeds de Christelijke Kerken omver te werpen, de overige bleven een jaar lang geſloten, tot er, op voorſpraak van Christenvorsten, twee *Jakobietiſche* Kerken weder geopend werden. Evenwel wisten de *Egyptiſche* Christenen of *Kopten* deze bevelen in het vervolg weder te ontwijken, en zich op nieuw in vele ambten in te dringen, doch gedroegen zich op nieuw zoo onvoorzigtig, dat zij zich in het jaar

1350

V BOEK IX Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

1350 wederom eene zware vervolging op den hals haalden. Nu werd hun verboden, nieuwe Kerken en Kloosters te ſtichten, of de ouden te verbeteren. Naauwelijks waren deze en andere ſtrenge bevelen tegen hen bekend geworden, of het gemeen viel aan het plunderen van de huizen en Kerken der Christenen. Deze mishandelingen duurden eene maand lang, zoo dat zij zich moesten verbergen, en velen van hen uit vrees den Godsdienst van hunne vijanden aannamen. Ook in volgende tijden hebben de Christenen in dat land in hunne Godsdienstoefening en veiligheid niet weinig geleden.

Kettergeſchiedenis in de Westerſche Kerk

Doch laat ons uit het Oosten naar het Westen keeren, en de Kettergeſchiedenis in de Westerſche Kerk, gedurende dit Tijdvak, kortelijk beſchouwen. Wij zullen daar bij vaakmaal gelegenheid hebben, op te merken, dat men in dezelve den naam van *Ketter* al ligtelijk misbruikt, en den eerſten den besten, die tegen het aanzien en gezag der Pauſen of der Geestelijkheid zich aankantte, of de misbruiken en bijgeloovigheden durfde beſtrijden, welke ingeſlopen waren, dezen blaam van Ketterij heeft aangewreven.

Cathari.

Wij hebben in het voorgaande van de Geſchiedenis reeds geſproken van de *Cathari*, die waarſchijnelijk hunnen oorſprong hadden van de nieuwe *Manicheën* of *Paulicianen* in het Oosten, ten minſte die voor *Manicheën* gehouden, en reeds in de XIde eeuw als zoodanige in *Italië*, *Frankryk* en de *Nederlanden* vervolgd en ter dood gebragt werden; ook hebben wij van den oorſprong van hunnen

nen naam *Cathari*, ook *Patareni* of *Paterini*, die hun in het *Milaneeſche* gegeven werd, geſproken, dat hun naam *Publicani*, waarſchijnlijk verbasterd is geworden uit *Pauliciani*; dat een andere van hunne namen *Bulgari*, waar van de Franſchen *Bougre* gemaakt hebben, het vaderland te kennen geeft, uit hetwelk zij het eerst naar het Westen gekomen zijn; en eindelijk dat men hen in het Zuiden van *Frankryk los bos homos*, (*Boni Homines*,) noemde, heeft MOSHEIM (*) reeds na anderen aangemerkt.

Thans werden deze *Cathari* niet alleen in *Italië* en *Frankryk* talrijker, maar verdeelden zich ook weder in kleiner partijen. In de latere tijden der XIIde eeuw hadden zij te *Milanen* eenen Leermeester, BONACURSIUS, waarſchijnlijk in de Landtaal BONACORSI. Deze ging naderhand tot de heerſchende Kerk over, en openbaarde, in het jaar 1190, de gevoelens van zijne vorige geloofsgenooten, in een afzonderlijk geſchrift, waarin hij hen tevens poogde te wederleggen. BONACURSII *Vita haereticorum*, *ſeu manifestatio haereſis Catharorum*. Hij beſchuldigt hen, dat ſommigen van hen de Schepping der Elementen aan den Duivel toeſchreven, die ook ADAM en EVA zal geſchapen, en bij EVA KAÏN geteeld zal hebben. Alle redenen en verrigtingen der Patriarchen en van MOZES enz. zullen van den Duivel oorſpronkelijk geweest zijn enz. Aan den Zaligmaker ſchreven zij enkel een ſchijnligchaam toe, dus loochen-

(*) *Kerkhiſt.* IV *Deel*, *Bladz.* 210.

V BOEK IX Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

chenden zij ook zijne Opſtanding. Het kruis noemden zij het merkteeken des beests, hetwelk in de Openbaring van JOANNES beſchreven wordt. SILVESTER I zal de *Antichrist*, de Zoon des verderfs geweest zijn, die zich boven alles verheven had, wat God is, en van zijnen tijd af zal de Kerk verdorven zijn. Deze beſchuldigingen worden door den Schrijver zoo ruw nedergeſteld, zonder opgave van eenig verband of beginſel, waar uit zij werden afgeleid, en men beſpeurt duidelijk, dat hij zijne oude vrienden op eene partijdige wijze zwart maakt, zoo veel zal men er echter uit kunnen opmaken, dat zij, ten minſten, gedeeltelijk *Manicheën* geweest zijn.

Daar zijn nog meer geſchriften overig van ongenoemde en genoemde Schrijvers tegen deze *Cathari*, bij voorbeeld van RAINERIUS SACCHONI uit *Piacenza*, die in het jaar 1259 overleden is. Hij was eerst een der aanzienelijkſte Leeraren onder hen geweest, maar tot de Katholijken overgegaan, ſchreef hij zijne *Summa de Catharis et Leonistis ſeu Panperibus de Lugduno*, of *contra haereticos*, volgens dezen waren de *Catharen* in drie hoofdſekten verdeeld, de *Albanenzen*, *Concorrenzen* en *Bajolenzen*, alle in *Lombardyë*. Hij zegt, dat zij *vier Sacramenten* hadden, de oplegging der handen; eene inzegening des broods door het Onze Vader; hunne Boete; en de inwijding der Priesteren.

Buiten *Italië* en *Frankryk* hadden zich ook de *Catharen* in het midden der XIIde eeuw tot in *Engeland* en *Duitschland* verſpreid. Merkwaardig is het

het berigt van EVERVIN, Proost te *Steinfelden*, in eenen Brief aan den Heiligen BERNHARD, aangaande zekere Ketters te *Keulen* (*). Sommigen van hen, ſchrijft hij, vereenigden zich weder met de Kerk, maar twee, waar onder hun Bisſchop, verdedigden hunne gevoelens des te hardnekkiger; en toen zij eindelijk drie dagen lang vergeefs tot bekeering vermaand waren, ſleepte hen het volk, (waarſchijnelijk door de Geestelijkheid aangehitst,) voort, en wierp hen in het vuur, eene ſtraffe, welke zij zelfs met blijdſchap leden. Hier wenschte ik wel, vervolgt de Abt, uw antwoord op deze vraag te hebben: van waar deze ledematen des Duivels zoo veel moed ontleenen, hoedanig men ter naauwernood bij de ijverigſte Christenen vindt? Hunne Ketterij beſchrijft hij op deze wijze: Zij zeiden, dat alleen bij hen de ware Kerk was, alzoo zij, gelijk CHRISTUS en de Apostelen, niets eigens bezaten, maar zij dwaalden, als *armen om* CHRISTUS *wil*, rond, en leden, als zijne eerſte belijders, vervolgingen. Zij onthielden zich van alle melkſpijzen en van alles wat door teeling voortgebragt werd. Zij hielden hunne Sacramenten geheim, doch beleden vrij uit, dat zij dagelijks aan hunne tafel naar het voorſchrift van CHRISTUS en de Apostelen, hun eten en drinken wijdden tot het ligchaam en bloed van CHRISTUS, om zich, als deszelfs leden, daar mede te voeden. Zij verwierpen ook het huwelijk, doch om welke reden, kon de Abt niet zeggen. Zij ontkennen,

(*) *Inter Epistt. S. Bernhardi Opp. T.* IV. *p.* 768.

V BOEK IX Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

nen, dat op het altaar het ligchaam van CHRISTUS vervaardigd wordt, dewijl alle Priesters der Kerk niet gewijd zijn. Den Doop laten zij alleen bij volwasſenen plaats hebben. Zij achten de voorbiddingen der Heiligen niet; houden het vasten voor onnoodig, en de overige Kerkelijke inrigtingen, welke van CHRISTUS en de Apostelen niet afkomſtig zijn, voor Bijgeloof. Ook ontkennen zij het Vagevuur. enz. Men is onzeker omtrent deze Ketters. MABILLON gelooft, dat zij Leerlingen van den Nederlander TANCHELIN geweest zijn, van wien wij in het vervolg ſpreken moeten; maar anderen houden hen liever voor *nieuwe Manicheën* of *Cathari*.

MONETA. Een der voornaamſte werken tegen de *Catharen*, is dat van MONETA, *Libri* V. *adverſus Catharos et Valdenſes.*) Deze MONETA was een *Dominikaner*, welke Orde hij in het jaar 1220 aannam. Sedert muntte hij uit door zijnen ijver tegen de Ketters, en ſtierf kort na DOMINICUS, in het jaar 1240. Zijn werk is te gelijk tegen de *Cathari* en de *Waldenzen* ingerigt, welke evenwel zoo veel van malkanderen verſchilden. Eerst beſchrijft hij de beide hoofdſoorten der *Catharen*, waar van de ééne twee Grondwezens, de andere maar éénen Schepper erkende, vervolgens lost hij hunne bewijzen op, en bewijst het Katholijk Geloof. In het tweede Boek van zijn werk beſtrijdt hij die *Catharen*, die maar éénen Schepper geloofden, maar den Duivel uit de van God opgegevene ſtoffe de vier Elementen lieten voortbrengen, en wederlegt hunne ſtelling: dat de God en oorzaak van het Oude Testament een kwaad

we-

wezen zij. In het derde Boek worden andere twistvragen behandeld, en in het vierde de leerſtellingen der Kerk over de *Sacramenten*, de *Opſtanding*, en het *laatſte Oordeel* verdedigd. Velen van deze *Cathari* beweerden, zoo als naderhand een vermaard Geleerde uit de XVIde eeuw gedaan heeft, dat JEZUS, met de woorden: *dit is mijn ligchaam*, op zijn ligchaam gewezen, en voorts bloot brood aan zijne leerlingen gegeven had. In het vijfde Boek worden de *Cathari* en *Waldenzen* dan te zamen, dan bij beurten beſtreden.

EKBERT, eerst Kanunnik te *Bon*, naderhand Abt van het Klooster *Schonau* omtrent het midden der XIIde eeuw, Broeder van de Heilige ELIZABETH, heeft eenige Preeken tegen de *Cathari* nagelaten, in welke hij, wat de hoofdzaak betreft, met MONETA overeenkomt. Hij heeft deze bijzonderheden: De *Cathari*, tegen welke hij predikte, waren dezelfde, over welke de Abt EVERVIN aan den Heil. BERNHARDUS geſchreven had. Zij breidden zich uit aan den *Nederrhyn*; ARNOLD, één van hunne Leeraren, werd te *Keulen*, een ander, DIETRICH, te *Bon* verbrand; zij noemden zich *Cathari*, omdat zij zich zelven voor rein hielden; in *Vlaanderen* heetten zij, om onbekende redenen, *Piphlers* of ook *Turlepins*; maar in *Frankryk Texeranen*; hetwelk buiten kijf het woord *Tisſerant*, (*wever*,) is, omdat er vele wevers onder hen waren. Zij waren, zegt EKBERT, met de woorden der Heilige Schrift heel goed gewapend, en wisten uit dezelve hunne dwalingen door ſchijnbare plaatſen te verdedigen. Onder

EKBERT.

V BOEK IX Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073 tot 1517.

hunne *Uitverkorenen* hadden zij *twaalf Leeraren*, als het ware Apostelen, zoo als MANES die ingevoerd had, een dertiende was hun Opperhoofd, onder wien ook 72 Biſchoppen ſtonden. Zij hadden bovendien Ouderlingen, Dienaren en Dienaresſen, welke laatſte niet alleen armen en kranken oppasten, maar ook voor leeraresſen ſpeelden. Aan de Roomſche Kerk verweten zij, dat ſints langen tijd alle hare Pausſen en Kardinalen zich door geldgierigheid, hoogmoed en vele andere ondeugden, het Priesterdom van CHRISTUS zoo onwaardig hadden gemaakt, dat er in dezelve volſtrekt geen waar Priesterdom meer was. De verbodene vrucht in het Paradijs was naar hunne meening de Vrouw, met welke God aan ADAM alle vermenging verboden had. Dewijl hij nu dit verbod overtreden had, zoo was het geheele van hem afſtammende menſchelijk geſlacht uit hoererij voortgeſproten, en niemand kon zalig worden, indien hij niet door de gebeden en heilige gebruiken der *Volmaakten* onder hen gereinigd was geworden. Daarom laakten zij ook het huwelijk, en noemde het eene dergelijke hoererij, als die van ADAM.

Merkwaardig is dit, dat het weinig geſcheeld heeft, of de Roomſche Kerk had één' uit deze *Catharen* of *Nieuwe Manicheën* tot haren openlijk verklaarden *Heiligen* bekomen. Een voornaam en rijk man te *Ferrara*, ARMAN, of HERMAN, met den bijnaam *Punzilovo*, werd in het jaar 1254 door den Ketterrigter, (*Inquiſiteur*,) ter gevangenis veroordeeld, uit welke hij zich, door het afzweeren der

Lee-

leeringen van die partij, en door eene geldboete, weder vrijmaakte. Evenwel veranderde hij zijne gevoelens zoo weinig, dat hij zich veel meer in het jaar 1267 door de oplegging der handen onder de volmaakten in dit gezelschap liet aannemen. Toen hij twee jaren daar na overleed, betreurden hem zijne medeburgers niet alleen als een' godvruchtig en weldadig man, maar zij liepen ook in menigte tot zijn graf, alwaar zij hun gebed deden, en spoedig strooide men uit, dat aldaar wonderwerken gebeurden, waar van het gerucht zich in vele landen uitbreidde. De *Cathari* maakten hier van tot hun voordeel gebruik, voornamelijk, toen de Bisschop en het Domkapittel te *Ferrara*, na een geregtelijk onderzoek, de geloofwaardigheid dezer wonderen bevestigden. Deze trokken zelfs zich deze zaak bij het Pausselijke Hof aan, terwijl de Ketterrigters door beëedigde verklaringen zochten te bewijzen, dat de Overledene aanhoudend een Ketter geweest was. Het Proces hier over duurde 30 jaren lang, tot dat BONIFACIUS VIII in het jaar 1301 uitspraak deed, dat de beenderen van PUNZILOVO opgegraven en verbrand, het altaar ter zijner eere opgerigt, omgeworpen, en ook de Beelden, en andere aan hem gewijde gedenkteekenen vernietigd zouden worden. PLATINA heeft in zijne Levensbeschrijvingen der Pausen dit geval niet vergeten, maar den misluk-ten Heilig verkeerd onder de *Fratricelli* gerekend.

V BOEK IX Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

Het ontbrak in deze eeuwen niet aan wetten, geweldige vervolgingen en straffen tegen de *Catharen* of *Patarenen*, of welken naam zij anders had-

V BOEK IX Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

den. In het jaar 1176 werden zij in eene Kerkvergadering te *Narbonne* voor Ketters verklaard en veroordeeld. Twee jaren daar na waren zelfs de Koningen van *Frankryk* en *Engeland* bedacht, om hen in de oorden van *Toulouſe* en *Narbonne* te onderdrukken. Zij zonden ten dien einde, met bewilliging van den Paus, den Kardinaal-Legaat PIETER van *St. Chryſogonus* derwaarts met volmagt. Deze te *Toulouſe* gekomen, werd door het volk uitgejouwd, maar wist echter met hulp van den Graaf van *Taulouſe*, zekeren PIETER MAURAN, een' rijk burger, die twee Kasteelen bezat, en die voor het hoofd dezer ſecte werd gehouden, in zijne magt te krijgen, en door geweld te noodzaken, zijne dwalingen af te zweeren, wordende zijne Kasteelen verwoest, en hem zelven werd behalve geldboeten en geesſelingen eene bedevaart naar *Jeruzalem* opgelegd. Verders liet de Kardinaal ROGIER, Vicomte van *Beziers*, *Carcaſſonne*, *Albi* en *Raſez*, vermanen, om de Ketters uit zijn gebied *Albigeois* te verjagen en den gevangenen Bisſchop van *Albi* te ontſlaan. Maar als de Vicomte in het gebergte week, deed de Kardinaal hem in den ban en zeide hem den oorlog aan. Ook waren in het jaar 1165 in eene Kerkvergadering te *Lombers*, eene kleine ſtad, twee mijlen van *Albi*, deze Ketters, onder den naam van *Bons-hommes*, veroordeeld geworden.

Doch deze talrijke aanhang kon zelfs door deze ſtrenge maatregelen niet uitgeroeid worden. ROBERTUS DE MONTE, een *Normanniſche* Geſchiedſchrijver

ver van dezen tijd, verzekert, dat de onderneming van den gemelden Legaat van het jaar 1178 weinig uitgerigt heeft. Hij noemt hen *haeretici Agenenſes*, hoewel hij dezelven wat later den naam geeft van *Albigriſeos haeretici*, hetwelk duidelijk genoeg leidt tot den naam *Albigeois* of *Albigenzen*, in welken ten laatſte de oudere namen *Cathari*, *Publicani*, *Patareni* verloren zijn geraakt. Daarom gaf ALEXANDER III in het jaar 1129 in den laatſten Canon der Kerkvergadering van *Lateraan* van dat jaar zijn vonnis uit tegen de Ketters, die zich verbreid hadden in *Gascogne*, in *Albigeois*, (*Albegeſium*,) het gebied van *Toulouſe*, onder welke benamingen zij ook mogten voorkomen.

INNOCENTIUS III zag zich in het jaar 1207 genoodzaakt, in perſoon naar *Viterbo* te reizen, dewijl deze ſtad opgevuld was met *Patarenen*, en gaf een allerſcherpst bevel tegen dezelven uit, waar bij hij gelastte, dat zelfs het huis, waar zulk een Ketter gevat werd, zou afgebroken, en voor altijd tot een vuilnisplaats gemaakt zou worden.

Evenwel was er nog in het jaar 1231 in *Rome* zelve eene menigte van *Patarenen*. GREGORIUS X liet om dien tijd eenigen derzelven als onverbeterlijk verbranden, anderen werden ter tuchtiging naar Kloosters gezonden. Hij vernieuwde de wetten zijner voorzaten tegen hen, en verbood in het bijzonder: dat geen Leek openlijk of in huizen, op ſtraffe van den ban, over het Katholijk Geloof zou disputeren. Zelfs liet de Keizer FREDERIK II zware Plakaten tegen hen uitvaardigen. In eene derzelven

V BOEK IX Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

ſtaat eene geheele lijst van Ketternamen: *Cathari*, *Patareni*, *Speronistae*, *Leonistae*, *Arnaldistae*, *Circumciſi*, *Paſſagini*, *Joſeppini*, *Saratenſes*, *Albanenſes*, *Francisci*, *Begardi*, *Commisſi*, *Waldenſes*, *Romanoli*, *Varini*, *Ortuleni*, *cum illis de Aqua nigra* enz. De Mutsaards maakten eindelijk van deze lieden allengs een einde, door den ijver der Ketterrigters. Onder dezen muntte uit de *Dominikaan*, ROBERT, die den naam *Bugre* kreeg, omdat hij uit dezen aanhang tot de Orde der *Dominikanen* was overgegaan. Men noemde hem ook den *hamer der Ketteren*, omdat hij velen van dezelven, van beiderlei kunne, die zich niet bekeeren wilden, met den dood ſtraffen liet; binnen den tijd van drie maanden had hij er omtrent 50 laten verbranden of levende begraven.

Petrobruſianen.

Terwijl de Geestelijkheid der heerſchende Kerk in het Westen zoo veel moeite had, met het uitroeijen van dezen ouden aanhang, verhief zich meer dan ééne nieuwe, wier aanvallen op de leer en gebruiken der Kerk veel meer te beduiden hadden. Zulk een aanhang werd in de eerſte tijden der XIIde eeuw geſticht door PIETER VAN BRUIS, dien ſommigen voor eenen *Italiaan*, en denzelfden met PIETER, Kanunnik te *Lucca*, een' aanhanger van Keizer HENRIK IV, hebben willen houden; waarſchijnelijk trad hij reeds in het jaar 1104 als de aanvoerder van eene partij te voorſchijn. De bijkans eenige Schrijver, uit wien men berigten van hem kan ontlenen, en die ook tegen hem geſchreven heeft, is PIETER *de Eerwaardige*, Abt van *Clugny*: *Epiſto-*

tola ſive Tractatus adverſus Petrobruſianos haereticos. Uit hem ziet men, dat PIETER VAN BRUIS een Priester geweest is, in het Zuiden van *Frankryk*, die zijne bediening, men weet niet waarom, verloren had.

Zijne leerſtellingen verwekten groote opſchudding. Zij waren, volgens den Abt van *Clugny:* I. Kinderen, die het gebruik van hun verſtand nog niet hadden, konden door den Doop niet zalig worden. Dat is, hij verwierp den Kinderdoop. II. Men moet geene Kerken bouwen, maar de reeds gebouwde liever nederwerpen. III. De heilige kruiſen wilde hij verbroken en verbrand hebben. IV. Hij ontkende de waarheid van het ligchaam en bloed van CHRISTUS in het Avondmaal; de Abt beſchuldigt hem, dat hij dit *Sacrament* geheel verachtte; doch hij haalt vervolgens de eigene woorden van zijne aanhangers aan: „ Gelooft toch, zeiden zij tegen de Katholijken, uwe Biſchoppen, Priesters en Geestelijkheid niet, die u verleiden. Zij bedriegen u: gelijk in vele andere dingen, dus ook met den Godsdienst des altaars, waar zij u voorliegen, dat zij het ligchaam van CHRISTUS vervaardigen, (*conficere,*) en u tot heil uwer zielen overgeven. enz." Eindelijk V. verzekert hij ook, dat PIETER VAN BRUIS alle offers, gebeden, aalmoezen, en andere goede werken, welke de Geloovigen voor hunne overledene Medebroeders verrigtten, beſpottede.

Nieuwer Schrijvers hebben deze korte berigten op velerlei wijze zoeken op te helderen of aan te vullen; doch meest achtgenomen op de gezind-

V BOEK IX Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

ten, tot welke zij behoorden. De Bisſchop BOSSUET wil hen voor *Albigenzen* houden, of *Manicheën*, waar van echter geene blijk is. J. BASNAGE, die hem wederlegd heeft, ten aanzien van het *Manicheïsme*, erkent nogtans de *Petrobruſianen* voor *Albigenzen*, omdat hij deze laatſten voor getuigen der waarheid aanziet, die de Hervorming zijn voorgegaan. Het waarſchijnelijkst is, dat PIETER VAN BRUIS eenen middelweg gehouden heeft tusſchen de *Roomſche* Kerk en de *Cathari*. Deze ſtoute man, dien het niet aan kunde, maar misſchien aan gematigdheid en voorzigtigheid haperde, vond 20 jaren lang in *Languedok* en *Provence* toeloop en aanhang, tot dat eindelijk het graauw, vermoedelijk opgehitst door de Geestelijkheid, hem omtrent het jaar 1124 te *St. Gillis* aanviel en verbrandde.

Henricianen.

Zijn leerling HENRIK plantte zijnen aanhang nog eenen tijd lang voort. Zijne afkomst is onbekend, maar dat hij eerst een Monnik geweest is, weet men uit eenen Brief van BERNHARD aan den Graaf van *Toulouſe* en *St. Gillis*, waar in hij hem vermaant, dezen Ketter niet in zijn gebied te dulden. In het jaar 1116 verſcheen hij met glans te *Mans* in *Frankryk*, hebbende twee zijner leerlingen, gelijk voormaals de Zaligmaker, voorafgezonden, om zijne komst bekend te maken. De vermaarde Bisſchop HILDEBERT, die op het punt ſtond, om naar *Rome* te reizen, gaf last aan zijnen Aartsdiaken, om HENRIK wel te ontvangen en het prediken toe te laten, gelijk hij dan ook met algemeene toejuiching, zelfs van de Geestelijkheid, predikte, maar deze laatſte had

had hier van ſpoedig berouw. HENRIK ſchilderde hunne ſlechte zeden, en onbekwaamheid, om hun ambt behoorlijk waar te nemen, zoo zwart af, dat het volk tegen de Geestelijkheid geheel werd ingenomen, en die dreigde te ſteenigen en op te hangen. De Bisſchop, van *Rome* terug keerende, werd zelve met hoon en ſmaad overladen; deze dwong daar op HENRIK, om zijn Kerspel te verlaten, hoewel de inwoners veel liefde en hoogachting jegens dezen bleven behouden.

HENRIK zworf vervolgens in verſcheidene oorden van *Frankryk* rond, en vond alom veel ingang bij het volk. De Bisſchop van *Arles* bragt hem daarom in het jaar 1134 op de Kerkvergadering te *Piſa*, alwaar hij als een Ketter veroordeeld, en vervolgens in de gevangenis gezet werd. Daar uit ontſlagen zijnde, begaf hij zich naar een naburig land, *Languedock* of *Guienne*, alwaar hij met een gelukkig gevolg voortvoer te prediken. Velen bezochten reeds de Kerken niet meer, onthielden aan de Priesters de offergiften en tienden; ja men riep hen niet meer bij de zieken, en behandelde hen verachtelijk. Van dit alles geeft de Heilige BERNHARD, in den gemelden Brief, aan HENRIK de ſchuld, dien hij tevens een losbandig en onkuisch leven te laste legt; met zeer weinig ſchijnbaarheid, terwijl ook anders de Geſchiedenis hier van niets weet.

EUGENIUS III, die zich toenmaals in *Frankryk* bevond, zond den Kardinaal-Legaat ALBERICH, Bisſchop van *Oſtia*, naar *Toulouſe*, om deze ſekte uit te roeijen. De Heilige BERNHARD verzelde hem.

V BOEK IX Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

HENRIK werd gevat, en in het jaar 1148 voor de Kerkvergadering te *Rheims* te regt geſteld, en als een Ketter veroordeeld. Hij behield echter, op voorſpraak van den Bisſchop van *Toulouſe*, het leven, maar werd op bevel van den Paus, in eene gevangenis opgeſloten, in welke hij kort daar na overleden is. Wat zijne gevoelens betreft, zijne partijen, maar aan welken men geenszins alle geloof geven kan, beſchuldigen hem van *Manicheïsmus*; hij ſchijnt zich over het geheel minder met leergevoelens te hebben opgehouden, dan met het tegengaan van bijgeloovige gebruiken en het beſtraffen van de ſlechte zeden der Geestelijken, Dit met misſchien te veel hevigheid doorzettende, kon het niet anders, of hij moest derzelver haat gaande maken en zich aan hunne vervolgingen blootſtellen.

Waldenzen,

Doch onder alle nieuwe aanhangen, welke, ten dezen tijde, ontſtonden, verdient geene meer opmerkzaamheid, dan die der *Waldenzen*, die de Kerk zochten te herſtellen in den toeſtand, zoo als zij in de eerſte tijden geweest was, en wier zeden, volgens getuigenis hunner vijanden zelven, onberispelijk waren; en die, hoe lang en zwaar ook vervolgd, nooit geheel hebben kunnen uitgeroeid worden. Men heeft hunnen oorſprong doorgaans uit heel oude tijden afgeleid, waar toe ook een Schrijver van de XIIde eeuw, RAINERIUS SACCHONI, een vijand van de *Cathari*, die ook tegen de *Waldenzen* geſchreven heeft, aanleiding heeft gegeven, daar hij van hen, onder de benaming van *Pauperes de Lugduno*, (*armen van Lions*,) ſchrijft, dat zij, volgens

ſom-

sommigen, ontstaan zijn ten tijde van den Roomschen Bisschop SILVESTER, in de IVde eeuw; volgens anderen reeds ten tijde der Apostelen. Eén der voornaamste Geschiedschrijvers der *Waldenzen*, JEAN LEGER, in de XVIIde eeuw, heeft in zijne *Histoire Générale des Eglises Evangeliques des Vallées de Piemont, ou Vaudoises, à Leide* 1669. 2 *Tom. Fol.* nader getracht te toonen, dat zij reeds lang voor de XIIde eeuw bestaan hebben; dat zij hunnen naam zouden hebben van de Dalen of *Valleijen*, (*Valles* of *Vallées*, in hunne taal *Vaux*,) waar zij zich meest onthielden, is eene bloote gissing, alhoewel het zeker is, dat zich in de Valleijen van *Piemont* van overlang lieden hadden opgehouden, die niet in gemeenschap met de Roomsche Kerk leefden; even zoo kan men niet bewijzen, dat zij afstamden van de aanhangers van den Bisschop CLAUDIUS van *Turin*, die in de IXde eeuw de vereering van Kruisen en Beelden verwierp. Een oud lied, in den *Provencaalschen* Tongval, *het edel onderwijs*, (*la noble Leyçon*,) genoemd, waar in de naam *Waldenzen*, (*Vaudès*,) voorkomt, en dat in het jaar 1100 door een' *Waldenzer* zal opgesteld zijn, als ook eene Geloofsbelijdenis der *Waldenzen*, uit het jaar 1120, zijn niet van dien tijd, maar later.

Daarentegen komen de Schrijvers omtrent het midden der XIIIde eeuw eenparig overeen, dat zij den oorsprong der *Waldenzen* afleiden van eenen Burger van *Lions*, PETRUS WALDUS, ook VALDO, VALDENSIS, waarschijnelijk in de taal van het land VAUD genoemd, tusschen de jaren 1160 en 1180. Deze man,

V BOEK IX Hoofdſt. na C. G Jaar 1073. tot 1517.

man, ontſteld door het plotſelijk ſterven van eenen voornamen burger in een gezelſchap, kwam daar door tot ernſtige nagedachten, en zelve ongeleerd zijnde, liet hij zich door twee Priesters, STEPHANUS DE ANSA en BERNHARD YDROS, de *Euangelien* en vervolgens andere Bijbelboeken, ook eenige Boeken en plaatſen uit de Kerkvaders in zijne moedertaal overzetten. Door het lezen derzelven aangeſpoord, deelde hij zijne bezittingen aan de armen uit, en beſloot, volgens het voorſchrift des Bijbels, zijn leven in te rigten. Tevens nam hij het ambt van eenen Apostel op zich, en predikte, hetgeen hij uit de Euangelien geleerd had, openlijk op de ſtraten, welhaast kreeg hij een aanhang onder mannen en vrouwen, die, op zijn voorbeeld, in de ſtad en naastgelegene dorpen in de huizen en vervolgens in de Kerken, de menſchen uit de Euangelien leerden. Onder voorwendſel, dat zij, op deze wijze, ook dwalingen verbreidden, liet de Aartsbisſchop JOAN van *Lions* hen voor zich komen, en verbood hun de Heilige Schrift te verklaren en te prediken, maar kreeg van WALDO, naar het voorbeeld der Apostelen, ten antwoord: Men moest God meer gehoorzamen, dan de menſchen, zoodat hij met prediken voortvoer. Dit is het berigt van STEPHANUS DE BORBONE, of BELLAVILLA, en RAINERIUS SACCHONI, welke beide tegen de *Waldenzen* omtrent het midden der XIIIde eeuw geſchreven hebben.

Men noemde de leerlingen van WALDUS niet ſlechts *Waldenzen*, maar ook *Leonistae*, omdat *Lions* in het

het Latijn ook *Leona* heette, en wegens hunne vrijwillige armoede, *de armen van Lions*, (*Pauperes de Lugduno*, *Lugdunenſes*, *Leonenſes*,) en nadat zij zich in *Lombardyë* uitgebreid hadden, *Pauperes Lombardi*; niet zelden ook *Sabatati* of *Inſabatati*, of van de houten klompen, (*Sabots* bij de Franſchen,) welke zij droegen, of omdat de volmaakten onder hen aan het bovenſte deel der ſchoenen, (*ſubtalares* of *ſotulares*,) hetwelk bij hen *ſabates* heette, een zeker teeken droegen. Hun getal nam in *Frankryk* zeer ſchielijk toe, maar dit en dat Leeken zich verſtoutten te prediken, maakte ook ſpoedig de Geestelijkheid tegen hen gaande. Een Aartsdiaken van *Oxford*, WALTER MAPES of MAPAEUS, die kort na deze tijden geſchreven heeft, verhaalt, dat er twee *Waldenzen* te *Rome* gekomen zijn, die aan ALEXANDER III eene Franſche Overzetting der Pſalmen en andere Bijbelboeken aanboden, en hem vrijheid verzochten, om openlijk te prediken, hetwelk hun van den Paus werd afgeſlagen, ſchoon zij eigendunkelijk daarmede voortvoeren.

Men kan daar uit ligtelijk begrijpen, waarom LUCIUS III op eene Kerkvergadering te *Verona* in 1184 hen als Ketters in den ban deed, omdat zij, zegt hij, onder de gedaante van Godzaligheid, doch waar van zij de kracht verloochenden, zich het aanzien van Predikers aanmatigden. Of deze Paus hen ook om dwalingen veroordeeld hebbe, blijkt te minder, dewijl hij hen met andere Ketters zamenvoegt, en de dwalingen, welke hij hier opnoemt, eigenlijk tot de *Patarenen*, die hier ook genoemd worden,

be-

V BOEK IX Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073 tot 1517.

betrekking hebben; en hun boven verhaald verzoek aan ALEXANDER III bewijst genoeg, dat zij zich van geene dwaalleeringen bewust waren.

Dus ſchijnt WALDUS met zijne vrienden in het eerst geheel geene gedachten gehad te hebben, om zich van de *Roomſche* Kerk af te ſcheiden. Maar, zeggen hunne partijen, toen men hun de vrijheid weigerde, om te prediken, zijn zij tot hevige verwijtingen tegen de Kerk overgegaan. Natuurlijker is het, te denken, dat zij, door het gebruik der Heilige Schrift meer en meer verlicht, en ſtouter geworden zijn, om waarheden voor te dragen, tot welke andere Christenen nooit zouden gekomen zijn, die alleen gewoon waren, te gehoorzamen en na te praten, wat hun voorgezegd werd. Omtrent het jaar 1190 ontwaart men eerst eenige duidelijke ſporen van de afwijking der *Waldenzen* van de *Roomſche* Kerk. BERNHARD, Aartsbisſchop van *Narbonne*, liet tusſchen hen en RAYMUND van *Deventer*, die wegens zijne heiligheid geroemd wordt, een geſprek houden, hetwelk door den Abt BERNHARD van *Fontcauld*, (*de Fonte calido*,) die daar bij tegenwoordig was, beſchreven is. Zij weigerden in hetzelve alle gehoorzaamheid aan de Geeſtelijken, hielden zich zelven geregtigd, om te prediken, en verwierpen de gebeden voor de dooden. Om die reden werden zij voor Ketters verklaard. De vermaarde Monnik ALANUS, of ALAIN, berigt voorts, dat zij beweerd hebben: alle vrome lieden konden ſchulden en zonden vergeven; ja het was beter, aan hun te biechten, dan aan ſlechte Prieſters;

ters; alle eeden zijn ongeoorloofd, en de Rigters mogen geen' misdadiger aan het leven ſtraffen. In eene belijdenis van eenige *Waldenzen*, welke INNOCENTIUS III in het jaar 1210 in den ſchoot zijner Kerk aannam, bekenden zij wel, dat zij de *Roomſche* Kerk niet voor de Kerk van CHRISTUS gehouden hadden, maar ontkenden, ooit geleerd te hebben, dat ook vrouwen in de Kerk leeren mogten, dat een vrome Leek de Biechtenden vrijſpreken kon.

In de vroegere tijden der XIIIde eeuw geeft een *Franſche Cistercienzer* Monnik (*) de volgende beſchrijving van de *Waldenzen:* „ De Ketters, die *Waldenzen* genoemd worden, ſtammen af van zekeren WALDUS uit *Lions*. Zij waren wel boos; maar, in vergelijking van andere Ketters, veel minder verkeerd. Want zij kwamen, in vele dingen, met ons overeen; maar in andere waren zij van een ander gevoelen. Doch, om veel van hunne ongeloovige gevoelens voorbij te gaan, hunne dwaling beſtond voornamelijk in de vier volgende ſtukken: Zij droegen pantoffels, (*ſandalia*,) op de wijze der Apostelen; zij beweerden, dat men niet zweeren, noch iemand om het leven brengen mag; insgelijks, dat ieder van hen, in geval van nood, als hij ſlechts pantoffels droeg, zonder de Pausſelijke wijding van den Biſchop ontvangen te hebben, het ligchaam van CHRISTUS vervaardigen kon. (*conficere.*) Eindelijk verzekert de Abt van *Auersberg*,

(*) PETRUS *Sarnenſis, ſeu vallis Sarnaii vel Sernaii in Historia Albigenſium et ſacri belli in eos ſuſcepti.*

V BOEK IX Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

berg (*), dat hij in het jaar 1212 eenige *Waldenzen* met hunnen Leeraar BERNHARD te *Rome* gezien had, die INNOCENTIUS III verzochten, om hunne gezindte te bevestigen. Zij leidden, zeiden zij, een Apostolisch leven, wilden niets eigens bezitten enz. Drie jaren daar na werden de *Waldenzen* door dezen Paus op eene Kerkvergadering in het Lateraan als Ketters veroordeeld, zonder bijvoeging van eene andere reden, dan dat zij zich het Leeraarambt aanmatigden.

Tot hier toe ſchijnt dus deze gezindte zich van de Roomſche Kerk niet te hebben willen afzonderen, maar in de XIIIde eeuw komen zij in de Geſchiedenis voor als een afgezonderde aanhang, die in het Zuiden van *Frankryk*, in *Spanje*, en het bovenſte gedeelte van *Italië*, grooten opgang maakte, waar van RAINERIUS SACCHONI zeven redenen opgeeft: I. Eene ijdele roemzucht, om als Leerars geëerd te worden. II. Hun ijver voor hunne gezindte. Mannen en vrouwen, kleinen en grooten, waren dag en nacht werkzaam, om zelve te leeren en anderen te onderwijzen. Hunne ambachtslieden werkten over dag, en leerden 's nachts. III. De Overzetting van den Bijbel in de moedertaal. IV. De ergernis, welke zij vonden in het ſlecht gedrag der Katholijken, waar van zij zeiden: Zoo hebben de Apostelen niet geleefd! Zij zelven waren zedig en beſcheiden; men vond bij hen geene prachtige kleederen, terwijl zij die noch te kostbaar, noch te ſlecht droegen; zij dreven geen' koophandel, om lie-

(*) *Continuat. Ursperg. Chron. ad ann.* 1212.

liegen, bedriegen, en eeden te vermijden; zij leefden van den arbeid, als handwerkers; hunne Leeraars zelven waren Schoenmakers; zij verzamelden geene rijkdommen, maar waren met het noodige te vrede; zij waren zeer kuisch, als ook matig in eten en drinken; zij gingen in geene herbergen, ook niet op danspartijen, of andere ijdelheden; voor toorn en drift wisten zij zich te wachten; altijd arbeidden, ſpraken of leerden zij; en daarom baden zij weinig; men kende hen aan hunne beknopte (*praeciſa*,) en beſcheidene woorden; zij wachtten zich bovendien van onbetamelijke boert, van lasteren, ligtvaardig ſpreken en vloeken. V. De vijfde reden vindt hij in de onkunde der Priesteren, die ſomtijds beuzelachtige, niet zelden onwaarachtige dingen voordroegen. VI. De zesde in het oneerbiedig gedrag van ſommige Kerkelijken omtrent de Sacramenten. VII. Eindelijk in den haat der *Waldenzen* tegen de Roomſche Kerk. Ligtelijk ziet men, hoe hatelijk ſommige dezer bijzonderheden verdraaid zijn, en evenwel is zijn getuigenis over het geheel loffelijk voor deze gezindte.

Men moge er wel bijvoegen, dat de kracht en overtuiging der waarheid, door de *Waldenzen* geleerd, veel hebbe toegebragt, tot uitbreiding van hunnen aanhang. Welke eigenlijk in de XIIIde eeuw hunne leere geweest zij, is eenigzins moeijelijk op te maken. Wij hebben, gelijk reeds gezegd is, geene geloofsbelijdenis van hen zelven, die zoo oud zal zijn; en zijn dus genoodzaakt, te zien, wat hunne partijen, inzonderheid RAINERIUS, daar van ſchrij-

V BOEK IX Hoofdst. na C. G. Jaar 1073 tot 1517

ven. Sommigen van dezen hebben hun wel *Manichëïsche* leerſtukken toegekend, maar te onregt, terwijl zij hen met de *Catharen* verwarden. Zie hier hunne voornaamſte leerſtellingen volgens RAINERIUS: Zij beweerden, dat de *Roomſche* Kerk niet is de Kerk van CHRISTUS, zijnde dezelve ten tijde van SYLVESTER in verval geraakt, toen het vergift van tijdelijke goederen de Kerk beſmette; zij vonden in die Kerk alle gebreken en zonden, terwijl zij zich zelven hielden voor de ware Kerk, en de regte armen van geest, die vervolgingen leden om der geregtigheid en des geloofs wille. De *Roomſche* Kerk hielden zij voor de hoer van *Babel;* zij verachtten alle Kerkenordeningen. Den Paus noemden zij het hoofd van alle dwalingen. De *Prelaten* vergeleken zij met de Schriftgeleerden, de Monniken met de *Farizeën.* Dewijl de Paus en de Biſchoppen zoo vele oorlogen ſtichtten, noemden zij hen *Menſchenmoorders.* Zij wilden niet den Prelaten, maar God alleen, gehoorzaamd hebben. Niemand behoorde in de Kerk grooter te zijn, dan een ander. Even min behoorde iemand voor eenen Priester te knielen. Men behoorde geene *tienden* te geven, en Priesters geene bijzondere goederen te bezitten; aan de Priesters tienden of geſchenken te geven, noemden zij, het ſpek vetmesten; Priesters en Monniken behoorden geene Prebenden of landsheerlijke regten te bezitten. Landen en Volken behoorden niet geſnipperd en verdeeld te worden. Het was in hunne oogen iets kwaads, Kerken en Kloosters te ſtichten, en met inkomſten te voorzien, waarom zij ook al-

alle Testamenten ten behoeve der Kerken afkeurden; zij veroordeelden het lediggaan der Geestelijkheid, en wilden, dat zij met hunne handen arbeiden zouden. Zij verwierpen alle Kerkelijke eeretitels, ambten, voorregten, vrijdommen; ook alle Kerkvergaderingen; zij verklaarden de regten der Pfarheeren voor bloote verdichtſelen, en de Monnikengodsvrucht voor *Farizeeſche* inzettingen. Ook leerden zij, dat niemand tot het geloof gedwongen mogt worden.

Zij verwierpen alle Sacramenten, zegt RAINERIUS. De waarheid zal zijn, dat zij daaromtrent anders dachten dan de Kerk. Dus verwierpen zij al de gewoonten, welke bij den Doop gevoegd waren; ook de *Mis*; volgens RAINERIUS namen zij de *Transſubſtantiatie* aan, maar een ongenoemd Schrijver bij MARTENE (*) zegt uitdrukkelijk, dat zij niet geloofden, dat het ligchaam en bloed van CHRISTUS waarlijk in het Avondmaal zij, maar ſlechts een gezegend brood, hetwelk figuurlijk het ligchaam van CHRISTUS genoemd wordt; gelijk de Apostel zegt: *de Rotsſteen was* CHRISTUS. Van het Sacrament der boete verklaarden zij, dat niemand van eenen ſlechten Priester geabſolveerd kan worden, ook verwierpen zij alle openbare boetdoeningen. Ook hadden zij hunne van de Kerk verſchillende gevoelens over het huwelijk. Zij noemden het eene doodzonde, wanneer men trouwde, buiten de hoop, om kinderen te verwekken; ook verwierpen zij de door de Kerk vastgeſtelde graden van bloedverwantſchap, bij-

(*) *Thes. nov. Anecdd. T.* V. *p.* 1779.

V BOEK IX Hoofdst na C. G Jaar 1073. tot 1517.

bijzonder de zoogenoemde geestelijke graden van Peetschap enz. Het verbod des huwelijks voor Geestelijken verklaarden zij voor eene dwaling. De inwijding der Priesteren was bij hen verachtelijk, omdat zij slechts aan Rijken geschonken werd, en eene groote menigte Priesters voortbragt.

Hier bij voegt RAINERIUS nog eene en andere bijzonderheid. Het Latijnsche gebed noemden zij volstrekt nutteloos voor Leeken, aan elken Leek, zelfs aan vrouwen, kenden zij het regt toe, om te leeren. Zij verklaarden alles voor fabelen, wat gepredikt werd, zonder door Bijbelplaatsen bewezen te worden. Zij kenden aan hunne Overzettingen des Bijbels dezelfde kracht toe, als aan de Latijnsche. Zij kenden het Nieuwe Testament, en een groot gedeelte van het Oude, van buiten. Zij hielden de *Decretalien* en de verklaringen der Kerkvaderen van geene waarde, maar bleven enkel bij den Tekst. Zij verachtten den ban, aflaten en *dispensatien*; behalve de Apostelen kenden zij geene *Heiligen*; ja, zij zeiden: eigenlijk was niemand heilig, dan God. Zij dreven den spot met de *Legenden*, en lazen de *Litanien* nooit. Het *kruis* zagen zij als een gewoon hout aan, en teekenden zich ook nooit met hetzelve. Zij beweerden: *dat de leere van* CHRISTUS *en de Apostelen, zonder eenige Kerkelijke voorschriften, genoegzaam zij tot zaligheid*; de overleveringen der Kerk waren *Farizeesch*. Zij lieten geen *Mijsterieken* zin van den Bijbel gelden, bijzonder ook niet in woorden en handelingen van de Kerk voorgeschreven; bij voorbeeld, dat een haan

haan op den toren eenen Leeraar beteekene. Zij verſmaadden verders alle Kerkelijke gewoonten, welke in het *Euangelie* niet voorkomen; zoo als het Feest der reiniging van MARIA, den Palmzondag, de wederaanneming der Boetelingen op Witten Donderdag, de aanbidding van het Kruis op Goeden Vrijdag, het Paaschfeest, en alle Feesten der Heiligen; de eene dag, zeiden zij, was zoo heilig als de andere, waarom zij ook op de Heilige dagen heimelijk arbeidden. Ook gaven zij geen acht op de Kerkelijke Vastendagen. Eindelijk, zij ontkenden het *Vagevuur*, en lieten ſlechts twee hoofdwegen toe: den eenen, der uitverkorenen ten hemel, en den anderen der verdoemden ter helle.

Inderdaad, men moet zich verwonderen, dat deze menſchen, enkel door den Bijbel geleerd, zonder andere ten minſten merkelijke hulpmiddelen, tegen zoo veel tegenſtand en vervolging, zoo gelukkig de hoofdzaak eener Hervorming gevat, en naar hun vermogen bevorderd hebben. Zij waren ondertuſſchen, hoe zeer in de hoofdzaak eens, in alle bijzonderheden niet van dezelfde meening; dus waren er onder hen nog verſcheidenen, die den Godsdienst der Roomſche Kerk bijwoonden, en derzelver plegtigheden waarnamen, ten zij men dit aan derzelver vreeze, om ontdekt te zullen worden, hebbe toe te ſchrijven.

Ten aanzien van de inwendige geſteldheid dezer gezindte, weten wij uit de ſchriften hunner vijanden, dat zij onderſcheiden waren in *volmaakten*, onder welken hunne Leeraars gerekend werden, en

V BOEK IX Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

in geloovigen. De eerſten werden eigenlijk *de armen van Lions* genoemd; zij noemden zich navolgers der Apostelen, hadden geene eigendommen, maar werden door hunne leerlingen onderhouden. Zij gingen, om niet bekend te worden, in verſchillende kleeding, en hielden dikwijls hunne vergaderingen, in onderaardſche ſpelonken, en meestentijds bij nacht. YVENOT, een Tegenſchrijver der *Waldenzen*, die in alles hen poogt zwart te maken, moet echter bekennen, dat het laster ware, dat ſommigen van hen in die holen katten en kikvorſchen kusten, den Duivel zagen, en na het uitblusſchen van het licht ontuchtige gemeenſchap zouden plegen. Dit gebeurt, zegt hij, niet in dezen aanhang, maar bij de *Catharen*, hoewel het ook van dezen niet meer dan een uitſtrooiſel zijn mag. Hij erkent in hen een uiterlijk zeer godvruchtig gedrag, beſcheidene zeden, voorzigtig ſpreken, liefst van God, en Goddelijke zaken, waar door zij zich wisten aan te prijzen; op gelijke wijze hebben wij hier voor reeds gezien, dat den *Waldenzen* in het gemeen een goed getuigenis van een goed zedig gedrag zelfs van hunne vijanden niet heeft kunnen onthouden worden.

Ondertusſchen waren de hooge Geestelijken benevens de thans opkomende *Dominikanen* ijverig in de weer, om deze menſchen te onderdrukken en te vervolgen. Evenwel durfden zij niet overal, voornamelijk in het Zuiden van *Frankryk*, geweld tegen hen gebruiken, omdat zij daar talrijk waren en van aanzienelijke Heeren beſchermd werden, bij voorbeeld, den Graaf van *Foix* in *Languedok*, in wiens

wiens Graafſchap in de ſtad *Pamiers*, in het jaar 1207, een geſprek tuſſchen eenige Biſchoppen en Abten en tuſſchen ſommige *Waldenzen* gehouden werd, met dien uitſlag, zegt men, dat velen van dezen zich bekeerd zullen hebben.

Maar nadat de Ketteroorlog met de *Albigenzen* in deze gewesten ondernomen werd, waar van wij zoo ſpreken zullen, hield men geene geſprekken meer met de *Waldenzen*, de *Inquiſitie* Regtbank zocht hen ſlechts op, om hen te ſtraffen, indien zij bij hunne gevoelens volhardden. Dus werden er velen ter dood gedoemd, verſtorvenen zelfs opgegraven, en de lijken verbrand, en ſlechts zelden gebeurde het, dat het Kettergerigt deszelfs vonniſſen niet kon laten ten uitvoer brengen, gelijk in het jaar 1237 de Overheid te *Toulouze* zich verzette, toen zes perſonen wegens Ketterij levende verbrand zouden worden, waarom zij zelve ook van de Inquiſiteuren in den ban gedaan werd.

Kerkvergaderingen en bijzondere Geeſtelijken ijverden om het zeerſt, om deze gewaande Ketters te veroordeelen; men veroordeelde ook als verdacht van Ketterij lieden, die hunne Predikatien aangehoord hadden, of hen voor goede menſchen hielden; ook veroordeelde men allen, die hen begunſtigden, ontvingen of beſchermden, gelijk door eene Sijnode te *Tarragona*, in het jaar 1242 geſchiedde, alwaar bepaald werd, de hardnekkigen aan de Overheid ter ſtraffe over te leveren, den berouwhebbenden eene openbare boetdoening op te leggen, of wel

V BOEK IX. Hoofdſt. na C G. Jaar 1073. tot 1517.

voor hun leven in de gevangenisſen te werpen (*).

Het is opmerkelijk, dat men, gelijk YVENOT doet, in zijne Verhandeling *de haereſi Pauperum de Lugduno*, de Geestelijkheid verſchoonen wil, dat zij geen ſchuld had aan dit dooden en moorden, dewijl zij alleen aan de wereldlijke magt aanwees, dat het onverbeterlijke Ketters waren, die men, wegens het zielenheil van anderen, en wegens het gevaar van het geloof, onder de overige medeburgeren niet dulden mogt, ten zij men zelve voor hunnen begunſtiger wilde gehouden worden.

Ten overvloede werden ook wederleggingen tegen de *Waldenzen* geſchreven, waar van het werk van MONETA, voorheen reeds gemeld, een der voornaamſten is. Doch deze wederlegging viel moeijelijk, omdat zij niet zoo zeer, om hetgeen zij geloofden, als wel om hetgeen zij niet geloofden, voor Ketters gehouden werden. Dus waren de wetten, vervolgingen en het ter dood brengen krachtiger middelen tegen de *Waldenzen*, dan wederleggingen. Daar door werd hun getal in de XIIIde eeuw merkelijk verminderd, evenwel bleven er ſteeds velen overig, voornamelijk in hunne ſchuilplaatſen, de dalen van *Savoyë* en *Piemont*, alwaar zij nogtans van tijd tot tijd de zwaarſte vervolgingen hebben moeten doorſtaan, gelijk wij in het beſchrijven der Geſchiedenis van de XIVde en XVde eeuw zien zullen.

Over

(*) HARDUIN *Act. Concill. T.* VII. *p.* 349.

Over het leerſtelſel der *Albigenzen* is in later tijden veel meer getwist dan over dat der *Waldenzen*. Veel moeite heeft zich BOSSUET met andere Leeraren van zijne Kerk gegeven, om de *Albigenzen* als *Manicheën* te vertoonen, daartegen heeft BASNAGE niet min zijne vlijt aangewend, om hen als voorloopers der Proteſtanten te beſchrijven. Van beide zijden ſchijnt men te ver gegaan te zijn, de gelijktijdige Schrijvers onderſcheiden ten minſten doorgaans de *Albigenzen* van de *Waldenzen*. De naam *Albigenzen*, als de naam eener gezindte, komt niet eerder voor, dan in de XIIIde eeuw; wel in het gemeen voor de Ketters, welke men vond in de Kerſpelen van *Albi*, *Beziers*, *Carcesſone* en *Roſez*, in de Erflanden van RAYMUND ROGER, Vicomte van *Albi* enz.; in den kruistogt, welke vervolgens tegen alle deze Ketters ondernomen is, ſchijnt de naam *Albigenzen* het eerst opgekomen te zijn. Ondertusſchen waren de *Albigenzen* zeer talrijk, en werden door den gemelden ROGER beſchermd, zoodat wetten en beſluiten tegen hen niets uitvoerden; maar nu bragt de Kardinaal-Legaat HENDRIK, waarſchijnelijk op last van den Paus, in het jaar 1181 een leger bijeen, waar mede hij het Slot *Lavaux*, eene voorname veſting van den *Vicomte*, belegerde en innam, op voorwaarde, dat de Ketters moesten overgeleverd worden; evenwel nam derzelver getal ſteeds toe, zoodat de Paus het noodzakelijk vond, de uiterſte pogingen aan te wenden, om dezelve uit te roeijen, waar op allengs het *Kettergerigt* of de *Inquiſitie* ontſtaan is in de *Roomſche* Kerk, die op

V BOEK IX Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

den voet gevolgd werd van eenen oorlog tegen de Ketters.

Inquiſitie

INNOCENTIUS III had reeds in het jaar 1168 den Aartsbisſchop van *Auch* vermaand, om de Ketters ten ſtrengſte te behandelen, en des noods, het wereldlijk zwaard, (*virtus militaris gladii*,) tegen hen te gebruiken; weinige weken daar na zond hij aan de Bisſchoppen in die gewesten RAINERIUS en GUIDO, Cistercienzer Monniken, om hen tegen de Ketters bij te ſtaan, met volkomene volmagt om naar eisch der omſtandigheden te handelen. In deze afzending van Ketterrigters, die alleen en onmiddelijk van den Paus afhingen, mag men niet zonder waarſchijnelijkheid den eerſten aanleg der zoogenoemde *Inquiſitie* of Ketterregtbank ſtellen. RAINERIUS ondertusſchen ziek geworden zijnde, werd hem door den Paus PIETER van *Castelnau* toegevoegd, en reeds in het jaar 1200 ſchijnt de Kardinaal van *St. Prisca*, in plaats van RAINERIUS, als *Legaat* in *Frankryk* gekomen te zijn; in het jaar 1203 vindt men den eerstgemelden CASTELNAU, met eenen anderen *Cistercienſer*, RAOUL, (of RUDOLF,) als twee Pausſelijke *Legaten*, nog werkzamer in het gebied van *Toulouze*. De Bisſchoppen zelve oordeelden zich en hun gezag op deze wijze benadeeld, en toonden zich misnoegd, waarom ook meer dan éene Bisſchop werd afgezet, terwijl de Paus in het jaar 1204 nog eenen derden Kettermeester benoemde, ARNAUD, met den bijnaam AMALRICH, Abt van *Citeaux*.

Doch in het jaar 1206 waren zij reeds voorne-

mens,

mens, hunne werkzaamheden op te geven, omdat zij het ſlechte gedrag der Geeſtelijken, hetwelk hun de Ketters voorwierpen, niet konden ontkennen, maar zij werden bemoedigd door DIEGO VAN AZIBES, Biſſchop van *Osma* in *Spanje*, die thans, met den vermaarden DOMINICUS, toen Onder-Prior van zijne Kathedraalkerk, door die oorden eene reize deed, die hen vermaande, om hunne zending, gelijk de Apostelen, te voet, zonder goud of zilver bij zich te hebben, te volbrengen, gelijk zij deden, maar CASTELNAU ſchijnt zich, door zijnen ijver, bijzonder den haat der Ketters op den hals gehaald te hebben, waarom de overigen hem waarſchuwden voorzigtig te zijn, maar hij gedroeg zich integendeel omtrent den Graaf van *Toulouze*, RAYMUND VI, heel onvoorzigtig, dewijl hij hem in het jaar 1207 in den ban deed, omdat hij geweigerd had, met andere Vorsten zich tot eenen krijg tegen de Ketters te vereenigen. De overige Zendelingen gingen voort met de Ketters te bekeeren; een van deze bekeerlingen, DURAND van *Osca*, (of *Huesca*,) ſchreef zelfs Verhandelingen tegen de Ketters, en ſtichtte een gezelſchap *der arme Katholijken*, hetwelk in het jaar 1208 door den Paus bevestigd werd, maar ſpoedig te niet ging, dewijl DURAND nog ſteeds van Ketterij verdacht bleef.

Ook verſtrooiden eerlang de bekeerders der Ketteren. De Biſſchop en RAOUL ſtierven in het jaar 1207. De meeste Cistercienzer Monniken keerden in hunne Kloosters terug, omdat zij geen voordeel op de Ketters zagen te behalen. DOMINICUS ging

des

V BOEK IX Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

des te ſtandvastiger voort, onder het geleide van ARNAUD. Aan den anderen kant verkreeg CASTELNAU een bevestiging van den ban des Graven van *Toulouze* van den Paus; de Graaf moest hier op buigen, en zich onderwerpen; maar in het jaar 1208 werd de Legaat, op zijne wederkomst van den Graaf, met wien hij te *St. Galles* hevige woordewisſelingen had gehad, vermoord. Men gaf den Graaf in het eerst de ſchuld van dezen moord, maar naderhand is gebleken, dat dezelve was geſchied door eenen Edelman, wien de Legaat over Ketterij te ſcherp onderhouden had.

Voorheen heeft men wel PIETER VAN CASTELNAU, gemeenelijk DE CASTRONOVO genoemd, voor den eerſten *Inquiſiteur* gehouden, anderen hebben daar voor den Heiligen DOMINICUS opgegeven, en hem den *Inſteller der Inquiſitie* genoemd. Noch het een noch het ander naar ſtrikte waarheid, hoe veel ijver hij ook tot het uitroeijen der Ketters beſteed hebbe.

Na het eindigen van den vreesſelijken oorlog, welke van het jaar 1209 tot 1229 tegen de Ketters in het Zuiden van *Frankryk* gevoerd is geworden, gelijk wij zien zullen, kwam de Regtbank der *Inquiſitie* eerst volkomen tot ſtand. In het jaar 1229 hield de Kardinaal-Legaat ROMANUS van *St. Angelo* eene Kerkvergadering te *Toulouze*, op welke verordend werd, dat in elke Parochie, een Priester en twee of drie Leeken, ter goeder naam ſtaande, zouden aangeſteld worden, om de Ketters op te zoeken, (*inquirant*,) met een voorſchrift, hoe zij met

met dezelven handelen moesten; in eene vergadering te *Narbonne*, twee jaren vroeger, was reeds iets dergelijks verordend, doch niet zoo uitgeſtrekt. Ondertusſchen was het eerst GREGORIUS IX, die in het jaar 1233 deze verſchrikkelijke Regtbank tot ſtand bragt, en de waarneming daar van toen aan de *Dominikanen* overgaf. Ingevolge den Pausſelijken last, benoemde de *Legaat*, Biſchop van *Doornik*, twee Monniken van deze Orde tot *Inquiſiteuren* te *Toulouze*, PIETER CELLANI en WILLEM ARNALDI; op gelijke wijze werden er anderen aangeſteld in andere ſteden in het Zuiden van *Frankryk*, die voor hunne regtbank daagden, niet alleen allen, die als Ketters of van Ketterij verdacht waren, maar ook die beſchuldigd werden van toovery, van gehechtheid aan het Joodendom, en dergelijken, en dezen naar bevind van zaken ten vure doemden, of tot eene eeuwige gevangenis, of hun andere ſtraffen opleiden. Evenwel duurde het nog een tijd lang, eer men de mishandelingen van dit nieuwe Geregtshof wilde dulden. Reeds in het jaar 1234 ontſtonden daar door groote onrusten. Te *Narbonne* werd zelfs de Aartsbiſchop te gelijk met den Prior der *Dominikanen* de ſtad uitgejaagd. In het gebied van *Albigeois*, waar de *Inquiſiteurs* met de uiterſte ſtrengheid te werk gingen, werden drie van deze *Dominikanen* in het jaar 1239 door de inwoners vermoord; om meer voorbeelden voorbij te gaan, in het jaar 1234 ontſtonden er te *Toulouze* groote bewegingen tegen hen. De *Inquiſiteurs* wilden aldaar eenen Ketter laten verbranden, deze riep, dat

V BOEK IX Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

dat hij regtzinnig was, en het volk verhinderde de ſtrafuitvoering; evenwel werd hij op nieuw gevangen, en met meer anderen, die van *Lavaux* heenwaards gebragt waren, levende verbrand. Vervolgens doorreisden de *Inquiſiteurs* het landſchap *Querci*, alwaar zij verſcheidene lijken lieten opgraven, op ſtraat rondſleepen, en eindelijk in het vuur wierpen; te *Moisſac* lieten zij meer dan 200 Ketters op den brandſtapel zetten. Na hunne terugkomst gingen zij te *Toulouze* met gelijke afſchuwelijkheden voort tegen eene menigte van halfvergane lijken. Hier over ontſtond een algemeen gemor. De *Conſuls* wendden zich tot den Graaf, die van den Pauſſelijken Legaat, den Aartsbisſchop van *Vienne*, verkreeg, dat de woedende CELLANI naar *Querci* gezonden werd, waar hij, met andere *Dominikanen*, de Ketters ongeſtraft vermoordde. Doch zijn ambtgenoot ARNALDI ging met zijne geweldenarijen voort, tot hij in het jaar 1235 met zijne Ordensgenooten insgelijks de ſtad moest ruimen. Hij werd in het jaar 1242 met nog drie andere *Inquiſiteurs*, onder welken een *Franciskaner*, ten blijke, dat de *Dominikanen* niet alleen Kettermeesters met uitſluiting van anderen geweest zijn, op het Slot *Avignonet*, in het gebied van *Lauragais*, met andere Geestelijken omgebragt. De *Inquiſiteurs* hadden ook in het eerst te worſtelen met de Bisſchoppen, die naarijverig waren over hun gezag, doch door de Pausſen ondersteund, en door de Bisſchoppen zelve vervolgens te hulp geroepen, die anders de Ketters niet wisten te bedwingen, gingen zij met zoo veel geweld te werk, dat

dat de zoogenoemde Ketters zich niet meer openlijk durfden vertoonen, en grootendeels naar andere landen de vlugt namen, inzonderheid naar *Lombardyë*, alwaar zij eene bijzondere gemeente, de *Franſche Kerk* genoemd, uitmaakten, van ongevaar 150 perſonen. LODEWYK IX, of *de Heilige*, die toen in *Frankryk* regeerde, een groot vijand van alle Ketterijen, leende voornamelijk aan de *Inquiſiteuren* den ſterken arm. Reeds in het jaar 1229 gaf hij eene wet uit, in welke hij aan zijne ambtenaren voor twee jaren twee Mark zilver, en in het vervolg een Mark zilver beloofde, voor elken Ketter, dien zij zouden aangeven. Hij verzocht ook ALEXANDER III, om Inquiſiteuren, (*Inquiſitores haereticae pravitatis*, hetwelk hun volledige titel is,) in zijn Rijk aan te ſtellen.

In het Koningrijk *Arragon* kwam de Inquiſitie reeds in het jaar 1232 tot ſtand. Doch in het jaar 1248 werd zij eerst volkomen in *Spanje* ingevoerd, toen INNOCENTIUS IV aan den Provinciaal der *Dominikaner* Orde, en aan den beroemden RAYMUND van *Pegnafort* het voorſchrift deed overzenden, naar hetwelk zij zich, in hun gedrag jegens de Ketters, te ſchikken hadden.

Italië kon te minder van de Inquiſitie vrijblijven, dewijl het bovenſte gedeelte van dit land met vijanden der *Roomſche* Kerk opgevuld was. In het jaar 1234 joegen de inwoners van *Piacenza* de Kettermeesters nog uit hunne ſtad, doch in het volgende jaar ſtelde GREGORIUS IX te *Viterbo* en vervolgens elders zoodanige Regters aan. Doch in het *Veneti-*

aan-

V BOEK IX Hoofdst. na C. G. Jaar 1073 tot 1517.

aanſche had het vele moeite in, eer de Paus een zoodanig Geregtshof aldaar gevestigd kon krijgen, zoodat eerst in het jaar 1289 een zoodanig te *Venetië* werd toegelaten, doch niet dan onder bepalingen, welke den invloed van den Staat op deze Regtbank verzekerden, en derzelver magt merkelijk bepaalden.

Wanneer de *Inquiſitie* in *Duitschland* gevestigd is, kan men niet gemakkelijk bepalen, doch de *eerſte Inquiſiteur*, dien *Duitschland* gezien heeft, was, zoo wij den Abt TRITTENHEIM gelooven, COENRAAD van *Marburg*, in het jaar 1214, uit de Orde der Predikmonniken van den Heiligen DOMINICUS, die omtrent 20 jaren lang de Ketters, welke uit den aanhang der *Albigenzen* voortkwamen, heeft opgezocht en te regt geſteld, en die, gedurende dien geheelen tijd, velen van de geringſte menſchen en landlieden, wien hij Ketterij te laste leide, (de almagtige God alleen, zegt onze Abt, weet, of deze beſchuldiging waar of valsch zij!) heeft laten verbranden. Hij was een wreed, hardvochtig mensch, gelijk zelfs uit zijn gedrag met de Heilige ELIZABETH, in wier Geſchiedenis wij hem reeds hebben leeren kennen, gebleken is, die ligtgeloovig alle beſchuldigingen tegen de gewaande Ketters aannam, maar ook op losſe beſchuldigingen menſchen als Ketters behandelde, die geheel onſchuldig waren, zoodat zelfs vele Katholijken door hem ten vure gedoemd werden. SIFRED, Aartsbisſchop van *Mentz*, die hem in zijn gedrag als *Inquiſiteur* zeer zwart afmaalt, zegt, dat hij, met anderen, COENRAAD meermalen vermaand heeft, om gematigder en voorzigtiger te werk

werk te gaan. Doch COENRAAD hier op geen acht gevende, werd daarom ook in het jaar 1233 door ſommigen, niet ver van *Marburg*, omgebragt. Wilde men al eenige bedenkingen maken omtrent de geloofwaardigheid dezer berigten van den Aartsbisſchop, zoo bevestigen toch de overige Schrijvers van dien tijd de hoofdzaken, welke in dezelve voorkomen.

Met den dood van COENRAAD, zegt een Schrijver van dezen tijd, hield de vervolging met de gevaarlijkſte tijden op, welke ſedert den afvalligen JULIAAN huns gelijken niet gevonden hadden, zoodat de onſtuimige woede niet verder voortgaan, niet ſchuldigen en onſchuldigen te gelijk verſlinden, Bisſchoppen, Vorsten, Monniken, en alle Katholijken even goed als Boeren en Ketters overvallen kon. Met één woord, deze COENRAAD ſchijnt de ergſte en hatelijkſte wreedaard onder alle bekende *Inquiſiteuren* van dezen tijd geweest te zijn, en evenwel was hij, naar allen ſchijn, overtuigd, dat hij Gode, den Godsdienst, en der Kerk daarmede dienst bewees. Het is opmerkelijk, dat onder de door hen vervolgde zoogenoemde Ketters zoo vele landlieden geweest zijn, die den Bijbel of Bijbelboeken in hunne moedertaal lazen. Jammer is het, dat wij geene geloofwaardige eenvoudige opgave uit die tijden hebben, van de eigenlijke gevoelens dezer menſchen, ten einde met zekerheid te kunnen onderſcheiden, of zij tot de *Waldenzen*, of tot de bijzonder zoogenoemde *Albigenzen* behoord hebben.

Dewijl tot hier toe de *Inquiſiteurs* zoo willekeu-

V BOEK IX Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

rig te werk gingen, oordeelden de Pausen noodig, hun van tijd tot tijd voorschriften te geven, naar welke zij zich in hun *heilig ambt*, (*S. Officium*, zoo als het gemeenelijk genoemd wordt,) zouden moeten gedragen. Zulk een voorschrift werd reeds in het jaar 1265 door Paus KLEMENS IV, en in het jaar 1311 door KLEMENS V gegeven. Vervolgens werd alles, wat de *Inquisitie* betrof, in verscheidene werken beschreven, van welken het voornaamste is een werk van den *Dominikaan* NICOLAUS EYMERICUS, die, nadat hij 44 jaren Inquisiteur Generaal van *Arragon* geweest was, in het jaar 1399 overleden is. Uit dit en dergelijke werken heeft LIMBORCH zijne *Historia Inquisitionis* opgesteld (*).

Ketteroorlog of kruisvaart tegen de Albigenzen.

Met dit alles oordeelde men het niet genoeg, dat door dit Kettergerigt duizenden Christenen ter dood gebragt werden; na den moord van PIETER VAN CASTELNAU, welken Paus INNOCENTIUS III, gelijk wij gezien hebben, aan den Graaf van *Toulouze*, RAYMUND VI, toeschreef, vermaande deze Paus den Koning van *Frankryk* FILIPS AUGUSTUS, den *Franschen* Adel, de Bisschoppen enz. om de wapenen op te vatten, en op zijn bevel predikte zijn Legaat ARNOLD met zijne *Cistercienzer* Monniken het kruis of eenen kruistogt tegen de Ketters, met dezelfde aflaten, welke te voren beloofd waren aan de Kruisvaar-

(*) Behalve dezen zijn er vervolgens meer schriften over de Geschiedenis enz. der *Inquisitie* in het licht gegeven. FABRICIUS *in Salutari Luce Evangelii Cet. p.* 570-577.

vaarders tegen de *Saracenen*. De Graaf van *Toulouze*, dit onweder ziende opkomen, poogde hetzelve af te wenden, door eene diepe onderwerping aan de Geeſtelijkheid, van welke hij op eene lage en onwaardige wijze behandeld werd, hij nam zelfs het kruis aan, om dus zijne eigene onderdanen te beoorlogen. Doch ook dit baatte hem niet; in den zomer des jaars 1209 trok een aanzienelijk leger van Kruisvaarders in *Languedok*, hetwelk den Legaat ARNOLD tot Opperbevelhebber verkoos. De Neef van den Graaf van *Toulouze*, RAYMUND ROGER, Vicomte van *Beziers*, door onderwerping niets kunnende verkrijgen, beſloot zijn gebied, waar van *Beziers* en *Carcaſone* de hoofdſteden waren, dapper te verdedigen. *Beziers* leed den eerſten aanval, en werd ſpoedig ſtormenderhand veroverd, en al de inwoners nedergeſabeld, alleen in de Hoofdkerk verloren 7,000 menſchen het leven. CÆSARIUS, een Monnik in het Klooster *Heisterbach* in het Aartsbisdom *Keulen*, die ten dezen tijde geleefd heeft, verhaalt, dat de Kruisvaarders vóór het innemen der ſtad den Legaat ARNOLD gevraagd hebben, hóe zij zich moesten gedragen, als zij de ſtad met ſtorm veroverden, dewijl men als dan de Katholijken niet van de Ketters zou kunnen onderſcheiden, waar op hij ten antwoord gaf: *Slaat allen dood! De Heere toch kent de zijnen! Carcaſone* viel insgelijks den Kruisvaarderen in handen, maar de inwoners hadden zich door eenen onderaardſchen gang weten te redden. Nu werd het veroverde land gegeven aan SIMON VAN MONTFORT, Graaf van *Leicester*, een

V BOEK IX Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

bekwaam Veldheer, maar heerschzuchtig, die, om zijne oogmerken te bereiken, zich voor den Paus en zijne Legaten wist te buigen, en zijne heerschzucht, ſtreken, trouwelooze en wreede handelingen met den mantel van Godsdienst te bedekken. Op eene verraderlijke wijze kreeg hij den Vicomte van *Beziers* in zijne magt, en liet hem in de gevangenis ombrengen. In het jaar 1211 verklaarde hij aan den Graaf van *Toulouze*, die in dat jaar 1211 op nieuw in den ban gedaan was, den oorlog, maar deze oorlog werd met afwisſelend geluk gevoerd. De Paus zelve ſcheen in te zien, dat de Graaf onregtvaardig behandeld werd, en PIETER I, Koning van *Arragon*, nam de wapens voor hem op, maar ſneuvelde in het jaar 1213 in eenen veldſlag.

Een nieuw Legaat, de Kardinaal van *Benevent*, die in het jaar 1214 aankwam, hielp den Graaf van *Toulouze* geheel ten gronde. Hij bedroog hem, door een' geveinsden ſtilſtand van wapenen, om MONTFORT gelegenheid te geven, des Graven land te bemagtigen, waar over een kruipend vleijer, de Monnik van *Val-Cernay*, (*Petrus Vall. Cernens*,) in zijne Geſchiedenis der *Albigenzen* uitroept: ô Vroom bedrog van den Legaat! ô bedriegelijke Godvruchtigheid! Doch de Zoon des Graven, een Prins van 19 jaren, in *Provence* gekomen, werd daar van de reeds verlorene ſteden met opene armen ontvangen, ook trok hij in het jaar 1217 weder binnen *Toulouze*, in welke ſtad MONTFORT hem belegerde, maar in het jaar 1218 bij eenen uitval der belegerden doodelijk gewond werd. De nieuwe Koning van *Frankryk*,

ryk, LODEWYK VIII, die in het jaar 1223 op den troon kwam, nam ook de wapens op tegen den Graaf, maar ondervond welhaast de vervulling van het geen zijn vader gezegd had: „ De Geestelijk- „ heid zal mijn zoon overreden, om de *Albigenzer* „ Ketters te beoorlogen; hij zal daar door zijne ge- „ zondheid in den grond helpen en ſterven." In November reeds van dat jaar werd hij door zijnen zoon LODEWYK IX, naderhand *de Heilige* LODEWYK genoemd, opgevolgd. Eindelijk werd in het jaar 1229 de vrede getroffen met den jongen RAYMUND, de oude Graaf was reeds in het jaar 1222 geſtorven. Bij dezen vrede moest RAYMUND een aanmerkelijk deel van zijn gebied aan den Koning afſtaan; zijne dochter zou met eenen van 's Konings Broederen trouwen, doch na 's Graven dood, zou deze zijn Behuwdzoon *Toulouze*, met het daar mede verbondene Bisdom, bekomen. Voorts beloofde RAYMUND de Ketters in zijn gebied met derzelver vrienden zorgvuldig te zullen laten opzoeken en ſtraffen enz. Doch, niettegenſtaande hij zich aan eene openbare boetdoening onderwierp, bleef hij nogtans ſteeds bij de Kerkelijken in ongenade, die hem naderhand meer dan eens in den ban deden, zoo als in het jaar 1234, toen de Burgers de Kettermeesters uit *Toulouze* gejaagd hadden, en nogmaals in het jaar 1242, wanneer eenige *Inquiſiteurs* te *Avignon* vermoord waren. Hij ſtierf in het jaar 1249.

Op den Kruistogt tegen de *Albigenzen* in *Frankryk*, volgde eerlang een dergelijke in *Duitschland* tegen de *Stadingers* of *Stedingers*, dezen bewoonden eene land- Kruistogt tegen de Stadingers of

V BOEK IX Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

landſtreek, welke nog heden *Stedingerland* genoemd wordt, en werden ouwelings tot de *Friezen* gerekend, zijnde ook, gelijk dezen, zeer gezet op hunne vrijheid. Zij ſtonden in het wereldlijke onder de Graven van *Oldenburg*, in het geeſtelijke onder den Aartsbisſchop van *Bremen*. In het jaar 1187 vinden wij het eerſte blijk, dat zij tegen hunne Opperheeren zijn opgeſtaan, en ook de tienden en andere inkomſten aan den Aartsbisſchop van *Bremen* weigerden. Tot gehoorzaamheid wedergekeerd, vernieuwden zij echter in het jaar 1204 hunnen opſtand, ſoortgelijke bewegingen duurden tot het jaar 1230; en tot hier toe werd hun nog geene Ketterij te last gelegd; doch als de Aartsbisſchop van *Bremen* geene kans zag, hen te beteugelen, te min, omdat de Graven van *Oldenburg* hun de hand boven het hoofd hielden, beſchuldigde hij hen van Ketterij; een ongenoemd Chronijkſchrijver noemt hen vijanden van CHRISTUS kruis, hunne voornaamſte Ketterij zal zeker beſtaan hebben in het weigeren der tienden aan de Geeſtelijkheid, en het verachten van den ban des Aartsbisſchops; dit was eene misdaad, erger dan Afgoderij, waar van en van Duivelskunst men hen vervolgens betichtte. De Paus GREGORIUS IX liet zich beuzelachtige en geheel ongerijmde dingen hen aangaande wijsmaken, bij voorbeeld, dat zij iemand, die tot hen overkwam, eene groote padde, daar na een bleek mager man deden kuſſen, waar op hij ijskoud werd, en het ganſche Katholijke Geloof vergat. Voorts zouden zij geleerd hebben: dat LUCIFER, ten onregte, uit den hemel geſtoten was,

Stedingers.

was, en dat zij eenmaal door hem hoopten behouden te worden; en dergelijke ongerijmdheden meer; terwijl nogtans diezelfde Paus, toen hij aan hunne overgeblevenen vergiffenis ſchonk, geen woord ſprak van eenige Ketterij, die zij zouden moeten afzweeren, maar alleen van *ongehoorzaamheid* en *oproer*.

Hoe het zij, op aanhouden van den Aartsbisſchop ſchreef de Paus eene Kruisvaart tegen hen uit, in welke ook de *Hollandſche* Graaf FLORIS IV deel nam. In het jaar 1234 viel er een hoofdgevecht voor, in hetwelk de *Stedingers* zich met woede verweerden, maar door de menigte overmand werden; 2000, of volgens anderen 6000, lieten in dezen veldſlag het leven; de overigen vloden naar *Friesland* en andere oorden. De weinigen, die in hun land bleven, onderwierpen zich aan den Aartsbisſchop, en werden hierop met den Paus verzoend (*).

TANCHELM of TANCKELYN.

Omtrent het jaar 1115 of wat vroeger predikte TANCHELM of TANCHELYN, bijzonder in het Bisdom van *Utrecht*, eene leer, die, indien alles waarheid was, wat men van dezelve en van hem berigt, hem voor een' krankzinnig mensch of een' volmaakten booswicht moest doen houden. De Geestelijkheid van *Utrecht* noemt hem, in hunnen Brief aan den Aartsbisſchop van *Keulen*, welke Brief nog voorhanden is, eenen *Antichrist*, hij zou zich zelven God genoemd hebben; verders verhaalt men van hem,

(*) Vergelijk WAGENAAR *Vaderl. Hiſt.* II *Deel*, *Bladz.* 368. volgg. *eerſte Uitgave.* Doch men verzuime niet hier bij de *Verbeteringen* na te zien.

V BOEK IX Hoofdst. na C. G. Jaar 1073 tot 1517.

hem, dat hij in prachtige kleederen voor den dag kwam, doorgaans verzeld van eenen hoop van 2 of 3000 gewapenden. Het volk hield, zegt men, hem in zoo hooge achting, dat het het water dronk, daar hij zich in gebaad had. Men beſchuldigt hem, dat hij ondernemen durfde, de vrouwen, in de tegenwoordigheid harer mannen, dochters voor het oog van hare moeders te ſchenden. Zaken, zoo ongerijmd en ongeloofelijk, dat zij, of wel te breed uitgemeten, of welligt verdicht zullen zijn uit haat tegen zijne leere, welke hier op uitkwam: dat de Kerkelijken geene bijzondere achting verdienden, en dat het ontvangen van het ligchaam en bloed des Heeren in het Avondmaal niemand ter zaligheid vorderlijk was. Wijders beweerde hij, dat men der Geeſtelijkheid geene tienden behoefde te geven; al hetwelk hem bij de Geeſtelijkheid zoo gehaat maakte, dat hij, eindelijk, onverzeld ſcheep gaande, door een' Prieſter van het leven beroofd werd. Zijne leer had echter, vooral te *Antwerpen*, zoo diepe wortelen geſchoten, dat NORBERT, Inſteller van de Orde der *Premonſtreiten*, na verloop van eenige jaren, werks genoeg vond, aan het te keer gaan en uitroeijen van dezelve (*).

EUDO of EON.

Met meer zekerheid kan EUDO DE STELLA, dien de *Franſchen* EON noemden, voor eenen Dweeper van deze tijden gehouden worden. Het volledigst berigt van hem heeft ons WILLEM van *Newbridge*, die op het einde dezer eeuw leefde, gegeven. EON was

(*) WAGENAAR *l. c. p.* 211.

was een ongeleerd mensch, die zich verbeeldde, dat hij, in het gewone formulier van bezweering, *per Eum, qui venturus est judicare vivos et mortuos*, door het woord *Eum* bedoeld was. Hij bezat eene ongemeene geſchiktheid, om eenvoudige zielen aan zich te trekken, zoodat eene groote menigte hem vereerde, als den Heer der Heeren. Verders zal de Duivel zijn ſpel met hem gehad hebben, zoodat men hem lang te vergeefs zocht te vangen, tot dat dit eindelijk aan den Aartsbisſchop van *Rheims* gelukte. Op de Kerkvergadering in deze ſtad door EUGENIUS III in het jaar 1148 gehouden, beweerde hij nog ſteeds, dat hij met God de wereld regeerde, waar op hij in eene gevangenis gebragt werd, in welke hij niet lang daar na overleden is. Verſcheidenen van zijne aanhangers, die ook hunne verbeelding, dat zij medeheerſchers der wereld waren, niet wilden verlaten, werden tot den houtſtapel verwezen.

Pasſagini of Circumciſi, Caputiati Apostolici.

Omtrent drie andere Godsdienſtige Genootſchappen in de XIIde eeuw, die zekere verbeteringen of herſtellingen in den Godsdienst, of in den toeſtand der menſchen zochten, kunnen wij met weinige woorden volſtaan. Het eerſte, hetwelk zich bijzonder in *Lombardyë* vestigde, heette, behalve den naam *Paſagii* of *Paſagini*, waar van men de oorzaak niet weet, ook de partij der *Beſnedenen*, (*Circumciſi*,) omdat derzelver leden beſneden werden, en ook in het algemeen de waarneming der *Mozaïſche* wetten behielden. Zij ontkenden, dat CHRISTUS van gelijke waardigheid zij als zijn Vader, en verwierpen de leere der Drieëenheid. Zij

V BOEK IX Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

veroordeelden alle Kerkeleeraars en de gezamenlijke *Roomſche* Kerk. De tweede partij had den naam *Caputiati*, naar de muts of kapot, (*caputium*,) die zij droegen. Zij werd in het jaar 1182 in *Auvergne* door eenen Timmerman DURAND geſticht. Men zegt, dat zij zich onderling verbonden hadden, om eenen algemeenen vrede te ſtichten, en alle vijanden der openbare rust uit te roeijen. Zij wilden zich in de openbare vrijheid der eerſte menſchen herſtellen, en hun getal nam zoo ſterk toe, dat zij gereed waren, deze vrijheid met het zwaard te verdedigen. Maar HUGO, Biſchop van *Auxerre* en *Bourges*, overviel hen met ſoldaten, nam hen gevangen, ſtrafte hen met een geldboete, en liet hun de muts ontnemen, en een' geruimen tijd blootshoofds voor hitte en koude blootgeſteld blijven. Op deze wijze werd deze aanhang in het kort te niet gebragt. Van de derde dezer partijen, de *Apostolici*, weten wij alleen iets uit eene Predikatie van den Heil. BERNHARD, in welke hij hen beſtreden heeft. Zij beſtond, volgens hem, uit boeren en ambachtslieden, die voorgaven, de levenswijze der Apostelen na te volgen. Daarom werkten en baden zij gemeenſchappelijk; hielden den eed voor ongeoorloofd; leefden wel ongehuwd, maar altijd in gezelſchap van vrouwen, met welke zij ook in dezelfde kamer ſliepen. Alle deze partijen ſchijnen iets van de onſchuld, de vrijheid en de regten van het oudſte menschdom, gehoord, maar daar van geene regte begrippen gehad te hebben.

Broeders

Eene dergelijke vrijheid zochten *de Broeders* en *Zus-*

Zusters van den vrijen geest, (*Fratres et Sorores liberi ſpiritus*,) die men in *Duitschland* en de *Nederlanden Begharden* en *Begutten*, in *Frankryk Beguinen*, en die het gemeen *Turlupins* noemde, omdat men hen met kluchtemakers vergeleek. Zij gaven voor, dat zij, volgens *Rom.* VIII. 2, 14., vrijgemaakt waren van alle wet. Zij waren eene ſoort van *Pantheiſtiſche Mijſtieken*, die ſtelden, dat alles uit God voortvloeit en in God terugkeert; en daarom de wereld en de zielen zelve God noemden; die den godvruchtigen mensch aan CHRISTUS gelijk ſtelden, als Zoon van God en der Goddelijke natuur deelachtig; waarom zij ook alle uitwendige Godsdienſtoefeningen voor nutteloos verklaarden. Men moest, zeiden zij, God met een vrijen geest en met het hart vereeren, terwijl zij met eenen naauwgezetten levenswandel velen, zelfs Monniken en Nonnen, tot zich overhaalden. Maar er waren ook onder hen, die deze grondbeginſelen zeer ſnood toepasten, en voorwendden, dat de mensch zich zelven zoo hoog kon verheffen, dat hij alle natuurdriften bij zich kon verſtikken. Ten bewijze daar van verkeerden mannen en vrouwen geheel naakt met malkanderen en ſliepen in één bed. Zoodanige volmaakte menſchen zondigden niet, gelijk zij meenden, dewijl de ligchaamsdaden de ziel niet betroffen, en dewijl zij wel duizend zonden zonder bedenken konden bedrijven, alzoo toch God alles door hen werkte. Men noemde hen in *Duitschland* ook *Schwestriones*, wegens hunne levenswijze met de vrouwen. Zij ſchijnen uit *Italië* en bijzonder uit *Rhe-*

en Zusters van den vrijen geest.

V BOEK IX Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

Rhetie of *Graauwbunderland* oorſpronkelijk geweest te zijn (*).

WILHELMINA, eene dweepſter

Omtrent het jaar 1280 leefde te *Milaan* eene dweepachtige vrouw, GUILIELMINA of WILHELMINA, uit *Bohemen* geboortig, die in den waan gekomen was, dat, gelijk CHRISTUS waarachtig God en mensch in het mannelijk geſlacht geweest was, om de ware Christenen zalig te maken, dus de H. Geest nu in haar vrouwelijk geſlacht de menſchelijke natuur aangenomen had, zoodat nu de *eeuw des Geestes de eeuw des Zoons* zou vervangen, hetwelk zij waarſchijnelijk uit het dweepachtig werk van den Abt JOACHIM ontleend had. Onder hare volgers waren voornamelijk de Broeder ANDREAS, en de Zuster MAYFREDA, welke laatſte zij, om de gelijkheid, tot hare Stadhouderesſe op aarde, gelijk CHRISTUS PETRUS, en dus tot Pausin aanſtelde. Na haren dood in het jaar 1280, ſtichtten deze beiden voor haar eenen altaar, en laſen Misſen tot hare eer; maar BONIFACIUS VIII maakte van dit goochelſpel een einde in het jaar 1300. De beide gemelde aanhangers van WILHELMINA lieten zich voor hare leeraresſe martelen en ſtierven in de vlammen.

Hetgezelſchap der Apoſtelen.

Meer opziens maakte de zoogenoemde *Apostelorde* of *Gezelſchap der Apostelen*; GERHARD of GHERARDINO SEGARELLI, een onnoozel mensch, uit het *Parmeſaanſche* van geboorte, was de ſtichter van hetzelve. Hij zat bijkans geheele dagen in de *Franciskaner* Kerk te *Parma* in diep gepeins. Zijne aandacht

(*) MOSHEIM *Kerk. Geſch.* V *Deel*, *Bladz.* 218.

dacht viel eindelijk op het dekſel eener lamp, waar op de XII Apostelen waren afgebeeld, en nu nam hij eene kleeding en houding aan, zoo als dezelve daar op afgebeeld waren, en zijn huis verkocht en het geld voor de armen op ſtraat geworpen hebbende, ging hij rond, predikende boete en zijn onderhoud bedelende. Na dit begin in het jaar 1260 verliepen eenige jaren, eer hij een dertigtal navolgers kreeg, maar na dien tijd vermeerderden zij ſterk, en als hoofd van dit gezelſchap heette hij Heer der Apostelen. Zonder de leere der Roomſche Kerk aan te tasten, vonden zij echter in haar de groote hoer en het beest met zeven hoofden uit de Openbaring van JOANNES. Een tijd lang predikten zij onverhinderd, omdat zij zich voorzigtig gedroegen; maar in het jaar 1280 was GERHARD zoo verdacht geworden, dat de Bisſchop van *Parma* hem gevangen liet zetten. Vier van zijne aanhangers werden in het jaar 1294 te *Parma* verbrand. GERHARD zwoer zijne Ketterijen af, maar weder tot dezelve vervallen zijnde, onderging hij in dezelve ſtad in het jaar 1300 hetzelfde lot.

In zijne plaats nam DOLCINO, een *Milaneesch*, die hem in kunde en welſprekendheid ver overtrof, het beſtuur der Apostelorde op zich, hij voorzeide den val van de *Roomſche* Kerk, in zijnen tijd; blootgeſteld voor vervolgingen, nam hij met een groot aantal van zijne aanhangers bezit van eenen hoogen berg bij het dorp *Balmara*, in het *Milaneeſche* Bisdom *Novara*, alwaar hij zich verſchanste, en daar na in het jaar 1306 week hij naar eenen anderen berg

V BOEK IX Hoofdſt. na C. G Jaar 1073 tot 1517.

berg *Zebello*, in het Bisdom *Vercelli*, alwaar hij zich met de wapenen beſchermde, tot hij in het jaar 1307 geſlagen, en zelve gevangen werd; als ook zijne Zuster of Gezellinne, MARGARETHA uit *Trente*. Zij werden kort daar na verbrand, na het uitſtaan van de ijſelijkſte pijnigingen, welke hij zonder eenige gevoeligheid doorſtond. Met hem was echter zijn aanhang niet uitgeſtorven. Nog in het jaar 1368 had eene Kerkvergadering te *Lavaux* nog met hen te doen; maar na dien tijd ontmoet men hen niet meer in de Geſchiedenis.

Beghardden en Beguinen of Bagijnen.

Wij hebben in een voorgaand Deel (*) geſproken van de *Begharden* en *Beguinen*, als ook van de *Lollards* of *Cellebroeders* (†), dezen hielden ook in dit Tijdvak ſtand. De vrouwen *Beguinen*, ook *Bagijnen* genoemd, komen in *Duitschland* en de *Nederlanden* vroeger voor, dan de mannen *Beghards* geheten. De *Bagijnen* hebben, doch zonder genoegzaam bewijs, haren oorſprong willen afleiden van de Heilige BEGGA, die eene Zuster zal geweest zijn van den *Frankiſchen* Groothofmeester PIPYN. De eerſte ſporen van dezelve vertoonen zich te *Vilvoorden* in *Vlaanderen* omtrent het midden der XIde eeuw, maar in de XIIIde waren zij door geheel *Europa* verſpreid. Zij waren vrouwen, die uit eenen ijver voor godzaligheid, naar de begrippen van haren tijd, zich vereenigden, om zich in godsvrucht te oefenen, in gemeenſchappelijke huizen. Zij hadden eenige gelijkheid met de Nonnen, maar zonder der-

(*) XVIII *Deel*, *Bladz.* 118. (†) *Ald. Bladz.* 162.

derzelver gelofte, of regelen, of overigen dwang. Zij leefden van den arbeid harer handen, of beſteedden de geſchenken, die zij ontvingen, ten beste van armen en zieken. Maar haar ſtil en arbeidzaam leven, de toevlugt, welke ouderlooze dochters, weduwen en ongelukkigen in hunne *Bagijnhofjes*, gelijk zij genoemd werden, vonden, haar oppaſſen van kranken enz. kon niet beletten, dat zij in de XIIIde eeuw en vervolgens aan vervolgingen waren blootgeſteld. Waarſchijnelijk werden dezelve verwekt door de Monniken, en wel van de Bedelmonniken, die geloofden of voelden, dat hun ontnomen werd, hetgeen aan deze *Bagijnen* geſchonken werd. Zij werden wel door ſommige Vorsten en Pauſen in beſcherming genomen, maar allengs inſluipende afwijkingen van hare oorſpronkelijke levenswijze, en dweepachtige gevoelens veroorzaakten, dat ook de Pauſen ſcherpe wetten tegen haar gaven in de XIVde eeuw. Evenwel hebben zij in eene verbeterde gedaante zich bijzonder in de *Nederlanden* ſtaande gehouden. In *Duitschland* vindt men haar tot de Hervorming in de XVIde eeuw, gedeeltelijk onder den naam van *Zielevrouwen*, of vrouwen die voor het heil der zielen zorgden.

De mannen *Beghards* genoemd, ſchijnen in het eerst navolgers van deze vrouwen geweest te zijn; doch zij verſchijnen in de Geſchiedenis met zekerheid eerst ſedert het jaar 1215. Zij waren ongehuwde mannen van allerlei ouderdom, die bijeen woonden, en van hunnen arbeid, meest het weven, beſtonden. Zij waren gastvrij omtrent vreemden, mild-

V BOEK IX Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

milddadig jegens de armen, en zorgvuldige oppassers van zieken. Maar sedert het midden der XIIIde eeuw vermengden zich Dweepers onder hen, die, zoo men de Monniken, hunne vijanden, gelooven zal, ongerijmde gevoelens koesterden, en zedeloos leefden. Zij werden om deze beschuldigingen in den ban gedaan en vervolgd, welke vervolging in de XIVde eeuw zoo hevig werd voortgezet, dat maar weinigen van de gematigde soort van *Begharden* tot op de jongste tijden over zijn gebleven.

Men leest nog wel van meer Kettersche gezindten, maar sommige zoo onbeduidend, dat wij er ons niet mede behoeven op te houden, of het waren Staatkundige aanhangen, gedurende de twisten der Pausen met de Keizers; zoo werden bij voorbeeld de aanhangers van Keizer FREDERIK II omtrent het midden der XIIIde eeuw genoemd: *lieden die God niet vreezen*, gelijk zij ook van de Kerkelijke *Sacramenten* werden uitgesloten; doch deze behooren niet tot het Kerkelijke, dan voor zoo ver zij den Paus niet eerbiedigden.

Wetten tegen de Ketters.

Het kan niemand verwonderen, dat, daar er zoo vele ware of gewaande Ketters allerwege zich opdeden, dat de Geestelijke magt niet genoegzaam scheen, om hun het hoofd te bieden, ook Wereldlijke Vorsten daar toe de hand boden, voornamelijk zulken, die den Pausen naar de oogen zagen. Zoodanig een Vorst was Keizer KAREL IV, een aartsvijand der Ketters en anderen.

Voortgang der Inquisitie

Maar voornamelijk diende de *Inquisitie* tot uitroeijing der Ketters. Zij was, gelijk wij gezien hebben, reeds

reeds in de XIIIde eeuw in *Arragon*, in eenige gewesten van *Italië*, ook in *Duitschland* gevestigd; maar was tot hier toe enkel met volmagt van den Paus voorzien, waar door deze Kettermeesters dikwijls tegenſtand ontmoetten, en zelfs gevaar van hun leven liepen, waar van wij reeds voorbeelden ontmoet hebben in COENRAAD van *Marburg* en anderen. Ook werden er in het jaar 1321 twee derzelven, zijnde *Franciskanen*, in het *Daufinè* vermoord. In de XIVde eeuw werden zij eerst in de Graafſchappen *Anjou* en *Maine* ingevoerd. Te *Parys* was ook een *Inquiſiteur*, maar toen dezelve ondernam GERHARD ROTARI, Doctor der Godgeleerdheid, op te roepen, om zich over den inhoud eener Verhandeling te verdedigen, trok de *Franſche* Natie op de Hooge School, gebelgd over deze nieuwigheid, zich de zaak aan, en liet den Kettermeester voor zich ontbieden, om geregtelijk tegen hem te handelen. Het eigendunkelijk gedrag dezer *Inquiſiteuren* haalde hun ook meermalen het misnoegen der Overheden op den hals, gelijk te *Florence* in het jaar 1346, te *Venetië* 1356, plaats had. De Pauſen zelve zagen zich genoodzaakt, hen binnen naauwer grenzen te beperken, gelijk reeds BONIFACIUS VIII in het jaar 1298, en KLEMENS V in 1311, hoewel daar door hunne magt niet vernietigd werd, maar zij eene menigte onregtvaardige en wreede daden, onder ſchijn van den Godsdienst, pleegden; ook vuurden de Pauſen vervolgens hunnen ijver tegen de overblijffelen der *Catharen*, *Manicheën*, *Waldenzen* en *Albigenzen* ſpoedig op nieuw aan, en wel zoo

V BOEK IX Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073 tot 1517.

nadrukkelijk, dat de Inquiſiteuren gelooven moesten, dat het voor hun raadzamer was, in het waarnemen van hun ambt te veel, dan te weinig te doen.

In *Frankryk* had de *Inquiſitie* reeds ſedert LODEWYK *den Heiligen* en voornamelijk ſedert het jaar 1255, meer vasten voet gekregen. Maar in de Landſchappen, in welken de *Waldenzen* het talrijkſte waren, werden de *Inquiſiteurs* weinig door de Prelaten en Wereldlijke Bevelhebbers ondersteund. Om deze reden zond GREGORIUS XI in het jaar 1375 eenen Bisſchop met zijne volmagt derwaards, waar op het weldra aan gevangenisſen ontbrak, om de Ketters te bevatten en aan geld om hen te onderhouden. In *Polen* werd door den ijver van JOANNES XXII de Inquiſitie in 1327 ingevoerd.

Invoering der Spaanſche Inquiſitie.

Doch nergens werd een vreesſelijker en voor het menschdom meer onteerende Inquiſitieregtbank ingevoerd dan in *Spanje* onder de beide *Katholijke* Koningen FERDINAND en IZABELLA, waar van de eerſte ontwerpen gemaakt werden in het jaar 1477. De eerſte ontwerper daar van was de Aartsbisſchop van *Sevilla*, en te gelijk Bisſchop van *Siguenca*, *Don* PEDRO GONZALEZ DE MENDOZA, en de eerſte Biechtvader der Koning, naderhand de zoo vermaarde Kardinaal FRANCISCUS XIMENES DE CISNEROS, overreedde dezen Vorst en Vorstin, om dit ontwerp aan te nemen, hetwelk door Paus SIXTUS IV in het jaar 1480 bekrachtigd werd. Reeds in het jaar 1478 werd THOMAS DE TORQUEMADA Prior van het *Dominikaner* Klooster te *Segovia*, en Biechtvader van MENDOZA, tot eerſten *Inquiſiteur-Generaal* van *Kas-*

Kastilië en *Leon* aangeſteld. In het jaar 1481 werd het eerſte *Auto da Fee*, (dat is eene *Geloofshandeling*, of *lijfſtraffelijke plegtigheid*,) gehouden, wanneer zeven halſtarrige Ketters verbrand werden, en een aantal Boetelingen tot onderſcheidene ſtraffen veroordeeld werden. Geweldig, ja wreed was de volmagt, aan deze Inquiſiteuren verleend, zelfs tegen overledenen, al ware hun dood ook voor 30 of 40 jaren voorgevallen, werd gewoed, en hun *Proces* opgemaakt; hunne beenderen moesten opgegraven, en hunne goederen verbeurd verklaard worden. Zeldzaam was het, dat de Pauſen, van welken tot hier toe de Inquiſiteurs alleen hadden afgehangen, nu zoo veel aan den Katholijken Koning inwilligden, maar deze geheele regering was door den geest van vervolging tegen de Ketters en Ongeloovigen, zoo *Joden* als *Moren*, vervuld, ook onderhield zij daar door de overeenſtemming met den Pausſelijken Stoel, zoodat de ſtaatkundige oogmerken dezer Vorsten en de inzigten van den Paus in dit opzigt elkanderen in de hand werkten.

Vervolging der Waldenzen.

Onder alle ware en gewaande Ketters ondervonden de ongelukkige *Waldenzen* voornamelijk de woede der vervolgingen. Hier door ſchijnen hunne overblijfſelen, als ook die der *Albigenzen* in *Languedock*, kort na het jaar 1330 geheel te niet gegaan te zijn. In het jaar 1440 leden zij eene allergeweldigſte vervolging, in de Dalen in *Piemont*, waar zij hunne toevlugt genomen hadden. Men overviel hen onverziens gewapenderhand, en noodzaakte hen, met achterlating van al wat zij bezaten, naar een hoog ge-

V BOEK IX Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

bergte te vluchten, alwaar velen, bijzonder kinderen, door koude en honger het leven verloren, velen, die men gevangen kreeg, werden ter dood gebragt. INNOCENTIUS VIII liet in het jaar 1477 eenen kruistogt tegen hen prediken, die wel niet tot ſtand kwam, evenwel werd het oogmerk van den bloedgierigen Paus in de volgende eeuwen maar al te zeer in de *Waldenzen* bereikt, zonder dat zij nogtans geheel hebben kunnen uitgeroeid worden.

JOAN WIKLEF of WICLIF.

In de XIVde eeuw ontſtond in *Engeland* een nieuw Godsdienſtig Genootſchap, hetwelk voor den Paus en de geheele Geestelijkheid geducht werd, en zelfs na zijne ſchijnbare onderdrukking, door zijne geſchriften voortduurde. De Stichter van hetzelve was JOAN WIKLEF, (van de *Engelſchen* ook WICLIF of WICLIFFE genoemd,) die omtrent het jaar 1324 in de Parochie *Wicliffe* bij *Richmond* in *Yorkshire* in *Engeland* ter wereld kwam. Hij ſtudeerde te *Oxford*, en leide zich met vlijt op de *Ariſtoteliſche* Wijsbegeerte toe, maar zijne lievelingsbezigheid was het lezen van den Bijbel, zoodat men hem daarom den *Euangeliſchen Leeraar* noemde, toen hij Lid van *Mertons Collegie* geworden was. Hij werd het eerst vermaard, bij gelegenheid van den twist zijner Hoogeſchool met de Bedelmonniken, in het jaar 1360. Hij tastte deze Monniken in verſcheidene ſchriften aan, welke met toejuiching ontvangen en door de Hoogeſchool beloond werden met de waardigheid van *Magister* in *Balliol-Collegie*. In het jaar 1369 werd hij tot medeopziener van *Canterbury-Hall* benoemd, door den

den Aartsbisſchop van *Canterbury*, SIMON VAN ISLIP, in het jaar 1361 geſticht, doch van dit ambt werd hij in het jaar 1367 beroofd door SIMON LANGHAM, opvolger van ISLIP, waar over WIKLEF zich bij den Paus beklaagde, die echter het vonnis van LANGHAM bevestigde. WICLEF vervolgens Doctor en Profesſor der Theologie te *Oxford* geworden, verdubbelde zijnen ijver, om de Monniken ten toon te ſtellen, van welke hij zeide, dat alle wanorden in de Kerk, en alle oordeelen in de wereld gekomen waren, gelijk hij ook in een bijzonder geſchrift hun niet minder dan 50 ketterijen en dwalingen te laste leide. In het jaar 1376 werd hij met anderen als Gezant des Konings aan den Paus gezonden, met wien te *Brugge* in de *Nederlanden* een verdrag getroffen werd, waarbij de Paus eenige bezwaren ophief, over welke de Engelſche Natie reeds tijden lang geklaagd had. Men houdt het voor waarſchijnelijk, dat WIKLEF, bij deze gelegenheid, de heerschzucht, geldzucht en de listen en ſtreken van het Pausſelijke Hof meer dan ooit heeft leeren kennen. Ten minſte na zijne wederkomst in *Engeland* ſprak hij ſtout en met ſchande van den Paus, dien hij den *Antichrist*, den wereldtrotſchen Priester van *Rome*, ja den verfoeijelijkſten ſchapenvilder en beurzenſnijder noemde, (*the most curſed of Clippers and Purſe-Kirvers.*)

Zijne gevoelens heeft hij voornamelijk voorgedragen in zijn werk, *Trialogus*, of ook *Dialogorum Libri* IV genoemd. Het eerſte Boek begint met de ſtelling: dat God de eerſte grondoorzaak van alle

V BOEK IX Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

dingen is. In hetzelve poogt hij ook de leere der Drieëenheid uit de Rede te bewijzen. In het *tweede Boek* behandelt WIKLEF andere wijsgeerige onderwerpen; ook de leer van de Engelen; ook wordt de voorverordineering en de voorwetenſchap van God verklaard. God noodzaakt, (*neceſſitat*, zegt de Schrijver,) alle enkele werkzame ſchepſelen tot elke bijzondere daad; en dus zijn ſommigen voorbeſchikt, dat is, na het werk tot zaligheid beſtemd; anderen voorgeweten, (*praeſciti*,) dat is, na een rampzalig leven tot altijddurende ſtraffen verordend. Ondertusſchen ſchijnt het toch, dat het tijdelijke de oorzaak der eeuwige voorverordinering zij, dewijl er werkelijk een verdienen of een ſchuldig zijn volgt. In het *derde Boek* leest men de zedeleere van WIKLEF; daar in bewijst hij, met AUGUSTINUS, dat een *gepredeſtineerde* de ingeſtorte genade van God niet weder verliezen kan, ook herhaalt hij het, dat alles naar eene volſtrekte noodzakelijkheid gebeurt. Op het ſlot van dit Boek dringt hij daar op aan, dat men zijn geloof alleen op den Bijbel moet gronden, met terzijdeſtelling van de ſchriften der Heiligen en nog veel meer van de Roomſche Kerk en de Bullen der Pauſen, ook dat de geloovige Christen zich aan de letter des Bijbels moet houden, (*in littera quaſi grammaticus conquiescat*,) en aan dezelve geen' gedwongenen zin opdringen. In het *vierde Boek* treedt WIKLEF als *Hervormer* op van het leerſtelſel en de geſteldheid zijner Kerk. Bij het Avondmaal vindt hij velerhande dwalingen, beſtrijdt de *Transſubſtantiatie*, en zegt, dat onder alle Ket-

te-

terijen, welke in de Kerk zijn opgekomen, geene ſlimmere door huichelaars is ingevoerd, en het volk meer bedrogen heeft, door het tot afgoderij te verleiden en het geloof aan den Bijbel te ontnemen. Hij wil hier niets toelaten dan hetgeen de H. Schrift leert; vervolgens behandelt hij de overige Sacramenten der Kerk; eindelijk vaart hij zeer nadrukkelijk uit tegen de Geestelijkheid en de Monniken, en ook tegen de Pausſelijke *Aflaten*.

Alhoewel dit werk een arbeid is van zijne latere jaren, hadden de Monniken hem reeds in het jaar 1376 bij den Paus beſchuldigd van dwalingen, welke uit zijne Preeken en Voorlezingen bijeenverzameld waren, en welke dwalingen uit 19 artikelen beſtonden, ſommigen van welke duister en dubbelzinnig zijn, maar welke alle eene rigting hebben, om de magt der Geestelijken te beperken.

Op aanſchrijving van GREGORIUS XI werd WIKLEF door den Aartsbisſchop van *Canterbury* en den Bisſchop van *Londen* gedaagd, om den 19den Februarij 1378 voor hen te verſchijnen in de Pieterskerk te *Londen*; maar de Hertog van *Lankaster*, toen beſtuurder des Rijks in naam van den jongen Koning, nam WIKLEF onder zijne beſcherming, zoo dat men ſcheidde, zonder iets verrigt te hebben. In datzelfde jaar deden de Prelaten hem voor zich komen te *Lambeth*, in de nabijheid van *Londen*, hier leverde WIKLEF hun een opſtel over, behelzende eene nadere verklaring van zijne gevoelens; dit en de gunst, welke ook het gemeen voor hem toonde, belette zijne Rigters om hem te veroordeelen.

V BOEK IX Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073 tot 1517.

Daar in hetzelfde jaar, bij den dood van GREGORIUS XI, de groote Pausſelijke *Scheuring* eenen aanvang nam, toonde WIKLEF in een afzonderlijk geſchrift ook ten dezen opzigte aan, hoe ergerlijk en verachtelijk het Pausdom was. Ondertusſchen was hij, in het jaar 1379, na zijne wederkomst, in eene ziekte gevallen, welke men voor doodelijk hield. Nu zonden de Bedelmonniken vier Doctoren uit hunne vier orden, en vier Raadsheeren uit die ſtad aan hem af, om hem te vermanen, dat hij nog vóór zijn einde, als een boetvaardige, berouw toonen, en zijne gevoelens in hunne tegenwoordigheid herroepen zou. Maar WIKLEF zijne krachten verzamelende, deed zich in zijn bed oprigten, en zeide tegen de Monniken met eene luide ſtem: „Ik zal niet ſterven, maar leven, om de ſlechte daden der Monniken bekend te maken." Hij herſtelde ook werkelijk, en ging voort, met de buitenſporigheden der Pauſen en der Geestelijkheid, mondelijk en ſchriftelijk, te beſtraffen.

De grootſte dienst, welke WIKLEF aan den Godsdienst bewees, was, dat hij den Bijbel in het Engelsch vertaalde, welke vertaling ſpoedig algemeen verbreid werd. JOAN TREVISA, een minder bekend Parochiepriester uit *Cornwal*, vervaardigde insgelijks zoodanige Overzetting in het jaar 1387. De Overzetting van WIKLEF is te *Londen* in het jaar 1731 in Folio gedrukt. Hoog namen de Geestelijken dit vertalen des Bijbels op, en voeren met geſchriften en veroordeelingen hevig tegen hem uit, waar tegen anderen, zelfs een Doctor in de Godgeleerdheid, bewe-

zen,

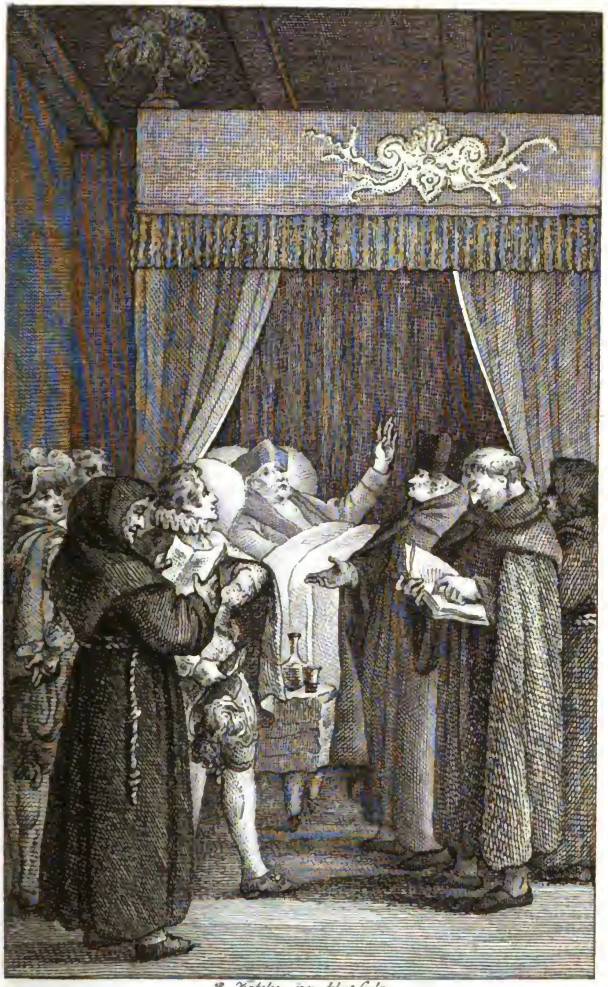

R. Nicolas. inv. del. et sculp.

"Ik zal niet ſterven, maar leven, om de ſlechte daden der monniken bekend te maken". XIX. D. Bladz. 376.

zen, dat men den Bijbel in de Engelſche taal hebben moest. Nog meer raakte de Geeſtelijkheid gaande, toen WIKLEF in het jaar 1381 in zijne Voorlezingen te *Oxford* de *Transſubſtantiatie* openlijk beſtreed, en als hem daar over moeite werd aangedaan, zich op het oordeel des Konings beriep. Doch dit beroep werd niet aangenomen, zoodat WIKLEF, voor de overmagt moetende wijken, eene nadere verklaring van zijn gevoelen in het licht gaf, welke als eene herroeping werd aangemerkt, hoewel zij zoo ingewikkeld en met Schoolſche bewoordingen geſteld is, dat de eigenlijke *Transſubſtantiatie* daar niet in gemeld wordt, echter geeft hij toe: dat het ligchaam van CHRISTUS eene ligchamelijke zelfſtandigheid in de gewijde Hostie is. Tegen Mei 1382 beleide COURTNEY, die nu Aartsbisſchop van *Canterbury* was geworden, eene Kerkvergadering te *Londen*. Doch naauwelijks was dezelve zamengekomen, of eene hevige aardbeving joeg den Leden derzelve zulken ſchrik aan, dat zij uiteen wilden ſcheiden, maar bemoedigd door den Aartsbisſchop, zetten zij hunne handelingen voort, en veroordeelden een aantal ſtellingen uit WIKLEFS ſchriften getrokken, voor Kettersch, waar tegen WIKLEF eene verdediging ſchreef, doch zich tevens uit *Oxford* naar zijne Parochie *Lutterworth* begaf. Een Kruistogt, door URBANUS VI eenen der twee ſcheurende Pauſen, die toen de Kerk ontrustten, uitgeſchreven tegen den Koning JAN van *Kastilië* en *Leon*, gaf WIKLEF aanleiding, om daartegen eene Verhandeling te ſchrijven, behalve andere ſchriften, welke hij,

V BOEK IX Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

ten dezen tijde, in het licht gaf. De Paus ontbood hem in het jaar 1382 naar *Rome*, om zich voor denzelven te verantwoorden; maar WIKLEF verſchoonde zich in eenen Brief aan den Paus, in welken hij zich op zijne ligchaamsongeſteldheid beriep; zijnde hij ſedert zijne twee laatſte jaren van eene beroerte aangetast; ook overleed hij den laatſten December des jaars 1384 te *Lutterworth*. Hij heeft zeer veel geſchreven, deels in het Engelsch, deels in het Latijn, doch waar van ſlechts weinig in druk gekomen is.

WIKLEF is door de Nakomelingſchap zeer verſchillende beoordeeld. Schoon men hem van de *Roomſche* Kerk als een' Voorlooper of Patriarch der Proteſtanten heeft willen beſchouwen, hadden noch LUTHER noch MELANCHTHON veel met hem op, den eerſten was hij te Scholastiek en zijne gevoelens omtrent de wereldlijke magt mishaagden aan MELANCHTHON, ook had WIKLEF inderdaad ſommige zeldzame meeningen, bij voorbeeld, dat deze wereld met dat oogmerk geſchapen zij, om het verlies der afgevallene Engelen te vergoeden, en dat zij, als dit geſchied zou zijn, vergaan zou; ook dat men geen mensch om eenige reden het leven benemen, geenen oorlog voeren, en geenen misdadiger ter doodſtraf brengen moge. Met dit al was WICLEF een eerwaardig man, die den naam van eenen Hervormer van den Godsdienst en der Kerk verdiende, en een eerlijk onderzoeker der waarheid; hij had ook den regten grondregel om het Christendom te herſtellen, de achtbaarheid en het gebruik des Bijbels

bels aangevat, en er in vele opzigten een nuttig gebruik van gemaakt; hoe zeer zich zelven dikwijls in ſpitsvinnigheden verwarrende, had hij echter voor elken bekwamen Bijbelverklaarder en vrijen Denker den weg gebaand, om meer algemeene en gewigtiger ontdekkingen der waarheid te doen.

Wiklefiten vervolgd.

Hij had een' groot getal begunſtigers en navolgers reeds bij zijn leven verworven, welke insgelijks de voorwerpen van den haat en vervolging der Geestelijkheid waren. Men leide hun zelfs oproer en muitzucht te last, en gaf hun den naam van *Lolharts*, als een' Ketternaam. Zij maakten wel geen' afgezonderden aanhang, maar dit diende juist, om hunne uitbreiding te begunſtigen. Van tijd tot tijd werden zij als Ketters met den dood geſtraft. De vermaardſte onder deze aanhangers van WIKLEF was JOHN OLDCASTLE, meer bekend onder den naam van *Lord* COBHAM; een man, die als vaderlander, krijgsbevelhebber, en ijverig vriend van een zuiverder Christendom, gelijkelijk uitmuntte. Hij werd in het jaar 1416 als Verrader en Ketter door de Geestelijkheid veroordeeld, en met ketenen levende aan eene galg opgehangen, en met een daar onder geſtookt vuur verbrand.

WIKLEFS beenderen opgegraven en verbrand.

Zoo duurzaam was de wrok der beleedigde Geestelijkheid, dat de Kerkvergadering van *Conſtans* in het jaar 1415 in derzelver achtſte zitting niet alleen 45 artikelen van WIKLEF, als Kettersch, of dwalende en aanſtootelijk veroordeelde, maar ook beval, dat zijne ſchriften verbrand, zijn gebeente opgegraven, en ver van de gewijde aarde weggeworpen zou

wor-

V BOEK IX Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

worden; en dit laatſte bevel werd, in het jaar 1418, door RICHARD FLEMYNG, Biſchop van *Lincoln*, op die wijze uitgevoerd, dat WIKLEFS overblijſſelen in het vuur geworpen en verbrand werden.

WIKLEFS ſchriften en leere waren bijzonder in *Bohemen* welkom. Dit land had het Christendom van Leeraars der *Griekſche* Kerk het eerst ontvangen; velen bleven tot in het midden der XIVde eeuw aan de inrigting dier Kerk nog getrouw; het huwelijk der Geestelijken, het gebruik des Avondmaals onder beiderlei gedaante van brood en wijn, bleef tot zoo lang onder hen behouden. Hier kwam bij, dat er ſedert een' geruimen tijd vele *Waldenzen* in *Bohemen* waren, die men ook onder den naam van *Grubenheimer*, (Holbewoners,) kende, omdat zij bij hunne vervolgingen hun verblijf in de groeven of holen van *Piemont* gezocht hadden. Eenigen van dezen bragten zelfs in het jaar 1341 eenen Pausſelijken Legaat en te gelijk Ketter-Inquiſiteur te *Praag* om het leven; waarſchijnelijk, omdat hun leven voor hem niet veilig was.

Toeſtand van den Godsdienst in Bohemen

Men had ook in de XIVde eeuw voortreffelijke predikers in *Bohemen* gehad, die als voorloopers van JOANNES HUS mogen aangemerkt worden, welke de verbastering der Kerk in zeden en gebruiken hadden aangewezen, bij voorb., COENRAAD STIEKNA, JOAN MILICZ en MATTHIAS VAN JANOOR, die met predikken en ſchrijven zeer veel kunde en ijver ten toon ſpreidden; wanneer men daarbij voegt de tegenwoordige ſcheuring in de Roomſche Kerk door Pauſen, die malkanderen vervloekten, en de gezindheid van den

den *Boheemſchen* Koning WENCEL, die geheel van zijnen Vader KAREL IV in zijne achting omtrent den Paus verſchilde, dan kan men het geheel niet vreemd vinden, dat kort na den aanvang der XVde eeuw in *Bohemen* eene hoofdverandering in den Godsdienst gebeurde, voor welke zich vele duizenden inwoners verklaarden.

JOANNES HUS.

De Stichter van deze hoofdverandering was JOANNES HUS, den 6den Julij 1373 geboren te *Huſſinecz*, een Marktvlek in den *Prachiner* Kreits in het Zuiden van *Bohemen*. Hij werd in het jaar 1393 op de Univerſiteit van *Praag Baccalaureus* der vrije kunſten, in het volgende jaar der Theologie, en in het jaar 1396 *Magister*. Twee jaren daar na verſchijnt hij reeds als openbaar Leeraar, en in 1401 als Deken der Filozofiſche Faculteit. Tien jaren te voren was er te *Praag* eene kleine Kerk onder den naam van *Bethlehem*, door eenen Koninklijken Raad en eenen Koopman geſticht, met oogmerk, opdat het woord Gods in dezelve openlijk in de moedertaal zou gepredikt worden. Tot zulk eene predikersplaats werd HUS in het jaar 1410 benoemd. Ten zelfden tijde verkoos de Koningin SOFIA, geboren Hertogin van *Beyeren*, hem tot haren Biechtvader, en ſedert verwierf hij zich veel gunst ten Hove. Over het geheel waren zijne zeden, van der jeugd aan, onberispelijk, en zijne grondbeginſelen zelfs ſtreng. Nog als Student, vond hij veel genoegen in het lezen van de Geſchiedenisſen der Martelaren, en werd zelfs daar door opgewekt, om hen na te volgen. Eens bij het lezen van het verhaal van den

H.

V BOEK IX Hoofdſt. na C. G Jaar 1073, tot 1517.

H. LAURENTIUS, die op een rooſter zal gebraden zijn, beproefde hij het, of hij zoodanige marteling zou kunnen doorſtaan, en ſtak zijnen vinger in het vuur, maar hij werd door een' zijner vrienden belet, of vond het zelve onmogelijk.

HUS, die zich zelven niet verſchoonde, taſtte ook in zijne Preeken de buitenſporigheden en ondeugden van alle ſtanden aan, onder veel toeloop. Verſcheidene jaren lang echter droeg hij niets voor, hetgeen eenen afkeer van zijne Kerk en derzelver opperhoofd verraadde. Zelfs raadde hij eenen jongen Student uit *Praag*, die hem een der Boeken van WIKLEF vertoonde, hetwelk hij uit *Engeland* had medegebragt, om hetzelve te verbranden, opdat het niemand anders in handen mogt komen. Ook werden in het jaar 1403 op de Hoogeſchool te *Praag* 45 ſtellingen van den Engelſchen Godgeleerden veroordeeld. Maar in het volgende jaar kwamen twee *Engelſchen* te *Praag*, die Leden van de Univerſiteit werden, en niet weinig opzien maakten door het voorſtellen van hunne vragen. HUS kreeg nu ook gunſtiger gedachten van WIKLEF, dien hij in zijne Preeken een deugdzaam en heilig man noemde; evenwel verliet hij en zijne vrienden de gemeenſchap van hunne Kerk niet, ook hadden zij het leerſtelſel der *Waldenzen* niet aangenomen, gelijk AENEAS SYLVIUS van hen ſchrijft.

HIERONYMUS van Praag.

Doch dit kan men niet ontkennen, dat HIERONYMUS van *Praag*, de vertrouwdſte vriend van HUS, en zijn eerſte medehelper in het ontwerp van Hervorming, zeer geneigd was tot geweldige ſtappen.

De-

Deze was een Edelman uit het geſlacht van FAULFISCH. Hij had te *Keulen*, *Heidelberg* en *Praag* geſtudeerd, en was in het jaar 1399 Meester der vrije kunſten, en kort daar op *Baccalaureus* der Theologie geworden. Hij was een man van een' levendigen en verhevenen geest, en ſchijnt HUS in geleerdheid overtroffen te hebben. Hij is nooit in den Geestelijken ſtand getreden, maar was aan het Hof van Koning WENCEL als Ridder. Zijn roem was zoo groot, dat de Koning van *Polen* hem in het jaar 1410 in zijn Rijk deed komen, om de Univerſiteit van *Krakau* te regelen. Vervolgens verlangde SIGISMUND, Koning van *Hongaryë*, hem te hooren, hij predikte ook voor dezen Broeder van zijnen Koning WENCEL te *Offen*. Doch dewijl hij WIKLEF zeer geprezen had, werd hij van de Geestelijkheid als een Ketter beſchuldigd, en ook op haar aanſtoken te *Weenen* door de Univerſiteit in de gevangenis geworpen, waar uit hij echter door de Univerſiteit van *Praag* bevrijd werd.

Al vroeg zag men HUS als eenen vijand van het ligtgeloovig Bijgeloof aan. Hij ontdekte het bedrog met het zoogenaamde wonderbloed te *Wilsnack* in het *Brandenburgſche*, en maakte dit in een bijzonder geſchrift openbaar. Kort te voren in het jaar 1403 had hij den eerſten aanval op eenen der toenmalige Pauſen gewaagd, welke in het jaar 1408 gewigtiger werden, terwijl HUS nog in andere verſchillen werd ingewikkeld, welke invloed op zijn overig leven hadden. GREGORIUS XII was tot hier toe als wettig Paus erkend in *Duitschland*, maar in het

V BOEK IX Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

het jaar 1409 verbood Koning WENCEL alle gehoorzaamheid aan denzelven, waar in HUS den Koning door zijn preeken en schriften ondersteunde tegen den Aartsbisschop SBINKO van *Praag*. Deze beklaagde zich bij den Koning over HUS, die de schandelijke zeden der Geestelijken zoo stout berispte. 's Konings antwoord was: „Zoo lang als Meester HUS tegen ons, Leeken, predikte, hebt gij u daar over verheugd; thans is het uwe beurt; gij moogt nu ook te vrede zijn." Nu beschuldigde SBINKO den Hervormer bij den Paus ALEXANDER V, van wien hij in December 1409 last kreeg, om te zorgen, dat enkel in de Kathedrale, Collegie-, Parochie-, of Kloosterkerken gepredikt werd, als ook om te letten op allen, die de leere van WIKLEF zouden voordragen, ten welken einde den Bisschop vier Doctoren in de Theologie en twee Doctoren in het Kanonieke Regt werden toegevoegd. Nu beval SBINKO, dat ieder een hem de schriften WIKLEF zou overleveren, hetwelk ook HUS deed, doch met verzoek, dat men hem de dwalingen, die daar in zijn mogten, wilde aanwijzen, dewijl hij die dan ook verwerpen wilde. Doch de Bisschop met zijne Doctoren vonden het gemakkelijker, deze Boeken, zonder meer omstandigheid, ten vure te doemen. De Universiteit van *Praag* verzette zich hier tegen, en de Koning liet SBINKO vragen: of hij waarlijk de schriften van WIKLEF in het vuur wilde laten werpen? Waarop deze antwoordde, dat zulks zonder zijne bewilliging niet geschieden zou. Evenwel liet SBINKO in Julij 1410 meer dan

200 Deelen van die ſchriften binnen zijn Paleis verbranden, waar over onder het gemeen groote opſchuddingen ontſtonden. De Koning zelve was ten uiterſte verbitterd. HIERONYMUS van *Praag* liet drie *Karmeliter* Monniken, die tegen WICLEF gepredikt hadden, gevangen zetten, en een' van dezelven in den *Moldau* werpen, daar hij had moeten verdrinken, indien niet een Ridder hem te hulp was gekomen.

Thans beſchuldigde de Geestelijkheid HUS bij den Paus als een Prediker van Ketterijen; hij werd naar *Rome* ontboden, om zich te verantwoorden, doch door het Hof beſchermd wordende, ging hij niet derwaards. De Paus verklaarde hem voor een' Ketter, verbood hem het prediken, en leide een *Interdict* of verbod van Godsdienst op elke plaats, daar hij zijn verblijf zou hebben. Doch HUS appelleerde in het jaar 1411 aan eene Kerkvergadering. Door toedoen des Konings verzoende de Aartsbisſchop SBINKO zich met hem, maar overleed kort daar na. Ondertusſchen gaf HUS in het jaar 1411 zijne Geloofsbelijdenis aan de Univerſiteit over, waar in hij beweerde regtzinnig te wezen, en ook geene oorzaak geweest te zijn van het verdrijven der *Duitſchen* uit *Praag*, hetwelk eenigen tijd te voren gebeurd was. Evenwel paarde hij met zijne regtzinnigheid zijne vrijmoedige gevoelens in verſcheidene geſchriften. Dus beweerde hij, dat men de Boeken der Ketters lezen, maar niet verbranden moest, ook verdedigde hij WIKLEF in meer dan een geſchrift enz.

Tot hier toe had HUS zich altijd tegen den Paus

V BOEK IX Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

verzet in overeenſtemming met zijnen Koning, maar in het jaar 1412 ondernam hij eenen nieuwen aanval op den Paus, zonder op des Konings ondersteuning te wachten. Bij gelegenheid dat de Paus JOANNES XXIII eenen kruistogt had uitgeschreven tegen LADISLAUS, Koning van *Napels*, en daar bij aflaat beloofde, aan allen, die daar deel aan namen, beweerde HUS, dat zulks streed tegen het Christendom, dat men Christenen tegen Christenen aanhitste, dit deed hij zelfs openlijk in een openbaar Dispuut, waarbij de toeloop des volks verbazend groot was. Als eenige oude Doctoren hier HUS zochten te overtuigen, en hem raadden, liever naar *Rome* te gaan, om met den Paus te disputeeren, en hem ondankbaarheid verweten, begon het volk te morren, hetwelk HUS zocht te stillen, maar HIERONYMUS, na in eene lange rede de stelling van HUS verdedigd te hebben, besloot met de woorden: Wie het met ons houdt, volgt ons! ik en HUS willen op het Raadhuis gaan, en den Raad onbeschroomd in het aanzigt zeggen, dat de Pausselijke Bulle en Aflaat onregtvaardig is.

Het volk was nu geheel onrustig. Op eenen Zondag werden de Predikers in verscheidene Kerken door Studenten en Ambachtsgezellen gestoord; men schold hen voor leugenaars en bedriegers, en den Paus voor den Antichrist, omdat hij het kruis tegen Christenen liet prediken. Drie van deze onrustige hoofden werden gevat en door den Raad ter dood veroordeeld, en ook, niettegenstaande de voorspraak van HUS, onthoofd. Het volk rotte bijeen, nam

de

de lijken met geweld en begroef ze in de Bethlehemskapel. Men noemde hen Martelaren. HUS zelve gaf hun in eene preek dien eernaam. De Koning verklaarde zich eindelijk ook tegen deze prediking van den kruistogt en de aflaten, en ſchreef daarover aan den Paus.

Duurzamer en gewigtiger gedenkſtukken dan al deze bewegingen waren de ſchriften, welke HUS ten dezen tijde opſtelde en in het licht gaf, deels tegen den Paus en de Geestelijkheid gerigt, deels als verdedigingen en wederleggingen van hetgeen tegen hem werd ingebragt. Eenige dezer ſchriften ſchijnt hij opgeſteld te hebben, nadat hij *Praag* in het jaar 1413 verlaten had. Men verhaalt, dat hij zich toen te *Husſinecz*, zijne geboorteplaats, onthouden, en voor vele Toehoorders gepredikt heeft, en ook geroemd zou hebben, *Rome* zulken oorvijg te willen toebrengen, dat men er na honderd jaren nog de blijk van zien zou.

Men deed nu eene poging tot herſtelling van den vrede, maar terwijl men daarmede bezig was, kwam er tijding, dat WIKLEFS ſchriften te *Rome* in eene Kerkvergadering in het jaar 1413 veroordeeld, en HUS, omdat hij op de indaging, van wege den Paus, niet verſchenen was, in den ban was gedaan. Ook ſchreef de Kanſelier GERSON aan den tegenwoordigen Aartsbiſſchop CORNRAAD van *Praag*, dat men het onkruid van den akker des Heeren moest uitroeijen, en daartoe zelfs de wereldlijke magt te hulpe moest nemen. Men verwierf daartoe ook des Konings bewilliging, de Aartsbiſſchop ſprak over de ſtad *Praag*,

V BOEK IX Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

uitgezonderd het gedeelte, waar het Koninklijke Slot lag, het *Interdict* uit. HUS, nu van den Koning verlaten, was genoodzaakt, eene andere toevlugtsplaats op te zoeken, en begaf zich, uit *Praag*, gelijk gezegd is, naar *Husſinecz*, en beriep zich van het onregtvaardig vonnis van den Paus op CHRISTUS zelven.

Eer HUS de hoofdſtad *Praag* verliet, ſchreef hij in het jaar 1413 zijn beroemd Boek *over de Kerk*, en de dwalingen, welke daaromtrent plaats hadden, behalve andere geſchriften tegen den Beeldendienst, tegen de Monniken, tegen de menſchelijke Overleveringen, over den Antichrist, tegen de aanroeping der Heiligen enz.

Kerkvergadering van Konſtans.

Schriften en Predikatien van dezen inhoud, en de algemeene goedkeuring, welke HUS in geheel *Bohemen* en zelfs aan het Koninklijk Hof gevonden had, maar voornamelijk de wrok en haat der Geestelijken, moesten de aandacht der Kerkvergadering te *Konſtans* opwekken, welke in October 1413 uitgeſchreven was. Doch HUS, volkomen overtuigd, dat hij, zonder het geloof zijner Kerk aan te tasten, alleen de misbruiken in dezelve had aangewezen, had beſloten, zich voor deze en alle andere Kerkvergaderingen tegen alle beſchuldigingen te verdedigen. Hoorende, dat de Aartsbisſchop van *Praag*, in Augustus 1414 zoodanige vergadering zou houden, liet hij zich daar vinden, maar de Aartsbisſchop liet hem weten, dat zijne tegenwoordigheid onnoodig was, alzoo er geene klagten tegen hem waren ingebragt; hij liet zich daar van een getuig-

ſchrift

ſchrift geven, en verzocht een dergelijk van den Koning, zelfs verklaarde de Pausſelijke Kettermeester in *Bohemen*, de Bisſchop van *Nazareth*, ſchriftelijk, dat hij, in verſcheidene geſprekken met HUS, denzelven altijd een' regtzinnig Leeraar gevonden had. Op het verzoek van HUS vraagden ook de Landſtenden den Aartsbisſchop hier over, en kregen hetzelfde antwoord.

HUS reist naar Konſtans.

Keizer SIGISMUND, die de algemeene Kerkvergadering te *Konſtans* bewerkt had, om een einde van de Pausſelijke ſcheuring te maken, wenschte tevens, al de bewegingen in den Godsdienst geſtild te zien, dewijl hij, na den dood van zijnen Broeder WENCEL, deszelfs opvolger in *Bohemen* zijn moest. Hij ontbood derhalve HUS voor de Kerkvergadering, en begeerde van zijnen Broeder, hem te zenden. Deze, die thans gunſtiger dan ooit van HUS dacht, gaf hem drie der aanzienelijkſte Edellieden tot gezelſchap mede, beval hem aan de Vaderen van het Concilie aan, en verzocht van den Keizer een vrijgeleide voor hem. HUS zelve, die den 11den October 1414 de reize aanvaardde, ſchreef vooraf aan zijne *Bohemers*, hij had hun Gods woord voorgedragen; in deze van hem ontvangene waarheid mogten zij ſtandvastig blijven; hij verwachtte wel te *Konſtans* van zijne vele en magtige vijanden, wier getal grooter zijn zou, dan CHRISTUS zelve gehad had, veel valsch getuigenis tegen zich; maar hij verliet zich op den bijſtand van God, dat hij hem niet alleen genoegzaam bijſtaan, maar ook hem met een vrolijk gemoed verzoeking, gevangenis en eenen

V BOEK IX Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

ſmadelijken dood, naar het voorbeeld der Zaligmaker, zou kunnen doen lijden; het was toch onmogelijk, dat diegeen, die in God gelooft, en in zijne waarheid blijft, zou kunnen verloren gaan; alleen mogten zij God bidden, dat hij hem door zijnen geest in deze waarheid bevestigde, en zelfs zijnen dood bevorderde, indien Gods eer daar door geprezen zou worden; maar zou het tot zijn welzijn ſtrekken, dat hij tot hen terug keerde: zoo wenschte hij, dat zulks zonder kwetſing van zijn geweten geſchieden, en dat hij meer en meer leeren mogt, de leere van den *Antichrist* te verdelgen, en aan zijne Broederen een loffelijk voorbeeld ter navolging na te laten.

Eerst bij zijne komst te *Neurenberg* ontving HUS den Vrijgeleibrief van den Keizer SIGISMUND, welke te *Spiers* was uitgevaardigd, bij welken de Keizer verklaarde, dat hij den *eerzamen* M. HUS, die dezen vertoonde, en op de algemeene Kerkvergadering naar *Konſtans* reisde, in zijne en des Heil. Rijks, *hoede en beſcherming* genomen had; en ook tevens alle Stenden, Overheden en Onderdanen des Rijks beval, hem wel te ontvangen, zijne heen- en wederreize te bevorderen, en, als het noodig ware, hem met een bijzonder geleide te voorzien. Dus kwam HUS den 3den November 1414 te *Konſtans* aan; alwaar hij den volgenden dag door twee van zijne reisgenooten, de Heeren VAN CHLUM en LACZENROK den Paus JOANNES XXIII zijne aankomst liet melden, met verzoek, daar hij reeds een Keizerlijke vrijgeleide had, dat de Paus hem ook te

Kon-

Konſtans zijne beſcherming mogt verleenen. Hij zal daar veilig zijn, al had hij ook mijn' Broeder vermoord, was het antwoord van den Paus.

Inderdaad ſcheen hij ook de eerſte dagen geen gevaar te vreezen te hebben, de Paus hief zelfs den tegen hem uitgeſproken' ban weder op, alleen liet hij hem verzoeken, de Mis nergens bij te wonen, om de ergernis van het volk te verhoeden. Daar zijn ook onder de werken van HUS nog twee Preeken voorhanden, welke hij voornemens was te *Konſtans* te houden, de ééne ter aanprijzing van vreede en eenigheid in de Kerk.

Doch de gelegenheid om deze Preeken te houden was hem ſpoedig afgeſneden. Twee Godgeleerden van *Praag*, en een Profeſſor, STEVEN PALECZ, voorheen zijn vertrouwde vriend, en een Parochiepriester, MICHAEL DE CAUSIS, hadden zich van *Praag* naar *Konſtans* begeven, om HUS te beſchuldigen, en ſtelden hem daar openlijk als een' Ketter voor, terwijl zij aan den Paus en de Kardinalen uittrekſels van dwaalleeringen uit HUS ſchriften overleverden. Hij werd daar op voor den Paus en eenige Kardinalen ontboden, een van welken hem voorhield, dat hij wegens Ketterijen beſchuldigd was. HUS antwoordde, dat hij liever wilde ſterven, dan zich van geloofsdwalingen bewust zijn, en dat hij bereid was, ketterſche gevoelens te verbeteren, wanneer hem dezelve werden aangewezen.

HUS wordt gevangen

Evenwel werd hij nog denzelfden dag, den 28ſten November 1414, gevangen genomen. Zijn getrouwe en ijverige vriend CHLUM ſpoedde ijlings naar

V BOEK IX Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

den Paus, zich beklagende over deze ſchreeuwende trouweloosheid, doch hij moest zich met de ontſchuldiging laten afzetten: dat dit niet op bevel van den Paus geſchied was, die zich zelven veel meer in de magt der Kardinalen en Biſchoppen bevond.

Nu leverde MICHAEL DE CAUSIS eenige beſchuldigingen bij den Paus in tegen HUS, waar op de Paus eenige Prelaten tot *Kommisſarisſen* in deze zaak benoemde, zonder dat aan HUS, hoewel gevangen en daar bij ziek, vergund werd, zich van eenen Zaakwaarnemer te bedienen. Integendeel werden overal getuigen tegen hem opgezocht, die men onder de Geestelijkheid ligtelijk vond. Met dit alles bleef HUS bedaard genoeg, om in zijne gevangenis verſcheidene kleine ſchriften op te ſtellen, onder anderen een: *de Sacramento corporis et ſanguinis Domini*, in hetwelk hij de *Transſubſtantiatie* volkomen belijdt, gelijk er ook in de overige toen opgeſtelde ſtukjes niets gevonden wordt, hetwelk van het toenmalig Kerkelijk Geloofsſtelſel afweek. Bij de *Kommisſarisſen* in de zaak van HUS voegde de Paus nog eenige Godgeleerden, en onder dezen den verklaarden doodvijand van HUS, den bovengenoemden PALECZ.

Keizer SIGISMUND was thans nog niet te *Konſtans* tegenwoordig. Hij kwam er eerst op Kersnacht des jaars 1414. Dewijl CHLUM zich ondertusſchen ſchriftelijk bij hem beklaagd had over het ſchenden van het Keizerlijk vrijgeleide, toonde de Keizer zich misnoegd, en beval HUS te ontſlaan; maar de Paus belette de uitvoering hier van, en bezwaarde zich, dat

dat HUS, die op zijn last in hechtenis genomen was, door den Keizer, die beſchermer der Kerkvergadering was, vrij zou wezen. Behalve CHLUM vervoegden zich ook de *Boheemſche* Grooten bij den Keizer met hunne klagten, zoodra zij het gevangennemen van HUS verſtaan hadden, hem voorſtellende den hoon, welke der Keizerlijke Majeſteit, door het ſchenden van het vrijgeleide, was aangedaan. Doch de Geestelijkheid had den Keizer reeds omgezet. Zij hadden hem uit het Pausſelijk Regt met vele woorden bewezen, dat hij niet verpligt was, de aan HUS gegevene plegtige beloften te vervullen, dit gaf de Keizer aan HUS zelven te kennen, dat eenige lieden beweerden, dat hij geheel niet geregtigd was, om den genen te beſchermen, die een Ketter of van Ketterij verdacht was. Bovendien ziet men uit eenen Brief, welken de gevangene HUS naar *Bohemen* ſchreef, dat men hem daar reeds voor het vrijgeleide des Keizers had gewaarſchuwd, en hem voorſpeld, dat deze Vorst hem aan zijne vijanden zou overleveren; en dat hij zekerlijk zou veroordeeld worden. Men heeft de Kerkvergadering zoeken te verſchoonen, dat zij niet beweerd hebbe, dat *men de Ketters geen geloof behoeve te houden*, dan onder eene bepaling, te weten, *in zoo verre zulks tot nadeel van het Katholijk geloof zou verſtrekken*; doch, dit is inderdaad niet meer dan een uitvlugt. Men twijfelde in deze eeuw, volgens het Kerkelijk Regt, er niet aan, dat alle zoogenoemde Ketters nadeelig waren voor het Katholijk geloof, waarom men hun maar al te ligt alle burgerlijke regten ontnam.

V BOEK IX Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

Den 20ſten Maart 1415 ontvlugtte de Paus, gelijk wij elders verhaald hebben, uit *Konſtans* naar *Zwitſerland*; de wacht, welke hij aan HUS gegeven had, verliet hem, en deze vatte de hoop op van vrijgelaten te zullen worden. Maar hij werd aan den Bisſchop van *Konſtans* overgeleverd, die hem op zijn verſterkt Kasteel *Gottleben* liet brengen. Korten tijd daarna kwam zijn vriend HIERONYMUS van *Praag* te *Konſtans* aan. Hij had zijnen vriend beloofd, hem tot zijne ondersteuning te zullen nakomen; evenwel vertoefde hij niet lang te *Konſtans*, maar verzocht in het naburig *Ueberlingen* den Keizer om een vrijgeleide, opdat hij zich tegen alle beſchuldigers zou mogen verdedigen; maar dit werd hem ronduit geweigerd. Hij verzocht hetzelfde aan de Kerkvergadering, maar deze wilde het niet tot zijne vrije terugreize uitſtrekken. Doch als hij openlijk bekend maakte, dat hij voornemens was, te *Konſtans* te komen, ten einde zich te verdedigen, en dat het onregtvaardigheid zou zijn, hem daar eenen Vrijgeleibrief te weigeren, vaardigde de Kerkvergadering den 17den April 1415 den volgenden Vrijgeleibrief voor hem af. Zij daagde hem daar in binnen veertien dagen ter verantwoording, met verzekering, dat hem in alles geregtigheid zou geſchieden; waar toe wij u ook, zeggen de Vaders, tegen alle geweld, doch altijd onbenadeeld de geregtigheid, al ons veilig geleide, zoo veel ons aangaat, en het regtzinnig geloof vereischt, aanbieden en ſchenken. Aan zoo dubbelzinnige en onvoldoende verklaring zou HIERONYMUS niets gehad hebben.

HIERONYMUS van Praag wordt gevangen in Konſtans gebragt.

Hij

Hij had er ook niets aan, eenige dagen daar na, werd hij, hetzij dat hij naar *Bohemen* heeft willen keeren, of dat hij onderweg het lot van zijnen vriend wilde afwachten, te *Hirſchau* in den *Opperpalts* gevangen genomen, en in ketenen naar *Konſtans* gebragt.

Vergeefs arbeidden de *Bohemers* ten voordeele van hunnen geliefden HUS. De *Bohemers*, die zich te *Konſtans* bevonden, leverden den 14den Mei 1415 een ſmeekſchrift aan de Kerkvergadering in, waar in zij aandrongen op het ſpoedig afdoen zijner zaak, met koene voorſtellen van de trouwelooze behandeling, aan HUS geſchied. De vergadering gaf hun ten antwoord: dat HUS niet op vrije voeten geſteld kon worden; dat men zijn vrijgeleide niet geſchonden had, alzoo hij hetzelve eerst veertien dagen na zijne gevangenneming gekregen had. (Dit was eene openbare onwaarheid!) dat hij niet onverhoord en onveroordeeld gevangen was genomen, alzoo de Paus hem te voren reeds naar *Rome* ontboden, en dewijl hij niet gehoorzaamde, hem als zoodanig in den ban gedaan had, welken ban HUS veracht had. (HUS was door ziekte verhinderd geweest, om naar *Rome* te gaan, en tegen den ban had hij geappelleerd;) ook zeide de vergadering, dat HUS zich verſtout had, te *Konſtans* te prediken. (Dit was ook nooit gebeurd.) De *Boheemſche* Heeren merkten dit alles aan in een nader verzoekſchrift, waarin zij eischten, dat HUS vrijgelaten worden, en dus te regt zou ſtaan, verbindende zich voor hem als borgen, dat hij niet ontvlugten zou. Het antwoord was, dat de

de vergadering geene borgen kon aannemen, dewijl een man als HUS geen trouw noch geloof had. Doch zij bepaalde den 5den Junij 1415 tot zijn verhoor. De vergadering was echter geenszins voornemens, hem openlijk te verhooren, dewijl zij hem reeds als eenen Ketter aanmerkte, zij wilde hem oordeelen volgens uittrekfels uit zijne fchriften, of hem tot herroeping van de hem te last gelegde Ketterijen noodzaken. Men beproefde daartoe aanzoeken bij hem in zijne gevangenis, doch vergeefs. HUS werd dan op den bepaalden dag naar *Konftans* gebragt, om voor de vergadering te verfchijnen; deze hield zich, eer hij binnen gebragt werd, bezig met het lezen der befchuldigingen tegen hem, om hem volgens dezelve te veroordeelen; dit werd hun echter van wege den Keizer belet, en HUS werd binnengeleid, doch toen hij ter zijner verdediging wilde fpreken, ontftond er zulk een geraas en gefchreeuw tegen hem, met fchelden en fpotten, dat hij genoodzaakt was, te zwijgen.

Op de volgende zitting was de Keizer zelve tegenwoordig, om de rust en orde in de vergadering te handhaven, en nu kon HUS zich verantwoorden, gelijk hij met bedaardheid en kracht deed. Den volgenden dag, den 8ften Junij 1415, werden aan HUS, die nu weder voor de vergadering gebragt was, eindelijk al de dwalingen ter hand gefteld, over welke hij befchuldigd werd, 39 artikelen uitmakende, onder welke echter flechts weinige waren, die eigenlijk de leere des geloofs betroffen, en onder die weinige heeft men moeten erkennen, dat geen

geen ſpoor van eigenlijke Ketterij zigtbaar was. HUS verantwoordde zich op eene deftige wijze, en werd toen naar de gevangenis terug gebragt. Het tooneel werd beſloten, door eene heel onverwachte verklaring des Keizers, die hiermede zich buiten zijnen kring waagde, dat hij HUS ſchuldig en des doods waardig vond; dat hij behoorde verbrand te worden, indien hij niet wilde herroepen, en dat men alle zijne vrienden te *Konſtans*, bijzonder HIERONYMUS, met gelijke ſtrengheid moest ſtraffen.

De volgende dagen leidde men zich met ijver toe, om HUS tot herroeping te bewegen, waar toe hem verſcheidene ontwerpen werden voorgelegd in zijne gevangenis; onder anderen een heel gematigd door den Kardinaal van *Ostia*, JOAN VAN BROGNI, maar niets kon HUS doen wankelen. Men ziet integendeel uit zijne Brieven, hoe zijne liefde tot de waarheid onwrikbaar ſtandvastig bleef, zonder door eenige vreeze voor den dood verwrikt te worden. Kort voor zijnen dood nam hij ook met eenen Brief ſchriftelijk affcheid van zijne vrienden in *Bohemen*, met vermaningen en vertroostingen.

De Kerkvergadering, vergeefs beproefd hebbende, de ſtandvastigheid van HUS te doen wankelen, ging eindelijk, na zijne Boeken ten vure verwezen te hebben, op den 6den Julij 1415 over, tot zijne veroordeeling. Men bragt hem voor de vergadering, en las een aantal ſtellingen van WIKLEF voor, die men verwierp, en vervolgens de meeste dwalingen, van welke HUS beſchuldigd was. Hij wilde tuſſchen beide ſpreken, maar men gebood de geregtsdienaars hem

HUS wordt ter dood veroordeeld en verbrand.

V BOEK IX Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

hem tot zwijgen te noodzaken, en hem werd vervolgens het doodvonnis aangekondigd. Vergeefs wilde hij de onbillijkheid van dit vonnis aanwijzen, door te betuigen, dat men hem zonder rede hardnekkigheid te laste leidde, alzoo hij altijd bereid geweest was dwalingen te herroepen, indien dezelve hem bewezen waren. Vergeefs! waarop hij God op zijne knieën bad, dat hij aan zijne vijanden hun onregtvaardig vonnis vergeven wilde. Vervolgens ontwijdden hem eenige Biſchoppen, hem onder herhaalde vervloekingen alle teekenen van het Prieſterſchap ontnemende, en verklarende, dat hij van de Chriſtelijke Kerk afgeſcheiden nu onder de Wereldlijke Magt ſtond. Na dit alles zetten zij hem eene hooge papieren muts op van drie ellen lang, op welke drie Duivels geſchilderd waren, met het opſchrift: dit is een Aartsketter. Tevens zeiden zij: Wij geven uwe ziel over aan de Duivelen der hel. En ik, antwoordde HUS: bevele ze aan mijnen Heere JEZUS CHRISTUS!

SIGISMUND, die zich niet had kunnen onthouden van ſchaamrood te worden, toen HUS voor de vergadering zich beklaagd had over het ſchenden van het vrijgeleide, en daarbij den Keizer ſtijf in het wezen had gezien, kon van zich verkrijgen, om bij deze tooneelen tegenwoordig te zijn. De Keurvorst van den *Paltz*, LODEWYK, moest de wagt gebieden, die de geregtsplaats moest bezetten. Toen HUS derwaarts gebragt werd, zag hij zijne Boeken verbranden, en glimlachte, tevens aan het volk verzekerende, dat hij nooit overtuigd was geworden

van

van de dwalingen, om welke men hem veroordeeld had. Zijne laatſte redenen waren gebeden, bijzonder deze bede: In uwe handen bevele ik mijnen geest! eene voorbidding voor zijne vijanden, dat God het hun wilde vergeven, en andere godzalige gevoelens. Toen hij reeds aan den paal gekluisterd was, reed de Keurvorst LODEWYK naar hem toe, om hem nogmaal te vragen, of hij zijne Ketterijen wilde afzweeren? maar kreeg van HUS tot beſcheid: dat hij zijne leere met zijnen dood wilde verzegelen. Nu werd de houtſtapel aangeſtoken, en HUS ſtierf, onder het aanhoudend aanroepen der barmhartigheid van CHRISTUS. Zijne aſche en overblijffelen, als ook zijne verbrande kleederen werden in den *Rhyn* geworpen, opdat zijne aanhangers die niet als een heiligdom zouden vereeren. In later tijden heeft men verhaald, dat hij zijne vijanden in zijne laatſte oogenblikken zou uitgedaagd hebben, om na honderd jaren aan God en hem van hunne wreedheid rekenſchap te geven; als ook, dat hij gezegd zou hebben: Thans braadt gij eene gans, (met toeſpeling op zijn' naam HUS,) maar na honderd jaren zal er eene zwaan komen, die gij niet zult kunnen verbranden. Vertellingen, welke zelfs door penningen zijn voortgeplant, doch van welke de tijdgenooten niets weten.

Dit was het einde van dezen waardigen man, omtrent wien men in later tijden de vraag gedaan heeft, zelfs onder *Roomſche* Schrijvers, op welken grond, om welke misdaad de Kerkvergadering hem ten

V BOEK IX Hoofdst. na C G. Jaar 1073. tot 1517.

ten vure veroordeeld heeft? Hoe het zij, HUS was in het oog der vergadering, velen van wier leden bovendien uit andere oorzaken zijne vijanden waren, eens vooral een Ketter, en wel een hardnekkig Ketter; de Kerk tegen te ſtaan, van hare voorſchriften, regten en voordeelen af te wijken, en volſtandig eene blinde gehoorzaamheid aan hare uitſpraken en oordeel te weigeren, was eene onvergeeflijke misdaad, die den dood niet ontgaan kon. Voorts was HUS meer een Hervormer der Zeden en der Geestelijkheid, dan wel der Leere, waar in zelfs WIKLEF hem ver vooruit was. Doch hier in kwamen deze beide Hervormers overeen, dat zij enkel en alleen de Heilige Schrift als de bron der Godgeleerde kennis wilden gehouden hebben, en alle Pausſelijke en menſchelijke voorſchriften en gezag in zaken des geloofs verwierpen. Ook kan men niet ontkennen, dat de gezindheid en gevoelens, zoo wel als de zeden van HUS, waarlijk edel en Christelijk geweest zijn. De gekende en erkende waarheid ging bij hem boven alles, zelfs boven het behoud van zijn leven; hij vermaande zijne vrienden, om alles voor dezelve te dulden, en verſterkte zich zelven met hen door het vertrouwen, dat God na hem andere mannen zou verwekken, die de mishandelingen van den *Antichrist* nog meer, en zelfs met gevaar van hun leven, ontdekken zouden. Deze zijne gevoelens vertoonen zich ook allerwege in zijne Brieven en andere Geſchriften, welke hij in eene aanzienelijke menigte, ſchoon dezel-

zelve niet wijdloopig of uitgeſtrekt zijn, nagelaten heeft, gelijk zij ook afzonderlijk en zamen verzameld herhaalde keeren in druk zijn uitgegeven.

Groot was de ontſteltenis en beweging, welke de dood van HUS en die van zijnen vriend HIERONYMUS, welken zij nu ook verwachteden, in *Bohemen* veroorzaakten. Zijne aanhangers onder het volk kwamen bijeen in hunne geliefde *Bethlehemskapel*, en verklaarden de beide mannen voor Martelaren, met een beſluit, om hunne gedachtenis jaarlijks te vieren. De Koning WENZEL zelve was misnoegd, en verliet zijne hoofdſtad, uit vreeze van nog heviger onrusten. Omtrent 60 *Boheemſche* en *Moraviſche* Grooten deden der Kerkvergadering in eenen Brief van den 2den December 1415 de levendigſte verwijtingen, met betuiging, dat zij bereid waren, om de wet van CHRISTUS, en alle derzelver godzalige en ſtandvastige Leeraren, met lijf en leven te beſchermen.

Verbittering der Bohemers over den dood van HUS.

Ondertusſchen ging de Kerkvergadering ijverig voort met de zaak van HIERONYMUS van *Praag*, en ſpande alle kunſten in, om hem tot herroeping van zijne gevoelens te bewegen. Hij was reeds den 23ſten Mei 1415 in eene van hare Congregatien verhoord, of liever beſchuldigd geworden. De Kanſelier GERSON dacht laaghartig genoeg, om hem, als een *Realist*, ſommige wijsgeerige gevoelens te verwijten, anderen noemden andere dwalingen op. HIERONYMUS beantwoordde hen met deftigheid; en als ſommigen ſchreeuwden: Hij moet verbrand wor-

HIERONYMUS van Praag wordt te regt geſteld; hij herroept zijne gevoelens.

V BOEK IX Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073 tot 1517.

worden! zeide hij: Als u mijn dood behaagt, in 's Heeren naam! Een nader onderzoek moest hij den 19den Julij ondergaan, waar van men niets weet, dan dat hij belijdenis deed van de *Transſubſtantiatie*. Eindelijk bewilligde hij, waarſchijnelijk der lange gevangenis moede, in den eisch van het Concilie. Den 12den September verwierp hij in een bijzonder geſchrift de ſtellingen van WIKLEF en HUS, die door de vergadering veroordeeld waren, evenwel met die bijgevoegde bepaling, dat hij hiermede geenszins iets nadeeligs wilde beweeren van den perſoon van HUS, zijne goede zeden, en die vele heilige waarheden, welke hij van hem gehoord en gelezen had. Deze bepalingen voldeden der vergadering niet; hij moest dus den 23ſten September 1415 eene algemeener en krachtiger herroeping voorlezen, waar in hij alle Ketterijen verwierp, en voornamelijk die van WIKLEF en HUS, zoo als de vergadering die veroordeeld had.

Op dezen dag werden ook twee beſluiten der vergadering voorgelezen, betreffende het vrijgeleide, aan Ketters; het eerſte was meer algemeen; wanneer de Keizer of andere Vorsten vrijgeleide aan Ketters gegeven hebben, zoo zal dit voor het Katholijk Geloof en het Kerkelijk Regtsgebied niet nadeelig kunnen zijn; het behoort den Kerkelijken regter niet te hinderen, in het onderzoek der dwalingen van zulke lieden, en in hen behoorlijk te ſtraffen, wanneer zij hardnekkig blijven, geſteld ook, dat zij enkel in vertrouwen op het vrijgeleide op de gerigts-

plaats

plaats gekomen waren. Het tweede besluit had bijzondere betrekking op HUS. Dewijl eenige neuswijzen of kwalijkgezinden, zoo luidde het, den Keizer en de Sijnode gelasterd hadden, dat dezen aan dien Aartsketter den verleenden Vrijgeleidebrief wederregtelijk en onbetamelijk verbroken hadden, „ daar toch „ dezelve, als een halfstarrig vijand des waren ge„ loofs, zich zulk een voorregt onwaardig gemaakt „ had, en hem volgens het natuurlijk, Goddelijk en „ menschelijk regt, geene trouwe noch belofte, tot „ nadeel van dat geloof, mogt gehouden worden;" zoo verklaart de *Sijnode*, dat de Keizer, niettegenstaande dit vrijgeleide, ten aanzien van HUS gedaan had, wat hij kon en moest doen. Elk onpartijdige zal wel oordeelen, dat deze verdediging niet alleen veel te laat kwam, maar ook het gevangennemen van HUS, voordat hij nog verhoord was, niet ontschuldigen kan.

HIERONYMUS trekt zijne herroepingin

HIERONYMUS, opdat wij tot hem wederkeeren, kreeg na zijne herroeping wel eene zachtere gevangenis, maar er kwamen nieuwe punten van beschuldiging tegen hem in, waarom hij op den 23sten en 26sten Mei op nieuw verhoord werd. En toen hij op dien laatsten dag volkomene vrijheid ontving, om zich te verdedigen, deed hij zulks met ongemeene welsprekendheid, en eindigde met eene heel onverwachte verklaring: dat de vrees voor den dood hem zijne herroeping en de veroordeeling der schriften van HUS had afgedwongen, maar dit was tegen zijn geweten geschied, hij erkende veel meer de leer

V BOEK IX Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

en het leven van HUS voor heilig en regtmatig, en even zoo oordeelde hij van WIKLEF.

Hier mede ſprak HIERONYMUS zich zelven het vonnis des doods uit. Hij werd ook werkelijk den 30ſten Mei 1416 weder voor de vergadering gebragt, en ter dood gedoemd, en aan de Wereldlijke Overheid overgegeven. Na het uitſpreken van dit vonnis, zette hij zich zelve de voor hem beſtemde, en met duivelen beſchilderde papierenkroon op, en zong, terwijl men hem naar de geregtsplaats leidde, de Apoſtoliſche Geloofsbelijdenis en Geestelijke Liederen. Aan den paal gebonden, zag hij een' Boer, die een arm met hout aandroeg, bij zijne houtmijt, waar op hij lagchende zeide: „ô heilige eenvoudigheid! wie u bedriegt, heeft duizendvoudige zonde!" De beul wilde den houtſtapel achter zijnen rug aanſteken, opdat hij niet zou verſchrikken, als dit voor zijn gezigt geſchiedde, maar HIERONYMUS verzocht, dat het van voren geſchieden mogt, naardien hij zeker hier niet vastgebonden zou zijn, als hij voor het vuur gevreesd had. Thans ving hij weder aan te bidden en te zingen, tot dat de vlammen hem verteerden. De vermaarde POGGIUS, een ooggetuige, verzekert in zijnen bekenden Brief, dat geen Stoïcijn ooit den dood zoo ſtandvastig ondergaan heeft, naar welken hij zelfs ſcheen verlangd te hebben, en noemt hem een voortreffelijk man, als men zijn geloof uitzondert. Dit mag nu, zegt hij, trouweloosheid of hardnekkigheid geweest zijn, hoe het zij, hij had geheel het voorko-

Hij wordt veroordeeld en verbrand.

komen van eenen Wijsgeer, wien noch MUCIUS noch SOCRATES gelijk kwamen. Hetzelfde bekent ook AENEAS SYLVIUS, die zich tevens op den Brief van POGGIUS beroept.

Husſiten in Bohemen.

Dus had de Kerkvergadering de hoofden der *Husſiten*, gelijk de aanhangers van HUS met den tijd genoemd werden, wel uit den weg geruimd, maar de partij zelve werd door wraakzucht des te geduchter. **Twee** krijgszuchtige aanvoerders ſtelden zich aan derzelver hoofd, NICOLAUS, Heer van *Husſinecz*, geboorteplaats van HUS, en JOAN ZISKA of ZISCHKA, (*de eenoogige*, omdat hij een oog in het gevecht verloren had.) De Kerkvergadering nam wel ſtrenge beſluiten, en maakte met den Keizer SIGISMUND ontwerpen, om dezen aanhang te onderdrukken en uit te roeijen, maar te vergeefs; alles ſchikte zich in *Bohemen* tot vijandelijkheden tuſſchen de twee groote partijen, de *Husſiten* en *Roomsch-Katholijken*. De uitbersting zou echter bij het leven van Koning WENZEL waarſchijnelijk niet gebeurd zijn, maar de Kardinaal-Legaat van den nieuwen Paus MARTIN V, in *Bohemen*, hebbende de Kerkvergadering te *Konſtans* in Mei 1418 een einde genomen, deed den gevreesden opſtand verhaasten, daar hij behalve een' Parochiepriester nog een ander perſoon, waarſchijnelijk beide *Husſiten*, deed verbranden. Thans verzamelde ZISKA, met wien NICOLAUS van *Husſinecz* zich verbond, eene menigte *Bohemers*, van dezelfde gevoelens, welke weldra tot een getal van 30 of 40,000 aangewaſſen, op eenen

V BOEK IX Hoofdst. na C. G. Jaar 1073 tot 1517.

berg digt bij de ſtad *Aust* in den *Bechiner* Kreitz zich nederſloegen, en het Avondmaal op hunne wijze vierden. Op bevel van ZISKA bouwde ieder op de plaats, waar zijne tent geſtaan had, een huis, waar uit dus ſchielijk eene nieuwe ſtad ontſtond, die men *Tabor* noemde, welk woord bij de *Bohemers* eene tent beteekende, en deze ſtad gaf den naam van *Taboriten* aan de ijverigſte aanhangers van HUS. Met eene bende van deze heethoofden trok ZISKA in het jaar 1419 naar *Praag*, waar zij zoo vele vrienden vonden. De Koning week uit de ſtad naar een naburig Slot of Kasteel: De *Husſiten* hielden ſtil voor het Raadhuis in de *Nieuwſtad*, en vorderden het loslaten van eenigen van hunne medebroederen, die men gevangen hield. Toen hun dit geweigerd en zelfs een ſteen op hunnen Priester geworpen werd, braken zij het Raadhuis in, bragten den Stadsrigter, Burgemeester, eenige Raden en Raadsdienaren, om hals, of wierpen ze de venſters uit, daar zij beneden met pieken, hooivorken en ander wapentuig verder afgemaakt werden. Op de tijding hier van ontſtelde de Koning WENZEL zoodanig, dat hij in eene ziekte viel, welke den 30ſten Augustus 1419 een einde van zijn leven maakte.

Husſitiſche oorlog.

's Konings dood was, als het ware, de leuze tot eenen Godsdienst- en Burgeroorlog in *Bohemen*, die met de grootſte woede van het jaar 1420 tot 1434 geduurd heeft. De *Husſiten*, die alom in *Bohemen* en de aangrenzende Landen de Kerken van derzelver ſieraden beroofden, de Kloosters verwoeſtten,

ten, en de Monniken mishandelden, verjaagden of ter dood bragten, waren, aangevuurd door hunnen Godsdienstijver, onverwinnelijk onder het bevel van hunnen grooten ZISKA, die zich JOAN ZISKA *van den Kelk*, *hoofdman*, *in de hope Gods*, *der Taboriten*, plag te noemen, en die zelfs, toen hij, nu, door het verlies van zijn andere oog, geheel blind was geworden, nogtans het bevel bleef voeren tot aan zijnen dood, in het jaar 1424, waar na twee *Prokopiussen*, met den bijnaam van *den Grooten* en *den Kleinen*, den oorlog vervolgden. Vergeefs werden Kruistogten tegen hen gepredikt, en geweldige legers tegen hen aangevoerd. In den derden Kruistogt, welken MARTIN V in het jaar 1431 tegen hen had uitgeschreven, werden de Kruisvaarders zoodanig geslagen, dat de Kardinaal JULIANUS CESARINI, die bij hen in persoon tegenwoordig was, om hen aan te moedigen, zijne Pausselijke Bul, zijnen Kardinaalshoed, zijn Misgewaad, zijn Kruis en Klok, bij de overhaaste vlugt in de loop moest laten.

In het begin, nadat de Keizer in het jaar 1420 *Praag* vergeefs belegerd had, was er wel over een vergelijk gehandeld, doch hetwelk vruchteloos afliep. De *Husfiten* van *Praag* drongen daar bij aan op de vier volgende artikelen: I. Het woord Gods zou in *Bohemen* vrij en ongehinderd gepredikt worden. II. Het Sacrament des Avondmaals zou aan alle geloovige Christenen onder beiderlei gedaante van brood en wijn worden uitgedeeld. III. Aan de Geestelijken zouden hunne wereldlijke bezittingen

V BOEK IX Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073 tot 1517.

en rijkdom ontnomen werden, welke zij tegen het gebod van CHRISTUS, tot nadeel van hun ambt, en tot ſchade der wereldlijke magt in handen hadden. Het vierde artikel betrof de *Kerkelijke tucht*. Deze artikelen echter kwamen den *Taboriten* niet genoegzaam voor, zij wilden nog twaalf andere hier bij gevoegd hebben; de *Taboriten* namelijk waren over het geheel heethoofdigen, en werden nog aangevuurd door ſommige Dweepers, die zich onder hen voordeden. De *Prager Huſſiten*, (die zich ook *Calixtinen* noemden, naar *Calix*, *beker* of *kelk*, omdat zij op het gebruik van den Drinkbeker in het Avondmaal geſteld waren,) waren gematigder, en wilden langzaam, maar zeker gaan, waar uit partijſchap onder de *Huſſiten* zelve ontſtond.

Partijſchappen onder de Huſſiten, Horebiten en Weezen.

Behalve deze twee hoofdpartijen onder de *Huſſiten*, *Calixtinen* en *Taboriten*, waren er nog twee andere, doch meer in naam, dan zakelijk onderſcheiden. De eene, de *Horebiten*, ontſtond uit eene verzameling van Boeren op eenen berg, tuſſchen *Ledecz* en het Kasteel *Lipnicze*, welken zij *Horeb* noemden, die vele plaatſen verwoestten, en ijſſelijke wreedheden vooral tegen de *Monniken* pleegden. Door Keizerlijke krijgsvolken vervolgd, namen zij hunne toevlugt tot ZISKA, die hen in zijne beſcherming nam. De andere partij noemde zich *Weezen*, en ontſtond na den dood van ZISKA, in wien zij geloofden, hunnen *Vader* verloren te hebben; ondertuſſchen verkoos een deel der *Taboriten* den *Grooten* PROCOPIUS, zoo als hij naar zijne daden genoemd

is,

is, of den *geſchorenen*, (*Raſus*, welken bijnaam hij verkregen had, omdat zijn moeders broeder hem in zijne jeugd tot Priester had laten wijden en ſcheeren,) tot hunnen Veldheer. De *Weezen* hadden naderhand den *Kleinen* PROKOPIUS tot hunnen voornaamſten Bevelhebber, doch deze benden vereenigden zich ſteeds in gevalle van nood, om zich tegen den gemeenen vijand te verdedigen.

Doch de oorſprong van twee andere benamingen van *Pikarden* en *Adamiten*, ſchoon ſlechts aan eene partij, doch die eigenlijk niet tot de *Husſiten* behoorde, eigen, is moeijelijk na te ſporen. Gelijktijdige Schrijvers, AENEAS SYLVIUS en anderen, hebben van deze lieden zeldzame berigten gegeven, en hen van zekeren PIKARD, een' *Franschman*, of van het landſchap *Pikardië*, van waar zij zouden gekomen zijn, afgeleid; redelijker is de gisſing van MOSHEIM, dat zij *Dweepers* en *Geestdrijvers* geweest zijn, wier naam *Pikarden* eene verbastering zal geweest zijn van den naam *Begharden*, en die ontſtaan zouden zijn van de *Broeders en Zusters van den Heiligen Geest*, van welken wij hier voor geſproken hebben. Eenigen van welken, door vervolging uit *Duitschland* verdreven, hunne toevlugt ſchijnen genomen te hebben, tot de *Husſiten*, onder welke zij zich veiligheid tegen vervolgingen beloofden.

Men had wel van tijd tot tijd onderhandelingen met de *Husſiten* ter hand genomen, maar welke telkens op niet waren uitgekomen, tot dat eindelijk Onderhandelingen der Husſiten

V BOEK IX Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

de algemeene Kerkvergadering te *Bazel* in Julij 1431 bijeengekomen, deze zaak ernſtig begon te behandelen. Op derzelver aandrijven zonden de *Huſſiten*, voornamelijk door bewerking van den Raad MEINHARD VAN NEUHAUS van de *Katholijke* partij, en van de *Calixtinen*, driehonderd Afgevaardigden naar *Bazel*, om met de vergadering in onderhandeling te treden. Alle deze Afgevaardigden kwamen den 6den Januarij 1433 te *Bazel* aan. De voornaamſten onder dezen waren de beide PROCOPIUSSEN, en onder de Godgeleerden JOAN ROKYCZANA, de welſprekendſte Prediker onder de *Calixtinen* te *Praag*, aan wien reeds in het jaar 1427 het algemeen opzigt over hunne Kerken aldaar was opgedragen.

met de Kerkvergadering te Bazel. Vergelijk met hen getroffen.

De onderhandelingen en geſprekken namen terſtond eenen aanvang, doch eindigden eerst den 6den Mei; als nu door dezelve niets gevorderd werd, beſloot de vergadering zelve een Gezantſchap van Bisſchoppen en Godgeleerden naar *Praag* te zenden, om met de *Bohemers* in hun vaderland zelve een vergelijk te treffen, hetwelk ook in November 1433 tot ſtand kwam, waarbij de bovengemelde vier artikelen onder zekere bepalingen aan de *Huſſiten* werden ingewilligd.

Eene gewigtige gebeurtenis, kort daar na voorgevallen, verhaaſte de vereeniging der partijen nog ſpoediger. De *Taboriten* waren met dit vergelijk weinig in hunnen ſchik, en hun ongenoegen berſte hevig los, toen MEINHARD VAN NEUHAUS aan PROKOPIUS verweet, dat hij den ongelukkigen oor-

log

log gaande hield; men greep wederzijds na de wapenen, en in Mei 1434 kwam het eenige mijlen van *Praag* tot eenen beslisfenden slag tusschen de *Taboriten*, vereenigd met de *Weezen*, en de *Calixtinen*, in welken de eerstgemelden geheellijk verslagen werden, en de beide PROKOPIUSSEN het leven verloren; terwijl verscheidene duizenden van hunne gevangen gemaakte soldaten door toedoen van MEINHARD in schuren verbrand werden. Daar nu de gematigde partij de overhand had, besloten de *Boheemsche* Landstenden in het jaar 1435 den Keizer hunne kroon onder zekere voorwaarden op te dragen. Dus werden eindelijk de *Calixtinen*, de nog overige *Taboriten* en *Weezen*, en de *Roomschkatholijken* allen met malkander vereenigd, en geheel *Bohemen* en *Moravië* beloofde plegtig gehoorzaamheid aan de Heilige Kerk en den Apostolischen Stoel. Dit vergelijk noemde men de *Compactata* of het *Concordaat*.

Kort daar na, in het jaar 1437, overleed Keizer SIGISMUND in December. De *Calixtinen*, die men ook, naar hunne wijze om het Avondmaal te gebruiken, *Utraquisten* of *Subutraquisten* noemde, aan wier hoofd zich bevonden HENRIK PTACZEK, gemeenelijk PTACSKO genoemd, een aanzienelijk *Boheemsch* Heer, GEORGE VAN PODIEBRAD, en meer andere Edellieden, verkozen nu tot Koning van *Bohemen* KAZIMIR, Broeder van den *Poolschen* Koning WLADISLAW, terwijl de Roomschkatholijken de kroon opdroegen aan ALBERT van *Oostenryk*,

V BOEK IX Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

ryk, die reeds Keizer en Koning van *Hongarye* was, waar uit weder een nieuwe oorlog ontſtond, doch van korten duur, alzoo de Keizer ALBERT reeds in October des jaars 1439 kwam te overlijden.

Eindelijk verkozen de *Bohemers* twee Rijksbeſtuurders of Rijksvoogden in het jaar 1441, MEINHARD VAN NEUHAUS van de *Roomſche*, en HENRIK VAN PTACZAK van de *Calixtinen*. ROKYCZANA, van wien boven geſproken is, hield in het jaar 1441 eene bijeenkomst der *Calixtinen*, waar in eene Geloofsbelijdenis van XXII Artikelen werd opgeſteld, welke echter door de *Taboriten* werd afgekeurd, omdat zij te veel aan den Paus had toegeſtaan. Deze gaven hunne bijzondere Geloofsbelijdenis over, welke in XV Artikelen beſtond, en van die der *Calixtinen* zeer onderſcheiden was. Onder anderen werd daar in geleerd, dat het *Geloof*, alhoewel het niet zonder werken is, *alleen regtvaardigt*; daar werden ſlechts *twee Sacramenten* erkend, de Doop en het Avondmaal; en de *Transſubſtantiatie* werd verworpen enz. Om, ware het mogelijk, de twistende partijen overeen te brengen, kwam de Kardinaal CARVAJAL in het jaar 1444 als Pausſelijk Legaat in *Bohemen*, doch die onverrigter zake weder vertrok, evenwel kwam hij in 1447 andermaal te *Praag*.

Intuſſchen overleed de Rijksbeſtuurder PTACZEK in het jaar 1444, en de *Calixtinen* verkozen in zijne plaats GEORGE VAN PODIEBRAD, (of PODIEBRAS-

BRASKY,) tot Opperſten Hoofdman van alle Kreitſen. Merkende, dat MEINHARD, die volkomen meester van *Praag* was, hen geheel aan de Pauſelijke Heerſchappij trachtte te onderwerpen, maakten zij zich in het jaar 1448 van deze Hoofdſtad meester, en namen MEINHARD gevangen, die kort daar na ſtierf. Van dezen tijd af was PODIEBRAD eenigermate meester van *Bohemen*, en werd tot Rijksbeſtuurder aangeſteld, totdat LADISLAUS, Zoon van Keizer ALBERT, na zijns Vaders dood geboren, de jaren bereikt zou hebben, om de kroon in perſoon te aanvaarden. Ten dezen tijde kwam AENEAS SYLVIUS, toen Biſchop van *Siena*, en in dienst des Keizers FREDERIK III, doch naderhand Paus, onder den naam van PIUS II, als 's Keizers Gezant in *Bohemen*, alwaar hij met PODIEBRAD en de *Husſiten* verſcheidene geſprekken had over den Godsdienst, en zelfs met de *Taboriten*, doch zonder vrucht, alzoo hij te zeer tegen allen was voorïngenomen, gelijk hij hen dan ook in zijn verhaal van deze onderhandelingen vrij kennelijk bezwaart; even weinig rigtte ook de vermaarde Monnik JOAN VAN CAPISTRANO uit, die in het jaar 1451 door den Paus gezonden werd, om de *Husſiten* te bekeeren, maar van wiens pogingen PODIEBRAD in het jaar 1452 een einde maakte, door hem van leugens en onſtuimige drift te overtuigen, terwijl hij hem bij een Komedieſpeler vergeleek.

Grooter hoop vatten de *Roomschgezinden* op, toen eindelijk de Koning LADISLAUS in het jaar

1453

V BOEK IX Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

1453 te *Praag* aankwam en gekroond werd. Deze, naauwelijks 14 jaren oud, was in eenen ongemeenen ijver voor den Roomſchen Godsdienst opgebragt, en openbaarde denzelven ſpoedig ten nadeele der *Huſſiten*, doch hij overleed reeds in het jaar 1457. In Maart van het volgende jaar werd PODIEBRAD tot zijnen opvolger verkozen, die, dewijl vele Roomschgezinden, en ook de meeste *Moraviers*, *Sileziers*, en *Lausnitſers* hem weigerden te erkennen, genoodzaakt was, dezen met de wapenen te bedwingen. Zijne omſtandigheden waren nogtans moeijelijk, waarom hij niet alleen moed en voorzigtigheid, maar ook list noodig oordeelde. Bij zijne kroning, welke door twee Hongaarſche Biſſchoppen geſchiedde, dewijl geen *Boheemſche* deze plegtigheid wilde verrigten, leide hij eenen eed af, welke voor den getrouwſten vereerer van den Paus voldoende kon zijn; ook maakte de Paus CALIXTUS III geene zwarigheid, hem als Koning te erkennen, maar PIUS II, voorheen AENEAS SYLVIUS, die zijne gevoelens beter kende, maakte zwarigheid, om hem in het openbaar den titel van Koning te geven, toen hij in dat jaar 1458 op den Pausſelijken troon kwam; ook beleedigde hij hem al ſpoedig, door tegen de *Compactata* aan, over het Aartsbisdom van *Praag* te beſchikken. PODIEBRAD echter, wien aan de vriendſchap met den Paus veel gelegen was, zond in het jaar 1462 Gezanten naar *Rome*, om den Paus zijne gehoorzaamheid te betuigen, en de beveſtiging der

der *Compactata* te vragen. Dit laatſte weigerde de Paus ronduit. Met de Gezanten, die van *Rome* met dit berigt terug kwamen, kwam ook een Pausſelijk Legaat in *Bohemen*. PODIEBRAD beriep terſtond eene Rijksvergadering der Landſtenden, bij welke hij zich in ſterke bewoordingen over den Paus beklaagde; vragende de leden, of zij hem tegen elk, die hem, wegens de *Compactata*, zonde mogen aanvallen, wilden bijſtaan, hetwelk de *Husſiten* gewillig op zich namen, maar waar aan zich de Roomschkatholijken onttrokken, onder voorwendſel, dat de *Compactata* hen niet aangingen. Den volgenden dag verſcheen de Pausſelijke Legaat in de vergadering, die onhoffelijk genoeg tegen den Koning ſprak, waarom deze hem in hechtenis deed nemen, en eerst na zes weken vrijheid gaf, om te vertrekken.

Het gevolg van dit een en ander was, dat PIUS II den Koning PODIEBRAD dadelijk in den ban deed, en zijne onderdanen van den eed van gehoorzaamheid ontſloeg. Te midden van deze gisting ſtierf PIUS II in Augustus des jaars 1464. Zijn Opvolger, PAULUS II, ſcheen, in het begin, deze zaak te laten rusten, maar reeds in het jaar 1466 vernieuwde hij den ban tegen PODIEBRAD, en het gelukte hem, dat zelfs de Schoonzoon van dezen Koning, MATTHIAS CORVINUS, Koning van *Hongaryë*, tegen zijnen Behuwdvader de wapenen opvatte, om onder het dekſel van Godsdienstijver zijne heerschzucht voldoening te geven.

Dit

V BOEK IX Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

Dit alles kon echter den moed van PODIEBRAD niet onderdrukken. Hij deed den Pausſelijken ban in een geſchikt verweerſchrift wederleggen, en beriep zich op eene algemeene Kerkvergadering. Ook wapende hij zich met ernst, en werd met allen ijver door zijne onderdanen bijgeſtaan, die met hem dezelfde gevoelens van Godsdienst koesterden, ook door de *Taboriten*. De *Huſſiten*-oorlog ontbrandde dus op nieuw allerhevigst, de Kruisſoldaten verwoestten *Bohemen*, en de Koning MATTHIAS van *Hongaryë* maakte zich allengs meester van *Silezië*, *Moravië* en de *Lausnitz*, en liet zich reeds in het jaar 1469 als Koning van *Bohemen* door zijne aanhangers kronen. Hier tegen handhaafde de Koning PODIEBRAD zich manhaftig op den *Boheemſchen* troon. Eindelijk moede van dezen oorlog, die zoo vele jaren duurde, liet hij aan den Paus voorſlagen doen tot onderhandeling, doch dezelve werd verhinderd tot ſtand te komen, dewijl de Koning den 22ſten Maart des jaars 1471 kwam te overlijden, nadat de voor hem dikwijls getrouwe raadgever ROKYCZANA vier weken te voren hem in den dood was vooruitgegaan.

Staat van den Godsdienst in Bohemen tot het jaar 1516.

Van dezen tijd af had het het voorkomen, als of de binnenlandſche rust in *Bohemen* terug keerde, en zelfs de Godsdienſtige verdraagzaamheid daar haar verblijf zou vestigen. De *Boheemſche* Stenden verkozen in Mei des jaars 1471 den *Poolſchen* Prins WLADISLAW tot hunnen Koning, waar tegen de Paus SIXTUS IV wel MATTHIAS

als

als Koning bleef erkennen, maar WLADISLAW handhaafde zich, terwijl zijne Katholijke onderdanen, en de *Utraquisten*, in *Bohemen* redelijk vreedzaam met malkanderen leefden. In het jaar 1479 volgde ook de vrede tusſchen MATTHIAS en WLADISLAW, en tevens werd op den *Boheemſchen* Landdag een Godsdienstvrede gefloten, door welken de *Utraquisten* de volkomene verzekering van hunne geloofsoefening verkregen. Maar reeds in het volgende jaar werd den *Husſiten*, onder voorwendſel, dat zij oproerige en ſchimpende liederen zongen, het zingen in de Kerk in de moedertaal verboden. Sommigen, die tegen het verbod handelden, werden gevangen gezet, ja van hunne predikers werd een ter dood gebragt, anderen ten lande uit verwezen. Onder dezen waren ook inderdaad ſommige heethoofden, die zelfs den Koning openlijk een *Poolsch* zwijn noemden, dat men naar *Polen* terug moest zenden. Maar toen de Kanunniken en Monniken te *Praag* het in het jaar 1483 zoo ver bragten, dat alle *Husſiten* uit den Raad aldaar geweerd werden, gaf zulks aanleiding tot eenen woedenden opſtand der *Utraquisten*. Zij ſloegen eene menigte Raadslieden dood, of wierpen ze de venſteren uit, of lieten ze met het zwaard ter dood brengen, in vele Kloosters mishandelden zij de Monniken, waar door ſommigen om het leven kwamen; de Nonnen, en zelfs de Joden, hadden veel van hen te lijden. De Koning vergaf hun dit echter, uit

V BOEK IX Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

V BOEK IX Hoofdst. na C. G. Jaar 1073. tot 1517.

vrees voor erger gevolgen, en bragt in het jaar 1485, op eenen Landdag, eenen nieuwen Godsdienstvrede tot ſtand, en de Godsdiensthaat berstte niet op nieuw uit, tot den dood van den Koning WLADISLAW, welke in het jaar 1516 plaats had.

Boheemſche Broedergemeente

Onder zoo vele vreesſelijke ſtormen vormde zich in *Bohemen* de *Boheemſche Broedergemeente*, van veel zachtmoediger grondbeginſelen, dan al de overigen. Zij was oorſpronkelijk een overblijſſel der bijkans geheel uitgeroeide *Taboriten*, maar een verledeld overblijſſel, hetwelk zich, midden onder harde vervolgingen, door eene inwendige ſterkte tot onze tijden toe heeft ſtaande gehouden, en zelfs tot in verre Landen uitgebreid. Zij is ook merkwaardig, als de moeder van een nieuw Godsdienſtig Genootſchap, hetwelk zich in de vorige eeuw in den ſchoot der Euangeliſche Kerk gevormd heeft.

Ten tijde, toen de *Calixtinen* de alleen heerſchende partij der *Huſſiten* waren, ſedert het jaar 1450, ſcheidden zich velen van dezelven en van derzelver Opperhoofd ROKYCZANA af, om zich een zuiverder Christendom eigen te maken. Toen dit getal aanmerkelijk vermeerderde, vereenigden zij zich in het jaar 1457, zoodat zij hunne eigene vergaderingen hielden, noemende malkanderen *Broeders*. ROKYCZANA over hunne afzondering misnoegd, zette den Koning PODIEBRAD tegen hen op, als waren van hen, gelijk van de *Taboriten*, nieuwe onlusten te duchten, waarom ook eenigen van hen in het

jaar

jaar 1461 te *Praag* gevangen en mishandeld werden. Evenwel beweegde hij den Koning, om hem eene afgelegene plaats bij het *Silezisch* gebergte, die grootendeels woest was, ten verblijf aan te wijzen. Hier leefden zij eenige jaren gerust, tot dat hunne Predikers begonnen eenige verbeteringen in de Kerketucht te brengen; hier op werden zij beſchuldigd en er volgde een verbod aan deze Predikers, om hun ambt niet verder waar te nemen. Een ander Koninklijk gebod beval, dat zij noch in *Bohemen*, noch in *Moravië* geduld zouden worden, en in het jaar 1468 werd aan elk aanzienlijk Heer last gegeven, zich van hen meester te maken en hen te ſtraffen. Minder leden zij in het eerst onder de regering van WLADISLAW, tot dat de Ketterrigters hen ſedert het jaar 1499 onder den naam van *Waldenzen* en *Pikarden* vervolgden. In het jaar 1502 werden hun ook door den Koning alle Godsdienſtige vergaderingen verboden; en bevolen, dat zij zich, binnen een' bepaalden tijd, bij de *Roomſchen* of bij de *Calixtinen* voegen zouden.

De *Boheemſche Broeders* deden vergeefſche pogingen, om zich met de *Griekſche* Kerk en de *Waldenzen* te vereenigen; ook weigerde ERASMUS, in het jaar 1511, uit voorzigtigheid, hun, om een gunſtig getuigenis voor hunne verantwoording te plaatſen, die te *Neurenberg* gedrukt werd. Op eene vergadering, welke zij in het jaar 1494 hielden, onderzochten zij zelve naauwkeurig, waarom zij zich van de Roomſche Kerk hadden afgezonderd, en of zij

V BOEK IX Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073 tot 1517.

daar in hadden wel gedaan? Het beſluit van dit onderzoek was, dat zij dit niet gedaan hadden, wegens het goddeloos leven der Roomschkatholijken, dewijl toch niemand daartoe gedwongen werd; maar, omdat dezelven over de Sacramenten en over den geheelen Godsdienst valſche gevoelens koesterden, en anderen dwingen wilden, om die aan te nemen. Ook leverden zij bij den Koning ter hunner verantwoording verſcheidene geſchriften in, als ook openlijke Geloofsbelijdenisſen, onder welke eene der merkwaardigſte is, die, welke zij den Koning in het jaar 1504 aanboden, hetwelk zij in de jaren 1507. en 1508 herhaalden.

Hunne *Kerketucht* was inzonderheid merkwaardig, zij kwam, door ernsthaftigheid van zeden, door het weeren van alle deugnieten uit de Gemeente, en door den Kerkelijken ban, waar van zij zich bediende, nabij de Kerkelijke inrigting der eerſte Christenen. De verdeeling der Gemeente in eerstbeginnenden, voortgaanden, en volmaakten; de huisſelijke inrigting der Kerkendienaren en overige Broederen; de drievoudige beſtraffing der gevallenen, en andere bijzonderheden meer, zoo zij anders in alle deze tijden reeds beſtonden, zijn nog in later tijden aan velen navolgingswaardig voorgekomen. Misſchien was het juist deze bedaarde levenswijze der Broederen, die alleen ſtreng waren jegens zich zelven, welke hen, niettegenſtaande de ſcherpſte Plakaten tegen hen, en vele verdrukkingen gedurende de regering van den Koning WLADISLAW tot het jaar 1516 te-

tegen eene geheele uitroeijing beveiligde. Zij waren thans niet alleen in *Bohemen* en *Moravië*, maar ook in *Polen* uitgebreid.

Met deze wel zwakke maar in ſtilte tot hervorming van Godsdienst en Zeden werkende Gemeente, ſluit zich dit Tijdvak der Kerkelijke Geſchiedenis tot aan de Hervorming in de XVIde Eeuw; eenige bijzondere gevoelens, welke geenen opgang gemaakt hebben, zullen trouwens niet meer dan eene voorbijgaande melding behoeven. Zoo werden in het jaar 1347 te *Parys* veertig dwalingen veroordeeld van eenen *Cistercienzer* Monnik JOAN VAN MERICOUR, of de *Mercuria*; nog vinden wij gewag van de *Gezindte van verſtandige menſchen*, (*Homines intelligentiae*,) van welke een *Karmelieter* WILLEM VAN HILDENISSEM, en een oud ongeleerd Leek, AEGIDIUS CANTORIS, de aanvoerers waren, en welke Gezindte beweerd zal hebben, dat alle redelijke ſchepſelen, zelfs de Duivelen, eenmaal zalig zullen worden enz. Een *Kanunnik* te *Bergamo*, ZANINI VAN SOLCIA, beweerde, dat ADAM niet de eerſte mensch zal geweest zijn, dewijl God vóór deze wereld reeds eene andere geſchapen zal hebben; dat CHRISTUS niet geſtorven is, om het menschdom te verlosſen, maar omdat de zamenſtand der Starren zulks medebragt enz., waar voor PIUS II hem in het jaar 1459 voor zijn leven liet opſluiten.

Doch deze en dergelijke bijzondere gevoelens zijn van geen belang; de Geſchiedenis van WIKLEF, der *Waldenzen* en *Husſiten*, integendeel leert, hoe vroeg reeds

V BOEK IX Hoofdſt. na C. G. Jaar 1073 tot 1517.

reeds vele Christenen overreed waren van de noodzakelijkheid eener geheele Hervorming van het Christendom, ten einde hetzelve, zoo geheel verbasterd door menſchenvonden, tot deszelfs oorſpronkelijke en eigenaardige zuiverheid terug te brengen, waartegen echter het heerſchend ſtelſel zich met zoo veel kracht en geweld verzette, dat er voor eene zoo gewenschte gebeurtenis weinig of geene hoop overbleef.

Einde van het Negentiende Deel.

ALGEMEENE KERKELIJKE GESCHIEDENIS, DER CHRISTENEN.

ALGEMEENE KERKELIJKE GESCHIEDENIS,

DER

CHRISTENEN,

DOOR

IJSBRAND VAN HAMELSVELD.

TWINTIGSTE DEEL.

MET PLAATEN.

TE HAARLEM BIJ
FRANÇOIS BOHN,
MDCCCX.

INHOUD

VAN HET

TWINTIGSTE DEEL.

ZESDE BOEK.

Bevattende het zesde tijdperk; beginnende met de Kerkhervorming in het begin der zestiende eeuw.

EERSTE AFDEELING.

Geſchiedenis der Kerkhervorming, in het begin der zestiende eeuw, tot den vrede van Paſſau.

EERSTE HOOFDSTUK.

Staatkundige, Godsdienſtige en Letterkundige toeſtand van Europa, in het begin der XVIde eeuw. . . . . Bladz. 1.

TWEE-

TWEEDE HOOFDSTUK.

Begin en voortgang der Hervorming in Duitschland, tot den vrede van Pasſau. . Bladz. 23,

DERDE HOOFDSTUK.

Geſchiedenis der Hervorming in Zwitſerland. Bladz. 270.

KER-

KERKELIJKE GESCHIEDENIS.

ZESDE BOEK.

BEVATTENDE HET ZESDE TIJDPERK; BEGINNENDE MET DE KERKHERVORMING IN HET BEGIN DER ZESTIENDE EEUW.

EERSTE AFDEELING.

GESCHIEDENIS DER KERKHERVORMING IN HET BEGIN DER ZESTIENDE EEUW, TOT AAN DEN VREDE VAN PASSAU.

EERSTE HOOFDSTUK.

Staatkundige, Godsdienſtige en Letterkundige toeſtand van Europa, in het begin der XVIde eeuw.

Het begin der zestiende eeuw is merkwaardig door de *Hervorming* der Christelijke Kerk in het Westen; eene gebeurtenis, waar naar velen, reeds sedert eeuwen, verlangd hadden, omdat zij van de noodzakelijkheid van zoodanige *Hervorming*, uit hoofde van het diep verval dier Kerk, zoo wel ten aanzien van de eenvoudige leere van het Euangelie van JEZUS CHRISTUS, als ten aanzien der zeden van de genen, die voor Christenen gehouden werden, in

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Inleiding. Belangrijkheid en gewigt van de Kerkhervorming.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

het gemeen, als voornamelijk van de hoogere en lagere Geestelijkheid, volkomen overtuigd waren. Ook waren, reeds in de XIV en XVde eeuw, en al vroeger, niet alleen van bijzondere perſonen, leeraren of godvruchtige lieden der Kerk, maar ook van Vorſten en Kerkvergaderingen pogingen in het werk geſteld, ter Hervorming, doch deze allen waren op niet uitgeloopen, en zulken, die moeds genoeg hadden gehad, om het Euangelie van CHRISTUS in deszelfs eenvoudigheid en zuiverheid te belijden, en, met ter zijde ſtelling van menſchelijke inzettingen en ingevoerde bijgeloovige gebruiken, te beleven, werden met geweld, door vervolgingen, te vuur en te zwaard, onderdrukt en bedwongen. De Paus LEO X had het zelfs, door middel van de *Lateraanſche* Kerkvergadering, welke van het jaar 1512 tot 1517 gehouden was, zoo ver gebragt, dat er genoegzaam geene hoop overig bleef, dat de misbruiken in de Kerk ingeſlopen, verbeterd en bijzonder de heerſchappij der Pauſen vernietigd of zelfs verminderd zou kunnen worden. En evenwel werd deze Hervorming, door het beſtuur der Goddelijke Voorzienigheid, in het begin der XVIde eeuw, ondernomen, en binnen weinige jaren, op eene, de geheele wereld verbazende wijze, in bijkans half *Europa* dadelijk tot ſtand gebragt; onder den hevigſten tegenſtand, met dat gewenscht gevolg, dat ſedert door dezelve, onmiddelijk of middelijk, een licht van betere kennis in goddelijke en menſchelijke weetenſchappen zich verſpreid heeft, waar van de gunſtige en heilzame invloed zich op eene zoo bijzondere wijze in het

het vervolg tot op onzen tijd toe heeft geopenbaard, zoo met betrekking tot den Godsdienst, als tot de Staatkunde, dat deze invloed van allen, zoo vrienden als vijanden, heeft moeten erkend worden (*). Het behoeft ons derhalve niet te verwonderen, dat zeer vele Geleerde mannen hunne pennen gescherpt hebben, om de Geschiedenis van deze merkwaardige gebeurtenis te beschrijven, en derzelver aanleiding, beloop, voortgang en gevolgen te ontvouwen (†). na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Willen wij ons een goed en klaar denkbeeld maken van de Hervorming der Westersche Kerk, dan zal het vooraf noodig zijn, den toestand van *Europa* in het begin der XVIde eeuw ons voor te stellen. MAXIMILIAAN I was, bij den aanvang der Hervorming, Staat van Duitschland.

(*) Wien is het werk van CH. VILLERS onbekend, hetwelk den prijs heeft weggedragen op de vraag door het Nationaal Instituut van *Frankryk* in het jaar 1802 voorgesteld: „ Hoedanigen invloed had de Hervorming van LUTHER op den staatkundigen toestand der onderscheidene Staten van *Europa*, en op den voortgang der verlichting?" ook in het Nederduitsch onder den Titel: *Proeve over den Geest en Invloed der Kerkelijke Hervorming van* LUTHER enz. uitgegeven bij FR. BOHN te *Haarlem* 1805.

(†) SLEIDANUS *de Statu Religionis et Reipublicae Commentarius*; SECKENDORF *Historie der Reformatie, door Dr. M.* LUTHER; GERDES *Hist. Evangel. Reform.* en zeer vele anderen, in onzen tijd SCHRÖCK, MULLER enz. zijn bekend.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

ming, nog als Keizer, aan het hoofd der zaken in *Duitschland*; hij was een Vorst, die vele goede hoedanigheden bezat, een vriend en voorſtander der Geleerden, die gewoon was te zeggen, dat het ſchande was voor een' Vorst, in de fraaije letteren onbedreven te zijn. Geen wonder was het derhalve, dat hij zelfs naar eene Hervorming in de Christelijke Kerk verlangde; waartoe hij ook vele pogingen aanwendde, en niet alleen de bezwaren, welke de *Duitſchers* hem wegens de overheerſching der Pauſen onder het oog bragten, gunſtig ontving, maar ook, met LODEWYK XII, Koning van *Frankryk*, zich vereenigde, tot het bijeenroepen van eene Kerkvergadering te *Piſa* in het jaar 1511, onder anderen met dat oogmerk, om eene Kerkhervorming tot ſtand te brengen; ja, zelfs kwam hij eens ten dien einde op de gedachte, om, of het Pausſchap in zijn' perſoon met het Keizerrijk te vereenigen, of zich zelven tot Paus te doen verkiezen, en van het Keizerrijk afſtand te doen (*). Over het ge-

(*) Men heeft daar van een bewijs in eenen Brief van dezen Keizer aan den Vrijheer PAULUS VAN LICHTENSTEIN, gedagteekend den XVIden van Herfstmaand, (*September*) 1511. welken brief BRANDT in zijne *Historie der Reformatie* I *Deel*, *Bladz.* 61-62, (in de uitgave in *Octavo Bladz.* 152-154.) in het Nederduitsch heeft medegedeeld. Ook is er een Brief van dezen Keizer over ditzelfde onderwerp, aan zijne Dochter MARGARETHA VAN OOSTENRYK, toen Landvoogdesſe der *Nederlanden*, welke geplaatst is in het *Mengelwerk of* 2*de Stuk*

geheel was hij geen groot vriend van de Pauſen, daar hij de ongeregtige handelingen van vijf of zes dezer Kerkhoofden, die bij zijnen tijd op den Pauſelijken Stoel zaten, had kunnen opmerken. Op zekeren tijd zou hij, de oogen ten hemel ſlaande, in deze woorden zijn uitgeborſten: *O eeuwige God, indien gij niet waaktet, wat zou de wereld kwalijk geregeerd worden door mij zwakken jager*, (ziende op zijne geneigdheid tot het vermaak der jagt, waar aan hij te zeer gehecht was,) *en door den ſnooden dronkaard, den Paus* JULIUS. Ook verhaalt men, dat hij, van LEO X in zekere handeling bedrogen zijnde, zou gezegd hebben: *Nu mag ik met waarheid zeggen, dat mij niemand van de Pauſen zijn woord heeft gehouden.* LEO *zal* na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Stuk der Algemeene Vaderlandſche Letteroefeningen voor het jaar 1809 *Bladz.* 674, 675. In eene Aanteekening op de laatstgemelde *Bladzijde* wordt gemeld, dat ik in mijne *Kerkel. Geſchied.* XVde *Deel*, daar ook van gewaagd heb, en wel *Bladz.* 11. meer ſtellig, dan *Bladz.* 53 waar ik ſcheen te twijfelen, of deze gedachte bij dien Keizer ernst ware of boert. Ter opheldering diene, dat ik niet getwijfeld hebbe, dat deze gedachte bij den Keizer is opgekomen, alzoo dit geen' twijfel lijdt, maar ik hield het voor onzeker, of het *den Keizer zelven* ernst geweest zij, en houde dit nog onzeker, ten minſte 's Keizers Brief aan zijne Dochter is in eenen luimigen en boertenden ſtijl vervat, en ſlechts twee dagen later geſchreven, dan die aan den Vrijheer van LICHTENSTEIN.

na C. G Jaar 1517 tot 1552

zal de laatſte zijn, dien ik zal vertrouwen. Hij overleed in het jaar 1519, wanneer LUTHER twee jaren te voren, door zijne tegenkantingen tegen de Pauſelijke Aflaten, in *Duitſchland* begonnen had, de eerſte grondſlagen tot de Hervorming te leggen.

Zijn Kleinzoon KAREL, reeds als Koning der *Spaanſche* Rijken en Vorst der *Nederlanden* een magtig Vorst, was, op aanprijzen van FREDERIK, Keurvorst van *Sakſen*, zijn opvolger in het Keizerrijk, waar naar FRANCOIS I, Koning van *Frankryk*, zijn mededinger geweest was. KAREL, een heerschzuchtig Vorst, zag, in de bewegingen, welke de Hervorming verwekte, eene gelegenheid, om, onder den ſchijn van Godsdienst, *Duitschland* tot volkomene onderwerping te brengen, een zeer groot overwigt over alle Mogendheden te verkrijgen, en zich den weg te banen, om eene algemeene Monarchie te vestigen. KAREL's mededinger, FRANCOIS I, ſchoon in het begin aan de Hervorming niet ongenegen, maar vervolgens tegen dezelve vooringenomen, door de vreeze, dat dezelve eene ſtrekking had, ter omverwerping van alle goddelijke en menſchelijke heerſchappij, vervolgde zijne eigene onderdanen, die de Hervorming omhelsden, maar ſloot te gelijk in *Duitschland* een verbond met de *Duitſche* Vorsten, die haar begunſtigden, ten einde de oogmerken van KAREL V te leur te ſtellen en te doen mislukken. Deze handelwijze der beide Vorsten had niet weinig invloed op de volgende gebeurtenisſen.

Duitschland was, al ſedert eenen geruimen tijd, verdeeld in verſcheidene min of meer vermogende Sta-

Staten, die den Keizer wel als opperhoofd erken- na C. G.
den, maar met hem en onderling ſlechts door eene Jaar 1517.
zwakke en kwalijk zamenhangende ſtaatsregeling be- tot 1552.
trekking hadden. In het Noorden van *Duitschland* waren de Vorſten uit het *Sakſiſche* Huis genoegzaam onafhankelijk. Ook had zich aldaar de *Hanſe* of het verbond van onderlinge beſcherming van koophandel gevormd tusſchen verſcheidene vermogende Koopſteden, gelijk ook verſcheidene Rijksſteden in *Lombardyë* en aan den *Rhyn* door een ſoortgelijk verbond vereenigd waren.

Italië was, in het begin der XVIde eeuw, een Van Italie
tooneel van oorlogen, zoo van de kleine Staten en Gemeenebesten, in welke het verdeeld was, onderling, als van die oorlogen, welke de *Franſchen* en *Duitſchers* bijzonder in deszelfs Noordelijk gedeelte voerden, om zich aldaar te vestigen. Het verbond te *Kameryk* geſloten tusſchen LODEWYK XII, Koning van *Frankryk*, Keizer MAXIMILIAAN I, FERDINAND, Koning van *Arragon* en den Paus, in het jaar 1508, tegen de *Venetianen*, bragt dat Gemeenebest op den rand van deszelfs ondergang, waar uit zij echter, door den naarijver van den Paus en Koning FERDINAND, die een afzonderlijk verdrag met de *Venetianen* ſloten, gered werden. In het jaar 1515 viel FRANCOIS I weder in *Italië*, en dwong MAXIMILIAAN SFORTIA, het Hertogdom *Milaan* aan de *Franſchen* af te ſtaan. Maar KAREL V, het *Franſche* leger, in het jaar 1525 geſlagen, en FRANCOIS zelven gevangen gekregen hebbende, maakte zich van dit Hertogdom meester; de toenmalige Paus

na C. G. Jaar 1517 tot 1552

CLEMENS VII hier op een verbond met den Koning van *Frankryk*, de *Venetianen* en anderen, *het Heilig Verbond* genaamd, gesloten hebbende, rukte het Keizerlijk leger, in het jaar 1527, onder bevel van KAREL VAN BOURBON, voor *Rome*, en bemagtigde die stad, welke deerlijk geplunderd werd; de Paus zelve was door de Keizerlijken gevangen genomen. Voorts had *Italië*, in zijnen Koophandel, voornamelijk op de *Levant* en verders op de *Oost-Indien* verbazend veel geleden, zijnde verscheidene bronnen van deszelfs welvaart gestopt, door de ontdekking van *Amerika* en van de *Kaap de Goede Hoop*, in de laatste jaren der XVde eeuw.

Van Frankryk.

FRANCOIS I, die in het jaar 1515 de regering van *Frankryk* aanvaard had, was een eerzuchtig Vorst, die de magt van *Frankryk* zoo hoog verhief, dat dezelve, naast de magt van het Huis van *Oostenryk*, de grootste was in *Europa*. Hij voerde bijkans onophoudelijke oorlogen met KAREL V, en hoe zeer hij niet altijd gelukkig slaagde, maar, gelijk wij zagen, zelfs het ongeluk had, om van dezen Keizer gevangen te worden, gelukte het hem echter, de veroveringszucht van denzelven palen te zetten, en zijn ontwerp van eene algemeene alleenheersching te doen mislukken; zijn Zoon HENRIK II, die hem, na zijn overlijden in het jaar 1547, opvolgde, volgde de staatkunde van zijnen Vader, en deed, een verbond gesloten hebbende met de *Euangelische* Vorsten, eenen inval in het *Duitsche* Rijk, waarbij hij, in het jaar 1552, *Mets*, *Toul* en *Verdun* bemagtigde, welke steden, sedert dien tijd,

tijd, aan *Frankryk* gebleven zijn. Deze oorlog eindigde met een beſtand voor vijf jaren, in het jaar 1555, maar ontſtak op nieuw met FILIPS, Koning van *Spanje*, aan wien KAREL V in het jaar 1555 zijne *Nederlandſche* Gewesten en de Rijken van *Spanje* had afgeſtaan, gelijk hij, in het volgende jaar 1556, het Keizerrijk afſtond aan zijnen Broeder FERDINAND, zijn' overigen leeftijd in rust doorbrengende in het Klooster *St. Justi*, in het *Spaanſche Estremadura*, alwaar hij in het jaar 1558 zijn leven eindigde. na C. G. jaar 1517. tot 1552.

Het Gemeenebest van *Zwitſerland*, tusſchen *Italië*, *Frankryk* en *Duitschland* gelegen, hetwelk zich reeds in het begin der XIVde eeuw gevormd had, handhaafde ten dezen tijde, met moed en beleid, zijne vrijheid, en maakte zich belangrijk in de oorlogen, welke in het bovenſte gedeelte van *Italië* gevoerd werden, in welke de *Oostenrijkers*, *Venetianen* en *Franſchen* beurtelings de dapperheid van deze vrije bergbewoners ondervonden, of van dezelven zich tegen hunne vijanden bedienden. De ſtad *Geneve* was, als eene vrije ſtad, met dit Gemeenebest verbonden, en werd door hetzelve tegen de ondernemingen der Vorsten van *Savoye* en *Piemont* beſchermd en beveiligd. Van Zwitſerland.

De verſcheidene Koningrijken van *Spanje*, welke onder de regering van FERDINAND *den Katholijken* en ISABELLA tot één ligchaam vereenigd waren, werden ſedert het jaar 1516 door KAREL V, Kleinzoon van FERDINAND, en opvolger van zijnen Vader FILIPS I, beheerscht, die *Spanje's* rijkdommen Van Spanje.

na C. G. Jaar 1517 tot 1552.

en magt gebruikte in zijne menigvuldige oorlogen en krijgszuchtige ondernemingen.

Van Portugal.

Portugal was onder de wijze regering van deszelfs Koning EMANUEL, welke tot het jaar 1521 duurde, in den bloei van zijnen voorspoed, en bleef denzelven genieten, onder zijne volgende Koningen, zonder op eene merkelijke wijze ingewikkeld te zijn in de staatkundige betrekkingen der overige Vorsten en Mogendheden van *Europa*.

Van Engeland.

HENRIK VIII, sedert het jaar 1508 Koning van *Engeland*, was een Vorst, die onder de beste uitzigten den troon beklom, maar eigenzinnig en gewelddadig en de noodige kunde en ervarenheid in staatszaken missende, bedierf hij alles, door een verkeerd vertrouwen op zijne eigene bekwaamheid, en beging de grootste misslagen, tot nadeel van zijn volk. Van tijd tot tijd stond hij bloot voor de listen zijner Staatsdienaren, aan welken hij dikwijls het geheele bestuur van zaken overliet. Zulk een was de Kardinaal WOLSEY, een trotsch en laatdunkend mensch, die zijnen Koning, om de twee of drie jaren, dan de Spaansche en Keizerlijke, dan weder de Fransche partij, deed verkiezen, naar mate hij van één dezer Hoven meer vereerd of beschonken werd. Eindelijk verloor hij 's Konings gunst, omdat hij deszelfs zinnelijk vermaak, in zeker geval, niet zoo vaardig voldeed, als deze wenschte. Hij stierf in het jaar 1530, in de gevangenis, onder het uitboezemen dezer merkwaardige woorden: „ Had ik God zoo zorgvuldig gediend, als „ den Koning, hij zou mij, met deze grijze haren, „ niet

„ niet verlaten hebben.". Koning HENRIK VIII, die van den Paus den titel verkreeg van *Beſchermer des Geloofs*, omdat hij de pen tegen LUTHER gevoerd, en een Boek *ter verdediging der zeven Sacramenten* geſchreven had, maar die naderhand zelve, op zijne wijze, een Hervormer der *Engelſche* Kerk wilde wezen, en zich als derzelver Hoofd deed erkennen, overleed in het jaar 1547, na 36 jaren geregeerd te hebben. na C. G. Jaar 1517. tot 1553.

Hij had tot zijnen opvolger zijnen Zoon EDUARD VI, nog maar negen jaren oud, doch van eenen goeden imborst en uitmuntende begaafdheden. Maar, in het midden der ſtreelendſte verwachtingen, ſtierf deze veel belovende Vorst, in het zestiende jaar van zijnen ouderdom, het zesde van zijne regering, in het jaar 1553. Voor zijn overlijden had hij, met uitſluiting van zijne Zuster MARIA, omdat zij eene driftige vijandin der Hervorming was, JOANNA GRAY, Kleindochter van de jongſte Zuster zijnes Vaders, tot Troonopvolgſter benoemd. Deze Prinſes was zestien jaren oud, doch zoo geleerd, wijs en godvruchtig, dat men haar voor een wonder van haren tijd hield. Zij werd, tegen haren zin, op den troon geplaatst, doch reeds in de tweede week werd MARIA, de Zuster van EDUARD, algemeen als Koningin erkend, en de ongelukkige JOANNA GRAY moest haar leven op een ſchavot laten, in den jeugdigen ouderdom van zeventien jaren; zij onderging den dood onder altijd gelijke teekens van waren heldenmoed en wel gevestigde godsvrucht.

De

na C. G. Jaar 1517 tot 1552

De drie *Noordſche* Koningrijken *Denemarken*, *Noorwegen* en *Zweden*, welke van ouds onderſcheidene Koningen hadden, waren ſedert de regering der vermaarde Koningin MARGARETHA, volgens eene overeenkomst te *Colmar*, in het jaar 1397, vereenigd geweest, ook bleven *Denemarken* en *Noorwegen* ſedert onder eenen Koning; maar de *Zweden* ſcheurden zich meermalen af, en verkozen hunne eigene Opperhoofden, evenwel werd in het jaar 1520 de vereeniging der drie *Noordſche* Rijken onder CHRISTIAAN II nogmaal vernieuwd. Doch, in het jaar 1523, bragt GUSTAVUS ERICHSON, uit het Huis WASA, eene omwenteling in *Zweden* tot ſtand, en beklom den troon, welken hij met veel roem bekleedde en den naam van *den Grooten* verwierf. De Hervorming werd door hem in dat land ingevoerd, bij welke gelegenheid hij, in het jaar 1527, zich het grootſte gedeelte van de bezittingen der Geeſtelijkheid aanmatigde, en zich van deze verkregene rijkdommen bedienende, bevestigde hij zijn Koninklijk gezag, en bragt de regering voor zijn overlijden in het jaar 1560 erfelijk in zijn Huis.

Der Noordſche Koningrijken, Denemarken Noorwegen en Zweden.

Van Rusland.

Rusland had, onder de regering van WASILEI IWANOWITSCH, die in het jaar 1535 overleed, en zijn gebied tot boven *Archangel* uitgebreid had, eene vertooning onder de Mogendheden begonnen te maken. Ook had deze Vorst de ſtad *Smolensko* aan de *Polen* ontnomen. Zijn Zoon en Opvolger IWAN WASILJEWITSCH II regeerde tot het jaar 1584, en vestigde de grootheid van *Rusland*, daar hij zich van de beide *Tartaarſche* Koningrijken *Kaſan* en

As-

Astrakan meester maakte. Hij was de eerſte, die den naam van *Tzaar* aannam, welke in het *Ruſſisch* eenen *Koning* beteekent. Ook was hij de oprigter der eerſte geregelde krijgsmagt in *Rusland*, welke men *Strelzi*, dat is *beſchermers*, of *Strelitzen* noemde. De *Engelſchen* begonnen, onder zijne regering, den handel over zee regelregt op *Archangel* te drijven, welke ſtad, hoewel in de nabijheid der *Laplanders* en *Samojeden* gelegen, ſedert eene aanzienlijke koopſtad is geworden. Hoe onbeſchaafd de *Ruſſen* toenmaals nog geweest zijn, moge men uit het volgende beoordeelen. Deze *Tzaar* IWAN II liet ééns het talrijke volk, hetwelk voor het Paleis ſtond, door beeren aanvallen, die een aantal menſchen verſlonden. Vervolgens deelden eenige bedienden van het Hof onder de ouders en vrouwen der omgekomenen geld uit, en verzekerden, dat dit ſchouwſpel den *Tzaar* en zijn Hof zeer vermaakt had. — na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Onder de regering van SIGISMUND I, van het jaar 1506 tot 1548, beleefden de *Polen* vrij gelukkige tijden. De ſlappe burgerlijke regering der kleine ſteden, en de groote voorregten, welke de Adel bezat, en welke aan de *Magnaten* en bijzondere Heeren, eene ſoort van oppermagt gaven, openden dit land, om eene toevlugtplaats te wezen voor alle uit hun vaderland verdrevene Hervormden, maar ook voor vele zoodanige lieden, wier gevoelens men zelfs in Proteſtantſche landen niet dulden wilde; voor het overige bemoeide dit Rijk zich, ten dezen tijde, weinig of niet met de overige Mogendheden van *Europa*. Van Polen.

Ten

na C. G. Jaar 1517. tot 1552

Ten Noorden van *Polen* hadden de Ridders van de *Duitſche* Orde eene heerſchappij geſticht in *Pruiſſen*, welke in het begin wel leenroerig was van *Polen*, maar in vervolg van tijd onafhankelijk geworden zijnde, de eerſte oorſprong van het Koningrijk *Pruiſſen* geweest is.

Van Pruisſen.

Van Bohemen.

Bohemen, in hetwelk de aanhangers van JOANNES HUS zoo lang geſtreden hadden, om de vrijheid van hun Geloof en Godsdienst, en nog ſteeds met dezelfde gevoelens bezield waren, was met *Hongaryen* onder éénen Koning WLADISLAW vereenigd, die in het jaar 1516 overleden zijnde, in de regering der Koningrijken *Hongaryen* en *Polen* opgevolgd werd door zijnen Zoon LODEWYK, maar deze in het jaar 1526, bij *Mohatz*, eene ſtad aan den *Donau*, in eenen veldſlag tegen de *Turken* geſneuveld zijnde, kwam *Bohemen* aan het Huis van *Oostenryk*, alzoo FERDINAND van *Oostenryk*, Broeder van Keizer KAREL V, terſtond na LODEWYK's dood, voor Koning van *Bohemen* erkend werd.

Van Hongarijen.

FERDINAND maakte ook aanſpraak op *Hongaryen*, maar dit Rijk werd hem door JOANNES VAN ZAPOLYA, Erfgraaf van *Zips* en *Waiwood* in *Zevenbergen* betwist, die, niet beſtand tegen de magt van *Oostenryk*, de *Turken* te hulp riep, wier *Sultan* SOLIMAN hem met alle zijne magt te hulp kwam, en zelfs tot in *Oostenryk* doorgedrongen, de ſtad *Weenen* in het jaar 1529 belegerde, welke echter door Keizer KAREL V gelukkiglijk ontzet werd. Sedert was *Hongaryë* een tooneel van bloedige oorlogen. JOANNES VAN ZAPOLYA overleed in het jaar 1540,

1540, latende eene zwangere weduwe na, die na zijnen dood eenen Prins ter wereld bragt, JOANNES SIGISMUND, voor wien men weder de beſcherming van den *Turkſchen Sultan* verzocht, gelijk dan ook SOLIMAN nogmaal in *Hongaryë* kwam, doch toen dit Rijk voor zich zelven vermeesterde, zoodat FERDINAND van *Oostenryk* ter naauwernood, in het jaar 1545, door een vijfjarig beſtand, zijn aandeel in dat Rijk kon behouden, onder voorwaarde van eene jaarlijkſche ſchatting, terwijl JOAN SIGISMUND zich met het Vorſtendom *Zevenbergen* moest vergenoegen. na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Ten dezen tijde waren de *Turken* ontzaggelijk voor de Christen Mogendheden; na het overlijden van *Sultan* SELIM, in het jaar 1420, werd dit Rijk beheerscht door deszelfs Zoon SOLIMAN, die zijnen Vader gelijk was in dapperheid en werkzaamheid, maar dien in vele deugden van edelmoedigheid, matigheid en eerlijkheid overtrof. Alles in het Oosten bevredigd hebbende, viel hij de Christenen aan, en veroverde in het jaar 1521 de ſterke ſtad *Belgrado*, den ſleutel van *Hongaryë*; in het volgende jaar bemagtigde hij het eiland *Rhodus*, van waar de Ridders naar *Maltha* overgingen, hetwelk hun door Keizer KAREL V geſchonken werd; in het jaar 1526 behaalde hij de aanzienlijke overwinning bij *Mohaz*, waar in de Koning LODEWYK van *Hongaryë* ſneuvelde; in het jaar 1529 belegerde hij *Weenen*, welke ſtad echter door Keizer KAREL V ontzet werd. Zijn Vlootvoogd HARADYN BARBAROSSA bemagtigde het Rijk van *Tunis* in *Afrika*, en verdreef deszelfs Vorst MULEY HASSAN, die echter, in het jaar Van het Turkſche Rijk.

1545

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

1545, door KAREL V weder in zijn Rijk herſteld werd. Vervolgens voerde SOLIMAN van het jaar 1534 tot 1536 den oorlog met wisſelvallig geluk, tegen den *Schach* van *Perſië* THAMAS, die zijnen Vader ISMAEL SOFI in het jaar 1525 was opgevolgd, en die 51 jaren geregeerd heeft, tot het jaar 1576. Reeds hoog bejaard, ondernam de *Sultan* SOLIMAN, in het jaar 1565, nog de belegering van het eiland *Maltha*, doch zonder hetzelve meester te kunnen worden, waar na hij, in het volgende jaar, eenen nieuwen togt deed naar *Hongaryë*, hier overleed hij, terwijl hij de ſtad *Sigeth* belegerde, in den hoogen ouderdom van 76 jaren, het 46ſte jaar van zijne regering, in het jaar 1566.

Staat van den Godsdienſt.

Wat de ſtaat van den Christelijken Godsdienſt betreft, dezelve was in het begin der XVIde eeuw zoodanig, dat de bekende MACHIAVEL, die vóór de Hervorming der Kerk overleden is, geſchreven heeft: „ Het ſterkſte voorteeken van den ondergang van het Christendom is, dat, hoe nader „ de menſchen aan *Rome*, de hoofdſtad des Chris„ tendoms, zijn, hoe ongodsdienſtiger zij gevonden „ worden, en wanneer men de gronden van onzen „ Godsdienst zal onderzoeken, en hoe zeer die te„ gen het gebruik dezer eeuw aangekant zijn, zoo „ zal men niet veel moeite vinden, om zich te ver„ beelden, dat dezelve op den oever van zijnen „ ondergang ſtaat, of op het punt, om groote ſtor„ men en onweeren op zich te zien nedervallen. — „ De ergerlijke voorbeelden en misdrijven, die aan „ het Hof van *Rome* in zwang gaan, zijn oorzaak,

„ dat

„ dat *Italië* t'eenemaal alle beginſelen van godsvrucht na C. G.
„ en gevoelens van Godsdienst verloren heeft. – Wij Jaar 1517.
„ *Italianen* hebben deze eerſte verpligting aan de tot 1552.
„ Kerk, en Priesteren, dat wij goddelooze menſchen
„ en deugnieten geworden zijn."

Het zal niet noodig zijn, hier met vele woorden te herhalen, het geen ons reeds in de *Kerkelijke Geſchiedenis* tot aan de XVIde eeuw van het ſteeds toenemend verval van den Godsdienst is voorgekomen. De zedeloosheid en ſnoodheid van de Pauſſen, die echter als Opperhoofden der Christenkerk wilden geacht zijn, werd driftig nagevolgd door de mindere beſtuurders der Kerk; onder de Geestelijkheid was het verval van Godsdienst en Deugd uitermate groot; ſchandelijke onkunde, losbandigheid, weelde en onkuischheid, gepaard met gierigheid en heerschzucht, hadden, over het geheel, de Geestelijkheid onteerd. Van de beoefening der Heilige Schriften maakte zij geheel geen werk, zoodat, wanneer LUTHER opſtond, er op de *Univerſiteit* van *Parys*, de eerſte en beroemdſte van dien tijd, niemand was, in ſtaat, om met hem uit den Bijbel te redetwisten, of zijne leere te beſtrijden.

Was het wonder, dat, bij zulke geſteldheid der Geestelijkheid, onder lieden van allerlei rang, eene ongelooflijke onkunde in den Godsdienst, en of ongodsdienſtigheid of het domſte bijgeloof de overhand had, te meer, daar men, in plaats van pogingen te doen, om verlichting te verſpreiden, integendeel den zoogenoemden Leeken de middelen, om door eigen onderzoek tot kennis der waarheid te gera-

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

ken, geheel affneed. „ De hoedanigheid van „ Roomsch-Katholijk te zijn," ſchrijft VILLERS (*), „ had geheel en al de hoedanigheid van mensch en „ zelfs die van Christen vervangen. Hij, die het „ Roomsch-Katholijk geloof niet beleed, was geen „ mensch, was minder dan een mensch, en al wa„ re hij een Oppermagtig Vorst geweest, was het „ eene goede daad, hem het leven te benemen."

Men had reeds voor meer dan éene eeuw meer openlijk of heimelijk over dit verval van den Godsdienst de klaagſtem aangeheven, en bijzonder in de voorgaande XVde eeuw was er een algemeene kreet opgegaan, dat de Kerk noodzakelijk eene Hervorming noodig had *in het hoofd en de leden.* Vele godvruchtige en verſtandige Christenen hadden zich geſtadig tegen de misbruiken verzet, welke van tijd tot tijd in de Kerk waren ingevoerd, ook tegen verbasteringen van de leere van het *Euangelie*, welke aangenomen en door het gezag der Kerk bepaald waren, hoewel er nog vele leerſtukken overbleven, welke tot hier toe niet door dit gezag bekrachtigd waren. De *Waldenzen*, in de Valleijen van *Piemont*, *Wicleſiten*, in *Engeland*, *Husſiten*, in *Bohemen*, hadden de ſterkſte pogingen aangewend, om de Kerk te hervormen; de laatstgemelden hadden zelfs, om hunne gewetensvrijheid te verdedigen, de wapenen opgevat, en zich met buitengewone geestdrift gekweten.

Zelfs

(*) *Proeve over den Geest en Invloed der Hervorming* enz. *Bladz.* 55.

Zelfs hadden de grootſte Vorsten van *Europa* zich genoodzaakt gezien aan eene Hervorming te arbeiden, en daar toe Kerkvergaderingen doen zamenkomen, in welke met allen nadruk en ijver de noodzakelijkheid eener Kerkhervorming beweerd werd. na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Ondertusſchen waren geene dezer pogingen met eenen beſtendig gelukkigen uitſlag achtervolgd, gelijk de *Kerkelijke Geſchiedenis* der voorgaande eeuwen daar van berigt geeft, en de Paus LEO X, een man van groote begaafdheden, maar weinig of geen Christendom, had, gelijk wij reeds zeiden, door de Kerkvergadering van *Lateranen*, door zijn verdrag met den Koning van *Frankryk*, en door zijnen invloed op de Hoven van *Europa*, de Pausſelijke magt weder zoo vast gevestigd, dat MACHIAVEL (*), niet zonder grond, ten dien tijde, mogt ſchrijven: „ LEO X vond het Pausſchap op den hoogſten trap „ van mogendheid, en men had reden, om te „ verhopen, dat, gelijk ALEXANDER en JULIUS „ door wapenen die vergroot hebben, hij door zijne goedheid, en duizend andere groote hoedanigheden, daar hij mede voorzien was, die nog „ grooter en eerwaardiger zou maken." Evenwel moet men zich niet verbeelden, dat de Godsdienst der *Roomſche* Kerk zelfs voor de Hervorming eene algemeene gedaante en inrigting had. Het is eene goede aanmerking van VILLERS (†), dat, gelijk het Christendom, op onderſcheidene tijden, en bij zeer ver-

(*) *De Principe Cap.* 11. *f.*

(†) Aangeh. Boek *Bladz.* 64.

na C. G Jaar 1517 tot 1552

verſchillende Volken ingevoerd, overal eene plaatſelijke wijziging had ondergaan, uit den bijzonderen aard van het een en andere volk voortſpruitende, hetzelve op gelijke wijze, toen het, van tijd tot tijd, in het *Catholicismus* verwisſeld, en deszelfs wezen door de nieuwigheden van het Hof van *Rome* en der Monniken en Godgeleerden bedorven werd, niet overal veranderingen van gelijken aard ondergaan, maar, op onderſcheidene plaatſen, eene verſchillende gedaante verkregen hebbe. Op de ééne plaats had dit Christendom eene meer bijgeloovige ſtrekking, eenen vorm, die meer met plegtigheden overladen, meer ſtoffelijk en geſchikter was, om den geest te verbijsteren, aangenomen; elders, integendeel, was het minder aan het ſtoffelijke gehecht, had het eene meerdere ſtrekking tot *Myſtikerij*, en was deszelfs geest vrijer en meer kenbaar gebleven. Deze aanmerking heldert de Geleerde Schrijver op door het voorbeeld van den Godsdienſtſtaat in *Italië* en dien in *Sakſen*; als twee uiterſte. In *Italië* was, bij de gedurige omwentelingen, welke in dat land, reeds verſcheidene eeuwen achtereen, hadden plaats gehad, wegens den rijkdom, welken de koophandel daar had ingevoerd, wegens den ſmaak voor weelde, pracht en zinnelijke vermaken, de eeredienst het werk der zinnen, de Godsdienst een *Mythologie* geworden. Het gevolg hier van was, dat de *Italiaan* of Roomsch Katholijk, of een Godloochenaar werd; ook vond men, inderdaad, nergens zoo vele Godloochenaars dan in het gebied der Pauſen. Wij hebben boven reeds het getuigenis van MACHI-

CHIAVEL bijgebragt, hetwelk de waarheid van deze aanmerking bevestigt, en willen er hier bijvoegen een merkwaardig getuigenis van FILIPS van *Burgondië*, Bisschop van *Utrecht*, die in het jaar 1524 overleden is, aangaande de toenmalige gesteldheid van het Roomsche Hof (*). „ Der Priesteren, der Bis„ schoppen, der Kardinalen, en des Oppersten Bis„ schops grootsheid en wellustigheid, die zoo „ schaamteloos was als vuil, was bij hem in zulk „ een afgrijzen, dat hij verklaarde, niet te twijfe„ len, of de Heidenen leefden kuischer en onnoo„ zelder dan de genen, die nu het Christendom „ wetten van Godsdienst voorschreven." Hij voegde daarbij: „ Dat hij eenige Kardinalen, en dat „ van de voornaamsten, terwijl men de Heilige Re„ liquien aan het Volk en voornamelijk aan onze „ Duitschen vertoonde, om die te doen kussen of „ eeren, de eenvoudigheid van onze lieden, met „ het uitsteken der tong en het wijzen des vingers, „ op eene vuile manier had zien bespotten. Bij „ dat slag van menschen was niets heilig, behalve „ het goud, en het geen schandelijk zij te noemen."

na C. G. jaar 1517. tot 1552.

In *Sakſen* had over het geheel het tegendeel plaats; de *Sakſen* waren eene werkzame, arme, en opregte Natie. Zij hadden laat het Christendom omhelsd, ten tijde van KAREL *den Grooten*, doch niet, dan nadat zij hunne vrijheid en ouden Godsdienst drie en dertig jaren lang verdedigd hadden. Ondertusschen was hun Christendom niet dat der *Italianen*. Een ern-

(*) BRANDT *Hist. der Reform.* I *Deel*, *Bl.* 209. *in* 8*vo.*

na C. G. Jaar 1517 tot 1552

ernſtig, eenvoudig, opregt Volk kon zich natuurlijk niet te vrede ſtellen met enkele uitwendige plegtigheden, zijn beſtaan eischte Godsdienst, en het neigde dus over het geheel meer tot een innig, geestelijk Christendom. Met een innerlijk ongeduld had ook dit vrije Volk het juk van *Rome* tot hier toe gedragen, men mogt daarom verwachten, dat zij gereed waren, hetzelve af te ſchudden, zoodra er zich eene gelegenheid toe aanbood; zonder echter allen Godsdienst te verwerpen, integendeel ſtelden zij in het behouden van denzelven, maar zuiver, het grootſte belang. Zij, en op dezelfde wijze, de meeste Volken van het Noordelijk *Duitschland*, waren dus rijp voor de Hervorming.

Staat der Geleerdheid.

Dat de Wetenſchappen en Geleerdheid, die in het Christendom zoo jammerlijk, eeuwen lang, verwaarloosd hadden gelegen, en geheel ſchenen te zullen verſterven, in de XIVde eeuw weder een nieuw leven verkregen hebben, voornamelijk, nadat, ſedert het innemen van *Konſtantinopolen*, *vele Geleerde Grieken* naar *Italië* de wijk genomen, en de lust en ſmaak der Geleerdheid opgewekt hadden, heeft de *Kerkelijke Geſchiedenis* der vorige eeuwen ons reeds geleerd (*). Doch ook ten aanzien van de beſchaving des verſtands had, naar de plaatſelijke omſtandigheden en het karakter der Volken, groot onderſcheid plaats. „ De Schoone Kunſten," zegt VILLERS (†), „ alles, wat den ſmaak genietingen „ ver-

(*) Zie *Kerkel. Geſch.* XV *Deel*, *Bl.* 154. volgg.

(†) *l. c. Bladz.* 70.

„ verſchaft, of de phijſieke en moreele zinnelijk- na C. G.
„ heid ſtreelt, waren de voorwerpen, waar naar Jaar 1517.
„ de *Italianen* ſtreefden. De rustige, gelijkvormige tot 1552.
„ en aanhoudende werkzaamheid der *Sakſen* be-
„ paalde zich, integendeel, tot afgetrokkene Weten-
„ ſchappen, tot Wijsgeerte en Geſchiedkundige na-
„ ſporingen. Toen de Hervorming te voorſchijn
„ trad, was er in *Italië* geen enkele Godgeleerde,
„ die met de *Sakſiſche* in het ſtrijdperk zou heb-
„ ben kunnen treden. Het is waar, ſommigen had-
„ den de vermetelheid om dit te wagen, vermetel-
„ heid, welke altijd de onkunde vergezelt; doch
„ zij werden verſlagen en ſpoedig in verwarring ge-
„ bragt. *Italië* nogtans kon zich, aan den anderen
„ kant, te regt verheffen op zijne Dichters en
„ Schilders. Het had geenen LUTHER, maar ook
„ *Sakſen* geenen ARIOSTO voortgebragt."

TWEEDE HOOFDSTUK.

Begin en voortgang der Hervorming in Duitschland tot den vrede van Paſſau.

De Kerkhervorming, van wier noodzakelijkheid men genoegzaam algemeen ſedert zoo langen tijd overtuigd was, en om welke werkſtellig te maken vele kundige en godzalige mannen met woorden en ſchriften, zelfs Vorsten en Kerkvergaderingen vergeefs gearbeid hadden, nam eindelijk eenen aanvang Aflaten geven de eerſte gelegenheid tot de Hervorming.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

uit eene aanleidende gelegenheid, uit welke niemand eene zoo groote omwenteling verwachtte, of kon verwachten; en werd ondernomen door eenen perſoon, die bij den *Roomſchen* Paus niet waardig was, in aanmerking genomen te worden, die in het eerst geen oogmerk zelfs had, om eene Kerkhervorming te bewerkſtelligen, maar die enkel de verregaande onbeſchaamdheid der genen, die in naam van den Paus *Aflaten* predikten, met regtmatige verontwaardiging tegenſprak, en van trap tot trap, door eene tastbare tusſchenkomst der Goddelijke Voorzienigheid geleid werd, om eindelijk het groote werk te beginnen en met meer dan gewonen menſchelijken moed en ſtandvastigheid door te zetten.

Aflaten, ontſlag van boetdoeningen voor de zonden en vergeving derzelve, door de Christelijke Kerk in den naam van JEZUS, aan berouwhebbende zondaren toegezegd en gegeven, waren in de oudſte eeuwen der Kerk reeds bekend; met den tijd verbasterden dezelve van aard, voornamelijk ſedert de Pauſen zich de magt aanmatigden, om *Aflaten* voor geld te verkoopen; en deze Aflaatskramerij in het bijzonder met elk Jubeljaar verbonden, doch eindelijk naar willekeur in het werk ſtelden, zoo dikwijls men een voorwendſel had, dat er behoefte van geld was tot eenig Godsdienſtig oogmerk. Paus JULIUS II had dus verſcheidene keeren zijn' Aflaat laten prediken, de laatſte keer in het jaar 1506, toen hij den grond tot den nieuwen bouw der Pieterskerk te *Rome* leide, welke aflaatsprediking door LEO X in de jaren

1514,

1514, 1515 en 1516 vernieuwd werd, onder voorwendſel van den oorlog met de *Turken*; doch inderdaad, omdat hij geld noodig had, om zijne geldverſpillingen goed te maken, ook had hij een deel der inkomſten, welke van deze Aflaatsbrieven komen zouden, geſchonken aan zijne Zuster MAGDALENA. Het was ook niet de Paus alleen, die met deze *Afflaten* de vervulling van zijne geldbehoefte zocht te bewerkſtelligen, maar ook ALBERT uit den huize van *Brandenburg*, Aartsbisſchop en Keurvorst van *Mentz*, had geld noodig, waarom hij met den Paus overeenkwam, dat deze hem tot Commisſaris der Aflaatsbrieven in *Duitschland* aanſtelde, waar voor hij zijn gedeelte van de voordeelen trekken zoude. De Pausſelijke Aflaatsbulle, ten dien einde aan den Keurvorst afgezonden, kwam den Keizer MAXIMILIAAN I in handen, dewijl de Vorsten hunne toeſtemming tot het verkoopen der Aflaten verleenen moesten, die zoo veel geld ten lande uitſleepten, zoodat de Keizer de ſommen, welke onder allerlei benamingen jaarlijks uit *Duitschland* naar *Rome* gingen, op eene halve millioen Dukaten ſchatte. MAXIMILIAAN, die altijd gebrek aan geld had, en te gelijk inhalig van aard was, hield de Bulle zoo lang op, tot dat ALBERT hem daar voor een verbandſchrift van drie duizend gulden ter hand ſtelde, aan het Keizerlijke Hof te betalen, kwanswijze tot ſtichting der nieuwe *Sint Jakobskerk* te *Inſpruk* (*). De

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

(*) *Algem. Vaderl. Letteroef. voor het jaar* 1810. IIde *Stuk*, *Bladz.* 45. volgg.

na C. G. Jaar 1517 tot 1552.

De Keurvorst ALBERT magtigde de *Dominikanen*, om de Pausſelijke Aflaten alom aan te bieden; de *Franciskanen* hadden reeds geweigerd, dezen post op zich te nemen; bijzonder ſtelde hij tot zijnen Onder-Commisſarius aan JOAN TETZEL, die reeds in de voorgaande uitvaardigingen van Aflaatsbrieven in het jaar 1514, benevens JAC. DOCKENSPOEL, als Onder-Commisſaris van JOAN ENGEL ARCIMBOLD, werkzaam was geweest.

Onbeſchaamdheid van den Aflaatprediker J. TETZEL.

Deze JOAN TETZEL, eigenlijk JAN DIETZ, in de wandeling DIEZEL of TETZEL, was een geboren *Leipziger*, *Doctor* der Godgeleerdheid, *Prior* der *Dominikanen*, *Apoſtoliſche Commisſaris*, en *Inquiſiteur* der *Ketterſche ſnoodheid*; zoo vol onbeſchaamdheid als onkunde, en van zoo ſlechte zeden, dat Keizer MAXIMILIAAN I. hem te voren, wegens overſpel en ſchaamteloos gedrag, ter dood veroordeeld en te *Inſpruk* in het water had willen laten werpen; van welke ſtraf de goede Keurvorst FREDERIK van *Sakſen* hem, door zijne voorſpraak, nog bevrijd had. Als Aflaatkramer had hij maandelijks 80 Florijnen bezolding, den kost vrij, een' wagen, drie paarden, en voor zijne bedienden tien Florijnen 's maands, behalve het geen hij geſtolen en langs ſlinkſche wegen bekomen had. Ook had hij twee kinderen bij zich.

Na zich nog twee Onder-Commisſarisſen, een' Dominikaner Monnik, met name BARTHOLOMEUS, en eenen anderen, HERMANNUS BEREBOEM, te hebben toegevoegd, doorreisde hij met dezelve *Duitschland*, en voornamelijk *Sakſen*, en ventte zijne Aflaten

ten aan het volk met ſtoute kaken uit, verzekerende, dat, wanneer men zijne Aflaten kocht en rijkelijk betaalde, geene zonde zoo groot was, of zij werden kwijtgeſcholden en vergeven, al ware het zelfs, dat iemand, indien zulks mogelijk ware, de Moeder Gods verkracht had; hij beroemde zich meer zielen gezaligd te hebben door zijne Aflaten, dan PETRUS door zijn Prediken; als men ſlechts geld gaf, had men geen leedwezen, geen berouw, geene boete over de zonden noodig, die enkel uit kracht der Aflaten van God vergeven werden. Ja, hij verkocht zelfs Aflaten voor zonden, die men eerst bedrijven zal. Waaromtrent men verhaalt, dat deze en gene daar van wel eens gebruik hebben gemaakt, om den Monnik op te ligten. Onder anderen zeker *Sakſisch* Edelman te *Leipzig*, die, hem gevraagd hebbende, of hij ook aflaat van hem kon bekomen, voor iets, hetwelk hij voornemens was te doen, van hem voor 30 Rijksdaalders zoodanige Aflaat behoorlijk geteekend en gezegeld ontving; maar als TETZEL kort daar na met zijnen opgehaalden ſchat de ſtad verliet, wachtte de gezegde Edelman hem onder weg op, en beroofde hem van denzelven, latende hem met een duchtig pak ſlagen gaan, met bijvoeging, dat dit zijn voornemen geweest was, waar voor hij den aflaat ontvangen had (*). Verders verzekerde TETZEL, dat de zielen, die in het Vagevuur waren, voor wier verlosſing de Aflaten gekocht werden, die plaats der ſmarten verlieten en ten

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

(*) GERDES *Hiſt. Euang. Renov. T.* I. *p.* 83.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

ten Hemel voeren, zoo haast zij het geld in de kist hoorden klinken. Met dit alles verhief hij het gezag van den Paus ten hoogſte. Een rood kruis, met de wapens van den Paus in de Kerk opgehangen, had, zeide hij, dezelfde kracht, als het kruis van CHRISTUS. Ja zoo hoog verhief hij het Pausſelijk gezag, als of CHRISTUS zich van alle beſtuur der Kerk tot den laatſten Oordeelsdag toe ontſlagen en dat aan de volſtrekte willekeur van den Paus overgelaten had. Dit alles en meer dergelijk drong hij in zijne predikatien voor het volk ten ſterkſte aan: „ Zie de Hemelen voor u geopend: indien gij nu niet ingaat, wanneer zult gij dan ingaan? Voor twaalf ſtuivers kunt gij de ziel van uwen Vader uit het Vagevuur verlosſen; en zoudt gij dan zoo ondankbaar zijn, om uwe ouders aan de ſmarten *niet* te onttrekken, die zij lijden? Al hadt gij maar een' enkelen rok, moest gij er u van ontdoen, en die terſtond verkoopen, om zulk een heil te erlangen enz. "

Het zal aan onze Lezers niet ongevallig zijn, wanneer wij hem hier eenen Aflaatsbrief, zoo als dezelve door TETZEL plagten uitgeleverd te worden, mededeelen. Deze Aflaat behoort aan eenen TILEMAN VAN KOPERNIK uit het *Brandenburgſche*, wien TETZEL zijnen lieven broeder in CHRISTUS noemt, en aan wien, na breedvoerige optelling der Titels van den Monnik, en heilwensch, de Brief zelve dus luidt: „ Gij hebt ons verklaard, dat gij een verken hebt willen ſlagten, en dat uw kind, zonder dat gij het gezien hebt, bij u is gekomen,

het-

hetwelk gij, (door na het verken te ſlaan,) tegen uwen wil, met oneindig harteleedwezen, geraakt en doodgeſlagen hebt, over welke zonde gij innerlijk ſmart gevoelt. Waarom gij, willende zorgen voor het heil uwer ziele, van ons nederig hebt laten begeren, voorzieninge door het gepaste hulpmiddel van *Abſolutie*. Weshalve wij, die de zaligheid van een ieder zoeken, u, die met ons, naar uw vermogen, (ten dienſte van den bouw der St. Pieterskerk,) overeengekomen zijt, door het Apostolisch gezag, hetwelk wij in deze ſtreken bekleeden, barmhartiglijk van manſlag vrijſpreken; en door dezen tegenwoordigen aankondigen, dat gij, met dat gezag, door ons van gezegden manſlag vrijgeſproken zijt. Ook gelasten wij elk en een iegelijk, tot wien deze komen zullen, onder bedreiging der vonnisſen, tucht en ſtraffen, in de Brieven van ons Apostolisch vermogen vervat, dat zij aan dezelven geloof geven, verzekerd zijnde, dat gij ten volle zijt vrijgeſproken, en dat niemand u eenigzins van dezen moord beſchuldige. Ter oorkonde en getuigenis, hebben wij dezen met het zegel der gemelde Kerk, hetwelk wij hier toe gebruiken, verzegeld, gegeven te *Berlyn*, in het jaar des Heeren 1517 den 5den October. In het 5de jaar der regering van onzen Allerheiligſten Heere Paus enz." (*)

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Verſchillende waren de uitwerkſelen, welke deze Aflaatskramerij voortbragt; aan den éénen kant was de

Toeloop des volks om Afla-

(*) GERDES *Hiſt. Euang. Renov. T.* I. *pag.* 75, 76. *Monum.*

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

de toeloop van bijgeloovige en onkundige lieden, die, uit zorg voor het heil hunner zielen, deze gelegenheid niet voorbij wilden laten gaan, onbeschrijfelijk groot, het volk vloeide in menigte uit steden en dorpen zamen, om voor zich of hunne bloedverwanten Aflaten te koopen. De pracht, welke TETZEL ten toon spreidde, wanneer hij in eene stad aankwam, om zijne waren te veilen, bragt ongemeen veel toe, om het volk in te nemen. Hij hield dan doorgaans eene plegtige intrede, waar bij de Pausselijke Bulle gelegd op een Boek in fluweel en goud gebonden voor hem uit gedragen werd, terwijl hem al de Priesters, Monniken, Regeringsleden, gilden, mannen, vrouwen en kinderen met vaandels en waschkaarsen, onder het gelui en spelen der klokken, en der orgels in de Kerken, inhaalden; ook werd in het midden der Kerk een rood kruis met het Pausselijke wapen opgerigt, zoodat, als men dus spreken mag, God zelve met geene grootere eer had kunnen ontvangen worden.

ten te koopen.

De Aflaten van anderen bestreden

Meer doorzigtige menschen echter werden door deze bijgeloovigheden ten sterkste geërgerd; voorheen reeds hadden vele kundige mannen zich tegen de *Aflaten* verklaard, en de ergernis over dezelve nam thans bij velen te meer toe, toen de Aflaatpredikers de ingezamelde gelden in herbergen en kroegen op eene liederlijke wijze verspilden. Verscheidene Vorsten, ja Keizer MAXIMILIAAN I zelve, gaf in het jaar 1515 een Keizerlijk verbod tegen dezelve uit, hoewel hij hetzelve nog in datzelfde jaar weder introk, en den verkoop der Aflaten duldde, mits dat

dat hij voor zich deelde in de voordeelen derzelve, gelijk wij gezien hebben. De *Faculteit* van *Parys* veroordeelde in het jaar 1518 de ſtelling, dat de zielen voor geld aan de Aflaatkramers betaald, uit het Vagevuur in den Hemel overvaren, voor *valsch* en ergerlijk. Sommige Geestelijken waarſchuwden zelfs in hunne Predikatien, hunne Toehoorders, tegen het Aflaatprediken: „ Daar is een Lokvogel „ opgeſtaan," zeide CONR. KRAFT te *Ulm*: „ die „ u het geld gaarne uit den zak zou willen praten, „ gelooft hem niet, lieve vrienden; CHRISTUS al- „ leen is onze aflaat en zoenoffer, die voor onze „ zonden genoeg gedaan en betaald heeft." ERASMUS ſpotte ook, reeds voor het jaar 1516, openlijk in zijne ſchriften met de Aflaten. Doch niets van dit alles baatte, totdat LUTHER dezelve openlijk met dien nadruk aanviel, dat daar uit eene geheele omwenteling in de Christelijke Kerk ontſtaan is. na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Ook zijn er voorbeelden van lieden, die juist door de openbare ongerijmdheid der *Aflaten* tot kennis der waarheid gebragt zijn geworden. Onder dezen is een zonderling voorbeeld FREDER. MYCONIUS, hetwelk hier verdient gelezen te worden, bij verkorting van het geen hij van zich zelven verhaalt in eenen Brief aan PAULUS EBERUS in het jaar 1546 den 21ſten Februarij (*). Deze FRED. MYCONIUS, de FRED. MYCONIUS.

(*) Men leest dezen Brief in GERDES *Hist. Euang. Reform. Monum. T.* I. *p.* 18. *ſqq.* Men zie ook J. G. MULLER *Gedenkwaard. uit de Geſchied. der Kerkhervorm. Iſte Deel, Bladz.* 304.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

de eenige Zoon van zijne Ouderen, bevond zich op de School te *Annaberg*, in *Frankenland*, alwaar TETZEL, of gelijk MYCONIUS hem noemt, DEZEL, zich twee jaren opgehouden, en den lieden verkondigd had, dat er geen heil en geene zaligheid buiten zijne Aflaten te verkrijgen was; eindelijk kondigde hij aan: „ dat de tijd van genade „ nu welhaast voorbij zou zijn, en dat, zoo lang „ de Wereld ſtond, eene zoo groote genade van „ den *Roomſchen* Stoel aan *Duitſchland* niet we„ der ten deel zou worden. Hij wilde nu, ten „ teeken van dankbaarheid, voor de groote aan„ dacht, welke het *Duitſche* Volk had laten blij„ ken, de Aflaatbrieven voor een' geringeren prijs, „ dan in het begin, verkoopen, ja dezelve den ar„ men voor niet om Godswil uitdeelen." De jonge MYCONIUS, toen 20 jaren oud, hoorde de Predikatien van TETZEL met zoo grooten ijver en aandacht, dat hij ſommige geheel in zijn geheugen geprent had, en niettegenſtaande zijn Vader van de Aflaten geen werk maakte, ja er hem meermalen voor waarſchuwde, dezelve een net noemende, waar mede men het geld der eenvoudige lieden wegviſchte; te regt er bijvoegende, dat de vergeving der zonden en de zaligheid voor geen geld te koop was, voelde hij een' ſterken aandrang, om er voor zich gebruik van te maken, te meer, daar nu de bedenking van geldzucht ſcheen weggenomen te zijn, dewijl zij aan de armen om niet zouden gegeven worden. Hij begaf zich dan, drie dagen vóór den afloop des Aflaats, naar den Kommisſaris, en verzocht

zocht om den Aflaat zonder geld, alzoo hij arm was, en de Aflaat voor niet beloofd was. TETZEL verwaardigde zich niet, om hem te hooren; en TETZEL's gezelſchap drong bij den jongeling aan, dat hij ten minſte tot den opbouw der *St. Pieters-kerk* en tot den *Turkſchen* oorlog ſlechts eenen *groſchen*, en eindelijk dat hij ſlechts zes penningen zou geven; op zijne verklaring, dat hij niets had, wilde een van hen hem zes penningen ſchenken; doch ik gaf toen, zegt MYCONIUS zelve in zijnen Brief, regt uit inwendige aandrijving des H. Geeſtes, vrijmoedig en zonder ſchroom ten antwoord: ik wil ze niet hebben; ik behoefde alleen één van mijne Schoolboeken te verkoopen, dan had ik het geld. Doch gij zult aan God rekenſchap daar van moeten geven, dat gij het heil eener ziele om zes penningen verwaarloost. Niets baatte; men zond hem zonder Aflaat weg! „Het bedroefde mij wel, zoo gaat hij voort, zoo ongetroost heengezonden te worden; doch ik voelde eenen inwendigen troost, dat er nog een God in den Hemel was, die den boetvaardigen zonder geld de zonde vergeeft, en zoo verliet ik hen. Nu bewoog de Heilige Geest geheel mijn hart; onder het naar huis gaan, ſmolt ik in tranen, en bad weenende, dat, daar genen mij de vergeving der zonden hadden geweigerd, omdat het mij aan geld had ontbroken, zoo mogt God zich mijner ontfermen, en mij uit vrije genade dezelve vergeven." — Van dezen oogenblik af werd MYCONIUS eene geheele verandering ten goede bij zich zelven gewaar, en eene vurige begeerte, om

na C. G. Jaar 1517 tot 1552.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

voor God te leven en God te behagen. In zijne onkunde, naar de gevoelens van die tijden, gelooovende, dat het Kloosterleven een Heilig en Godebehagelijk leven was, liet hij zich ligtelijk overreden, om in een *Franciskaner* Klooster te gaan, alwaar hij, van den eerſten dag af, veel ſtrenger dan de overige Monniken begon te leven.

In den eerſten nacht, welken hij in zijne Cel doorbragt, had hij eenen merkwaardigen droom, dien hij zelve in den aangehaalden Brief beſchrijft (*). Het kwam hem zoo voor, als of hij in eene rotſige, van menſchen geheel ledige en treurige Woestijn verplaatst was, alwaar hij na lang rondgedoold te hebben, eindelijk door honger, dorst en vermoeidheid niet verder voort kon komen, maar geheel uitgeput van krachten, zich op de aarde nederleide, en God aanbad. Eindelijk trad er een eerwaardig liefderijk man naar hem toe, in wien hij, naar de afbeeldingen, welke hij wel gezien had, den Apostel PAULUS herkende, die hem weldra in eene heerlijke, door de morgenzon beſtraalde beemde, bij eene heldere beek geleidde, doch hem verbood, uit dezelve te drinken, voordat hij aan derzelver bron gekomen was. Hij vond deze bron ſpoedig, en zag aan dezelve CHRISTUS, uit wiens mond deze bron vloeide. Wanneer hij aan dezelve zij-

(*) Eenige andere voorbeelden van voorzeggingen, voorteekens of merkwaardige droomen omtrent de Kerkhervorming worden beoordeeld in het aangehaalde werk van GERDES *pag.* 50-59.

zijnen dorst ten vollen geſtild had, leidde PAULUS hem op een bijna onafzienbaar korenveld vol rijp graan, en beval hem hetzelve te ſnijden. Toen hij zich met zijne volſtrekte onkunde in dezen arbeid ontſchuldigde, wees hij hem eenen maaijer, die zoo ſchielijk het graan ſneed, als of hij het geheele veld wilde afoogſten; deze leerde hem de kunst en de voordeelen bovendien, en zeide hem onder anderen, wanneer MYCONIUS al te zorgvuldig ook het ſtroo tot op den grond toe wilde afſnijden: „Laat dat! het houdt u te lang op; mijn Heer heeft geen ſtroo noodig, maar alleen aren; doch die moet gij zeer zorgvuldig opzamelen." Daar kwamen, van tijd tot tijd, al meer arbeiders op het veld, in wier gezelſchap hij, met ongemeene vrolijkheid, arbeidde, en eindelijk het avondeten at, zoo opgeruimd als hij nog nooit in zijn leven geweest was. Intusſchen was zijn leidsman verdwenen. Doch, wanneer MYCONIUS zich eindelijk door den arbeid geheel afgemat voelde, verſcheen hij hem weder, en hem het beeld van den lijdenden CHRISTUS toonende, zeide hij hem: Dezen moet gij gelijk worden. Hiermede ontwaakte hij. Toenmaals duidde hij het laatſte ſchoone gedeelte van zijnen droom op zijnen nu omhelsden Monnikenſtand; alleen kwam het hem vreemd voor, dat hij onder de menigte arbeiders geen éénen Monnik gezien had. Hoe zeer hij zich ook vervolgens met menigvuldige vrijwillige martelingen kwelde, en offchoon hij veel meer deed, dan de regel zijner Orde gebood, hij vond in zijnen nieuwen ſtand de rust voor zijn hart niet, welke hij gezocht

na C. G. Jaar 1517. tot 1554.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

en verwacht had. Hij ſtudeerde onophoudelijk en dikwijls geheele nachten door in godgeleerde Boeken, altijd daar op doelende, waar het ware heil en de gegronde hoop voor den mensch te vinden zij, maar vond nergens een gerustſtellend antwoord, zelfs niet in den Bijbel, dewijl de Schoolgeleerdheid zijne oogen verblindde, zoodat hij den waren geest van het Euangelie niet kon inzien; de Heil. Schrift was voor hem een verzegeld Boek. Hij zegt zelve: „Ik kende er het gebruik in het geheel niet van, ten zij alleen in zedekundige voorbeelden."

Hij wanhoopte eindelijk aan het goed gevolg van alle zijne moeite, en begon, in plaats van te ſtuderen, zich meestal met handenarbeid in het Klooster bezig te houden, altijd met een ongerust geweten, altijd met een' geheimen wrevel tegen den Schepper, die hem geſchapen, doch den weg der zaligheid voor hem geſloten had, zoodat hij enkel met booze werken zich alleen ter verdoemenis moest bereiden.

Deze ellendige toeſtand duurde zeven jaren, tot dat in het jaar 1517 LUTHER's *Theſes* of Godgeleerde ſtellingen tegen TETZEL en de Aflaten verſchenen. Hij las dezelve en erkende nu terſtond, met verrukking, in LUTHER den man, dien hij in zijnen droom in het veld arbeidende gezien had. Nu gingen zijne oogen open, zoodat hij in den geest van het Euangelie inzien kreeg, en van dien tijd af aan werd hij een moedig getuige der goddelijke waarheid. Anderhalf jaar werd hem deswege in het Klooster alle omgang met menſchen, ook het ſchrijven zoo wel, als ontvangen van brieven, geheel

heel verboden, en hij dikwijls met eene eeuwige gevangenis bedreigd. Deze ſtremming duurde ook zeven jaren, tot dat hij, eindelijk, in het jaar 1525, volkomen vrij werd, en daar na naar *Zwickau*, en naderhand naar *Gotha* als Euangelieprediker kwam. na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

„ En zoo, zegt hij, arbeidde ik van het jaar 1517 tot 1546 gemeenſchappelijk met mijnen eerwaardigen Vader LUTHER in den oogst van het Euangelie door de genade Gods, welke aan mij, als een zwak werktuig, niet vergeefs was geſchonken; en ik betreur niets zoo zeer, dan dat ik niet nog veel ijveriger in den dienst des Heeren ben geweest. — Ik heb niets geſchreven, want ik dacht: wie wilde na Vader LUTHER en MELANCHTON nog verder ſchrijven? Ik hield mij veel meer daar toe verpligt, om eene roepende *ſtem* te zijn, om den Heere den weg te bereiden."

LUTHER had dezen MYCONIUS regt lief. Wanneer MYCONIUS, in het jaar 1541, nabij den dood was, ſchreef LUTHER aan hem: „ Ik bid den Heere, dat hij mij het ongeluk niet late beleven, dat gij of één van mijne boezemvrienden voor mij zult ſterven, en achter het voorhangſel ter ruste ingaan, doch mij daar buiten onder de Duivelen terug laten. God late mij veel liever in uwe plaatſe ziek worden, en mij dit mijn nutteloos, uitgeput en door arbeid afgemat omkleedſel in zijne genade afleggen." — MYCONIUS werd voor ditmaal weder gezond. LUTHER ſtierf den 18den van Sprokkelmaand, en MYCONIUS den 16den van Grasmaand van het jaar 1546. Doch ik keere van dezen uitſtap, tot welken mij de merkwaardige Geſchiedenis

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

van MYCONIUS aanleiding heeft gegeven, weder tot mijn onderwerp, en vervolg den draad der Geſchiedenis.

M. LUTHER.

LUTHER was de man, die beſtemd was, om met een goed gevolg de waarheid in het licht te brengen, en het geen zoo vele waardige mannen lang gewenscht, gehoopt, en in ſtilte bij zich gekoesterd hadden, openlijk met vrijmoedigheid en eene overwegende kracht der waarheid te verkondigen, als de ware *Volksleeraar van Duitschland.*

MARTEN LUTHER was geboren te *Eisleben* in het jaar 1483, zijn Vader was JAN LUDER, of LUTHER, (de uitſpraak der letters D en T is voor de *Saksen* moeijelijk te onderſcheiden, van hier, gelijk wij reeds gezien hebben, dat ook ſommigen den Aflaatskramer TETZEL DEZEL noemden,) zijne moeder GRIETJE LINDEMAN, uit den middelmatigen burgerſtand; de zoon werd op St. Maartensdag, daags na zijne geboorte, gedoopt, en ontving daarom den naam van MAARTEN of MARTINUS (*). Door zijnen Vader beſtemd voor de Letteroefeningen, leide hij zich voornamelijk te *Erfurt* met zoo veel ijver op de wetenſchappen toe, dat hij in den ouderdom van twintig jaren tot Meester der vrije kunſten bevorderd werd. Door den ſchielijken dood van eenen zijner makkeren, die bij een zwaar onweder van den blikſem getroffen werd, ontſteld zijnde, veranderde hij geheel van levenswijze en begaf zich, tegen den zin van zijnen vader, in het jaar 1505 in het Klooster der *Augustijnen* te *Erfurt*, en

(*) Van LUTHER's geringe afkomst, en zijne ſtrenge opvoeding, zie MULLER *Gedenkw.* enz. I *Deel*, *Bl.* 55.

MARTINUS LUTHERUS.

en werd Monnik; in dit Klooster leefde hij in het eerst ſomber en treurig, zijnde door vele ſchrikbarende gedachten beangſtigd; zijn zwartgallig ligchaamsgeſtel werd echter zeer opgebeurd door de Muzijk, waar in hij zeer ervaren was, maar voornamelijk door de vertroosting en leere der Heilige Schriften, over de vergeving der zonden en de regtvaardigmaking uit genade. Te weten, reeds in de School te *Eiſenach* had zijn Leermeester JODOCUS VAN EISENACH, die hem in de Schoolſche Wijsbegeerte onderwees, hem echter te gelijk geleerd, dat men in geloofszaken alleen op de Kanonieke Boeken der H. Schrift ſteunen moest, hoewel het LUTHER eerst te *Erfurt* in zijn XXſte jaar gebeuren mogt, eenen geheelen Bijbel te zien te krijgen (*). Met dit al kon hij niet voorkomen, dat hij in eene zware ziekte viel, in welke hij zijne gemoedsangſten aan eenen ouden eerwaardigen Monnik geopenbaard hebbende, van denzelven door de leere van de vergeving der zonden en regtvaardigmaking uit genade, wonderbaar vertroost werd; zoodat de zaden der zuivere Euangelieleer reeds in LUTHER gelegd waren, lang vóór dat hij zich openlijk tegen de *Aflaten* begon te verzetten. na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Voorts gaf hij zich in het Klooster geheel over aan de Letteroefeningen, maar voornamelijk aan de beoefening der Heilige Schrift, en der werken van den Kerkvader AUGUSTINUS; in het jaar 1507 werd hij tot Priester gewijd, in welke waardigheid hij zich zeer ijverig kweet, alzoo hij genoegzaam dage-

(*) MULLER *a. p. Bladz.* 53.

na C. G. Jaar 1517 tot 1552

gelijks de Mis vierde. In het jaar 1508 werd hij, op aanprijzing van den Generaal der *Augustijnen* STAUPITZ, op de nieuwelings opgerigte Hooge School te *Wittemberg* door FREDERIK *den Wijzen*, Hertog van *Sakſen*, tot Hoogleeraar in de Wijsbegeerte aangeſteld, onder den naam van *Fr.* (*Frater*) MARTINUS LUDER *de Mansfelt*, *Augustinianus*. In het jaar 1510 werd hij van wege zijne Orde naar *Rome* gezonden, van welke reize hij dit voordeel trok, dat hij het Bijgeloof, waarmede hij zelve nog bezoedeld was, maar ook de aldaar heerſchende goddeloosheid, van nabij zag en kennen leerde. Onder anderen hoorde hij hier ſommigen, bij het bedienen der Mis, onder het wijden der Hostie, meermalen herhalen: *Gij zijt brood, en gij zult brood blijven!* terwijl anderen niet ſchroomden op hem te vloeken, omdat hij de Mis niet ſchielijk genoeg bediende.

Zich beklaagd hebbende, dat de Wijsbegeerte te beoefenen hem lastig viel, en dat hij die gaarne met de Godgeleerdheid wilde verwisſelen, welke de kern der noot en het merg der tarwe en der beenderen doorzocht, en in het jaar 1509 reeds de waardigheid verkregen hebbende van *Baccalaureus ad biblia*, werd hij in het jaar 1512 als *Doctor* of Leeraar der Godgeleerdheid op aandringen van STAUPITZ verklaard, waar toe de Keurvorst FREDERIK de kosten verſchafte, wordende de plegtigheid verrigt door ANDREAS BODENSTEIN CAROLOSTADIUS, te gelijk werd hij als Hoogleeraar in de Theologiſche Faculteit toegelaten. Sedert leerde hij, uit den Bijbel en de werken van AUGUSTINUS, de Godgeleerdheid, met terzijdeſtelling van het Leerboek van den

den Schoolſchen Leeraar LOMBARD. Hij verklaarde de leere van de Regtvaardigmaking uit genade door het geloof en van den *ſlaaffchen* wil des zondaars, bijzonder in eene Verhandeling, in het jaar 1516 geſchreven, aantoonende, dat de menſchelijke wil zonder Gods genade alleen tot zonden geneigd is, en dus geenszins *vrij* genoemd kan worden. Hij behandelde de Brieven van PAULUS en de *Pſalmen*, met grooten lof, en tot ſtichting van velen. Ten dezen tijde helde LUTHER over tot de *Myſtieke* Godgeleerdheid, hij ſchatte de Predikatien en werken van JAN TAULER of TAULERUS ongemeen hoog, en verklaarde, dat hij noch in het Latijn, noch in het Grieksch, eene bijzondere en met het Euangelie meer overeenſtemmende Godgeleerdheid gezien had, dan die van TAULER (*); ook gaf hij in 1516 het werk van eenen ongenoemden: *De Duitſche Theologie* genoemd, uit, met eene Voorrede (†). na C G. Jaar 1517. tot 1552.

In dezen tijd verwekte de onbeſchaamdheid van TETZEL, gelijk wij zagen, groote bewegingen, waar tegen LUTHER, echter niet van eerſten af opzettelijk, maar allengs door de omſtandigheden, onder het beſtuur der Goddelijke Voorzienigheid geleid, zich openlijk verzette. In het begin vermaande hij ſlechts de lieden in zijn Klooster, om voorzigtig te zijn, en die waren, welke TETZEL te *Juterbock* openlijk uitventte, niet zoo duur te koopen, al-

zoo

(*) Zie van TAULER *Kerkel. Geſchied.* XIX *Deel*, *Bladz.* 167 *en* 197. volgg.

(†) *Ald. Bladz.* 58.

na C. G Jaar 1517 tot 1552

zoo het beter was, den armen met hunne bezittingen wel te doen, dan eene onzekere genade voor zeker geld te koopen. Hij predikte ook in het openbaar, doch gematigd, zijne Toehoorders waarschuwende, dat zij wel iets anders en beters doen konden, dan naar *Jutterbock* te loopen, om *Aflaten* te halen; gelijk hij te vooren zich in de Slotkerk reeds tegen de Aflaten had uitgelaten, en daar door ongenoegen gegeven had aan den Keurvorst FREDERIK, die voor deze Kerk bijzondere Aflaten van den Paus verkregen had. Doch meer ondernam LUTHER niet, toen eenige Monniken, die bij hem gebiecht hadden, weigerden, de boete, hun door hem opgelegd, te ondergaan, onder voorwendsel, dat zij door Aflaatsbrieven daarvan bevrijd waren, waar op hij hun de *Absolutie* weigerde, terwijl zij bij TETZEL hunne klagten inbragten, die door dezelve in hevigen toorn ontstoken, op eene vreesselijke wijze in zijne Predikatien tegen de verachters van het Pausselijk gezag begon uit te varen, en hen met de uiterste straffe dreigde, latende zelfs op de markt eene houtmijt oprigten, alzoo hij tevens Geloofsonderzoeker of Inquisiteur was.

Dit aan LUTHER bekend geworden zijnde, ontstak zijnen vurigen geest met de uiterste verontwaardiging, zoodat hij van dien tijd af insgelijks van zijne zijde met meer nadruk tegen de *Aflaten* voortvoer te prediken, ook schreef hij Brieven, aan den Aartsbisschop ALBERT van *Mentz*, aan den Bisschop van *Brandenburg*, en anderen, om hen op te wekken, om de buitensporigheden van TETZEL

ZEL en de zijnen te beteugelen, opdat daar uit geene onlusten mogten geboren worden, nogtans alles met onderwerping van zijn gevoelen aan het oordeel van den Paus en de Kerk. Hij liet ook openlijk 95 *Theſes* of *Stellingen* aanplakken op den laatſten *October* 1517, tegen deze ſchandelijke Aflaatskramerij, waar op ſpoedig eenige Predikatien volgden door hem tegen de misbruiken der Roomſche Kerk gehouden, en eene Leerrede *over de Aflaten*, welke hij te gelijker tijd in het licht gaf; gelijk ook zijne gemelde ſtellingen gedrukt werden, welke, gelijk hij zelve ſchrijft (*), binnen veertien dagen bijna door geheel *Duitſchland* verſpreid waren, zoodat het ſcheen, zegt MYCONIUS, als of de Engelen daarbij de rondgaande boden geweest waren (†). na C. G. Jaar 1517. tot 1532.

Het

(*) *Apolog. adv. Henr. Brunsvic. edita a.* 1541.

(†) Onbeſchrijfelijk was terſtond de drift om deze ſtellingen en andere ſchriften van LUTHER tot deze zaak behoorende te lezen. Tot een voorbeeld: FROBENIUS in *Bazel* drukte LUTHERS kleine ſchriften na, en zond 600 afdrukſels (Exemplaren) naar *Frankryk*, alwaar dezelve bij de Godgeleerden te *Parys* de hoogſte goedkeuring wegdroegen, dewijl die reeds lang gewenscht hadden, dat iemand eens met zulke vrijmoedigheid mogt ſpreken. Naar *Engeland*, *Braband*, *Spanje* en *Italië* zond hij insgelijks Exemplaren. Van LUTHERS geſchrift: *Aan den Chriſtelijken Adel der Duitſche Natie*, werden in korten tijd meer dan 4,000 Exemplaren verkocht. In het jaar 1520 werden zijne ſchriften in de *Nederlanden* in het *Spaansch* overgezet. Reeds in het jaar 1521 kocht een Reiziger de ſchriften van LUTHER te *Jeruzalem*.

In C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Het zal den Nederlandſchen Lezer niet ongevallig zijn, de bovengemelde ſtellingen van LUTHER in onze tale te lezen. Hij zal uit dezelve zien, hoe LUTHER niet te werk gegaan is, als een Dweeper of Geestdrijver, maar dat hij de waarheid met bedachtzaamheid en ijver heeft nageſpoord, dat hij door ſchrijven en onderwijzen meer en meer in dezelve gevorderd en van tijd tot tijd bevestigd is geworden.

„ Uit liefde en ijver om de waarheid te ontzwachtelen, zullen de volgende ſtellingen te *Wittemberg* behandeld worden, onder voorzitting van den Eerwaardigen Vader M. LUTHER, *Artium et S. Theologiae Mag. ejusdemque ibidem Lector Ordin.* Weshalve hij verzoekt, dat de genen, die over dezelve niet tegenwoordig met woorden kunnen redetwisten, zulks afwezend ſchriftelijk doen mogen. In den naam van onzen Heere JEZUS CHRISTUS Amen."

I. Onze Heer en Meester JEZUS CHRISTUS, zeggende, *Bekeert u*, (*doet boete*,) enz. heeft gewild, dat het geheele leven der Geloovigen boete en bekeering wezen zal.

II. Welk woord van boete en bekeering niet kan verſtaan worden van de Sacramenteele boete, (dat is, der biecht en de boete, welke door den dienst der Priesteren verrigt wordt.)

III. Evenwel bedoelt hij niet alleen inwendige boete: Ja er is geene inwendige boete, ten zij dezelve naar buiten verſcheidene doodingen des vleeſches werke.

IV.

IV. Derhalve blijft de ſtraf, zoo lang de haat tegen zich zelven, (dat is, de ware inwendige boete,) blijft, te weten, tot het ingaan in het Koningrijk der Hemelen toe. na C. G. Jaar 1517. tot 1551.

V. De Paus wil noch kan eenige ſtraffen opheffen, behalve die, welke hij naar zijn goedvinden of dat der Kerkregelen heeft opgelegd.

VI. De Paus kan geene ſchuld vergeven, dan door te verklaren en te bewijzen, dat zij van God vergeven is. Of ten minſte door de gevallen te vergeven, welke hem voorbehouden zijn, welke veracht zijnde zou de ſchuld geheellijk blijven.

VII. God vergeeft volſtrekt aan niemand de ſchuld, of hij onderwerpt hem te gelijk verootmoedigd in alles aan den zijne plaats vervangenden Priester.

VIII. De Kerkelijke Boetregelen zijn alleen den levenden opgelegd: en volgens dezelve moet den ſtervenden niets opgelegd worden.

IX. Dus heeft *de Heilige Geest in den Paus* ons welgedaan, door in zijne Decreten altijd het artikel des doods en der noodzakelijkheid uit te zonderen.

X. Die Priesters, die voor de ſtervenden de Kerkelijke boeten in het *Vagevuur* voorbehouden, handelen onkundig en ſlecht.

XI. Dat onkruid, van het veranderen der Kerkelijke ſtraf in de ſtraf van het Vagevuur, ſchijnt zeker gezaaid te zijn, terwijl de Biſſchoppen ſliepen.

XII. Oudtijds werden de Kerkelijke ſtraffen niet na, maar voor de Abſolutie opgelegd, als beproevingen der ware verootmoediging.

XIII.

In C. G. Jaar 1517. tot 1552.

XIII. Stervenden betalen alles met den dood, en zijn voor de wetten der Kerkregelen reeds geſtorven, hebben regtens ontſlag van dezelve.

XIV. Onvolkomene gezondheid of liefde van den ſtervenden brengt noodzakelijk groote vrees met zich, en wel zoo veel grooter, als zij zelve minder was.

XV. Deze vrees en verſchrikking is op zich zelve, (om van andere dingen te zwijgen,) genoeg, om de ſtraf van het Vagevuur uit te maken, dewijl zij aan de verſchrikking der wanhoop zeer nabij komt.

XVI. Hel, Vagevuur, Hemel, ſchijnen te verſchillen, zoo als wanhoop, bijna wanhoop en gerustheid verſchillen.

XVII. Het ſchijnt noodzakelijk, dat voor de zielen in het *Vagevuur* de verſchrikking vermindere en de liefde vermeerdere.

XVIII. Ook ſchijnt het ten aanzien derzelve niet bewezen, of door rede of door de ſchriften, dat zij buiten den ſtaat van verdienſte of vermeerdering der liefde zijn.

XIX. Ook ſchijnt het van hen niet bewezen, dat zij van hunne zaligheid zeker en gerust zijn, ten minſte alle, hoewel wij er zeer zeker van zijn.

XX. Derhalve verſtaat de *Paus*, *door de volle vergeving van alle ſtraffen*, niet eenvoudig van alle, maar alleen van alle, die door hem opgelegd zijn.

XXI. Die Aflaatpredikers dwalen dus, die zeggen, dat iemand door des Pauſen Aflaten van alle ſtraf ontbonden en gezaligd wordt.

XXII.

XXII. Zelfs *vergeeft* hij geene ſtraf aan de zielen *in het Vagevuur*, welke zij, volgens de Kerkregelen, in dit leven hadden moeten betalen. na C. G. Jaar 1517 tot 1552.

XXIII. Indien eenige vergiffenis van volſtrekt alle zonden aan iemand gegeven kan worden: is het zeker, dat dezelve niet dan aan de volmaaktſten, dat is, aan zeer weinigen, gegeven wordt.

XXIV. Dus moet noodzakelijk het grootſte deel des volks bedrogen worden, door die algemeene en grootſche belofte van weggenomene ſtraf.

XXV. Zulke *magt*, *als de Paus* in het algemeen heeft *op het Vagevuur*, heeft elke Biſchop en Parochiepriester in zijn Regtsgebied en Parochie in het bijzonder.

I. De Paus doet zeer wel, dat hij niet door de magt des ſleutels, (welke hij geene geeft,) maar bij wijze van ſtemgeving, aan de zielen vergeving geeft.

II. Die zeggen, dat de ziel uit het Vagevuur vliegt, zoodra de penning, in de kist geworpen, klinkt, prediken den mensch.

III. Het is zeker, wanneer de penning in de kist klinkt, kan winst en gierigheid vermeerderd worden; maar de uitſpraak der Kerk is in het welbehagen van God alleen.

IV. Wie weet, of alle zielen in het Vagevuur, willen vrijgekocht worden, zoo als men van den Heiligen SEVERINUS en PASCHALIS verhaalt, gebeurd te zijn?

V. Niemand is zeker van de waarheid zijner verootmoediging: veel minder van het gevolg der volle vergeving.

VI.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

VI. Zoo zeldzaam als een ware boetvaardige is, zoo zeldzaam is iemand, die waarlijk Aflaten koopt; dat is, heel zeldzaam.

VII. Zij, die zich zeker gelooven van de zaligheid door Aflaatsbrieven, zullen met hunne *Magisters* in eeuwigheid verdoemd worden.

VIII. Men moet zich wachten voor de genen, die zeggen, dat deze Aflaten van den Paus eene onwaardeerbare gave Gods zijn, waardoor de mensch met God verzoend wordt.

IX. Want deze uitgeveilde Aflaten zien flechts op de ſtraffen van Sacramenteele genoegdoening, die door eenen mensch zijn vastgeſteld.

X. Zij prediken niet Christelijk, die leeren, dat voor hen, die hunne zielen vrijkoopen, zelfs de biechtsverootmoediging niet noodig zij.

XI. Elk waarlijk getroffen Christen heeft volle vergeving van ſtraf en ſchuld, hem toekomende, ook zonder Aflaatsbrieven.

XII. Elk waar Christen, levende of dood, heeft deel aan alle goederen van CHRISTUS en de Kerk, hem van God gegeven, ook zonder Aflaatsbrieven.

XIII. Evenwel is de vergeving en mededeeling van den Paus niet te verachten, omdat deze, (gelijk gezegd is,) eene verklaring is van de Goddelijke vergeving.

XIV. Het is zelfs voor de ſcherpzinnigſte Godgeleerden zeer moeijelijk, de mildheid der Aflaten en te gelijk de waarheid der verootmoediging voor het volk te verheffen.

XV. De waarheid der verootmoediging zoekt

en

en bemint ſtraffen. Maar de mildheid der Aflaten verſlapt ze en doet ze haten. Ten minſten bij gelegenheid. na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

XVI. De *Apoſtoliſche Aflaten* moeten met omzigtigheid gepredikt worden, opdat het volk niet verkeerdelijk begrijpe, dat zij boven andere goede werken van liefde geſteld worden.

XVII. Men moet de Christenen leeren, dat de meening van den Paus niet is, dat het koopen van Aflaten in eenig deel te vergelijken zou zijn met de werken van barmhartigheid.

XVIII. Men moet de Christenen leeren, dat hij, die den armen geeft, of den behoeftigen leent, beter doet, dan wanneer hij Aflaten kocht.

XIX. Omdat de liefde toeneemt door het liefdewerk, en de mensch beter wordt: Maar door de Aflaten wordt hij niet beter, maar alleen vrijer van ſtraf.

XX. Men moet de Christenen leeren, dat, die eenen armen ziet, en met voorbijgaan van denzelven zijn geld geeft voor Aflaten, zich niet Pausſelijke Aflaten, maar het ongenoegen van God verwerft.

XXI. Men moet de Christenen leeren, dat, ten zij zij overvloed hebben, zij verpligt zijn, het noodzakelijke te huis te houden, en geenszins voor Aflaten te verkwisten.

XXII. Men moet de Christenen leeren, dat het koopen van Aflaten vrij, en niet geboden is.

XXIII. Men moet de Christenen leeren, dat de Paus, gelijk hij meer een godvruchtig gebed voor

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

zich noodig heeft, hij dus hetzelve bij het geven van Aflaten ook meer begeert, dan geld.

XXIV. Men moet de Christenen leeren, dat des Pausen Aflaten nuttig zijn, als zij er niet op vertrouwen, maar allerschadelijkst, indien zij door dezelve de vreeze Gods verliezen.

XXV. Men moet de Christenen leeren, dat, indien de Paus de knevelarijen der Aflaatventers wist, hij liever de St. Pieterskerk tot asch zou zien worden, dan die op te bouwen met de vacht, het vleesch en het vet van zijne schapen.

I. Men moet de Christenen leeren, dat de Paus, gelijk hij verpligt is, dus ook zou willen, zelfs de St. Pieterskerk, als het noodig was, verkoopende, hun van zijn geld geven, van welken sommige Aflaatpredikers geld aftroggelen.

II. Het vertrouwen op de zaligheid door Aflaatsbrieven is ijdel, alschoon ook de Kommisaris, ja de Paus zelve, zijne ziel daar voor verpandde.

III. Die genen zijn vijanden van den Paus en van CHRISTUS, die, om het prediken der Aflaten, Gods woord in andere Kerken geheel laten zwijgen.

IV. Men onteert Gods woord, wanneer in dezelfde Kerkrede een gelijke of langer tijd besteed wordt aan de Aflaten, dan aan de woorden van het Euangelie.

V. Het is noodzakelijk de meening van den Paus, bijaldien de Aflaten, (hetwelk het minste is,) met eene klok, eenen optogt en plegtigheden gevierd worden, dat het Euangelie, (hetwelk het grootste is,)

is,) met honderd klokken, honderd optogten en honderd plegtigheden gepredikt worde. na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

VI. De ſchat der Kerk, waar uit de Paus de Aflaten geeft, is bij het volk van CHRISTUS niet genoeg genoemd, noch bekend.

VII. Ten minſte blijkt het, dat het geen tijdelijke ſchat is, omdat vele predikers dien niet zoo ligt verſpillen, maar alleen vergaderen.

VIII. Ook zijn het niet de verdienſten van CHRISTUS en der Heiligen: omdat deze altijd zonder den Paus de genade van den inwendigen, en het kruis, den dood en hel van den uitwendigen mensch werken.

IX. De H. LAURENTIUS heeft gezegd, dat de armen de ſchatten der Kerk waren, maar hij ſprak naar het gebruik des woords, in zijnen tijd.

X. Zonder roekeloos te zijn, zeggen wij, dat de ſleutelen der Kerk, (door de verdienſten van CHRISTUS geſchonken,) die ſchat zijn.

XI. Want het is klaar, dat *tot vergeving der ſtraffen in gewetensgevallen de magt van den Paus alleen genoeg is.*

XII. De ware ſchat der Kerk is het hoogheilig Euangelie der heerlijkheid en genade Gods.

XIII. Maar deze is met regt zeer hatelijk, omdat hij van de eerſten de laatſten maakt.

XIV. Doch de ſchat der Aflaten is met regt zeer aangenaam, omdat hij van de laatſten de eerſten maakt.

XV. Derhalve zijn de Kerkelijke ſchatten de net-

na C. G Jaar 1517. tot 1552.

ten, met welke men oudtijds de mannen van rijkdommen vischte.

XVI. De ſchatten der Aflaten zijn de netten, waarmede men nu de rijkdommen der mannen vischt.

XVII. De Aflaten, welke de Aflaatpredikers uitſchreeuwen als de grootſte genade, worden zoodanig waarlijk verſtaan te zijn, ten aanzien van het behalen van voordeel en winst.

XVIII. Maar zij zijn in der waarheid de minſte genade, met betrekking tot de genade van God en de godzaligheid van het kruis.

XIX. De Biſchoppen en Parochiepriesters zijn verpligt, om de Kommisſarisſen der Apostoliſche Aflaten met alle eerbiedigheid toe te laten.

XX. Doch zij zijn nog meer verpligt, met alle oogen toe te zien, met alle ooren op te merken, dat deze in plaats van den last van den Paus niet hunne eigene droomen prediken.

XXI. Die *tegen de waarheid der Apostoliſche Aflaten* ſpreekt, *die zij Anathema en vervloekt.*

XXII. Maar die tegen den wil en losheid der woorden van den Prediker acht geeft op de Aflaten, die zij gezegend.

XXIII. Gelijk de Paus met regt die genen blikſemt, die met allerhande kunſten ten nadeele van de zaak der Aflaten arbeidt.

XXIV. Veel meer bedoelt hij die genen te blikſemen, die onder het voorwendſel der Aflaten ten nadeele der heilige liefde en waarheid arbeiden.

XXV. Te drijven, dat de Pausſelijke Aflaten zoo groot

groot zijn, dat zij iemand kunnen ontbinden, *al-* na C. G.
ſchoon hij ook, hetwelk onmogelijk is, de Moeder jaar 1517.
Gods verkracht had, is razernij. tot 1552.

I. Daartegen zeggen wij, dat de Pausſelijke Aflaten niet de minſte vergeeflijke zonde kunnen wegnemen, wat de ſchuld betreft.

II. Dat men zegt, dat de Heilige PETRUS geene grootere genade zou kunnen geven, indien hij nu Paus was, is lastering tegen den Heiligen PETRUS en den Paus.

III. Wij zeggen daartegen, dat ook hij en *elke Paus* grooter genaden heeft, te weten, het Euangegelie, deugden, de *gaven der genezingen*, enz. 1 *Cor.* XII.

IV. Te zeggen, dat het kruis met het Pausſelijk wapen ſierlijk opgerigt, gelijk ſtaat met het kruis van CHRISTUS, is lastering.

V. De Bisſchoppen, Parochiepriesters en Godgeleerden, die toelaten, dat zulke redenen onder het volk geſtrooid worden, zullen eens rekenſchap moeten geven.

VI. Deze ongebondene Aflaatprediking maakt, dat het zelfs voor geleerde mannen niet gemakkelijk valt, den eerbied voor de Pausſen te beveiligen tegen lasteringen, of ten minſte tegen ſcherpzinnige vragen der Leeken.

VII. Te weten, waarom maakt de Paus het Vagevuur niet ledig, om de heiligſte liefde, en de hoogſte noodzakelijkheid der zielen, als eene allerbillijkſte reden, terwijl hij nogtans oneindige zielen ontſlaat om het heillooſte geld tot den bouw

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

eener Kerk, hetwelk eene zeer ligte reden is?

VIII. Insgelijks: waarom blijven de lijkdienſten en jaarlijkſche gedachtenis der Overledenen, waarom geeft hij niet terug, of laat toe, dat men intrekke de Beneficien voor de dooden ingeſteld, dewijl het toch onregt is, voor verlosten te bidden?

IX. Insgelijks: wat nieuwerwetſche weldaad van God en den Paus is deze, dat zij aan eenen deugniet en vijand om geld vergunnen, eene godvruchtige ziel, een' vriend Gods vrij te koopen. En evenwel om de noodzakelijkheid van die vrome en beminde ziel zelve haar uit genadige liefde niet verlosſen?

X. Insgelijks: waarom worden de Boetregelen, die inderdaad en niet door het gebruik reeds lang op zich zelven afgeſchaft en dood zijn, evenwel nog met geld afgekocht door het vergunnen van Aflaten, als waren zij nog volkomen levende?

XI. Insgelijks: waarom bouwt de Paus, wiens rijkdommen heden rijker zijn dan de rijkſte Crasſusſen, niet liever met zijn eigen geld dan met het geld van arme geloovigen, ſlechts ééne St. Pieterskerk op?

XII. Insgelijks: wat vergeeft of deelt de Paus aan die genen, die door volkomene verootmoediging regt hebben op volle vergeving en deelneming?

XIII. Insgelijks: wat grooter goed zou aan de Kerk geſchonken worden, indien de Paus, gelijk hij eens doet, dus honderd malen op eenen dag aan ieder geloovige deze vergevingen en deelnemingen ſchonk?

XIV.

XIV. Bijaldien de Paus door de Aflaten meer de zaligheid der zielen zoekt, dan der menſchen geld, waarom ſchorst hij de Brieven en Aflaten, die te voren geſchonken zijn, daar zij toch even krachtig zijn ? na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

XV. Deze zeer bedenkelijke aanmerkingen der Leeken alleen met magt te bedwingen, en zonder reden te geven, te verwerpen, is de Kerk en den Paus bij de vijanden belagchelijk en de Christenen ongelukkig maken.

XVI. Indien derhalve de Aflaten naar den geest en meening van den Paus gepredikt werden, zou dit alles gemakkelijk opgelost worden, en zelfs geene plaats hebben.

XVII. Dat derhalve alle die Profeten welvaren, die tot het volk van CHRISTUS zeggen: vrede, vrede, en er is geen vrede.

XVIII. Dat het alle die Profeten welga, die tot CHRISTUS volk zeggen: kruis, kruis, en er is geen kruis.

XIX. Men moet de Christenen vermanen, dat zij hun hoofd CHRISTUS door ſtraffen, dood en hel trachten te volgen.

XX. En dus meer vertrouwen, door verdrukkingen, dan door gerustheid des vredes, in te gaan in het Koningrijk der Hemelen."

Men ziet uit deze ſtellingen, hoe LUTHER thans ver af was, van aan eene Hervorming in de toen heerſchende leer der Kerk te denken; hoe zeer zijne gevoelens omtrent de regtvaardigmaking uit genade door het geloof, omtrent de verdorvenheid der menſchen, Beoordeling dezer ſtellingen.

na C. G. Jaar 1517 tot 1552

ſchen, omtrent de Goddelijke voorverordineering, ook van de toen meest gewone thans reeds verſchilden, zij waren de gevoelens ook van de volgers van AUGUSTINUS, en werden door velen, die dien Kerkvader hoogachtten, aangenomen, en werden geduld, wanneer men ſlechts het gezag van den Paus en der Geestelijkheid onaangevochten liet, en blijkens deze ſtellingen eerbiedigde LUTHER thans nog de Pausſelijke en Kerkelijke magt, den *Heiligen Geest in den Paus*, *het Vagevuur*; de *Mis* had hij zelve tot hier toe bediend; zelfs ſpreekt hij nog eerbiedig van *Apostoliſche Aflaten* enz. De groote Man werd allengs door de Voorzienigheid tot het volle licht der waarheid geleid.

Maar ook te gelijk blijkt ons, uit deze ſtellingen zelve, de ongegrondheid der beſchuldigingen tegen LUTHER, reeds bij zijn leven, ingebragt, omtrent de redenen en bedoelingen, welke hem zouden bewogen hebben, om het werk der Hervorming ter hand te nemen. Te weten, men heeft gezegd, dat eerzucht, en begeerte om te ſchitteren, het roerſel geweest zou zijn van LUTHER's handelwijze in deze. Maar welke eer of voordeel zou deze hebben kunnen verwachten, van eenen twist met eenen plompen en hatelijken mensch, die tot alles in ſtaat was, en op de gunst ſteunen kon van den Paus en andere voorname Geestelijken, die hun voordeel hadden uit zijne volksbedriegerijen? De geleerdheid en het verſtand van LUTHER was te uitmuntende, dan dat hij het waardig zou gekeurd hebben, om zich met TETZEL in te laten, indien geene edelere be-

beginſelen hem gedreven hadden. Niet minder ongegrond was eene andere beſchuldiging, dat LUTHER bedoeld zou hebben den Keurvorst FREDERIK te behagen, als die een vijand zou geweest zijn van den Keurvorst ALBERT van *Mentz*, en dien door dezen tegenſtand verdriet zou hebben willen aandoen. Maar LUTHER zelve berigt immers, dat hij, door tegen de Aflaten te prediken, zich het ongenoegen van FREDERIK had op den hals gehaald, en hij verklaart uitdrukkelijk, dat hij zelfs niet gewild hebbe, dat zijne *ſtellingen* in handen van dezen Vorst, of van iemand van deszelfs Hovelingen zouden komen, voordat zij aan die genen waren gezonden, die gelooven konden, met dezelve bedoeld te zijn. Eindelijk heeft men willen beweren, en deze beſchuldiging is ook nog in de laatst verledene eeuw herhaald, dat alle de bewegingen en ondernemingen tegen de Aflaten zouden toe te ſchrijven zijn, aan den naarijver der *Augustijnen* en het opſtoken van derzelver Generaal STAUPITZ, omdat het prediken der Aflaten niet aan Monniken van hunne Orde, maar aan de *Dominikanen* of Predikheeren was opgedragen en aanbevolen. Doch hier bij is het genoeg aan te merken, dat voor deze beſchuldiging geene ſchaduw van eenig bewijs heeft kunnen bijgebragt worden. Integendeel, reeds ſedert lang was deze last, om Aflaten te prediken, zoo hatelijk en verachtelijk geworden, dat de *Franciskanen* weigerden denzelven, toen hij hun opgedragen werd, op zich te nemen, en dat niemand, en veel minder nog LUTHER, denzelven aan de *Domi-*

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

na C. G Jaar 1517 tot 1552.

nikanen kon misgunnen, die bovendien bijna in het uitsluitend bezit van dit regt gelijk ook in de bedieningen der Inquisitie waren (*).

Op zijne Stellingen en Brieven, welke LUTHER aan den Keurvorst van *Mentz* gezonden had, met verzoek, dat hij zou bevelen, dat het Euangelie gepredikt mogt worden, liever dan de Aflaten, ontving hij van denzelven geen antwoord; maar HIERONYMUS, Bisschop van *Brandenburg*, aan wien hij insgelijks geschreven had, vermaande hem, in eenen Brief, om niet roekeloos nieuwigheden te ondernemen, zeggende dat hij wenschte en hem verzocht, de uitgave van zijne stellingen uit te stellen, en dat hij wel gewild had, dat LUTHER zijne Hoogduitsche Kerkrede over de Aflaten niet had laten drukken. LUTHER gaf hier op te kennen, dat hij te vrede was, en liever wilde gehoorzamen, dan wonderen doen, alschoon dit ook in zijn vermogen ware. Over het algemeen verwekten LUTHER's stellingen veel beweging in *Duitschland*; vele geleerde en godvruchtige mannen keurden dezelve goed; andere knersten met TETZEL en de zijnen op de tanden; anderen oordeelden, dat LUTHER te stout te werk was gegaan. Men verhaalt onder anderen een gezegde van ALBERT KRANZ, den bekenden Geschiedschrijver: *Broeder, kruip in uwe Cel, en zeg: Heere, ontferm u mijner!* willende te kennen geven, dat een geringe *Augustijner* Monnik te

(*) Men zie de Aanteek. van MACLAINE op MOSHEIM *Kerk. Gesch.* VI *Deel*, *Bladz.* 49.

te vergeefs met den Paus zou kampen. Te *Wittemberg* zelve vervoegden zich de Prior en Onderprior der Augustijnen heel ontſteld bij LUTHER, hem biddende, de Orde te ſparen en niet beſpottelijk te maken. Maar LUTHER antwoordde: „ Dit „ zal alles ſpoedig vervallen, indien het niet begon„ nen is in den naam des Heeren. Maar anders, „ zoo beveel de zaak ter voltooijing aan God aan!" Vele Monniken in hunne Kloosters, door de dwingelandij der menſchelijke Bijgeloovigheden gedrukt, dankten God, dat er een verloſer was opgeſtaan. na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

TETZEL, alhoewel hij, noch iemand van zijnentwege, op den bepaalden dag opkwam, om de ſtellingen van LUTHER te betwisten, vond zich echter te zwaar gegriefd, om te zwijgen. Hij voer op den Predikſtoel allerhevigst tegen de ſtellingen van LUTHER uit, en liet die, als *Inquiſiteur*, openlijk op de markt te *Juterbock* verbranden; voorts nam hij op de Hooge School te *Frankfort aan den Oder* de waardigheid van *Doctor* in de Godgeleerdheid aan, om met des te meer aanzien tegen LUTHER te kunnen ſtrijden. Hij gaf bij deze gelegenheid twee Akademiſche Twistſchriften in het licht, welke echter niet door hem, maar door KOENRAAD WIMPINA, een vermaard Leeraar op deze School, waren opgeſteld, de eerſte derzelve bevatte 106, de andere 50 ſtellingen, allen gerigt tegen de ſtellingen van LUTHER; doch wanneer deze ſtellingen den 20ſten Januarij 1518 openlijk betwist werden, werden de Voorzitter en de Verdediger door JAN KNIPSTROW, Student op die Akademie, zoodanig vastgezet, dat zij TETZEL geeft tegenſtellingen uit tegen LUTHER.

na C. G. Jaar 1517 tot 1552

zij op zijne tegenwerpingen niets wisten te antwoorden, maar tot bedreigingen en geweld de toevlugt moesten nemen.

In deze ſtellingen, vergelijkt TETZEL den Paus en het kruis door den Paus opgerigt, met het kruis van CHRISTUS, en beweert, dat de genoegdoening een zoo noodzakelijk deel der boetvaardigheid zij, dat de inwendige verbrijzeling en uitwendige verootmoediging, om de goddelijke vergiffenis te verkrijgen, geheel nutteloos zij, zonder voldoening of de ſtraffe, opgelegd door den Priester, of door de Kerkregelen, of begrepen in de ſtraffe, te ondergaan in het Vagevuur. Dat de Paus deze ſtraffe zoo van deze als de toekomende wereld op verootmoediging en gebiechte zonden, opgelegd door den Aflaat, kan kwijtſchelden, zoodat ook de zonde, tegen de Moeder van CHRISTUS bedreven, die toch minder is dan de zonde tegen den Zoon, welke, volgens het uitdrukkelijk getuigenis van CHRISTUS, vergeeflijk is, aan waarlijk verootmoedigden, door den Aflaat vergeven kan worden enz.

Zoodra de ſtellingen van TETZEL te *Wittemberg* gebragt waren, verbrandden de Studenten te *Wittemberg*, hoewel geheel buiten weten van LUTHER, dezelve insgelijks openlijk op de markt, gelijk TETZEL met de ſtellingen van LUTHER gehandeld had.

Andere ſtellingen van LUTHER.

Tegen het einde van het jaar 1517 ſchreef LUTHER nog eenige ſtellingen: *Voor den Bijbel*, welke onder zijne Voorzitting door den Magister FR. GUNTHER van *Nordthauſen* openlijk verdedigd werden. Onder deze zijn de volgende merkwaardig:

IV.

IV. Het is waarheid, dat de mensch, een kwade boom geworden zijnde, niet dan kwaad kan doen en willen. na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

V. Het is onwaarheid, dat de vrije wil evenveel vermag tot twee tegengeſtelde zaken, trouwens, hij is niet vrij maar gevangen.

XVIII. God boven alles lief te hebben, van nature, is een ijdel woord, zoo als *chimaera*.

XX. De daad van vriendſchap, (jegens God,) is geene daad der natuur, maar der voorkomende genade.

XXIX. De beste en onfeilbare voorbereiding en eenige geſchiktheid tot genade, is de eeuwige verkiezing en voorverordineering van God.

XXX. Maar van 's menſchen zijde gaat niets voor de genade, dan ongeſchiktheid, ja wederſpannigheid tegen de genade.

In het voorjaar van 1518 werd er eene algemeene vergadering der *Augustijnen* gehouden te *Heidelberg*, waar ook LUTHER bij tegenwoordig was, hebbende hij die reis te voet afgelegd, niet als in Bedevaart, maar om dat te paard of met een rijtuig te reizen voor hem te kostbaar was. Zich hier in het *Augustijner* Klooster, naderhand het *Kollegie der Wijsheid* genoemd, bevindende, wilde hij uit ijver voor de waarheid zijnen tijd niet ledig doorbrengen, maar vrijheid verkregen hebbende, om daar openlijk te leeren, ſtelde hij tot een *Akademiſchen* Redetwist XXVIII Beſluiten, (*Concluſiones*,) uit de Godgeleerdheid, en XII uit de Wijsbegeerte op, welke hij zelve *Paradoxa*, (*Wonderſpreuken*,) noem- LUTHER verdedigt zijne Paradoxa te Heidelberg.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552

noemde, en in welken hij verſcheidene dwalingen der *Roomſche* Kerk tegenſprak, over den *vrijen wil* na de zonde, over de *genade*, *het geloof*, *regtvaardigmaking*, *goede werken*, voornamelijk over de *regtvaardigmaking* zonder de werken, naar de leer van PAULUS en AUGUSTINUS. Onder deze *Wonderſpreuken* zijn deze inzonderheid merkwaardig:

„ De vrije wil na de zonde beſtaat alleen in den naam."

„ Die geen is niet regtvaardig, die veel werkt, maar die zonder werk veel in CHRISTUS gelooft, is regtvaardig."

Deze Wonderſpreuken werden den 26ſten April 1518 in het openbaar, onder eenen verbazenden toevloed van menſchen, verdedigd, door LEONARD BEIER, een Monnik der Augustijner Orde. Niet ſlechts geleerde Monniken redetwisteden hier, maar ook de Profesſoren der Hooge School. Alles geſchiedde deftig, bedaard, ſcherpzinnig en zedig, eens ſlechts deed één der Hoogleeraren de vergadering lagchen, door te zeggen: *Als de boeren ons zoo hoorden disputeren, zouden zij ons ſteenigen.* MARTINUS BUCERUS, naderhand een verdienſtelijk man omtrent de Hervorming, die bij dit Twistgeding tegenwoordig was, en er in eenen Brief aan BEATUS RHENANUS een verhaal van gegeven heeft (*), weet de gematigdheid, het taai geduld van LUTHER in het aanhooren der tegenwerpingen, zijne vlugheid,

(*) Deze Brief is door GERDES uitgegeven *Hiſtoria Evang. Reform. T.* I. *Monum. p.* 175. *ſqq.*

heid, zachtheid en beknoptheid in het beantwoorden derzelve, niet genoeg te roemen. LUTHER werd van allen toegejuicht, en even dit Twistgeding mag gehouden worden voor de eerſte grondlegging der Hervorming in de *Paltz*. na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Ondertuſſchen kreeg TETZEL ſpoedig drie voorvechters te hulp, die de pen tegen LUTHER opnamen en hem in geſchriften beſtreden. Zij waren SYLVESTER PRIERIAS of DE PRIERIO, JAN ECK, en JAKOB HOOGSTRATEN. Berigten van SYLVESTER DE PRIERIO, ECK en HOOGSTRATEN, Tegenſchrijvers van LUTHER.

SYLVESTER DE PRIERIO was *Prior Generalis* van de Orde der Predikheeren, en Opziener van 's Pauſen Paleis en Boekbeoordeelaar. Deze gaf in het jaar 1518 eene *Zamenſpraak* uit, waar aan hij zeide drie dagen beſteed te hebben, ten einde het hoogſte en onfeilbaar gezag van den Paus in het Geestelijke tegen LUTHER te handhaven, waar in hij zoo onbeſchaamd te werk ging, dat hij durfde beweren: „ dat de leer der Roomſche Kerk en van den „ Roomſchen Paus onfeilbaar is, en dat de Heilige „ Schrift daar van alle hare kracht en gezag ont„ leent," terwijl hij elk eenen, die dit ontkent, voor eenen *Ketter* verklaart. Verder ſchrijft hij aan LUTHER als eenen regel vóor: „ dat de Room„ ſche Kerk, gelijk in woord, dus ook in daad, „ niet feilt in geloof of zeden; die dit niet op„ merkt, dwaalt af van den weg der zaligheid." Bij ſlot echter erkent hij, dat „ de Aflaten niet „ bekend zijn geworden door het gezag der Heilige „ Schrift, maar door het gezag der Roomſche Kerk „ en der Roomſche Pauſen, hetwelk grooter is."

On-

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Onbeſchoft is deze man in zijn uitvaren tegen LUTHER, dien hij een' *Ketter*, *Aartsketter*, *Boosewicht*, *Duivel*, *plompen kerel*, *Godslasteraar*, en wat niet al noemt?

De tweede, die zich tegen LUTHER aankantte, was JOANNES ECKIUS, of JAN ECK, Onder-Kanſelier der Akademie van *Ingolſtad*, voorheen een gemeenzaam vriend van LUTHER, deze ſtelde tegen de *ſtellingen* van LUTHER eenige *aanmerkingen* op, welke hij *obelisci*, (*ſtreepjes*,) noemde, welke echter niet gedrukt, maar in afſchriften rondgedeeld werden. Over hem beklaagde LUTHER zich ten ſterkſte, dat hij, voorheen zijn vriend, zonder daar toe eenigzins getergd te zijn, met zoo veel gal en bitterheid tegen hem was uitgevaren, en hem als een' *Bohemer* of *Ketter*, een' *zuiper*, *oproermaker*, *roekeloozen*, *plompaard*, *ongeleerden* geſcholden had.

De derde, JAKOB HOOGSTRATEN, was Profeſſor der Godgeleerdheid te *Keulen*, en *Kettermeester*. Hij heeft zich berucht gemaakt in den twist met REUCHLIN (*), en ſchreef te gelijk het een en ander tegen de ſtellingen van LUTHER. Hij wordt door ULRICH VAN HUTTEN dus eigenaardig afgebeeld (†): „Men „ mag ſpreken van den Godsdienst, van waarheid „ of valschheid, van regt of onregt, hij zal altijd „ ſchreeuwen: ten vure! ten vure! Hij is geheel „ vuur, vreet vuur, zijn hart is uit gloeijende ko„ len zamengeſteld; maar offchoon hij enkel vuur „ ſpuwt,

(*) *Kerkl. Geſch.* XV *Deel*, *Bladz.* 179.

(†) *Bladz.* 185.

„ ſpuwt, de eenige CAPNIO heeft hem gekluisterd." In zijn geſchrift tegen LUTHER vermaant hij den Paus, om tegen denzelven geen ander hulpmiddel dan ſtaal en vuur te gebruiken, omdat hij beweerde, dat de magt van den Paus alleen op de ijskoude Boeken der *Decretalen* ſteunt, en dat ook onze beste werken met zonden bevlekt zijn, welk een en ander Ketterij is. Deze HOOGSTRATEN is te *Keulen* overleden in het jaar 1527, en men maakte op hem het volgende graffchrift: „ Hier ligt HOOGSTRA-„ TEN, die wel de boozen maar geenzins de deugd-„ zamen in zijn leven kon verdragen; er groeije „ niets dan taxis en aconijt op dit graf, want hij, „ die hier ligt, durfde alle ſnoodheden beſtaan (*)." na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

De beweging, welke LUTHER's ſtellingen in *Duitschland* verwekten, moesten weldra ook den Paus ter ooren komen. LEO X maakte in het eerst van deze zaak weinig werks, hij beſchouwde dezelve als eene kibbelarij tusſchen Monniken, die op malkanderen gebeten waren, en zeide, wanneer SYLVESTER DE PRIERIO hem kennis gaf van eenige ketterſche ſtellingen door LUTHER over de Aflaten geſchreven: *Che Fra Martino foſſe un belliſſimo ingegno e che coteste erano invidie frateſchi.* (Deze Broeder MARTEN bezit een heel ſchoon verſtand, en die kibbelarijen zijn eene nijdigheid van Monniken.) Kort daar na echter liet hij door PETR. BEMBUS aan GABRIEL VENETUS, hoofd van de Orde der Au-gus- De Paus krijgt kennis van LUTHER's onderneming.

(*) BAYLE *Dict. Art.* HOCHSTRATEN, ook aangehaald door den Vert. van VILLERS *Bladz.* 62.

na C. G Jaar 1517. tot 1552.

gustijner-Eremiten, aan wien hij toen deze waardigheid opdroeg, ſchrijven, dat hij wel zou doen, om MARTEN LUTHER, die nieuwigheden onder de *Duitſchers* leerde, op allerlei wijze daar van af te brengen. Dat men door ſpoedige hulp dit vuur zou dooven, hetwelk, in het begin verwaarloosd wordende, naderhand ligtelijk eene vlam zou kunnen worden, die niet dan met moeite te dempen zou wezen. Ook ſchijnt dit toen reeds aan den Kardinaal VAN GAËTA, (CAJETANUS,) aanleiding gegeven te hebben om zijne Verhandeling *over de Aflaten* te ſchrijven.

LUTHER's Reſolutiones.

LUTHER van de bijeenkomst der Augustijnen t'huis gekomen, vervaardigde, ter wederlegging van zijne aanvalleren in het gemeen, eene wijdloopige Verhandeling, onder den titel van *Reſolutiones* of *Oplosſingen*, ter nadere verklaring en verdediging van zijne ſtellingen, in het voorgaande jaar door hem uitgegeven. Bijzonder verklaarde hij in dezelve de twee grondleerſtukken van het Christendom van het *geloof* in de verdienſten van CHRISTUS en de *boete* of *bekeering*, beſtaande in eene geſtadige levensverbetering. Betreffende de *Aflaten*, deze erkende hij nog, tot den Paus te behooren, maar bepaald door het voorſchrift der *Heilige Schrift* en eener *algemeene Kerkvergadering*. Van de genoegdoening, welke toen voor een deel der boete gehouden, en geoordeeld werd te beſtaan in het *vasten*, het *gebed* en *aalmoezen*, leerde hij, dat men onder het *vasten* alle kastijdingen des vleeſches, zonder onderſcheid van ſpijzen en kleederen, onder het *gebed* alle geeste-

telijke oefeningen, overdenken, lezen, hooren, bidden, en onder *aalmoezen* alle welwillendheid jegens den naasten begrijpen moest. Hij klaagde zwaarlijk over de *drukkende lasten* der Kerk, waar onder hij telde de Heilige dagen, vasten, vigilien, kerkelijke uren, het verbod van eijeren en vleesch op zekere dagen enz., en beweerde in het algemeen, dat de Kerk grootelijks verdorven was. Ondertusschen hield hij in deze *Oplossingen* het *Vagevuur* nog voor eene zekere waarheid, en berispte de *Pikarden* of *Bohemers*, die hetzelve ontkenden; den Paus LEO X beschrijft hij als *een' besten Paus, wiens opregtheid en geleerdheid een wellust zijn voor alle goede ooren.* Maar de onfeilbaarheid van den Paus verwerpt hij: „ Het raakt mij niet," zegt hij, „ wat den Paus behaagt of mishaagt, hij is een mensch, zoo als ook de anderen: daar zijn vele Pausen geweest, aan welken niet alleen dwalingen en ondeugden, maar zelfs gruwelen behaagd hebben. Ik hoor den Paus, als Paus, dat is, zoo als hij in de Kerkregelen spreekt, en volgens de Kerkregelen spreekt, of met het Concilie uitspraak doet, maar niet, wanneer hij naar zijn eigen hoofd spreekt, opdat ik niet genoodzaakt worde, met sommigen, die CHRISTUS niet wel kennen, te zeggen, dat de gruwelijke moorden van JULIUS II onder het Christen volk weldaden geweest zijn van eenen vromen herder aan de schapen van CHRISTUS bewezen." Voorts vordert hij eenen vasten grond in alle twistgedingen, welke alleen de H. Schrift zijn kan; hij beweert, dat de Christenen, ook zonder de Pausselijke Aflaten, der genade

na C. G. Jaar 1517. tot 1530.

na C. G. Jaar 1517 tot 1552

van CHRISTUS deelachtig kunnen worden, en beſtrijdt de overtollige verdienſten en goede werken der Heiligen, die de Aflaatpredikers zoo hoog verhieven; evenwel verwerpt hij de bedieninge der Kerk en het gebruik der Sleutelen niet, maar wel het gezag der Schoolſche Leeraren en van ARISTOTELES, en ontkent onder anderen, dat eenig mensch zonder zonde is, en verklaart de *gloſſe*, volgens welke *het regt van het wereldlijk zwaard* aan den Paus wordt toegekend, voor eene uitvinding, die der hel waardig is enz.

Brief van LUTHER aan den Paus.

LUTHER zond deze zijne *Oplosſingen*, (*Reſolutiones*,) met bijgevoegde Brieven, onder anderen aan HIERONYMUS, Biſchop van *Brandenburg*, in welke hij betuigde, dat hij in dit werk niets *bepaalde*, maar *flechts redetwiste*, op de wijze der ſchole, en dat hij gevolgelijk alles aan het oordeel van den Biſchop onderwierp, dien hij verzocht, het geen hem noodig ſcheen, met de pen door te halen, of het geheel op het vuur te leggen. Op denzelfden voet ſchreef hij ook aan den Vikaris der *Augustijnen*; maar voornamelijk is zijn Brief aan den Paus LEO X zelven merkwaardig. In dezen Brief noemt hij zich zelven *een kind* en *onbeſchaafd*, verhaalt de buitenſporigheden der Aflaatpredikers, en dat hij daar over aan eenige groote lieden in de Kerk geſchreven had. Doch, als ſommigen dit zich lieten aanleunen, anderen hem als een belagchelijken Moeial aanmerkten, had hij beſloten, zich daar *zachtkens* tegen te verzetten, en hunne ſtellingen in eenen redetwist te onderzoeken, waar toe hij echter alleen

Ge-

Geleerden uitgenoodigd had. Het was voor hem bijna een wonder, dat zijne *beuzelingen* zoo schielijk bekend geworden en overal verspreid waren. Thans zond hij zijne nadere oplossingen aan den Paus zelven, om onder deszelfs bescherming veilig te zijn. Ten bewijze, dat hij niet zoo gevaarlijk was, als men hem wilde doen voorkomen, beriep hij zich op den Keurvorst van *Saksen*, FREDERIK, die hem op zijne Hoogeschool van *Wittemberg* bleef dulden. Eindelijk besluit hij zijnen Brief aan den Paus met deze woorden: „ Ik werp mij aan uwe „ voeten, allerheiligste Vader, en onderwerp mij „ met alles, wat ik ben en heb. Maak levende, „ dood, roep, herroep, keur goed, keur kwaad, „ zoo als het u zal behagen: ik zal uwe stem, de „ stem van CHRISTUS, die in u is en spreekt, er„ kennen: Indien ik den dood verdiend heb, zal „ ik den dood niet weigeren te ondergaan. De aar„ de is des Heeren en hare volheid."

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Behalve deze algemeene verdediging van zijne stellingen schreef LUTHER een antwoord op de *Zamenspraak* van SYLVESTER PRIERIAS of DE PRIERIO, die tegen hem was ingerigt. In dit antwoord leide LUTHER twee stellingen ten grondslag, voor eerst: de woorden van PAULUS I *Thesf.* V. *Beproeft alle dingen en behoudt het goede*, en *Gal.* I. *al kwame er een Engel van den Hemel, die u een ander Euangelie verkondigde, dan het geen gij ontvangen hebt, die zij vervloekt!* en ten tweeden een gezegde van AUGUSTINUS aan HIERONYMUS: „ Ik heb ge„ leerd, alleen aan die Boeken, welke *Kanonieke*

LUTHER beantwoordde zamenspraak van SYLVESTER DE PRIERIO.

na C. G Jaar 1517. tot 1552.

„ genoemd worden, die eere in te ruimen, dat ik „ vastelijk geloove, dat niemand van derzelver „ Schrijvers ooit gedwaald hebbe. Maar aan alle an„ deren, hoe groot ook hunne geleerdheid en heilig„ heid zijn mogen, geloof ik niet, dat daarom iets „ waar is, omdat zij dus gevoeld hebben enz." Hier uit leide LUTHER dit beſluit af: „Indien deze twee grondregels vaſtſtonden, was het geſchrift van SYLVESTER geheel overhoop geworpen." In dit geſchrift werd de twist, die eerst over de *Aflaten* geweest was, reeds uitgeſtrekt tot het *gezag* en de *feilbaarheid* van den Paus. Tegen het einde van dit antwoord ſchrijft hij, dat geene bedreigingen of brommende woorden vat op hem hadden, al zou hij ook moeten ſterven; CHRISTUS leeft toch en is onſterfelijk, wien alle eer moet worden toegebragt. Ook in dit geſchrift ſpreekt LUTHER nog zeer beſcheiden van den Paus: „Ik weet, dat wij eenen „ besten LEO X hebben, als eenen DANIEL in „ *Babylon*, wiens opregtheid hem ook in levens„ gevaar gebragt heeft." SYLVESTER gaf tegen het antwoord van LUTHER eene *Repliek* uit, en nog een ander geſchrift onder den titel van *zeer kort begrip*. LUTHER, wiens moed aanwies en wiens ſtijl bitterder werd, naar mate het getal en de hevigheid zijner partijen toenam, ſchreef daar tegen aanmerkingen, in de voorrede op welke hij zich dus uitlaat: „Dit geſchrift is van het hoofd tot de voeten met zoo vele en zoo groote godslasteringen opgevuld, dat ik achte, dat het midden in de Hel van den *Satan* zelven is uitgegeven. — Indien men te

Ro-

Rome zoo gevoelt en zoo leert, met medeweten van den Paus en de Kardinalen, (hetwelk ik niet hope,) zeg ik vrij uit, dat, door deze ſchriften, de ware *Antichrist* zit in den Tempel van God, en heerscht in *Babel*, het gepurperde *Rome*, en dat het *Roomſche* Hof eene *Sijnagoge des Satans* is." SYLVESTER had namelijk het gezag van den Paus boven alle Kerkvergaderingen verheven met zoodanige bewoordingen, welke te *Rome* zelve niet werden goedgekeurd. na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Tegen de *Streepjes*, (*obelisci*,) van ECK, waar wij hier voor van ſpraken, gaf LUTHER, bij eenen herdruk van dezelve, kantteekeningen uit, welke hij *Starretjes*, (*asterisci*,) noemde, aantoonende, dat het geſchrijf van ECK niets behelsde uit de Heilige Schrift, niets uit de Kerkvaders, noch uit de Kerkregelen, maar alles over ſcholastieke meeningen en loutere droomen. Trouwens, ECK bekende zelve voor de vuist: „ Met de Kerkvaderen durfde hij „ het wagen, de Proteſtanten te wederleggen, doch „ met de Heilige Schrift niet (*)." Zeer ſterk ſpreekt LUTHER, in deze en andere volgende ſchriften, tegen ECK, over de boete en goede werken, als niet in aanmerking komende in de regtvaardigmaking des zondaars, maar alleen het *geloof*, dat is het *vertrouwen* op de beloften van God en de verdienſten van CHRISTUS. LUTHER's uitdrukkingen: „ Een Christen mensch is zoo rijk, dat hij de zaligheid niet zou kunnen verliezen, al wilde hij, ten wa- Hij wederlegt ECK.

(*) MULLER *Gedenkwaard*, I *Deel*, *Bladz.* 49, 50.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

ware hij niet wilde gelooven: dat geene zonden hem kunnen verdoemen, omdat zij alle door het geloof in de belofte, die aan den gedoopten geſchied is, uitgedelgd en vernietigd zijn enz.," hebben niet alleen de Roomschgezinden geërgerd, maar zijn ook zelfs in later tijden de berispingen van *Protestanten* niet ontgaan. Doch het verdient onderzoek, of men den waardigen man regt begrepen hebbe, maar dit uitvoerig te behandelen is hier de plaats niet, waar wij alleen, hetgeen gebeurd en geſchreven is, naar waarheid verhalen moeten.

En HOOGSTRATEN.

HOOGSTRATEN ontving ook een antwoord van LUTHER, naar hij waardig was. LUTHER verweet hem zijnen wreeden bloeddorst, omdat hij den Paus tot vuur en ſtaal tegen hem had opgehitst, ſpotte met zijne onkunde, en raadde hem zoo voort te gaan, dewijl dit ware eer voor iemand was, wanneer hij van ongeleerden en ondeugenden verworpen wordt.

LUTHER naar Rome ontboden.

Paus LEO, die, gelijk wij gezien hebben, deze zaak in het begin gering achtte, thans door eenen Brief van Keizer MAXIMILIAAN opgewekt, om den twist te beſliſſen en van denzelven een einde te maken, ontbood LUTHER naar *Rome*, onder bedreiging, dat hij voor een Ketter zou gehouden worden, indien hij niet verſcheen. Doch, alzoo onder de Regters, die van wege den Paus over LUTHER zouden oordeelen, ook SYLVESTER DE PRIERIO benoemd was, weigerde LUTHER aan dit opontbod te voldoen, zeggende, dat hij geene Regters kon erkennen, die te gelijk regter en partij waren. Ook wil-

wilde de Keurvorst FREDERIK hem geen verlof tot deze reize geven, verklarende, dat de zaak van LUTHER tot het Gerigtshof van *Duitschland* behoorde, en volgens de Kerkelijke wetten van dat Rijk moest afgedaan worden; ook ſchreef de Akademie van *Wittemberg* ten zijnen voordeele aan den Paus, denzelven van LUTHER's regtzinnigheid en zuivere zeden getuigenis gevende. na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

De Paus aan de vertoogen van den Keurvorst FREDERIK gehoor gevende, ontſloeg LUTHER van de verpligting om te *Rome* te komen, maar droeg het onderzoek en de beoordeeling van deszelfs zaak op aan den Kardinaal THOMAS DE PIO van *Gaëta*, daarom doorgaans de Kardinaal CAJETANUS genoemd. Hij had dezen als zijnen Gezant, (*Legatus a latere*,) naar *Duitschland* gezonden, om den Rijksdag te *Augsburg* bij te wonen, welke belegd was, om te handelen over den oorlog tegen de *Turken*, ook had hij in last, hetwelk LUTHER ontwaar was geworden, om de tienden in *Duitschland* voor den Paus op te halen. Daar CAJETANUS een *Dominikaan* en een vriend van TETZEL was, werd met regt deze ſtap van den Paus, om hem het oordeel over LUTHER's zaak op te dragen, als een onvoorzigtige ſtap aangemerkt, van welken men zich tot eene minnelijke afdoening der zaak niets goeds beloven kon. Geſprek van LUTHER met den Kardinaal CAJETANUS te Augsburg.

LUTHER werd dan, ingevolge dit beſluit van den Paus, naar *Augsburg* ontboden, om zich te verantwoorden, ſchoon hij, inderdaad, toen reeds te *Rome* veroordeeld was, waar van hij, op zijne terug-

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

reis te *Neurenberg*, tijding kreeg. Hij begaf zich in het begin der maand October 1518 naar *Augsburg*, vol moeds op reize, welke hij te voet aflei-de, nemende zijnen intrek bij de *Karmeliten*, en zich niet bij den Kardinaal vervoegende, voordat hij van den Keizer een vrijgeleide verkregen had. Dit, tegen den zin des Kardinaals verkregen hebbende, begaf hij zich bij denzelven. De Kardinaal deelde hem, op een' gezaghebbenden toon, twee Pausſelijke bevelen mede, voor eerst, dat hij tot inkeer komen en de dwalingen herroepen zou, die hij geleerd had: ten tweeden, dat hij zich in het vervolg van het uitgeven van ſchriften zou onthouden, welke de rust der Kerk konden ſtooren. LUTHER, die geheel de man niet was, om zich door willekeurig gezag en bedreigingen te laten affchrikken, gaf hier op ten antwoord, dat hij zich zelven van geene dwalingen bewust was, en begeerde, dat men hem daar van uit de Heilige Schrift overtuigen zou. Dit gaf aanleiding tot verder geſprek. De Kardinaal bragt tegen hem in, dat hij in zijne ſtellingen beweerd had, dat de verdienſten van CHRISTUS geen ſchat voor de Kerk waren, tegen eene Bulle van CLEMENS VI, in welke gezegd was, dat eene druppel bloeds van CHRISTUS genoeg was voor de zonden der wereld, en dat dus al het menigvuldig bloed, van CHRISTUS geſtort, eenen ſchat voor de Kerk uitmaakte, om dien te gebruiken, ten dienſte van menſchen, die boete en leedwezen over hunne zonden betoonden: voorts had hij geleerd omtrent de *Sacramenten*, dat daar bij het geloof noodzakelijk was, met vertrouwen,

wen, dat de zonden vergeven waren. De Kardinaal nam zeer kwalijk, dat LUTHER het gezag der Heil. Schrift boven het gezag der Kerk en des Pausſen ſtelde, en lachte, toen LUTHER zich op de Heilige Schrift beriep, in welke de Kardinaal geheel een vreemdeling was, hoewel hij, uit dit geval aanleiding genomen hebbende, zich vervolgens op het onderzoek der Heilige Schriften toegelegd, en zelfs verklaringen over dezelve geſchreven heeft, welke het ongenoegen zelfs van zijne partij meer dan éénſ verwekt hebben. Daar nu de Kardinaal van LUTHER alleen gehoorzaamheid eischte, zonder zich verder met hem te willen inlaten, en LUTHER ſtandvastig beweerde, dat hij niets tegen zijn geweten doen kon, ten zij hij van dwaling overtuigd werd, werd deze onderhandeling afgebroken. CAJETANUS poogde nog wel, door STAUPITS, LUTHER te overreden, om gehoorzaamheid te beloven, doch dewijl STAUPITS zelve erkende, dat hij in de kennis der Heilige Schrift tegen LUTHER niet beſtand was, werd er door hem niets uitgerigt, dan dat LUTHER in eenen heel beſcheidenen Brief aan den Kardinaal beloofde, van de *Aflaten* voortaan te zullen zwijgen, indien ook aan zijne partijen het ſtilzwijgen werd opgelegd. De Kardinaal verwaardigde dezen Brief met geen antwoord, waar op LUTHER *Augsburg* verliet en naar *Wittemberg* keerde, hebbende door eenen *Notaris* een *appel* openlijk op de markt laten aanplakken, waar mede hij zich van den Paus, die kwalijk onderrigt was, beriep op den Paus, die beter onderrigt zou worden.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

On-

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Onder weg kreeg LUTHER berigt van een *Breve* van den Paus, waar bij hij voor een' Ketter verklaard werd. Dus onverhoord te *Rome* veroordeeld te wezen, bragt hem in vuur. Hij noemde hetzelve een duivelsch ſtuk, niet van den Paus, maar van eenen booswicht afkomſtig. Een Brief van den Kardinaal CAJETANUS aan den Keurvorst FREDERIK, in welken hij denzelven, onder bedreigingen, aanſpoorde, om LUTHER te verlaten, als een' openbaren Ketter, deed eene verkeerde werking bij dien Vorst. LUTHER had hem ſchriftelijk om zijne beſcherming verzocht, en vond voorſpraak bij de Hooge School te *Wittemberg* en bij GEORGIUS SPALATINUS, Geheimſchrijver en Hofprediker van den Keurvorst. Deze ſchreef eenen Brief aan den Kardinaal, in welken hij denzelven heel kwalijk nam, dat hij in deze zaak enkel met gezag en geweld had willen handelen, de herroeping eiſchende van ſtellingen, welker onwaarheid niet bewezen was. LUTHER, hier door aangemoedigd, gaf een verhaal van het verhandelde in het licht, met bijgevoegde vrijmoedige aanmerkingen, waarin hij uitdrukkelijk ontkende, dat de Paus onfeilbaar was; en beriep zich voorts den 28ſten November op nieuw met een plegtig Protest van den Paus op eene vrije algemeene Kerkvergadering. Kort daar na verſcheen er eene *Bulle* van LEO X in het licht, welke alom werd afgekondigd, en welke behelsde, dat de *Aflaten* eene leer waren der Roomſche Kerk, die de Meesteresſe is van alle Kerken, welke dezelve ten dienſte uitdeelen kan niet alleen van levenden maar ook voor de dooden, die in het Va-

LUTHER beroept zich op eene vrije algemeene Kerkvergadering.

ge-

gevuurt zijn; deze leere gebood de Paus te prediken, onder bedreiging van den ban. na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Deze Bulle van den Paus omtrent de Aflaten bleef evenwel zonder uitwerking, door den dood van den Keizer MAXIMILIAAN I, welke ten dezen tijde voorviel. Gedurende de tusschenregering tot aan de verkiezing van KAREL V tot zijnen opvolger, was het Stadhouderschap des Rijks in handen van den Keurvorst FREDERIK van *Saksen*. Deze Vorst had zich nog wel niet openlijk voor LUTHER verklaard, maar hem nogtans zijne bescherming verleend tegen alle ondernemingen van geweld, en droeg ook nu, gedurende het Rijksstedehouderschap, zorg, dat hij niet onverhoord en zonder voorafgaand onderzoek veroordeeld werd. Ook had de Paus en zijn aanhang het zoo druk, met de verkiezing van eenen nieuwen Keizer, om dezelve naar hunnen zin te doen uitvallen, dat zij tijd noch gelegenheid hadden, om veel aan LUTHER of zijne ondernemingen te denken. Ook begon LUTHER, die tot hier toe met schroom gehandeld, en in verscheidene gelegenheden zich onderworpen getoond had, waar over hij in later tijd berouw toonde (*), meer gemoedigd en voor de vuist uit te komen, gelijk uit het vervolg der Geschiedenis blijken zal. Dood van Keizer MAXIMILIAAN I.

De Paus, die gaarn den Keurvorst FREDERIK te vriend wilde houden, zond aan denzelven, in het begin des jaars 1519, KAREL VAN MILTITZ, een' Onderhandelingen van MILTITZ.

Sak-

(*) Zie de voorrede voor zijne werken in het jaar 1545.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

met LUTHER.

Sakſisch Edelman, zijnen geheimkamerling en gunſteling, om hem eene gewijde *gouden Roos* over te brengen, als een bijzonder bewijs van 's Pausſen gunst. Aan dezen MILTITZ had de Paus te gelijk in last gegeven, om met LUTHER te handelen, en hem met goede woorden en beloften tot gehoorzaamheid over te halen, en dus, indien mogelijk, deze zaak tot een goed einde te brengen. MILTITZ, een geſlepen Hoveling, zich vergeefs bij den Keurvorst FREDERIK vervoegd hebbende, om dien te bewegen, dat hij LUTHER zou noodzaken, zijne gevoelens te herroepen, of hem zijne gunst en beſcherming te onttrekken, en daar uit beſpeurende, dat men in de zaak van LUTHER met geweld weinig zou vorderen, ſloeg eenen anderen weg in. In een geſprek te *Altenburg* in Januarij 1519 met LUTHER gehouden, erkende hij, dat het hatelijk en buitenſporig gedrag van TETZEL, met zijne Aflaatskramerij, aan LUTHER billijke redenen gegeven had, om zich daartegen te verzetten; alleen LUTHER had zich door zijne drift te ver laten vervoeren, en behoorde de gevolgen te bedenken, van eene algemeene ſcheuring, welke hier uit dreigde te ontſtaan; al hetwelk hij aandrong met de innemendſte en vleijendſte bede, om toch den vrede der Kerk te bewaren, waar bij hij niet verzuimde, LUTHER met lofſpraken te ſtreelen over zijn karakter, bekwaamheid en vermogens. Door deze zachte behandeling liet LUTHER, wiens vooroordeelen omtrent het gezag der *Roomſche* Kerk nog niet geheel waren uitgewischt, en die nog geene gedachten had, om eene Her-

Hervorming door te zetten, zich bewegen, om zijne belofte te herhalen, dat hij voortaan wilde zwijgen, indien ook aan zijne partijen het zwijgen werd opgelegd. Ook nam hij op zich, eenen nederigen en onderwerpelijken Brief aan den Paus te willen ſchrijven, gelijk hij inderdaad den 3den Maart van dat jaar deed. In dezen Brief betuigde LUTHER voor God en alle ſchepſelen, dat hij nooit de magt der Roomſche Kerk of van den Paus had willen, en ook nu nog niet wilde, betwisten of verminderen; dat hij die magt der Roomſche Kerk erkende, boven welke niets of niemand geſteld moest worden, in hemel of op aarde, behalve alleen de Heere JEZUS CHRISTUS. Hij verklaarde zich bereidvaardig, om in eenen rondgaanden Brief zijne vrienden te vermanen, om de bevelen der *Roomſche* Kerk te eerbiedigen en te gehoorzamen. Men ziet hier uit, hoe ver MILTITZ het met LUTHER gebragt had, met wien hij in datzelfde jaar 1519 nog een geſprek hield op het Kasteel *Liebenwerd*, en in het volgende jaar, den 12den October, te *Lichtenberg*. Ook ſchreef LEO zelve in het jaar 1519 eenen Brief aan LUTHER, in de vriendelijkſte en vreedzaamſte bewoordingen ingerigt, uit welken duidelijk blijkt, dat men toen te *Rome* eene verzoening met LUTHER als zeker en kort aanſtaande te gemoet zag. Ondertuſſchen blijkt het uit LUTHER's ſchriften duidelijk, dat hij, in dit alles, vele bezwaren van zijn geweten ondervond, hoe zeer hij zich wachtte van eigenlijk niets van zijne ſtellingen te herroepen, of omtrent den ſchandelijken handel der Aflaten eenigzins

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

na C. G. jaar 1517 tot 1552

zins te veranderen; ook maakte hij onderſcheid tuſſchen de *Roomſche* Kerk en het *Roomſche* Hof. Hoe het zij, indien men te *Rome* voorzigtig genoeg geweest was, om in deze onderwerping te berusten, misſchien ware de Hervorming van LUTHER in de beginſelen geſmoord, ten minſte deszelfs voortgang merkelijk geſtremd geworden. Maar, gelijk wij zien zullen, het geweldig dringen der vijanden van LUTHER en de hoogmoedige geest van het *Roomſche* Hof deden alle uitzigten van verzoening verdwijnen, en waren, door het beſtuur der Voorzienigheid, oorzaak, dat de ijver, om de Hervorming rustig door te zetten, meer en meer werd opgewekt.

Dood van TETZEL.

MILTITZ had den beruchten Aflaatskramer TETZEL naar *Altenburg* ontboden, om bij zijn geſprek met LUTHER tegenwoordig te zijn, maar deze ontſchuldigde zich, dat de reize voor hem niet veilig was, alzoo LUTHER bijkans geheel *Duitschland*, *Polen* en *Hongaryë* tegen hem in het harnas gejaagd had, zoodat hij nergens gerust leven kon. En inderdaad, deze onbeſchaamde Volksbedrieger werd thans, door den hoon en verachting, welke hij van beide de partijen ondervond, zoodanig getroffen, dat hij, door de wroegingen van zijn geweten, in vreesſelijke benaauwdheden geſtort werd, en in eene ſoort van wanhoop verviel, waar tegen LUTHER zelve hem door eenen aandoenlijken Brief poogde te vertroosten, doch vergeefs. Hartzeer en wanhoop maakten, door eene uitteerende ziekte, nog in datzelfde jaar een einde van zijn leven. Nog na zijnen dood werd zijne ſchande vereeuwigd door

eene

eene ſchilderij, in de Kerk van *Pirna* geplaatst, in welke hij afgebeeld wordt, zittende op eenen ezel en zijne Aflaten verkoopende. na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

LUTHER integendeel werd algemeen van velen toegejuicht. MILTITZ zelve bekende, dat hij, op zijne reize, de gezindheden der menſchen ondertastende, bevonden had, dat, waar er één zich voor den Paus verklaarde, zich drie voor LUTHER in de bres ſtelden. Welken verbazenden aftrek zijne ſchriften door geheel *Europa* hadden, hebben wij boven reeds gezien. ERASMUS verzekerde hem, in eenen Brief, van zijn goed gevoelen, alleen hem vermanende, om zijne drift te matigen; ook ſchreef die geleerde man aan den Keurvorst FREDERIK, dat hij toch niet moest dulden, dat een onſchuldige, die een leven leide CHRISTUS waardig, onder voorwendſel van Godsdienst, onverhoord, een ſlagtoffer mogt worden van de goddeloosheid van anderen. MATTH. SCHEINER, Biſchop van *Sedun*, eenige ſchriften van LUTHER gelezen hebbende, zeide: LUTHER, gij zijt inderdaad LUTHER! (of *louter*, zuiver, of *Lutteur*, een Kampvechter.) Dezelfde zeide van ECK: „ECK mag *disputeren*, zoo veel hij wil, LUTHER ſchrijft de waarheid." LUTHER van velen toegejuicht.

Eene der omſtandigheden, welke veel toebragten, om de zending van MILTITZ vruchteloos te doen afloopen, was een veel geruchtmakend Twistgeſchil in het jaar 1519 te *Leipzig* gehouden tuſschen ECK en CAROLOSTADIUS, waar in ook LUTHER betrokken werd, zijnde deze door ECK uitgedaagd. ANDREAS BODENSTEIN CAROLOSTADIUS, of van *Ca-* Geſprek te Leipzig.

na C. G. Jaar 1517 tot 1552.

relſtad, omdat hij uit die ſtad van *Frankenland* geboortig was, bekleedde reeds vóór LUTHER het Hoogleeraarſchap te *Wittemberg*, gelijk hij dan zelve LUTHER tot de waardigheid van *Doctor* bevorderd had; deze man had zich door zijne ſchriften een' ijverigen onderzoeker der waarheid betoond, en ſtemde met zijnen ambtgenoot LUTHER in de voornaamſte waarheden overeen, hebbende hij ook deszelfs ſtellingen tegen ECK verdedigd. ECK daagde thans CARELSTAD uit tot een twistgeding, en vervolgens LUTHER zelven, welke uitdaging aangenomen zijnde, begon men een geſprek, eerst tusſchen CAROLOSTADIUS en ECK, over den vrijen wil, niet in eenen Wijsgeerigen, maar in eenen Godgeleerden zin. CAROLOSTADIUS verdedigde zijn gevoelen, op eene zedige, deftige en welvoegelijke wijze, maar ECK ging met luid getier en geroep te werk; CAROLOSTADIUS beweerde, dat Gods genade alleen de oorzaak was van het goede in den mensch, en van des menſchen bekeering, waarbij de mensch geheel en volſtrekt van alle medewerking uitgeſloten was, zijnde de wil van den mensch in de Goddelijke genadewerking lijdelijk, evenwel zoo, dat die begaafd zij met eene vatbaarheid, niet alleen om het werk Gods te ontvangen, maar ook te voelen, en hetzelve te kunnen wederſtaan, en welke, ook de krachtdadige Goddelijke genade ontvangen hebbende, zelve werkzaam worde, waarin de mensch van een ſteen en blok verſchilt, en geen levenloos werktuig blijft. Dus werd alle voorafgaande kracht of voorbeding, alle vermogen, om door zich zelven de genade der bekee-

keering, die in het Euangelie wordt gepredikt en aangeboden, te kunnen aannemen, ontkend, en alle verdienſtelijkheid volſtrekt uitgeſloten. ECK daarentegen beweerde, dat God wel het goede werk *geheel* maar niet *geheellijk* werke, maar dat de vrije wil medewerke; zich dus met eene Schoolſche onderſcheiding behelpende en uitvlugt zoekende. Na een lang redetwisten, hetwelk dagelijks van den 25ſten Junij tot den 4den Julij herhaald werd, ſtemde ECK eindelijk alles toe, maar roemde te gelijk, dat hij CARELSTAD tot zijn gevoelen had overgehaald. na C. G. jaar 1517. tot 1532.

Vervolgens trad LUTHER op, en twistredende met ECK tien achtereenvolgende dagen over de Aflaten, over het Vagevuur en den toeſtand der zielen in hetzelve, maar voornamelijk over het gezag en de eerstheid van den Paus, en of hij zijne magt bezit, volgens Goddelijk regt, hetwelk ECK ſtaande hield, of volgens menſchelijk regt, hetwelk LUTHER beweerde. Waar op de boert van GEORGE, (of JORIS,) Hertog van *Sakſen*, doelde, als hij over tafel zittende met LUTHER en ECK, hen bij de hand vattende, zeide: „ of het volgens Goddelijk of „ menſchelijk regt is, de Paus is Paus en de Paus „ blijft Paus." Den 14den Julij twistte CARELSTAD weder met ECK, doch den volgenden dag nam het geſprek een einde. De zaak zelve bleef ondertuſſchen onbeſlist, maar werd ter beſlisſing voorgeſteld aan de Hoogeſcholen van *Erfurt* en *Parys*, van welke de eerſte weigerde haar gevoelen te zeggen, omdat JOAN LANGUS, Vikaris der Augustijner Orde;

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

LUTHER begunſtigde. Die van *Parys* gaf haar oordeel eerst in het jaar 1521, hetwelk toen door PHILIPPUS MELANCHTHON mannelijk wederlegd werd (*).

Dus eindigde dit geſprek, gelijk zoo vele in Godgeleerde zaken gehouden, vruchteloos, en gaf alleen gelegenheid tot verdere twiſtſchriften; de handelingen van hetzelve door de wederzijdſche partijen uitgegeven, waren in alles niet eenſtemmig; de meeſte Toehoorders bleven insgelijks bij hunne gevoelens, JORIS, Hertog van *Sakſen*, en HIERONYMUS, Biſchop van *Brandenburg*, werden zelfs van dien tijd jegens LUTHER ongenegener; evenwel ſchijnt MELANCHTHON de kracht der waarheid gevoeld te hebben, gelijk uit zijnen Brief aan OECOLAMPADIUS kan blijken. Eens ſprak hij tuſſchen beide, maar ECK beet hem toe: „Zwijg, PHILIPPUS, en bemoei u met uwe ſtudien, zonder mij in de war te helpen." Men moet hier ook niet voorbijgaan, dat JO. POLYANDER, die ECK in dit geſprek als Schrijver, (*Amanuenſis*,) ten dienſte geweest was, na het eindigen van het geding, ECK verlatende, LUTHER gevolgd is, en dat hij naderhand in *Pruiſſen* het Euangelie verkondigd heeft.

MELANCHTHON.

PHILIPPUS MELANCHTHON, wiens naam hier het eerst in de Kerkgeſchiedenis der Hervorming voorkomt,

(*) MELANCHTHON, die nog jong was, en dit geſprek bijwoonde, heeft hetzelve beſchreven in eenen Brief aan JO. OECOLAMPADIUS bij GERDES *Monum. T.* I. *Hiſt. Ev. Ren. p.* 203. onder anderen zegt hij: *His autoribus primum didici, quid ſit, quod veteres σοφιζεσθαι dixerunt.*

komt, in welke die naam vervolgens zoo vermaard is geworden, was in den *Nederpaltz* geboren, in het jaar 1497, en had zijne Letteroefeningen voltooid op de Hoogeſcholen van *Heidelberg* en *Tubingen*. Zijn eigenlijke naam was SCHWARTZERDE, welken CAPNIO of REUCHLIN, naar de gewoonte van die tijden, in den *Griekſchen* naam MELANCHTHON overbragt. Hij was een nabeſtaande van dezen vermaarden REUCHLIN, en maakte zoo groote en ſpoedige voortgangen in de Wetenſchappen, dat hij reeds in zijn 18de jaar te *Tubingen* de Rederijkkunst openlijk onderwees, en VIRGILIUS, TERENTIUS en andere Schrijvers verklaarde, hij werd door den Keurvorst FREDERIK in het jaar 1518 naar *Wittemberg* als Hoogleeraar in de Griekſche Taal beroepen, in den ouderdom van 22 jaren. Zijne geleerdheid had zoo grooten roem, dat ERASMUS in dat jaar reeds aan OECOLAMPADIUS ſchreef: „Deze jongeling zal eens ERASMUS geheel verduiſteren." LUTHER ontving hem met het grootſte genoegen, en hij werd ras deszelfs grootſte vriend. Door zijne verdienſten omtrent de Wetenſchappen, en het zuiveren der Wijsbegeerte van alle Schoolſche niets afdoende ſpitsvinnigheden, als ook door zijne dienſten omtrent de Hervorming, verwierf hij zich den eernaam van den *gemeenen Leermeester* van *Duitschland*. Hij was zeer zacht van aard, geneigd tot liefde en vrede, en wenschte vurig, dat de Hervorming mogt te wege gebragt worden, zonder ſcheuring te veroorzaken. Deze geest van zachtheid was juist geſchikt, om LUTHERS hevige drif-

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

ten te matigen, hoewel hij MELANCHTHON ſomtijds vreesachtig maakte, en meer deed toegeven, dan wel nuttig was voor de goede zaak, welke hij voorſtond. De kracht der waarheid evenwel was in ſtaat, om hem, als het noodig was, in eenen held te veranderen, en alle gevaren moedig onder de oogen te doen zien en het hoofd te bieden.

De Bohemers ſchrijven aan LUTHER.

In het mondgeſprek te *Leipzig* waren de *Bohemers* meermalen genoemd, terwijl ECK LUTHER voor eenen *Husſiet* en *Bohemer* uitmaakte; waar op LUTHER had aangemerkt, dat er onder de leerartikelen van JOAN HUS en de *Bohemers* zekerlijk zeer vele Christelijke en Euangeliſche waren, welke de algemeene Kerk niet kon veroordeelen. De *Bohemers* hier van en in het gemeen van LUTHERS onderneming tegen de *Aflaten* berigt zijnde, door eenigen hunner, die bij het mondgeſprek waren tegenwoordig geweest, ſchreven op den 16 of 17den Julij uit *Praag* eenen Brief aan LUTHER, hem daar bij vermanende tot ſtandvastigheid en lijdzaamheid, maar ook om zijn werk met omzigtigheid te voltooijen, tevens te kennen gevende, dat zij zijne leere voor eene zuivere leere hielden, „ In *Bohemen*," ſchreven zij, „ zijn „ zeer vele Geloovigen en Godegeliefden, die u „ nacht en dag met hunne gebeden bijſtaan. Ver„ laat ſlechts u zelven niet. . . . De *Antichriſt* „ heeft duizende wijzen om te beſchadigen, en legt „ lagen, om in het duiſter zijne pijlen te ſchieten „ tegen de opregten van harte." Verders: „ Het „ geen JOANNES HUS voor dezen in *Bohemen* was, „ zijt gij MARTEN thans in *Sakſen*. Wat is u dus

„ noo-

„ noodig? Waak en zijt ſterk in den Heere, en „ wees op uwe hoede voor de menſchen." LUTHER gaf ook nog in het jaar 1519 eene Kerkrede door hem gehouden, *over het Avondmaal*, uit, in welke hij zeide, dat het hem aangenaam zou zijn, en dat hij wenschte, dat de Kerk door eene algemeene Kerkvergadering mogt vaſtſtellen, dat het Sacrament des Avondmaals onder de beide gedaanten van brood en wijn aan het volk zoo wel als aan de Prieſters werd uitgedeeld, over welke Kerkreden hem nieuwe moeite van velen aangedaan en hij beſchuldigd werd, het met de *Bohemers* eens te wezen. Hij ſchreef nog in dat jaar zijne verklaring van de Pſalmen en zijne uitlegging van PAULUS Brief aan de *Galaten*. na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Op den 28ſten Junij 1519 was, in plaats van den overledenen Keizer MAXIMILIAAN I, tot Keizer van het *Dultſche* Rijk verkozen deszelfs Kleinzoon KAREL, onder de Keizers *de vijfde* van dien naam, met eenparige ſtemmen; de Koning van *Frankryk*, FRANCOIS I, had insgelijks naar de Keizerlijke waardigheid gedongen, maar vergeefs, niettegenſtaande hij den Paus LEO X tot zijnen begunſtiger en voorſpraak had. Als nu ECK, na het mondgeſprek te *Leipzig*, woedende van ſpijt, omdat hij de kracht der redenen van CARELSTAD en LUTHER niet had kunnen wederſtaan, zich naar *Rome* had begeven, om daar, gelijk hij openlijk dreigde, den val van LUTHER te bewerken, vond deze laatstgemelde geraden, ten einde de gevolgen hier van, daar hij des Pausſen ban te gemoet zag, voor te komen, eenen Brief aan LUTHER ſchrijft aan Keizer KAREL V.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

den nieuwen Keizer te ſchrijven, en deszelfs beſcherming te verzoeken, opdat hij niet onverhoord zou veroordeeld worden. Dezen Brief, vol vrijmoedigheid en vertrouwen op zijne goede zaak, ſchreef LUTHER den 15den Januarij 1520 (*). In dezen Brief ſchrijft LUTHER, „ dat hij *eenige Boekjes* geſchreven hebbende, in welke hij de waarheid van het Euangelie heeft trachten bekend te maken, en bijgeloovige meeningen der menſchelijke overlevering te keer te gaan, deswegens nu al bijna drie jaren haat en vervolging heeft moeten dulden, niettegenſtaande hij van zijne zijde ſtilzwijgen en billijke voorwaarden van vrede aangeboden en begeerd had, dat men hem beter zou onderwijzen, maar dat men een hoofddoel had, hem te gelijk met het geheele Euangelie uit te roeijen."

„ Na alles vruchteloos beproefd te hebben," vervolgt LUTHER, in dezen Brief, „ heb ik eindelijk gedacht, naar het voorbeeld van den Heiligen ATHANASIUS, tot Uwe Keizerlijke Majeſteit de toevlugt te nemen, of het den Heere behaagde, door haar zijne zaak nabij te zijn. Weshalve ik, Uwe Doorluchtige Majeſteit, ô KAREL, Overſte van de Koningen der aarde, ootmoedig te voet valle en ſmeeke: dat zij gelieve, niet mij, maar de zaak der waarheid zelve, om welke het U gegeven is, het zwaard te dragen, tot ſtraffe der boozen en lof der goe-

(*) Deze Brief is uitgegeven in het Latijn door J. BRANDT zoon van GERARD; en elders, ook in GERDES *Hiſt. Ev. Renov. T.* II. *Monum. p.* 3.

goeden, onder de ſchaduwe uwer vleugelen te nemen, en mij daar niet langer noch meer te beſchermen, tot dat ik rekenſchap gegeven en overwonnen heb of overwonnen zal zijn. Ik wil niet verdedigd worden, indien ik bevonden worde goddeloos of een ketter te zijn. Een ding verzoek ik, dat, het zij de waarheid, het zij de onwaarheid, niet onverhoord of onverwezen veroordeeld worde enz." na C G. jaar 1517. tot 1552.

LUTHER ſchreef ook aan andere Vorsten en Staten van het *Duitſche* Rijk; en meermalen aan GEORGIUS SPALATINUS, Hofprediker en Geheimſchrijver van den Keurvorst FREDERIK, die zijne zaak in het geheim maar naderhand openlijk begunſtigde, en de leere der Hervorming heeft aangenomen.

LUTHER ſchreef in dit jaar zijne verhandeling: *over de Chriſtelijke Vrijheid*, in welk werk hij de regtvaardigmaking alleen door het geloof bewijst, waar uit van zelve alle goede werken voortvloeijen, en waar door dus alle Christenen Priesters en Pauſen zijn, nogtans zonder benadeeling der Kerkelijke orde en magt, aan welke en aan de Inſtellingen een Christen zich door het geloof vrijwillig onderwerpt, maar niet om daar door de zaligheid te verkrijgen. Op het einde van het Boek leert hij, dat wanneer men van het geloof zwijgt, en alleen de inzettingen der menſchen predikt, men door de verderfelijke, goddelooze, zieldoodende overleveringen der Pauſen en meeningen der Godgeleerden, den *Antichriſt* kan kennen. Dit Boek zond LUTHER, met eenen bijgevoegden Brief, aan den Paus, in welken hij zijn ontwerp en bedoeling duidelijk ontvouwt, zijnen LUTHER ſchrijft aan den Paus.

na C. G Jaar 1517. tot 1552.

ſcherpen ſtijl verſchoont, en aan ECK en den Kardinaal CAJETANUS de ſchuld geeft, dat deze twisten zoo hoog geloopen zijn; hij beklaagt den Paus, die te *Rome als een lam onder de wolven* verkeerde, welk *Rome* onwaardig was, om van hem of goede mannen zijns gelijken beſtuurd te worden. Hij verzocht hem, dat hij zijne tegenſtrevers betoome, dat zij niet geweldig tegen hem te werk gaan; dat hij (LUTHER) niet moge gedwongen worden zijne ſchriften te herroepen, en belet, om de ſchrift naar zijne overtuiging uit te leggen; dat hij op deze voorwaarde alles doen wilde, om alle twisten te mijden, maar zoo men voortging met ſchelden en tieren, dat hij zijne zaak niet zou verlaten. Nu ſtond het in de magt van den Paus, indien hij de beide partijen het ſtilzwijgen wilde opleggen; hij vermaande den Paus, zich voor vleijers te wachten, en zijn ſchrijven gunſtig op te nemen, daar hij hem als een waar vriend vrijmoedig de waarheid geſchreven had enz.

Keizer KAREL beantwoordde den Brief van LUTHER niet, en de Paus, gelijk wij zoo zien zullen, beantwoordde ze met eene veroordeelende Bulle. De Godgeleerden van *Leuven* en *Keulen* veroordeelden ten dezen tijde ook eenige werken van LUTHER als kettersch, en waardig, om verbrand te worden, waar tegen hij zich mannelijk verdedigde; zekere THOMAS RHADIN, uit de Orde der Predikheeren, gaf eene Redevoering uit aan de Vorsten en Volken van *Duitschland*, tegen LUTHER, op welke MELANCHTHON met waardigheid antwoordde in eene dergelijke Redevoering, voor LUTHER.

Wan-

Wanneer het gerucht, dat men eerlang eene veroordeelende Bulle van den Paus te wachten had, in *Duitschland* vernomen werd, en dat LUTHER bedacht was om de wijk naar *Bohemen* te nemen, boden verſcheidene Duitſche Ridders, als SYLVESTER VAN SCHAUENBURG, ULRICH VAN HUTTEN, en de beroemde FRANS VAN SIKKINGEN, hem hunne beſcherming en een veilig verblijf op hunne Sloten of Kastelen aan; en nu verſcheen deze Bulle den 15den Junij 1520, in welke de Paus LUTHER en zijns gelijken veroordeelt en vervloekt, en zijne leer, welke de Paus in 41 ſtellingen bevatte, die uit LUTHER's ſchriften getrokken waren, veroordeelt, voorts alle deszelfs ſchriften ten vure verwijzende, en hem zelven indagende, om binnen 60 dagen te herroepen, onder ſtraffe van den ban (*).

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Bulle van den Paus tegen LUTHER.

Elk verwonderde zich over dezen ſtap van den Paus, daar toch de onderhandelingen van MILTITZ met LUTHER nog niet waren afgeloopen, en men van hem zelven dacht, dat hij LUTHER niet geheel ongenegen was. Men kon dus niet anders denken, of ECK en anderen hadden den Paus door hun aanhouden daar toe overgehaald, te meer, daar niet alleen buitenlandſche Prelaten en Hooge Scholen, maar voornamelijk de Monniken te *Rome* hem onophoudelijk lastig vielen en daar door zijne vermaken te zeer ſtoorden. Verſtandige Roomschgezinden erkennen ook, dat de Paus in dezen zeer onvoor-

(*) Men vindt deze Bulle in het werk van GERDES *T.* I. *Monum. pag.* 129.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552

voorzigtig te werk gegaan, en gelijk men zegt, olie in het vuur geſtort hebbe. ERASMUS ſchreef in eenen Brief aan PEUTINGER: „ dat men in „ deze Bulle die zachtzinnigheid miste, waardig „ den genen, die de plaats van den zachtmoedigen „ CHRISTUS op aarde vervong, waardig den vreed„ zamen imborst van LEO, waarom men ze niet „ aan hem, maar aan vleijers en opſtookers toe„ ſchreef."

Zoodra de Bulle in *Duitschland* werd overgebragt, werden de ſchriften van LUTHER te *Leuven*, *Luik* en *Keulen* openlijk verbrand, maar te *Leipzig* werd ECK, die de Bulle zelve overbragt, met de Bulle uitgelagchen; ook werd ze te *Bamberg* niet toegelaten, en te *Erfurt* werd het aanplakken der Bulle verboden door den Rector der Akademie, met last, dat men dezelve, zoo men ze aangeplakt zag, affcheuren en zich tegen de vijanden van LUTHER op allerlei wijze verzetten zou. Te *Mentz* werd zij door ULRICH VAN HUTTEN niet zonder groote ſchande van den Paus wederlegd. Zelfs te *Weenen* werd de uitvoering der Bulle geſchorst, tot dat Keizer KAREL V eerst in het jaar 1521 aan de Hooge School aldaar uitdrukkelijk gebood, de Bulle te gehoorzamen en de ſchriften van LUTHER te doen verbranden.

LUTHER verbrandt de Pauſelijke Bulle en ſcheidt zich openlijk van

Zoo ras de Pausſelijke Bul tot LUTHER's kennis gekomen was, oordeelde hij het hoog tijd, om zich van de *Roomſche* Kerk openlijk en plegtig af te ſcheiden, ten einde eenen dadelijken ban bij eene Bulle, die men op deze eerſte verwachten moest, vruch-

vruchteloos te maken, en eer hij door geweld uit de gemeenſchap dezer Kerk werd uitgedreven; hij ſchreef aan SPALATINUS den 13den October, dat hij zich nu geheel vrij en van alle betrekking tot de Roomſche Kerk ontſlagen rekende, als zijnde thans volkomen zeker, dat de Paus de Antichrist en de Stoel des Satans openbaar was geworden; openlijk beriep hij zich op eene vrije algemeene Kerkvergadering, en vermaande den Keizer en de Rijksvorsten, om de dwingelandij tegen te ſtaan en de Bulle niet te laten afkondigen, tot dat hij wettig verhoord en geoordeeld ware. Tevens beſloot hij, aan zijne ſcheiding van de *Roomſche* Kerk openlijk en ſtatelijk gezag bij te zetten, ten dien einde liet hij den 10den December 1520 buiten de poort te *Wittemberg* eenen houtſtapel oprigten, en daar wierp hij, in tegenwoordigheid der ſtuderende jeugd en van eene groote menigte volks van allerlei ſtaat en rang, de Bulle tegen hem uitgegeven, als mede de Beſluiten, (*Decretalen*,) en Regels tot 's Pauſen oppermagt betrekkelijk, in het vuur. Door dit bedrijf verklaarde hij voor al de wereld, dat hij niet langer een onderdaan was van den *Roomſchen* Paus, en dat, ingevolge hier van, het banvonnis, hetwelk hij dagelijks uit *Rome* verwachtte, geheel overtollig en van geene beteekenis was (*). — Echter ſcheidde zich LUTHER hier mede niet van de *Kerk*, maar alleen van de *Roomſche* Kerk, voor zoo ver hij dezelve als

na C. G. jaar 1517. tot 1552.

de Roomſche Kerk

(*) Deze is eene aanmerking van MOSH. *Kerk. Geſch.* VI *Deel*, *Bladz.* 80.

na C. G. Jaar 1517 tot 1552.

als *afvallig* van het geloof aanmerkte; gelijk hij zich dan ook aan het oordeel der algemeene Kerk onderwierp, indien hetzelve door eene vrije wettige Kerkvergadering werd uitgebragt.

LUTHER's beeldtenis verbrand.

LUTHER werd door de behandeling, welke men hem aandeed, ſteeds meer en meer van de Roomſche Kerk en van den Paus vervreemd. Niet alleen verbrandde men, gelijk gezegd is, zijne Boeken, maar ook zijne Beeldtenis van papier, te *Rome*, *Leuven*, *Keulen* en *Mentz*. „ Mijne beeldtenis," ſchrijft LUTHER zelve in eenen Brief van den 14den Januarij 1521 aan SPALATINUS, „ is driemaal verbrand, te *Leuven*, *Keulen* en *Mentz*, met groote verachting, maar ook met gevaar der genen, die ze verbrandden." Van het gebeurde te *Rome* moet hij toen nog niet geweten hebben. Te *Leuven* was een verbazende toeloop, om Boeken tot den brandſtapel aan te brengen, van Studenten en anderen, doch zij bragten geene Boeken van LUTHER, maar boekjes, die bij de Monniken gebruikt werden, van welken een grooter getal verbrandden, dan van werken van LUTHER.

LUTHER ſchrijft zijn werk over de Babijlon. Ballingſchap.

Deze zat ondertusſchen niet ſtil, maar ſchreef zijn bekend werk *over de Babijloniſche Ballingſchap*, in hetwelk hij, als 't ware, aan de *Roomſche* Kerk openbaarlijk den oorlog aankondigt; hij wenschte, zegt hij in hetzelve, dat alle zijne voorgaande ſchriften over de *Aflaten* verbrand waren, en in derzelver plaats enkel deze ſtelling aangenomen werd: *De Aflaten zijn booze ſtukken der vleijers van Rome*; ook dat die ſchriften verbrand waren, in welke hij be-

beweerd had, dat het Pausdom niet op Goddelijk regt ſteunde, maar echter nog toegegeven, dat het een menſchelijk regt had; nu wilde hij in de plaats geſteld hebben: *Het Pausdom is het ſterk jagen van den Roomſchen* NIMROD. Voorts teekent hij in dit werk de voornaamſte dwalingen der *Roomſche* Kerk met levendige kleuren. Hij verwerpt de zeven Sacramenten, en ſtelt er ſlechts drie, Avondmaal, Boete en Doop. Hij beklaagt zich, dat in het Avondmaal de Beker aan de Leeken ontnomen is; dat men de *Transſubſtantiatie* had ingevoerd, en de *Mis* vierde als eene heiligende offerande enz. LUTHER ſchreef dit werk in eenen ſcherpen en hevigen ſtijl, zijne drift was in hetzelve zoo groot, dat hij zich daar door zelfs liet vervoeren, om de goddelijkheid en het gezag van den Brief van den Apostel JACOBUS te verwerpen, en dien Brief *een' Brief van ſtroo* te noemen, omdat hij namelijk minder ſcheen te ſtrooken met de leer van de Regtvaardigmaking alleen door het geloof. Ook klaagden reeds toen over LUTHER's bitterheid in het ſchrijven meer lieden, die anders zijne zaak niet ongenegen waren. ERASMUS zeide tegen den Keurvorst FREDERIK: dat LUTHER's leere waar was, maar dat hij in hem een weinig meer gematigdheids wenschte. Merkwaardig is ook het gezegde van dien zelfden ERASMUS te dier gelegenheid: „ Dat LUTHER twee groote misdaden had begaan, dat hij de kroon van den Paus en de buiken der Monniken had aangetast, waarom het geen wonder was, dat het geheele Pausſelijke Rijk tegen hem opkwam." Wat voorts

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

LU-

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

LUTHER's hevigheid betreft, daaromtrent zullen wij hier ſlechts nog aanmerken, dat LUTHER zelve beleed, dat hij heviger was, dan wel behoorde, maar dat hij te doen had met lasteraars tegen de Euangelie-waarheid, met wolven, met lieden, die hem onverhoord veroordeeld hadden, die met de vuilſte ſcheld- en ſmaadredenen tegen hem en tegen Gods woord uitvoeren. Ook ſchreef hij aan WOLFGANG CAPITO, Hofprediker van den Aartsbisſchop van *Mentz*, die hem verzocht, dat hij zich wat matigen zou, „dat het Euangelie niet bevorderd werd, wanneer men de Grooten verſchoont en hunne gebreken bedekt. Zulks is vleijerij en menſchenvrees, ja verloochening der Christelijke waarheid. De geest van het Christendom handelt openhartig, regt voor de vuist, ziet de zaken, zoo als zij zijn, en legt dezelve in hare gedaante vrijmoedig aan den dag. Zelfs Heidenen berispen de genen, die de gebreken van hunne vrienden verheelen. De geest der waarheid beſtraft en vleit niet, waar voor wij het voorbeeld van CHRISTUS hebben. Alles moet ontdekt en omvergeworpen worden, wat de waarheid bedekt, opdat zij vrij, openlijk en zuiver, aan allen zich vertoonen kunne. Met de ernſtige berisping van het kwaad kan de liefde toch beſtaan. Hoe ſcherp beſtrafte CHRISTUS zijn volk, en echter wenschte hij het, gelijk eene hen hare kiekens, onder de vleugelen zijner liefde te verzamelen enz." (*)

De Paus

Daar LUTHER dus ver af was, om, in gehoorzaam-

(*) SCHULTET. *Annal. ad a.* 1521, 1522.

zaamheid aan de eerſte Bulle van den Paus, zich naar *Rome* te begeven, en daar, het geen hij geleerd en geſchreven had, te herroepen, volgde eindelijk op den 4den Januarij 1521 de tweede Bulle van den Paus, met welke deze LUTHER met zijne aanhangers in den ban deed, hen vervloekende en allen, die hen zouden begunſtigen en beſchermen, ook alle plaatſen, in welke ketterij ontdekt mogt worden, onder verbod van Godsdienſtoefening brengende. Weinig echter werkte deze Bulle uit, zij werd in *Sakſen*, zoo veel men weet, nergens afgekondigd. na C. G. Jaar 1517. tot 1552. doet LUTHER in den Ban.

Van nu af aan was de ſcheuring openlijk en onherſtelbaar gevestigd; de leere, welke LUTHER met mond en pen voorſtond, vond in en buiten *Duitschland* bij velen ingang. Geleerde en godvruchtige lieden erkenden derzelver waarheid, en het volk over het algemeen juichte met blijdſchap het verbreken van het ondragelijk geworden juk der Geeſtelijkheid toe; een groot getal van de mindere Geeſtelijkheid verheugde zich insgelijks over het opgaande licht; alleen niemand van de hoogere Geeſtelijkheid had tot hier toe moeds genoeg, om zich openlijk ten voordeele der Hervorming te verklaren, uitgezonderd, zoo veel men weet, JOANNES THURZO, Biſſchop van *Breslau* in *Silezië*, gelijk blijkt uit de Brieven, door LUTHER en MELANCHTHON aan hem geſchreven (*), welke deze Biſſchop echter niet ontvangen zal hebben, zijnde hij reeds in dit zelfde jaar Uitbreiding der leere van LUTHER.

(*) Zij ſtaan ook in GERDES *Hiſt. Evang. Renov. T.* II. *pag.* 6-8.

na C. G. Jaar 1517 tot 1552.

jaar in de maand Augustus overleden. Tot hier toe had ook nog geen Vorst of Prins zich voor LUTHER verklaard, zelfs FREDERIK *de Wijze*, Keurvorst van *Sakſen*, niet openlijk, hoewel LUTHER door hem in alle opzigten beſchermd werd.

LUTHER verſchijnt op den Rijksdag te Worms.

LUTHER echter, ondersteund door zijnen moed en vertrouwen op God, bleef in zijnen ijver voor de waarheid volharden, gelijk hij ook eerlang gelegenheid had, om dezelve openlijk voor den Keizer en de Vorsten van *Duitschland* te verdedigen, op de Rijksvergadering, welke Keizer KAREL V. te *Worms* in het jaar 1521 bijeen had doen komen. De Keurvorst van *Sakſen*, van des Keizers voornemen verwittigd, om LUTHER voor deze vergadering te ontbieden, liet aan LUTHER door SPALATINUS afvragen: wat hij doen zou, indien hij voor de Rijksvergadering ontboden werd? waar op LUTHER aan SPALATINUS ſchreef: dat hij komen, en dat hij des Keizers opontbod, als eene Goddelijke roeping, zou aanmerken, doch indien hem geweld werd aangedaan, zou hij zijne zaak Gode aanbevelen, die de drie jongelingen in den vuuroven bewaard heeft; en indien God hem niet geliefde te bewaren, zijn leven was eene kleinigheid, vergeleken met hetgeen CHRISTUS geleden heeft.

De Paus zocht wel, op alle mogelijke wijze, te verhinderen, dat LUTHER op den Rijksdag niet verhoord mogt worden, dewijl hij denzelven reeds veroordeeld had, en er dus zijne eer en gezag aan ſcheen gelegen te zijn, dat hij geen nieuw onderzoek voor eene vergadering van Leeken duldde. Hij had

had twee Kardinalen afgevaardigd, om in zijn' naam op den Rijksdag tegenwoordig te zijn, MARINUS CARACCIOLUS een' *Napolitaan*, en HIERONYMUS ALEANDER, die voorheen Geheimſchrijver geweest was van CESAR BORGIA, een' man, volgens LUTHER, van een' ſlechten imborst en leven. Deze laatſte, vergeefs gepoogd hebbende, den Keurvorst FREDERIK tegen LUTHER op te hitſen, hield in de Rijksvergadering zelve eene redevoering, in welke hij aan LUTHER zoo vele en zoo groote dwalingen te last leide, dat zij met den dood van honderdduizend Ketters verdienden geſtraft te worden; hij drong aan, dat men LUTHER, als een' door den Paus veroordeelden Ketter, moest behandelen, en hem niet voor de vergadering toelaten, vooral niet met een vrijgeleide. na C. G. jaar 1517. tot 1558.

Deze tegenkanting van den Kardinaal ALEANDER was evenwel te vergeefs, alzoo de Keurvorst van *Sakſen*, aan wien Keizer KAREL zijne verkiezing tot het Keizerrijk voornamelijk te danken had, aandrong, dat men, volgens de Duitſche regten en gewoonten, niemand onverhoord kon veroordeelen, of eenig vonnis tegen hem voltrekken, zonder hem gehoord te hebben. LUTHER werd dan gedagvaard door eenen Brief van den Keizer, van den 6den Maart, om binnen XXI dagen zich voor de Rijksvergadering te ſtellen, en hem tevens een Brief van vrijgeleide toegezonden, om veilig te mogen komen en gaan (*). LU-

(*) GERDES *Hiſt. Euang. Renov. T.* II. *Monum. pag.* 32, 33.

na C. G. Jaar 1517 tot 1552

LUTHER begaf zich, zonder vertoeven, op reis naar *Worms*, zijnde verzeld van twee zijner vrienden JODOCUS of JUSTUS JONAS en NICOLAUS AMSDORF, behalve den Regtsgeleerden HIERONYMUS SCHURF, dien hij als zijnen Advokaat wilde gebruiken; een Rijksbode STURM geleidde hem, in naam des Keizers, tot zijne veiligheid. De vrienden van LUTHER waren niet zonder bekommering voor hem, en wendden alle moeite aan, om hem van deze reize af te manen. Men zeide hem, dat hij reeds door den Keizer veroordeeld was; onderweg ontving hij nog vele Brieven, met waarschuwingen, dat men hem, als een' Ketter, geen woord houden en het vrijgeleide hem niet baten zoude, men herinnerde hem het voorbeeld van JOANNES HUS, en SAVANAROLA; FRANS VAN SIKKINGEN liet hem door MARTINUS BUCERUS zijn Slot *Ebernburg* aanbieden, alwaar hij veiliger zou zijn, om zijne zaak te verdedigen, dan in het gewoel der Rijksvergadering. Maar LUTHER bleef onbezweken en onbevreesd bij zijn voornemen, te kennen gevende: „ dat hij naar *Worms* zou gaan, al waren daar zoo vele duivels, als pannen op de daken der huizen." Dus kwam hij den 16den April te *Worms* aan.

Reeds den volgenden dag, den 17den April 1521, werd hij door den Rijksmaarschalk PAPPENHEIM, voorgegaan door den Rijksbode STURM, in de vergadering ingeleid; alwaar hem JOAN ECK, Officiaal van *Trier*, (te onderscheiden van den beruchten ECK, zijnen vijand,) op last van den Keizer twee vragen voorstelde. Voor eerst: of hij die Boeken voor

voor de zijne erkende, welke onder zijnen naam waren uitgegeven? Ten tweede: of hij, hetgeen in dezelve als dwaling veroordeeld was, wilde herroepen? dan of hij alles op zich nam te verdedigen? LUTHER's Advocaat verzocht daar op, dat men vooraf de titels der Boeken zou oplezen, welke men bedoelde. Dit geſchied zijnde, zeide LUTHER, dat hij deze ſchriften voor de zijne erkende, ten ware er door iemand iets mogt bijgevoegd of in veranderd zijn, hetwelk hij niet voor het zijne zou kunnen overnemen; maar met betrekking tot de tweede vraag, verzocht hij, wegens het gewigt der zake, en om niet overijld te handelen, tijd van beraad. Na eenige bedenking werd hem een dag uitſtel gegeven, en hem gelast, om den volgenden dag zich niet in geſchrift, maar mondeling, te verklaren. na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Des anderen daags op het geſtelde uur verſchenen zijnde, werd hem de vraag herhaald: of hij, het geen hij geſchreven had, verdedigen of herroepen wilde? Nu ſprak LUTHER vrijmoedig en zedig, twee uren lang: hij maakte onderſcheid tusſchen zijne ſchriften; ſommige behelsden alleen leeringen van het geloof en godzaligheid, aan welke zijne vijanden zelve een goed getuigenis gaven, deze behoefde hij zeker niet te herroepen; andere waren door hem geſchreven tegen het Pausſchap en de leere van *Rome*, deze mogt en kon hij niet herroepen, dewijl hij daardoor de Geestelijke Tijrannij zou bevestigen; eindelijk had hij eenige ſchriften tegen bijzondere lieden geſchreven, in welke hij bekende, dat hij ſomtijds eene te ſcherpe pen gevoerd

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

had; doch ook in deze ſchriften kon hij niets herroepen, wat de zaak zelve betrof. Evenwel wilde hij hier mede niet te kennen geven, dat hij zich zelven voor onfeilbaar hield; zijne meening was, dat hij niets kon herroepen, ten zij men hem uit de Heilige Schrift of met krachtige redenen overtuigde, dat hij in het een of ander gedwaald had. Na nog eenige over en wederſpraak, ſcheidde de vergadering.

Vervolgens had de Biſſchop van *Trier* met LUTHER afzonderlijk eenige onderhandelingen, doch zonder andere vrucht, dan dat LUTHER vast bij zijne zaak volhardde, en even gelijk vele Vorsten door LUTHERS moed en ſtandvastigheid getroffen waren, zoo was de Keurvorst van *Trier* zoo ver door hem gebragt, dat deze ten laatſte in een afzonderlijk geſprek aan LUTHER vraagde: op welke wijze men dezen moeijelijken twist zou kunnen ten einde brengen? Waar op LUTHER hem den raad van GAMALIEL, (*Hand.* V.) herinnerde, en vermaande, om zich niet tegen God te verzetten. De Biſſchop gaf hem toen vriendelijk zijn affcheid, met verzekering, dat hij zorg zou dragen, dat hij volgens zijn vrijgeleide veilig naar huis zou kunnen keeren.

Op deze wijze vertrok LUTHER den 26ſten *April* van *Worms*, verzeld van denzelfden Keizerlijken Rijksbode, die hem herwaards geleid had. Bij zijn vertrek zeide hem FILIPS, Landgraaf van *Heſſen*: *indien gij gelijk hebt, helpe u God!* De Ridder GEORG FRONDSBERG zeide hem bij zijn vertrek vaarwel,

wel, hem op den ſchouder kloppende en zeggende: *Munchlein, Munchlein, du gehest jetzt einen gang, dergleichen ich und mancher obrister, auch in unſter allerernſteten ſlachtordnung nicht gethan haben. Bistu anfrechter meinung, und deiner Sachen gewiſs, ſo fahre in Gottes namen fort, und ſeij nur getrost, Gott wird dich nich verlaſsen* (*). na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Inderdaad, men moet zich verwonderen, dat de Keizer en de Rijksdag zoo veel gedaan hebben, dat zij eenen bijzonderen man, die reeds door den Paus in den ban gedaan was, en niemand onder de Vorſten had, die openlijk voor zijne leere en zaak uitkwam, voor deze aanzienlijke vergadering toegelaten, en hem met zoo veel beſcheidenheid behandeld en gehoord hebben: verders, dat, niettegenſtaande er leden der vergadering waren, die beweerden, dat men het vrijgeleide behoorde in te trekken, en den Ketter geen woord behoefde te houden, evenwel de meerderheid te wege bragt, dat zijn vrijgeleide gehandhaafd, en LUTHER dus, geleid van den Rijksherout STURM, veilig vertrekken kon; maar voor alles is het gedrag van LUTHER bij deze gelegenheid te verwonderen. Hij, zoo driftig en hevig van geest, bezat zich zelven, bij deze gelegenheid, zoo volkomen, dat hij met betamelijkheid en deftigheid de bijgeloovige leerſtellingen en gebruiken der *Roomſche* Kerk, zonder eenigzins te veinzen, ontvouwde; hij erkende de ſchriften, uit welke men de beſchuldigingen tegen hem ontleende, onbeſchroomd, en

(*) SECKENDORF *Hiſt. Luther. fol.* 156.

na C. G Jaar 1517 tot 1552.

en bood tevens, met alle gematigdheid en nederigheid, aan, om derzelver inhoud te verdedigen; ook verklaarde hij, met alle openhartigheid, bereid te zijn, om te herroepen, indien men hem van dwalingen kon overtuigen. LUTHER zelve was echter over zich zelven niet volkomen voldaan, hij beklaagde zich naderhand, dat hij te veel toegegeven had aan den raad zijner vrienden, en zich niet genoeg gedragen had, als eenen ELIAS tegen de Afgoden. „ Zij zouden," schreef hij den 9den September aan SPALATINUS, „ wat anders hooren, indien ik an„ dermaal voor hen gesteld werd."

Hoe dit zij, op zijne terugreize schreef hij aan den Keizer en aan de Rijksvorsten, zijn verzoek herhalende, dat zijne zaak onderzocht en naar de Heilige Schrift beoordeeld mogt worden, als welke niet zijne zaak bijzonder was, maar bij welke de geheele wereld en voornamelijk *Duitschland* belang had; er bijvoegende, dat hij, te allen tijde, bereid was, op openbaar vrijgeleide, te verschijnen, waar en wanneer het de Keizer en de Vorsten zouden goedvinden, ten einde zijne zaak voor billijke en onzijdige Rigters te verdedigen.

LUTHER wordt op het Slot Wartburg in veiligheid gebragt.

Ondertusschen had, op denzelfden avond van LUTHER's vertrek, de Keurvorst FREDERIK een ontwerp gevormd, om LUTHER in veiligheid te stellen, hetwelk, met toestemming van LUTHER, hoewel niet met zijne goedkeuring, omdat hij er voor was, om openlijk te werk te gaan, volbragt werd. Dienvolgens werd LUTHER niet ver van *Eisenach* door drie of vier vermomde personen overvallen, uit zijn rij-

rijtuig geligt, en in het geheim vervoerd naar het Slot of Kasteel *Wartburg* of *Wartenburg*, de oude verblijfplaats der Landgraven van *Thuringen*, alwaar hij tien maanden verborgen gebleven is, onder den naam van *Jonker* GEORGE of JURRIEN. Hij ſleet op dit Slot, hetwelk hij ſedert gewoon was, zijn *Pathmos* te noemen, den tijd met het opſtellen van menigvuldige ſchriften, geſchikt, om het werk der Hervorming voort te zetten, maar bijzonder met het overzetten van den Bijbel in het *Hoogduitsch*, waar van wij zoo aanſtonds nog iets zeggen zullen. Doch tevens klaagt hij zelve (*), dat hij in deze zijne afzondering zeer geplaagd is geweest met zielskwellingen en benaauwdheden, en blootgeſteld voor verzoekingen van den *Satan*. Onder anderen was hij bijna tot wanhoop gebragt, door het voorſtel, dat hij XV jaren lang de *Mis* had bediend, welke verzoeking hij alleen overwon door het geloof in JEZUS, wiens *genade* tot alles genoeg is. De Roomschgezinden namen hier uit aanleiding, om te verſpreiden, dat hij van den *Satan* geleerd had, dat de *Mis geene offerande* zij; alhoewel LUTHER reeds te voren de offerande der *Mis* in zijne ſchriften wederlegd had. Met dit al werd hij hier met alle goedwilligheid behandeld en genoot meermalen het vermaak der jagt en andere uitſpanningen, in gezelſchap van zijne Oppaſers. Daar zijn er, die vermoeden, dat de Keizer zelve mede in het geheim was

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

(*) In eenen Brief aan SPALATINUS bij SCHULTET. *pag.* 54, 55.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

was van LUTHERS verblijf; de Keizer had nu de handen ruim, om den Paus te behagen, door LUTHER openlijk in den Rijksban te doen, terwijl hij, indien de Paus hem tegenviel, LUTHER bij de hand had, om van denzelven tegen den Paus gebruik te maken. Hoe het zij, het onverwachts verdwijnen van LUTHER gaf aanleiding tot velerhande geruchten. Velen verbeeldden zich, dat LUTHER door zijne vijanden in de gevangenis geworpen, of wel door Zendelingen van *Rome* van het leven beroofd was, welk gerucht te *Worms* bijna een oproer veroorzaakt en den Kardinaal ALEANDER, die zeer in den haat was, in levensgevaar gebragt had.

LUTHER wordt in den Rijksban gedaan.

Vijf dagen nadat LUTHER in ſtilte opgeligt en op het Kasteel *Wartenburg* in veiligheid gebragt was, den 26ſten Mei, werd een Keizerlijk *Edict*, als een beſluit der Rijksvergadering, tegen LUTHER afgekondigd, hetwelk echter de dagteekening had van den 8ſten Mei 1521. Te weten, men had dit beſluit genomen, nadat reeds verſcheidene voorname Rijksvorsten, onder anderen FREDERIK van *Sakſen* en LODEWYK van de *Paltz*, de vergadering verlaten hadden, maar de dagteekening was vervroegd, om den ſchijn te hebben, dat hetzelve met algemeene toeſtemming der Vorsten genomen was, waar over echter de bovengemelde Vorsten en anderen zich vervolgens openlijk beklaagden. Dit *Edict* of Plakaat van *Worms* is van eenen allerſtrengſten inhoud (*). Na eene inleiding, „ dat het hem als Kei-

(*) Men kan het lezen in GERDES *l. c. Monum. T.* II.

Keizer betame en toebehoore te helpen dwingen de vijanden van het geloof tot de gehoorzaamheid der Goddelijke Majeſteit, verhaalt de Keizer, hetgeen hem van LUTHER, deszelfs handel en leere was voorgekomen, en hetgeen met hem op den Rijksdag verhandeld was, waar uit hij beſluit, dat alle godvruchtige en verſtandige lieden LUTHER als eenen *razenden en van den Duivel bezetenen* moeten vlieden en vervloeken. Vervolgens des Pauſen ban tegen LUTHER allezins goedkeurende, doet hij hem in den Rijksban, zoodat een ieder gelast wordt, na de XXI dagen, welke de Keizer hem, volgens het vrijgeleide, gegeven had, om t'huiswaards te keeren, den openbaren Ketter te vangen en aan den Keizer over te leveren, zullende de moeite en kosten daar van behoorlijk vergolden worden, maar integendeel, die zoo ſtout zij, om hem te ontvangen, te beſchermen, of te begunſtigen met woorden of daden, wordt even gelijk hij zelve in den ban gedaan. Voorts worden alle zijne Boeken ten vure gedoemd, en verboden, dat niemand zoo ſtout of kloek zij, te koopen, verkoopen, houden, lezen, ſchrijven, prenten (drukken) of doen ſchrijven, prenten, of ſuſtineren, of defenderen eenige van de boe-

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

II. *p.* 34. enz. Dewijl het *Edict* ook in des Keizers Erflanden werd afgekondigd, en het eerſte Plakaat omtrent den Godsdienst hier in de *Nederlanden* was, heeft ook BRANDT een zakelijk uittrekſel van hetzelve in zijne *Hiſtorie der Reformatie* I *Deel*, *Bladz.* 169. (in 8vo.) ingevoegd.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

boeken, geſchriften of opinien des voorzeiden LUTHERS, zoo wel van de gene, die bij onzen Heiligen Vader den Paus zijn gecondemneerd, als alle andere, alrede gemaakt of die namaals mogten gemaakt worden bij denzelven LUTHER. Dit wilde de Keizer eindelijk aangemerkt hebben als eene eeuwige onverbrekelijke wet enz."

Zoo aangenaam was dit beſluit des Keizers aan den Paus, dat deze, de partij van *Frankryk* verlatende, een verbond met den Keizer ſloot; inderdaad de Keizer vertoonde zich in hetzelve, als een ijverig voorſtander van het Pausſelijk gezag; maar daartegen werd het van alle verſtandige lieden algemeen afgekeurd, voornamelijk, omdat de Keizer niet bevoegd was, om een beſlisſend vonnis tegen de leere van LUTHER uit te ſpreken, of de *onfeilbaarheid* van den Paus, die nooit door eene algemeene Kerkvergadering was vastgeſteld, als een Geloofsartikel ſtaande te houden (*). Ook deed dit Plakaat geene uit-

(*) Wat ERASMUS gevoeld heeft van dit bannen door den Paus en den Keizer, mag men opmaken uit zijnen Brief aan GEORGE, Hertog van *Saksen*, den 3den September 1552. „ Ik ben altijd van meening geweest, dat dit Treurſpel op geenerlei wijze beter kon beſlist worden, dan door zwijgen. De oprechte Mannen onder de Kardinalen en Prelaten zijn het met mij eens. Daar is eene zeer wreede Bulle uitgekomen van den Paus. Zij heeft niets anders uitgerigt, dan den brand heviger te doen ontvlammen. Daar op is een nog wreeder Plakaat van den Keizer gevolgd, die zich op deze zaak geheel toe-

uitwerking hoegenaamd, te minder, omdat de Keizer om dezen tijd de handen vol werks kreeg. Hij was genoodzaakt, kort na elkander naar *Vlaanderen* en *Spanje* te reizen, om ontſtane muiterijen zijner onderdanen te beteugelen, en zich ook door bondgenoodſchappen tegen FRANCOIS I, Koning van *Frankryk*, te verſterken. na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Omtrent dezen tijd veroordeelden ook de Godgeleerden van *Parys* de werken van LUTHER als Ketterſch, bijzonder zijn werk *over de Babiloniſche Ballingſchap;* hetwelk, zeiden zij, wegens de menigvuldige dwalingen, verdiende met den *Alkoran* gelijk geſteld te worden. Hun beſluit is naderhand wederlegd door MELANCHTHON, en ook door LUTHER, maar op eenen ſpottenden toon. De Godgeleerden van Parys veroordeelen de ſchriften van LUTHER.

Terwijl de Paus, de Keizer, en de Godgeleerden dus tegen LUTHER met Ban, Plakaten en Veroordeelingen ſtreden, vatte HENRIK VIII, Koning van *Engeland*, een Vorſt, die den naam van *Verſtandig* waardig zou geweest zijn, indien hij niet eene te groote zelfsverbeelding van zijn verſtand gekoesterd had, de pen tegen LUTHER op, en ſchreef tegen hem een bijzonder werk ter verdediging der *zeven Sa-* HENRIK VIII. Koning van Engeland ſchrijft tegen LUTHER.

toelegt. Dit heeft de tong en de pennen van ſommigen beteugeld, maar de gezindheden niet veranderd. Men prijst wel het godvruchtig hart des Keizers, maar men ſchrijft het oordeel in deze zaak toe aan die lieden, van welken de Geleerden niet veel verwachten."

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Sacramenten (*), bijzonder gerigt tegen LUTHERS werk *over de Babijloniſche Ballingſchap.* LUTHER in zijne beantwoording van hetzelve, heeft het in twijfel getrokken, of de Koning zelve de ſchrijver ware, dan of iemand anders dit werk voor hem hebbe opgeſteld. Hoe het zij, het werk had het voorkomen van eene verdediging des geloofs te zijn, doch handelde niet, waar over LUTHER zich ook beklaagt, over hoofdſtukken van de ware Christelijke leere, niet over geloof, hoop, liefde, Doop, H. Avondmaal, noch ook over de wet, de zonde, den dood, den vrijen wil, de genade; niet over CHRISTUS, over God, het laatſte Oordeel, Hemel, Hel, of over de Kerk en dergelijke, welke een Christen behoort te weten, en welke tot zaligheid noodzakelijk zijn; maar over het Pausdom, de beſluiten der Kerkvergaderingen, de Leeraaren, de Aflaten, het Vagevuur, de Mis, de Akademien, de Moniksgeloften, Bisſchoppen, Overleveringen, dienst der Heiligen, de nieuwe Sacramenten, welke de Kerk niet alleen heel heilzaam kan misſen, maar zelfs niet beſtaan kan, indien zij dezelve niet mist, of ze naar willekeur gebruikt. Deze waren de artikelen van dat *geloof*, hetwelk HENRIK op zich nam te verdedigen, en om welker wil zoo vele duizenden men-

(*) De volle titel van de oorſpronkelijke uitgave van dit Koninklijk werk zie men bij GERDES *Hiſt. Ev. Ren. T. I. p.* 21.

menſchen, op aandrang van *Rome*, door vuur en ſtaal zijn omgekomen. na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Des Konings geſchrift werd met de grootſte toejuichingen en loffpraken door den Paus en deszelfs aanhang ontvangen. LEO X gaf daar over aan HENRIK, die reeds lang naar eenen onderſcheidenden titel had verlangd, gelijk de Koningen van *Frankryk* den titel van *Allerchriſtelijkſte*, die van *Spanje* van *Katholijke* droegen, nu wegens dit werk den titel van *Beſchermer des Geloofs*, welken de Koningen van *Engeland* ſedert gevoerd hebben. Zelfs was de Paus mild, met het ſchenken van Aflaten voor de genen, die dit Boek zouden lezen, en in een' bijzonderen Brief aan den Koning ſchreef hij, dat *de Heilige Geest denzelven blijkbaar geleid had.* De volgende Paus HADRIAAN VI beſchonk HENRIK met eene gewijde *gouden roos*, en diens opvolger KLEMENS VII bevestigde aan HENRIK op nieuw met eene Bulle den eertitel: *Beſchermer des Geloofs*, prijzende deszelfs werk als „ geſchreven door in„ geving van den Heiligen Geest, en vol van dat „ licht van verſtand en kennis, dat het ligtelijk „ blijke, dat eene zeer goede natuur tot alles be„ kwaam is, waar zij zich toe wendt, en dat een „ beste wil door Gods bijſtand en gave ook in al„ les gelukkig en voorſpoedig is."

LUTHER ſchreef eene wederlegging van dit werk des Konings, toen hij naar *Wittemberg* terug gekeerd was. Was de Koninklijke ſtijl bitter tegen LUTHER geweest, deze gaf hem niets toe, ſtelde de Koninklijke Majeſteit in dezen ter zijde, en beſchouw-

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

ſchouwde HENRIK ſlechts als Schrijver, als een' dommen en onkundigen Schrijver, wien hij, voornamelijk met betrekking tot de Mis en Transſubſtantiatie met klem van redenen, doch te gelijk met alle hevigheid, aan zijnen imborst eigen, wederleide.

LUTHERS Briefwisſeling met den Aartsbisſchop van Ments

Na den dood van TETZEL ſtelde ALBERT, Aartsbisſchop van *Mentz*, te *Halle* in *Sakſen* eene nieuwe Aflaatskramerij aan, ook dwong hij eenen Parochie-Priester, die eene vrouw getrouwd had, op ſtraffe van gevangenis, van dezelve te ſcheiden. LUTHER, wien dit niet te dulden ſtond, ſchreef uit zijne ſchuilplaats den 25ſten November 1521 aan den Aartsbisſchop hier over eenen ſcherpen Brief, met bedreiging, „ dat, indien men niet afliet van dat Af„ laatprediken en het vervolgen van getrouwde „ Pastoors, hij LUTHER, alhoewel hij voor verlo„ ren en als dood gehouden werd, den Aartsbis„ ſchop met zijne ſchriften zoo zou aantasten, dat „ alle ſchuld van het bederven van den Godsdienst „ en van de onkuiſchte zeden op hem hechten zou." En dit niet alleen, maar LUTHER beſtond van hem te eiſchen, „ dat hij hem binnen veertien dagen had te antwoorden, of hij de vorderingen van LUTHER zou voldoen?" ALBERT liet hem den 21ſten December door WOLFGANG FABRICIUS CAPITO antwoorden, in eenen heel ſtreelenden zin: „ dat hij „ zijne Brieven gunſtig en ten beste had ontvan„ gen, dat hij ook hoopte, dat de redenen, om „ welke LUTHER geſchreven had, reeds waren weg„ genomen: hij erkende een zondaar, ja nutteloos „ en ſtinkend drek te zijn, en dat hij hem, LU-

„ THER,

„ THER, om CHRISTUS wil, zeer genegen was." CAPITO voegde hier eenen eigenen Brief bij aan MELANCHTHON en LUTHER, in welken hij zijnen wensch te kennen gaf, dat men toch den zachten weg des vredes mogt inſlaan; en het was op dezen Brief van CAPITO, dat LUTHER het antwoord ſchreef den 18den Januarij 1522, waar van wij boven (*) reeds een uittrekſel gegeven hebben. na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Tegen het einde van dit jaar deden de *Augustijnen* te *Wittemberg* eenen grooten ſtap ter verandering, door het afſchaffen der ſtille Misſen, (*Misſae Solitariae*,) en van den Oorbiecht. LUTHER prees hunne onderneming, ſchoon zonder zijn weten ten uitvoer gebragt, en ſchreef, ten einde hen te verſterken en te bemoedigen, een werk *over het affchaffen der Mis*, in hetwelk hij ontkent, dat de Geeſtelijken, volgens Goddelijk regt, alleen Prieſters zijn, naardien aan de Leeken dezelfde eernaam toekomt, en deze geeſtelijke offeranden, welke nu alleen plaats hebben, aan God opofferen, en ook het woord van God verkondigen kunnen, alhoewel ordeshalve met regt zekere kundige lieden aangeſteld worden, om het woord te prediken en de Sacramenten te bedienen (†). De bijzondere Misſen door de Augustijnen te Wittemberg afgeſchaft.

BARTHOLOMEUS BERNARDI, een Prieſter in *Sakſen*, was de eerſte, die eene vrouw nam, dit werd van MELANCHTHON en andere goedgekeurd, ook LUAndere werken van LUTHER.

(*) *Bladz.* 96.

(†) Daar velen, ook in onzen tijd, de uitdrukkingen van den *Heidelbergſchen Katechismus* in het antwoord op

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

LUTHER verklaarde zich over de huwelijken der Geestelijken, doch omtrent de Monniken bleef hij huiverig, omdat zij de *gelofte* van onthouding gedaan hadden, maar bij nadere overweging beter geleerd, ſchreef hij zijn werk: *over de Kloostergeloften*, en bewees, dat deze geloften geene verbindende kracht hebben, en dat dus het huwelijk ook geoorloofd ware voor de Monniken; evenwel wilde hij ge-

de 8oſte vraag ſtreng beoordeelen, verdient het aangemerkt te worden, dat deszelfs opſtellers niet alleen zoo ſterk van de *Roomſche Mis* geſproken hebben. LUTHER ſpreekt in dit werkje *over het affchaffen der Mis* even ſterk, zoo niet ſterker. *Bl.* B. 2. zegt hij: „ Daarom beſluite ik, dat „ het Misvieren, als een offer van beſmeerde geſchorene „ Priesters, zoo als thans het gebruik is, niet anders „ is, dan CHRISTUS lasteren en verloochenen, zijn Pries„ terſchap en zijne geheele Wet affchaffen en wegne„ men." B. 3. „ Daarom mogen de dolle Sofisten en „ Papisten een van beide, wat zij willen, verkiezen, „ laat hen hun Priesterſchap met de Heilige Schrift be„ wijzen, of bekennen, dat zij niets dan des duivels „ maskers en verdoemde afgoden zijn." C. 1. „ De Pa„ pisten behoorden eigenlijk te weten, dat zij ſnooder „ afgoderij met hunne Misſen plegen, dan de Joden en „ Heidenen doen of ooit gedaan hebben." C. 4. „ Des „ Pausſen Priesters, zijne wet, zijn werk zijn niets, „ dan ijdele leugenen des Duivels." Ook: „ Ik hou„ de het met een' iegelijk godvruchtig Christen daarvoor, „ dat dit Paapſche Priesterdom en Misofferanden gewisſe„ lijk des Duivels werk zijn enz."

gezelſchappen van mannen niet afkeuren, die vrijwillig ongehuwd zamen wonen, zoo ook de zamenwoning van vrouwen op dezelfde wijze. Nog ſchreef hij eene wederlegging van JACOBUS LATOMUS, een' Godgeleerde van *Leuven*, en ter verdediging van zijne ſtellingen: dat het onmogelijk is, de wet van God te onderhouden, zonder den bijſtand der genade, en dat alle goede werken zonden zijn, indien God ze niet barmhartig aanneemt. Ook is zijn Boek tegen AMBROSIUS CATHARINUS, naderhand Biſchop, merkwaardig, naardien hij in hetzelve onderneemt te bewijzen, dat de Paus de Antichrist is, en vrijmoedig uitvaart tegen de misbruiken van het Hof van *Rome*. na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Het gewigtigſte werk van LUTHER, hetwelk hij, gedurende zijne afzondering, ondernomen, en van tijd tot tijd voltooid heeft, was zijne Overzetting van den Bijbel uit het Hebreeuwsch en Grieksch in de Hoogduitſche Taal; een werk, hetwelk alleen hem, al had hij niets anders verrigt, den dank der Chriſtenen waardig zou gemaakt hebben; en inderdaad, dit was het groote en ware middel, om de Kerk te hervormen, dat de gemeene man dus de bronnen van alle Godsdienſtige Christelijke kundigheden ontſloten zag, waar van hij nu voor zich het beste gebruik kon maken. Daar beſtonden wel Hoogduitſche Bijbelvertalingen, maar naar de gemeene Latijnſche Vertaling, (*Vulgata*,) gemaakt, meestal in eenen ſtijl, welke ieder een', die eenigen ſmaak had, van het lezen affchrikte. LUTHER vormde daarom, met reden, al vroeg, een ontwerp, om LUTHER vertaalt den Bijbel

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

eene nieuwe Vertaling des Bijbels te vervaardigen. Reeds in het jaar 1517 had hij de *zeven Boetpſalmen* volgens de vertaling van REUCHLIN in het Hoogduitsch overgebragt, en voor zijne reize naar *Worms*, het geheele *Pſalmboek*, zijnde daar in geholpen door JAN LANG, een' Godgeleerde van *Erfurt*, hetwelk reeds tegen LUTHERS zin in het jaar 1521 te *Bazel* gedrukt was.

In zijne afzondering op het Kasteel *Wartburg*, beſteedde LUTHER den geheelen zomer aan het beoefenen van de *Hebreeuwſche* en *Griekſche* Talen; ook werkte hij op dit zijn *Pathmos* aan de Vertaling van het Nieuwe Testament, hetwelk hij daar geheel afwerkte, maar naderhand met MELANCHTHON nader beſchaafde. Deze vertaling zag bij gedeelten het licht in het jaar 1522. De Voorrede onderſcheidt de Boeken des Nieuwen Testaments in Boeken van meer en minder waarde, en noemt den Brief van JACOBUS uitdrukkelijk eenen *Brief van ſtroo*. Van deze Vertaling des Nieuwen Testaments werden dagelijks op drie perſen tien duizend drukbladen afgedrukt. Een exemplaar kostte een' daalder, en nogtans kwam in datzelve jaar een nieuwe druk uit. Behalve MELANCHTHON verzocht hij ook, na zijne wederkomst te *Wittemberg*, SPALATINUS, om zijne hulp, ten einde deze Vertaling na te zien, doch zoo dat hij geene ſlot- en hofwoorden aan de hand wilde geven, (SPALATINUS was Keurvorſtelijk Hofprediker,) want dit Boek, zegt LUTHER, wil alleen op eene gemeene en eenvoudige wijze verklaard zijn.

Vervolgens begaf zich LUTHER aan het vertalen van

van het Oude Testament, van hetwelk echter het eerſte Deel, behelzende den *Pentateuchus* of de vijf Boeken van MOZES, eerst in het jaar 1523 de pers verliet, en nog in hetzelfde jaar werd het tweede Deel uitgegeven, bevattende de Historiſche Boeken van JOZUA tot ESTHER; in het volgende jaar 1524 het derde, waar in JOB, DAVIDS *Pſalmen*, en de drie Boeken van SALOMO. Tot de *Profeten* beſteedde hij nog langer tijd, zoodat de geheele Bijbel eerst in het jaar 1536 het licht zag, wordende in de jaren 1541 en 1545 herdrukt met aanteekeningen, welke zijne vrienden hem aanboden. Van het jaar 1534 tot 1574 werden er van deze Overzetting des Bijbels op de Drukkerij van HANS LUFT, die naderhand Burgemeester was van *Wittemberg*, honderd duizend exemplaren afgedrukt. na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Met eene vlijt en zorgvuldigheid, de grootheid en het gewigt des werks waardig, heeft LUTHER deze Overzetting bearbeid. Hij ſchreef aan AMSDORF: „Ik wil den Bijbel overzetten, doch ik heb een' last op mij genomen, die bijna mijne krachten te boven gaat. Ik zie nu, wat overzetten is, en waarom tot heden toe niemand dat ondernomen heeft. — Het is een groot en waardig werk, waar aan wij allen wel mogen arbeiden, dewijl het ten algemeenen beste verſtrekt." Hij gebruikte tot zijne medehelpers, behalve FIL. MELANCHTHON, JUSTUS JONAS, MATTH. AUROGALLUS en anderen van zijne vrienden. GEORGIUS RORARIUS had het nazien en verbeteren der Drukproeven op zich genomen, die er ook eenige der Aanteekeningen bijgevoegd heeft.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Men verzuimde niets, om toch alle naauwkeurigheid bij dit werk aan te wenden; op zijn verzoek werden aan LUTHER van het *Sakſiſche* Hof door middel van den Hofprediker SPALATINUS velerlei edelgeſteenten en juweelen overgezonden, met derzelver Hoogduitſche benamingen, ter opheldering van de namen der edelgeſteenten *Openb.* XXI. en elders in den Bijbel voorkomende, insgelijks de namen van roofvogels, wilde en kruipende dieren, ter opheldering der wetten van het reine en onreine vee. Men raadpleegde met burgers en handwerkslieden, om de regte Hoogduitſche benamingen te vinden. Het gebeurde dikwijls, dat men vier weken tijds beſteedde, om een woord met den regten naam uit te drukken. „ Ik heb," ſchrijft LUTHER in eenen Brief, „ mij daar op toegelegd, dat ik zuiver *en* „ duidelijk *Hoogduitsch* mogt geven, en het is ons „ al dikwijls gebeurd, dat wij veertien dagen, drie „ ja vier weken, een enkel woord gezocht en ge„ vraagd hebben, en het nogtans niet hebben ge„ vonden." In het bijzonder ſchrijft hij ten aanzien van JOB aan WENCESL. LINK in het jaar 1528. „ In JOB arbeiden wij op zulk eene wijze, *Magis*„ *ter* PHILIPPUS, (MELANCHTHON) AUROGALLUS, „ (deze was toen Profeſſor der Hebreeuwſche Taal „ te *Wittemberg*,) en ik, dat wij in vier dagen „ ſomtijds naauwelijks drie regelen kunnen vaardig „ krijgen," en aan GEORG. SPALATINUS: „ In „ het vertalen van JOB hebben wij zoo veel moeite, „ om de verhevenheid van deszelfs zwaarwigtigen „ ſtijl, dat hij veel ongeduldiger ſchijnt over onze

„ over-

„ overzetting, dan hij was over de vertroosting zij- na C. G.
„ ner vrienden, of ten minſte dat hij altijd in de Jaar 1517.
„ asſche wil zitten. Ten zij misſchien de Schrij- tot 1552.
„ ver van dit Boek gewild heeft, dat het nooit
„ zou overgezet worden. Dit houdt de drukpers
„ in dit *derde Deel* der Bijbelboeken op." Van de *Profeten* ſchrijft hij aan LINK: „ Wij zijn thans
„ aan het vertalen der *Profeten*. Ach Hemel! welk
„ een zwaar en verdrietig werk is het, de *He-*
„ *breeuwſche* Schrijvers te dwingen, om *Duitsch* te
„ ſpreken. Hoe verzetten zij er zich tegen, en wil-
„ len hunne *Hebreeuwſche* natuur niet verlaten, en
„ de grove *Duitſchers* navolgen. Even als of de
„ nachtegaal zijne liefelijke melodie moest laten va-
„ ren en het eentoonig geroep van den koekoek na-
„ zingen."

Hoe de Bijbelvertaling van LUTHER in het gemeen met toejuiching ontvangen zij, kan het groot aantal van afdrukſels van dezelve getuigen; maar ook in het vervolg is derzelver regtmatige roem meer en meer gevestigd, niet dat zij zonder alle misſlagen zou wezen, welk menſchelijk werk is daar van bevrijd? maar wanneer men in aanmerking neemt, hoe geringe hulpmiddelen LUTHER te dien tijde bij de hand had, in tegenſtelling van de menigvuldige, welke na hem in het licht zijn gebragt, moeten wij over den man verwonderd ſtaan, die met zoo veel oordeel en gezond verſtand, met zoo veel vlijt en trouw, eene zoo voortreffelijke Bijbelvertaling heeft kunnen ten uitvoer brengen; maar voor de Roomschgezinden was natuurlijk deze vertaling een balk in

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

het oog, trouwens, men was reeds lang bevreesd geweest voor de gevolgen, wanneer de Bijbel in handen van den gemeenen man kwam. Sommige Vorsten verboden het gebruik dezer Overzetting met ſtrenge Plakaten, anderen lieten dezelve openlijk verbranden, onder welken waren de Aartshertog FERDINAND, GEORGE, Hertog van *Sakſen*, en JOACHIM, Keurvorst van *Brandenburg*, welke laatſte evenwel andere overzettingen aan het volk toeliet te lezen. HIERONYMUS EMSER, een geweldig vijand van LUTHER, Leeraar, (*Doctor*,) van *Leipzig*, en Raad van den Hertog GEORGE, ſchreef tegen deze Overzetting, maar kon niet dan kleinigheden opſporen, en ſteunde daarbij nog op het gezag der gemeene *Latijnſche* Overzetting. Hij gaf ook tegen LUTHERS Vertaling in het jaar 1527 eene nieuwe Hoogduitſche Vertaling uit, welke nogtans, in den grond, de vertaling van LUTHER zelve was, doch alleen in de meeste plaatſen verdorven, waarom zij ook algemeen mishaagde.

Voortgang der Hervorving in Duitschland.

Terwijl LUTHER dus, in zijne afzondering, onophoudelijk werkzaam was, was de zaak der Hervorming niet gebonden, maar breidde zich door geheel *Duitschland* en zelfs in andere landen uit; zoodat MATTHIAS ZELL, die te *Straatsburg* leerde, in zijne verantwoording in het jaar 1523 kon verzekeren: „ dat, niettegenſtaande het Plakaat van „ *Worms*, er in *Duitschland* geene ſtad, geen vlek, „ geen Klooster, Hoogeſchool, Kapittel, ja geen „ huisgezin of huis was, waar geene lieden waren, „ die LUTHERS gezindte, gelijk men ze noemde, „ niet

„ niet volgde." Hoe het openbaar twistgeding te *Heidelberg* in het jaar 1518 reeds de eerſte zaden der Hervorming in de *Paltz* geſtrooid hebbe, is ons al hier voor (*) gebleken. Reeds vroeg in het jaar 1519 en 1520 was het licht der Hervorming ook opgegaan in *Oostvriesland*, door den ijver van GEORGIUS APORTANUS, (of *Jurgen van der Deure*) wien de Graaf EDZARD I uit de School te *Zwolle* ontboden had, om de Letteroefeningen van zijne kinderen te beſturen. Deze APORTANUS predikte het eerst te *Embden* de Leere van het Euangelie, gezuiverd van de latere Bijvoegſelen des Bijgeloofs, met des te meer voorſpoed, dewijl Graaf EDZARD zijne pogingen openlijk begunſtigde. Door het geheele Keurvorſtendom *Sakſen*, werd met alle vrijmoedigheid gepredikt, te *Wittemberg* ſchaften, gelijk wij gezien hebben, de *Augustijnen* de ſtille Misſen en de Oorbiecht af, hetwelk de Hooge School door hare leden JUSTUS JONAS, PHIL. MELANCHTHON, NICOL. AMSDORF, en JOANN. DULCIUS bij den Keurvorst liet verdedigen. Te *Zwickau* had FRED. MECUM of MYCONIUS, van wien wij insgelijks in het voorgaande geſproken hebben, in het geheim gepredikt, maar thans verkreeg die ſtad eenen Herder, (*Pastor*,) NICOL. HAUSMAN, van wien LUTHER gewoon was te zeggen: *Hij beleeft, hetgeen wij leeren.* Te *Fryberg* was deszelfs Vorst HENRIK, Hertog van *Sakſen*, Broeder van GEORGE, de zaak van LUTHER genegen, voornamelijk

na C. G. tot 1525

(*) *Bladz.* 63.

C. G. Jaar 1517. tot 1552.

melijk werd dezelve begunſtigd door des Hertogs Gemalin CATHARINA van *Meklenburg*, doch, na het Plakaat van *Worms*, durfde HENRIK niet verder gaan, uit vrees voor zijn' Broeder GEORGE. Te *Erfurt* leerde URBANUS HESSUS, Hoogleeraar in de Latijnſche Taal en Dichtkunde, met zoo grooten lof, dat hij meer dan 500 Toehoorders telde, deze begunſtigde ook de leer van LUTHER, die op zijne reize naar *Worms* te *Erfurt* gepredikt had; JO. CAMERARIUS, Hoogleeraar in de *Griekſche* Taal, was LUTHER insgelijks genegen; ook JOAN. LANG. Met dit al had LUTHER reden, om zich te beklagen, dat de Studenten en het gemeen de huizen en verblijfplaatſen der Priesters en Geestelijken aanvielen en mishandelden. De regering der ſtad volgde den Roomſchen Godsdienst, doch gedoogde echter, *dat* verſcheidene dienaars des woords openlijk *in* de ſtad predikten, die veel van den haat der Geestelijken dulden moesten, onder anderen werd JOAN CULSCHAMER om hals gebragt met vergift, daar men den predikſtoel mede vergiftigd had. GEORGE FORCHEIM werd insgelijks met vergift vermoord. Doch anderen gingen met ijver voort te prediken, zoodat in het jaar 1523 acht Kerken naauwelijks genoeg waren, om de belijders der Hervorming te bevatten. Te *Halberſtad*, *Goslar*, *Hamburg*, *Worms*, *Ulm*, *Straatsburg*, *Joachimsthal*, *Frankfort* enz., werd, hoewel niet zonder tegenſtand en vervolging, de zuivere leere gepredikt. Te *Treptau* in *Pomeren*, alwaar eene vermaarde School was, leerden JO. BUGENHAGEN en ANDREAS CNOPHIUS met zoo grooten

ten roem, dat derwaarts vele Studenten uit *Lyfland* en van elders toevloeiden. BUGENHAGEN, hoewel hij reeds uit de ſchriften van ERASMUS enz. tegen de bedriegerijen der Monniken en tegen de Beelden zich verklaard had, oordeelde echter, op de eerſte lezing van LUTHERS Boek: *over de Babiloniſche Ballingſchap*, in het jaar 1520, „ dat na het lij- „ den van CHRISTUS vele Ketters de Kerk beroerd „ hadden, maar dat onder die allen niemand groo- „ ter peſt geweest was, dan de Schrijver van dit „ Boek!" maar eenige dagen daarna het Boek met meer aandacht herlezen hebbende, gaf hij een geheel ander oordeel over hetzelve: „ Wat zal ik u veel „ zeggen? De geheele wereld is blind, deze Schrij- „ ver ziet eenig en alleen de waarheid." Maar als het gemeen eenen oploop verwekte tegen de St. Antoni's Monniken, die naar hunne gewoonte met klokjes en verkens door de ſtad liepen, en die beſchimpte, volgde er eene zware vervolging, om welke te ontgaan BUGENHAGEN de wijk nam naar *Wittemberg*, in de lente van het jaar 1521, voordat LUTHER naar *Worms* reisde, en werd hier naderhand Predikant. na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

In dit jaar 1521 overleed Paus LEO X, in wiens plaats den 9den Januarij des volgenden jaars HADRIANUS VI tot Paus verkoren werd, die in het jaar 1459 te *Utrecht* geboren was, zijnde zijn Vader, volgens ſommigen, een wever, doch naar anderen liever een ſchuitemaker en houtkooper (*). LEO X ſterft. HADRIANUS VI Paus.

In

(*) BRANDT *Geſch. der Ref.* I *Deel*, *Bladz.* 195. 8*vo.*

CASP.

na C. G. Jaar 1517 tot 1552

In de School te *Zwolle* had hij zijn eerſte onderwijs, vervolgens op de Hoogeſchool te *Leuven*. Zijne naarſtigheid, goed leven, en geluk bragten hem tot dien hoogen ſtaat. Eerst werd hij te *Leuven* Deken van de Sint Pieterskerk, daarna Kanunnik en Proost te *Utrecht*; in het jaar 1508 Leermeester van den jongen KAREL van *Oostenryk*, naderhand Keizer KAREL V; ſedert in Gezantſchap naar *Spanje* gezonden, gaf Koning FERDINAND hem het Bisdom van *Dertuſen* of *Tortoſa*: na FERDINANDS dood werd hij Stadhouder in *Spanje*. De gunst van LEO X vereerde hem den rooden hoed, als Kardinaal, en de oneenigheid der Kardinalen, benevens den invloed van den Keizer KAREL, de driedubbelde kroon. Over zijne verheffing tot Paus toonden die van *Utrecht* en de *Hollanders* groote teekens van vreugde, en ſchreven op tapijten en wanden: *Utrecht heeft geplant, Leuven heeft natgemaakt, de Keizer heeft den wasdom gegeven.* Daar een aardig vernuft onderzette: *Hier heeft dus God niets gedaan.* HADRIAAN wordt geroemd wegens zijne geleerdheid, waarom ſommigen zeiden: *Men had hem verkozen, om tegen de geleerde Ketters eenen nog geleerder Paus te ſtellen.* Ook prijst men zijne nederigheid en vroomheid; zijne matige levenswijze ten minſte ſtak zeer af bij de weelde en pracht van het Hof van LEO X. Men verwachtte van hem veel goeds tot de Hervorming der Kerk, waar van hij

CASP. BURMAN: ADRIANUS VI. *ſive Analecta Hiſt. de Adriano VI. Papa Rom. Traj. ad Rhen.* 1727. 4to.

hij de noodzakelijkheid, zoo wel met betrekking tot het hoofd als tot de leden, erkende. Hij liet door zijnen Gezant FRANCISCO CHEREGATO, Bisschop van *Fabriane*, aan de Rijksvergadering te *Neurenberg* in het jaar 1522, van welke wij vervolgens spreken moeten, voorhouden: dat de besmettelijke krankheid van het hoofd tot de leden, van de Pausen tot de mindere Prelaten voortkruipende, zich wijd en zijd had uitgegoten, en dat er naauwelijks iemand gevonden werd, die regt deed, en van deze kwaal vrij was. Hij beloofde alle vlijt naar zijn uiterste vermogen te zullen aanwenden, ten einde voornal het Roomsche Hof, daar mogelijk zoo veel kwaad vandaan kwam, gebeterd wierd. Hier toe wilde hij zoo veel te sterker arbeiden, dewijl het van allen zoo vurig werd begeerd. Het behoorde nogtans niemand vreemd te dunken, dat de misbruiken niet op staande voet werden weggenomen. Want gelijk het kwaad verouderd en vermenigvuldigd was, zoo moest men in dat te genezen niet gaan, dan voet voor voet, beginnende van het gewigtigste, om niet, door ontijdige drift, alles te verderven en overhoop te werpen. na C. G. jaar 1517. tot 1552.

Deze en dergelijke verklaringen van dezen Paus mishaagden over het geheel aan de Geestelijken, die verstonden, dat zij door zoodanige ronde bekentenisse bij het volk in nog grooter haat en verachting zouden gebragt en de *Lutherschen* te stouter gemaakt worden. Maar deze, en over het algemeen de *Duitschers*, wantrouwden des Pausen opregtheid. Het was, zeiden zij, een trek, welken de Paus-

na C. G. Jaar 1517 tot 1552

Pausſen wel gewoon waren, verbetering te beloven, zonder den wil, om die uit te werken, ten einde de eenvoudigen in ſlaap te wiegen, en tijd te winnen. Waarlijk, men ging wel in de verbetering voet voor voet, alzoo er tusſchen iedere voetſtap de wijdte van eene geheele eeuw tusſchen beiden lag. De Paus raadpleegde ERASMUS over de middelen, om de bewegingen door LUTHER verwekt te ſtillen. ERASMUS raadde tot zachtheid, maar de Paus, hoe hij dan ook dacht omtrent de noodzakelijkheid der Hervorming, was ten ſterkſte tegen LUTHER ingenomen. Zijn Gezant CHEREGATO bragt eenen Brief van hem aan de Rijksvergadering te *Neurenberg*, in welken hij de Vorsten vermaande, LUTHER tot herroeping en tot gehoorzaamheid aan de Kerk weder te brengen. Indien zulks niet door overreding kon geſchieden, moest men tegen den Ketter ſtrengheid gebruiken, waar van men in de Heilige Schrift de voorbeelden van KORACH en ABIRAM, van ANANIAS en SAPPIRA, en in de Kerkelijke Geſchiedenis, van JOANNES HUS en HIERONYMUS VAN PRAAG voor zich had. In denzelfden zin ſchreef hij ook aan bijzondere perſonen en onder anderen aan den Magiſtraat te *Straatsburg*. Ook maande hij ERASMUS aan, om de pen tegen LUTHER op te vatten, *zoudt gij*, ſchreef hij hem, *in twijfel ſtaan om tegen de razernij van die lieden de pen op te nemen, welke God zigtbaar van zijn aangezigt verworpen en in eenen verkeerden zin overgegeven heeft, om te zeggen, te leeren en te doen dingen, die niet betamen*? Men ziet dus duidelijk, dat de Hervorming zich

zich niet veel heils van dezen Paus beloven kon; hoe zeer ERASMUS in een' zijner Brieven van hem geſchreven heeft: „ Had hij den tijd van tien ja- „ ren op den Stoel van PETRUS mogen zitten, hij „ zou de ſtad *Rome*, indien ik mij niet bedriege, „ al vrij wat hebben gezuiverd." Doch, hoe zou hij zulks, zelfs met den besten wil, hebben kunnen doen, daar hem het Roomſche Hof en de Kardinalen zelve alle pogingen ter Hervorming ontraadden, ten einde aan de Ketters geen' voet te geven, zoodat men verhaalt, dat HADRIAAN zal gezegd hebben: „ dat de ſtaat der Pauſen wel ongelukkig „ was, als die geene magt hadden, om iets goeds „ te doen, zelfs als zij zulks ten ſterkſte willen, „ en daartoe geen' arbeid of moeite ontzien." *Rome* was, zegt PAULUS SERVITA (*), zulken Paus te eenemaal onwaardig en kon hem ook niet lang dulden. Hij overleed den 13den van Herfstmaand 1523 niet zonder vermoeden van vergift. Zijn graffchrift is merkwaardig: *Hadrianus VI. hic ſitus est, qui nihil ſibi infelicius in vita, quam quod imperaret, duxit.* „ Hier ligt ADRIAAN de zesde, die voor „ zich zelven niets ongelukkiger in zijn leven ge- „ acht heeft, dan dat hij regeerde." na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Tot hier toe had LUTHER zich op zijn Kasteel *Wartenberg* in ſtilte verborgen gehouden, uitgezonderd dat hij eenmaal heimelijk eenen uitſtap gedaan had naar *Wittemberg*, alwaar hij zich ten huize van AMSDORF ſchuil hield, en eenige dagen aangenaam LUTHER komt weder te Wittemberg.

(*) *In Hiſt. Concil. Trid.* I. 27.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

naam met zijne vrienden doorbragt. Maar, tien maanden op zijn Kasteel verborgen geweest zijnde, kon men hem daar niet langer houden, maar zonder het Plakaat van *Worms*, of het beſluit der Rijksvergadering te *Neurenberg*, waar van in het vervolg, te vreezen, of zelfs het ongenoegen van zijnen Keurvorst te ſchroomen, keerde hij in de maand Maart 1522 naar *Wittemberg* terug. Van zijne wederkomst gaf hij aan den Keurvorst kennis in eenen Brief, welke zoo zeer van zijn geloof en vertrouwen op God en zijne goede zaak getuigt, dat hij in eene ſoort van geestverrukking geſchreven ſchijnt, en waardig is, hier geplaatst te worden. Hij vertoont ons het karakter van LUTHER ten vollen.

„ Aangaande mijne zaak weet Uwe Hoogheid, of,
„ indien hij het niet weet, verneme zij het nu, dat
„ ik het *Euangelie* niet van menſchen, maar alleen-
„ lijk van den hemel heb door onzen Heere JEZUS
„ CHRISTUS: zoodat ik met regt, (gelijk ik ook
„ voortaan doen zal,) mij zelve kan belijden een
„ dienstknecht van God en een Euangelist te zijn.
„ Trouwens, dat ik mij ter onderzoek van zaken
„ heb aangeboden, en aan het oordeel van anderen
„ onderworpen, zulks heb ik niet gedaan, omdat
„ ik eenigzins aan mijne leere twijfelde, maar ze-
„ digheidshalve, opdat ik anderen uitnoodigen zou.
„ Doch nadat ik zie, dat mijne te groote *zedigheid*
„ tot nadeel ſtrekt van het Euangelie: en dat de
„ Satan, als ik hem eene handbreedte toegeef, het
„ geheele veld wil bemeesteren: word ik, door
„ dwang van mijn geweten, genoodzaakt, eene an-

„ de-

„ dere wijze te houden. Ik heb Uwe Hoogheid, na C. G.
„ gelijk ik hoop, voldaan, dat ik dit jaar geweken Jaar 1517.
„ ben, alleen om Uwe Hoogh. genoegen te geven. tot 1552.
„ Trouwens, de Duivel weet wel, dat dit door
„ mij niet uit vrees of wantrouwen geſchied is.
„ Want toen ik te *Worms* binnenkwam, was ik
„ zoo vast gemoedigd: dat, al had ik geweten,
„ dat er zoo vele Duivels, als er pannen op al de
„ daken der huizen lagen, op mij loerden, ik met
„ een vrolijk en wakker hart midden onder hen zou
„ geſprongen zijn." Vervolgens ſchrijft hij: „ Ik
„ keer naar *Wittemberg* weder, met eene veel hoo-
„ gere en magtigere beſcherming voorzien, dan mij
„ van den Keurvorst van *Sakſen* verleend kan wor-
„ den. Ook heb ik nooit in mijne gedachten
„ genomen, om van Uwe Hoogheid verdediging
„ te verzoeken. Ja ik oordeel, dat Uwe Hoogh.
„ meer beſcherming en beveiliging van mij hebben,
„ dan aan mij verleenen zult. Bovendien, zoo ik
„ wist, dat Uwe Hoogh. mij wilde en konde be-
„ ſchermen, zou ik volſtrekt niet wederkeeren.
„ Geen zwaard kan deze zaak te goede of te hulpe
„ komen. Hier moet God alleen beſturen en han-
„ delen, zonder eenige menſchelijke bekommering
„ of hulp. In deze zaak derhalve zal hij, die het
„ ſterkst op God vertrouwt, zich zelven en ande-
„ ren het kloekst verdedigen. Naardien ik derhalve
„ zie, dat Uwe Hoogh. tot nog toe met een zeer
„ zwak geloof bepaald is, kan ik op geenerhande
„ wijze zoo veel aan Uwe Hoogh. toekennen, dat
„ ik zou onderſtellen, dat ik van haar verdedigd

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

„ of van gevaren bevrijd zou kunnen worden. Ik „ zal in deze mijne zaak Uwe Hoogh. ziel, ligchaam en goederen van alle nadeel en gevaar vrijhouden, het zij Uwe Hoogh. dit al of niet geloofde. Ook weet Uwe Hoogheid zonder twijfel, dat er omtrent deze zaak in den hemel geheel anders dan te *Neurenberg* beſloten is, immers wij zullen zien, dat zij, die reeds meenen, het geheele Euangelie verſlonden en uitgedoofd te hebben, het *Benedicite* nog niet hebben afgedaan. Het is een heel ander magtiger Vorst, dan de Hertog N., met wien ik te doen heb. Die kent mij, en ik hem, zoo tamelijk. Indien Uwe Hoogh. geloofde, zou zij de grootmagtigheden en heerlijkheid van God zien. Doch nademaal Uwe Hoogh. nog niet gelooft, heeft zij ook niets van deze dingen gezien. Gode zij de heerlijkheid en lof tot in eeuwigheid."

Van de redenen, die hem bewogen, om naar *Wittemberg* te keeren, berigt LUTHER zelve: „ Ik „ ben ontboden door de Brieven van de Gemeente „ en het Volk van *Wittemberg:* in mijne afwezendheid is de *Satan* op mijne kudde aangevallen, en heeft die opſchuddingen veroorzaakt, welke mijne tegenwoordigheid noodzakelijk vereiſchen." Bovendien zegt hij, „ bevreesd te „ zijn, dat er een groot oproer in *Duitschland* zou „ ontſtaan, hetwelk hij, door vereenigde gebeden „ met de Kerk, begeerde af te wenden, of eenigen „ tijd tegen te houden." Aan MELANCHTHON ſchreef hij: „ Bereid mij eene woning, want de

„ Over-

„ Overzetting des Bijbels zal mij noodzaken tot u- na C. G.
„ lieden weder te keeren." Jaar 1517. tot 1552.

De *opſchuddingen*, van welke LUTHER ſpreekt, doelen op de onderneming van CAROLOSTADIUS, die met JUSTUS JONAS, FIL. MELANCHTHON, NIC. AMSDORF, D. SCHURFF en D. DOLCIUS, niet alleen de ſtille Misſen en de Oorbiecht afgeſchaft, en de Beelden uit de Kerken genomen hadden, maar ook de aanroeping der Heiligen, het onderſcheid van ſpijzen; ook bedienden zij het Avondmaal onder beide gedaanten van brood en wijn. LUTHER, die hen eerst, gelijk wij gezien hebben, geprezen had, ſtelde zich thans, na zijne wederkomst, ten ſterkſte tegen deze nieuwigheden, niet dat hij de *Mis* weder ingevoerd wilde hebben, of de overige misbruiken dulden wilde, maar hij beklaagde zich, dat men bij deze vernieuwing niet ordenlijk te werk was gegaan, meer met drift en geweld, dan met het woord van God. Ondertusſchen beſchuldigde CARELSTAD hem, dat zijn misnoegen ontſtaan was, omdat hij in alles de eerſte zijn en niet dulden wilde, dat anderen iets ſchreven of deden, indien hij niet voorging; en het is waar, dat LUTHER CARELSTAD beſtrafte, dat hij ſchielijk een nieuwe Meester had willen worden en zijne ſchikkingen bij het volk invoeren, *met onderdrukking*, zegt LUTHER, *van mijn gezag*. Maar van den anderen kant is toch ook zeker, dat CARELSTAD door eene ſoort van geestdrijverij te onbedachtzaam handelde en buitenſporige ſtellingen beweerde, b. v. dat men in de regtbanken niet moest oordeelen naar menſchelijke

Opſchuddingen te Wittemberg met CARELSTAD enz.

na C. G. Jaar 1517 tot 1552

regten, maar naar de wetten van MOZES, dat men alle ſcholen en menſchelijke geleerdheid moest ter zijde ſtellen, en allen verpligten tot het oefenen van eenig handwerk, ook kon hij den titel van *Doctor* of *Leeraar* of eenigen anderen eernaam niet dulden. Hoe het zij, deze bewegingen waren het eerſte zaad van die heillooze twisten, waardoor de Hervormde Christenen naderhand onderling zoo verdeeld zijn geraakt.

In dit jaar 1522 ſchreef LUTHER zijn Boek *tegen den valſchelijk zoogenoemden ſtand der Geestelijken van Paus en Bisſchoppen*, waar in hij de gebreken der Geestelijken met levendige kleuren affchilderde, en daar door het geheele ligchaam der Geestelijken tegen zich te meer verbitterde, zoodat zij overal in de weer waren, om zijne boeken en geſchriften te doen verbranden; alom werden ook de begunſtigers der nieuwe leere met vervolgingen bedreigd, en werkelijk op vele plaatſen vervolgd. De Rijksdag van *Neurenberg* nam in het afzijn van den Keizer in het jaar 1522 een beſluit, om de ontheiligers van het Avondmaal, die hetzelve onder de beide gedaanten bedienden, te bedwingen. GEORGE van *Sakſen* liet in zijn gebied de Monniken en Priesters, die LUTHER volgden, in de gevangenis werpen en ſtraffen. FERDINAND van *Oostenryk*, 's Keizers Broeder, gaf Plakaten uit in *Oostenryk* en het *Wurtembergſche* tegen allen, die den Paus niet gehoorzaamden; op gelijke wijze gedroegen zich LODEWYK, Koning van *Hongaryen*, en HENRIK, Hertog van *Brunswyk*. De Bisſchop van *Merſeburg* verbood op

op de Hoogeſchool te *Leipzig*, het lezen van LUTHERS Nieuwe Testament, onder de zwaarſte ſtraffen, waarop vele Studenten die Hoogeſchool verlieten en naar *Wittemberg* verhuisden. Doch al deze wederſtand kon niet verhinderen, dat de Hervormingsleer zich door *Duitschland* uitbreidde. In *Silezië* werden aanzienlijke Gemeenten geſticht, voornamelijk te *Breslau* door AMBROSIUS MOIBANUS en JOAN. HESSUS. In het *Holſteinſche* werd het Euangelie gepredikt door HARM. TASTIUS, die meermalen door de ingezetenen gewapend en beveiligd ter preke geleid werd, tegen de geweldige ondernemingen der Pausgezinden, tot dat FREDERIK Koning van *Denemarken*, openlijk bij Plakaat in het jaar 1524 gebood, dat niemand, op verbeurte van goed en leven, om de Pausſelijke of Lutherſche gevoelens, den anderen aan lijf, eer of tijdelijke goederen gevaar of ongemak zou aandoen, maar dat een ieder zich in zijnen Godsdienst zoo zou gedragen, als hij het voor den almagtigen God met een zuiver geweten zou denken te verantwoorden. Doch van de Hervorming van *Denemarken* zullen wij ter behoorlijker plaatſe ſpreken. Te *Straatsburg* leerde MATTHIAS ZELLIUS, wordende kloekelijk door den Magiſtraat gehandhaafd tegen alle verhinderingen en moeijelijkheden. Te *Augsburg* JOAN FROSCH; te *Neurenberg* ANDREAS OSIANDER; te *Frankfort aan den Main* HARTMAN IBACH; en na het jaar 1525, FRED. HAUERBACH, DELLINGER en MELANDER, welke drie laatstgemelden nadérhand het gevoelen van ZWINGLIUS omtrent het Avondmaal aangenomen

na C. G. jaar 1517. tot 1552.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

men hebben; te *Halle* in *Saksen* predikte JOANNES BRENTIUS, derwaarts geroepen uit de Hoogeschool van *Heidelberg*. In het eerst hield deze de *Mis* nog aan, doch niet voor de dooden, maar dezelve werd spoedig geheel aldaar afgeschaft in het jaar 1523. Te *Weisemburg* in den *Elzas*, onder de bescherming van den Ridder van *Sikkingen*, predikte MARTINUS BUCERUS, te *Mentz* KASPAR HEDIO, CAPITO en anderen. Te *Bremen* kreeg de nieuwe leer invloed door HENDRIK VAN ZUTPHEN, een *Augustijner* Monnik, die uit de gevangenis te *Delft* in *Holland* ontkomen, derwaarts geweken was. Te *Maagdenburg* verzochten en verkregen de Burgers de Hervorming van de Regering, alwaar MELCHIOR MYRICIUS, anders VAN DER HEIDE, en anderen predikten. Te *Zerbst* in het *Anhaltsche* predikte LUTHER zelve, waar op ook daar de Hervorming ingevoerd werd; verders te *Ulm* en elders, ook in *Pomeren*, *Lyfland* enz.

Rijksvergadering te Neurenberg.

Reeds in het jaar 1522 was de Rijksvergadering te *Neurenberg* bijeengekomen, in afwezendheid van den Keizer. Wij hebben reeds gezien, welk besluit zij omtrent LUTHER genomen heeft, doch ten zijnen nadeele werd niets dadelijk uitgevoerd. De Duitsche Rijksvorsten waren allen over den Paus en het Roomsche Hof onvergenoegd, en besloten eenparig, thans, daar des Pausen Gezant CHEREGATO de misbruiken van dat Hof erkende, deze gelegenheid waar te nemen, om herstelling van dezelve te bewerken. Zij maakten derhalve eene lijst op van honderd *bezwaren*, (*gravamina*,) over welke

Duitsch-

Duitschland wegens het gedrag van het Hof van *Rome* en de Geestelijkheid te klagen had; en deze lijst ſtelden zij des Pausſen Gezant in handen; tevens nam deze vergadering, hoe zeer vijandig de meeste en voornaamſte leden tegen LUTHER waren, het volgende beſluit: 1. Dat men tegen LUTHER niets kon ondernemen, zoo lang de openbare misbruiken van het Roomſche Hof en Kerk niet waren weggenomen. 2. Dat men, ten einde alle verſchillen over den Godsdienst te doen eindigen, eene algemeene en vrije Kerkvergadering behoefde. 3. Voor dat dit gebeurde moesten er geene nieuwe boeken worden uitgegeven — het Euangelie zuiver gepredikt worden, maar volgens goedgekeurde en van de Kerk aangenomene uitlegging en verklaring. — Daar moesten door de Biſchoppen bekwame mannen verkozen worden, die de afwijkende en gebrekkelijke Predikers door zachte vermaningen te regt zouden brengen en beſtraffen. — Eindelijk Priesters, die vrouwen trouwden, moesten volgens de Pausſelijke wetten geſtraft worden. Deze beſluiten waren geheel niet naar den zin van des Pausſen Gezant, ook werden zij van den Keizer niet goedgekeurd, maar LUTHER ſchreef aan de Rijksvorsten en maakte zijne aanmerkingen op de afzonderlijke gedeelten van dit beſluit, en betuigde onder die voorwaarde daar in genoegen te nemen, uitgezonderd het beſluit omtrent de gehuwde Geestelijken, waar van hij de ongegrondheid aantoonde, de Vorsten verzoekende, dat zij daar in voorzien wilden. na C G. Jaar 1517. tot 1552.

In het begin van het jaar 1523 ſchreef LUTHER een LUTHER'S

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

een werk *over de wereldlijke magt*, hetwelk hij opdroeg aan JAN, Hertog van *Sakſen*, Broeder van den Keurvorst, in hetwelk hij de pligten der Burgerlijke Overheid onderzocht, en derzelver ware geſteldheid en grenzen aanwees. Velen echter oordeelden, dat hij deze grenzen te naauw beperkte, zoodat GEORGE, Hertog van *Sakſen*, in de Rijksvergadering berigtte, dat de Vorsten in dit Boek waren beleedigd en beſchimpt, (*wären ſchälke und buben geſcholten*,) men heeft dit Boek als de aanleidende oorzaak opgegeven van den kort daarop gevolgden Boerenkrijg. Ook komen er, volgens LUTHERS gewoonte, ſterke uitdrukkingen in voor: bij voorb. „ Men moest zich niet verwonderen, dat de Vors„ten tegen God en het Euangelie woeden, alzoo „ zij dit gewoon waren van het begin der wereld „ af: zoo dat er niets zeldzamer zij dan een god„ vruchtig Vorst, ja dat zulk een voor een wonder „ mag gehouden worden." Zoo zegt hij ook: „ Dat hij ſpreekt van een' Vorst, die een Christen „ zijn en in den hemel ingaan wil, alhoewel dit „ zeldzaam plaats hebbe." *Ein fürst*, zegt hij, *ist ein wildpret im himmel.*

Boek over de wereldlijke magt.

Ten zelfden tijde ſchreef hij eene Verhandeling: *dat men de leeringen der menſchen moet vermijden.* In de Voorrede echter verklarende, dat hij met dit geſchrift geenszins die genen wil voorſpreken, die de wetten en overleveringen der menſchen wel ſtoutelijk verſmaden, maar voorts niets doén, van hetgeen een Christen mensch betaamt. Ook gaf hij eene Hoogduitſche Verhandeling uit: *Vom grewel der Stil-Miſe, ſo man Canon nennt.* De

De zaak van LUTHER verloor in het jaar 1523 eenen wakkeren voorſtander in den edelen FR. VAN SIKKINGEN, wien velen in dien tijd waardig achtten, den Keizerlijken Scepter te voeren. Hij had in zijn gebied werkelijk de Hervorming begonnen, verſcheidene daar na beroemde Hervormers OECOLAMPADIUS, BUCERUS, SCHWEBEL en anderen vonden op zijnen burg toevlugt; OECOLAMPADIUS moest dagelijks op het Slot prediken: doch het duurde niet zeer lang, het verveelde deze Heeren ſpoedig, zoo veel van de vreedzame deugden des Christendoms te hooren; de Predikatien, hoe kort hij ze ook maakte, ſchenen hun te lang. Zij kwamen bijna dagelijks te kerke, doch bloot om de plegtigheden te aanſchouwen, den zegen te hooren, en een zeer kort gebed te doen, waarna zij meenden vroom genoeg te wezen: met één woord, OECOLAMPADIUS zegt zelve in eenen Brief aan ZWINGLIUS (*): „ Hier werd het woord op rotſen gezaaid." LUTHER werd insgelijks door dezen Ridder op zijn Slot genoodigd, maar hij wilde dit niet beloven. VAN SICKINGEN ſneuvelde in eenen oorlog met den Keurvorst van *Trier*, welke oorlog echter niet om den Godsdienst gevierd werd, maar om twee Burgers, voor welke SICKINGEN borg was gebleven, en die de Keurvorst niet wilde uitleveren. De dood van dezen Ridder was wel treurig, maar bragt echter de zaak der Hervorming verder geen nadeel aan, dewijl de Leeraars, die zich bij hem ont-

na C. G. Jaar 1517. tot 1522.

Dood van FR. VAN SIKKINGEN.

(*) SCHULTET. *Ann.* I. 138.

na C. G Jaar 1517. tot 1552.

onthouden hadden, zich nu verſpreidden en in verſcheidene plaatſen de waarheid verkondigden en het zaad der Hervorming ſtrooiden.

ULRICH VAN HUTTEN.

Weinige maanden na SICKINGEN ſtierf ook zijn vriend, de vurige ULRICH VAN HUTTEN, in ballingſchap op het kleine eilandje *Ufnau* in het *Zuricher* Meer. Deze groote voorſtander van REUCHLIN, een onverzoenlijk vijand van alle ſchoolvosſerij in de Wijsbegeerte, Godgeleerdheid en Regtsgeleerdheid, en een kloekmoedig voorſtander van de *Duitſche* vrijheid, zoodra hij van LUTHERS onderneming hoorde, werd geheel *de zijne*, en wilde met de vuist en het zwaard op *Babel* losſtormen. Hij was er werkelijk op bedacht, om den Adel ten voordeele van LUTHER in het harnas te jagen. GEORG VOGLER, die met twee Markgraven van *Brandenburg* in het jaar 1521 op den Rijksdag te *Worms* was, verhaalt, dat men des anderen daags, toen LUTHER de eerſte keer voor de Rijksvergadering geſtaan had, een' Brief aan het Raadhuis aangeplakt had gevonden, waarin zijne Keizerlijke Majeſteit verzocht werd, LUTHER niet onverhoord te veroordeelen; met de bedreiging, in geval dit geſchiedde, moest zijne K. M. weten, dat 400 van den Adel, die over 8000 te paard en te voet te gebieden hadden, zich voor LUTHER in de bres wilden ſtellen, om hem te behouden, en hem tegen zijne wederpartijders te verdedigen; ook werd de Biſchop van *Mentz* in dit geſchrift genoemd, en met eene ſterke bedreiging hem de opſtand van het jaar 1503 herinnerd. Maar zoodanige geweldige raadſlagen waren ge-

geheel niet naar den zin van LUTHER. Deze ſchreef aan SPALATINUS: „ Gij ziet, wat VAN HUTTEN „ bedoelt. Ik heb den man geſchreven, dat ik „ niet wensch, dat men met geweld en moord voor „ het Euangelie ſtrijde. De wereld is door Gods „ woord overwonnen, door dat woord is de Kerk „ behouden, zij zal door hetzelve woord weder „ opgebouwd worden; maar ook de *Antichrist*, „ gelijk hij zonder vuist begonnen is, zoo zal hij „ zonder vuist door het woord te niet gedaan worden." na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Eindelijk is in dit jaar nog merkwaardig een Gezantſchap der *Bohemſche* Broederen aan LUTHER, hetwelk hem hun geloof over de tegenwoordigheid van CHRISTUS in het Avondmaal zoo verklaarde, dat LUTHER in eenen Brief aan NIC. HAUSMAN erkende, dat hij geen kwaad gevoelen van hen had, doch vervolgens, hunne geloofsbelijdenis gelezen hebbende, ontvouwde hij zijne gedachten meer duidelijk in eene verhandeling *over de aanbidding van het Sacrament* van CHRISTUS, omtrent hetgeen hij in het geloof der Broederen al of niet goedkeurde. Onder anderen zegt hij, dat hij afkeurde, dat zij de wezenlijke tegenwoordigheid van CHRISTUS in het Avondmaal ontkenden, als ook het geloof der kinderen in den Doop; daarenboven, dat zij bij het regtvaardigmakende geloof in de zaak der regtvaardigmaking de liefde voegden, en dat zij zeven Sacramenten erkenden, en den Euangeliedienaren het huwelijk verboden. Zonderling is het, dat hij hier de plegtigheid der *aanbidding* in het Avondmaal onder de onverſchillige dingen rekent. Gezantſchap der Bohemers aan LUTHER.

De

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

De nieuwe Paus KLEMENS VII, die den 19den November 1523 in de plaats van HADRIANUS VI verkozen was, zond in het volgende jaar als zijnen Legaat den Kardinaal LAURENS CAMPEGIUS, met last, om te bewerken, dat het Plakaat van *Worms* ten uitvoer gebragt, het houden van eene Kerkvergadering verschoven, en de hervorming der Bezwaren ter zijde gesteld zou worden. Op zijne vertogen, welke de Keizer door zijne Staatsdienaren ondersteunde, namen de Rijksvorsten op nieuw een besluit, hetwelk den schijn had, van hun vorig besluit te veranderen, maar hetwelk hetzelve inderdaad versterkte. De Vorsten beloofden de hand te zullen houden aan het Plakaat van *Worms*, zoo veel mogelijk zou zijn, behoudens waarheid en geregtigheid, maar bleven aandringen op de noodzakelijkheid eener algemeene Kerkvergadering, zij wilden, dat inmiddels de schriften der Geleerden door bekwame mannen onderzocht en daar van uittrekfels zouden gemaakt worden, ten einde in eene volgende Rijksvergadering te *Spiers* te beslisfen, wat men daar uit aannemen of verwerpen zou. Het onderzoek der *Bezwaren* werd insgelijks tot die vergadering uitgesteld. Eindelijk werd het besluit herhaald, dat het Euangelie zuiver en vrij geleerd zou worden, doch zonder opschudding en ergernis, volgens de uitlegging der bij de Kerk goedgekeurde Leeraren. Dit besluit der Rijksvergadering, hetwelk onder groote verwarring opgemaakt was, mishaagde aan den Keizer, aan den Pausselijken Legaat en aan LUTHER even zeer. De Keizer nam het kwalijk, dat het Pla-

KLEMENS VII Paus. Vervolg van den Rijksdag te Neurenberg. Besluit der Roomsch gezinde Vorsten te Regensburg.

Plakaat van *Worms* niet terſtond met ſtrengheid ten uitvoer gebragt werd, hij wilde geene andere Kerkvergadering, dan die door den Paus zou beroepen worden, en ſchorste den Rijksdag, die tegen den 11den November uitgeſchreven was. De Pausſelijke Legaat was onvergenoegd, dat alles uitgeſteld, en aan een nieuw onderzoek onderworpen was. LUTHER verklaarde zich omtrent dit beſluit in een opzettelijk geſchrift, hetwelk, met alle hevigheid, en terzijdeſtelling van allen betamelijken eerbied jegens de Vorsten, was opgeſteld. Hij noemde hen *beesten*, *razenden* en *gekken*, die het Plakaat van *Worms* ten uitvoer brengen, en even als de oude Reuzen den hemel beſtormen wilden, en beklaagde het lot van *Duitschland*, hetwelk de aangebodene zaligheid verwierp. na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

De Pausſelijke Legaat beſpeurende, dat een groot gedeelte der *Duitſche* Rijksvorsten van de Hervorming niet afkeerig waren, begaf zich naar *Regensburg*, alwaar hij eene vergadering bijwoonde, welke FERDINAND van *Oostenryk*, en twee Hertogen van *Beyeren*, de Aartsbisſchop van *Saltzburg* en eenige anderen daar belegd hadden. Dezen kwamen met malkanderen overeen, dat men des Keizers Plakaat tegen LUTHER ten ſtrengſte zou handhaven, en deszelfs geſchriften ophalen, dat men in de *Mis* en andere plegtigheden geene verandering zou gedoogen; dat men de gehuwde Priesters en afvallige Monniken naar de ſtrengheid der Kerkelijke Wetten ſtraffen, en hunne onderdanen, die te *Wittemberg* ſtudeerden, opontbieden zou. Ook verbonden zij zich

na C. G Jaar 1517 tot 1552.

zich onderling, dat zij elkanderen, indien er tegen eenen van hen geweld gepleegd werd, met de wapenen zouden bijſtaan. Dus maakten deze Roomschgezinde partij de eerſte beginſelen der ſcheuring, terwijl al ſpoedig naar hun voorbeeld zich ook de andersgezinde Vorsten en Rijksſteden naauwer vereenigden.

Vervolgingen om den Godsdienst.

Alhoewel het Plakaat van *Worms* in het grootſte gedeelte van *Duitschland* krachteloos bleef, hier en elders nogtans werden de aanhangers der zuivere leer aan vervolgingen blootgeſteld. Te *Weenen* werd, met toelating van FERDINAND, KASPAR TAUBER, een Burger van *Weenen*, onthoofd; te *Dithmarſen* HENDRIK VAN ZUTPHEN, die te *Bremen* geleerd had, en naar *Meldorf* in *Dithmarſen* beroepen was, ellendig om hals gebragt. Te *Praag* in *Bohemen* en te *Offen* in *Hongaryë*, werd insgelijks tegen de Hervorming gewoed, en in de laatstgenoemde plaats een Boekverkooper te gelijk met zijne Euangeliſche Boeken verbrand. Te *Metz* JAN DE KLERK, na vreesſelijke mishandelingen, met vuur verbrand. In *Sakſen* zelve vervolgde de Hertog GEORGE met geldboeten, gevangenisſen en bannen de Euangeliſchen enz.

Twist tusſchen ERASMUS en LUTHER over den vrijen wil.

In het jaar 1524 liet ERASMUS zich overhalen, om de pen tegen LUTHER op te vatten, en zijn vertoog over den *vrijen wil* te ſchrijven. Hij wilde dus het vermoeden afweeren, als of hij een begunſtiger van LUTHER en deszelfs leere ware. In dit werk geeft hij deze bepaling van den *vrijen wil*: „ Zij is het vermogen van den mensch, waar door

„ hij

„ hij zich kan toeleggen op de dingen, die ter eeu- na C. G.
„ wige zaligheid leiden, of van dezelve afwenden." jaar 1517.
Doch dit vermogen aan den menſchelijken wil toe- tot 1552.
kennende, beweert hij tevens, dat de inwendige helpende genade daarmede blijft beſtaan, zeggende uitdrukkelijk: „ dat die genen hem behagen, die „ iets aan den vrijen wil, maar het meest aan de „ genade toekennen." Voorts bewijst hij zijne ſtelling uit de Heilige Schrift, uit de Kerkvaders en uit de ongerijmdheden, welke uit het loochenen van den vrijen wil voortvloeijen. LUTHER, wien dit werk ten hoogſte mishaagde, ſchreef daartegen in het jaar 1525 in de maand December zijne Verhandeling *over den knechtelijken of ſlaafſchen wil*; hebbende, zegt hij, zoo lang gewacht, opdat niemand zou denken, dat hij dit werk met te groote drift en overhaasting behandeld had; tevens erkende hij, dat het hem lastig ware, op een zoo geleerd Boek van eenen zoo geleerden man te antwoorden, doch dat hij een antwoord noodig rekende om der genen wil, die deszelfs aanzien tot hunne eigene eere misbruikten tegen CHRISTUS. In dit werk leert LUTHER tegen ERASMUS: „ dat onze vrije wil zich niet „ kan ſchikken tot de genade, door zich daar aan „ over te geven, of die niet te wederſtaan; dat „ wij volſtrekt niets doen, maar lijdelijk zijn; dat „ wij al het goed of kwaad, hetwelk wij doen, „ *gedwongen*, (dat is, wel vrij, maar zoo, dat „ wij, wegens de onveranderlijkheid van Gods wil, „ en de onfeilbaarheid van deszelfs noodzakelijke „ voorwetenſchap, niet anders handelen kunnen,)

„ *doen*

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

„ *doen* of liever *lijden*; dat God niets afhankelijk, „ (*contingenter*,) te voren weet; dat wij, noch „ de Engelen, noch ADAM in den ſtaat der regt- „ heid, noch eenig ſchepſel ooit eenen vrijen wil „ gehad hebben; maar, dat alles, wat buiten God „ gebeurt, dus gebeurt, dat het, indien men op „ den wil van God ziet, niet anders kan gebeu- „ ren." Niet alleen leert LUTHER dit, maar te- vens beweert hij, dat zonder dit, *noch God*, *noch* CHRISTUS, *noch Geloof*, *noch Euangelie*, noch iets, het zij van het Jodendom en veel minder van het Chriſtendom overig blijft. Die genen, welke dit leerſtuk van het Chriſtelijk geloof als hatelijk en verfoeijelijk trachten voor te ſtellen, telt hij onder de Duivelen en verdoemden. Zoo ſterk ſpreekt LUTHER in deze Verhandeling, welke met zoo veel oordeel en bondige geleerdheid is opgeſteld, dat ERASMUS een vermoeden had, dat zij uit de pen van ie- mand anders, WILLEM NESENUS, of JUSTUS JONAS, of FIL. MELANCHTHON gevloeid was, maar geheel ongegrond, alzoo LUTHER ſteeds gewoon was zich op dit werk te beroemen, en nog in het jaar 1537 aan CAPITO ſchreef, dat hij geen van zijne werken voor zoo echt en zuiver erkende, als dit *van den knechtelijken wil*, en zijnen *Katechismus*. Over dit werk van LUTHER heeft men in later tijden hevig getwist. De aanhangers van KALVYN vonden daar in eene volkomene overeenſtemming van LUTHER met de leere van KALVYN, *over de Predeſtinatie* of *Voorverordinering*, hetwelk de *Lutherſchen* niet wilden toegeven. SEB. SCHMIDT heeft dit werk met

met aanteekeningen uitgegeven, in welke hij getracht heeft, den zin van LUTHER zoo te verklaren, dat die met de uitſpraken van KALVYN bleef verſchillen. Sommige *Lutherſchen* wilden zelfs, dat LUTHER naderhand dit werk herroepen, en zijn gevoelen veranderd zou hebben, doch dit wordt zonder eenig bewijs gezegd. na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Het werk van LUTHER *over den knechtelijken wil* is geheel in zijnen ſtijl geſchreven. LUTHER had reeds te voren in verſcheidene Brieven ERASMUS geteekend, „ als een' blinde, een' ellendige, die „ CHRISTUS niet kende, die vervreemd was van „ het verſtand der Christelijke zaak, ruw van geest „ en nog hangende aan de letter;" in dit Boek noemde hij hem eenen *Atheist*, die met LUCIANUS niet geloofde, dat er een God was; eenen *Epicurist*, die met EPICURUS niet geloofde, dat God zich bemoeide met menſchelijke zaken; een' *Scepticus*, of twijfelaar in dingen, die de Christelijke Belijdenis raakten; een *Beſpotter* der Heilige Schrift; een' *vijand* van den Christelijken Godsdienst; een' *Lasteraar* enz. LUTHER zelve verſchoont deze zijne hevigheid daarmede, dat hij gevoelig was, dat een zoo groot man, als ERASMUS, zich had laten bewegen, om tegen hem te ſchrijven over een onderwerp, daar LUTHER zoo veel belang in ſtelde. „ Indien ik," zegt hij (*), „ wat te ſtraf mogt „ ſchrijven tegen uwe verhandeling, zulks zult gij „ mij vergeven. Ik doe dit niet uit een kwaadwil-

„ lend

(*) *De Servo Arbitr. p.* 190. *Ed.* SCHMIDIO.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

„ lend hart, maar het heeft mij aangedaan, dat gij „ door uw aanzien de zaak van CHRISTUS zoo be„ nadeeldet, ſchoon gij met uwe geleerdheid en al „ inderdaad niets hebt uitgerigt. Daarenboven wie „ is altijd zoo meester van zijnen ſtijl, dat hij niet „ hier of daar warm worde? Gij, die, als 't ware „ uit ijver voor de zedigheid, bijna koud zijt in dit „ Boek, ſchiet nogtans niet zelden vurige en ſcher„ pe pijlen, zoodat gij vergiftig mogt ſchijnen, in„ dien de Lezer niet zeer genegen en billijk wil „ zijn. Maar dit doet alles niets ter zaak, alzoo „ wij dit wederzijds elkanderen gaarn moeten ver„ geven, gelijk wij menſchen zijn, en niets men„ ſchelijks vreemd in ons is."

Hoe het zij, ERASMUS toonde zich over deze handelwijze van LUTHER zeer gebelgd, en ſchreef daar tegen zijnen *Hyperaspistes* of verdediger, welken hij, gelijk hij zich beroemde, in twaalf dagen had afgeſchreven; ook beklaagde hij zich bij JAN, Keurvorst van *Saksen*, die FREDERIK was opgevolgd, en vorderde eerherſtelling, wegens de beſchuldigingen van *Atheisterij* en *Epureisme*; doch hier van kwam niets. Ondertusſchen is merkwaardig, hetgeen ERASMUS ſchreef in eenen Brief aan LUDOV. VIVEZ: „ Om „ voor de vuist te ſpreken, wij hebben den vrijen „ wil verloren. Toen gaf mijn hart geheel iets an„ ders op, dan mijne pen ſchreef."

Begin van den twist over het Heilig Avondmaal.

Maar een ander, in de gevolgen veel gewigtiger verſchil, hetwelk men vervolgens den *Sacramentskrijg*, (*bellum Sacramentarium*,) genoemd heeft, nam in het jaar 1524 zijnen aanvang. CAROLOSTA-

DI-

DIUS, die op LUTHER misnoegd was, omdat deze deszelfs gedrag omtrent de Beelden zoo euvel had opgenomen, had zich van *Wittemberg* naar *Orlamunde* begeven, alwaar hij echter ſpoedig weder opſchuddingen om de Beelden verwekte. LUTHER, volgens een beſluit van den Keurvorst, eerst naar *Jena* en verders naar *Orlamunde* gezonden, predikte daar tegen den Geestdrijver THOMAS MUNTZER, maar voegde er bij, dat men ook te vreezen had voor de Beeldenſtormers en *Sacramentariſen*. CAROLOSTADIUS, die zich te *Wittemberg* ook omtrent de tegenwoordigheid van CHRISTUS in het Avondmaal tegen LUTHER verklaard had, ſprak LUTHER hier over aan, die hem uitdaagde, om over dit onderwerp openlijk tegen hem te ſchrijven. CAROLOSTADIUS werd vervolgens op last van den Keurvorst en aandringen van LUTHER uit *Thuringen* verdreven, en begaf zich naar *Bazel*, alwaar hij zijne Verhandelingen over het Avondmaal des Heeren in het licht gaf, en den bijval verwierf van ZWINGLIUS en OECOLAMPADIUS, die ook in de woorden van CHRISTUS een *tropus* vonden, alhoewel zij niet in alles met CARELSTAD overeenſtemden. Met hen vereenigden zich anderen, gelijk LEO JUDAE, en de Godgeleerden van *Straatsburg*, WOLFGANG FABRICIUS CAPITO en MARTINUS BUCERUS. Het gevoelen van CARELSTAD kwam op deze punten uit: dat er in de woorden der inſtelling van het Avondmaal een *tropus* plaats heeft, en dat men het woordje *dit*, (τοῦτο,) niet moet verbinden met *brood*, (ἄρτος,) hetwelk van het mannelijk geſlacht is, maar

na C. G. jaar 1517. tot 1552.

na C. G. Jaar 1517 tot 1552.

dat men de woorden dus moet vatten: *Neemt, eet,* namelijk *het brood*, hetwelk JEZUS aan zijne Apostelen hier mede toereikte; waarbij hij vervolgens op zijn ligchaam wijzende, gevoegd zal hebben, want dit, of, want hier is of zit mijn ligchaam, hetwelk voor u gebroken wordt. Voorts, dat het ligchaam van CHRISTUS in het Avondmaal niet tegenwoordig is, noch gegeten wordt *met den mond*, maar dat er slechts gedachtenis gevierd wordt, van het gebroken ligchaam en vergoten bloed des Verlossers; dat het oogmerk van het Heilig Avondmaal enkel is, dat men den dood van CHRISTUS verkondige en zijne gedachtenis viere. Eindelijk ontkende hij, dat dit Sacrament de vergeving der zonden gaf, of zelfs een zegel en onderpand zij van onze verlossing door JEZUS CHRISTUS, dewijl deze eene gave des *Heil.* Geestes is, en de mensch zich zelven te voren moet beproeven, hetwelk noodeloos zou zijn, indien hij door het Avondmaal van de vergeving zijner zonden moest verzekerd worden. Daartegen hield LUTHER staande, dat de Deelgenooten van 's Heeren Avondmaal, benevens het Brood en den wijn, het wezenlijk ligchaam en bloed van CHRISTUS ontvingen. Dus wel de *Transsubstantiatie*, of de verandering van het brood en wijn in het ligchaam en bloed van CHRISTUS verwerpende, maar nogtans eene wezenlijke tegenwoordigheid van hetzelve aannemende, hetwelk vervolgens *Consubstantiatie* genoemd is. En deze waren de zaden van dien geweldigen en hevigen twist, welke eene heillooze verdeeldheid veroorzaakte tusschen hen, die zich vereenigd hadden, om de

de zaak der vrijheid en van den Godsdienst te verdedigen. na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Behalve dezen ongelukkigen twist, die onbedenkelijk veel nadeel aan den voortgang der Hervorming heeft toegebragt; werd dezelve ook, hoewel ten onregt, beſchouwd als oorzaak, of ten minſte aanleiding gegeven te hebben tot den *Boerenkrijg*, welke in het jaar 1525 met zoo veel woede in *Duitschland* uitbersſte, door welke beſchuldiging de gemoederen van velen van de Hervorming afkeerig werden gemaakt. Door het plaatshebbende Leenſtelſel werden alom in *Duitschland* en elders de Boeren en Landlieden op eene treurige wijze onderdrukt, en waren inderdaad ſlaven van de Edelen, velen van welken hen onbarmhartig verdrukten en mishandelden. Van tijd tot tijd waren hier door, lang voor LUTHERS tijd, oproeren ontſtaan, die door de wanhoop aangevuurd, op ſtroomen van menſchenbloed te ſtaan kwamen. In dit jaar berstte een dergelijk oproer uit in *Zwaben*, alwaar de Boeren, het ondragelijk juk der Edelen moede, hetzelve eensklaps afwierpen en de Sloten hunner dwingelanden verwoestten, niet zonder de onmenſchelijkſte wreedheden tegen hen zelven te plegen. De brand ſloeg vervolgens over in *Thuringen*, alwaar ongelukkig eene razende geestdrijverij olie in het vuur wierp en de ellende vermeerderde. THOMAS MUNTZER, na te *Brunswyk*, *Zwickau* en *Altſtadt* het Euangelie gepredikt hebben, begon gevoelens van geestdrijverij en dweeperij te verſpreiden, en daardoor opſchuddingen te verwekken. Om die reden van daar verDe Boerenkrijg.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

dreven zijnde, zworf hij in *Duitschland* om, en ſtelde zich eindelijk aan het hoofd der misnoegde en muitende Boeren, met welke hij vele verwoestingen aanrigtte, zoodat men verhaalt, dat in dezen krijg meer dan 300 Sloten en Kloosters door de Boeren vernield zijn geworden. Eindelijk vereenigden verſcheidene Vorsten hunne troepen, en verſloegen de Boeren in menige gevechten, en hunne voornaamſte hoofden, zekere PFEIFFER en MUNTZER, werden gevangen en te *Mulhauſen* ter dood gebragt. De leere dezer Geestdrijvers behelsde, dat de mensch niet door de letter der ſchrift maar door den geest geleerd werd, en dat de menſchen door middel van gezigten, openbaringen en droomen van God onderwezen en omtrent toekomende dingen verlicht werden. Zij dreven, dat de wereld van de booze beheerſchers moest in vrijheid geſteld en het Rijk van God op aarde opgerigt worden; zij verzetten zich tegen de Pausgezinden om derzelver overheerſching van het geweten en de harde dienstbaarheid, en tegen LUTHER, omdat hij op de Heilige Schrift en op menſchelijke wetenſchap en kennis aandrong. Het is er dus zoo ver van daan, dat LUTHERS leer de oorzaak geweest zij van deze oproerigheden, dat waarlijk de Geestdrijvers, die dezelve koesterden, niets met de voorſtanders der Hervorming gemeen hadden, dan het aandringen op vrijheid van Godsdienst en geweten. LUTHER oordeelde wel in het begin zacht van de droomen en gezigten, welke deze Dweepers voorwendden, maar vrij ſpoedig doorzag hij hunne oogmerken en ſpooreloozen waan,

waar-

waarom hij hen in verſcheidene geſchriften weder- na C. G.
leide, en de Rijksvorsten vermaande en raadde, de- Jaar 1517.
zelve met geweld te bedwingen. Hoe zeer LUTHER tot 1552.
vrijheid van geloof en geweten predikte, even ſterk nogtans predikte hij orde en geregeldheid, en was afkeerig van alle wanorde en misbruik van vrijheid, die in wetteloosheid en regeringloosheid ontaarden zou.

Eene andere gebeurtenis in het jaar 1525 gaf ins- LUTHER
gelijks aan de tegenſtanders der Hervorming ſtof tot trouwt
lasteren, en ſtrekte zelfs aan velen, die der Hervor- KATHARI-
ming genegen waren, tot ergernis. Deze gebeurte- NA VAN
nis was het huwelijk van LUTHER met CATHARINA BORRE.
VAN BORRE. Deze CATHARINA VAN BORRE, uit een adelijk geſlacht geboren, was Non geweest in het Klooster van *Wimptsch*, maar had hetzelve met de andere Nonnen, twee jaren geleden, verlaten, met hulp van LEONARD KOPPE, Raadsheer te *Torgau*. LUTHER, die te voren den Monnikskap insgelijks afgelegd en met eene deftige kleeding, eenen Leeraar der Godgeleerdheid pasſende, verwisſeld had, en ook niet langer *Vader* of *Broeder*, hetwelk de eertitels der Monniken waren, maar eenvoudig *Doctor* of Leeraar genoemd wilde zijn, beſtemde haar ter vrouwe voor *Doctor* GLACIUS, Pastoor te *Orlamund*; doch als CATHARINA zich daartoe ongenegen toonde, verklarende, dat zij niet wilde trouwen, of het moest met LUTHER zelven wezen, en als LUTHER van HIERONYMUS SCHURF hoorde, „ dat, indien hij, een Monnik, trouwde, de ge- „ heele wereld en de duivel zelve lagchen zouden,

na C. G. Jaar 1517. tot 1552

„ dewijl hij alle zijne handelingen daardoor vruchteloos zou maken;" beſloot LUTHER onvoorziens, om, ten ſpijt van de Wereld en den Duivel, CATHARINA te trouwen, en volbragt dit, zonder aan iemand van zijn voornemen eenige kennis te geven. De ondertrouw geſchiedde in tegenwoordigheid van ſlechts drie zijner vrienden, die hij des avonds te eten genoodigd had. Hevig voeren zijne partijen uit over dit huwelijk, men riep: „ dat uit „ dit huwelijk van eenen Monnik met eene Non de „ *Antichrist* zou geboren worden." Men ſchold hetzelve voor een bloedſchendig en hondsch huwelijk. Verſcheidene van LUTHER's vrienden zelve keurden hetzelve af, om de ergernis en opſpraak, welke zij daar van voorzagen. MELANCHTHON zelve misprees het om die reden, en uit hoofde van de tijdsomſtandigheden; evenwel verdedigde hij de geoorloofdheid van hetzelve in eenen Brief aan JOACHIM CAMERARIUS. LUTHER ſchreef aan AMSDORF, dat hij dit huwelijk had aangegaan, om den wensch zijns Vaders te voldoen, maar ook om een voorbeeld te geven aan andere Kerkelijken en hen voor te gaan in een eerbaar huwelijk.

Vervolg der twisten over het Avondmaal

De verſchillen, welke met CARELSTAD ontſtaan waren over het Avondmaal, namen ondertusſchen toe in hevigheid. LUTHER ſchreef tegen hem zijn Boek, *tegen de Hemelſche Profeten*, en behandelde hem in hetzelve als een' verachter van den Godsdienst. Onder anderen gebruikte hij, in dit Boek, om de dadelijke tegenwoordigheid van CHRISTUS in het Avondmaal op te helderen, de gelijkenis van een

een *gloeijend ijzer*. Gelijk in een gloeijend ijzer, zeide hij, twee onderſcheidene zelfſtandigheden, te weten, *ijzer* en *vuur*, vereenigd zijn, dus is het ligchaam van CHRISTUS vereenigd met het brood in het Avondmaal enz. De twist rees hooger, omdat men wederzijds elkanderen verdacht hield, van de eene zijde vermoedden de *Zwitzers*, dat LUTHERS gevoelen niet zeer onderſcheiden was van de *Transſubſtantiatie*, en deze hield hen verdacht, dat zij in het Avondmaal niets ſtelden dan eenvoudig brood, zonder eenige kracht of tegenwoordigheid van CHRISTUS bij het Avondmaal te erkennen. JOANN. BUGENHAGEN had in het voorgaande jaar een' Brief geſchreven tegen ZWINGLIUS, om deszelfs gevoelen, dat in de woorden der inzetting *is* te kennen geeft, *het beteekent*, te wederleggen. ZWINGLIUS beantwoordde denzelven dit jaar in zijn Boek: *over den waren en valſchen Godsdienst;* ook gaf JOANN. OECOLAMPADIUS eene Verhandeling uit *over de ware uitlegging van de woorden des Heeren: Dit is mijn ligchaam*, in hetwelk hij den *tropus* vindt niet in het woord *is*, maar in het woord *ligchaam*, hetwelk beteekenen zal *een beeld van mijn ligchaam*. Van dit werk getuigde ERASMUS: „ dat het zoo „ naauwkeurig geſchreven, met zoo vele bewijsre„ denen en getuigenisſen voorzien was, dat het „ zelfs de uitverkozenen zou kunnen doen dwalen." Hier tegen ſchreven eenige *Zwabiſche* Leeraars, zoo men meent, door de pen van BRENTIUS, eene Verhandeling, onder den titel: *Syngramma*, daar OECOLAMPADIUS zijn *Antiſyngramma* tegenſtelde. na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

in C. G. Jaar 1517. tot 1552.

ZWINGLIUS was zeer misnoegd over het geſchrift der *Zwabiſche* Godgeleerden, maar LUTHER prees het, en wanneer die van *Straatsburg* hem vermaanden, om zich met de *Zwitſers* te verſtaan, verklaarde hij: „ dat deze zaak van zoo groot ge„ wigt was, dat de voorſtanders van een der beide „ gevoelens dienaars van den *Satan* moesten zijn; „ en dus, dat eene bemiddeling geene plaats kon „ hebben." Ondertusſchen had CARELSTAD een werkje uitgegeven, om zich zelven te verſchoonen, met eenen Brief aan LUTHER, dat hij over het H. Avondmaal geſchreven had, niet om iets te bepalen, maar alleen om de waarheid op te ſporen. LUTHER liet zich hier door met hem bevredigen, en CARELSTAD kreeg van den Keurvorst vrijheid om in *Sakſen* weder te keeren.

Dood van FREDERIK de Wijze, Keurvorst van Sakſen.

Op den 25ſten Mei des jaars 1525 overleed FREDERIK, *de Wijze* bijgenaamd, Keurvorst van *Sakſen*, die ſteeds LUTHER zijne beſcherming verleend had, zonder nogtans zijne leere openlijk aan te nemen. Door zijne voorzigtigheid had hij, zoo lang hij leefde, zekere ſoort van eenigheid en overeenſtemming onder de *Duitſche* Rijksvorsten bewaard, niettegenſtaande hunne verſchillende begrippen.

JAN de Standvastige volgt hem op.

De Keurvorst JAN, wien men den bijnaam *de Standvastige* gegeven heeft, die zijnen Broeder FREDERIK opvolgde, ging op eene geheel andere wijze te werk. Overtuigd van de waarheid van LUTHERS leere, en ziende, dat dezelve welhaast verdrukt zou worden, indien de Paus zijn gezag en invloed bleef behouden, nam hij in zijne landen de oppermagt in

Ker-

Kerkelijke zaken zelve in handen, en ſtichtte in zijn gebied eene Kerk, geheel van die van *Rome* verſchillende, in leere, tucht en beſtuur. Om aan dezelve eene vastheid te geven, liet hij door LUTHER en MELANCHTHON eene Kerkenorde opſtellen, die in het jaar 1527 in alle zijne Staten werd afgekondigd; welk voorbeeld ſpoedig ook door andere Vorſten, die de *Roomſche* Kerk verlieten, werd nagevolgd. Doch even ſchielijk werd nu ook de vereeniging tusſchen de Rijksvorsten verbroken, die door eene openlijke ſcheuring verdeeld werden, gelijk wij in het vervolg zien zullen. Hier alleen voegen wij er nog bij, dat hij op de mouwen zijner Hovelingen, tot een onderſcheidend kenmerk van zijn geloof, de eerſte letters van de woorden *Verbum Domini manet in æternum*, (*Het woord des Heeren blijft in eeuwigheid*,) V. D. M. I. Æ. geborduurd wilde hebben. Evenwel had de Keurvorst FREDERIK reeds in den zomer des jaars 1522 zilveren penningen laten ſlaan, die deze ſpreuk ten opſchrift hadden, en op de winterkleederen zijner Hovelingen de letters V. D. M. I. Æ. laten weven. na C. G. jaar 1517. tot 1552.

De Kerken in *Silezië* werden om dezen tijd hevig geſchokt, door de leeringen van KASPAR SCHWENKFELD, een man uit een adelijk geſlacht in het Hertogdom *Liegnitz* in *Silezië*, hij werd in het jaar 1527 uit zijn vaderland verdreven, en overleed, na vele omzwervingen, in *Zwaben*, in het jaar 1561. In het eerst had hij de dwalingen en het verderf van het Pausdom ziende, zich bij LUTHER gevoegd; maar toen hij waarnam, dat de Christenen, die de- KASPAR SCHWENKFELD.

ze

na C. G Jaar 1517 tot 1552

ze leer beleden, dezelve weinig beleefden, oordeelde hij, dat ook deze de ware Kerk niet was: waarom hij zich bij geene gezindte voegde, maar ook deswegens bij allen in haat kwam, alhoewel hij alle godvruchtigen in alle gezindheden zeer liefhad, zelfs zijnen vijanden weldoende, en gelijk hij zeide, te vrede voor zich zelven en CHRISTUS te leven. Daarenboven keurde hij in de Roomſchen af, dat zij in het werk der Zaligheid te veel aan de werken toeſchreven; maar in de Lutherſchen, dat zij te groote kracht verbonden met de letter der Schrift en de Sacramenten, of dat zij niet behoorlijk onderſcheid maakten tusſchen het historisch en zaligmakend geloof, of tusſchen den historiſchen en geestelijken CHRISTUS, denkende, dat het geloof en de gehoorzaamheid van CHRISTUS voor ons genoegzaam *zij*, alſchoon wij in de zonden blijven. Hij wilde de Christenen van de uitwendige middelen afbrengen, welke hij evenwel niet verachtte, maar nuttig noemde; en wilde hen tot den geest en den geestelijken Godsdienst bepalen. Hier vandaan, dat hij dikwijls te flaauw en zelfs onvoegzaam ſprak van den dienst des woords en van de godsdienstplegtigheden; en de dienaren van het Euangelie gering achtte; ook verwierp hij het gevoelen der *Lutherſchen* over de ligchamelijke tegenwoordigheid van CHRISTUS in het Avondmaal. Men haatte hem deswegens zoo zeer, dat ſommigen hem een kind des Duivels, een' boozen Ketter, Herdooper, Dweeper en Lasteraar noemden, en zelfs kinderachtig met zijn' naam ſpeelden, noemende hem *Stinkveld* of *Stankveld*. Zijne vijanden echter

ter zelve erkenden, dat hij een man was van een vroom en godzalig leven. Hij heeft verſcheidene ſchriften nagelaten, die bij elkanderen zijn uitgegeven in het jaar 1592. Zij zijn dikwijls opgehaald en verbrand geworden. na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Zijne leerſtellingen waren: 1. Dat de Schrift op zich zelve eene doode letter is, dat zij, die van hem verſchilden, *Letterknechten* waren. 2. Dat de menſchelijke natuur van CHRISTUS geen *ſchepſel* is, zoo omdat zij haren oorſprong van God heeft, als omdat zij *vergoddelijkt* is na de verheerlijking; maar zijne partijen noemde hij *ſchepſelingen*, *creaturistae*. 3. Dat het regtvaardigend geloof de inwonende God zelve is. 4. De woorden der inſtelling van het Avondmaal verklaarde hij van CHRISTUS zelven, de ware zieleſpijs en het brood des levens; maar daar van onderſcheidde hij het Sacramenteele brood, eenigelijk ingeſteld ter gedachtenis van CHRISTUS, en om een dank- en liefdemaal te zijn: maar den geheelen CHRISTUS, naar de Goddelijke en menſchelijke natuur, noemde hij ware ſpijs en drank: de woorden, *dit is mijn ligchaam*, verklaarde hij: *zoodanig is mijn ligchaam*, namelijk, *waarlijk brood en ſpijs*, waar van het uiterlijk brood een teeken is. 5. Eindelijk prees hij altijd aan een nieuw leven, en had de klinkende woorden ſteeds in den mond van verlichting, openbaring, vergoddelijking, inwendige en geeſtelijke mensch enz.

Niettegenſtaande zoo vele hinderniſſen en zelfs openbare vervolgingen in verſcheidene plaatſen, breidde zich de Hervorming meer en meer uit. FILIPS, Voortgang der Hervorming in

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Duitschland.

LIPS, Landgraaf van *Heſſen*, voerde dezelve in zijne Staten in, na een mondgeſprek gehouden te hebben met den Keurvorst van *Sakſen* JAN en deszelfs Zoon JAN FREDERIK te *Creutsbergen*, in welk mondgeſprek hij betuigde, liever zijn goederen en leven te willen verliezen, dan dat hij de erkende waarheid van het Euangelie zou verlaten. Te *Gorlitz* in het Markgraafſchap van de *Lausnitz* werden alle bijgeloovige plegtigheden afgeſchaft, en Doop en Avondmaal, het laatſte onder beide gedaanten, in de Hoogduitſche taal bediend, door bewerking van FRANCISCUS OENOBARBUS, gezegd ROTBART, Diaken van *Gorlitz*. Dus ook in de Graafſchappen *Hanau*, en *Oldenburg*. In *Westfalen* omhelsde KOENRAAD, Graaf van *Teklenburg* en *Lingen*, de leer der Hervorming. ALBERT, Markgraaf van *Brandenburg*, te voren Grootmeester der *Duitſche* Orde, maar thans door SIGISMUND, Koning van *Polen*, beleend met het Hertogdom *Pruiſen*, voerde in hetzelve de Hervorming in. Ook werd dezelve ingevoerd in de ſtad *Dantzig*, evenwel duurde het hier tot het jaar 1536, eer dit werk zijn beſlag had.

Rijksdag te Spiers.

De Rijksdag, die in het vorige jaar te *Augsburg* beſchreven was, maar geenen voortgang had gehad, werd in het jaar 1526 gehouden te *Spiers*, den 25ſten Junij. Voordat de Keurvorst van *Sakſen* en de Landgraaf van *Heſſen* zich derwaarts begaven, hadden zij een mondgeſprek te *Maagdenburg*, alwaar zij zamen overeenkwamen, om malkanderen te zullen bijſtaan, ingevalle iets geweldigs tegen hen mogt on-

ondernomen worden, waartoe aan vele plaatſen toebereidſelen gemaakt werden. De Keizer, die thans in *Spanje* was, en de handen volhad, ſchreef van daar aan de vergadering, in welke zijn Broeder FERDINAND van *Oostenryk* voorzat, dat het Plakaat van *Worms* ten ſtrikſte ten uitvoer gebragt en de *Lutheranen* in geheel *Duitschland* uitgeroeid en verbannen moesten worden. De meeste Vorsten verzetten zich hier tegen met alle kloekmoedigheid, zoodat, na lang en hevig twisten, het beſluit werd opgemaakt, en met eenparige ſtemmen vastgeſteld, dat men door een plegtig Gezantſchap den Keizer zou verzoeken, dat hij wilde te wege brengen, dat er eene vrije, algemeene, of ten minſte eene Nationale Kerkvergadering bijeenkwame, en dat intusſchen elk lid der vergadering in den zijnen omtrent hetgeen het Plakaat van *Worms*, (dat is, de zaak van den Godsdienst) betrof, zoo zou handelen, als hij voor God en den Keizer zou meenen te kunnen verantwoorden. na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Deze voor de Hervormden zoo gunſtige uitſlag der vergadering was veelal aan de omſtandigheden des tijds toe te ſchrijven. FERDINAND van *Oostenryk* vreesde voor eene openbare ſcheuring, welke des Keizers zaken in verwarring gebragt zou hebben, daar hij thans te meer reden had, om voor te vreezen, dewijl niet alleen de Keizer belemmerd was met den oorlog tegen *Frankryk*, maar ook de *Turken* den *Hongaren* eene zware nederlage hadden toegebragt, bij welke gelegenheid de Koning LODEWYK van *Hongaryen* geſneuveld was. FERDINAND, die

na C. G. Jaar 1517 tot 1552.

die aanſpraak maakte op den troon, had den bijſtand der *Duitſchers* noodig, om hem op denzelven tegen de overmagt der *Turken* te handhaven.

De Keizer had zich wel, bij het ſluiten van den vrede, met FRANCOIS I, Koning van *Frankryk*, verbonden, dat zij beiden hunne pogingen zouden aanwenden, om alle ketterijen en voornamelijk de *Lutherſche* uit te roeijen, maar dewijl FRANCOIS weigerde de harde voorwaarden van dezen vrede te vervullen, welken KAREL, die hem in den veldſlag bij *Pavia* gevangen en naar *Spanje* gevoerd had, hem had voorgeſchreven, berstte de oorlog op nieuw uit, en aan het uitroeijen der Ketteren kon KAREL des te minder werken, omdat de Paus de zijde van *Frankryk* koos, welke ſtap van den Paus den Keizer zoodanig ontſtak, dat hij nu zelve zich op eene algemeene Kerkvergadering beriep, en door zijn leger onder den Hertog van *Bourbon Rome* in het jaar 1527 bemagtigde. De Paus zelve werd gevangen genomen, en moest van 's Keizers ſoldaten, die voor een groot gedeelte *Lutherſchen* waren, veel hoon en ſmaad dulden, ja men verhaalt, dat de dartele ſoldaten, bij deze gelegenheid, LUTHER tot Paus uitriepen, en uit hunne *Lutherſche* medemakkers Kardinalen enz. verkozen. KAREL hield den Paus eenen geruimen tijd gevangen, maar liet, te gelijker tijd, in *Spanje* openlijk bidden voor de vrijheid en herſtel van den door hem zelven gevangenen Paus. Zoo ſpeelt de Staatkunde dikwijls met de Volken en derzelver Bijgeloof!

Bijzon-

Het gunſtig beſluit der Rijksvergadering en de boven-

vengemelde gebeurtenisſen gaven dus den Voorſtanderen der Hervorming ten minſte voor eenigen tijd rust en gelegenheid, om hunne ontwerpen door te zetten, en daar aan zekere vastigheid te geven. Ook deden LUTHER en zijne medearbeiders, wat zij konden, door hunne ſchriften, leeringen, vermaningen, raadgevingen en wederleggingen, om den vreesachtigen moed in het lijf te ſpreken, de twijfelingen der onkundigen te verdrijven, de beginſels der onvasten en wankelenden te bevestigen, en allen te bezielen met eenen ijver, geëvenredigd aan de grootheid hunner onderneming. Onder anderen had LUTHER in het jaar 1522 uitleggingen in het licht gegeven van *Pſalm* 37, 62, 94 en 109, welke hij had opgedragen aan MARIA van *Oostenryk*, Koningin Weduwe van *Hongaryë*, Zuster van Keizer KAREL en FERDINAND. LUTHER prijst haar als eene Vorstin, die het *Euangelie* begunſtigde, en elders roemt hij hare godsvrucht en zedigheid, gepaard met heldenmoed. Zij werd gehouden voor eene wijze vrouw, die zoet was op Latijnſche Boeken, daar ERASMUS van zeide: „Het wezen der „menſchelijke zaken verandert, de Monniken we„ten van geene geleerdheid, en de vrouwen maken „veel werks van Boeken." Ook verhaalt men, dat zij altijd eenen Latijnſchen Bijbel bij zich had, zelfs als zij op de jagt was; haar Hofprediker JOANNES HENEKEL wordt van SPALATINUS een *Euangelisch* Leeraar, een zeer vriendelijk en eerbaar man genoemd. Op den Rijksdag te *Augsburg* in het jaar 1530 zich in die ſtad bevindende, begeerig zijnde

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

derheden van MARIA van Oostenryk.

na C. G. Jaar 517 tot 1552.

om eene Euangelische Kerkrede te hooren, kon men niet verhinderen, dat er eene in hare woning gehouden werd; ook zegt men, dat zij toen haren Broeder KAREL meer dan eens gewaarschuwd hebbe, dat hij zich van de Priesters niet zou laten bedriegen, gelijk haar man LODEWYK en haar Broeder FERDINAND van dezelve bedrogen geworden waren. Deze MARIA werd in het jaar 1531 Gouvernante der *Nederlanden*, welke zij met vele voorzigtigheid 25 jaren bestuurd heeft, tot dat zij in het jaar 1556 met haren Broeder den Keizer, na zijnen afstand van de regering, mede naar *Spanje* vertrok, alwaar zij, nog geene maand na haren Broeder KAREL, in het jaar 1558 overleden is. ERASMUS en de Geschiedschrijver THUANUS prijzen hare kuischheid en eerbare zeden; de laatstgemelde echter voegt er bij, dat zij ten dezen niet van alle opspraak is vrij gebleven; en wat zou het zijn, indien zekere duistere vermoedens omtrent de Moeder van *Don* JAN van *Oostenryk*, natuurlijken Zoon van Keizer KAREL, naderhand Landvoogd der *Nederlanden*, eenigen grond van waarschijnlijkheid hadden?

Rijksdag te Regensburg.

De Keizer verzoende zich nog in dit jaar 1527 met den Paus, aan wien hij op nieuw LUTHER en deszelfs zaak opofferde. Te weten, onder de vredesvoorwaarden werd niet gesteld, gelijk men gehoopt had, dat er eene algemeene Kerkvergadering zou gehouden worden, maar dat LUTHERS ketterij zou worden uitgeroeid. Dit evenwel werd niet terstond ten uitvoer gebragt, zelfs werd er op eenen Rijksdag te *Regensburg* niets ten aanzien van den Gods-

Godsdienst verrigt, dewijl de Keizer, noch FERDINAND, welke laatſte met den oorlog in *Hongaryë* belemmerd was, tegenwoordig waren. na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

JAN FREDERIK, Zoon van JAN, Keurvorst van *Sakſen*, was ondertrouwd met CATHARINA, jongſte Zuster van Keizer KAREL, maar de voltrekking van het huwelijk werd afgebroken, omdat de Keurprins der *Lutherſche* leere was toegedaan, ja openlijk beweerde des Keizers Gezant HAUNART, dat men den Ketteren geen woord behoefde te houden. De jonge Vorst verbond zich daarop in het huwelijk met SIBYLLA, Dochter van JAN, Hertog van *Kleef*. Dit huwelijk gaf gelegenheid, om de Hervorming in de landen van *Gulik* en *Kleef* te vestigen. Op zijne reize naar zijne bruid had de Keurprins als zijnen Hofprediker bij zich FREDERIK MYCONIUS (*), die dagelijks voor hem predikte. Als hij dit ook te *Duſſeldorp* op het Kasteel deed, voer een *Franciskaner* Monnik uit een *Convent* te *Keulen*, JAN CORBACH, op den 17den Februarij van dit jaar 1527 hevig hier tegen uit, en riep, dat deze nieuwe Predikers geene zending hadden; evenwel beloofde hij, te willen hooren, indien iemand hem anders zou kunnen leeren, en dat hij volgens de Schrift de Hervorming wilde aannemen. Zekere Baron ANARG VAN WILDENFELS verzocht daarop den Monnik, dat hij MYCONIUS op het Kasteel wilde hooren prediken, met belofte, dat hij hem een geſprek met denzelven zou bezorgen, indien hij hem wilde onderregten, zoo

Merkwaardig geſprek van MYCONIUS te Dusſeldorp met den Monnik CORBACH.

(*) Zie van MYCONIUS boven *Bl.* 31. volgg.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

zoo hij iets met de Schrift ſtrijdig zeggen mogt. De Monnik weigerde dit, alhoewel ook MYCONIUS zijn verzoek bij dat des Barons voegde; eindelijk echter beloofde hij, tot een geſprek op den 19den Februarij in de herberg des Barons te zullen komen, gelijk hij ook deed. Hier was de Prins van *Sakſen* met zijne Raden, en vele Hovelingen van den Hertog van *Kleef*, en zoo vele andere geleerden en ongeleerden, tegenwoordig, dat men de deuren wagenwijd open moest zetten. MYCONIUS maakte een begin van het geſprek, den Monnik verzoekende, dat hij zich der waarheid bevlijtigen, en de Toehoorders, dat zij aandachtig zijn en zoo er iets, minder met Gods woord overeenkomende, mogt voortgebragt worden, daar van vermaan doen zouden. Nu toonde de Monnik aanſtonds, door welken geest hij gedreven werd, alzoo hij MYCONIUS heel onwellevend aanſprak met een, *Horst du Frits!* terwijl hetgeen hij zeide, daarop uitkwam, dat men over de Schrift niet moest disputeren voor krijgslieden en dergelijke onkundige menſchen, maar in tegenwoordigheid van Leeraren; vervolgens daagde hij MYCONIUS uit, om naar *Keulen* te gaan, en daar zijne zaak te behandelen. Maar deze hernam, dat men uit Gods woord oordeelen moest, en beriep zich onder anderen op *Joann.* XII. 48, welken Tekst hij uit de overzetting van LUTHER voorlas; waarop de Monnik vol toorn uitriep: dat de Duivel zelve de maker van deze overzetting was, voorts *Deut.* XVII. 10, tegen de gezegden van MYCONIUS ſtellende, alwaar het oordeel over Gods-

dienſt-

diensttwisten aan de Priesters overgegeven werd. MYCONIUS antwoordde, dat men het volgende vers hiermede moest vergelijken, alwaar de Schrift als de regel van dit oordeel genoemd wordt. Nadat dit voorafgegaan was, redetwistte men over X artikelen, welke de Monnik te voren op den Predikstoel had voorgedragen, als leeringen, die men gelooven moest. De Monnik deed niets dan schelden, schreeuwende, dat MYCONIUS van vele Duivelen bezeten was, en hem verwijtende, dat hij getrouwd was, en dat hij de aanstoker was van het oproer der Boeren. Dit alles beantwoordde MYCONIUS, naar het voorbeeld van CHRISTUS zijnen Meester, met bescheidenheid. De Monnik eindelijk in de engte gebragt en geene eene plaats in de Schrift vindende, om de aanroeping der Heiligen te bewijzen, vraagde aan MYCONIUS, na eene menigte scheldwoorden, wat hij dan geloofde? MYCONIUS, gedachtig aan des Apostels vermaning, 1 *Petr.* II. 15. rees op en gaf op de volgende wijze een voortreffelijk getuigenis van zijn geloof: „ Mijne Heeren en Vrienden! Daar wij alomme als Ketters gelasterd worden, zoo hoort, bid ik u, van mij de gronden van ons geloof en hoop. Wij belijden, dat wij alle zondaars zijn, met het harte en driften altijd tot het kwade geneigd, en wederstrevig tegen den wil van God. De wet overtuigt ons van onze zonden, en wijst aan, hoe veel wij verschillen van Gods beeld, hetwelk in zijne geboden is voorgesteld. Op de erkentenis van zonde volgt droefheid en vrees voor het Goddelijk oordeel. Dit is onvermijdelijk, en men heeft geen hulp-

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

middel, ook geene kennis van den Goddelijken raad, of hij ons wille vergeven, dan welke hij ons geopenbaard heeft door zijnen Zoon, dien hij in het vleesch gezonden heeft. Nu deze, onze Heere JEZUS CHRISTUS, predikt de genade van zijnen Vader, en zegt, dat hij gekomen is, om de menschen zalig te maken, en genezing aan te brengen, en de Schrift getuigt, dat CHRISTUS onze zonden op zich genomen heeft. Dit moet men gelooven, en van daar alleen de verzoening der zonde verwachten. Want niet alleen worden door CHRISTUS de zonden weggenomen, maar ook zijne overwinning, opstanding, regtvaardiging, heiligheid, verlossing en andere goederen aan ons geschonken. Dit alles nemen wij aan door het geloof en vertrouwen, dat wij door CHRISTUS verlost, heilig, regtvaardig, zalig en kinderen van God zijn, dit alles verkrijgen wij door het geloof; zonder geloof bezitten wij niets van dit alles. Op dit geloof volgt de Heiligen Geest; deze stort in onze harten de liefde uit, zoodat wij God als Vader liefhebben, gelijk hij ons heeft lief gehad. Dus komen de vruchten des geestes uit een gewillig hart, welke PAULUS *Gal.* V. opnoemt. Waar de boom nog niet goed, en het geloof niet opregt is, daar is geen geest en geloof in het hart; want waren deze daar, zij zouden zekerlijk werken, gelijk warmte en licht het vuur verzellen. Dit alles werkt het Euangelie en Gods woord in ons. Wat de Heiligen betreft, wij hebben van hen eene tweeledige nuttigheid, *vooreerst*, dat ons geloof door hun voorbeeld versterkt wordt, want gelijkerwijze God hun

hun geloof aangezien, en hun vergeven, en hen tot zijne kinderen en erfgenamen gemaakt heeft, zoo zal hij ook ons doen. Ten dezen einde wordt door PAULUS het geloof van ABRAHAM *Rom.* IV. voorgesteld, en van vele anderen. *Hebr.* XI. Doch de zaligheid verkrijgen wij alleen door CHRISTUS, den eenigen Middelaar. Dit bevestigen alle wonderwerken. Zulke, die daar niet op doelen, zijn verdicht of bedriegelijk. *Ten twede*, men moet ook een voorbeeld der zeden van de Heiligen nemen, echter naar het rigtsnoer van het leven van CHRISTUS, daarom beveelt PAULUS I *Cor.* IV. 16, dat wij zijne navolgers zullen zijn, gelijk hij van CHRISTUS. Uit het leven der Heiligen derhalve leeren wij lijdzaamheid in het dragen van CHRISTUS kruis, gehoorzaamheid, liefde, barmhartigheid, in welke deugden de Heiligen CHRISTUS zijn nagevolgd, en zij zelve verlangen niets van ons, dan dat wij hetzelfde doen. Ons wordt ketterij te last gelegd, met betrekking tot de spijzen; maar verstaat onzen grond: CHRISTUS maakt ons alle spijze tot vaste spijze, daar hij *Luk.* XXII. verbiedt onze harten te bezwaren met brasserijen en dronkenschap: PAULUS eischt matigheid, dit is derhalve het Christelijke vasten, indien wij matige spijs en drank gebruiken en altijd nuchteren zijn: alle opvulling, waar door het hart bezwaard wordt, al geschiedt het met visch of slechte spijzen, strijdt met CHRISTUS bevel. Wat den mond ingaat, ontreinigt den mensch niet. De spijze maakt ons niet aangenaam bij God: Het Koningrijk van God is niet spijze of drank: Christe-

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

nen worden zulks niet door het eten of onthouden van visch of brood. Het verbieden van ſpijzen ſchrijft PAULUS 1 *Tim.* IV. aan valſche Leeraren toe. Deze derhalve mijden wij, ook vreezen wij niet meer de ergernis der zwakken, daar allen nu reeds zeven of acht jaren genoeg onderrigt zijn, wat al of niet geoorloofd is." MYCONIUS dit alles overluid geſproken hebben en van allen met ſtille aandacht gehoord zijnde, ſtond de Monnik, nu zachter geworden, op, en ſprak MYCONIUS dus aan: „ Waarde FRITZ! voorwaar ik heb dit met „ genoegen gehoord, en wij kunnen het op gee„ nerlei wijze berispen; alles behaagt; alles is regt „ en billijk en heeft grond van waarheid; indien „ gij dit predikt, dan predikt gij het ware geloof „ der Christenen." Hier op zeide ANARG WILDENFELS tegen den Monnik: *maar, goede Man! dus ſlaat gij u zelven op den mond;* en als de Monnik hem vraagde: *Hoe zoo, mijn Heer?* ging hij voort: „ Omdat gij te voren gezegd hebt, dat deze FRE„ DERIK een ketter, en zijne geheele leer kettersch „ en duivelsch is, maar nu bekent gij, dat zij „ Christelijk en zuiver is." Nu zeide CORBACH om zich te verſchoonen: dat hij gehoord had, „ dat MYCONIUS niet regt leerde, en dat hij de „ Moeder des Heeren en de Heiligen ſchold, maar „ dat hij thans geheel andere dingen vernam, en „ daar over verheugd was; dat hij overal, waar „ hij kwam, zou verklaren, dat hem onregt ge„ ſchied was. Ik verzoek echter, ging hij voort, „ dat gijlieden mij geen ſchande aandoet, of u

„ be-

„ beroemt, dat ik overwonnen ben, en dat gij de- na C. G.
„ ze bijeenkomst niet voor een' redetwist, maar Jaar 1517.
„ alleen voor een geſprek houdt, want er is geen tot 1552.
„ regter bij geweest." MYCONIUS, nu allen hoon en ſmaad vergetende, zeide tegen den Monnik: „ Lieve Broeder! leer gij ſlechts altijd de waarheid, „ en wat regt en billijk is, en CHRISTUS zal u van „ alle ſchande bewaren; wij zullen niemand ſchel- „ den." Hetwelk de Monnik beantwoordde met: „ Het is wel!" MYCONIUS zich toen tot de Toehoorders keerende, riep hen tot getuigen, dat de Monnik de waarheid erkend had, en ſprak uit *Gal.* I. 8. eene vervloeking uit over een ieder, die anders leerde. De Monnik ſtemde ook dit toe, gaf MYCONIUS, den Prins en ANARG, de hand, en vertrok. Naderhand echter durfde hij, tegen de waarheid aan, zich beroemen, dat hij overwinnaar gebleven was (*).

In dit jaar 1527 gaf de Keurvorst JAN van *Sakſen* last aan LUTHER, MELANCHTHON en eenige andere voorname Godgeleerden, bij welke eenige aanzienlijke leden uit de regering gevoegd waren, om de bijzondere Kerken in zijn land te bezoeken, en van alle misbruiken en gebreken te zuiveren, een moeijelijk maar noodzakelijk werk, uit hoofde van de onkunde en de ongeregeldheid der zeden van vele Kerkelijken (†). Bij deze gelegenheid ſtelde MELANCHTHON

(*) Ik heb dit merkwaardig geval overgenomen uit GERDES *Hiſt. Ev. Renov. T.* II. *p.* 180.

(†) MELANCHTHON *Ep. Libr.* IV. *Ep.* 53.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

THON een klein boekje op, hetwelk eene onderrigting of inſtructie behelsde voor zulken, die den toeſtand der Kerken zouden beſchouwen, hetwelk vervolgens met een Voorberigt van LUTHER in het licht gegeven is. Dit boekje was in eenen zachten beſcheidenen ſtijl opgeſteld, en bevatte, volgens deszelfs bedoeling, vele zedekundige voorſchriften en lesſen, welke tot de Kerketucht behoorden. Uit dit een en ander namen ſommigen aanleiding, om uit te ſtrooijen, dat MELANCHTHON was afgevallen, en dat LUTHER zijne gevoelens veranderd had. JOANNES ISLEBIUS AGRICOLA beſchuldigde MELANCHTHON, dat hij in dit boekje leerde, dat de bekeering begint met de vreeze des Heeren en de angſten van het geweten, daar LUTHER plag te leeren, dat het begin gemaakt moest worden met het geloof in God, en dat CHRISTUS bevolen hebbe, bekeering te prediken in zijnen naam en niet in dien van MOZES, voorts, dat MELANCHTHON het onderwijs in de X Geboden had aanbevolen, daar wij toch van de wet bevrijd zijn enz. dus de beginſelen van *wetbeſtrijding*, (*Antinomianerij*,) voortbrengende, welke elf jaren daarna moeite baarde. Thans werd deze twist ſpoedig vereffend, toen MELANCHTHON, ISLEBIUS en LUTHER te *Torgau* een geſprek met malkander hadden, en LUTHER aanwees, dat het verſchil meer over woorden was dan over zaken. Anderen verbeeldden zich, dat LUTHER in zijne leere begon te wankelen, omdat er in dit boekje geen één hard woord voorkwam tegen de bijgeloovigheden der *Roomſchen*. LUTHER verachtte deze uitſtrooi-

ſtrooiſels; als onze partijen zich hier over beroemen, ſchreef hij aan SPALATINUS, dan is hun roem armhartig en niet duurzaam. Omdat ik zonder bitterheid van woorden geſchreven heb, ſchreef MELANCHTHON aan CAMERARIUS, gelooven deze ſchrandere bollen, dat ik van LUTHER verſchil, en hij verhaalt, hoe hij op dien grond zelfs aangezocht is geworden, om tot de *Roomſche* Kerk weder te keeren. Niets was echter gemakkelijker te begrijpen, dan dat deze Hervormers te regt oordeelden, een' anderen ſtijl te moeten gebruiken in het onderwijzen van Predikers, en eenen anderen in het wederleggen van partijen. na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Om dezen tijd begonnen zich *Wederdoopers* of *Herdoopers* te openbaren, van welke wij in het vervolg meer zullen moeten zeggen; onder anderen ſtelde JACOBUS CAUTIUS, een Euangelieprediker te *Worms*, aldaar de volgende ſtellingen voor, om te redetwisten. 1. Het uitwendig woord is niet het levende en eeuwige woord van God, maar alleen een teeken en getuigenis van het inwendige. 2. Het uitwendig woord noch het Sacrament kunnen den mensch troosten noch verſterken. 3. De Kinderdoop ſtrijdt tegen God en tegen de leer van CHRISTUS. 4. In het Avondmaal is niet het waarachtige lighaam en bloed van CHRISTUS. 5. Wat in ADAM gevallen is, herleeft in CHRISTUS, maar in behoorlijke orde. 6. CHRISTUS heeft op geene andere wijze voor ons geleden, dan dat wij zijne voetſtappen drukken en zijne geboden waarnemen. 7. Gelijk het uitwendig eten ADAM niet zou benadeeld hebben, Begin der woelingen van de Herdoopers.

zoo

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

zoo er niet de inwendige lust des harte bijgekomen was, dus is, zonder inwendige gehoorzaamheid, en lust om Gods wil te doen, het ligchamelijk lijden van CHRISTUS geene ware voldoening. Deze ſtellingen werden door zijne ambtgenooten wederſproken en door de Godgeleerden van *Straatsburg* wederlegd. Ook verwekten de Herdoopers in *Ulm* en *Augsburg* moeijelijkheden, en in de laatstgemelde plaats werden meer dan honderd zoo mannen als vrouwen in hechtenis genomen.

Ubiquitas of alomtegenwoordigheid van CHRISTUS ligchaam door LUTHER geleerd.

De twist over de ligchamelijke tegenwoordigheid van CHRISTUS ging nog ſteeds voort, de Hervormers te verdeelen. LUTHER gaf in dit jaar een werk in het licht, in hetwelk hij poogde te bewijzen, dat het ligchaam van CHRISTUS aan alle plaatſen tegenwoordig is, (*Ubiquitas*,) uit *Joann.* III. 6, en dat het weinig verſchil maakt, of in het Avondmaal de zelfſtandigheid des broods blijve of niet. Hier uit rees nu een nieuwe twist over de tegenwoordigheid van CHRISTUS ligchaam aan alle plaatſen, welke men gelooft, dat LUTHER het eerst geleerd heeft in het gezegde Boek, zoodat CHRISTUS ligchaam, zelfs vóór de Hemelvaart, te gelijk in den hemel en op aarde, ja aan alle plaatſen tegenwoordig geweest zij. Sommigen hebben dit gevoelen wel aan den vermaarden GERSON toegeſchreven, maar deze leerde niet eene πανταχυσια, (*ubiquitas*,) maar πολυτοπια, eene tegenwoordigheid op vele plaatſen, te weten, daar, waar het brood en wijn veranderd worden in het ligchaam van CHRISTUS. Tegen dit gevoelen verzette zich bijzonder ZWINGLIUS in zijn

regt-

regtzinnig en christelijk antwoord aan JAN, Hertog van *Saksen*. na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Gelijk de Hervormde Vorsten naar hunne vrijheid handelden in het beschikken van de zaken van den Godsdienst, zoo handelden de Roomsche Rijksvorsten, elk in zijn land, om de Hervorming tegen te gaan. FERDINAND, Koning van *Hongaryen* en *Bohemen*, gaf een allerstrengst Plakaat tegen de Hervormden uit en tegen alle Ketters, waarbij de doodstraf tegen hen uitgesproken werd. Onder andere Martelaren worden geteld LEONARD CESAR of KEIZER, GEORGE CARPENTARIUS of WAGENMAKER, JAN REICHEL en GEORGE WINKLER. LEONARD werd in *Beyeren* levende verbrand, niettegenstaande de Keurvorst van *Beyeren* zelve voor zijn leven gesproken had bij ERNST VAN BEYEREN, Bisschop van *Passau*; bij deze gelegenheid gebeurde het, dat een Priester, om zijne euveldaden, te gelijk met hem zijne straf ontving, deze herhaalde telkens: *Ik ben niet waardig, om u in dezelfde straf te verzellen, een onregtvaardige met den regtvaardigen.* GEORGE CARPENTARIUS werd te *Munchen* op den houtstapel gebragt. JAN REICHEL aan een' boom opgehangen, door de geheime streken van FABER, Bisschop van *Weenen*, en GEORGE WINKLER, Predikant te *Halle* in *Saksen*, die door den Aartsbisschop van *Mentz* naar *Aschaffenburg* ontboden was, om rekenschap van zijn geloof te geven, en weder ontslagen, werd onder weg van het leven beroofd; waar over LUTHER eene vertroostende aanspraak aan de Gemeente van *Halle* schreef, waar in Vervolging.

na C. G. Jaar 1517 tot 1552

in hij de wereld noemt: *Eine herberge, da der wirth ein ſchalks-wirth iſt, und ſein haus had das mahlzeichen, oder ſchild über der thür, und heist, zum mord und zur lugen.*

Geſchrift van J. LIECHTENBERGER door LUTHER uitgegeven.

Ten dezen tijde liep er een boekje rond van voorzeggingen of *Prognosticatien* van zekeren JAN LIECHTENBERGER, een' Starrenkijker der voorgaande eeuw, in welke onder vele andere voorzeggingen eene groote verdrukking der Geestelijken en eene verandering in de Kerk ſcheen voorſpeld te worden. Voor eenen druk, die met gedrochtelijke plaatjes in dit jaar werd uitgegeven, ſchreef LUTHER eene Voorrede. Te weten, de Roomſchen meenden, dat deze voorſpellingen zagen op den Boerenkrijg, en beloofden zich van nu voortaan alles goeds. Maar LUTHER, hoewel verklarende, dat hij hun geluk niet zou benijden, indien zij ſlechts hunne leer en leven verbeterden, meende evenwel, dat zij, dit verwaarloozende, niets goeds te hopen hadden, maar, dat hetgeen hij hun uit Gods woord voorzeide, door de uitkomst meer zou bevestigd worden dan de voorzeggingen van LIECHTENBERGER. Voorts leert hij in deze Voorrede verſcheidene goede dingen van de ijdelheid der Starrenkijkers, en hoe het komt, dat God aan deze lieden ſommige dingen als ingeeft, die waar zijn en onder zeer vele valſche door de uitkomst bevestigd worden; insgelijks, hoe God wonderlijke zaken uitvoert door de Engelen, op eene wijze, welke wij niet bevatten kunnen: vervolgens zegt hij, dat voorteekenen, welke aan den hemel of in de lucht gebeuren, waartoe hij de Kometen en

Eklip-

Eklipſen brengt, voor de Vorsten het meest te vreezen zijn, opdat zij door deze teekenen leeren zouden, hun leven te beteren, dewijl zij de genen niet willen hooren, die hen ten goede vermanen. In onzen leeftijd, zegt hij, hebben wij vele dergelijke teekenen gezien, bijzonnen, ongewone regenboogen en dergelijke: waarop lotgevallen der Koningen van *Frankryk*, *Hongaryen* en *Denemarken* gevolgd zijn, daar niemand aan dacht (*). na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

In het begin van het jaar 1528 ſcheen het, als of het tot eenen binnenlandſchen oorlog tusſchen de Rijksvorsten zou komen. OTTO PACKIUS, Raad van GEORGE, Hertog van *Sakſen*, ontdekte aan FILIPS *den Grootmoedigen*, Landgraaf van *Heſſen*, dat de *Roomſche* Rijksvorsten FERDINAND, GEORGE van *Sakſen*, WILLEM en LODEWYK van *Beyeren*, ALBERT van *Mentz*, MATTHEUS van *Salzburg*, WIGAND van *Bamberg*, KOENRAAD van *Wurtzburg* en anderen onderling een verbond hadden aangegaan, om de *Lutherſchen* uit te roeijen. Hij leverde aan den Landgraaf eene kopij van dit verbond over, en beloofde, voor 4,000 Gulden hem het oorſpronkelijk opſtel zelve te zullen bezorgen. Hierop begon de Landgraaf zich ten oorlog toe te rusten, en kwam overeen met den Keurvorst van *Sakſen*, dat deze hem met 26,000 man zou ondersteunen. Doch op het eerſte gerucht hier van zuiverden zich de Roomſche Vorsten, de één na den anderen, bij den Landgraaf en Keurvorst, en bij het Rijksbeſtuur, ook Uitzigten van oorlog in Duitschland.

(*) LUTHER *Opp. Germ. T.* III. *fol.* 406. *ſqq. ed. Jen.*

na C. G. Jaar 1517 tot 155‴.

ook kon PACKIUS het beloofde niet volbrengen. Ook traden de Keurvorsten van *Trier* en de *Paltz* tusſchen beiden, zoodat deze krijg in de beginſelen geſmoord werd. Velen nogtans hebben gemeend, dat er wel iet aan de zaak was, en dat het gemelde verbond inderdaad ontworpen, maar niet volkomen geteekend is geweest. LUTHER zelve gaf er geloof aan, en ſchreef deswegens eenen zeer hevigen Brief aan WENZEL LINK, Predikant te *Neuremberg*, in welken hij de ontſchuldiging van GEORGE van *Sakſen eene zeer koude ontſchuldiging* noemt, en de Roomschgezinden als 't ware dreigt: „ als zij vervolgens meer ondernamen, dat hij God „ zou bidden, en de Vorsten vermanen, dat zij „ zonder barmhartigheid mogten uitgeroeid worden: „ nademaal zij als onverzadelijke bloedzuigers niet „ wilden rusten." Deze Brief werd door GEORGE van *Sakſen* onderſchept, die er een affchrift van aan den Keurvorst JAN zond, met een' bijgevoegden dreigenden Brief en eisch, dat LUTHER daar over te regt geſteld zou worden. LUTHER verdedigde zijnen Brief in een werk, hetwelk hij ſchreef: *over het onderſcheppen van geheime Brieven* tegen GEORGE van *Sakſen*. Van dit alles ſchreef MELANCHTHON aan CAMERARIUS (*): *God verbetere dergelijke misſtappen van ons!* PACKIUS werd op last van den Landgraaf in hechtenis genomen, maar weder ontſlagen, waarna hij eenige jaren in *Duitschland* rond gezworven hebbende, eindelijk in het jaar

(*) *Ep. Libr.* IV. *n.* 71.

jaar 1536 op bevel der Landvoogdesse MARIA van *Hongaryen* op nieuw gevat zijnde, te *Mechelen* of te *Antwerpen* de doodstraffe ondergaan heeft. na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

In dit jaar gaf de Kerkenvisitatie of Bezoeking aan LUTHER aanleiding, om zijnen *kleinen* en *grooten Katechismus* op te stellen, die vervolgens onder de openbare Geloofsboeken der *Lutherſche* Kerk zijn aangenomen. Niet zoo heilzaam was voor het welzijn der Kerk een ander werk van LUTHER, zijne *groote belijdenis* van het Heilig Avondmaal, bij welke hij wilde leven en sterven. Hij trachtte in dezelve zijn gevoelen over CHRISTUS tegenwoordigheid in het Avondmaal nader te bewijzen, beweerende ten dien einde: dat CHRISTUS ligchaam drie wijzen van *bestaan* hebbe, eene ligchamelijke en zichtbare; eene onbegrijpelijke en geestelijke, volgens welke het geene plaats beslaat, maar door alle schepselen doordringt, even gelijk het gezigt door de lucht, het licht en het water. Op deze wijze kwam het door de geslotene deur en is het in brood en den wijn in het Avondmaal tegenwoordig. Eindelijk eene Goddelijke en Hemelsche, voor zoo ver het een persoon is met God, en waar God is, daar is zijn ligchaam. Echter na het gesprek te *Marburg*, waarvan wij vervolgens spreken, schijnt hij deze meening te hebben laten varen. Thans werd ook de twist tusschen LUTHER en CARELSTAD vernieuwd. Deze laatste was, gelijk wij gezien hebben, in *Saksen*, met verlof van den Keurvorst, te *Wittemberg* wedergekeerd, in het jaar 1525, maar

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

daarna begaf hij zich naar *Zwitserland*, alwaar hij in het jaar 1543 overleden is.

Rijksdag te Spiers. De naam Protestanten.

Keizer KAREL, die ten dezen tijde de handen ruimer had gekregen, door het sluiten van den vrede met den Paus, meende nu gelegenheid te hebben, om de Godsdienstverschillen in *Duitschland* te doen eindigen, en van dezelve een staatkundig gebruik te maken, om zijn gezag en invloed op het Rijk en de Rijksvorsten onder dit voorwendsel te vermeerderen. Schoon in persoon nog afwezig te *Barcelona*, deed hij eene Rijksvergadering in het jaar 1529 bijeenkomen, ten einde men zou beraadslagen, over de middelen, om de *Turken* te wederstaan, en over het regelen van den Godsdienst en het doen ophouden van alle bewegingen omtrent denzelven. Sterk liet de Keizer op dezen Rijksdag, door zijne Gevolmagtigden aandringen, op een stipte uitvoering van het Plakaat van *Worms*, en op eene herroeping van het besluit, hetwelk men *met eenparige stemmen* op de vorige Rijksvergadering genomen had, dat elk Rijkslid vrijheid zou hebben, om in zijne landen en gebied zulke schikkingen omtrent den Godsdienst te maken, als hij zou meenen voor God en den Keizer te kunnen verantwoorden, tot dat eene vrije algemeene Kerkelijke Vergadering alles op eenen vasten en gelijken voet zou gebragt hebben. Gedeeltelijk de vrees voor den Keizer, wiens wapenen in de gevoerde oorlogen meest overwinnende geweest waren, maar ook gedeeltelijk het oordeel der Roomschgezinde Vorsten, die nu reeds

ten

ten klaarſte inzagen, welke voortgangen de Hervor- na C. G.
ming maakte, dat zij hunnen Godsdienst niet geheel jaar 1517.
in de waagſchaal moesten ſtellen, met te ſtijf te tot 1552.
dringen om voldoening hunner bezwaren van het Roomſche Hof te bekomen; het een en ander bewoog de vergadering, om het voorheen *eenparig* genomen beſluit, ſlechts *met meerderheid van ſtemmen*, in te trekken, en daartegen vast te ſtellen: dat het Plakaat van *Worms* ten ſtrengſte zou worden opgevolgd in die landen, in welke het tot hier toe aangenomen was, zoodat in dezelve alle verandering in den Godsdienst volſtrekt verboden werd — dat in andere landen, waar de Euangeliſche Godsdienst geoefend werd, dezelve geoorloofd zou blijven, tot eene Kerkvergadering, op welker bijeenkomst men zou aandringen; doch hij zou al eerder afgeſchaft worden, als zulks zonder gevaar geſchieden kon. — Dat men de Miſſe niet zou mogen afſchaffen, of de oefening van den Roomſchen Godsdienst verhinderen, of tot de Euangeliſche overgaan — dat men de leer en gezindte der *Sacramentarisſen*, (zoo noemde men die genen, die met ZWINGLIUS van één of gelijk gevoelen waren, alhoewel ZWINGLIUS in zijne ſchriften meermalen, met grond, had aangemerkt, dat men dezen naam met meer regt zou moeten geven aan de genen, die van de Sacramenten verwachten, hetgeen alleen de Heiligen Geest, door het woord en de Sacramenten, in ons onmiddelijk of krachtdadig werkt;) nergens aannemen of leeren zou mogen; — en eindelijk: dat de Herdoopers met den dood moesten geſtraft worden.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Al de Rijksvorsten, welke de noodzakelijkheid der Kerkhervorming kenden, waren, met reden, ten hoogſten onvergenoegd, dat men een eenparig genomen beſluit naderhand met eene meerderheid dus herriep, tegen den wil der anders gevoelende leden, men toonde de onregtvaardigheid en onbeſtaanbaarheid hier van met de duidelijkſte redenen overtuigend aan; ook was niemand dezer Vorsten zoo onnoozel of zoo luttel bedreven in de ſtreeken van het Roomſche Hof, dat hij de belofte, van ſpoedig eene algemeene Kerkvergadering te zullen beroepen, in een ander licht beſchouwde, dan als eene kunſtenarij, om de gemoederen des volks te ſusſen, nademaal het ligt te bevroeden ſtond, dat eene wettige en vrije Kerkvergadering, vrij van den invloed van *Rome*, het laatſte zijn zou, hetwelk de Paus, in den tegenwoordigen ſtaat van zaken, zou toeſtaan. Na bij herhaling dit een en ander vergeefs te hebben herhaald en aangedrongen, deden de Euangeliſche Rijksvorsten eene plegtige betuiging, (*Protest*,) tegen dit onbillijk beſluit aanteekenen op den XIXden April, hetwelk zij den XXVſten in openbaren druk gaven, zich verders op den Keizer en eene aanſtaande vrije Kerkvergadering beroepende. Deze dus *Protesterende* Vorsten waren JAN, Keurvorst van *Sakſen*, GEORGE, Keurvorst van *Brandenburg*, ERNST en FRANS, Hertogen van *Lunenburg*, FILIPS, Landgraaf van *Heſſen*, en WOLFGANG, Vorst van *Anhalt*. Bij deze Vorsten voegden zich verſcheidene vrije Keizerlijke Rijksſteden, namelijk: *Straatsburg*, *Ulm*, *Neurenberg*, *Kon-*

Konſtans, *Rotlingen*, *Windsheim*, *Memmingen*, *Landau*, *Kempten*, *Heilbron*, *Weisſenburg*, *Nordlingen* en *St. Gal.* Naar dit *Protest* is de naam *Protestanten* gegeven aan alle de Euangeliſchen, of Voorſtanders der Hervorming, welken zij tot heden toe behouden hebben. Zonderling is het oordeel van LUTHER over het beſluit der Rijksvergadering te *Spiers*, hij meende, dat men het artikel van hetzelve, hetwelk de *Sacramentarisſen* en *Herdoopers* betrof, behoorde aan te nemen; de Rijksvorsten waren zich zelven beter gelijk, en verwierpen ook dat gedeelte van het beſluit, omdat het onbillijk is, iemand, wie hij ook zij, onverhoord te veroordeelen. Het *Protest* werd aan den Keizer overgebragt door een Gezantſchap van wege de *Protestanten*, met bijgevoegd aanbod van bijſtand tegen de *Turken*, die toen tot aan *Weenen* toe waren doorgedrongen. De Keizer, die thans de genegenheid van den Paus zocht, ontving de Gezanten niet vriendelijk, en toonde zich verſtoord, dat deze Vorsten het Plakaat van *Worms* en het beſluit van *Spiers* niet gehoorzaamd hadden, met zware bedreigingen, indien zij bij hunne ongehoorzaamheid bleven volharden. — De *Protestantſche* Vorsten, door dit alles, de gezindheden des Keizers ontdekt hebbende, waren van toen af bedacht, om zich tegen hem in veiligheid te ſtellen, doch konden met malkanderen niet eens worden, ſchoon zij verſcheidene bijeenkomſten hielden te *Roth*, *Neurenberg* en op andere plaatſen, tot het hun eindelijk te *Smalkalden* gelukte, gelijk wij zien zullen. De reden hier van was, na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

na C. G Jaar 1517. tot 1552

dat LUTHER en die alle geweldige maatregelen ontraadden, en bijzonder dat hij in allen gevalle de zoogenoemde *Sacramentarisſen* van deze vereeniging wilde uitgeſloten hebben.

Bijzondere bewaring van SIM. GRYNÆUS.

De bijzondere bewaring van SIMON GRYNÆUS, welke, bij gelegenheid van dezen Rijksdag, te *Spiers* gebeurde, is te merkwaardig, dan dat zij hier niet kortelijk zou verhaald worden. SIMON GRYNÆUS was, ſedert het jaar 1523, Hoogleeraar in de *Griekſche* Taal te *Heidelberg*, een groot vriend der Hervormers, bijzonder van MELANCHTHON. Hij bevond zich in dit jaar 1529, bij gelegenheid van den Rijksdag, te *Spiers*. Eenmaal hoorde hij hier FABER, naderhand Biſchop van *Weenen*, prediken; en GRYNÆUS nam de vrijheid, hem, doch op eene beſcheidene wijze, over ſommige grove misſlagen in deze Kerkreden aan te ſpreken. FABER merkende, dat hij zich niet zou kunnen verdedigen, veinsde thans geen' tijd te hebben, maar vraagt vriendelijk naar 's mans naam, en deze vindt geene zwarigheid, om te zeggen, dat hij GRYNÆUS is. FABER verzoekt hem daarop 's anderen daags op zeker uur, hetwelk hij bepaalt, bij hem te komen, opdat zij over zaken van zoo veel aanbelang breeder mogten ſpreken, alles onder vriendſchappelijke betuigingen. Doch nu willen wij MELANCHTHON, van wien wij het verhaal hebben (*), zelven hooren; „ GRYNÆUS kwam van FABER regel-

(*) *Comment. ad Cap.* X. *Daniel. Opp. Tom.* II. *fol.* 476.

gelregt bij ons. Naauwelijks had hij plaats aan tafel genomen, want het was etenstijd, en mij en den anderen een gedeelte van het geſprek verhaald, toen ik, aan tafel zittende, ſchielijk uit de kamer geroepen werd. Daar was, ik weet niet welk, een grijsaard, die eene zonderlinge deftigheid in zijn wezen, ſpreken en kleeding vertoonde, zonder dat ik ooit heb kunnen te weten komen, wie hij was, deze mij aanſprekende verhaalde, dat op ſtond de geregtsdienaars aan onze herberg zouden wezen, op last van den Koning (FERDINAND,) om GRYNÆUS mede te nemen, dien FABER bij den Koning aangeklaagd had. Hij gebood hem terſtond de ſtad te verlaten, en ons vermaande hij, om toch niet te talmen. Dit gezegd hebbende groette de oude man mij, en ging." na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

„ Ik ga naar binnen bij de vrienden, en vertel, welke boodſchap de grijsaard gebragt had. Op ſtaande voet nemen wij GRYNÆUS in ons midden, en geleiden hem over de openbare ſtraat naar den *Rhyn*, waar wij op den oever zoo lang bleven ſtaan, tot dat GRYNÆUS, met zijnen Reisgenoot, in een klein ſchuitje was overgevaren. Vervolgens wedergekeerd in onze herberg, verſtonden wij, dat de geregtsdienaars daar dadelijk geweest waren, een oogenblik ſlechts, nadat wij uit het huis gegaan waren."

„ In hoe groot gevaar GRYNÆUS geweest zou zijn," vervolgt MELANCHTHON, „ indien hij in hechtenis genomen was, kon men gemakkelijk be-

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

ſluiten uit de wreedheid van FABER (*). Wij dachten, om die reden, dat zijn wreed oogmerk door God te leur geſteld was. En hoewel ik niet kan zeggen, wie die waarſchuwende grijsaard geweest is, de geregtsdienaars maakten zoo grooten haast, dat GRYNÆUS niet had kunnen ontkomen, indien hij niet door Engelen beveiligd ware geweest."

„ Hoe het zij, dat de zaak gebeurd is, zoo als ik verhaald heb, is zeker, en weten ſommige goede lieden, die tegenwoordig geweest en nog in leven zijn. Laat ons derhalve God danken, die ons zijne Engelen tot wachters geeft, en laat ons met des te geruster harten de pligten van ons beroep waarnemen."

Bijeenkomst te Marburg.

Doch wij keeren van dezen buitenſtap terug. De Landgraaf van *Heſſen*, FILIPS *de Grootmoedige*, zag, in den tegenwoordigen toeſtand van zaken, de verſchillen der Hervormers onderling kommerlijk in, en wenschte, zoo het mogelijk ware, dezelve weg te nemen, opdat door deze tweedragt de goede zaak der Hervorming niet verloren mogte gaan. Hij ſchreef bij herhaling aan den Keurvorst van *Sakſen*, om dien te doen opmerken, dat het leerſtuk *over het Avondmaal* niet van zoo groot aanbelang ware, als de andere leerſtukken, in welken men overeenkwam; en ſtelde een mondgeſprek voor tusſchen de voornaamſte Godgeleerden van weêrskanten, niet om

(*) Wij hebben daar van hier voor een ſtaaltje gezien *Bladz.* 173.

om den twist te beſlisſen, maar te bemiddelen en tot broederlijke eensgezindheid te herbrengen. Dit geſprek werd ook werkelijk in het jaar 1529 gehouden te *Marburg*, alwaar van de eene zijde LUTHER, MELANCHTHON, en JUSTUS JONAS van *Wittemberg*, ANDREAS OSIANDER van *Neurenberg*, en JOANNES BRENTIUS van *Halle* verſchenen, en van de andere zijde ZWINGLIUS van *Zurich*, OECOLAMPADIUS van *Bazel*, BUCERUS en HEDION van *Straatsburg*. Men kon ondertusſchen van voren reeds opmaken, hoe weinig men van deze onderhandeling zou te verwachten hebben, daar LUTHER zelve in eenen Brief aan den Landgraaf te kennen gaf, dat hij volſtrekt van zijn gevoelen niet zou afgaan, dewijl hij de zaak van alle kanten overwogen en zoo dikwijls ter toetſe gebragt had; ook begreep LUTHER, dat men onzijdige Regters behoorde te verkiezen, die, na de redenen van deze en gene zijde gehoord te hebben, uitſpraak konden doen; waartoe hij voorſloeg, dat men eenige verſtandige Roomschgezinden zou kunnen verkiezen. Ook wilde LUTHER volſtrekt niet dulden, dat CARELSTAD, hoe zeer deze zulks verzocht, mede tot deze bijeenkomst zou toegelaten worden. Uit al hetwelk men genoeg voorzien kon, dat de partijen te zeer vooringenomen waren, om malkanderen te kunnen verſtaan. Daar ZWINGLIUS door ſommigen beſchuldigd werd, van onregtzinnigheid omtrent de leere der Drieëenheid, de kracht van Gods woord, de erfzonde enz. wilde LUTHER ook eerst over deze punten handelen, maar ZWINGLIUS verklaarde zich

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

terſtond zoo overtuigend en klaarblijkelijk, dat hij in deze ſtukken, wat de zaken betrof, niets van de overige *Proteſtanten* verſchilde, ten zij misſchien in het gebruik van een of ander woord, of in de wijze van voorſtel, dat het LUTHER zelven voldoende voorkwam. Maar in het ſtuk van het Avondmaal, waarom men eigenlijk was bijeengekomen, kon men malkanderen niet vinden. Men drong van de eene zijde daarop aan, dat JEZUS zelve gezegd heeft, dat *het vleesch geen nut doet;* dat het ware ligchaam van CHRISTUS nergens anders kan zijn dan in den hemel, en niet op twee of meer plaatſen te gelijk; eindelijk, dat de Kerkvaders, en voornamelijk AUGUSTINUS, de woorden der inſtelling van een geeſtelijk eten en drinken verſtaan hebben. Op het *eerſte* zeide LUTHER, dat CHRISTUS, zeggende, *dat* het *vleesch* geen nut doet, niet ſpreekt van *zijn vleesch*, veel min van zijn *vleesch* in het Sacrament des Avondmaals, maar van een grof en vleeſchelijk verſtaan van zijne woorden; op het *tweede* antwoordde hij, dat God zijn ligchaam kon ſtellen, dat het niet in eene plaats was, gelijk ook de Schoolleeraars beweerden, hetwelk hij niet kon verwerpen: dat *één* en *hetzelfde ligchaam te gelijk in verſcheidene plaatſen zijn kan*, alhoewel hij vervolgens toegaf, dat het ligchaam van CHRISTUS niet tegenwoordig was, als in eene plaats, waar uit OECOLAMPADIUS beſloot, dat het derhalve niet ligchamelijk tegenwoordig zij. Op het *derde* gaf LUTHER geheel geen antwoord, maar herhaalde ſlechts de woorden van JEZUS: *Dit is mijn ligchaam*, zeggen-

gende: „ Ik betwiste niet of *is* kan zeggen, *betee-* na C. G.
„ *kent*, maar ik ben te vrede, dat CHRISTUS ge- Jaar 1517.
„ zegd heeft: *dit is mijn ligchaam! Da kan der* tot 1552.
„ *Teuffel nicht fur.*" De uitſlag van deze bijeenkomst was dus, gelijk men vooraf had kunnen verwachten, elk bleef bij zijne meening, zelfs kon LUTHER niet van zich verkrijgen de hand van broederſchap, welke de Zwitſerſche Godgeleerden hem aanboden, aan te nemen of hun de zijne toe te reiken. Evenwel ſcheidde men als vrienden, beide partijen zouden malkanderen wederzijdſche liefde betoonen, zoo veel elk in gemoede in ſtaat zou zijn, en God bidden, dat hij hen door zijnen geest in het ware gevoelen wilde bevestigen. LUTHER verklaarde openlijk in eene Kerkrede, dat de zaak niet hopeloos ſtond, dat er wel geene broederlijke vereeniging tuſſchen hen was, maar evenwel eene goede vriendelijke eendragt, zoodat men malkanderen alle wederzijdſche dienſten zoude bewijzen; ja dat het nog wel eene broederlijke vereeniging zou worden, als men God vlijtig bade. Te weten, men was het onderling over de volgende Artikelen eens, welke ook door de beide partijen onderteekend werden: Over de Drieëenheid, de menschwording, het lijden en de verdienſten van CHRISTUS, over de erfzonde, de vergeving van deze en andere zonden alleen door het geloof in CHRISTUS, die voor ons geſtorven is, over het geloof, eene gave van God, over het regtvaardigmakende geloof, dat de Heilige Geest gewonelijk het geloof werkt door het woord, over den Doop om dit geloof te werken en

te

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

te verſterken, over het geloof als het beginſel der goede werken na onze regtvaardigmaking en heiligmaking, dat de Oorbiecht niet noodzakelijk, maar nogtans nuttig zij, dat de Overheid en Burgerlijke orde goed en noodig zij, dat Kerkelijke Overleveringen, voor zoo ver zij niet ſtrijdig zijn met Gods woord, vrij waargenomen, of ter zijde gezet kunnen worden, om ergernisſen te weren. Eindelijk liet men in het Avondmaal de beide gedaanten van brood en wijn toe, terwijl men de Mis verwierp, voorts kwam men overeen: „ dat het Sacrament „ des Altaars is het Sacrament van het waarachtige „ ligchaam en bloed van CHRISTUS, en dat het „ geestelijk eten van hetzelve vooral noodzakelijk „ zij, en deze nuttigheid hebbe, dat het de zwak„ ke gewetens opwekt tot geloof en liefde door den „ Heiligen Geest."

Men zou misſchien deze bijeenkomst niet zoo ſpoedig hebben afgebroken, indien zich niet eene beſmettelijke ziekte te *Marburg* geopenbaard had, welke men *het Engelſche zweet* noemde, omdat zij in *Engeland* onder HENDRIK VII het eerst ontſtaan was.

Ondertusſchen, gelijk gewonelijk, zoo roemden ook hier beide de partijen op de overwinning, terwijl zij beide bij hun gevoelen bleven. LUTHER en MELANCHTHON ſchreven in hunne Brieven, dat de *Zwitſers* hun gevoelen in alle andere artikelen hadden veranderd, dat zij zulks ook zouden gedaan hebben ten opzigte van het Avondmaal, indien zij niet voor het ongenoegen van hun volk gevreesd had-

hadden, waarvan echter geen blijk bekend is; maar dit integendeel is zeker, dat de Landgraaf FILIPS van *Hesſen* de waarheid van het gevoelen van ZWINGLIUS ſedert beleden heeft, zoo zelfs, dat hij de *Augsburgſche* Geloofsbelijdenis niet wilde onderteekenen, dan met betuiging, dat hij ten aanzien van het artikel over het Heilig Avondmaal niet voldaan was. na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Ook bleek LAMBERT van *Avignon* ſedert meer genegen te zijn geworden voor dit gevoelen. Deze LAMBERT van *Avignon*, een Fransch Godgeleerde, was aan den Landgraaf FILIPS door de *Zwitſerſche* en *Sakſiſche* Godgeleerden ten ſterkſte aangeprezen, en bij dezen Vorst in groote gunst. Met zijn behulp en beſtuur was de Hervorming in *Hesſen* door den Landgraaf FILIPS in het jaar 1526 gelukkig begonnen en voltooid, en in het volgende jaar 1527 de Hoogeſchool te *Marburg* opgerigt. LAMBERT van Avignon-Hervormer van Hesſenland.

De Keizer, die zich, bij den vrede met FRANCOIS I, Koning van *Frankryk*, en daarna in een mondgeſprek met den Paus KLEMENS te *Bologna* verbonden had, om de zaken, den Godsdienst betreffende, te vereffenen, gelijk hij bijzonder met den Paus was overeengekomen, dat hij en zijn Broeder FERDINAND alles zouden aanwenden, opdat de Ketters tot den regten weg terug gebragt zouden worden, terwijl de Paus de Kerkelijke hulpmiddelen zou gebruiken; en bijaldien de Ketters hardnekkig bleven, dat hij en FERDINAND hen door de wapenen zouden dwingen, terwijl de Paus de overige Christen-Vorsten zou opwekken, om hen daar in naar Augsburgſche Geloofsbelijdenis

ver-

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

vermogen behulpzaam te zijn, beſloot ten dien einde zelve naar *Duitschland* te komen, alwaar hij eenen Rijksdag had uitgeſchreven tegen de maand Junij des jaars 1530, met bevel aan de *Protestanten*, om op denzelven hunne *Geloofsbelijdenis* in te leveren, en rekenſchap van hun geloof te geven. De Keizer, die in het jaar 1529 plegtig door den Paus te *Rome* gekroond was, had ook bij die gelegenheid bij eede beloofd: dat hij met alle krachten, verſtand en vermogens een altijddurend verdediger zijn zoude van de Pausſelijke waardigheid en de Roomſche Kerk. Hij zelve had wel ten ſterkſte bij den Paus aangedrongen op eene algemeene Kerkvergadering, maar deze was door den Paus, onder allerhande voorwendſels, volſtrekt afgeſlagen.

Op het ontvangen van des Keizers aanſchrijving, gaf de Keurvorst van *Sakſen* last aan de *Wittembergſche* Godgeleerden, LUTHER, JUSTUS JONAS, POMERANUS en MELANCHTHON, welke hij, ten dien einde, naar *Torgau* ontboden had, om een ontwerp eener Geloofsbelijdenis op te ſtellen. Hier werden door LUTHER XVII artikelen opgeſteld en aan den Keurvorst overgeleverd, welke onder den naam der *Torgauſche Artikelen* bekend zijn. Deze Artikelen maakten den grondſlag uit van de *Augsburgſche* Geloofsbelijdenis. Zij werden door MELANCHTHON nagezien, in den ſtijl beſchaafd, en met nog andere Artikelen vermeerderd, welke aan LUTHER gezonden en door denzelven goedgekeurd werden, hoewel hij wist, dat er ſommige dingen voorbijgegaan en andere verzacht waren, gelijk MELANCHTHON over het

het geheel ſchroomvalliger van imborst was dan LUTHER. na C G. Jaar 1517. tot 1552.

Behalve deze ſchikkingen, welke de *Protestantſche* Vorsten maakten, hielden zij ook verſcheidene bijeenkomſten, in welke zij raadpleegden, dewijl het gerucht zich meer en meer verſpreidde van des Keizers oogmerken, om alle *Euangeliſchen* geheel uit te roeijen, of men zich niet behoorde te wapenen, ten einde geweld met geweld te keeren. Op de voorſtellen echter van LUTHER, die zich van alle geweldige middelen in de zaak van den Godsdienst afkeerig verklaarde, en aandrong, dat men op God vertrouwen en hem de bewaring van den Godsdienst aanbevolen laten moest, zette men deze raadplegingen ter zijde, en de Vorsten begaven zich vervolgens naar *Augsburg*, alwaar JAN, Keurvorst van *Sakſen*, het eerst aankwam, verzeld van zijnen zoon JAN FREDERIK, FRANS, Hertog van *Lunenburg*, WOLFGANG, Vorst van *Anhalt*, en de Godgeleerden MELANCHTHON, JONA, SPALATINUS en ISLEBIUS, zijnde LUTHER, omdat hij, volgens het Plakaat van *Worms*, in den Rijksban was, onder weg te *Coburg* gebleven, alwaar hij genoeg bij de hand was, om hem raad te kunnen plegen. Vervolgens kwam de Landgraaf FILIPS, en den XVden Junij Keizer KAREL zelve, die met ongemeene pracht zijne intrede hield. Drie dagen achter een werd nu in de volle vergadering getwist, over het prediken der Protestanten, hetwelk tot hier toe te *Augsburg* geſchied was; eindelijk beſloot men, dat de predikers van beide partijen zouden aflaten van prediken,

tot

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

tot dat er iets omtrent den Godsdienst was vastgeſteld, maar dat de Keizer lieden verkiezen zou, die zonder verſmading van eene der partijen intusſchen zouden prediken. Echter werd de *Sacramentsdag* plegtig gevierd en de Mis gehouden, doch zoo dat de *Protestanten* den gemelden dag niet vierden, en dat alleen ſommigen van hen bij de Mis tegenwoordig waren, uit hoofde van hun ambt. Dus nam de Keurvorst van *Sakſen* zelve, terwijl de Mis gevierd werd, zijne bediening waar bij den Keizer, gelijk NAAMAN de *Syriër* bij zijnen Koning, evenwel vooraf zijn geloof aangaande de Mis verklaard hebbende.

Na het openen der vergadering, ſtelde de Keizer twee hoofdpunten ter behandeling voor, den *Turkſchen* oorlog en de verſchillen over den Godsdienst. De vergadering bepaald hebbende, dat men dit laatſte punt het eerst zou afhandelen, beval de Keizer, dat de Keurvorst van *Sakſen* met zijne Bondgenooten hunne Geloofsbelijdenis en hun gevoelen omtrent het verbeteren der misbruiken ſchriftelijk zouden overleveren. Dit deden zij, vier dagen daarna, den 24ſten Junij, door een geſchrift in het Latijn en Hoogduitsch, hetwelk zij eerst den naam van *Apologie* of *Verantwoording* gaven, maar hetwelk naderhand zoo bekend is geworden onder den naam van *Confeſſie* of *Geloofsbelijdenis van Augsburg*. Zij verzochten vrijheid, om hetzelve openlijk der vergadering voor te lezen. Hetwelk hun, na eenige tegenkanting van den Keizer, die wilde, dat het geſchrift hem, zonder voorlezing, ter hand zou geſteld worden, werd toegeſtaan; de voorlezing geſchied-

ſchiedde des anderen daags den 25ſten Junij na den middag in de zaal des Keizers, die voor den Godsdienst beſtemd was, en een paar honderd menſchen bevatten kon, voor den Keizer en al de Rijksvorsten en Stenden, met opene deuren, door CHRISTIAAN BAYERUS, Kanſelier van den Keurvorst, in de Hoogduitſche Taal, terwijl GEORGIUS PONTANUS het Latijnſche affchrift in de hand hield, met eene zoo luide en heldere ſtem, dat de voorlezing ook door het volk, hetwelk in menigte buiten de zaal ſtond, gehoord en verſtaan kon worden. Na de voorlezing werden de beide affchriften aan den Keizer overgegeven, bij welke gelegenheid JAN, Keurvorst van *Sakſen*, deze merkwaardige woorden tot den Keizer ſprak: „Dit is mijne Geloofsbelijdenis, waarvan ik geen nagelbreedte wil afwijken; het ga er mij om, zoo als God wil." De Keizer deelde dezelve aan de voornaamſte Koningen van *Europa* mede, ten einde hunne gevoelens over dezelve te verſtaan; gelijk ook de Afgezanten niet verzuimden, dezelve, elk in zijne taal, aan hunne Hoven te verzenden; op deze wijze werd deze Geloofsbelijdenis al ſpoedig overal bekend, hoe zeer de Keizer bevolen had, dat men dezelve, zonder zijne voorkennis, niet drukken of verſpreiden zou. na C. G. Jaar 1517 tot 1552.

De Vorsten hoorden deze Geloofsbelijdenis met ſtille aandacht en gevestigde opmerking voorlezen. Eenigen vonden zich daardoor verſterkt in hunne reeds aangenomene gevoelens; ſommigen ſtonden verbaasd, en anderen, die dus lang weinig of geen begrip hadden van LUTHERS ſtellingen, werden niet.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

alleen overtuigd van derzelver ſchadeloosheid, maar ſchepten, daarenboven, genoegen in derzelver eenvoudigheid en zuiverheid. Merkwaardig was het zeggen van den Kardinaal van *Saltzburg:* „dat de eiſchen der *Protestanten* niet kwaad of onbillijk waren; maar dat men niet verdragen moest, dat dit alles van een arm Monnikje voortkwam." Bij de raadpleging over de voorgelezene en overgeleverde Geloofsbelijdenis, dreven ſommige leden der vergadering, dat men bij het beſluit van *Worms* ſtandvastig blijven en de ongehoorzamen met de wapenen bedwingen moest; anderen begeerden, dat men de Belijdenis door geleerde mannen behoorde te laten onderzoeken, opdat de Keizer volgens derzelver beoordeeling de uitſpraak zou kunnen doen. Het beſluit was, dat er eene wederlegging der Belijdenis opgeſteld, en deze, door den Keizer goedgekeurd zijnde, aan de *Protestanten* zou voorgelezen worden. Zoodanige wederlegging werd dan opgeſteld door JAN FABER, naderhand Biſchop van *Weenen*, JAN ECK, JOANNES COCHLAEUS, CONR. WIMPINA enz., en den 3den Augustus openlijk voorgelezen, waarop de Keizer van de *Protestanten* eischte, dat zij hier in berusten, en zich aan de leerſtellingen, in het antwoord vervat, gedragen zouden. De *Protestanten* verzochten een affchrift van dit antwoord; welk verzoek, hoe billijk ook, hun geweigerd werd, ook verbood de Keizer de uitgave van eenige nieuwe ſchriften of verklaringen, die dienen konden, om deze twisten over den Godsdienst ſleepende te houden. Hiermede echter kon hij de *Protestanten* niet

niet tot zwijgen brengen. Hunne Godgeleerden herinnerden zich uit hun geheugen de bewijzen en tegenwerpingen, door FABER en die bijgebragt, welke MELANCHTHON wederleide in een uitmuntend vertoog, hetwelk den XXIIſten September aan den Keizer aangeboden, doch door denzelven van de hand gewezen werd. Het geſchrift van FABER werd naderhand in het Latijn uitgegeven, en MELANCHTHON werkte zijn antwoord naar die uitgave breeder uit, en gaf het in het jaar 1531 in het licht, hetwelk naderhand in het jaar 1580 gevoegd is bij de *Sijmboliſche* Boeken der *Lutherſche* Kerk, onder den titel van *Verdediging van de Augsburgſche Geloofsbelijdenis*. na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Het zal niet noodig zijn, den inhoud der *Augsburgſche* Geloofsbelijdenis hier te plaatſen, alzoo dezelve algemeen bekend is, als een Geloofsregel door de *Lutherſche* of *Euangeliſche* Kerken aangenomen en erkend. Zij behelst XXVIII Hoofdſtukken, XXI van welken de gevoelens der Protestanten aangaande den Godsdienst voorſtellen; de VII overige geven een berigt van de dwalingen en bijgeloovigheden der *Roomſche* Kerk.

Alzoo alle hoop op vrede of vereeniging, door de gemelde uitſpraak des Keizers ſcheen afgeſneden te zijn, vertrok de Landgraaf van *Heſſen* heimelijk bij nacht naar zijne Staten, den zwakken toeſtand van zijne Gemalin tot reden van zijn vertrek voorwendende; de Keizer, hoewel dit vertrek zeer kwalijk nemende, werd echter daardoor bewogen, om zachter met de andere *Protestantſche* Vorsten te

na C. G Jaar 1517 tot 1552.

handelen, zoo dat men op voorſtel van ſommigen beſloot, om door nadere onderhandeling te beproeven, of men op redelijke voorwaarden eene overeenkomst zou kunnen treffen, waar bij elke partij iets van zijne eiſchen zou afſtaan, opdat dus de rust en vrede des Rijks mogt behouden blijven. Men verkoos tot deze onderhandelingen van elke partij zeven Afgevaardigden, twee Vorsten, twee Regtsgeleerden en drie Godgeleerden; de Godgeleerden van de *Roomſche* partij waren WIMPINA, ECK en COCHLAEUS, van de *Protestanten* MELANCHTHON, BRENTIUS en EBERH. SCHNEPFIUS. In het eerst ſcheen men in de onderhandelingen van den XVIden tot den XXIſten Augustus elkanderen nader te komen, alzoo men in verſcheidene artikelen van wederzijde iets toegaf, zelfs in het voorname punt van de regtvaardigmaking, gaven de *Protestanten* toe, dat men, met weglating van het woordje *alleen*, *alleen door het geloof*, zou zeggen, dat de vergeving der zonden geſchiedde *door de genade*, *die begenadigd maakt vormelijk*, (*formaliter*,) *en middelijk*, (*Inſtrumentaliter*,) *door het woord en de Sacramenten*; doch in de punten over de Mis, het huwelijk der Geestelijken, de beide gedaanten van brood en wijn in het Avondmaal, de Monnikengeloften en het regtsgebied der Biſchoppen kon men het geheel niet eens worden. In hope van de vereeniging ligter te maken, werden de verdere onderhandelingen door drie gemagtigden van elke zijde voortgezet, zijnde van de eene zijde de Kanſeliers van *Keulen* en *Baden* met ECK, en van de andere zijde

PON-

PONTANUS en HELLER met MELANCHTHON, doch ook deze onderhandelingen eindigden vruchteloos op den laatſten Augustus. na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Daar nu bleek, dat men door onderhandelingen niet overeen kon komen, was er niets overig, dan dat men aan de verſchillenden van gevoelen eene volkomene vrijheid van denken overliet, of dat men door gezag de zaak beſliste. Het laatſte werd ongelukkig door den Keizer verkozen. Na nogmaals vruchteloos beproefd te hebben, om de *Protestantſche* Vorsten door bedreigingen en beloften te bewegen, tot den ſchoot der Kerke weder te keeren, en hun even vruchteloos eene Kerkvergadering te hebben aangeboden, onder voorwaarde, dat zij inmiddels den Roomſchen Godsdienst zouden herſtellen, liet hij eindelijk zijn beſluit in de vergadering voorſtellen, waarin onder anderen gezegd werd, dat de leer der *Protestanten* genoegzaam wederlegd was door het gezag der Schrift, en bij deze gelegenheid bood PONTANUS de verdediging der voorheen overgeleverde belijdenis aan den Keizer aan, van welke wij geſproken hebben, welke de Keizer weigerde aan te nemen. De *Protestanten* verzochten ook nu weder te vergeefs om een afſchrift van des Keizers beſluit, waar op zij, hunne zaak aan God overgevende, en zich ten beste aan den Keizer aanbevelende, de vergadering verlieten en t'huiswaarts keerden. De ſteden *Ulm*, *Frankfort*, *Halle*, en zelfs *Augsburg*, niettegenſtaande deze laatſte ſtad eene ſterke Keizerlijke bezetting op den hals had, weigerden insgelijks in des Keizers beſluit te berusten,

na C. G. Jaar 1517 tot 1552

en de beſluiten der vergadering met het zegel hunner ſtad te bekrachtigen, gelijk de ſteden gewoon waren te doen, in welke Rijksdagen gehouden werden.

Na het vertrek der *Protestantſche* Rijksleden werd op den 19den September het volgende beſluit afgekondigd: „ dat alle Vorsten, Staten en Steden, „ die het Pausſelijk juk hadden afgeſchud, tot hun„ nen pligt en verbindtenis aan *Rome* wederkeeren, „ en alles in den ouden ſtaat herſtellen zouden, tot „ de zamenkomst van eene algemeene Kerkvergade„ ring, op ſtraffe van het misnoegen en de wraak „ des Keizers, als den voorſtander en beſchermer „ der Kerk."

Ten zelfden tijde als de *Augsburgſche Geloofsbelijdenis* bij den Rijksdag werd ingeleverd, werd in naam der vier ſteden *Straatsburg*, *Konſtans*, *Memmingen* en *Lindau* door KASPAR HEDIO eene andere Geloofsbelijdenis, (*de Tetrapolitaanſche* of *de Geloofsbelijdenis der vier ſteden* genoemd,) aangeboden. Deze ſteden verſchilden met de overige *Protestanten* in het leerſtuk van het Avondmaal, omtrent hetwelk zij meer neigden tot het gevoelen van ZWINGLIUS. Deze belijdenis, die opgeſteld was door MART. BUCERUS, en niet alleen van de *Protestanten*, maar ook van verſcheidene *Roomschgezinden* als een meesterſtuk van welſprekendheid werd aangezien, werd niet voorgelezen, maar wel eene wederlegging derzelve door ECK en FABER, waar tegen deze ſteden eene *verantwoording* in het licht gaven. Dewijl in dezelve eenigzins dubbelzinnig geſproken werd van de ligchamelijke tegenwoordigheid van CHRISTUS in het

het Avondmaal, zoodat men de woorden zoo wel in den *Sakſiſchen* als *Zwitſerſchen* zin kon verklaren, had ZWINGLIUS geweigerd, dezelve te onderteekenen; maar deze Hervormer zond zijne eigene Geloofsbelijdenis aan den Keizer in zijnen eigenen naam. Dit ondertusſchen verdient opmerking, dat BUCERUS des niet te min naderhand, in het jaar 1537, te *Smalkalden* de *Augsburgſche Confesſie* en MELANCHTHONS verdediging van dezelve met zijnen naam onderteekend heeft. na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Bij deze geheele gebeurtenis gedroeg zich MELANCHTHON met de hoogſte beſcheidenheid en inſchikkelijkheid, zoodat men verhaalt, dat ECK in zekere bijeenkomst tegen hem gezegd zal hebben: „ Uwe beſcheidenheid, FILIPPUS, en de welſprekendheid van PONTANUS, hebben uwe zaak veel goeds gedaan." Sommigen echter hebben geoordeeld, dat MELANCHTHON in een en ander opzigt zich al te beſchroomd gedragen hebbe, waar over hij ook door LUTHER en anderen berispt is geworden, ja men verbood hem uitdrukkelijk, dat hij in het punt over het regtsgebied der Bisſchoppen volſtrekt niet meer toe zou geven. Daar is zelfs een Brief van MELANCHTHON aan den Kardinaal CAMPEGGIO, in welken hij onder anderen ſchrijft: dat de *Protestanten* in geen leerſtuk van de *Roomschgezinden* verſchilden, dat het verſchil zich enkel bepaalde tot bijplegtigheden, en ligtelijk kon opgelost worden, als men wederzijds wat wist te geven en te nemen; ook dat het den *Protestanten* betaamde, aan de Bisſchoppen de gehoorzaamheid en hun regts-

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

gebied weder te geven. Maar hier omtrent heeft MELANCHTHON zich naderhand verdedigd. Hoe het zij, geheel anders was de gezindheid van LUTHER, die, ſtaande de Rijksvergadering, een werkje te *Coburg* in het licht gaf: *Vermaning aan die van de Theologiſche Orde, vergaderd op de vergadering te Augsburg*, in hetwelk hij de zaak der Hervorming verdedigt, en den ſtaat der Pausſelijke Kerk met levendige kleuren afſchildert.

Zeer hoog is de achting, welke de *Augsbugſche Geloofsbelijdenis* verworven heeft, en, gelijk niemand, der zaken kundig, ontkennen kan, met alle regt. Evenwel gingen ſommigen in deze hoogachting te ver, als zij beweerden, dat men in dezelve niet éene letter zou mogen veranderen, zonder benadeeling der Euangeliewaarheid, ja wanneer zij verklaarden, liever te willen twijfelen aan de leer van den Apostel PAULUS zelven, dan aan de leer van deze Geloofsbelijdenis.

Voortgang der Hervorming.

Deze Belijdenis had ook bij ſommigen die uitwerking, niettegenſtaande het beſluit der vergadering, dat zij van vijanden voorſtanders werden van de Hervorming, zoo als HERMAN, Aartsbisſchop van *Keulen*, FREDERIK, Graaf en kort daarna Keurvorst van den *Paltz*, JOACHIM II, naderhand Keurvorst van *Brandenburg*, ERICH, Hertog van *Brunswyk*; ook omhelsden de ſteden *Lubek*, *Gottingen* en *Lunenburg* en andere ten dezen tijde de Hervorming.

Wat men over het algemeen verwachtte van het geweldig beſluit, op dezen Rijksdag omtrent de *Protestanten* genomen, blijkt uit eene geestige *Pan-*

te-

tomime, welke men verhaalt, dat te *Augsburg* in het jaar 1530 in tegenwoordigheid van den Keizer vertoond zal zijn, en welke de Geſchiedenis der Hervorming zeer juist verbeeldde. „ De Keizer zat met verſcheidene Vorsten aan de tafel, toen eenige lieden verlof verzochten, om een klein Tooneelſpel voor hen te mogen vertoonen. Eerst verſcheen er een oud man in een doctralen mantel, die eene menigte brandhout, kort en lang, krom en regt, onder den arm droeg, het op de haardſtede wierp en toen heenging. Op zijn' rug was de naam REUCHLIN geſchreven. Na dezen kwam een andere *Doctor*, (Leeraar in de Godgeleerdheid,) die zich veel moeite gaf, om de houten regelmatig op eenen hoop te leggen, en na vele vergeefſche pogingen, verdrietig het hoofd ſchuddende, wegging, wanneer zich op zijn' rug de naam ERASMUS vertoonde. Een derde verſcheen, als een *Augustijner* Monnik gekleed, met een komfoor met vuur in de hand; deze ſtak den hoop houten in brand, blies het vuur aan, tot het in volle vlam was, en verliet verders het vertrek. Op zijn' rug ſtond de naam LUTHER. Een vierde, als de Keizer gekleed, trad op, ſcheen vertoornd over den brandenden houtſtapel, ſloeg er met het zwaard in, waardoor hij echter de vlam ſlechts te meer aan alle kanten verſpreidde. Hij werd toornig en liep boos heen. Op zijn' rug ſtond KAREL V. Eindelijk verſcheen er een vijfde perſoon, in de kleeding van den Paus, met de driedubbelde kroon op het hoofd; deze ſcheen ten uiterſte verbaasd, dat hij den houtſtapel zag branden,

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

en verraadde door zijne gebaarden het hoogſte misnoegen deswegens. Vervolgens in de zaal rondziende, of hij niet hier of daar iets vond, om den brand te blusſchen, ontdekte hij aan het einde der zaal twee flesſchen, de eene vol olie, de andere vol water. In zijne drift greep hij de flesch met olie, en deze goot hij in het vuur, waardoor de vlam zoo hoog opvloog, dat hij zich met ſpoed wegmaakte. Op zijnen rug had hij den naam LEO X. De vertooners maakten zich terſtond te zoek, en konden nooit uitgevorscht worden (*)."

Verbond der Protestanten te Smalkalden.

De *Protestanten* ondertusſchen, ten einde zich te verzekeren tegen de gevolgen van het voor hen nadeelig beſluit te *Augsburg*, kwamen in het jaar 1530 en het volgende 1531 eerst te *Smalkalden*, en daarna te *Frankfort* bijeen. LUTHER had reeds eene en andere verhandeling ter verdediging van de zaak der *Protestanten* uitgegeven: *Aanmerkingen op het Plakaat, na de Rijksvergadering te Augsburg*, en *Vermaning aan zijne geliefde Duitſchers*, en daarna eene *Verdediging* van deze beide geſchriften. In deze geſchriften wederleide hij het Plakaat, en vermaande de Duitſchers, om den Keizer in het uitvoeren van hetzelve geene hulp te bieden. De *Protestantſche* Vorsten beraadſlaagden te *Smalkalden*, vooreerst: of men den Godsdienst tegen den Keizer met magt behoorde te verdedigen? en in de tweede plaats: Of men in het verbond ook die genen zou ontvangen, die

(*) MULLER *Gedenkwaard. uit de Geſch. der Kerkhervorming* I *Deel*, *Bl.* 188.

die omtrent het Avondmaal van de *Sakſen* verſchil- na C. G.
den? Van het eerſte was LUTHER, in het begin, Jaar 1517.
afkeerig, voorziende de onheilen en beroerten, welke tot 1552.
daar uit zouden voortvloeijen, evenwel erkende hij ten laatſte de noodzakelijkheid van eene zoodanige verbindtenis. Doch, om de van hem in het ſtuk des Avondmaals verſchillende *Protestanten* in het verbond toe te laten, wilde hij, inderdaad liefdeloos en onvoorzigtig, niet toeſtemmen; veeleer noemde hij een verbond met hen: *ijdel*, *gevaarlijk*, *vol argwaan en ergernis*, ja *goddeloos*. Eindelijk werd op het einde des jaars 1530 en vervolgens nader in Februarij 1531 tuſchen de *Protestanten* een verdedigend verbond geſloten, om hunnen Godsdienst en Vrijheid tegen alle geweld te verdedigen, hetwelk hun of iemand hunner, uit kracht van het beſluit van *Augsburg*, zou mogen aangedaan worden, onder betuiging echter, dat men met dit verbond geenszins den Keizer of het Rijk bedoelde, maar alleenlijk in het oog had, het handhaven der Christelijke waarheid en openbare rust, tegen alle onregtvaardig geweld. Dit verbond was onderteekend door JOAN, Keurvorst van *Sakſen*, FILIPS, Landgraaf van *Heſſen*, ERNST, Hertog van *Brunswyk*, WOLFGANG, Vorst van *Anhalt*, GEBHARD en ALBERT, Graven van *Mansfeld*, en de ſteden *Straatsburg*, *Ulm*, *Konſtans*, *Reutlingen*, *Memmingen*, *Lindau*, *Biberach*, *Isnen*, *Lubek*, *Maagdenburg* en *Bremen*. Andere ſteden, als *Neurenberg*, *Heilbron*, *Kempten*, *Winsheim* en *Weisſenburg*, met den Markgraaf van *Brandenburg*, verbonden zich en-

na C. G. Jaar 1517 tot 1552.

enkel, om den Fiskaal of Rijks-Gerigtskamer niet te erkennen, in het uitvoeren van het genomen besluit.

In eene nadere Bijeenkomst in de maand Junij te *Frankfort* werd de vereeniging met de *Zwitsers* geheel afgebroken, en tevens besloten, om zich gemeenerhand tegen het Kamergerigt te *Spiers* te verzetten; ook veranderde men het besluit te *Smalkalden* genomen, omtrent eene eenparigheid in de Godsdienstige Bijplegtigheden, en omtrent het straffen der Herdoopers met den dood, ook voegde zich BARNIM, Hertog van *Pommeren*, thans bij de Bondgenooten. Nogmaal kwamen de *Protestantsche* Vorsten zamen te *Frankfort* in de maand December, alwaar de schikkingen beraamd werden, om den oorlog te kunnen voeren, indien het tot oorlog komen mogt; ook werden in die bijeenkomst tot Veldheeren van het verbond verkozen JAN FREDERIK, Zoon van den Keurvorst van *Saksen*, met FILIPS, Landgraaf van *Hessen*.

De *Protestantsche* Vorsten noodigden de Koningen van *Engeland*, *Frankryk* en *Denemarken*, benevens verscheidene andere Gemeenebesten en Staten, om tot hun verbond toe te treden. In de uitnoodiging aan HENDRIK VIII, Koning van *Engeland*, boden zij aan, hem tot hoofd en verdediger van het verbond te willen aannemen, mits dat hij de ware leer van CHRISTUS, zoo als die begrepen was in de *Augsburgsche Confessie*, zou handhaven en op de aanstaande Kerkvergadering aannam te verdedigen, dat hij niet zou gedoogen, dat de *Roomsche* Kerk zich op dezelve of in de heerschappijen der ver-

verbondene Vorsten eenigen voorrang of gezag aanmatigde, en dat hij 100,000 Kronen zou opschieten ten dienste der Eedgenooten, en tweemaal die som, ingevalle het tot een' vredebreuk mogt komen. Op hun voorstel antwoordde de Koning, dat hij bereid was, de ware leer van CHRISTUS te handhaven en voort te planten, doch dat hij zich door geene Geloofsbelijdenis wilde laten verpligten of binden; tevens verklaarde hij, met hen van hetzelfde gevoelen te zijn omtrent eene vrije Kerkvergadering, doch tevens, dat de beschikking van den eeredienst aan elken Vorst in zijne Staten moest aanbevolen zijn. Maar deze geheele onderhandeling liep ten einde, na den dood van de ongelukkige Koningin ANNA BOELEN, en men ontdekte, dat HENDRIK geene andere inzigten had, dan die zijne staatkunde en de zucht, om het oppergezag in zaken van Godsdienst te bezitten, aan de hand gaven. na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

In dezen verwarden staat van zaken, welke eenen oorlog om den Godsdienst in *Duitschland* voorspelde, boden de Keurvorsten van den *Paltz* en *Mentz* hunne bemiddeling aan, om de Protestanten met den Keizer te bevredigen. Gelukkig liepen er verscheidene redenen zamen, welke den Keizer naar voorslagen van vergelijk moesten doen luisteren; aan den éénen kant had hij den bijstand der *Duitschers* noodig tegen de *Turken*, welken de *Protestanten* weigerden, hem te verleenen, en van den anderen kant betwistten zij de verkiezing van 's Keizers Broeder FERDINAND, tot *Roomsch Koning*, welke in het jaar 1531 op eenen Rijksdag te *Keulen* met meer- Vrede van Neurenburg.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

meerderheid van ſtemmen was doorgedrongen, als ſtrijdig met de grondwetten van het Rijk.

Na vele onderhandelingen werd eindelijk in het jaar 1532 tusſchen den Keizer en de *Protestantſche* Vorsten te *Neurenberg* de vrede geſloten, bij welken de Beſluiten en Plakaten van *Worms* en *Augsburg* geſchorst en buiten werking geſteld werden; de *Protestanten*, die de *Augsburgſche* Geloofsbelijdenis waren toegedaan, geene andere, zouden vrije Godsdienst-oefening genieten, en niemand om den Godsdienst lastig gevallen of gehinderd worden, tot dat de zaak van den Godsdienst zou vastgeſteld zijn in eene vrije algemeene Kerkvergadering, die binnen zes maanden zou bijeenkomen, of, zoo deze geene plaats kon hebben, op eene voltallige Rijksvergadering. Daartegen beloofden de *Protestantſche* Vorsten den Keizer eenen aanzienlijken onderſtand in geld, tot den *Turkſchen* oorlog, en FERDINAND voor wettig verkozenen *Roomsch Koning* te zullen erkennen. Deze vrede werd vervolgens bij herhaling bevestigd te *Kadan* in *Bohemen*, in het jaar 1534, daarna met eenparige overeenſtemming van alle Rijksſtenden op eenen Rijksdag te *Regensburg* in het jaar 1541, en de tijd van denzelven verlengd te *Spiers* in het jaar 1542, en weder bevestigd door den Keizer en Koning in het jaar 1544, en te *Worms*, afgekondigd in het jaar 1545, blijvende dus ſtand houden tot den *Smalkaldiſchen* oorlog in het jaar 1546. Deze gedurig herhaalde bevestigingen waren echter zoo vele blijken, dat de *Protestanten* dezen vrede weinig betrouwden, gelijk dan

dan ook de Landgraaf in het eerst huiverig was, om denzelven te onderteekenen, voornamelijk, omdat niet alleen de Herdoopers maar ook de *Zwinglianen* van denzelven uitdrukkelijk waren uitgesloten, gelijk er ook bedongen was, dat de genen, die, in het vervolg, de Hervorming zouden aannemen, van de voorregten van dezen vrede geen genot zouden hebben. Doch deze laatste bepaling werd eerlang uit het verdrag geligt, nademaal sedert nog verscheidene landen en steden van *Duitschland* het Pausdom verlieten. Natuurlijk was het, dat deze vrede aan den Paus KLEMENS VII mishaagde, maar ook stond zij 's Keizers Broeder FERDINAND zeer tegen, die de vreedzame denkwijze van den Keizer aan den Paus overschreef, en zoo veel ijver voor de Roomsche Kerk te kennen gaf, dat hij betuigde, voor dezelve zijn leven veil te hebben. na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Naauwelijks had de tijding van het sluiten der overeenkomst te *Neurenburg* het *Sakssische* Hof bereikt, of de godvruchtige Keurvorst JAN, bijgenaamd *de Standvastige*, besloot zijnen levensloop, in de maand Augustus des jaars 1532, in den ouderdom van 63 jaren. Toen zijn Broeder FREDERIK *de Wijze* overleed, in het jaar 1525, hoopten de vijanden der Hervorming, dat deze ook met hem zou gestorven zijn, maar JAN verklaarde zich nog bepaalder voor dezelve, en voerde haar in alle zijne Staten in. In het jaar 1530 stond hij aan de spits van derzelver Belijders, en verzuimde ook geene staatkundige middelen, om haar tegen dadelijke aanval- Dood van JAN, Keurvorst van Sakssen.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

vallen of bedreigingen te verdedigen, gelijk blijkt uit zijne pogingen tot het in ſtand brengen van het verbond van *Smalkalden*. Toen de Godgeleerden gereed ſtonden, om op den gedenkwaardigen dag, den 25ſten van Zomermaand 1530, de Geloofsbelijdenis over te leveren aan den Keizer en de Rijksvorſten, en hij vermoedde, dat zij beſchroomd waren, zeide hij tegen hen: „ Lieve Heeren! ver„ trouwt gij niet, het te kunnen bewijzen, ziet dan „ toe, dat gij land en volk niet in het ongeluk „ brengt!" en als zij hem antwoordden: „ Gena„ dige Heer! wilt gij niet bij ons ſtaan, dan laat „ ons alleen voor zijne Keizerlijke Majeſteit ons „ verantwoorden;" hernam hij: „ Dat wille God „ niet, dat gij mij uitſluit! Ik wil CHRISTUS ook „ mede belijden." Op eenen anderen tijd zeide hij tegen de Godgeleerden: „ Doet wat regt is, God „ tot lof en eere; mij of mijn land en volk moet „ gij niet ontzien." („ Dit woord zal niet verge„ ten worden," zegt LUTHER, „ zoo lang de „ wereld ſtaat.") Tegen zijne Hovelingen plag hij te zeggen: „ Ik wenschte, dat onze Geleerden ons „ niet ontzagen, maar ſchreven en ſpraken, wat „ regt is. *Regt toe regt aan, geeft een' goeden „ looper.*" In alles, wat nuttige inrigtingen betrof, was hij, gelijk zijn Broeder, zeer werkzaam. Zijne gezindheden kan men, onder anderen, uit deze woorden beoordeelen, welke hij tegen zijne Edellieden plag te gebruiken, velen van welken niets verſtonden, dan rijden, vechten en jagen: „ Het leert „ van zelve, hoe men twee beenen over een paard „ la-

„ laten hangen, zich tegen vijanden en wilde die- na C. G.
„ ren verdedigen, of een' haas vangen moet; daar- Jaar 1517.
„ om kunnen mijne rijdjongens dit ook: Doch, tot 1552.
„ hoe men Godzalig leven, *Christelijk* regeren,
„ land en volk beroemd en gelukkig maken kan,
„ daartoe hebben ik en mijne zoons, naast Gods
„ geest en genade, geleerde Mannen en Boeken
„ noodig (*)." Hij had tot zijnen opvolger zijnen Zoon JAN FREDERIK, een' erfgenaam van zijns Vaders deugden, een' Vorst van onvertſaagde dapperheid en grootheid van ziel, die, met regt, gehouden wordt voor den ijverigſten en kloekmoedigſten voorſtander, welken de leere der Hervorming ooit gehad heeft, gelijk hij zich, om dezelve met alle kracht te handhaven, ook voor de grootſte rampſpoeden heeft blootgeſteld.

Paus KLEMENS VII, hetgeen er te *Neurenburg* ten voordeele der *Protestanten* beſloten was, vernomen hebbende, vreesde niet zonder reden, dat daar uit, voor het gezag van zijnen Stoel, zeer nadeelige gevolgen zouden voortvloeijen. Niet min huiverig was hij voor eene algemeene Kerkvergadering, op welke de Keizer ten ſterkſte bij hem aandrong, die dezelve zoo plegtig aan de *Protestanten* had toegezegd. Doch de Paus herinnerde zich maar al te wel het voorgevallene op de jongstgehoudene Kerkvergaderingen, maar had buitendien nog eene andere reden, om eene zoodanige vergadering te ontwijken. Zich zelven bewust zijnde van de on- Handelingen over eene algemeene Kerkvergadering.

wet-

(*) MULLER *Gedenkw. enz.* I *Deel*, *Bl.* 200.

na C. G Jaar 1517. tot 1552.

wettigheid zijner geboorte, duchtte hij, dat zijne vijanden, welke hij te *Rome* had, deze omſtandigheid voor de Kerkvergadering zouden brengen, en op een onderzoek aandringen: Of een *Bastaard* Paus zijn konde? — De Paus trad dan wel in onderhandeling met den Keizer, over het beroepen eener algemeene Kerkvergadering, maar gebruikte allerhande voorwendſels, om deze zaak te rekken; hij wilde, in allen gevalle, eene Kerkvergadering, in welke de Paus zou voorzitten, en in welke naar de aangenomene Kerkregelen zou geoordeeld, en welker uitſpraak met geweld tegen de ongehoorzamen zou ten uitvoer gebragt worden. Op welke voorwaarden de *Protestanten* nooit eene Kerkvergadering toelaten konden, daar zij, naar hunne grondſtellingen, vorderden: dat zoodanige Kerkvergadering de Heilige Schrift ten rigtſnoer zou moeten nemen, en dat niet de Paus met zijnen aanhang, die niet te gelijk partij en regter konden zijn, maar godvruchtige en niet verdachte mannen het beſluit zouden behooren op te maken. De Paus deed, in het jaar 1533, door zijnen Afgezant, eenen voorſlag, om eene Kerkvergadering te *Mantua*, *Placentia* of *Bologna* te beleggen; maar de *Protestanten* drongen er op aan, dat een geſchil, in *Duitschland* ontſtaan, ook in *Duitschland* moest beſlist worden. De onderhandelingen werden gerekt en de vergadering verſchoven, tot dat de dood van den Paus KLEMENS VII in het jaar 1534 hem uit zijne verlegenheid redde. In het vervolg zullen wij den voortgang en uitkomst dezer onderhandelingen, onder

der den opvolger van KLEMENS, PAULUS III, melden. na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Gedurende den vrede van *Neurenburg*, ſchreef ERASMUS eene verklaring over *Pſalm* LXXXIV, in welke hij zijne gedachten ontvouwde over de middelen, om de verſchillende partijen tot eendragt te brengen. De Godgeleerden van *Straatsburg* verſpreidden dit werkje alom, na het in het Hoogduitsch vertaald te hebben, doch zeer tegen den zin van MUSCULUS; trouwens, in hetzelve toonde ERASMUS zich wel niet geheel vreemd van het Geloof en den Godsdienst der Protestanten, maar te gelijk ſtelde hij alles in het werk, om de dwalingen en misbruiken der Roomſchen te ontſchuldigen en te vernisſen. Zijn geſchrift mishaagde ook aan LUTHER, die in eene *Voorrede* voor eene *Verhandeling* van ANT. CORVINUS, een' *Heſſiſchen* Godgeleerden, over de vraag: in hoe verre men den raad van ERASMUS volgen mogt, tot dat men met eene Kerkvergadering gereed ware? zich daar omtrent verklaarde.

De verſchillen over het Avondmaal gingen in dit jaar 1533 nog met dezelfde hevigheid voort. LUTHER, gehoord hebbende, dat ſommige Predikers te *Frankfort aan den Main*, die de gevoelens van ZWINGLIUS waren toegedaan, te kennen gaven, dat zij met LUTHER in de zaak hetzelfde leerden, ſchreef eenen hevigen Brief daar over aan den Raad te *Frankfort*, noemde hen en de *Zwinglianen*, *Aartsduivels*, en eischte, dat men hen ter ſtad uit zou zetten; op welken Brief tien Leeraars van *Frankfort* Voortgang der verſchillen over het Avondmaal

na C. G. Jaar 1517 tot 1552.

ook hartig genoeg antwoordden. Een' ſoortgelijken Brief had hij in het jaar 1531 geſchreven aan den Markgraaf van *Brandenburg*, met den eisch, dat hij alle *Zwinglianen* uit zijne landen zou bannen. In dit jaar 1533 gaf hij een Boek uit *over de ſtille Mis*, waarin dit merkwaardig is, dat hij verhaalt, dat de Duivel hem midden in den nacht in zijn hart had aangevallen, gelijk hij hem menige nacht gewoon was zuur en bitter genoeg te maken; dat hij met hem een geſprek gehad, en vele misbruiken van de *Paapſche Mis* van hem verſtaan hebbe (*). LUTHERS hevigheid ging zoo ver, dat hij niet ſchroomde te ſchrijven, dat OECOLAMPADIUS, door den *Satan* met vurige pijlen en pieken doorboord zijnde, een' ſchielijken dood geſtorven was. Dit alles namen die van *Zurich* zeer hoog op, en hadden reeds eene verantwoording geſchreven, welke zij echter, op aanraden van BUCERUS, niet in het licht gaven, vredeshalve. BUCERUS was zelve te *Zurich* aangekomen, om met alle mogelijke vlijt tot vrede te vermanen, waar van hem echter MUSCULUS de vruchteloosheid onder het oog bragt, uit hoofde van de hevigheid van LUTHERS aard en geſtel. Deze inwendige twisten waren zeer nadeelig voor de zaak der Hervorming, alzoo de *Zwinglianen* niet zelden verward werden, met de Herdoopers, die in het jaar 1534 te *Munſter* en elders zulke verwarringen aanrigtten, van welke wij op de behoorlijke plaats ſpreken zullen. Daartegen was in dit jaar 1534 de her-

(*) GERDES *Hiſt. Ev. Renov. T.* I. *p.* 325.

herſtelling van ULRICH Hertog van *Wurtemberg* in zijn gebied een voordeel voor de *Protestanten*. Deze Hertog, in het jaar 1519 uit zijn land verdreven zijnde, had zijne toevlugt genomen tot FILIPS, Landgraaf van *Heſſen*, zijnen nabeſtaanden; aan deszelfs Hof kreeg hij kennis aan de leer van LUTHER, en werd van derzelver waarheid overtuigd. Na eene ballingſchap van XV jaren door den Landgraaf in zijn Hertogdom herſteld zijnde, voerde hij in hetzelve terſtond de Hervorming in, waarna hij ook in het *Smalkaldiſche* verbond deel nam. na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Het jaar 1535 werd meest doorgebragt met handelen over het bijeenkomen van eene algemeene Kerkvergadering, waartoe de Paus PAULUS III, opvolger van KLEMENS VII, de ſtad *Mantua* voorſtelde, doch welk voorſtel van de *Protestanten* verworpen werd, gelijk wij zien zullen, gelijk er ook de Hertog van *Mantua* weinig zin in had. De Protestanten kwamen weder te *Smalkalden* bijeen, alwaar zij hun verbond op nieuw bevestigden, met dit merkwaardig bijvoegſel, dat men, op hunne begeerte, tot hetzelve zou toelaten, „ zoo velen „ God en zijn Euangelie zuiver, openlijk, en vrij „ beleden, den vrede beminden en als eerlijke en „ deugdzame menſchen leefden." Ook kwamen in het verbond, behalve de voorheen genoemden, van de Vorsten, ULRICH van *Wurtemberg*, BARNIM en FILIPS van *Pommeren*, JAN GEORGE en JOACHIM van *Anhalt*; en van de ſteden, *Augsburg*, *Frankfort*, *Hannover*, *Gottingen*, *Eslingen*, *Brunswyk*, *Goslar*, *Eimbeck*, *Hamburg* en *Minden*. In Handelingen over eene Kerkvergadering, en over eene vereeniging tusſchen de Protestanten omtrent het Avondmaal

na C. G. Jaar 1517 tot 1552

deze vergadering waren ook Gezanten der Koningen van *Frankryk* en *Engeland* tegenwoordig, die groote beloften omtrent eene Hervorming deden en den bijſtand, dien hunne meesters daar toe verleenen wilden; doch al te duidelijk bleken hunne ſtaatkundige oogmerken, om zich tegen den Keizer te verſterken, dan dat de Protestanten zich dieper met hen konden inlaten.

Met beter voorſpoed, ten minſte in ſchijn, arbeidde men aan het bijleggen der verſchillen tusſchen de Protestanten over het Avondmaal in dit en het volgende jaar 1536. BUCERUS en MELANCHTHON waren daartoe het meest merkzaam, en wisten ook LUTHER te bewegen, om eenigzins gematigder te werk te gaan, zoodat er onder den naam van *Concordia* of *Eendragt* eene belijdenis opgeſteld werd te *Wittemberg*, in welke de *Transſubſtantiatie*, en ook eene plaatſelijke inſluiting of aanhoudende vereeniging van CHRISTUS ligchaam met het brood in het Avondmaal, buiten het gebruik van dit Sacrament, werd verworpen, en daartegen geleerd: dat met het brood en den wijn het ligchaam en bloed van CHRISTUS waarlijk en zelfſtandiglijk tegenwoordig is, aangeboden en ontvangen wordt. Doch de Zwitſerſche Kerken weigerden dit formulier aan te nemen, als oordeelende hetzelve duister en dubbelzinnig te wezen. Men kwam ook overeen omtrent den *Kinderdoop*, welke van weêrskanten werd aangenomen, niet als een bloot teeken, maar als het bad der wedergeboorte. Alleen twijfelde men omtrent het *Geloof* der kinderen, hetwelk BUCERUS en

en anderen niet konden erkennen, alhoewel zij toe- na C. G.
ſtonden, dat aan de kinderen de ware wedergeboor- Jaar 1517.
te en aanneming tot kinderen naar hunne vatbaar- tot 1552.
heid geſchonken werd. LUTHER verklaarde zich, dat hij ſlechts bedoelde, dat in den Doop het beginſel des geloofs was, en der Goddelijke werking, op eene wijze, welke wij niet kennen, en dat die wijze door hem *Geloof* genoemd werd.

In het jaar 1537 hielden de Protestanten weder De Smal-
eene bijeenkomst te *Smalkalden*, alwaar des Pausſen kaldiſche
Nuncius VORSTIUS, en de Keizerlijke Gezant MAT- artikelen.
THYS HELDT ten ſterkſte bij hen aandrongen, om hunne toeſtemming te geven tot eene Kerkvergadering, te *Mantua* te houden; welke de Protestanten na eene menigvuldige en rijpe overweging volſtrekt weigerden, om de redenen, welke wij hier voor reeds gemeld hebben. In deze bijeenkomst werden eenige Artikelen, door LUTHER opgeſteld, door de Protestantſche Vorsten goedgekeurd, welke bekend zijn onder den naam van *Smalkaldiſche Artikelen*, en welke als zoodanig, in vervolg van tijd, onder de dienstboeken der *Lutherſche* Kerk, waar uit men de belijdenis dier Kerk mag opmaken, geplaatst zijn. Zij bevatten de Leerſtukken, bij welke men ſtandvastig zou volharden, indien er ooit eene Kerkvergadering zou gehouden worden. Het Artikel van het Avondmaal behelst: „ Van het Sacrament des Altaars „ gevoelen wij, dat brood en wijn in het Avond„ maal zijn het ware ligchaam en bloed van CHRIS„ TUS, en weten, dat deze toegereikt en ontvan„ gen worden niet alleen van goede, maar ook

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

„ van ſlechte Christenen." MELANCHTHON ſtelde, op last der Keurvorsten en der overige Vorsten, ook nog eene Verhandeling op: *over de eerstheid van den Paus en de magt en het regtsgebied der Biſschoppen*, welke insgelijks werd goedgekeurd. Doch bij de onderteekening der Artikelen van LUTHER voegde hij deze zonderlinge bepaling: (*Clauſule*) „ Aangaande den Paus ſtel ik, dat hem ook „ van ons, vredeshalve en om de algemeene rust „ der Christenen, die nu onder hem zijn, en na„ derhand wezen zullen, de eerstheid onder de „ Biſschoppen, welke hij bovendien naar menſche„ lijk regt heeft, kan toegeſtaan worden." Welke aanteekening met het vierde *Smalkaldiſche* Artikel en met LUTHERS gevoelen ſtrijdig is; ook vond hij geene toeſtemming van iemand der Godgeleerden, die het ten minſte ontijdig oordeelden, dit thans te kennen te geven. Eindelijk werd op deze bijeenkomst door BUCERUS de *Zwitſerſche* Geloofsbelijdenis overgeleverd met deszelfs verklaring, welke door LUTHER werd goedgekeurd, die vervolgens eenen minzamen Brief aan de Zwitſers ſchreef, in welke hij alle twistſchriften niet onduidelijk afkeurde. Schoon de wond naderhand weder opengebroken en ongeneesſelijk geworden is.

Hervorming door den Paus ondernomen.

De Paus, vruchteloos onderſcheidene Kerkvergaderingen te *Mantua*, *Vicenza* en *Venetië* hebbende uitgeſchreven, wilde nu toonen, dat hij bereid was, eene Hervorming te ondernemen; waartoe hij vier Kardinalen en vijf andere Perſonen benoemde, die een ontwerp van Hervorming voor de Kerk in het al-

algemeen en die van *Rome* in het bijzonder opſtel- na C. G.
den. Doch dit ontwerp was zeer oppervlakkig Jaar 1517.
en onvolkomen. Zij erkenden de trotsheid en hoog- tot 1552.
moed der Biſchoppen, en ſloegen voor, dat geene andere dan geleerde en godvruchtige mannen tot de Heilige Orde zouden worden toegelaten, en dat men dus voor bekwame leermeesters voor de jeugd behoorde te zorgen. Zij veroordeelden de overbrengingen van het eene kerkelijke ambt tot het andere, de vergunningen van aan zich behouding, de afwezendheid en de veelheid van kerkelijke ambten: Zij oordeelden, dat eenige Kloosters behoorden vernietigd te worden; dat men de vrijheid van de Drukpers moest beteugelen, en de zamenſpraken van ERASMUS verbieden; dat geen Kerkelijke een Kerkelijk ambt moest bedienen buiten zijn vaderland; dat geen Kardinaal een Bisdom moest bezitten; dat de opzamelaars der aalmoezen van den Heil. ANTHONIUS, en van andere Heiligen dienden te worden afgeſchaft, en eindelijk, dat de bezittingen en perſoonlijke eigendommen der Kerkelijken aan de armen zouden geſchonken worden. Zij beſloten met te klagen over het onnoemelijk getal behoeftige en havelooze Priesters, die de St. Pieterskerk bezochten, en verklaarden, dat het eene zeer groote ergernis was, de Hoeren zoo prachtig te *Rome* gehuisvest te zien, en langs de ſtraten op fraaije Muilezels te zien rijden, terwijl de Kardinalen haar op een hoflijke en gemeenzame wijze vergezelden. LUTHER dreef den ſpot met zoodanige Hervorming, en zeide, dat zij de ſplinters uitligten wilden, maar de balken niet

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

aanroerden. Het ontwerp ondertusschen is onder anderen in of omtrent het jaar 1539 te *Antwerpen* in het licht gegeven.

Verbond der Katholijken te Neurenburg.

De Roomschgezinde Vorsten zaten intusschen niet stil, maar sloten in het jaar 1538 te *Neurenburg* een verbond, malkanderen de handhaving van den Roomschen Godsdienst in hunne Staten belovende tegen alle ondernemingen der Protestanten. Dit verbond had echter geen gevolg, omdat noch de Keizer, noch deszelfs Broeder FERDINAND, hetzelve aannamen, alhoewel 's Keizers Gezant MATTHYS HELDT er ijverig toe gearbeid had, doch zonder daartoe last van den Keizer te hebben, gelijk hij ook kort daarna in ongunst viel bij den Keizer. Naderhand echter werd dit verbond in het jaar 1541 vernieuwd, doch daar van in het vervolg. De Protestanten nogtans waren hier tegen waakzaam en op hunne hoede, waartoe zij te *Brunswyk* en vervolgens te *Eisenach* bijeenkwamen, ook zonden zij, hoewel vruchteloos, op nieuw een Gezantschap aan de Koningen van *Frankryk* en *Engeland*, tot het hun in het jaar 1539 gelukte, een nieuw bestand te *Frankfort* te treffen met den Keizer en deszelfs Broeder FERDINAND, onder bemiddeling der Keurvorsten van *Mentz* en de *Paltz*. Men kwam hier overeen in eenen wapenstilstand voor XV maanden, gedurende welken niemand de Protestanten met geweld of wapenen zou aantasten, en alle vervolgingen van het Kamergerigt geschorst zouden worden; voorts bepaalde men een mondgesprek tot bevordering der eendragt te zullen houden enz. Maar de-

ze

ze voorwaarden werden van den Keizer niet goedgekeurd, door opſtoking van den Paus, die euvel nam, dat hij van dit mondgeſprek uitgeſloten en den Keizer de handen gebonden zouden worden. na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Door het overlijden van GEORGE, Hertog van *Sakſen*, volgde zijn Broeder HENDRIK hem op, die terſtond de Hervorming in zijn gebied, in *Meiſen* en te *Leipzig*, invoerde en vastſtelde; ook nam het Keurvorstendom *Brandenburg* het hervormd geloof aan, onder den Keurvorst JOACHIM II, maar daartegen verbood FERDINAND, 's Keizers Broeder, zijne onderdanen, om de Hoogeſchool te *Wittemberg* te bezoeken, tevens verzond hij WOLFGANG SEVERUS, den opvoeder van zijne kinderen, verdacht van *Lutheranerij*, van zijn Hof. Aan dezen man ſchrijft men toe, dat 's Konings Zoon MAXIMILIAAN I, toen een knaap van twaalf jaren, die naderhand als Keizer zijnen Vader is opgevolgd, zoo gematigd omtrent de Protestanten gedacht heeft.

In dit jaar werd de *Augsburgſche* Geloofsbelijdenis door MELANCHTHON *verbeterd* en *vermeerderd* in het licht gegeven, en met algemeene toeſtemming aangenomen, alſchoon even deze uitgave naderhand een bron van twisten over de *veranderde* en *onveranderde* Geloofsbelijdenis onder de *Lutherſchen* geworden is. Doch hier van meer in het vervolg.

Daar er nog ſteeds hoop was, tot een mondgeſprek met de Roomſchen, kwamen de Protestanten te *Smalkalden* in het jaar 1540 weder bijeen, alwaar zij beſloten, niets af te gaan van de Augsburgſche Geloofsbelijdenis, en geene Misſen of an- Handelingen over de herſtelling der eendragt.

de-

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

dere bijgeloovige plegtigheden in hunne landen te zullen dulden. Ook ſchrijft MELANCHTHON in eenen Brief aan CAMERARIUS, dat de Godgeleerden hadden overeengeſtemd, dat de Biſſchoppen hun regtsgebied weder zouden bekomen, indien zij de gezuiverde leere aannemen en de openbare gebreken der Kerk herſtellen wilden. Niet lang daarna werd er eene vergadering door den Keizer belegd te *Spiers*, welke uit vreeze voor de peſt verlegd werd naar *Hagenau* in den *Elzas*, maar er werd niets meer beſloten, dan dat men te *Worms* weder eene vergadering houden zou. De Roomschgezinden namelijk vreesden, dat door het inwilligen van een mondgeſprek het gezag van den Paus te veel nadeel zou lijden, daartegen vonden zij de Biſſchoppen en ſommige Vorsten van *Duitschland* afkeeriger van de Hervorming, uit vrees voor hunne bezittingen, waarom zij thans meer voordeels voor den Paus te gemoet zagen uit eene Kerkvergadering, in welke men de veroordeeling der *Protestanten* ligtelijk zou kunnen bewerken. Door deze en andere beletſelen wist men telkens een mondgeſprek te verhinderen.

In weêrwil van den Paus, werd er echter weder eene bijeenkomst gehouden te *Worms*, welke tot in het volgende jaar 1541 duurde. In dezelve werd een geſprek beraamd tusſchen MELANCHTHON en ECK, zonder eenige vrucht, waarom hetzelve afgebroken en uitgeſteld werd tot de Rijksvergadering te *Regensburg*, in het laatstgemelde jaar te houden. De inzigten der partijen verſchilden nogtans te veel, dan dat men op eenen gewenschten uitſlag hopen kon.

kon. De Keizer liet duidelijk blijken, dat hij bij de beſluiten van *Worms* en *Augsburg* wilde volharden. De Landgraaf van *Heſſen* verklaarde, dat hij in geloofszaken geen letter veranderen kon, maar in onverſchillige dingen gaarne wilde toegeven, om den vrede te bevorderen, maar de Keurvorst van *Sakſen*, die in perſoon niet tegenwoordig was, ſchreef aan zijne Gezanten, dat hij, ten aanzien van de Kerkelijke goederen en het herſtellen der Kloosters, hetwelk men onder de onverſchillige dingen wilde rekenen, niets zou toegeven; ook ſchreef LUTHER, dat hij kwaad vermoeden had op den Landgraaf en op BUCERUS, en vooral, dat men over de onverſchillige dingen en de Kerkelijke goederen niet eer moest handelen, voordat men het onderling eens zou zijn over zaken van het geloof. na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Evenwel werd hier een mondgeſprek gehouden, waartoe van wederzijde drie Godgeleerden verkozen waren; van de Roomschgezinden JULIUS PFLUG, JOAN GROPPER en ECK; van de Protestanten FILIP MELANCHTHON, MARTINUS BUCERUS en JOANNES PISTORIUS. Het hoofdonderwerp des geſpreks was zeker geſchrift, onzeker door wien opgeſteld, hetwelk een ontwerp ter bevrediging behelsde, met de voorwaarden van overeenkomst, om een einde te maken aan de verſchillen over den Godsdienst. Men vindt hetzelve in het IVde Deel der werken van MELANCHTHON. Deze onderhandeling had evenwel geen ander gevolg, dan dat de ſtrijdende partijen beloofden, de beſliſſing van hunne eiſchen en geſchillen over te zullen laten aan eene algemeene Kerk-

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Kerkvergadering, of indien dezelve geene plaats mogt hebben, aan den naastkomenden Rijksdag in *Duitschland*, intusschen zouden alle Besluiten en Plakaten tegen de *Protestanten* geschorst blijven, ook werden in het Kamergerigt Protestantsche Bijzitters toegelaten, opdat het regt aldaar zou geoefend worden, zonder den Godsdienst in aanmerking te nemen.

Voorslag van den Paus, om eene Kerkvergadering te Trente te houden

De vrees voor de *Turken*, die FERDINAND in *Hongaryen* eene groote nederlage toegebragt, en *Buda* of *Offen* veroverd hadden, was oorzaak, dat FERDINAND, in eene Rijksvergadering te *Spiers*, in het jaar 1542 zich inschikkelijker jegens de *Protestanten* betoonde. Hier werd het verdrag van *Regensburg* voor vijf jaren verlengd, en de ondernemingen van sommige Roomsche Vorsten tegen de Protestanten afgekeurd en belet, waarop de Protestanten eenen aanzienlijken bijstand tegen de Turken inwilligden. Op dezen Rijksdag gaf de Paus door zijnen Gezant te kennen, dat hij, volgens zijne gegevene belofte, eene Kerkvergadering tegen het volgende jaar zou beroepen, waartoe hij de stad *Trente* bepaald had, indien de Rijksdag niets tegen die stad had in te brengen. FERDINAND en de Roomschgezinde Vorsten gaven dadelijk hunne toestemming aan 's Pausen voorslag, maar de *Protestanten* bragten tegen eene Kerkvergadering hunne bezwaren in, die alleen op het gezag van den Paus belegd zou worden, ook tegen de plaats, welke men daartoe bestemde; zij drongen aan op eene vrije en wettige Kerkvergadeering, niet gedwongen door de voorschriften van den Paus, noch bevreesd door zijne nabijheid

De

De goede beloften aan de *Proteſtanten* op deze Rijksvergadering gedaan, bleven nogtans enkel bij woorden; onder anderen ging HENDRIK Hertog van *Brunswyk* ſteeds voort, met de ſteden *Goslar* en *Brunswyk* wegens den Godsdienst te kwellen en te drukken, waarom de Keurvorst van *Sakſen* en de Landvoogd van *Heſſen*, gewapenderhand in zijn land vielen, en het geheele Hertogdom van *Brunswyk* bemagtigden, waardoor aan deze geweldenarijen perk en paal gezet werd. na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Ook gelukte het den Proteſtanten, dat de Keurvorst van *Sakſen*, in plaats van JULIUS PFLUG, die door het Kapittel verkozen was, tot Bisſchop van *Naumburg* aanſtelde NICOLAUS AMSDORF, een zeer ijverig voorſtander der Hervorming, die, in het jaar 1524 naar *Maagdenburg* beroepen zijnde, daar tot hier toe het ambt van *Superintendent* of Opziener der kerk had waargenomen. Hij werd als Bisſchop plegtig ingewijd, bij welke gelegenheid LUTHER zelve eene kerkrede hield, ook ontving hij den eed van die van *Naumburg*, doch met verandering van het oude formulier. Zij beloofden hunnen Bisſchop gehoorzaamheid volgens het woord van God en het bevel van CHRISTUS, zoodat hij Gods woord zuiver zou leeren, en het Sacrament des Avondmaals geheel bedienen volgens de inſtelling van CHRISTUS enz. Voorts was deze AMSDORF een deugdzaam man, en ongetrouwd, maar van een' driftigen en onbuigzamen imborst, en vrije tong, die met de *Proteſtanten* zelve meer dan éénsverſchil gehad heeft. De dwaling van FLACIUS, van wel- AMSDORF Bisſchop van *Naumburg*.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

welke wij op zijne plaats zullen ſpreken, duidde hij ten beste, zeggende: dat de erfzonde wel niet eene zelfſtandigheid was, maar eene zeer ſterke toevalligheid. (*accidens validisſimum.*) Den vrijen wil ontkende hij volſtrekt, beweerende, dat dezelve enkel lijdelijk zij, en zonder eenige bekwaamheid ten goede. Voornamelijk bezwaarde men hem om zijn gezegde: *dat de goede werken ſchadelijk zijn tot zaligheid;* doch hij verzachtte hetzelve naderhand in eene verhandeling, tot zijne verdediging geſchreven, dat zij ſchadelijk zijn *door de verbeelding van verdienſtelijkheid.* Na den ongelukkigen uitſlag van den *Smalkaldiſchen* oorlog, verloor hij zijn Bisdom en begaf zich naar *Maagdenburg;* daar werd hij door de zoons van den Keurvorst JAN FREDERIK Kerkelijk Raad en Superintendent te *Eiſenach* gemaakt: alwaar hij in den hoogen ouderdom van 82 jaren, in het jaar 1565, overleden is.

Zorgelijke toeſtand der Proteſtanten.

De Rijksvergadering, welke in het jaar 1543 te *Neurenberg* gehouden werd, was vol tweedragt en onrust. De *Prroteſtanten* beklaagden zich, dat de *Roomschgezinden* het beſluit des Keizers te *Regensburg* genomen, niet wilden erkennen; deze daarentegen waren misnoegd over den aanval der *Proteſtanten* op Hertog HENDRIK van *Brunswyk.* Ook weigerden de *Proteſtanten* hunnen bijſtand tegen de *Turken.* Doch het was voor hun onaangenaam, dat MAURITS van *Sakſen*, Neef van den Keurvorst, en ALBERT van *Brandenburg-Baireuth*, onder den Keizer dienden, dat ULRICH van *Wurtemberg* een verbond gefloten had met *Beyeren*, en dat de Hertog

tog van *Gulik* door den Keizer beoorlogd werd. Zij hielden daarom eene bijeenkomst te *Neurenburg* en vervolgens te *Smalkalden*, in welke besloten werd, zich tegen de vonnissen van het Kamergerigt te verzetten, en geenen bijstand tegen de *Turken* te leveren, het Hertogdom *Brunswyk* te behouden, en de stad *Hildesheim* te beschermen. Ondertusschen werd de Hertog van *Gulik* door de wapenen van den Keizer tot onderwerping gebragt, en onder de *Protestanten* zelve heerschte wantrouwen, gelijk dan ook MAURITS van *Saksen* niet kon overreed worden, om het *Smalkaldische* verbond aan te nemen. Dit laatste echter bleek naderhand heilzaam geweest te zijn voor de zaak der *Protestanten*; gelijk wij zien zullen. na C. G. jaar 1517. tot 1552.

Op den Rijksdag des volgenden jaars 1544 te *Spiers* gehouden, waar de Keizer zelve tegenwoordig was, werd een in schijn zeer gunstig besluit voor de *Protestanten* genomen, doch tegelijk las men in hetzelve, dat alles, wat ter gunste der Protestanten door den Keizer geschiedde, door hem *op eene buitengewone wijze* geschiedde, en met *zekere overmate van zijne magt*, waardoor hetzelve, bij verandering van tijden en omstandigheden, onderhevig bleef aan de tegenspraak der andere partij. Dit besluit behelsde 1. dat men het middel van eene algemeene Christelijke en vrije Kerkvergadering op eene geschikte plaats zou beproeven, ten einde de verschillen en scheuring weg te nemen. 2. Dewijl het onzeker was, wanneer men die zou kunnen verkrij-

na C. G. Jaar 1517 tot 1552.

gen, zou men in den aanſtaanden herfst en winter eenen Rijksdag houden, waarbij de Keizer tegenwoordig zou zijn. 3. Inmiddels zou de Keizer een ontwerp van eene Christelijke Hervorming laten opſtellen, het welk ook de ſtenden zouden doen, opdat men gemeenerhand zou vastſtellen, wat men zou onderhouden ten aanzien van de betwiste artikelen, tot op de Kerkvergadering. 4. Het Plakaat van *Augsburg* zou geſchorst en niemand moeite aangedaan worden over zijn geloof. Voorts, als de tijd verſtreken was, welke voor de leden van het Kamergerigt, die allen Roomschgezind waren, bepaald was, zouden andere rigters van beide de godsdiensten in het Kamergerigt toegelaten worden; ook zou men aan dezen vrijlaten, of zij den eed wilden doen *bij God en de Heiligen*, of *bij God en op het Euangelie*. Eindelijk werd er ook een vergelijk getroffen tusſchen FERDINAND en den Keurvorst van *Sakſen*, die FERDINAND als *Roomsch Koning* erkende en hulp aan den Keizer tegen de *Turken* beloofde. Dit alles mishaagde den Paus zoodanig, dat hij een' uitvoerigen en hevigen Brief aan den Keizer ſchreef, niet zonder bedreigingen, op welke de Keizer evenwel niet antwoordde. Maar LUTHER ſchreef tegen dezen en andere Brieven van den Paus, een werk onder den Titel: *Tegen het door den Duivel geſtichte Pausdom!* De Brief van den Paus ſcheen nogtans den Keizer getroffen te hebben; immers kort daarna werd de vrede met de *Franſchen* gesloten, en beide de Keizer en de Koning van *Frankryk* gaven hunne

ne toeſtemming tot de kerkvergadering, die door den Paus was voorgeſlagen, ook vereenigden zij zich tegen de zaak der Protestanten. na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Onder alle deze bedenkelijke omſtandigheden voor de *Protestanten*, vernieuwde LUTHER, door zijne drift, ongelukkig den twist over het avondmaal. Daar was een gerucht uitgeſtrooid, dat hij zijn gevoelen omtrent het avondmaal veranderd had, en nader bij het gevoelen der Zwitſers gekomen was; om hetzelve te keer te gaan, ſchreef hij eene zeer hevige verhandeling onder den Titel: *Korte belijdenis van het Sacrament*, waarin hij met ſcheldwoorden tegen de Zwitſers uitvaart, en zegt, dat ZWINGLIUS in zijne zonden geſtorven was, en dat hij zich liever honderdmaal wilde laten verſcheuren en verbranden, dan tot het gevoelen der *Zwitzers* overgaan. Hier op antwoordden die van *Zurich* in het jaar 1545, door het uitgeven van de *Regtzinnige belijdenis der Zurichers*. LUTHER had reeds ſedert het jaar 1542 op nieuw eene verbittering opgevat tegen de *Zwinglianen*, en in een werkje: *over de gebeden tegen de Turken*, hen onder de Herdoopers en *Nestorianen* gerekend, en onder de verderfelijke ſecten en goddelooze ketterijen geplaatst. Als de Boekdrukker FROSCHORN hem den Bijbel van LEO JUDAE van *Zurich* gezonden had, in het jaar 1543, ſchreef LUTHER hem onder anderen: dat hij niets wilde lezen, wat van *Zurich* kwam, noch hunne verdoemenis en lasterlijke leer deelachtig wezen; waarop in dat jaar eene *verantwoording* van ZWINGLIUS volgde, geplaatst voor zijne werken; maar welke LUTHER geheel

Voortgang der twisten over het avondmaal.

na C. G. Jaar 1517 tot 1552

heel in vuur bragt, die in eenen Brief aan eenige kerken van *Italie* zich zelven zoo ver door zijne drift liet vervoeren, dat hij zelfs de *Transsubstantiatie* scheen te erkennen, volgens getuigenis van MELANCHTHON. In dit jaar 1544 liet hij zijnen geest tegen de Zwitzers geheel uit in zijne verklaring van *Genesis*, en in zijn *Korte Belijdenis*. AMSDORF, van wien wij boven gesproken hebben, deed hier veel kwaad aan, door alle woorden en daden der *Zwinglianen* ten ergste op te vatten, terwijl BUCERUS met zijne pogingen tot vrede LUTHER slechts tergde, die hem een' *klapper* noemde, die niets deed dan te plooijen en te draaijen. Ja, LUTHER begon zelfs op MELANCHTHON onvergenoegd te worden, om deszelfs verdraagzaamheid, maar alzoo LUTHER niet van hem kon scheiden en MELANCHTHON met LUTHER niet wilde twisten, werd dit verschil gedoofd, schoon LUTHER in zijne hevigheid bleef volharden.

Rijksdag te *Worms*

Dewijl, volgens het laatste besluit te *Spiers* genomen, in het jaar 1545 opstellen van den Godsdienst en Hervorming moesten worden ingeleverd, op de rijksvergadering, die te *Worms* zou gehouden worden, werd, op bevel van den Keurvorst van *Sakfen* zoodanig een voorschrift van Hervorming opgesteld door de *Wittembergsche* Godgeleerden, M. LUTHER, J. BUGENHAGEN, KASPAR CRUCIGER, GEORGIUS MAJOR, en FIL. MELANCHTHON, van hetwelk men niet zou afgaan. Dit bevatte vijf hoofdstukken, over de ware leere, over het wettig gebruik der Sacramenten, over

over den Euangeliedienst, over de godzalige kerketucht, over het onderhouden der Letteroefeningen en Scholen, ook over de ligchamelijke verdediging, en het onderhoud der kerkelijke perſonen. Daar werd niets gezegd van de eerstheid van den Paus, maar evenwel beweerd, dat het Biſschoppelijk ambt, als het wel beſtuurd werd, kon *geduld* worden, als ook de kloosters, indien dezelve alleenlijk dienden tot eene godvruchtige opvoeding en onderwijs. Behalve dit formulier, werd er een ander opgeſteld door BUCERUS, en aan die van *Straatsburg* ter hand geſtelde. BUCERUS had daarbij ten oogmerk, de belijdenis des geloofs niet ſlechts op te geven, maar ook een ontwerp eener algemeene Hervorming der kerk; in het bijzonder eene beſchuldiging in te brengen tegen de Biſschoppen en Prelaten, ten welken einde hij de gebreken en misbruiken der *Roomſche* Kerk optelde. Echter houdt hij naauwkeurig den middelweg, door het noodzakelijke te onderſcheiden van het min noodzakelijke. Doch dit formulier mishaagde aan den Keurvorst en anderen, omdat zij deze beſchuldiging der Biſschoppen aanmerkten, als ontijdig en gevaarlijk, dewijl daardoor aan den Keizer het oordeel overgegeven werd over de kerkelijken, en dus ook over de Protestanten. Maar het opſtel van *Wittenberg* werd ook door den Landgraaf en de Heſſiſche godgeleerden goedgekeurd, alleen werd er het een en ander in veranderd, bij voorbeeld, dat de *inwijding* aan de Biſschoppen en de beſliſſing van huwelijkszaken aan de geestelijken was overgelaten. na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Dit formulier werd echter niet geheel aan den Kei-

na C. G. Jaar 1517 tot 1552

zer overgeleverd, maar alleen het een en ander uit hetzelve medegedeeld aan zijnen Staatsdienaar. Ook bleek, hoe langer hoe meer, dat de Keizer neigde, om den weg van geweld in te ſlaan, daar hij alle pogingen in het werk ſtelde, ten einde de Protestanten over te halen, om de kerkvergadering te *Trente* te erkennen, welke reeds dadelijk bijeen gekomen was, waar tegen de Protestanten bleven volharden in hunne weigering. Ook poogde HENDRIK, Hertog van *Brunswijk*, zijn Hertogdom met de wapenen te heroveren, hoewel hem zulks te deerlijk mislukte, dewijl hij door den Keurvorst en Landgraaf geſlagen en hij zelve gevangen werd.

Gerucht van LUTHER's dood.

LUTHER ſukkelde dit jaar aan verſcheidene ligchaams-ongemakken, bijzonder aan het graveel; waaruit een gerucht van zijnen dood ontſtond en verſpreid werd, met het bijvoegen van verſcheidene belagchelijke fabelen, bij voorbeeld, dat men na zijnen dood zijn ligchaam op den altaar geplaatst en aangebeden zou hebben, volgens zijne begeerte op zijn doodbed te kennen gegeven, dat er na zijne begrafenis een onlijdelijke zwavelſtank uit zijn graf was voortgekomen enz. LUTHER ſpotte gezouten met deze uitſtrooiſels in een geſchrift, hetwelk hij in druk gaf, zoodat de Roomſchen zich ſchaamden en nu uitſtrooiden, dat LUTHER dezelve verdicht had, om hen ten toon te ſtellen. Behalve zijn ongenoegen tegen MELANCHTHON, daar wij van geſproken hebben, had hij ook verſchil met de regtsgeleerden, over heimelijke trouwbeloften, welke LUTHER ſtreng te keer gegaan wilde hebben, ook verdroot hem de weelde

in

in der vrouwen kleederdragt; het een en ander nam de driftige man zoo hoog op, dat hij *Wittemberg* verliet en niet dan met moeite zich door den Keurvorst liet bewegen, om daar weder te keeren. na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Terwijl de Kerkvergadering te *Trente* reeds bij een gekomen was, befloten de Protestanten, in eene Bijeenkomst te *Frankfort*, de redenen, waarom zij dezelve weigerden te erkennen, door MELANCHTHON in geſchrift opgeſteld, in openbaren druk uit te geven, hetwelk ook in de maand Maart 1546, en dus na LUTHER's dood, geſchied is. Deze redenen waren voornamelijk: 1. De Paus kan niet als Regter erkend worden, omdat hij zelve de beſchuldigde is, een beſchermer en uitvinder van groote dwalingen, en een openbare vijand en vervolger der Protestanten. 2. De overige Rigters, Bisſchoppen en Monniken, zijn of ongeleerd, of met vooroordeelen ingenomen, en bovendien aan den Paus gehecht en vervolgers, zoodat de weinige goeden, die er zijn mogen, niet kikken durven noch gehoord worden. 3. De geloofsregel wordt niet geſteld in het woord van God, en deszelfs gezonde uitlegging, de oude geloofsformulieren, en de zekere getuigen der Apoſtoliſche leere, maar in Sofiſtiſche verklaringen, om de dwalingen op te ſchikken, in latere overleveringen, en in ſcholaſtike beuzelingen en ſtrikredenen. Men had hier de voorbeelden der ouden bijgevoegd, die bij geene Sijnoden tegenwoordig hadden willen zijn, welke zij vooruitzagen, dat dwalingen bevestigen zouden. Nog werd er eene andere verſchoning, in deze bijeenkomst, vaſtgeſteld, van welke de afgevaardigen Redenen waarom de Protestanten weigeren de kerkvergadering van Trenten te erkennen.

na C. G. Jaar 1517 tot 1552.

gebruik zouden maken, die men tot deze Kerkvergadering zenden zou, welke nog andere redenen bevatte, bij voorb. dat de Paus geen regt heeft, om eene Kerkvergadering te beſchrijven, dat de Duitſche Vorsten hem niet onderworpen zijn, dat dit concilie niet was een algemeen, vrij en Christelijk concilie, ook niet bijeengekomen op eene behoorlijke plaats in *Duitschland*, zoo als het had behooren te zijn. Ook ſtelde de Keurvorst van *Sakſen* ter overweging voor de *wijze*, op welke de verſchillen dienden beoordeeld te worden; waar omtrent MELANCHTHON zich verklaard had, (*over het Euangelie van* MATTHEUS) 1. dat men den zekeren en waren zin van Gods woord moest volgen, en dien uit de overeenſtemming der ſchrift opmaken; waar bij men 2. de toeſtemming der zuivere oude kerk moest voegen, en 3. dat godvruchtige en geleerde lieden vrij en open daarover zamen behoorden te handelen.

Men handelde in deze bijeenkomst ook over het vernieuwen van het *Smalkaldiſche* verbond, hetwelk in het jaar 1536 voor tien jaren gefloten was, welke in dit jaar ten einde liepen; met dit alles werd er niets afgedaan, zoo min als in eene bijeenkomst te *Worms* in het volgende jaar.

Hervorming in de Paltz.

In de *Paltz* vorderde ondertusſchen de Hervorming ſterk door toedoen van den Keurvorst FREDERIK. Deze had aan het Hof des Keizers, met wiens zusters dochter, de dochter van CHRISTIERN, Koning van *Denemarken*, hij getrouwd was, de zaden der zuivere leer reeds ontvangen, dewijl hij veel gebruikt was in onderhandelingen met de *Protestanten*,

ten, en zich van het jaar 1544 af, in hetwelk hij zijnen Broeder LODEWYK was opgevolgd, meer openlijk voor de Hervorming verklaard. In dit jaar 1546 ſtond hij toe, dat de Mis in het Hoogduitsch bediend werd, ook gebood hij de parochiepriesters, hunne bijzitten weg te zenden of eene vrouw te trouwen. OTTO HENRIK, des Keurvorsten Neef en aanſtaande opvolger, alzoo de Keurvorst oud van jaren was en geene kinderen had, bevorderde de zaak der Hervorming ſterk, en voerde ze in dit jaar openlijk in. Ten einde dit werk in de Kerk en op de Hoogeſchool voort te zetten, ontbood de Keurvorst PAULUS FAGIUS van *Straatsburg* naar *Heidelberg*; doch door den ongelukkigen *Smalkaldiſchen* krijg werd deze zaak zeer achteruit gezet, en kreeg haar beſlag eerst onder den Keurvorst FREDERIK III, die de leer der *Zwitſers* aannam. na C. G. jaar 1517. tot 1552.

Ondertuſschen werd op den Rijksdag te *Regensburg* eene nieuwe onderhandeling beproefd tuſschen eenige godgeleerden der beide partijen, met oogmerk, om de geſchillen over den godsdienst te vereffenen; de ſprekers waren, van de Roomſche partij: PETRUS MALVENDA, een *Spanjaard*, ERHARD BILLICH, een *Karmeliet*, JOAN HOFMEISTER, een *Augustijner*, en de beruchte Fabelſchrijver JOANNES COCHLAEUS; van de *Protestanten:* MARTINUS BUCERUS, JOANNES BRENTIUS, GEORGIUS MAJOR en ERHARD SCHNEPF, die de plaats van MELANCHTHON vervulde, alzoo LUTHER uitdrukkelijk den Keurvorst afgeraden had, MELANCHTHON daartoe af te zenden, omdat hij voorzag, dat dit geſprek zonder eenige Geſprek te Regensburg.

na C. G. Jaar 1517 tot 1552.

vrucht en MELANCHTHON onwaardig zou wezen, waarin LUTHER zich ook geenszins bedroog. De eerſte aanleg van het geſprek werd van de Roomſche zijde aangevangen met kibbelen over de noodzakelijkheid van Schrijvers, die van alles aanteekening zouden houden, hetwelk zij noodeloos keurden, ook over het geheim houden der Handelingen enz. waardoor zij in ſtaat waren, om hetgeen zij goedvonden, te verdichten en te vertellen; en dit werd, toen men nu begon tot de zaak zelve te komen, op last van den Keizer aan de Protestanten voorgehouden, die verklaarden, zulks niet te kunnen aannemen, en dat zij naar huis zouden keeren, en niet eer wederkomen, voor dat het geſprek op eene billijke wijze werd ingerigt, die nuttig zijn kon. Dus werd het geſprek afgebroken, terwijl de Roomſchen zich beroemden, dat de *Protestanten* waren heengegaan, omdat zij hunne zaak niet konden goed maken. De waarheid was, dat de Keizer zich eindelijk had laten overhalen, om, met ter zijdeſtelling van zijne tot hier toe betoonde voorzigtigheid en gematigheid, in de maatregelen van den Paus PAULUS III te treden, met wien hij het ontwerp gevormd had, om de geſchillen over den godsdienst met de wapenen te beſliſſen.

Dood van LUTHER.

Voordat nog deze ſtorm uitbarstte, werd LUTHER, die altijd van alle geweld in het ſtuk van den godsdienst afkeerig was, die bidden en lijdzaamheid, benevens het gebruik van Gods woord aangeprezen had, als de eenige wapens, welke den genen voegden, die de zaak des Christendoms ter harte nemen,

men, door de Voorzienigheid weggenomen van dit tooneel des oorlogs, en bevrijd van het aanſchouwen der rampen, die zijn vaderland dreigden. De- na C. G. jaar 1517. tot 1552.
ze groote Man ſtierf in het LXIIIſte jaar van zijnen ouderdom, in de maand *February* 1546, te *Eisleben*, in zijne geboorteſtad. Hij was derwaards gereisd, op verzoek van de Graven van *Mansfeld*, om derzelver geſchillen met malkanderen, en met hunne onderdanen, bij te leggen. In deze zaak met WOLFGANG, Vorst van *Anhalt*, JAN HENDRIK, Graaf van *Zwartzenburg*, en de Raden der Graven eenigen tijd vruchteloos gearbeid hebbende, nam zijne zwakheid, daar hij reeds lang gevoeld had, dat zijne krachten afnamen, zoodanig toe, dat hij kort daarna overleed. Zijne geſteltenis was uitgeput door de verbazende menigte van bezigheden, welke hij op zich geladen had, gevoegd bij het vlijtig waarnemen van zijne ambtsbediening, bij de vermoeijenis van geſtadigen Letterarbeid, en het ſchrijven van Werken, zoo talrijk, als of hij in volmaakte rust en afzondering geleefd, en zich alleen op het vervaardigen dier werken toegelegd had.

De onverſchrokkenheid van LUTHER begaf hem niet bij de aannadering des doods. Des avonds van den nacht, in welken hij overleed, dit was de 17de van *February*, bragt hij met zijne vrienden door in geſprekken over den gelukſtaat, voor de godvruchtigen in een ander leven te wachten, van welken hij ſprak met dat genoegen, en die drift, eigen aan iemand, die gereed ſtaat, om zoo tot het genot daar van over te gaan. Naar zijne gewoonte was

hij

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

hij zelfs vrolijk en kortswijlig. Men verhaalt, onder anderen, dat hij over tafel eene verſchijning vertelde, in welke de duivel hem zijn achterſte laten zien, en hem beſpot had, dat hij hier te vergeefs aan de herſtelling der eendragt arbeidde; zoo is het, zeide LUTHER, daarom leven oude lieden zoo lang, om van den Duivel op het laatst nog onhebbelijk beſpot te worden. Hij ſchreef, zegt men, dien avond, ook met houtskool op den wand dezen regel:

Pestis eram vivus, moriens ero mors tua, Papa.

Hij at dien avond nog vrij ſmakelijk, maar na het eten klaagde hij over zware drukking op de borst; deze werd wel haast doodelijk, en hij ſchikte zich onder godzalige gezegden en gebeden tot ſterven, toen hij in eene flaauwte viel en met gevouwen handen lag, tot hij tusſchen twee en drie uren na middernacht zacht en vreedzaam ontſliep, in tegenwoordigheid van zijne geneesheeren, zijne zonen, JUSTUS JONAS, Graaf ALBERT met deszelfs gemalin, en JOAN HENDRIK, Graaf van *Schwartzenburg*. Zijne uitvaart werd, op last van den Keurvorst, te *Wittemberg*, waar heen zijn lijk overgebragt werd, met ongemeene pracht gevierd.

Dit was het uiteinde van dezen grooten man, dien wij, behalve uit de Geſchiedenis der Kerkhervorming, ook uit zijne ſchriften, welke een aanzienlijk aantal Boekdeelen uitmaken, kennen kunnen. In alle deze ſchriften heeft hij altijd zijne zaak, als de zaak der waarheid, van den Godsdienst, der geregtigheid en der ware geleerdheid voor-

voorgeſteld; zijne hoofdleere was de leere van de regtvaardigmaking door het geloof, welke hij het artikel van het ſtaan of vallen der Kerk gewoon was te noemen. Het volgende verdient hier aangeteekend te worden: Op zijne reize naar *Rome*, in 1510, van welke wij in ons verhaal geſproken hebben, en welke hem den waren toeſtand van *Rome* leerde kennen, waarom hij naderhand zelve meermalen zeide, dat hij om geene duizend gulden wilde, of hij had deze reize gedaan, viel hij in eene groote zwaarmoedigheid; daar aan te *Bologna* ziek liggende, trof hem, even als eene lichtſtraal van den hemel, dit woord in de ziel: „De regtvaardige zal uit den geloove leven." Hoe zeer hij te voren reeds den Brief van PAULUS aan de *Romeinen*, in welken deze woorden voorkomen, (Hoofdſt. I. 17.) liefhad en ijverig beſtudeerde, zoo had hij nogtans deszelfs zin van de regtvaardigheid, welke voor God beſtaat, geheel misverſtaan. „Hoewel ik ook," zegt hij zelf: „als een heilige en onberispelijke Monnik leefde, bevond ik mij toch een' groot zondaar voor God, en had daarbij een angſtig ongerust geweten, vertrouwde ook niet, door mijne verdiensten God te verzoenen. Het woord, *Gods regtvaardigheid*, was ik zeer vijandig, en had dezen regtvaardigen en vertoornden God, die de zonden ſtraft, in het geheel niet lief, maar ik haatte denzelven, en was heimelijk en met regten ernst vertoornd tegen God, dat hij zich niet vergenoegde, ons arme verdoemde menſchen, nevens allerlei ellende en droefheid dezes levens, nog door de wet te verſchrik-

na C G. jaar 1517. tot 1552.

na C. G. Jaar 1517 tot 1552.

ſchrikken, ja door het Euangelie deze ellende en hartzeer nog grooter te maken enz. Doch, toen ik, door Gods genade, inzag, hoe de woorden aan elkander hingen, en leerde verſtaan, hoe de regtvaardiging door het geloof in Gods genade en loutere barmhartigheid kome — toen voelde ik weldra, dat ik wedergeboren was, en nu, als 't ware, eene wijde geopende deur, om in het *Paradijs* zelve in te gaan, gevonden had: ook zag ik de lieve Heil. Schrift van nu af heel anders aan, dan te voren plaats had; ik liep derhalve ſpoedig den geheelen Bijbel door en verzamelde ook in andere plaatſen, naar dezen regel, alle derzelver uitlegging bijeen, om zeker te weten, wat *Gods werk*, *Gods regtvaardigheid*, en wat *gelooven* in de Heilige Schrift beteekent. En gelijk ik voorheen dit woordje: *Gods regtvaardigheid*, met regten ernst haatte, zoo begon ik nu, hetzelve als mijn allerliefſt en troosteljkſt woord dierbaar en hoog te achten, en van toen af was mij deze plaats in den Brief van den Heiligen PAULUS in waarheid de regte poort van het *Paradijs*."

Sedert was LUTHER vol van deze gedachte, en bleef daarbij tot zijnen dood, dat de Christen, door het *geloof* alleen, zijn heil in Gods vrije genade in CHRISTUS zoekt en vindt. Niemand denke echter, dat hij de hooge waarde der Christelijke deugd miskend hebbe, welke hij ook, in zijnen handel en wandel, poogde uit te drukken, waar van hem zijne vijanden zelve den lof niet hebben kunnen weigeren. Laat ons eene ſterk ſprekende verklaring van hem

hem over het een en ander hooren, welke 's mans geheele ziel aan ons, ten dezen, openlegt. Zij ſtaat in zijne uitlegging van het zoogenoemd Keizerlijk Edict, na het overleveren van de Geloofsbelijdenis te *Augsburg* (*), in het jaar 1531 uitgekomen, en luidt in LUTHERS ſtijl dus: „ Dewijl ik zie, dat „ de Duivel dit hoofdartikel altijd door zijne leer- „ aren moet laſteren, en niet rusten of duren kan: „ zoo zeg ik, *Dr.* MARTYN LUTHER, *de onwaar- „ dige Euangelist van onzen Heere* JEZUS CHRIS- „ TUS, dat dit artikel: „ Het geloof alleen, zon- „ „ der eenig werk, maakt regtvaardig voor God," „ moeten laten ſtaan en blijven, de Roomſche Kei- „ zer, de *Turkſche* Keizer, de *Tartaarſche* Kei- „ zer, der *Perſen* Keizer, de Paus, alle Kardina- „ len, Biſchoppen, Paters, Monniken, Nonnen, „ Koningen, Vorſten, Heeren, de geheele Wereld „ met alle Duivelen, en zij zullen, (wanneer zij „ tegen deze waarheid ſtrijden,) het helſche vuur „ daar voor op hunnen kop, en geenen dank daar „ voor hebben. Dat is *mijne*, *Dr.* LUTHERS, in- „ geving van den Heiligen Geest, en het ware H. „ Euangelie. Want daar ſtaat het artikel, hetwelk „ de kinderen bidden (†): „ Ik geloof in JEZUS „ „ CHRISTUS, die gekruist, geſtorven enz. is." „ Daar is toch niemand voor onze zonden geſtor- „ ven, dan alleen JEZUS CHRISTUS, Gods Zoon.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

„ *Ik*

(*) Zie boven *Bladz.* 197, 198, 202.

(†) Niet *bidden*, Vader LUTHER! Daar is toch onderſcheid tusſchen eene *Geloofsbelijdenis* en een *Gebed.*

na C. G. Jaar 1517 tot 1552

„ *Ik zeg nog éens*, alleen JEZUS CHRISTUS, Gods „ Zoon, heeft ons van de zonde verlost, dit is „ zeker waar, en de inhoud der geheele Schrift; „ en al zouden alle Duivelen en de geheele We„ reld zich verſcheuren en bersten, zoo is het toch „ waar. Maar is Hij het nu alleen, die de zonde „ wegneemt, dan kunnen wij het met onze wer„ ken niet zijn; dan is het toch onmogelijk, dat „ ik zulken Eenigen en Alleen-verlosſer van de „ zonden, JEZUS, anders dan door het geloof aan„ nemen en verkrijgen kan. Met werken is en „ blijft hij onaangegrepen. — — Doch na zulk „ een geloof, of ontvangene verlosſing, of zonden„ vergeving, of regtvaardigheid, *volgen* alsdan „ *goede werken*, als vruchten van zulk een geloof. „ Dit is onze leer, en alzoo leert de H. Geest, „ en de geheele Heilige Christenheid, waarbij wij „ *in Gods naam blijven.* Amen!"

Deze leer, volgens de Heilige Schrift, was de belangrijkſte zaak voor zijn hart, de ziel van zijn geheel Godgeleerd zamenſtel, zijn behoedmiddel tegen alle dweeperij, zijn troost in leven en ſterven, gelijk hij nog met ſtervende lippen betuigde. Naauwelijks een half uur voor zijn einde, toen reeds het doodzweet op zijn aangezigt lag, zeide hij verſtaanbaar den Tekst: „ Alzoo lief heeft God de „ Wereld gehad, dat hij zijnen eeniggeboren Zoon „ gegeven heeft, opdat een iegelijk, die in hem „ gelooft, niet verderve, maar het eeuwige leven „ hebbe."

Verders hield hij zich in alles aan den Bijbel, van

van dezen liet hij zich niet aftrekken; het gezag der Heilige Schrift verdedigde hij even zoo krachtig tegen de Roomſche Kerk als tegen de Dweepers van zijnen tijd; hij beweerde tegen de eerſte het regt en de vrijheid der Leeken, om dezelve te gebruiken, en zich zelven daar uit van hun geloof te verzekeren: maar tevens wees hij met de Heilige Schrift de Dweepers tot de orde van gezond verſtand en van de Goddelijke leere terug. na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Jammer is het ondertusſchen, dat 's mans verbazend menigvuldige bezigheden hem te weinig tijds overlieten, om zijne werken, ten aanzien van den ſtijl, te beſchaven, en dat dezelve zoo hard is; waar aan zijne drift en hevigheid ook niet weinig toebragt, welke hem zelfs in verſchillen met de *Zwitſers*, meermalen, buiten het ſpoor der welvoegelijkheid vervoerde, gelijk bij voorbeeld toen hij, in het jaar 1545, in eenen Brief aan eenen Opziener te *Bremen*, onder anderen de woorden van *Pſalm* I. dus verdraaide: „ Welgelukzalig is de „ man, die niet en wandelt in den raad der *Sacra-* „ *mentariſen*, noch ſtaat op den weg der *Zwin-* „ *glianen*, noch zit in het geſtoelte der *Zurichers*." Men verhaalt echter, dat LUTHER dit zelve in later tijd ingezien, en kort voor zijnen dood tot MELANCHTHON gezegd zou hebben: „ Ik beken, „ FILIPS! dat er in de zaak der Sacramenten te „ veel gedaan is." Wanneer MELANCHTHON daar op antwoordde: „ Laat ons dan een zachtzinnig „ geſchrift uitgeven, waarin wij ons gevoelen dui- „ delijk verklaren;" zal LUTHER hervat hebben:

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

„ Ik heb hier ook wel meermalen aan gedacht, „ maar dus zou ik de geheele leer verdacht maken, „ ik wil deze zaak liever aan God overlaten. Doet „ gijlieden ook iets na mijn' dood."

In zijne huisselijke verkeering en onder zijne vrienden was LUTHER geenszins stuursch, maar integendeel vrolijk en opgeruimd, een beminnaar zelfs van scherts en boert. JUSTUS JONAS in zijne Lijkrede over LUTHER gehouden verhaalt ons ook deze bijzonderheid, dat LUTHER dikwijls plag te zeggen: „ dat hij aan geen sterveling ooit zou verhalen, „ wat en hoe zwaar hij om het Euangelie geleden „ had, als ook welke openbaringen hij in het be„ gin van zijn hervormingswerk gehad hebbe." Evenwel moet men niet denken, dat hij daarop of op droomen hebbe afgegaan, neen, hij verklaarde tevens, dat de Heil. Schrift hem genoegzaam was, en dat hij buiten dezelve verschijningen, droomen, noch zelfs wonderwerken behoefde of begeerde. LUTHER was zoo min een Dweeper, als de overige Hervormers, MELANCHTHON, BUCERUS, OECOLAMPADIUS, ZWINGLIUS, CALVYN, mannen, wier schriften en gedrag hen van alle vermoeden van geestdrijverij volkomen vrijpleiten (*).

Karakter van LUTHER.

Wij kunnen van dezen grooten Man niet afstappen, zonder aan onze Lezers mede te deelen, eene karakterbeschrijving, welke PETRUS SCHADE, gezegd

(*) Zie het *Bijvoegsel* in MOSHEIMS *Kerkel. Gesch.* IV *Deel*, *Bladz.* 231, volgg.

zegd MOSELLANUS (*), naar de rivier *de Moezel*, van hem gegeven heeft. Deze geleerde woonde in het jaar 1514 het geſprek bij tuſſchen LUTHER, CAROLOSTADIUS en ECK, gehouden te *Leipzig* (†), alwaar deze MOSELLANUS Hoogleeraar was. Hij ſchrijft in eenen Brief aan JULIUS PFLUG (§) het volgende: „ MARTEN is middelmatig van geſtalte, ſchraal van ligchaam, hetwelk door zorgen en letteroefeningen tevens is uitgeput, zoo dat men hem van nabij beſchouwende genoegzaam alle zijne beenderen zou kunnen tellen; hij is in den mannelijken en frisſchen leeftijd: zijne ſtem is ſcherp en duidelijk; zijne geleerdheid en kennis der Heilige Schrift verwonderlijk, zoodat hij, gelijk men ſpreekt, bijkans alles op zijn duim heeft. Van het *Grieksch* en *Hebreeuwsch* heeft hij tot hier toe zoo veel geleerd, dat hij over de vertalingen oordeelen kan. Misſchien zou men in hem meer oordeel en gebruik van hetzelve kunnen verlangen. Voorts in zijn leven en zeden is hij wellevend, (*civilis*,) en zacht, (*facilis*,) hij vertoont niets ſtoicijnsch, niets verwaands, ja gedraagt zich als een mensch, die zich naar tijd en omſtandigheden voegt: in de verkeering is hij heusch en een aangenaam prater: (*nugator*:) vrolijk en gerust, overal en altijd van een blijmoedig en bloeijend voorkomen, alhoewel zij-

na C G. Jaar 1517. tot 1552.

(*) Men zie van dezen GERDES *Hiſt. Euang. Ren. T.* I. *pag* 189, 193.

(†) Zie van dit geſprek hier voor *Bl.* 83.

(§) *Ap.* GERDES *l. c. Monum. p.* 198.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

zijne vijanden hem hard en ſtreng bedreigen: zoodat men naauwelijks gelooven kan, dat iemand zoo ſteile zaken zonder het Goddelijk beſtuur zou kunnen ondernemen. Maar, hetwelk genoegzaam iedereen in hem berispt, in beſtraffen en wederleggen is hij een weinig onvoorzigtiger en te bitter, dan veilig is voor iemand, die wat nieuws leert, of welvoegelijk voor eenen Godgeleerden. Doch ik weet niet, of hij deze fout niet met alle late geleerden gemeen heeft." Wij voegen hier nog bij de karakterſchets van LUTHER, door het meesterlijk penſeel van ROBERTSON (*).

„ Door de Voorzienigheid beſtemd, om eene der grootſte en gewigtigſte omwentelingen te wege te brengen, van welke de Geſchiedenis gewaagt, was er misſchien nooit een mensch, wiens karakter met ſtrijdiger verwen werd afgemaald. Sommigen, ten uiterſten gebelgd en verontwaardigd, hem alles te zien omverwerpen, wat zij door hunne vooroordeelen voor heilig hielden, tijgden hem niet alleen alle menſchelijke ondeugden, maar zelfs de boosheid eenes Duivels aan. — Anderen, opgetogen van bewondering en erkentenis, en hem beſchouwende als de fakkel der Kerke, en den herſteller der Chriſtelijke Vrijheid, eigenden hem volmaaktheden toe, verre boven het menſchelijke, en beſchouwden alle zijne daden met eenen eerbied, welken den zoodanigen alleen toekomt, die door onmiddelijke inblazing des hemels geleid worden."

„ Dan

(*) *Hiſtorie der Regering van Karel* V. V *Deel*, *Bladz.* 92.

„ Dan het is uit zijn eigen gedrag, en niet uit den overgrooten lof, of de verzwarende berispingen zijner Tijdgenooten, dat de tegenwoordige eeuw haar oordeel over dezen Man moet vellen. Zijn ijver in het aankleven van hetgeen hij voor waarheid hield, zijne onverschrokkenheid in het verkondigen dier waarheid; zijne bekwaamheid, zoo natuurlijke als verkregene, om dezelve te verdedigen, en zijne onvermoeide vlijt om dezelve voort te planten, zijn alle deugden, welke zoo duidelijk, en met zoo veel luister, in zijn ganſche gedrag doorſchijnen, dat zelfs zijne vijanden hem dezelve niet hebben kunnen betwisten. Voeg hier bij eene zuiverheid en geſtrengheid van zeden, welke zeer wel met het karakter van eenen Hervormer ſtrookten; eene geregelde levenswijze, welke zijne leer aanzien bijzette; en zulk eene volmaakte belangeloosheid, welke geen den minſten twijfel wegens zijne opregtheid overlaat. Voor het overige boven alle zelfsverheffing verheven, niets ophebbende met de geneugten of aangenaamheden des levens, en alle vermaaknemingen verachtende, liet hij de eeretitels en inkomſten der Kerk aan zijne leerlingen over; zich altijd met zijn' eerſten post van Hoogleeraar aan de Univerſiteit van *Wittemberg*, en van Leeraar dier ſtad, met de geringe wedde aan die bedieningen verknocht, vergenoegende." na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

„ Deze ongemeene hoedanigheden gingen gepaard met eenige gebreken van menſchelijke drift en zwakheid; maar deze gebreken, verre van toegeſchreven te kunnen worden aan bedorvenheid of boosheid

na C. G Jaar 1517. tot 1552.

van hart, ſchenen met vele van zijne deugden den oorſprong uit eene en dezelfde bron te ontleenen. Zijne ziel natuurlijk heftig en geweldig, wanneer zij door groote voorwerpen aangeſpoord, of door heftige hartstochten geroerd werd, vervoerde hem, om zoo te ſpreken, buiten zich zelven, met eene drift, welke zwakker gemoederen verbaasde, of vreemd voorkwam aan lieden in geruster omſtandigheden. — Door eenige zijner prijswaardige hoedanigheden tot uiterſten te brengen, ging hij ſoms de palen van het goede te buiten, en maakte zich ſchuldig aan daden, welke hem aan berisping blootſtelden."

„ Gewoon alles aan de waarheid te onderwerpen, vorderde hij denzelfden eerbied voor haar van andere menſchen; niets aan hunne zwakheden of vooroordeelen toegevende, voer hij met verachting uit tegen allen, die niet eenſtemmig met hem dachten. Toen men zich tegen zijne leer verzette, viel hij alle zijne tegenſtrevers aan met even veel hevigheid, zonder zich aan rang of verdiensten te ſtooren. Hij ontzag de Koninklijke waardigheid van HENDRIK VIII, of de begaafdheden en geleerdheid van ERASMUS niet; maar bejegende hen even ruw, als hij TETZEL of ECK gedaan had. — Maar deze onbetamelijkheid, waar aan LUTHER zich ſchuldig maakte, moet niet geheel en al aan zijnen driftigen aard worden toegeſchreven, gedeeltelijk was zij een gebrek van de eeuw, welke hij beleefde. Bij een ruw volk, onkundig van die grondregelen, welke, door gedurig de hartstochten van elk in het bijzonder tegen te gaan, de Maatſchappij beſchaven, en de zeden

den verzachten, waren alle geſchillen heftig en ſterk, en zij drukten, in hunne natuurlijke taal, zonder de minſte bedaard- of ingetogenheid te betoonen, de gemoedsbewegingen uit, welke zij gevoelden. Dewijl in dien tijd al de werken van geleerde lieden in het *Latijn* werden opgeſteld, waren zij door het voorbeeld der beste Schrijveren in die taal gewettigd, hunne Tegenſtrevers met de ſchamperſte bewoordingen te bejegenen; daarenboven klinken alle onbetamelijke en ruwe uitdrukkingen in eene doode taal zoo ſcherp niet, als in eene levende, waarvan de toonvallen en ſpreekwijzen, gemeenzamer zijnde, ook een onbeſchofter voorkomen hebben." na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Ten aanzien van deze aan LUTHER zoo dikwijls te laste gelegde ruwheid en hevigheid van ſtijl hebben wij reeds te voren het één en ander aangemerkt, waarbij, en bij hetgeen hier door ROBERTSON aangevoerd wordt, het volgende nog verdient gevoegd te worden: Daar zijn gevallen, in welke koelheid en zoogenoemde beſchaafdheid naast grenst aan laakbare onverſchilligheid, en in welke mannelijke en hartige taal gevoerd mag en moet worden, tot handhaving der waarheid. Wanneer plompe en ſchadelijke onwaarheden en dwalingen door vooroordeelen, onverſtand, bijgeloof en geweld worden gehandhaafd, en tegen alle overtuiging ſtaande gehouden, dan heeft, gelijk het oude ſpreekwoord zegt, een harde kwast wel eens een' ſcherpen bijtel noodig. LUTHER begon met zachtheid, en ſtelde het vuur van zijnen ijver niet te werk, voordat hij bemerkte, hoe noodig hetzelve was, om zijne zaak

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

te doen gelukken. Zijne zachtheid, zijne onderwerpelijkheid, werd beantwoord met de beslisfende stem des gezags, met lagen tegen zijn persoon, met den schrik van bloedplakaten. Onder dit alles behield LUTHER zijne bedaardheid; zijn gedrag op den vermaarden Rijksdag te *Worms* was wel kloekmoedig en standvastig, maar niet minder eerbiedig en zedig. Doch, toen alle zachte maatregelen bleken geenen invloed te hebben, voegde hij eene nieuwe mate van hitte bij de kracht van zijnen ijver, en werd door zoodanige tegenkanting te vuriger.

Inderdaad, noch de vernuftige hekelschriften van ERASMUS, noch de beschroomde verklaringen van MELANCHTHON, zouden immer in staat geweest zijn, om de Hervorming der Kerk tot stand te brengen. De eerstgemelde deed er velen lagchen, de ander bewoog sommigen tot redekavelen, maar geen van beiden kon de menschen in beweging brengen, of handen aan het werk doen slaan. In zulk een beslisfend tijdstip was stoutspreken en onverschrokken handelen noodig, om die gelukkige Hervorming daar te stellen, welke voor *Europa* zoo gelukkige gevolgen heeft voortgebragt. Met één woord, ERASMUS zelve erkende, gelijk MELANCHTHON in zijne Lijkrede verhaalt: „ dat God aan dezen laat„ sten tijd, uit hoofde van de grootheid der kwa„ len en ziekten, eenen harden geneesmeester gege„ ven had." Doch, laat ons ROBERTSON verder hooren.

Met hetgeen wij hier het laatst hebben aangemerkt, stemt ROBERTSON mede in, daar hij dus ver-

vervolgt: „ Daarenboven moet men, iemands karakter opmakende, hem beoordeelen naar de beginſelen en grondregels zijner eeuw; want, ſchoon deugd en ondeugd in alle tijden dezelfde zijn, de zeden en gewoonten nogtans veranderen onophoudelijk. Hetgeen ons in LUTHERS gedrag als zeer berispenswaardig voorkomt, ergerde zijne Tijdgenooten niet. Het waren zelfs eenige dier hoedanigheden, welke wij thans geredelijk laken, die hem juist geſchikt maakten, om het groote werk, hetwelk hij durfde ondernemen, te volvoeren. — Om het menschdom, dat in onkunde en bijgeloof gedompeld lag, op te wekken, en de woede der Dweeperij, die de magt in handen had, te beſtrijden, was een hevige ijver en een onvertraagd karakter noodig. Zachte uitnoodigingen zouden noch de zulken, die geroepen werden, ter ooren gekomen zijn, noch hen opgewekt hebben. Een minzamer, doch min wakkere geest, dan die van LUTHER, had gewis de gevaren ontzien, welke LUTHER durfde tarten, en wist te boven te komen." na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

„ Omtrent het einde zijns levens zag men, ſchoon zijn ijver of zijne bekwaamheden niet zigtbaar verminderden, zijne ligchaamskwalen toenemen, zoodat hij gemelijker, oploopender en ongeduldiger werd, als hij werd tegengeſproken."

„ LUTHER ſmaakte het genoegen van den verbazenden voorſpoed zijns ijvers te beleven, een groot gedeelte van *Europa* zijne leer te zien omhelzen, de grondvesten te zien waggelen van den Pausſelijken troon, voor welken de grootſte Monarchen had-

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

den gefidderd: Dit had ten eigenaardigen gevolge, dat LUTHER zich niet wederhouden kon, foms eenige blijken te geven van trots en zelfsgoedkeuring. En, inderdaad, hij moest meer dan mensch geweest zijn, indien hij, op het beschouwen van al de groote zaken door hem volvoerd, nooit eenige gewaarwordingen van dien aard had voelen opwellen." — Dus verre ROBERTSON (*).

LUTHERS zegel, waarmede hij zijne Brieven gewoon was te verzegelen, was eene roos met een kruis, en deze spreuk:

Der Christen hertz auf rosen geht,
Obs mitten unterm Creutze steht.

Bij zijne Huisvrouw had hij verscheidene kinderen verwekt; een dochtertje, ELIZABETH, overleed in hare teedere kindsheid, eene andere, MAGDALENA, stierf in 1542. Van deze verhaalt MELANCHTHON ergens de volgende bijzonderheid: „ Twee dagen voor haren dood vertelde zij, met een vrolijke lieftaligheid, haren Vader, in mijn bijzijn, eenen droom, hoe twee jongelingen in denzelven haar naar eene bruiloft geleid hadden. Dit beduidde, zegt MELANCHTHON, dat twe Engelen haar tot de eeuwige verkeering met God zouden leiden. Ik dacht aanstonds aan deze beduidenis."

LUTHERS Huisvrouw, KATHARINA VAN BORRHE, overleefde haren man nog omtrent zes jaren, en over-

(*) Men vergelijke hier mede ROSCOE *Leven van Paus* LEO X. III *Deel*, *Bladz.* 251. volgg.

overleed in het jaar 1552. In dit jaar verliet zij *Wittemberg*, alwaar de pest was uitgebroken, en wilde zich naar *Torgau* begeven met hare kinderen. Onder weg werden de paarden ſchichtig en gingen door. De moeder verſchrikt, meest om hare kinderen, ſprong van het rijtuig, en viel in eenen kuil met water. Door den ſchrik en de gevolgen van den val, daar zij zich zwaar bezeerd had, verviel zij in eene uitterende ziekte, aan welke zij, na eene bedlegering van drie maanden, overleed (*). na C. G. jaar 1517. tot 1552.

De overige kinderen van LUTHER overleefden hunne ouders, en in het begin der jongstverlopene eeuw waren er in *Sakſen* nog afſtammelingen van dezen grooten Man in wezen, die in goeden doene leefden.

Doch, het is tijd, dat wij tot de Geſchiedenis der Hervorming wederkeeren. De Rijksdag te *Regensburg*, gedurende welken het vruchteloos mondgeſprek gehouden werd, waar van wij hier voor (†) gemeld hebben, werd door den Keizer in perſoon bijgewoond, die zich ten ſterkſte beklaagde, dat de Protestantſche Vorsten niet in perſoon tegenwoordig waren, en tevens aan de Protestanten de ſchuld gaf van het afbreken van het mondgeſprek, ingerigt ter bevrediging, ook drong hij aan, om de Kerkvergadering te *Trente* bijeengekomen, te erkennen, onder zware bedreigingen, dat hij hen als wederſpannelingen zou aanmerken. Vergeefs deden de Vorsten, die Smalkaldiſche oorlog.

(*) *Claſſ. Brem.* I. *faſc.* 2. *pag.* 117.
(†) *Bladz.* 233.

na C. G. Jaar 1517 tot 1552.

die te *Frankfort* bijeenwaren, hunne betuiging daar tegen, verklarende voor God en de Wereld, dat het hunne ſchuld niet ware, zoo de vrede verbroken werd, en men tot de wapenen komen moest. Het beſluit der vergadering werd opgemaakt naar den zin des Keizers, die terſtond daarop een leger bij *Landshut* verzamelde, om daar de hulpbenden uit *Italië* af te wachten; terwijl aan den anderen kant de Keurvorst van *Sakſen* en de Landgraaf van *Heſſen* hunne troepen vereenigden en tegen den Keizer te veld togen. De Keizer had hen, ingevolge het genomen beſluit op den Rijksdag, in den Rijksban gedaan, onder voorwendſel, dat zij, tegen de beſluiten en wetten van het Rijk ongehoorzaam en oproerig zijnde, deze ſtraffe verdiend hadden; maar de Vorsten verklaarden in een openlijk Manifest, dat zij dezen oorlog als eenen oorlog om den Godsdienst moesten aanmerken. 1.) Omdat de Keizer zich uitdrukkelijk met den Paus ten dien einde verbonden had, en door dezen met hulptroepen onderſteund werd. 2.) Omdat het duidelijk bleek, dat de Keizer alle voorgaande vredesverdragen, op eene listige wijze, had aangegaan, om den gelegenen tijd af te wachten, op welken hij de geweldige beſluiten, meermalen tegen de *Protestanten* genomen, ten uitvoer zou kunnen brengen. 3.) Op verſcheidene plaatſen heerschten dadelijke vervolgingen tegen de *Protestanten*. 4.) Eindelijk de Paus zelve had dit oogmerk te kennen gegeven in eenen Brief aan de *Zwitſers*. De Keizer had gedacht, de Protestanten onbereid te zullen overvallen, maar hier in

zag

zag hij zich door den ijver van den Landgraaf bedrogen; dus berstte de oorlog uit, welken men gemeenlijk den *Smalkaldiſchen* krijg noemt, kort na het overlijden van LUTHER; voor dat wij echter deszelfs voortgang en uitſlag verhalen, willen wij hier gewag maken van eene gebeurtenis, welke nog gedurende het bijeenzijn der Rijksvergadering te *Regensburg* in die ſtad is voorgevallen, en welke een overtuigend bewijs is van de hooggaande verbittering van velen tegen de *Protestanten*. na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Moord van JOANNES DIAZIUS.

JOANNES DIAZ, of DIAZIUS, een Spanjaard, een man van letteren, die uit de Boeken en Schriften van LUTHER en KALVYN van de waarheid der Euangelieleer overtuigd was geworden, had zich eerst naar KALVYN en van daar naar BUCERUS te *Straatsburg* begeven, in wiens gezelſchap hij te *Regensburg* gekomen was. Hier werd hem op zijne kamer, door beſtelling van zijnen Broeder ALONZO, Advokaat aan het Roomſche Hof, die opzettelijk daartoe te *Regensburg* gekomen was, van eenen omgekochten booswicht het hoofd met een' bijl gekloofd, om geene andere reden, dan omdat hij de Hervormde leer had aangenomen, zonder dat de moordenaars, die op heeter daad gevat waren, deswegens eenige ſtraf ondervonden, hoe zeer de *Protestanten* daar op aandrongen, en dit onſchuldig bloed gewroken wilden hebben.

Vervolg van den Smalkaldiſchen krijg.

De oorlog werd aan weêrskanten met hevigheid voortgezet, doch de Protestantſche Bondgenooten hadden te worſtelen met verdeeldheden, die hen menige gunſtige gelegenheid deden verwaarloozen. De in-

na C. G Jaar 1517. tot 1552.

inval van MAURITS van *Sakſen* in de landen van den Keurvorst, welke hij overſtroomde, bewogen de Protestanten, hun leger te verdeelen, zoodat de Keurvorst van *Sakſen* met zijne benden naar huis keerde, alwaar het hem gelukte, al het verlorene niet alleen te heroveren, maar ook MAURITS van deszelfs landen te berooven, uitgezonderd de ſteden *Dresden* en *Leipzig*, ook vermeesterde hij het Bisdom *Halberſtad*, en kreeg ALBERT, Markgraaf van *Brandenburg*, gevangen. Doch de Keizer, den Keurvorst ſpoedig gevolgd zijnde, ontmoetten de beide legers malkander bij *Mulberg* aan de *Elbe*, alwaar de Keurvorst op den 24ſten April 1547 geheel verſlagen, en zelve gevangen genomen werd. Bij den Keizer gebragt, zeide hij: „ik geef mij gevangen, genadigſte Keizer, ik bid u, dat gij mij op eene, eenen Vorst waardige wijze, behandelen zult." Waarop de Keizer hernam: „Zoo ben ik dan nu Keizer! ik zal u onthalen, zoo als gij verdiend hebt." De Keizer vervolgens naar *Wittenberg* voortgetrokken zijnde, veroordeelde den Keurvorst ter dood, die zijn vonnis onverſchrokken ontving, alleen zeggende: dit niet verwacht te hebben! Hij behield echter het leven op voorſpraak van den Keurvorst van *Brandenburg*, maar op zeer harde voorwaarden. De Keizer ſchreef hem, in het eerst, voor, dat de Keurvorst alles zou goedkeuren, wat de Kerkvergadering of de Keizer zou goedvinden omtrent den Godsdienst; doch als de Keurvorst zulks volſtandig weigerde, werd hem voorgeſchreven, van zijn Keurvorstendom voor zich en zijne kin-

kinderen afſtand te doen, en dat aan des Keizers willekeur over te laten, de Rijkskamer te gehoorzamen, van het verbond tegen den Keizer nu en voor altijd af te ſtaan, en in de bewaring des Keizers, of van deszelfs Zoon FILIPS te blijven. De goederen en bezittingen van den Keurvorst werden verbeurd verklaard, en aan FERDINAND en MAURITS geſchonken, wordende ſlechts een jaarlijksch inkomen aan zijne vrouw en kinderen gelaten. MAURITS kreeg zijn Keurvorſtendom. na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

FILIP, Landgraaf van *Heſſen*, het andere Hoofd der *Proteſtanten*, liet zich nu ook overhalen, voornamelijk op de voorſtellen en de beloften van MAURITS, die zijn Schoonzoon was, om zijnen zoen met den Keizer te maken. Op de toezegging van vergiffenis vervoegde hij zich bij den Keizer te *Halle*, alwaar zich dezelve thans bevond, en deed denzelven op de knieën de nederigſte hulde; doch de Keizer, op eene lage wijze, zijn woord brekende, hield den Landgraaf gevangen; wanneer deze, en zelfs ook MAURITS, zich daar over beklaagde, zou de Keizer geantwoord hebben, dat hij nooit beloofd had, dat de Landgraaf op vrije voeten geſteld zou worden. Men verhaalt namelijk, dat in het verdrag tuſſchen den Keizer en den Landgraaf bedongen was, dat de Landgraaf vrij zou blijven, *ohne einiger* gevangenis, maar dat GRANVILLE, toen Biſſchop van *Arras*, en Staatsdienaar van KAREL, naderhand als Kardinaal zoo berucht in onze Vaderlandſche Geſchiedenis, het woord *einiger* op die wijze in het verdrag had laten ſchrijven, dat men het

na C. G. Jaar 1517 tot 1552.

het lezen konden *ewiger*, *ohne ewiger* gevangenis, en dat de Keizer hier van op eene listige wijze gebruik gemaakt hebbe, om het gevangen houden van den Landgraaf te verſchoonen. Deze bijzonderheid wordt evenwel door vele geleerden in twijfel getrokken, bijzonder, omdat de Zoon van FILIPS, zich vijf jaren daarna in een openlijk geſchrift over het gevangennemen van zijnen Vader beklagende, noch MAURITS van *Sakſen*, toen hij, voor de Rijksvergadering, op het loslaten van zijnen Schoonvader aandrong, van dit bedrog eenige melding gemaakt hebben; ſchoon zoo veel blijkbaar is, dat de Keizer met FILIPS niet ter goeder trouw gehandeld heeft (*).

Het Interim door den Keizer voorgeſchreven.

Deze was de ongelukkige uitſlag van den *Smalkaldiſchen* krijg, de *Protestanten* waren diep vernederd, en de Keizer ten hoogſten toppunt van magt geklommen, daar geheel *Duitschland* aan hem onderworpen was. Ondertusſchen ontmoette hij in zijne ontwerpen op nieuw hinderpalen. De Paus zelve, beducht zijnde, dat KAREL, gansch *Duitschland* te onder gebragt hebbende, hem ook in *Italië* de wet zou voorſchrijven, begon den Keizer tegen te werken, door zijne geleverde hulptroepen terug te ontbieden, ook zag hij niet ongaarne, dat de *Protestanten*, hoe zeer vernederd, bleven volharden, den Keizer werk te verſchaffen door hunne onwilligheid, om zich, in zaken des geloofs, aan 's Keizers voorſchriften te onderwerpen.

De-

(*) JAC. PERIZONIUS *Hiſtor. Sec.* XVI. *p.* 373.

Deze ondertusſchen hield eenen Rijksdag te *Augsburg*, alwaar een Keizerlijk leger bij de hand was, om alles naar des Keizers zin te leiden. In deze vergadering ſtelde hij aan de leden voor, dat men de uitſpraak der verſchillen aan de wijsheid der Kerkvergadering te *Trente* zou overlaten; de Roomschgezinde Rijksleden namen dit voorſtel gaaf over, maar de Protestanten, bijzonder de Keurvorst van de *Paltz* en MAURITS van *Sakſen*, maakten zwarigheid, alzoo zij bleven ſtaan op eene vrije Kerkvergadering, zonder invloed van den Paus. Evenwel wist de Keizer te bewerken, door bedreigingen en beloften, bijzonder, dat hij den Landgraaf, Schoonvader van MAURITS, in vrijheid zou ſtellen, dat de vergadering algemeen toeſtemde, om de Kerkvergadering te *Trente* te erkennen. na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Doch niettegenſtaande deze toeſtemming der Rijksvergadering, werd de Keizer op nieuw te leur geſteld door den Paus, die de Kerkvergadering van *Trente*, onder voorwendſel, dat zich in die ſtad de peſt geopenbaard had, verlegd had naar *Bologna*, waar door de bezwaren der Protestanten omtrent de onvoegzame plaats der Kerkvergadering weder vernieuwd werden, zonder dat de Keizer den Paus kon bewegen, om eene andere plaats te verkiezen, of de Kerkvergadering geregeld te vervolgen. Terwijl de zaken in dien ſtaat hingen, en er zich geene hoop opdeed, dat de Godsdienstverſchillen door de Kerkvergadering ſpoedig zouden beſlist worden, vond de Keizer goed, een *formulier* van geloof te laten opſtellen, hetwelk *inmiddels* (*interim*)

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

dienen zou, tot behoud van den vrede, tot dat deze zoo gewenschte zaak eenen gelukkigen uitslag zou verkrijgen. Zulk een *formulier* werd ontworpen door twee Pausgezinden JULIUS PFLUG, Bisschop van *Naumburg*, en MICHAEL SIDONIUS, en eenen Protestant JOANNES AGRICOLA van *Gisleben*. Alhoewel sommigen het onzeker achten, wie men voor de opstellers van hetzelve te houden hebbe. Dit *formulier* kreeg den naam van *interim*; het behelsde in het wezenlijke de leere van de Roomsche Kerk in allen deele, in duistere en dikwijls dubbelzinnige bewoordingen; alleen werd de beker in het Avondmaal aan de Leeken toegestaan, en het huwelijk der Geestelijken voor geoorloofd verklaard; doch het een en ander verbonden aan deze voorwaarden: Dat het een ieder zou vrijstaan, van deze vergunningen gebruik te maken, of niet, zoo als hij het gevoegelijkst zou oordeelen, en dat dezelve niet langer van kracht zouden blijven, dan tot het gelukkig tijdstip, dat eene Kerkvergadering door hare uitspraak een einde zou maken aan alle Godsdienstige verschillen. Door welke laatste bepaling alles op losse schroeven gesteld werd.

De Keizer dit opstel aan de vergadering te *Augsburg* hebbende doen voorlezen, stond de Keurvorst van *Mentz* op, en in naam van al de leden sprekende, bedankte hij den Keizer voor deszelfs zorg omtrent den Godsdienst, aan welke men, door gehoorzaamheid, gaarne zou beantwoorden. Zonder het gevoelen der leden bijzonder te vragen, nam de Keizer de gezegden van dezen Keurvorst aan als eene

eene toeſtemming der geheele vergadering, en deed vervolgens dit Boek *Interim* drukken in de Latijnſche en Hoogduitſche talen en alom verſpreiden. na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Evenwel, verre dat dit opſtel algemeen werd goedgekeurd, behaagde het inderdaad aan niemand. Het Hof van *Rome* zelve nam het euvel op, dat Leeken zich het oordeel hadden aangematigd over zaken, den Godsdienst betreffende, hetwelk, naar deszelfs voorgeven, alleen den Paus toekwam. Onder de Protestanten kon dit opſtel natuurlijk geene goedkeuring vinden. Nogtans dreef de Keizer het aannemen van hetzelve ten krachtigſte door, en vele Vorsten en ſteden werden door vrees, anderen door geweld genoopt, om den Keizer te wille te zijn, waar uit vele jammerlijke tooneelen van vervolging hier en elders ontſtonden, die geheel *Duitschland* in den diepſten poel van onheil dompelden. De Keurvorst van *Brandenburg*, JOACHIM, den Keizer willende behagen, voerde het *Interim* in zijne Staten in, gelijk ook de Keurvorst van de *Paltz*, maar JOAN van *Brandenburg*, des Keurvorsten Broeder, verklaarde aan den Keizer, dat hij het niet kon aannemen, en wilde geene verandering in zijn land gedogen. WOLFGANG van *Tweebruggen* volgde zijn voorbeeld. Maar de Vorst van *Wurtemberg* liet het *Interim* in de Kerken aflezen, met bevel, dat men zich daar naar zou hebben te gedragen, ook dreef hij de bedienaars van het Euangelie, die dit weigerden, ten lande uit, onder welke SCHEPFIUS zich bevond. De Raad van *Augsburg* toonde zich huiverig, waarop WOLFGANGUS MUSCULUS de ſtad ver-

na C. G. Jaar 1517 tot 1552

liet, en de wijk naar *Bern* in *Zwitſerland* nam. Dus verliet JOANNES BRENTIUS *Halle*, onder het doorſtaan van vele gevaren. Bijkans al de ſteden in *Zwaben* onderwierpen zich aan den Keizer, waarom ANDREAS OSIANDER *Neurenburg* verliet en naar *Pruiſen* vlugtte. Andere Leeraars op andere plaatſen ondervonden een gelijk lot. Die van *Konſtans*, tot het uiterſte gebragt, onderwierpen zich aan het Huis van *Oostenryk*, en werden van FERDINAND onder zijn gebied getrokken.

De gevangene Keurvorst van *Sakſen* weigerde ſtandvastig het *Interim* goed te keuren, wat ook de Keizer beproefde, om hem daartoe te bewegen, waarom zijne gevangenis verzwaard werd; maar de Landgraaf van *Heſſen* voegde zich in alles naar des Keizers zin, door de belofte van zijne vrijheid te zullen erlangen, doch de Keizer hield zijn woord niet, maar liet hem onder eene *Spaanſche* wacht dan hier dan elders voeren. De Zoons van den Keurvorst van *Sakſen* verzetten zich insgelijks tegen het *Interim*, ook konden de vrije Rijksſteden niet bewogen worden, om hetzelve aan te nemen. Behalve het *Interim* had de Keizer ook nog een voorſchrift van Hervorming laten opſtellen, om hetwelk ten uitvoer te brengen de Aartsbisſchoppen van *Mentz*, *Keulen* en *Trier* eene bijeenkomst hielden. Die van *Straatsburg* verzetten zich een' geruimen tijd tegen het een en ander, maar waren eindelijk genoodzaakt tot eene ſoort van verdrag te komen, waarbij zij drie Kerken in hunne ſtad aan den Bisſchop afſtonden, in welke de Roomſche Godsdienst, die 21 ja-

jaren had ſtilgeſtaan, in het jaar 1550 weder herſteld werd. na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

MAURITS, de tegenwoordige Keurvorst van *Sakſen*, van den Rijksdag thuis gekeerd, deed in het jaar 1548 den *Sakſiſchen* Adel en Geestelijkheid bijeenkomen, om raad te plegen, wat er in dit hagchelijk tijdsgewricht te doen ſtond. MELANCHTHON was de voornaamſte en als het hoofd der Geestelijken. Deze, aan den éénen kant voor den Keizer vreezende, en aan den anderen kant acht gevende op de begrippen van zijnen Vorst, ſloeg een middel van verdrag voor, hetwelk hij hoopte, dat aan beide partijen voldoen zou. Hij erkende, dat de ganſche inhoud van het Boek *Interim* door de *Proteſtanten* niet kon aangenomen worden, doch verklaarde tevens, geene reden te zien, waarom men dit Boek niet zou aannemen, tot eene regelmate in ſtukken, die het wezen van den Godsdienst niet raakten, en die men als *onverſchillig* op zich zelve kon aanmerken, waartoe hij inzonderheid bragt de gebruiken en plegtigheden van den uitwendigen eeredienst. Doch gelijk doorgaans het geval is, dit plooijen van MELANCHTHON werd door velen zoo hoog opgenomen, dat daaruit eene ſcheuring tusſchen de navolgers van LUTHER zelven ontſtond. Men gaf aan de Godgeleerden, die het voorſtel van MELANCHTHON omhelsden, den naam van *Adiaphori*, (onverſchilligen,) en beſchuldigde hen, dat zij, uit liefde tot de wereld, en vrees voor kruis en vervolging, te kleinhartig en onverſchillig zich betoonden voor de waarheid. Wij zullen van dit ver- Twisten over het Interim.

na C. G Jaar 1517. tot 1552.

ſchil op eene andere plaats breeder moeten ſpreken; hier zeggen wij er alleen van, dat MELANCHTHON naderhand zijn gevoelen nader verklaard heeft in eenen Brief aan FLACIUS in het jaar 1556. Deze MATTHIAS FLACIUS, *Illyricus* bijgenaamd, naar zijn vaderland, was in dit geval, de hevigſte tegenpartij van MELANCHTHON, wien hij verſcheidene dwalingen te last leide, maar deze ijveraar werd zelve naderhand van dwaling overtuigd, omdat hij beweerde, dat de *erfzonde* iets zelfſtandigs in den bedorven mensch is, en niet iets toevalligs, waar over een mondgeſprek tuſſchen hem en JACOBUS ANDREAE gehouden is in het jaar 1571, en JACOBUS COLERUS in het jaar 1574, waar uit blijkt, dat er in dit verſchil vrij veel woordenſtrijd mede onderliep. De twist over de onverſchillige dingen werd eenige jaren later vereffend door het zoogenoemde *Formulier van Eendragt*, (*formula concordiae.*)

Voortgang van de Kerkvergadering te Trente.

Paus JULIUS III, die in het jaar 1550 den Pausſelijken Zetel beklom, in plaats van PAULUS den derden, die in het voorgaande jaar overleden was, liet zich, op het dringend aanhouden van den Keizer, bewegen, om de Kerkvergadering op nieuw te *Trente* zamen te roepen, en daar te vervolgen. Dit gaf den Keizer aanleiding, om op den Rijksdag in dit jaar te *Augsburg* gehouden, bij de Rijksvorsten aantedringen, om daar aan hunne toeſtemming te geven, en die vergadering te erkennen. Het meerendeel der Vorsten gaf ook dadelijk zijne toeſtemming; maar MAURITS van *Sakſen* enkel op deze voorwaarden: 1) Dat de leerſtellingen, welke reeds in die Kerkvergadering beſlist

ſlist waren, op nieuw zouden onderzocht en overwogen worden. 2) Dat dit onderzoek zou geſchieden in tegenwoordigheid der *Proteſtanten* of derzelver Afgevaardigden. 3) Dat de *Protestanten* op de Kerkvergadering zoo wel vrijheid van *ſtemmen* als van *raadplegen* zouden hebben, en eindelijk 4) dat de Paus zich het regt niet zou aanmatigen, om in deze vergadering het zij in perſoon of door zijne Gezanten voor te zitten. Deze verklaring van MAURITS werd in de Rijksvergadering voorgelezen, en zijne Afgevaardigden drongen er op aan, dat dezelve in de registers zou worden aangeteekend, hetwelk echter door den Keurvorst van *Mentz* volſtrekt geweigerd werd. na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

De gevangen Landgraaf van *Heſſen*, die thans te *Mechelen* bewaard werd, hield door zijne Zonen en Raden ten ſterkſte aan om zijne bevrijding, ook beproefde hij met de vlugt te ontkomen, doch vergeefs. Evenwel beloofde MAURITS aan des Landgraafs Zonen, dat hij deszelfs vrijheid zou bewerken, maar dat de tijd daartoe nog niet gunſtig was. De ſtad *Maagdenburg*, die door den Keizer in den Rijksban gedaan was, werd door MAURITS in naam des Keizers belegerd, en genoodzaakt, zich te onderwerpen; hoewel MAURITS haar, onder de hand, toezegging deed van de behoudenis van haren gezuiverden Godsdienst.

Na het ſcheiden der Rijksvergadering, als de Keizer met ernst aandrong op de uitvoering van het genomen beſluit, liet MAURITS van *Sakſen* door MELANCHTHON eene korte Geloofsbelijdenis opſtel-

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

len, welke den naam kreeg van *herhaalde Augsburgſche Geloofsbelijdenis*, ten einde die op de Kerkvergadering in te leveren; eene dergelijke werd op last van den Vorst van *Wurtenberg* vervaardigd door JOANNES BRENTIUS. Ook gingen er uit *Wurtenberg* verſcheidene Leeraars op reis naar *Trente*, gelijk ook de *Sakſiſche* Godgeleerden met MELANCHTHON aan het hoofd, die echter niet verder dan *Neurenburg* kwamen, alwaar zij, op bevel van hunnen Keurvorst, bleven. MAURITS namelijk had voor dezelve geen vrijgeleide van de Kerkvergadering, welke hij behalve het vrijgeleide van den Keizer geëiſcht had, kunnen verkrijgen, en zag, hoe langer hoe meer, dat de Roomschgezinden geen ander oogmerk hadden, dan de leer der *Proteſtanten* geheel uit te roeijen.

MAURITS beoorloogt den Keizer en dwingt den Keizer tot vrede, die te Paſſau gesloten wordt.

Reeds lang had MAURITS bij den Keizer aangehouden, om het ontſlag der twee gevangene Vorsten JOAN FREDERIK van *Sakſen*, en FILIPS van *Heſſen*, welke laatſte zijn Schoonvader was. De Keizer had hem ſteeds met goede woorden en beloften geſtreeld, maar niets volbragt. MAURITS over deze handelwijze van den Keizer verontwaardigd, beſloot tot ernſtiger maatregelen te komen, en in het jaar 1551 heimelijk een verbond geſloten hebbende met den Koning van *Frankryk*, met wien de Keizer op nieuw in oorlog was geraakt, en met den Koning van *Denemarken*, en verſcheidene Vorsten van *Duitschland*, gaf hij een Manifest in het licht, met verklaring, dat hij de wapenen opvatte tot behoud van de vrijheid van den Godsdienst, tot verlos-

losſing van den Landgraaf, en herſtel der Duitſche vrijheid. na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

MAURITS en de verbondene Vorsten gingen met zoo veel ſpoed te werk, dat zij den Keizer onbereid overvielen, en in 1552 te *Inſpruk* verraschten, daar hij aan tafel zat, zonder eenig gevaar te duchten, hebbende ſlechts eene hand vol krijgsvolk bij zich. Ter naauwer nood hunne handen ontkomen, was KAREL nogtans zoodanig door den ſchrik getroffen, dat hij eerlang tot den vrede beſloot, welke in datzelfde jaar te *Paſſau* geteekend werd; op deze voorwaarden: 1 MAURITS en zijne Bondgenooten zouden de wapenen nederleggen, en hunne troepen aan FERDINAND leenen, om tegen de *Turken* gebruikt te worden; daartegen zou de Landgraaf van *Heſſen* op vrije voeten geſteld worden. 2 Binnen zes maanden zou er eene Rijksvergadering bijeenkomen, om de zaken van den Godsdienst en het Rijk op eenen effenen voet te brengen. 3 Inmiddels zou ieder in vrede zijnen Godsdienst behouden, zonder dat iemand deswegens eenige moeite zou worden aangedaan. 4 De geloofsregel, het *Interim* genoemd, zou aangezien worden, als nietig en van onwaarde. 5 Ingevalle het op den aanſtaanden Rijksdag onmogelijk werd bevonden, de eenigheid in leer en eerdienst vast te ſtellen, zou de nu bepaalde Godsdienstvrijheid ten allen tijde ſtand houden. 6 De Keizerlijke Kamer te *Spiers* zou zoo wel voor de *Proteſtanten*, als voor de *Roomſchgezinden* openſtaan, en er zou altijd een zeker getal van de Lutherſche partij in dat hooge Gerigtshof zitting heb-

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

ben. 7 Eindelijk, zouden allen, die balling 's lands zworven, of eenigen anderen ramp hadden geleden, om reden, dat zij deel hadden gehad aan het *Smalkaldisch* verbond of oorlog, in hunne voorregten en bezittingen herſteld worden. Op dezen vrede volgde het ontſlag van den Landgraaf, als ook dat van den Keurvorst van *Sakſen*, ook werden de Euangeliedienaars te *Augsburg* en elders terug geroepen en herſteld.

Dit verdrag van *Paſſau* wordt van de *Duitſche Proteſtanten* aangemerkt, als de grondſlag van hunne Godsdienſtige vrijheid; dezelfde Vorst, die hen in de uiterſte engte gedreven had, was het werktuig, hetwelk de Voorzienigheid gebruikte, om hun dit bolwerk van hunne Godsdienstvrijheid te bezorgen. MAURITS overleefde echter den gelukkigen uitſlag van zijne onderneming niet lang. In het volgende jaar verloor hij zijn leven aan eene wonde, welke hij bekomen had in eenen veldſlag tegen ALBERT, Markgraaf van *Brandenburg*, die geweigerd had, den *Paſſauſchen* vrede te onderteekenen, en die den oorlog tegen de Keizerlijken en Roomschgezinden nog eenigen tijd voortzette, onder het aanrigten van vreesſelijke verwoestingen in het Rijk, tot hij eindelijk in dat jaar uit zijne landen en bezittingen verdreven werd.

De Godsdienstvrede wordt te Augsburg bevestigd

De oorlog met den Koning van *Frankryk*, die nog aanhield, en de binnenlandſche onluſten in *Duitſchland* zelve, door ALBERT van *Brandenburg* en anderen veroorzaakt, verhinderden het bijeenkomen van de Rijksvergadering, welke binnen zes maan-

maanden had moeten plaats hebben. Dezelve werd in het jaar 1555 gehouden te *Augsburg*, en in 's Keizers naam door zijnen Broeder FERDINAND geopend. FERDINAND was den Protestanten geheel niet gezind, waar van hij nog in ditzelfde jaar blijken gaf, door het verdrijven van 200 Euangeliedienaren uit *Bohemen*, nogtans zag hij zich genoodzaakt, om op deze Rijksvergadering veel toe te geven, door de ſtandvastigheid der Protestantſche Vorſten, die in eene bijeenkomst te *Naumburg* een erfverbond vernieuwden tusſchen de Huizen van *Sakſen*, *Brandenburg* en *Heſſen*. Na eenige verſchillen, dewijl de Protestanten wilden, dat de Geloofsvrede allen zou betreffen, die den Protestantſchen Godsdienst beleden, of in het vervolg belijden zouden, en de Roomschgezinden hiervan die leden wilden uitzonderen, die het beſluit van *Augsburg* van het jaar 1547 hadden aangenomen, als ook de geheele Orde der Geestelijkheid, zoodat een Bisſchop of Abt, van Godsdienst veranderende, zijn Bisdom of Abdij zou moeten verlaten, werd eindelijk den XXVſten September de Geloofsvrede gesloten en het beſluit opgemaakt, op dezen voet: dat de *Proteſtanten*, die zich hielden aan de Augsburgſche Geloofsbelijdenis, voortaan zouden worden aangemerkt, als geheelenal ontſlagen van den Roomſchen Paus en van het gezag der Bisſchoppen; dat zij volkomene vrijheid zouden genieten van Godsdienst, en om, elk in den zijnen, zoodanige ſchikkingen omtrent den openbaren eeredienst te maken, als zij zouden goedvinden, gelijk het ook aan alle in-

na C. G. Jaar 1517. tot 1552. in het jaar 1555.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

ingezetenen van *Duitschland* vrij zou ſtaan, zich bij die Kerk te voegen, welke elk voor zich de beſte zou keuren; en eindelijk, dat allen, die, uit oorzake van Godsdienſtbegrippen, iemand beleedigden of vervolgden, aangemerkt en behandeld zouden worden, als openbare vijanden des Rijks, belagers van de vrijheid en verſtoorders van de algemeene rust. Deze Godsdienſtvrede werd, na het overlijden van Keizer KAREL V, door FERDINAND, die zijnen Broeder in de Keizerlijke waardigheid opvolgde, in het jaar 1559 op nieuw bevestigd op eenen Rijksdag te *Augsburg*. Op deze wijze verkregen de Protestanten in *Duitschland*, na veel tegenſtands en moeijelijkheden, den gewenschten zegen van volkomene veiligheid en het vrij gebruik van hunnen Godsdienst.

Keizer KAREL V doet afſtand van de regering. Zijn dood.

Eer wij dit Hoofdſtuk eindigen, moeten wij nog met een woord aanſtippen, dat Keizer KAREL V, het zij uit verdriet, omdat hem, na zoo veel voorſpoeds genoten te hebben, zoodat hij geene ongegronde aanſpraak ſcheen te kunnen maken op eene algemeene heerſchappij over *Europa*, het geluk den nek begon toe te keeren, in zijnen laatſten oorlog met de Protestanten en den Koning van *Frankryk*, het zij uit andere beweegredenen, het beſluit nam, om, met een zeldzaam voorbeeld, afſtand te doen van zijne waardigheid en Rijksbeſtuur, zoo wel ten aanzien van het Keizerrijk, als van zijne overige erfbezittingen. In ditzelfde jaar 1555 droeg hij, in eene vergadering der Staten, de *Nederlanden*, met eene aandoenelijke redevoering over aan zijnen Zoon

FI-

FILIPS, en kort daarna de kroon van *Spanje*, met alle de daaraan verknochte wijduitgeſtrekte bezittingen. Gaarne had hij aan denzelven ook de Keizerlijke waardigheid willen bezorgen, maar zijn Broeder FERDINAND, dien hij reeds in het jaar 1530 tot *Roomsch Koning* had doen verkiezen, liet zich niet bewegen, om van zijn daar door verkregen regt op het Keizerrijk af te zien; ten zijnen behoeve dan ontdeed KAREL zich in het volgende jaar 1556 van zijne Keizerlijke waardigheid, hoewel dit werk eerst in het jaar 1558 zijn beſlag kreeg. KAREL begaf zich vervolgens, ten einde eene ſtille rust te genieten, naar het Klooster *St. Justi*, in de *Spaanſche* Provincie *Estremadura*, in eenen vermakelijken oord, alwaar hij, tot zijnen dood, in het jaar 1558 geleefd heeft. Men zegt, dat hij reden gehad hebbe, zich over zijnen afſtand te beklagen, omdat het jaarlijkſche inkomen, hetwelk hij voor zich uitbedongen had, niet rigtig voldaan werd. Hoe het zij, hij leidde, in deze zijne afzondering, een geſtreng leven, op de wijze der Kloostermonniken, en nam de bijgeloovigſte gebruiken waar, zijn eigen ligchaam kwellende en geesſelende, om daarmede Gods genade, zoo hij meende, te verwerven. Eenmaal kwam hij op den zonderlingen inval, om, bij zijn leven, zijne uitvaart ſtatelijk te vieren, op de wijze der *Roomſche* Kerk. In de Kloosterkapel werd een graf voor hem gereed gemaakt; hier leide men hem, met een doodsgewaad, in eene kist; rondom dezelve ſtonden zijne huisbedienden met brandende waskaarſen, de Geestelijken zongen en baden voor de

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

de rust zijner ziel; hij bad, bitterlijk schreijende, mede, en ten laatsten werd zijne kist met gewijd water besprengd. Zoodanige bijzonderheden begunstigen weinig de meening, welke sommigen gemeld hebben, dat KAREL, in de laatste jaren van zijn leven, tot het Protestantendom hebbe overgeheld; tot welk gerucht misschien aanleiding zal gegeven hebben, niet alleen, dat te dezen tijde in *Spanje*, een groot aantal menschen der Hervorming waren toegedaan, maar ook wel bijzonder, dat men onder de Martelaren of Bloedgetuigen voor de Euangelieleer gemeld vindt KONST. PONTIUS, de gewezen Hofprediker, en zoo als sommigen daarbij voegen, Biechtvader van KAREL V, die hem, in zijne laatste oogenblikken, zal hebben bijgestaan, volgens het verhaal van THUANUS (*).

DERDE HOOFDSTUK.

Geschiedenis der Hervorming in Zwitserland.

Hervorming in Zwitserland.

Tenzelfden tijde, als de dageraad der Hervorming in *Duitschland* doorbrak, ging het licht eener zuiverder Euangelieprediking ook in *Zwitserland* op; zoodat het geheel noodeloos is, indien men wilde twisten, aan wien de eer zou toebehooren, van het eerst

(*) BAYLE *Dict. Art. Charlequint Not.* 3. Vergelijk MOSHEIM *Disf. ad Hist. Eccl. pertin. T.* I. *p.* 685.

eerst deze groote zaak der Hervorming ondernomen te hebben. De Goddelijke Voorzienigheid beſtuurde den loop der gebeurtenisſen zoodanig, dat de zaden, die reeds in onderſcheidene landen geſtrooid lagen, en zelfs begonnen hadden wortel te ſchieten, zich te gelijk, door aanleiding van ſoortgelijke omſtandigheden, openbaarden, en als nuttige en heilzame plantſoenen verſpreiden, zonder dat de voornaamſte Hervormers, in het eerst, eenige kennis van elkanderen droegen, veel minder onder verdenking kunnen komen, als hadden zij met elkander zamengeſpannen (*). Naar waarheid ſchreef J. STURM, Hoogleeraar te *Straatsburg*: „ De eerſte lof van het Euangelielicht ontſtoken te hebben, komt onder de Vorsten van het Duitſche Rijk aan FREDERIK, Keurvorst van *Sakſen*, en FILIPS, Landgraaf van *Heſſen* toe. Buiten het Rijk mag het gemeenebest van *Zurich* zich onder de ſteden de eerſte eer aanmatigen. In het Rijk en onder de vrije Rijksſteden is onze ſtad, (*Straatsburg*,) de eerſte geweest, welke aan anderen het voorbeeld gegeven heeft. Evenwel hebben de Zwitſers eene oude betrekking met het Rijk. De Keurvorst FREDERIK werd daartoe opgewekt, door MARTEN LUTHER, de

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

(*) Vruchteloos hebben daarom ſommigen met ijver beweerd, dat LUTHER volſtrekt de eerſte geweest zij, die aan eene Hervorming gedacht hebbe, terwijl anderen, met denzelfden ijver, die eere aan ZWINGLIUS hebben toegekend, en zeker met niet minder regt. GERDES *Hiſt. Evang. Renov. T.* I. *p.* 103. *et* 130.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

de ſtad *Zurich* door ULRICH ZWINGLI; in onze ſtad, (*Straatsburg*,) heeft MATTHYS ZELL het eerst beſtaan, 's Pauſen gezag te verachten, en de leer van onzen Heere JEZUS CHRISTUS aan het volk van *Straatsburg* te verkondigen (*).

Voornaamſte Hervormers van Zwitſerland.

De voornaamſte Hervormers in *Zwitſerland*, aan welke hetzelve zijne Godsdienſtige vrijheid verſchuldigd is, waren ULRICH ZWINGLIUS te *Zurich*, BERCHTOLD HALLER te *Bern*, FABRICIUS WOLFGANGUS CAPITO, en JOANNES OECOLAMPADIUS te *Bazel*. Laat ons vooraf deze uitmuntende mannen een weinig nader aan onze Lezers bekend maken.

ULRICH ZWINGLIUS.

ULRICH ZWINGLE of ZWINGLI, (HULDRICUS of UDALRICUS ZWINGLIUS,) werd geboren den 1ſten Januarij 1484, te *Wildhaus* of *Wildenhaus*, een dorp in het Graafſchap *Tockenburg* in *Zwitſerland*, toen behoorende onder het gebied van den Abt van *St. Gal*. Zijn Vader was een welgezeten landman, die door zijne kunde en deugdzaam leven zich de achting van zijne mededorpelingen had verworven, die hem met algemeene ſtemmen den post van *Amman*, zijnde den hoogſten post in deze vrije gemeente, hadden opgedragen. Zijn Vader beſtemde hem van kinds af tot den dienst der Kerk, en zond hem al vroeg, om in de noodige kundigheden onderwezen te worden, naar *Bazel*, en van daar naar *Bern*, alwaar hij zich bij het onderwijs van HENDRIK LUPULUS, die daar onlangs eene *Latijnſche* School had opgerigt, in de Latijnſche taal oefende, en

(*) *Ap.* GERDES *l. c. p.* 184.

ULRICUS ZWINGLIUS.

en gemeenzaam werd met de oude Latijnſche Schrijvers. Gedurende zijn verblijf te *Bern*, zochten de *Dominikanen* den jongen ZWINGLIUS aan hunne Orde te verbinden, en hadden hem reeds in hun Klooster genomen, tot hij den ouderdom bereikt zou hebben, welke beſtemd was voor het *Noviciaat*, maar zijn Vader, geen vriend zijnde van Kloostergeloften, in de jeugd gedaan, zond hem van *Bern* naar de Hoogeſchool te *Weenen*, die toenmaals eene groote vermaardheid had. Hier oefende ZWINGLIUS zich in de toenmaals in zwang zijnde Schoolſche Wijsbegeerte, welke aan ZWINGLIUS, die edeler denkbeelden reeds uit het lezen der oude Schrijveren verzameld had, geen ander voordeel aanbragt, dan dat hij, naderhand, zich in ſtaat bevond, om zijne partijen met hunne eigene wapenen te kunnen beſtrijden. na C. G. Jaar 1517 tot 1522.

Na twee jaren te *Weenen* vertoefd te hebben, kwam hij weder t'huis, maar gedrongen door leerzucht, begaf hij zich andermaal naar *Bazel*, waar hij tot Onderwijzer op de Latijnſche School werd aangeſteld, naauwelijks den ouderdom van achttien jaren bereikt hebbende. Terwijl hij met allen ijver de leerlingen onderwees in de kennis der oude talen, leide hij zich te gelijk voor zich zelven toe op de beoefening der Godgeleerdheid. Hier ontdekte hij ſpoedig, hoe zeer de Godgeleerdheid verbasterd was van hetgeen zij behoorde te wezen, en ſpoorde reeds toen de waarheid op, waarin hij bijzonder werd geholpen en voorgeligt door zijnen leermeester THOMAS WYTTENBACH, te voren Hoog-

na C. G. Jaar 1517 tot 1552

leeraar te *Tubingen*, vervolgens te *Bazel*, met wien ZWINGLIUS tot aan zijnen dood toe, de naauwſte vriendſchap en gemeenzame briefwisſeling onderhouden heeft. Deze geleerde man had reeds vele dwalingen in de leer ontdekt en afgekeurd, daartegen leerende, dat wij de vergeving onzer zonden en de zaligheid alleen aan de geregtigheid en verdiensten van CHRISTUS te danken hebben. Toen ZWINGLIUS in vervolg van tijd de gevoelens der *Roomſche* Kerk aantaſtte, nam WYTTENBACH het grootſte belang in zijne pogingen, alhoewel zijn vergevorderde ouderdom hem niet toeliet, zich onder de ſtrijdenden te mengen; terwijl hij zich, meer dan eens, met zijnen ouden leerling, bitterlijk beklaagde, dat hij zich zelven en zijne leerlingen zoo vele kostelijke jaren in ijdele twisten over woorden en kinderachtige beuzelingen had doen verliezen.

Te *Bazel* verkreeg ZWINGLIUS, niet door gunst, maar door zijne bekwaamheid en verdiensten, den titel van *Artium Magister*, *Meester der vrije kunſten*; bijzonder vindt men nog van hem aangeteekend, dat hij een groot liefhebber was van de Muzijk, welke hij ook aan allen aanprees, die een werkzaam en zittend leven moeten leiden. Dus bragt ZWINGLIUS vier jaren te *Bazel* door, wanneer de gemeente van *Glaris*, de hoofdplaats van het *Zwitſersch* Canton van dien naam, hem in het jaar 1506 tot haren Pastoor of Herder verkoos; eer hij nog de Orde van het Prieſterſchap ontvangen had, welke hij vervolgens ontving van den Biſchop van *Konſtans*, onder wiens geestelijk regtsgebied dit Canton behoorde.

Ten

Ten einde zijnen dienst, naar behooren, en niet naar de gewoonte dier tijden, met vrucht te kunnen waarnemen, besloot hij, zijne Godgeleerde oefeningen met ijver door te zetten, en den grondslag van dezelve te leggen, door het lezen en onderzoeken van het Nieuwe Testament. Hij schreef den Griekschen Tekst van PAULUS Brieven met zijne eigene hand af, waarbij hij op den rand uittrekſels uit de Kerkvaderen en zijne eigene aanteekeningen voegde; welk belangrijk Handschrift nog bewaard wordt in de openbare Bibliotheek te *Zurich*. De schriften der Kerkvaderen lagen nu bij hem aan de beurt, vervolgens de duistere Schrijvers der middeleeuwen; van welke hij plag te zeggen: „ Geen veld is zoo met onkruid bezet, of er groeit hier of daar nog wel eene heilzame plant." Zoo las hij ook de schriften van zulken, die als Ketters veroordeeld waren, van RATRAMNUS, WIKLEF, JOANNES HUS, enz. na C. G. Jaar 1517. tot 1524.

Dit zijn onderzoek, hetwelk hij, uit zuivere waarheidsliefde, ondernam, leidde hem tot onverwachte ontdekkingen; hij vond, dat in de leere der Christenen vele dwalingen waren ingeslopen, dat de eeredienst opgevuld was met eene menigte bijgeloovigheden, en dat de Geestelijkheid geheel van hare eerste zuiverheid en bedoeling verbasterd was. De voorzigtigheid gebood hem, om met beleid te werk te gaan en zijne ontdekkingen niet openbaar te maken, voor hij dezelve aan het beproefd oordeel van geleerde lieden had onderworpen, met welke hij eene leerzame Briefwisseling onderhield. Tien jaren lang

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

predikte hij te *Glaris* eenvoudig de leerſtukken, welke klaar in het Euangelie worden voorgeſteld en de zedeleer, op deze leerſtukken rustende, en daaruit voortvloeijende, zonder de dwalingen en misbruiken der Roomſche Kerk aan te tasten of te wederleggen. Alleen vermaande hij, bij alle gelegenheden, zijne Toehoorders, om zich in alle zaken van Godsdienst aan het woord van God te houden, zoo als dat in de Schrift geopenbaard is. ZWINGLIUS zelve ſchrijft (*): „ In het jaar 1516 heb ik „ al begonnen het Euangelie te prediken, ten tijde, „ toen men den naam van LUTHER in onze landen „ nog niet gehoord had. Ik predikte hetzelve, toen „ de Mis nog bij de Pausgezinden in gebruik was, „ en heb het Euangelie, hetwelk in de Mis gelezen werd, aan het volk verklaard; verklaard, „ zeg ik, niet naar verdichtſelen der menſchen, „ maar alleen door vergelijking der Bijbelſchriften."

Hoe voorzigtig ZWINGLIUS ook handelde, hij kon evenwel den haat en laster van onkundige en domme Geestelijken niet ontgaan. Zoo groot trouwens was, ten dezen tijde, de onkunde onder de Geestelijken, ook in *Zwitſerland*, dat men in eene Sijnode, welke beſtond uit Dekens van het platte land, ſlechts drie leden vond, die den Bijbel gelezen hadden; de anderen bekenden, dat zij ter naauwer nood kennis hadden van het Nieuwe Testament. Deze laster en haat bleef nogtans voor ZWINGLIUS zonder gevolg, omdat hij zich de liefde van

(*) *Opp. Tom. I. pag.* 37.

van zijne gemeente en de vriendſchap en achting der kundigſte en aanzienlijkſte lieden uit het Canton *Glaris* verworven had. na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Terwijl ZWINGLIUS Herder en Leeraar te *Glaris* was, werd hij verpligt, om, naar de gewoonte der *Zwitſers*, met het leger, als Veldprediker (*), te veld te trekken, in den oorlog, welken de *Zwitſers* met de *Franſchen* in *Italië* voerden, ter beſcherming van het Hertogdom *Milaan*; hier woonde hij onder anderen den veldſlag van *Marignano* bij, van welken de Maarſchalk TRIVULCIO, die achttien veldſlagen bijgewoond had, getuigde: dat alle de andere bij dezen ſlechts kinderſpel geweest waren, maar deze een waar gevecht van Reuzen. In dezen veldtogt werd ZWINGLIUS bekend met MATTHEUS SCHINNER, Kardinaal van *Sion*, die als Pausſelijk Legaat eenige jaren lang eene groote rol in *Zwitſerland* geſpeeld heeft.

Korten tijd na zijne wederkomst van *Milaan*, in het jaar 1516, werd ZWINGLIUS naar *Einſidlen* beroepen, eene *Benedictijner* Abdij, gelegen in eene Vallei van het Canton *Schweitz*, alwaar eene Kapel was aan MARIA toegewijd, beroemd in de overlevering door wonderwerken, en die door CHRISTUS zelven zou ingewijd zijn, waarom dezelve ook door de Paus-

(*) Het was dus niet voor de eerſte keer, noch iets vreemds, dat ZWINGLIUS naderhand ook dit ambt heeft waargenomen in den oorlog tusſchen de Hervormde en Roomschgezinde Cantons, in welken hij zijn leven verloren heeft, gelijk wij zien zullen.

na C. G. Jaar 1517 tot 1552.

Pausſen rijkelijk van Aflaten voorzien was. ZWINGLIUS nam de liefde en achting van zijne gemeente te *Glaris* met zich, zij lieten zijne plaats zelfs twee jaren lang onvervuld blijven, in hope, dat hij tot hen nog zou wederkeeren; zoo onwaarachtig is, hetgeen de laster naderhand heeft uitgeſtrooid, als of hij van daar met ſchande verjaagd was, en uit wraak deswegens zijne gevoelens over den Godsdienst veranderd had. De beſtuurder van de Abdij van *Einſidlen*, THEOBALD, Baron van *Geroldſeck*, een voorſtander van geleerdheid en geleerden, had ZWINGLIUS derwaards overgebragt, die deze roeping des te blijmoediger opvolgde, omdat hij hier gelegenheid vond, zijne letteroefeningen voort te zetten, ook in gezelſchap van andere geleerden, die hem ook naderhand in het werk der Hervorming de hand geboden hebben, onder welken genoemd worden FRANS ZINGG, JAN OECHBLEIN, LEO JUDE, en anderen. ZWINGLIUS bepaalde zich echter niet alleen tot zijne Boekoefeningen, maar maakte van zijnen invloed bij den Beſtuurder gebruik, om dadelijke Hervormingen in het werk te ſtellen. Op zijne voorſtelling werd het opſchrift boven den ingang der Abdij: *Hier verkrijgt men volkomene aflaat of vergeving van alle zonden.* (*Hic est plena remiſſio omnium peccatorum à culpa et poena*,) weggedaan, ook werden de heilige overblijffelen, de voorwerpen van de godsdienſtige vereering der Pelgrims, begraven, en dezen door ZWINGLIUS beter onderwezen. Eindelijk na eenigen tijd de gemoederen dus te hebben voorbereid, beklom hij op

den

den plegtigen dag der gedachtenis van de inwijding nn C. G.
der Kapel door CHRISTUS en de Engelen, wanneer Jaar 1517
eene groote menigte Bedevaartgangers gewoon was tot 1552.
te dezer plaats zamen te vloeijen, den Predikſtoel, en na eene inleiding vol vuur en kracht, om de aandacht op te wekken, ſprak hij van de beweegredenen van hunne bijeenkomst in deze Kerk, beklagende hunne verblinding, omtrent hunne keuze der middelen, om aan God te behagen; waarna hij dus voortging: „ Houdt eens op te gelooven, dat God in dezen Tempel meer zou wonen, dan elders. Hij is nabij u, in welk land der wereld gij ook woont; hij omringt u; hij verhoort u, indien uwe gebeden der verhooring waardig zijn; maar door onvruchtbare geloften, door verre Bedevaarten, door offers, beſtemd om levenlooze beelden te verſieren, zult gij de Goddelijke gunst niet verkrijgen. Verzoekingen wederſtaan, ſchuldige begeerlijkheden beteugelen, alle ongeregtigheid vlieden, den ongelukkigen vertroosten, den verdrukten onderſteunen; zie daar de werken, welke den Heere aangenaam zijn. Helaas! ik weet het, wij, bedienaars van den altaar, wij, die het zout der aarde moesten zijn, wij zelve zijn het, die de onkundige en ligtgeloovige menigte in eenen doolhof van dwalingen gevoerd hebben. Om aan onze gierigheid te voldoen, en ſchatten te verzamelen, hebben wij nuttelooze en ijdele verrigtingen tot den rang van goede werken verheven. De Christenen van onzen tijd, te veel naar onze ſtem luisterende, en verzuimende, de wet van God te vervullen, zijn alleen bedacht, niet om hunne

na C. G. Jaar 1517 tot 1552

zonden af te breken, maar af te koopen. *Laat ons leven*, zeggen zij, *naar onze lusten en begeerlijkheden; laten wij ons zelven verrijken met het goed van een' ander, laat ons niet ſchroomen onze handen met bloed en moord te bevlekken; wij zullen in de genadegiften der Kerk ligtelijk verzoening vinden.* O! die dwazen! gelooven zij, de vergiffenis van hunne leugens, van hunne onreinheden, van hun echtbreken, van hunne doodſlagen, van hunne verraderijen te zullen verkrijgen door middel van eenige gebeden op te zeggen ter eere van de Koninginne des Hemels; als of zij de beſchermſter ware van alle boosdoenders! Ach! bezin u, gij verbijsterd volk! De God der geregtigheid laat zich niet bewegen door woorden, welke de mond uitſpreekt, maar welke het hart loochent. Hij vergeeft niet dan aan den genen, die zelve aan den vijand vergeeft, die hem beleedigd heeft. Zijn deze uitverkorenen Gods, aan wier voeten gij u zelven hier komt nederwerpen, in de heerlijkheid des hemels ingegaan, door op eens anders verdienſten te ſteunen? Neen, alleen door het pad der wet te bewandelen, door den wil des Allerhoogſten te volbrengen, door den dood te verachten, om getrouw te blijven aan hunnen Zaligmaker." Volgt de heiligheid van hun leven na, wandelt in hunne voetſtappen; laat u daar van niet afbrengen door gevaren noch door verleidingen. Maar ſtelt, in den dag der benaauwdheid, uw vertrouwen alleen op God, die door zijn woord den hemel en de aarde geſchapen heeft; roept, bij het naderen van den dood, niemand aan, dan JEZUS

zus CHRISTUS, die u voor den prijs van zijn bloed gekocht heeft, hem, die de eenige Middelaar is tusschen God en de menschen." na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Bevreemding, verwondering, verontwaardiging, vertoonden zich beurtelings op de aangezigten der Toehoorders, evenwel zien wij niet, dat ZWINGLIUS wegens deze redenen eenig leed wedervaren is; integendeel, zeer velen toonden met woorden en daden, dat zij door dezelve getroffen waren. Zelfs ontving ZWINGLIUS, ten dezen tijde, een blijk van de gunst van den Paus LEO X, die hem eene Bulle toezond, en den titel schonk van dienstdoende Kapellaan van den Heiligen Stoel; men had hem namelijk aan den Paus voorgesteld als iemand, die, door zijnen invloed en bekwaamheid, nuttig zou kunnen zijn aan de Roomsche Kerk, waarom de Paus hem, door weldaden, aan zich zocht te verbinden. Voor de bovengemelde leerrede te *Einsidlen* had ZWINGLIUS aan HUGO VAN LANDENBERG, Bisschop van *Konstans*, en aan den Kardinaal van *Sion*, welken laatsten hij zelve mondeling onderhield, over de noodzakelijkheid eener Hervorming der ingeslopene misbruiken geschreven; maar de Kardinaal kende den Paus, die, eerzuchtig, alleen naar luister, pracht, en een hoofsch leven streefde, zonder zich diep met Kerkelijke zaken te willen inlaten, te wel, dan dat hij hem, gelijk ZWINGLIUS verlangd had, de openingen omtrent eene noodige Hervorming zou hebben medegedeeld.

Ondertusschen vermeerderde de achting en het aanzien van ZWINGLIUS, als Godgeleerde en vriend

na C. G. Jaar 1517 tot 1552.

der Wetenſchappen van dag tot dag. Hij onderhield geſtadige Briefwisſeling met de geleerdſte mannen van zijnen tijd, ERASMUS, J. FABER, HENDRIK LORIT of GLAREANUS, KASPAR HEDION, WOLFGANG CAPITO, BEATUS RHENANUS en anderen, bijzonder had hij eene naauwe verbindtenis met OSWALD MYCONIUS, die in de School te *Zurich* de geleerde talen onderwees, deze, wanneer de post van Prediker bij de Hoofdkerk te *Zurich* was opengevallen, beijverde zich, om denzelven door het beroepen van zijnen vriend ZWINGLIUS te doen vervullen, en ZWINGLIUS was buitendien zoo zeer tot zijn voordeel te *Zurich* bekend, dat het Kapittel hem dezen post opdroeg, waarvan hij den 11den October 1518 berigt ontving, en weinige dagen daarna op reis ging, om dien te aanvaarden, tot groote droefheid van zijne vrienden te *Einſidlen*, bij welke hij omtrent drie jaren had doorgebragt, dus kwam hij in de laatſte dagen van het gemelde jaar 1518 te *Zurich* aan.

Weinige dagen na zijne aankomst voor het Kapittel ontboden zijnde, om in zijn ambt te worden ingehuldigd, gaf hij te kennen, dat hij, met verwerping der Schoolſche Godgeleerdheid, en van alle beuzelachtige verdichtſelen, de van de Kerkvaderen gebruikte oud Christelijke manier van *homilie* weder in zou voeren, zonder zich aan de voor elken zondag bepaalde Euangelieteksten te verbinden, maar dat hij de gewigtigſte Boeken der Heilige Schrift naar vervolg meende te verklaren. Op Nieuwjaarsdag 1519, zijn 36ſten geboortedag, begon hij zijnen

nen Predikdienst in de Hoofd- en Domkerk te *Zurich* volgens dit ontwerp, met de uitlegging van MATTHEUS *Euangelie*, hetwelk hij van toen af aan vervolgde. Na dezen verklaarde hij de *Handelingen der Apostelen*, om zijne gemeente te leeren, hoe en door welke perſonen het Euangelie het eerst is uitgebreid geworden; den *eerſten Brief aan* TIMOTHEUS, om de Christelijke pligten, daarna die aan de *Galatiërs*, om den grond des geloofs te leeren. Wanneer ſommigen hem de tegenwerping maakten: „PAULUS was toch geen van de onmiddelijke leerlingen van CHRISTUS geweest, en THOMAS en SCOTUS verdienden even zoo veel geloof als PAULUS;" verklaarde hij de beide *Brieven* van PETRUS, om de overeenſtemming van dezen met PAULUS te bewijzen. Vervolgens verklaarde hij den *Brief aan de Hebreën*, om zijne Hoorders over het werk en de heerlijkheid van CHRISTUS nog uitvoeriger te onderwijzen. In zeven en een half jaar predikte hij bijna over het geheele Nieuwe Testament en de *Pſalmen*, daarna predikte hij over *Geneſis*, en deed dit in vier en dertig weken geheel af. Tien maanden predikte hij over JESAIA. na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

De nieuwigheid van deze wijze van prediken verwierf hem eenen ongemeenen toeloop van Toehoorders. ZWINGLIUS maakte van de eerſte indrukken, welke hij opwekte, een naarſtig gebruik, zonder die te laten verkoelen. Hij verzette zich tegen bijgeloof en huichelarij; hij drong aan op waarachtige bekeering; hij voer ernſtig uit tegen luije ledigheid, onmatigheid, buitenſporige weelde, drift voor den dienst

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

dienst van vreemde Mogendheden; hij vermaande de Overheid, om het regt onpartijdig te oefenen, weduwen en wezen te beſchermen, en bezwoer hen, om de Zwitſerſche vrijheid ongeſchonden te bewaren, en het oor te ſluiten voor de verleidende ingevingen der heerschzucht. Velen van alle rangen en ſtaten hoorden hem met genoegen, en over het algemeen dankte men God, voor dezen *Prediker der Waarheid.* Eerlang had ZWINGLIUS gelegenheid, om openlijker uit te komen, toen in 1518 de Aflaatkramer BERNARDIN SAMSON zijne waren met dezelfde, zoo niet grootere, onbeſchaamdheid in *Zwitſerland* te koop veilende, dan TETZEL in *Duitschland* ten dezen tijde deed, aanleiding gaf tot eene geheele Hervorming van den Godsdienst in een groot gedeelte van *Zwitſerland*; gelijk wij vervolgens zien zullen (*)

BERCHTOLD HALLER.

Omtrent het jaar 1520 leerde BERCHTOLD HALLER, geboortig van *Rotweiler*, het zuiver Euangelie, te *Bern*, hij was een man van opregte zeden, geleerd en veel begaafdheid bezittende, in het openbaar prediken; doch vreesachtig van aard, waarom hij meermalen de bemoediging en opwekking van ZWINGLIUS noodig had, die hem ook met raad en daad behulpzaam was, gelijk wij uit hunne wederzijdſche Briefwisſeling weten. Dus ſchreef HALLER, bij voorbeeld, in het jaar 1522 of 1523, aan ZWINGLIUS, dat hij moedeloos door den tegenſtand en haat

(*) *Vie d'Ulrich Zwingli, Reformateur de la Suiſſe; par* M. J. G. HESS. *Paris* 1810.

haat van velen van het prediken afgezien, en zich met WYTTENBACH naar *Bazel* zou begeven hebben, om daar de Griekſche en Hebreeuwſche Talen te onderwijzen, „ maar, " vervolgt hij, „ door uwen vriendelijken Brief opgewekt, heb ik alle krachten onbevreesd verzameld, en ben door uwe allerchristelijkſte vermaning overreed, dat het, in dezen ongelukkigen tijd, beter is, dat ik het Euangelie verkondige, dan dat ik mij op Letteroefeningen toelegge, tot dat ik, als de Heere zijn woord met kracht verſterkt, CHRISTUS, die door ingevoerde beuzelingen ver van ons verdreven, ja als in ballingſchap verjaagd is, naar mijn vermogen herſteld zal hebben (*)."

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Onder de *Zwitſerſche* Hervormers heeft zich ook een' naam gemaakt WOLFGANGUS FABRICIUS CAPITO, een man, ſchrijft ERASMUS in eenen Brief van het jaar 1513, behalve andere uitmuntende kundigheden, niet onervaren in het Grieksch, Latijn en Hebreeuwsch, van een deugdzaam leven en godvruchtige zeden. Hij was geboren in het jaar 1478 te *Hagenau*, in den *Elzas*, waar zijn Vader Lid van den Raad was; in zijne jeugd genegenheid toonende, om zich op de Godgeleerdheid toe te leggen, werd hij van zijn Vader, die het ſlechte leven der Geestelijken verfoeide, daar van afgeraden, waarom hij zich tot de beoefening der Geneeskunde begaf, en op de Hoogeſchool te *Bazel* in het jaar 1493

WOLFGANG FABRICIUS CAPITO.

(*) Men zie dezen Brief in GERDES *Hiſt. Ev: Renov. T.* II. *Mon. pag.* 85. *ſqq.*

na C. G. Jaar 1517 tot 1552.

1493 tot Doctor in de Medicijnen bevorderd werd. Doch, na het overlijden van zijnen Vader, zijn' lust in de Godgeleerde Boekoefeningen botvierende, oefende hij zich in deze wetenſchap zoo vlijtig, dat hij in het jaar 1504 in dezelve insgelijks met de hoogſte Akademiſche eer verwaardigd werd; ook heeft hij vier jaren lang de lesſen van ULRICH ZAS in de Regtsgeleerdheid bijgewoond. In het jaar 1510 werd hij door den Bisſchop van *Spiers* tot Prediker aangeſteld te *Bruchſel*, welk ambt hij daar drie jaren heeft waargenomen, toen hij door den Raad te *Bazel* naar *Bazel* beroepen werd, om den post van Prediker bij de Hoofdkerk te bekleeden. In het jaar 1514 kreeg hij hier tot zijnen Ambtgenoot JOANNES OECOLAMPADIUS, dien hij in het jaar 1516 tot Leeraar in de Godgeleerdheid inhuldigde. Als hij te *Bazel* in zijne Kerkredenen den Brief van PAULUS aan die van *Rome* verklaarde, gingen zijne oogen meer en meer open voor de waarheid, welke hij met prediken en leeren onder de inwoners van *Bazel* verbreidde. Vervolgens werd CAPITO in het jaar 1520 door ALBERT, Keurvorst van *Mentz*, beroepen als Kerkelijke Raad en Kanſelier, maar in het jaar 1523 het Hofleven moede zijnde, vertrok hij naar *Straatsburg*, alwaar hij met MART. BUCERUS den Euangeliedienst in de St. Thomaskerk heeft waargenomen tot het einde van zijn leven, zijnde in het jaar 1541 overleden, na met zijnen invloed, ſchriften en werkzaamheden, de zaak der Hervorming uitnemende dienſten bewezen te hebben.

J. OECO-

De gemelde JOANNES OECOLAMPADIUS, (of gelijk

lijk zijn naam eigenlijk luidde, HAUSSCHEIN,) zag het levenslicht in het jaar 1482 te *Winſperg* in *Frankenland*; reeds in zijne vroegſte jeugd vertoonde hij blijken van geest en vernuft, daar hij in den ouderdom van XII jaren reeds proeven van zijne bekwaamheid in de Dichtkunst gaf. Na de gronden der Latijnſche Taal gelegd te hebben, werd hij eerst naar *Heilbron*, en van daar naar *Heidelberg* gezonden, alwaar hij in zijn XIVde jaar den graad van *Baccalaureus* verwierf. Vervolgens begaf hij zich naar de Hoogeſchool van *Bologna*, om zich op de Regten toe te leggen, doch zijn verblijf alhier duurde niet langer dan zes maanden, deels omdat de luchtsgeſteldheid van *Italië* voor zijne gezondheid nadeelig ſcheen, deels omdat de koopman, die hem geld van zijnen vader bezorgen moest, eene bankbreuk maakte. Dus thuiswaarts gekeerd, bezocht hij *Heidelberg* andermaal, alwaar hij, de Regtsgeleerdheid verlatende, met zoo veel vlijt en roem de Godgeleerdheid beoefende, dat FILIPS, Keurvorst van den *Paltz*, die in het jaar 1508 overleden is, hem de opvoeding zijner jongſte kinderen toevertrouwde; kort daarna werd hij te *Winſperg* als Prediker beroepen, alwaar hij omtrent het jaar 1514 CHRISTUS in zijne geboorteplaats verkondigde, alhoewel nog met inmengſelen van het oude Bijgeloof. Door toedoen van CAPITO, wiens boezemvriend hij was, werd OECOLAMPADIUS nog in datzelfde jaar 1514 door den Biſchop van *Bazel* naar die ſtad geroepen, tot den dienst der Hoofdkerk aldaar, en hier werd hij, in het jaar 1516, tot

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

LAMPADIUS.

na C. G Jaar 1517 tot 1552

tot Leeraar der Godgeleerdheid door CAPITO ingehuldigd, gelijk wij reeds gezegd hebben.

Gedurende zijn verblijf te *Bazel*, bood OECOLAMPADIUS de behulpzame hand aan ERASMUS, die toen zijn Nieuwe Testament in het licht gaf, gelijk ERASMUS in de Voorrede voor de uitgave van zijn Nieuwe Testament van het jaar 1516 zelve erkent. Een of twee jaren daarna in het jaar 1518 vertrok OECOLAMPADIUS, door de Kanunniken der Hoofdkerk te *Augsburg* beroepen zijnde, van *Bazel* derwaards, maar ziende daar weinig voordeel te kunnen behalen, het zij dat men te zeer vooringenomen was tegen de Euangelieleere, of dat hij te zacht van aard en wat vreesachtig was, om naar vereisch vol te houden, hoe het zij, reeds in het volgende jaar 1519 leide hij deze bediening neder, zich in een Klooster niet ver van *Augsburg* begevende, maar hoewel hij besloten had in hetzelve zijn leven door te brengen, had toch de Voorzienigheid het anders bestemd. Na weinige maanden gebeurde het, dat hij, zijne gedachten wat vrijmoedig gezegd hebbende over de waarheden van den Godsdienst, ontwaar werd, dat men op zijn verderf bedacht was, waardoor hij met gevangenis of zelfs met den dood gedreigd werd. Dit deed hem besluiten, om het Klooster te verlaten, gelijk hij deed in het jaar 1522. Bij den bekenden Ridder FRANS VAN SICKINGEN vond hij, op deszelfs Slot *Ebernburg*, een veilig verblijf, alwaar hij de Mis hielp afschaffen. Na den ongelukkigen dood van dezen held, begaf hij zich weder naar *Bazel*, al-

alwaar hij de Hervormer van die ſtad en van geheel *Zwitſerland* met ZWINGLIUS geworden is. na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Tot hiertoe hadden ZWINGLIUS en anderen met hem de zuivere leer gepredikt, zonder echter de dwalingen en misbruiken der *Roomſche* Kerk en de magt van den Paus regelregt aan te tasten, en zonder gedachten, om zich van die Kerk af te ſcheiden, en des Pauſen juk van den hals te werpen, toen, even als in *Duitſchland*, door de Aflaatkramerij van TETZEL, gebeurde, ook in *Zwitſerland* een Aflaatkramer aanleiding gaf, dat de ſcheuring eenen aanvang nam, en met wakkerheid doorgezet wordende, met een gelukkig einde bekroond werd. In het jaar 1518 zond de Paus LEO X den *Franciskaner* Monnik BERNHARDIN SAMSON naar *Zwitſerland*, om zijne Aflaten te verkoopen, ter voltooijing van de St. Pieterskerk. Deze was een welbeſpraakt, maar tevens onbeſchaamd mensch, die daar in met TETZEL wedijverde, ja hem zelfs te boven ging. Hij predikte overal, waar hij kwam: dat de Paus eene onbepaalde magt bezat in hemel en op aarde, dat hij kon beſchikken over al de ſchatten van het bloed van JEZUS en dat der Martelaren, om niet alleen de ſchuld maar ook de ſtraffe der zonden weg te nemen; dat op den oogenblik, als de penningen in het bekken, tot den ontvangst geſchikt, klonken, de zondaar der Goddelijke genade en vergiffenis deelachtig werd; ook dat geene zielen in het Vagevuur zoo vast beſloten waren, welke hij, door zijne Aflaten, niet verlosſen kon. Ten einde te beter te ſlagen, liet hij vooraf in elke ſtad

BERNHARDIN SAMSON Aflaatpredikker in Zwitſerland.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

en plaats, welke hij voornemens was een bezoek te geven, onderzoek doen naar de gegoedſte en aanzienlijkſte lieden in dezelve, welke hij, door allerhande listen en toezeggingen van bijzondere Pausſelijke gunsten, aan zijne zijde zocht te brengen. Hij reisde met eenen grooten ſtoet en praal, als een Afgezant van den Paus, en maakte een begin van zijne kramerij te *Uri*, en kwam van daar te *Zweitz*, welke plaats aan *Zwitſerland* den naam gegeven heeft; in de maand September veilde hij zijne Aflaten drie dagen lang te *Zug*, onder een grooten toeloop, bij welke gelegenheid één zijner bedienden onbeſchaamd uitriep: „ Laat eerst de rijke lieden „ komen, die de vergiffenis van hunne zonden be„ talen kunnen; wanneer deze voldaan zijn, zal „ men ook de gebeden der armen hooren." Evenwel ontving niemand, hoe arm ook, iets om niet; doch voor armen was de prijs der Aflaten minder. Deze prijzen waren voor bijzondere perſonen, voor geheele familien, ja voor geheele gemeenten bepaald. Voor bijzondere perſonen betaalden de armen een' Aflaat met twee *Batſen*, omtrent zes ſtuivers, de rijken betaalden eene kroon. Aflaten voor gemeenten waren duurder. JAKOB VAN STEIN, een aanzienlijk Heer te *Bern*, gaf een kostbaar paard om eene vrijſpraak te koopen voor zijne voorouders en voor de onderdanen van zijn land.

Van *Zug* toog SAMSON op *Lucern* en *Unterwalden*, en kwam van daar te *Bern*. Te *Bern* had hij eene goede markt gehad; van daar op zijn vertrek ſtaande, liet hij onder klokkengelui het volk bij-

bijeenroepen, en door den Kanunnik HENDRIK LUPULUS, terwijl hij zelve bij het altaar ſtond, uitroepen, eene drieerlei gunst van den Paus, vooreerst voor allen, die knielende hunne zonden beleden, het Onze Vader en het *ave Maria* driemaal opzeiden, vergiffenis van ſchuld en ſtraf voor alle hunne zonden, en eene zuiverheid, zoo als zij door den Doop deelachtig waren geweest. Ten tweeden: alwie dagelijks driemaal biddende de Hoofdkerk zouden rondgaan, zouden eene ziel, welke zij wilden, uit het Vagevuur verlosſen. De derde gunst was allermilddadigst. Nadat al de tegenwoordigen met gebogene knieën, het *Pater noster*, en *ave Maria*, ten behoeve der overledenen vijfmaal hadden opgezegd, riep hij met verheffing van ſtem: „Dat van dien oogenblik af alle overledene ingezetenen van *Bern*, waar zij ook mogten geſtorven zijn, vrij waren geworden, van de pijnen zoo wel der Hel als van het Vagevuur, en dat zij in den Hemel waren overgebragt."

na C. G. jaar 1517. tot 1552.

Deze onbeſchaamdheid vond echter al ras tegenſtand; de Bisſchoppen en gewone Geestelijken zelve konden met geene goede oogen aanzien, dat deze kwakzalver in hun gebied, zonder zelfs zich te verwaardigen, om hun eerst de Pausſelijke Bullen en zijnen Lastbrief te vertoonen, of verlof te vragen, zich zoo veel aanmatigde. Onder anderen gebood HUGO, Bisſchop van *Konſtans*, aan alle zijne onderhoorige Geestelijken, dat zij hunne Kerken voor hem ſluiten en hem niet toelaten zouden. ZWINGLIUS, die toen nog te *Einſidlen* was, had, reeds

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

voor dit bevel van den Bisschop, den moed, om zijne Parochianen omtrent deze Aflaten te verlichten en hen voor deze bedriegerijen te waarschuwen, door welke hun geld hun afgekneveld werd, zonder eenig voordeel; hij hield niet op hun voor te houden, hoe ongerijmd, ja goddeloos het ware, dat men eene vergelijking maakte tusschen geld en misdaden, en de consciencien tot eene gevaarlijke gerustheid in slaap zuste.

Ondertusschen vertrok SAMSON van *Bern* naar *Lentzburg*, alwaar hij tegenstand vond van JOANNES FREY, Pastoor van *Staufberg*, die ondersteund werd door des Bisschops Vikaris, JOANNES FABRI; SAMSON den Pastoor en den Bisschop zelven zware bedreigingen doende, vervolgde zijne reize naar *Baden*, alwaar hij dikwijls, met een groot gevolg, op het Kerkhof, na het vieren der Mis, uitriep: *Daar vliegen zij!* als zag hij de zielen in menigte het Vagevuur verlaten, en nu als in vrijheid rondzweven; hetwelk aanleiding gaf, dat iemand, op den toren geklommen, daar een kussen met veeren openscheed en uitschudde, roepende, zoo hard hij kon: *Daar vliegen zij! daar vliegen zij!* Vervolgens voornemens zijnde, zich naar *Zurich* te begeven, alwaar de algemeene vergadering der Cantons thans bijeen was, kwam hij te *Bremgarten*, een klein stadje, omtrent vier uren van *Zurich*. Hier werd hij van den Pastoor NICOLAUS CHRISTIANUS en den Schout der plaats wel onthaald, maar de Deken HENDRIK BULLINGERUS verbood hem den ingang der Kerk, zonder zich door SAMSONS bedreigingen, met de gram-

gramſchap van den Paus, of der Cantons, te laten afſchrikken, ja niettegenſtaande SAMSON hem dadelijk in den ban deed. Deze HENDRIK BULLINGERUS mag tot een bewijs ſtrekken, hoe men ten dien tijde een ongeregeld gedrag der Geeſtelijken duldde, indien zij ſlechts niets ondernamen tegen de hoogheid van den Paus. Alhoewel hij Prieſter en Deken was van een Landkapittel, leefde hij openlijk met eene vrouw, bij welke hij zes Zonen had, die zijnen naam voerden, en die hij op eene deftige wijze bij zich opvoedde. Hij heeft in het vervolg de Hervormde leere omhelsd en zich naar *Zurich* begeven, alwaar hij, in den ouderdom van zestig jaren, de moeder van deze zijne kinderen getrouwd heeft. Een van deze zonen was HENDRIK BULLINGERUS, Schrijver van eene vermaarde *Zwitſerſche Chroniek*. na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Thans vervolgde SAMSON zijnen weg naar *Zurich*, alwaar ZWINGLIUS reeds in bediening was, en met nadruk en goed gevolg tegen de Aflaten predikte, zoodat de gemoederen alle tegen SAMSON ingenomen waren. De Raad van *Zurich* zond hem dan Afgevaardigden te gemoet, om hem aan te zeggen, dat hij niet in de ſtad zou komen, waar hij een geheel onaangename gast wezen zou. Toen men in den Raad overleide, of men hem in de ſtad zou toelaten, zeide een der leden: „*Er wolle ihm woll helffen herein laſſen, aber von ſtund an einen locken waſſer auffheben*," willende te kennen geven: dat men hem kon binnen laten, maar hem op ſtond in het water behoorde te werpen en te verzuipen. Evenwel, alzoo hij te kennen gaf, met

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

een' bijzonderen last van den Paus bij de Cantons voorzien te zijn, werd hij ter gehoor bij den Landdag toegelaten; maar de valschheid van zijn voorgeven ſpoedig ontdekt zijnde, gaf de Landdag hem bevel, om hoe eer hoe liever *Zurich* en het geheele *Zwitſerſche* grondgebied te verlaten, met den bijgevoegden eisch, dat hij den Deken van *Bremgarten* van den ban ontſlaan zoude. SAMSON bevreesd geworden, dat men ſtrenger met hem handelen, en hem misſchien het opgehaalde geld ontnemen zou, pakte zijne goederen zamen, en haaſte zich, om naar *Italië* te keeren.

De regering van *Zurich* ſchreef over het gebeurde met SAMSON aan den Paus, om over SAMSONS onbeſchaamdheid te klagen. De Paus beantwoordde dezen Brief zeer flaauw, belovende wel, dezen Aflaatprediker te zullen doen ſtraffen, indien de klagten tegen hem gegrond bevonden werden, maar tevens bevelende, dat men des Pauſen magt in het verleenen van Aflaten eerbiedigen, en gehoorzamen zou, onder bedreiging van den ban.

Op deze wijze werden de gronden der *Hervorming* in *Zwitſerland* gelegd, niet dat de Aflaatprediking op zich zelve aan te merken zou zijn, als de oorzaak der Hervorming; neen, beide ZWINGLIUS en LUTHER hadden reeds voor de Aflaatkramerij waarheden geleerd, welke het zuiver Euangelie uitmaakten: maar het verkoopen der Aflaten gaf aanleiding, dat deze verkondiging meer openlijk geſchiedde, en dat het tot eene ſcheuring kwam met de Roomſche Kerk; trouwens, daar liepen meer re-

redenen zamen, welke de Hervorming thans deden gelukken, welke reeds in de voorgaande eeuwen door godvruchtige mannen beproefd, maar tot hiertoe gefmoord was geworden; de herleving der Wetenfchappen, de uitvinding der Drukkunst enz. gelijk wij reeds in het voorgaande hebben opgemerkt (*). na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Voortgang der Hervorming in Zurich.

Gedurende dit alles ging ZWINGLIUS te *Zurich* voort, het Euangelie te prediken, dat men de weldaad van de vergeving der zonden niet verfchuldigd was aan de Pausfelijke Aflaten, maar aan de verdienften en dood van CHRISTUS, en dat men den Hemel met geen geld koopen, maar alleen door het waar geloof in CHRISTUS verkrijgen kon. HUGO, Bisfchop van *Konftans*, zelve prees hem om zijnen ijver en vermaande hem, om daarin te volharden, waar tegen ZWINGLIUS, aan dezen Bisfchop fchrijvende, hem de goede zaak van het Euangelie aanbeval, gelijk hij deze zaak bij ANTONIUS PUCCIUS, des Paufen Legaat bij de *Zwitfers*, insgelijks met ijver behandelde, om den Paus daar over te onderhouden, verklarende, dat hij (ZWINGLIUS) zou voortgaan, door de zuivere leer van het Euangelie, op allerlei wijze, het Rijk en de dwalingen van het Pausdom te beftrijden, opdat het licht en de waarheid van Gods woord eens wederom in de Chriftelijke Kerk helder fchijnen mogt; waarin ZWINGLIUS ook woord gehouden heeft.

De-

(*) Vergel. ROSCOE *Leven van Paus* LEO X. III *Deel, Bl.* 251. *en* M. J. G. HESS *vie d'Ulrich Zwingle p.* 107-115.

na C. G. Jaar 1517 tot 1552.

Deze prediking van ZWINGLIUS maakte al vroeg goeden opgang, reeds in het jaar 1519 telde men omtrent 2,000 menſchen in *Zurich*, die de zuivere leer hadden aangenomen, en in datzelfde jaar of in het volgende jaar 1520 beval de Raad van *Zurich*, op den raad en vermaning van ZWINGLIUS, aan alle Predikers en Pastoors in hun gebied, dat zij, met terzijdeſtelling van alle menſchelijke verdichtſelen, zouden leeren en prediken, hetgeen in de ſchriften der Profeten, Euangelisten en Apostelen bevat is, en dat zij zich daarbij alleen houden zouden. In dit jaar beſloot LEO X, LUTHER dadelijk in den ban te doen; op het gerucht van dit Pausſelijk beſluit ſprak ZWINGLIUS des Paufen Commisſaris WILLEM te *Zurich* aan, en verzocht hem ten ernſtigſte, dat hij den Paus daarvan zou afmanen, hem voorſpellende, dat de Duitſchers niet ſlechts den ban maar den Paus zelven zouden verachten (*).

ZWINGLIUS had tot hier toe een jaargeld van den Paus getrokken, als *Capellanus Acolijthus* van den Roomſchen Stoel, maar in dit jaar weigerde hij hetzelve aan te nemen, opdat hij zijn geweten niet mogt bezwaren, door geld te trekken van den Paus, tegen wiens aangematigd gezag hij zich openlijk verzette, terwijl hij dus te gelijk een openbare blijk gaf, dat hij door edeler beweegredenen dan die van geldzucht of tijdelijk voordeel gedreven werd (†).

De

(*) ZWINGLIUS *in Epist. ad Myconum in Epistt. Zwinglii et Oecolamp. pag.* 1746.

(†) ZWINGL. *Opp. Tom.* I. *pag.* 341. *b.*

De verlichting, welke ZWINGLIUS, die in het jaar 1521 door die van *Zurich* tot Kanunnik verkozen was, in de plaats van HENDRIK ENGELHARD, die daar van vrijwillig afſtand gedaan had, verſpreidde, veroorzaakte, dat men van lieverlede de achting en eerbied voor menſchelijke voorſchriften afleide, en van de Christelijke Vrijheid gebruik begon te maken. In het jaar 1522 onderſtonden dus verſcheidene ingezetenen van *Zurich*, zonder daartoe Kerkelijk ontſlag te vragen, de vasten te breken. De Geestelijkheid klaagde hen deswegens aan bij den Raad, die hen in hechtenis deed nemen, omdat zij naar eigen goedvinden de Kerkelijke wetten hadden overtreden. ZWINGLIUS nam terſtond hunne verdediging op zich, en gaf eene Verhandeling uit *over het vasten en het onderſcheid der ſpijzen*, het eerſte werk, hetwelk ZWINGLIUS in druk gaf; in hetzelve toonde hij de nutteloosheid en ongerijmdheid van zoodanig vasten aan, hetwelk eene uitvinding was van de Pauſen, om zich een' nieuwen tak van inkomſten te bezorgen voor de dispenſatien of vrijdommen, die zij zich voorbehielden te ſchenken, wanneer zij gevraagd en betaald werden. Hij beſloot hetzelve met een verzoek aan de verſtandigen, die in de Heilige Schrift ervaren waren, om hem te wederleggen, „ indien zij meenden, „ dat hij den zin der Schrift geweld had aange„ daan (*)."

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Tegenſtand tegen de leer van ZWINGLIUS.

Dit werk maakte zijne tegenſtrevers tegen hem gaan-

(*) ZWINGL. *Opp. T.* I. *p.* 324. *ſqq.*

na C. G. Jaar 1517. tot 1552

gaande. Zij vertoonden aan den Bisschop van *Konstans*, die hem tot hier toe niet ongenegen was geweest, de noodzakelijkheid, om zich tegen eene leer te verzetten, welke aan het Bisschoppelijk zoo wel als Pausselijk gezag den ondergang dreigde. Dit had invloed op den Bisschop, die een *mandement* uitvaardigde aan al de Priesters en Leeken van zijn geestelijk regtsgebied, met vermaning, om zich door wargeesten niet te laten vervoeren, en niet van de Kerk af te zonderen. Te gelijker tijd schreef hij aan den Raad van *Zurich*, denzelven waarschuwende, om zich niet te laten bewegen tot het verbreken van de oude geboden der Kerk, duidelijk genoeg op ZWINGLIUS doelende, zonder dien echter te noemen. De Raad beantwoordde des Bisschops schrijven met een verzoek, dat hij de Prelaten en Godgeleerden van zijn Bisdom in eene Sijnode mogt doen bijeenkomen, ten einde met hen te onderzoeken, welke de ware oorzaak zij van de verdeeldheden, over welke de Bisschop klaagde. Doch dit antwoord voldeed den Bisschop niet, die voor alle onderzoek schroomde, en die eenig en alleen bedoelde, om ZWINGLIUS het stilzwijgen op te leggen. De Bisschop, zijne bedoeling bij den Raad missende, schreef aan het Kapittel, waartoe ZWINGLIUS de naaste betrekking had; bij hetzelve beklaagde zich de Bisschop over *zekere Nieuwigheidzoekers*, die in hunnen dwazen hoogmoed voorwendden, de Kerk te willen hervormen.

ZWINGLIUS, zeker zijnde, dat deze vermaning tegen hem gerigt was, verzocht het Kapittel vrijheid, om

om te antwoorden, en ſchreef eene Verhandeling, welke hij *archeteles*, (*begin en einde*,) noemde, en den 22ſten Augustus 1522 in het licht gaf. In dezelve betoogde hij: „ dat het Euangelie alleen een onverwerpelijk gezag heeft, tot hetwelk men de toevlugt moet nemen, om van alle onzekerheden een einde te maken, en alle twisten te beſlisſen; en dat de uitſpraken der Kerk niemand verpligten kunnen, dan voor zoo verre dezelve op het Euangelie gegrond zijn." Het zal niet vreemd zijn van ons onderwerp, het een en ander uit deze Verhandeling hier te plaatſen: na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

„ Wanneer gijlieden, ten einde u te regtvaardigen, de menſchelijke overleveringen boven het Euangelie verheft, beroept gij u op eenen Heiligen man, (AUGUSTINUS,) die gezegd heeft: „ Ik zou aan het Euangelie geen geloof geven, indien de Kerk het Euangelie niet had goedgekeurd." " Maar, indien gij ter goeder trouw wilt handelen, zult gij bekennen, dat deze woorden van AUGUSTINUS of roekeloos of ten minſte onbedachtzaam zijn. — Gods woord heeft geene bevestiging van menſchen noodig: de Kerkvaders zelve hebben niet anders gedaan, dan dat zij de *Apokrijfe* Euangelien hebben verworpen, dat is, zulke, waarvan de Schrijvers onbekend of verdicht waren; dus ook wij, wij willen ſlechts het Christendom zuiveren van hetgeen voor hetzelve vreemd is, het van zijne boeijen bevrijden, in welke deszelfs vijanden het geklonken hebben, en de fonteinen van levend water we-

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

weder openen, die zij gedempt hadden (*)." — „ Gijlieden verdedigt de menſchelijke overleveringen, door te beweren, dat de ſchriften van JEZUS eerſte leerlingen niet alles bevatten, wat noodig is ter zaligheid; en door u te beroepen op JEZUS gezegde, (*Joann.* XVI. 12.) *Nog vele dingen heb ik u te zèggen: doch gij kunt die nu nog niet dragen.* — Doch bedenkt, dat JEZUS hier ſpreekt tot de Apostelen, niet tegen eenen THOMAS D'AQUINO, SCOTUS, BARTHOLUS, of BALDUS, die gijlieden tot opperſte Wetgevers verheven hebt. Wanneer JEZUS er onmiddelijk op laat volgen: *Wanneer de geest der waarheid zal gekomen zijn, die zal u in alle waarheid leiden;* dan ſpreekt hij weder tegen de Apostelen, en niet tegen lieden, die geſchikt zijn, meer om leerlingen van ARISTOTELES, dan van JEZUS CHRISTUS, genoemd te worden. Indien deze beroemde Leeraars bij de Euangelieleer gevoegd hebben, hetgeen aan dezelve ontbrak, dan moet men erkennen, dat onze Voorouders dezelve onvolmaakt bezeten, en dat de Apostelen ze ons onvolmaakt nagelaten, ja dat JEZUS CHRISTUS, Gods Zoon, ze ons onvolmaakt geleerd heeft. Welke lasterlijke ſtellingen! En nogtans zeggen die genen niets anders, die de menſchelijke overleveringen gelijk ſtellen met, of verheffen boven de Goddelijke wet, of die voorwenden, dat zij noodzakelijk zijn tot zaligheid! Met één woord, indien men niet zalig kan

(*) ZWINGL. *Opp. T.* I. *p.* 130.

kan worden, zonder zekere beſluiten van Kerkvergaderingen, zoo zijn de Apostelen noch de eerſte Christenen zalig geworden, nademaal zij deze beſluiten niet gekend hebben. Zie eens, hoe ver gij buiten het ſpoor zijt (*)!" na C G. Jaar 1517. tot 1552.

„ Gijlieden verdedigt alle uwe bijplegtigheden, alsof zij noodzakelijk waren voor den Godsdienst; en nogtans oefende de Godsdienst een veel verlichter gebied over de harten, toen het lezen der Heil. Boeken, het gebed en de onderlinge vermaningen alleen den eeredienst der Geloovigen uitmaakten. — Gijlieden beſchuldigt mij, dat ik den Staat in verwarring breng, omdat ik openlijk de ondeugden der Geestelijkheid beſtraffe. — Daar is niemand, die de bedienaren van den Godsdienst meer eerbiedigt, dan ik, wanneer zij dien in alle zijne zuiverheid leeren, en in eenvoudigheid beoefenen; maar ik kan mijne verontwaardiging niet binnenhouden, wanneer ik herders zie, die, door hun gedrag, tegen hunne kudde ſchijnen te zeggen: „ Wij zijn de uitverkorenen, gijlieden de onheiligen, wij zijn de verlichte mannen, gij weetnieten; het is ons geoorloofd, in luije ledigheid te leven, gijlieden moet uw brood eten in het zweet van uw aangezigt; gij moet u wachten van alle zonde, terwijl wij ons ſtraffeloos aan alle buitenſporigheid zullen overgeven; gij moet den Staat met gevaar van uw leven verdedigen, maar de Godsdienst verbiedt ons, het onze te wagen.""

„ Ik

(*) ZWINGL. *Opp. T.* I. *p.* 137.

na C. G Jaar 1517 tot 1552.

„ Ik wil u voorts leeren, welk het Christendom is, dat ik belijde, en hetwelk gijlieden verdacht zoekt te maken. Het Christendom gebiedt elk een ieder, de wetten te gehoorzamen, en de Overheden te eerbiedigen; lasten en ſchattingen te betalen, aan wien het behoort, niemand te willen overtreffen, dan in wel te doen; het zijne toetebrengen, om den armen te troosten; geen deel te nemen in de onderdrukkingen van den evenmensch; alle menſchen, als onze broeders, aan te merken; het wil, met één woord, dat de Christen zijne zaligheid alleen verwachten moet van God en JEZUS CHRISTUS, zijnen eeniggeboren Zoon, die aan allen, die in hem gelooven, het eeuwig leven geeft; zoodanige zijn de grondbeginſelen, van welke ik in mijn prediken nooit ben afgeweken (*)."

Eerſte voorbeeld van vervolging in Zwitſerland.

De Biſchop van *Konſtans* ſchreef ondertusſchen ook aan den *Zwitſerſchen* Landdag, die in het jaar 1522 te *Baden* vergaderd was, om hem de hand te bieden, ten einde zijne gemeenten in gehoorzaamheid aan de Kerk te bewaren. De Afgevaardigden op den Landdag ſtonden hem dit verzoek toe, en ten blijke, dat zij dadelijk daartoe werkzaam wilden zijn, gaven zij bevel, om URBANUS WYS, Pastoor in het Dorp *Wislitzbach*, bij *Baden*, in hechtenis te nemen, omdat hij tegen de aanroeping der Heiligen gepredikt had. Dit was het eerſte voorbeeld in *Zwitſerland* van geweldige maatregelen tegen de begunſtigers en aanhangers der Hervorming; hetwelk door

(*) *Ibid. pag.* 144.

door het aanſtooken der Geeſtelijkheid weldra van meer andere gevolgd werd. na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

ZWINGLIUS, overziende, welken tegenſtand de Hervorming te wachten zou hebben van den kant der regering van *Zwitſerland*, zond, ten einde hen tot betere gedachten over te brengen, aan hen een kort begrip van zijne leer, hetwelk ook van zijne ambtgenooten en vrienden onderteekend was, waar bij zij een verzoek voegden, dat men de prediking van het Euangelie vrij mogt laten, als mede dat de Kantons het huwelijk der Geeſtelijken veroorloven, ten minſte dulden wilden; welk laatſte verzoek aangedrongen werd, met een aantal plaatſen uit de H. Schrift, met het ſtandvastig gebruik der eerſte Christenen, het voorbeeld van geëerbiedigde Heiligen, en de uitſpraken van verſcheidene Kerkvergaderingen. Te gelijker tijd zonden ZWINGLIUS en zijne vrienden een verzoekſchrift aan den Biſchop van *Konſtans*, waarbij zij denzelven zochten te bewegen, dat hij zich aan het hoofd ſtelde van hen, die eene Hervorming wilden bewerkſtelligen; dit bleef echter zonder gevolg, integendeel, dewijl de Paus LUTHER reeds in den ban gedaan en voor ketter verklaard had, gelijk hij ook op de Rijksvergadering te *Worms* in den Rijksban gedaan was, waren de Monniken en Geeſtelijken wakker in de weer, om tegen alle nieuwigheden uit te varen, en allen, die de Hervorming begunſtigden, van Lutheranerij en Ketterij te beſchuldigen. De Predikſtoelen daverden van deze beſchuldigingen en van de verſchilſtukken, welke op dezelve, niet zelden, op

eene

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

eene plompe wijze behandeld werden, waar door het ook meermalen gebeurde, dat deze of gene openlijk den Prediker op den Predikſtoel tegenſprak, en hem begon te wederleggen, al hetwelk voor groote wanordens de deur wagenwijd openzette.

Openlijk geſprek te Zurich gehouden over den Gods-dienst.

Wat ſtond hier voor ZWINGLIUS, in deze zorgelijke omſtandigheden, te doen? Zou hij zwijgen, en voor zijne vijanden wijken, en dus den pligt zijner bediening verzaken, welke van hem eischte, de waarheid te verkondigen? Was er eenig uitzigt, op eene wettige algemeene Kerkvergadering? En kon men aan dezelve de beſliſſing der geſchillen gerust overlaten? Wat men van Kerkvergaderingen te wachten had, hadden die van *Konſtans* en *Bazel* nog niet lang geleden overtuigend doen zien. ZWINGLIUS ſloeg daarom eenen anderen weg in. In het begin des jaars 1523 vervoegde hij zich bij den grooten Raad te *Zurich*, en verzocht, dat men een openbaar mondgeſprek zou bewerkſtelligen, in hetwelk hij rekenſchap zou kunnen geven van zijne leer, in tegenwoordigheid van Afgevaardigden van den Biſchop van *Konſtans*, met belofte, dat hij, ZWINGLIUS, zou herroepen, indien men kon bewijzen, dat hij dwaalde, maar met verzoek, om de bijzondere beſcherming der regering, indien hij ſlaagde, om zijne vijanden tot zwijgen te brengen.

Overeenkomſtig dit voorſtel van den Hervormer, zond de Raad weinige dagen daarna aan al de Geestelijken van het Canton den volgenden rondgaanden Brief: „ Daar heerscht eene groote wanorde onder de bedienaren, gelast om Gods woord aan het volk

te

te verkondigen. Dezen verzekeren, dat zij het Euangelie in alle deszelfs zuiverheid prediken, en beſchuldigen hunne partijen van kwade trouw en onwetendheid, terwijl de anderen, van hunne zijde, zonder ophouden ſpreken van *valſche Leeraars*, *verleiders* en *Ketters*. Desniettemin zwijgen de Hoofden der Kerk, welken deze dingen aangaan, of zij putten zich uit in nuttelooze vermaningen. Het is dus noodzakelijk, dat wij zelve de zorg voor onze onderdanen en voor ons zelven op ons nemen, en een einde maken van de verſchillen, welke hen verdeelen. Met dit oogmerk bevelen wij al de leden van onze Geestelijkheid, om zich daags voor het feest van KAREL *den Grooten*, (29 Januarij,) op ons Stadhuis te laten vinden, alwaar wij willen, dat het ieder een zal vrijſtaan, de gevoelens aan te wijzen, welke hij als kettersch beſchouwt, en dat hij ze beſtrijde, met het Euangelie in de hand. Wij zullen bij deze vergadering tegenwoordig zijn, en alle onze aandacht leenen aan hetgeen van weêrskanten gezegd zal worden: voorgelicht door de kundigheden van onze voornaamſte Godgeleerden en Predikers, zullen wij zoodanige maatregelen nemen, als geſchikt zullen zijn, om de ergernis te doen ophouden. Indien in het vervolg iemand zou weigeren, zich aan de wetten te onderwerpen, welke de liefde tot orde ons zal voorſchrijven, zonder dat hij zijne weigering grondt op Gods woord, zullen wij ons genoodzaakt zien, tegen hem te procederen; waarvan wij wenschten verſchoond te blijven. Overigens verhopen wij, dat de Almagtige ons in ons

na C. G. Jaar 1517 tot 1552.

na C. G. Jaar 1517 tot 1552

oordeelen zal gelieven te beſturen en te geleiden, en ons te helpen in het ontdekken der waarheid. Gegeven in de maand Januarij 1523."

Stellingen van ZWINGLIUS.

Zoodra dit beſluit bekend gemaakt was, gaf ZWINGLIUS een opſtel in het licht van LXVII ſtellingen, welke in het mondgeſprek zouden moeten behandeld worden, en welke zijne leere, in tegenſtelling met de *Roomſche*, in zich bevatten. Het zal genoeg zijn, indien wij eenige van de merkwaardigſte hier plaatſen: „ Alle Christenen zijn Broeders van CHRISTUS, en Broeders onder malkanderen. Zij moeten daarom op aarde niemand Vader noemen. Hier door vervallen partijſchappen en ſecten. — Het is eene dwaling, wanneer men beweert, dat het Euangelie niets is, zonder de goedkeuring der Kerk; insgelijks is het eene dwaling, wanneer men andere leeringen gelijk acht met die van het Euangelie. — De overleveringen, met welke de Geestelijkheid haren hoogmoed, hare rijkdommen, hare vereering, hare waardigheden regtvaardigt, zijn de oorzaak van de verdeeling der Kerk. — Het Euangelie leert ons, dat voorſchriften van menſchen niet dienſtig zijn ter zaligheid. — De *Mis* is geen offer, maar eene gedachtenisviering van het offer van JEZUS CHRISTUS. — Niemand kan noch mag in den ban gedaan worden, dan om openbaar gegevene ergernisſen; hij mag noch kan uitgeſproken worden dan door de gemeente, waarvan iemand lidmaat is. — De magt, welke de Paus en de Biſchoppen zich aanmatigen, is niet gegrond op de Schrift. — Het regtsgebied, hetwelk de Geeſtelijk-

lijkheid bezit, behoort aan de Wereldlijke Overheid, aan welke ieder Christen onderworpen behoort te zijn. — God heeft aan geene klasse van Christenen het huwelijk verboden; dus heeft men ongelijk, dat men hetzelve aan de Priesters verboden heeft, wier ongehuwde staat oorzaak van eene groote ongeregeldheid in de zeden is geworden. — De biecht, aan den Priester gedaan, moet beschouwd worden, als een onderzoek van het geweten, en niet als eene daad, welke de vergiffenis kan verdienen. — Vergiffenis voor geld te schenken, is zich schuldig maken aan Simonie. — De Heilige Schrift zegt nergens, dat er een Vagevuur is; God alleen kent het oordeel, hetwelk hij zich voorbehoudt over de dooden; en dewijl hij ons hetzelve niet heeft willen openbaren, moeten wij ons van alle onbescheidene gissingen deswegens onthouden. — Men moet niemand lastig vallen om zijne gevoelens, het staat aan de Overheid, om den voortgang van zulke gevoelens te stuiten, welke strekken, om de openbare rust te stooren (*)." na C. G. jaar 1517. tot 1552.

Op den bepaalden dag kwamen de Geestelijken van het Canton, en vele vreemden te *Zurich* op het Stadhuis bijeen, wel ten getale van 600; ook was hier de groote Raad der tweehonderd vergaderd, behalve eene verbazende menigte Toehoorders van alle rangen en staten. De Bisschop van *Konstans* was niet in persoon, maar door Gevolmagtigden tegenwoordig, den Intendant van zijn huis, den Rid-

(*) ZWINGL. *Opp. T.* I. *p.* 1.

na C. G Jaar 1517 tot 1552.

Ridder D'ANWEIL, en zijnen Groot-Vikaris JAN FABER, verzeld van zeer vele Godgeleerden. De Burgemeester van *Zurich* opende de vergadering met een verflag der beweegredenen, die den Raad bewogen hadden, om deze vergadering te doen bijeenkomen; hij vermaande elk, die zich daartoe bekwaam oordeelde, om ZWINGLIUS van ketterij te overtuigen, zich zonder eenigen fchroom te verklaren. Na dezen fpraken de Intendant van den Bisfchop, zijn Groot-Vikaris, en ZWINGLIUS, elk op zijn beurt. De laatstgemelde drong aan, dat men zijne gevoelens aan een ftreng onderzoek zou onderwerpen. FABER, in plaats van op zijn voorftel te antwoorden, maakte flechts eenige algemeene aanmerkingen over de noodzakelijkheid van de eenheid in de Kerk. Dus fcheen de vergadering te zullen fcheiden, zonder dat men bepaaldelijk over één punt van belang gefproken had, doch, wanneer eenige Kerkelijken zich beklaagden, dat één hunner ambtgenooten te *Konftans* in de gevangenis geworpen was, om zijne gevoelens omtrent de aanroeping der Heiligen en der Moedermaagd, vatte FABER het woord op, om zijnen Bisfchop te verdedigen, en voegde er bij, dat hij, na eenige gefprekken, dezen gevangene overtuigd had, om zijne dwalingen te erkennen en die te herroepen. Bij deze woorden bepaalde ZWINGLIUS hem, dewijl dit juist één der artikelen was, op hetwelk deze Hervormer de aandacht der bijeenkomst vestigen wilde; hij verzocht derhalve den Groot-Vikaris, om hem de redenen mede te deelen, door welke hij deze overtuiging bewerkt had.

In

In plaats van antwoord, liet FABER zich toen uit in eene vrij lange redevoering over de Ketterijen der eerſte eeuwen, over de pogingen der Pauſen en Kerkvergaderingen, om dezelve te beteugelen, en over de roekeloosheid van ſommige woelachtige menſchen, die de oude twisten weder levendig maakten. In zaken van geloof moest eenheid in de Kerk heerſchen, daarom moesten dezelve niet in een bijzonder min talrijk Sijnode worden verhandeld, maar in een algemeen *Concilie*, hetwelk men blindelings moest gehoorzamen. „ Wat hen betreft," zeide hij, „ die zich op de Heilige Schrift beroepen, in drie talen, ik antwoord hun, dat het niet genoeg is, de Schrift aan te halen, maar men moet ze ook goed verſtaan. Doch de gave der uitlegging is eene dierbare gave, welke God niet aan allen ſchenkt. Ik beroem mij niet, dat ik ze bezitte; ik ken geen Hebreeuwsch; ik weet weinig van het Grieksch, en alhoewel ik in het Latijn redelijk ervaren ben, geef ik mij echter niet voor een' handig Redenaar uit." Nog zeide hij ſtout weg: „Men zou vriendelijk en vreedzaam kunnen leven, al was er in het geheel geen Euangelie." ZWINGLIUS, met deze uitvlugten niet voldaan, bleef aandringen, dat de Groot-Vikaris plaatſen uit de Heilige Schrift zou bijbrengen, om de aanroeping der Heiligen en van MARIA te bewijzen; maar alles vergeefs. FABER beriep zich op den Kerkvader HIERONYMUS, op den Canon der Misſe, den Kerkedienst van GREGORIUS, en op de wonderwerken, welke dagelijks door de Heiligen verrigt werden. ZWINGLIUS

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

beantwoordde dit alles, en bleef zich op de Heilige Schrift beroepen; eenige Roomschgezinde Priesters murmelden tusschen beide: „ Wat iemand dan te doen stond, die van zijn Priesterschap te bekrompene inkomsten heeft, dan dat hij dergelijke Boeken, als het Nieuwe Testament, zou kunnen koopen?" ZWINGLIUS eindigde zijne reden met deze nadrukkelijke woorden: „ Gijlieden wilt, dat ik mij aan de uitspraken der Kerk zal onderwerpen, omdat zij, gelijk gij zegt, niet feilen kan. Indien gij door de Kerk verstaat de Pausen met hunne Kardinalen, hoe durft gij er voor instaan, dat dezelve niet dwalen kan? — Kunt gij ontkennen, dat er onder het aantal Pausen velen zijn, die zeer ongeregeld geleefd hebben; die zich hebben overgegeven aan alle woede der heerschzucht, van haat en wraak; die, om hunne wereldlijke magt te vergrooten, zich niet hebben ontzien, de onderdanen tegen hunne wettige Vorsten op te hitsen? Ei! hoe zou ik gelooven kunnen, dat de Heilige Geest menschen verlicht heeft, wier gedrag den wil van JEZUS CHRISTUS geschenen heeft te tergen? — Indien gij door de Kerk verstaat de Concilien of Kerkvergaderingen, dan vergeet gij, hoe dikwijls deze Kerkvergaderingen malkanderen over en weder van kwade trouw en ketterij beschuldigd hebben. — Ja, buiten allen kijf, daar is eene Kerk, die onfeilbaar is, en door den Heiligen Geest geleid wordt. Deze bestaat uit alle ware gelooVigen, vereenigd door den band van geloof en liefde; maar deze is niet zigtbaar dan voor de oogen van haren Goddelijken

Stich-

Stichter, die alleen kent de genen, die de zijne zijn. Zij vergadert niet met uiterlijke pracht; zij kondigt hare beſluiten niet af op de wijze van de Koningen der aarde; zij heeft geen wereldlijk rijk; zij zoekt geene eer, noch heerſchappij: hare eenige zorg is, den Goddelijken wil te volbrengen." na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Hierbij bepaalde zich dit mondgeſprek; de *Roomsch-gezinden* wilden of konden niets wezenlijks aanvoeren, en FABER bleef beweren, dat eene algemeene Kerkvergadering moest beſliſſen, of eene der Hoogeſcholen, waartoe hij ſprak van de Hoogeſchool van *Parys*, of *Keulen*, of *Leuven*. ZWINGLIUS vraagde hem, waarom hij niet de Hoogeſchool van *Erfurt* of *Wittemberg* noemde, maar kreeg van FABER tot beſcheid, dat LUTHER daar te digt bij was.

De Raad van *Zurich* genoeg opheldering meenende te hebben, omtrent de zaken, over welke in dit mondgeſprek gehandeld was, en over welke had moeten gehandeld worden, indien de Roomschgezinden zich niet achterlijk hadden gehouden, beſloot de Burgemeester het geſprek, terwijl de Raad, die vergaderd gebleven was, na eene korte overweging, met algemeene ſtemmen, dit beſluit nam, en openlijk deed afkondigen: „ Dat ZWINGLIUS, als niet overtuigd van Ketterij, en ook ten aanzien van zijne gevoelens niet wederlegd zijnde, zou voortgaan, het Euangelie te prediken, gelijk hij tot hiertoe gedaan had; dat de Herders en Leeraars van *Zurich* en deszelfs gebied zich daar bij zouden bepalen, dat zij hunne prediking zouden gronden op de Heilige

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Schrift, en dat men zich van weêrskanten van alle perſonelijke beleedigingen zou onthouden."

Zoodaniger wijze eindigde dit mondgeſprek, geheel ten voordeele van ZWINGLIUS, en de zaak der Hervorming. ZWINGLIUS, die daarmede niet bedoeld had, zijne wederſprekers tot zijne gevoelens over te halen, maar deze zijne gevoelens voor de geheele Geestelijkheid des lands openlijk voor te dragen en te verklaren, had dit oogmerk volkomen bereikt; de kracht zijner redenen en zijne overtuigende welſprekendheid, waarbij het zwijgen en de uitvlugten van zijne partijen zoo ſterk afſtaken, had de aanſchouwers geheel voor hem ingenomen, en door het beſluit van den Raad was hij tegen alle ondernemingen gedekt, en de Hervorming was nu niet langer de zaak van eenig bijzonder perſoon, maar kon ordenlijk, en met openbaar en wettig gezag bekleed, voortgezet worden.

Tweede mondgeſprek over de Beelden der Heiligen en over de Mis.

De gelukkige uitſlag van het mondgeſprek van den 29ſten Januarij 1523, verzekerde wel de vrije prediking van de Godsdienstwaarheden volgens het Euangelie, waarin ZWINGLIUS door LEO JUDE, HENDRIK ENGELHART en anderen wakker werd bijgeſtaan, maar in den eeredienst werden verders vooreerst geene veranderingen ingevoerd; de Mis werd bij aanhoudendheid gevierd, de Kerken bleven hare verſiering van de Beelden der Heiligen behouden. ZWINGLIUS handelde dus volgens zijne beginſelen, dat men door overtuiging der waarheid uit en volgens de Heilige Schrift behoorde te hervormen, en dat deze overtui-

ruiging bewerkt zijnde, de noodige veranderingen en verbeteringen in den eeredienst door de Overheid moesten daargefteld worden, opdat alles met orde geſchiedde en volbragt werd. Maar deze behoedzaamheid behaagde niet aan allen, die dezelve voor berispelijke flaauwheid aanzagen, en de zaak met meer ijver en vuur wilden doorgezet hebben. Daar verſcheen dan, onder den titel: *Gods oordeel over de Beelden*, een geſchrift in het licht, in hetwelk de vereering der Beelden van de Heiligen als eene volſlagene afgoderij werd afgeſchilderd; eenige burgerlieden, met eenen NICOLAUS HOTTINGER aan het hoofd, kwamen zelfs tot dadelijkheden, en verbraken een *Crucifix* of Beeld van JEZUS aan het kruis, hetwelk boven eene der ſtadspoorten ſtond. De Raad, zoodanige daad veroordeelende, omdat zij, zonder openbaar gezag ondernomen zijnde, naar oproer ſmaakte, deed de handdadigen gevangen nemen, maar verſchilde over het vonnis, hetwelk men tegen hen had te vellen. ZWINGLIUS predikte openlijk, dat de vereering der Beelden met de wet van God en het Euangelie ſtreed, waar uit hij als een gevolg afleidde, dat men deze lieden, die het kruisbeeld hadden omgeworpen, niet kon betichten van heiligſchennis, hoewel hij hen ſtrafbaar oordeelde, omdat zij hier in zonder gezag der Overheid gehandeld hadden. na C. G. jaar 1517. tot 1552.

De Raad vond zich verlegen, te meer, omdat de meeste andere Cantons, welke te *Bern* vergaderd waren, tegen ZWINGLIUS waren ingenomen, eigenlijk niet zoo zeer uit beginſelen van Godsdienst, als

In C. G. Jaar 1517. tot 1552.

omdat ZWINGLIUS begreep, dat de Zwitſers niet wel deden, dat zij zich in de *Italiaanſche* oorlogen mengden, en aan vreemde Vorſten hunne krijgsbenden voor geld leverden; waar omtrent hij zich wel met een' Brief ontſchuldigde, maar zonder vrucht, integendeel leest men, dat de *Cantons* een beſluit namen, om ZWINGLIUS, waar dit geſchieden kon, in hechtenis te nemen. Ook gingen zij naauwkeurig de ſtappen van het Canton *Zurich* na, om hen te kunnen beſchuldigen, dat zij de *ketterij* onder hunne beſcherming genomen hadden.

In deze verlegenheid, verkoos de Raad, eer men een beſluit nam, hoe met de gevangenen te handelen, een nieuw mondgeſprek te laten houden, ten einde te onderzoeken: *of de vereering der Beelden gewettigd was door de Heilige Schrift, en of men de Miſſe behoorde te behouden of af te ſchaffen.* Een gewigtig onderwerp zeker! Trouwens, ten aanzien der Miſſe ſchreef LUTHER (*), wanneer men de Mis overwint, overwint men het Pausdom, want, op de Mis ſteunt het geheele Pausdom met zijne Kloosters, Bisdommen, Kollegien, Altaren, Dienaren en Leere, en dus met zijn' geheelen buik. ZWINGLIUS ſchreef nu eene Verhandeling *over den Canon der Mis*, dat is, over de geheele Kerkdienst, die bij dezelve werd waargenomen, en noemde denzelven „ vol onkunde, kinderachtigheid en goddeloosheid, van verſcheidenen op verſchei-

(*) *Libr. ad Henr.* VIII. *Angliæ Reg. ap.* SECKENDORF *Hiſt. Lutheran. L.* I. §. CXVI. *fol.* 189.

ſcheidene tijden bijeengelapt, meermalen verbeterd en veranderd, en met vele en zeer gewigtige dwalingen en bijgelovigheden bezoedeld, waarom hij beweerde, dat men denzelven geheel moest afſchaffen en verwerpen." na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

De Raad van *Zurich* noodigde weder tot dit mondgeſprek de geheele Geestelijkheid van *Zwitſerland*, met alle bijzondere Kerkelijke perſonen of leeken, die de voorgeſtelde vragen zouden willen behandelen. Ook werden de Biſchoppen van *Konſtans*, *Chur* en *Bazel*, de Hoogeſchool dezer laatstgemelde plaats, en de verbondene Cantons uitgenoodigd, om hunne Afgevaardigden tot deze vergadering te zenden; maar de ſteden *Schafhauſen* en *St. Gal* waren de eenige, welke aan deze uitnoodiging voldeden.

Op den bepaalden dag, den 28ſten October 1523, verſchenen de Geestelijken van het Canton *Zurich*, en zeer vele Leeken, zamen wel ten getale van 900 perſonen, om dit mondgeſprek bij te wonen. Twee Afgevaardigden van *St. Gal* en een van *Schafhauſen* werden tot Voorzitters der Vergadering benoemd, met last, om te zorgen, dat aan de voorgeſchrevene voorwaarden voldaan mogt worden. ZWINGLIUS en LEO JUDE hadden de beantwoording van alles op zich genomen, wat ten voordeele van de Beelden en de Mis zou ingebragt worden, en het geſprek werd gehouden in de Hoogduitſche taal. Het mondgeſprek duurde drie dagen; op den eerſten dag werd de vraag omtrent de Beelden behandeld; LEO JUDE betoogde de ongeoorloofdheid van den

na C. G. Jaar 1517 tot 1552

den Beeldendienst, zonder iemands tegenzeggen, niettegenſtaande de Voorzitter elk en een' ieder uitnoodigde, die iets ten voordeele der Beelden had in te brengen; de voornaamſte Roomschgezinden hielden zich geheel ſtil; de Prior der *Augustijnen*, die zeer verkleefd was aan den gewonen eeredienst, bekende, dat hij de ſtellingen van ZWINGLIUS niet kon tegenſpreken, indien het hem niet vrijſtond tot het Kerkelijke Regt, (*jus canonicum*,) de toevlugt te nemen; al de Leeraars en Predikers der ſtad en van het Canton *Zurich* verklaarden, dat zij niets ten voordeele van de Beelden konden of wilden inbrengen. Dus werd het geſprek van den eerſten dag door den Voorzitter beſloten met eene dankzegging aan God, en een verzoek aan de regering van *Zurich*, om de gevangenen te ontſlaan.

Op den tweeden dag werd de tweede ſtelling, dat de Mis geen offer, en dat de tegenwoordige wijze van dezelve te vieren niet overeenkomſtig zij met de inſtelling van CHRISTUS, ter tafel gebragt, waar van ZWINGLIUS het bewijs op zich nam. De voornaamſte Geestelijken, alhoewel daartoe uitgenoodigd, bragten ook op dit ſtuk niets in, ſommigen beriepen zich op den onechten Brief van KLEMENS van *Rome* aan JACOBUS, anderen betuigden met ZWINGLIUS eens te wezen, niemand ondernam het, ZWINGLIUS uit de Heilige Schrift te wederleggen. De Voorzitters deden uitſpraak, dat het Heilig Avondmaal alleen eene gedachtenisviering zij van den dood van CHRISTUS, en dat men de Mis met alle derzelver bijplegtigheden niet kunne gedogen.

Men

Men ſprak nog over den ongehuwden ſtaat der Geestelijken. ZWINGLIUS betoogde de onvoegzaamheden van denzelven, en bewees, dat het Euangelie het huwelijk ook aan de Kerkelijken vrijliet. De Raad onthield zich van hier over uitſpraak te doen, gelijk hij ook, in het vervolg, zich niet uitdrukkelijk verklaard heeft, om het huwelijk der Geestelijken voor geoorloofd of ongeoorloofd te verklaren. Ondertusſchen deden de redenen van ZWINGLIUS hare uitwerking: verſcheidene Geestelijken trouwden op eigen gezag, zonder dat iemand dacht, om de wettigheid van hunne huwelijken te betwisten. ZWINGLIUS zelve trouwde, in den ouderdom van 40 jaren, ANNA REINHARD, weduwe van eenen geachten Magiſtraatsperſoon, JOAN MEYER, Heer van *Weiningen*, in het Graafſchap *Baden*. Uit dit huwelijk is een zoon geboren, ULRICH, die de loopbaan van zijnen vader betreden en een' der aanzienlijkſte posten in de Kerk van zijn vaderland bekleed heeft. Behalve dezen zoon heeft nog eene dochter, REGULA, den vader overleefd, zijnde deze naderhand getrouwd met RODOLF of ROELOF GUALTHERUS, eenen beroemden Godgeleerden. Doch, keeren wij van dezen kleinen uitſtap terug.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

ZWINGLIUS begeeft zich in het huwelijk.

De vergadering eindigde, gelijk zij begonnen en voortgezet was, in de grootſte orde, en met alle betamelijke deftigheid. De Burgemeester van *Zurich* beſloot dezelve met dankzegging aan het Opperwezen, en de Hervormers droegen de algemeene toejuiching weg; evenwel ging de Raad van *Zurich* met alle mogelijke behoedzaamheid te werk, en behield

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

hield voor zich, in het vervolg dadelijk te zullen bewerkſtelligen, hetgeen hij voegzaam zou oordeelen. Inmiddels werd elk vrijheid gegeven, om naar pligt en geweten voor zich te handelen. Ook werden alle openbare omgangen, (*Proceſſien*,) verboden, insgelijks het ten toonſtellen der gewijde Hostie ter aanbidding. Daarenboven ruimden Gelastigden uit de Overheid uit de voornaamſte Kerken de tomben op, in welke gezegd werd, dat ligchamen of overblijfſelen van Heiligen bewaard werden; in ſommigen derzelven vond men lijken noch beenderen, maar allerhande vuiligheden, en de lijken of beenderen, welke men in anderen vond, werden op eene deftige wijze weggenomen en elders begraven, en niet met verſmading weggeworpen, zoo als naderhand door partijen werd uitgeſtrooid; verders verbood de regering, het ſpelen der orgels in de Kerk, het luiden der klokken over overledenen, of om het onweder af te weren; en het wijden van palmtakken, van zout, water of waschkaarſen enz. het zalven van ſtervenden met olie; als zijnde dit alles enkel bijgeloof en ſtrijdig met het Euangelie.

Bijzonderheden van NIC. HOTTINGER, eerſten Martelaar voor de Hervorming in Zwitſerland.

Ten aanzien van de gevangenen, om het verbreken van het kruisbeeld, op eigen gezag, werd geoordeeld, dat hunne langdurige hechtenis ſtraf genoeg ware voor hunne roekelooze onderneming. Zij werden derhalve ontſlagen, uitgezonderd NIC. HOTTINGER, die als de voornaamſte aanſtoker tot deze daad voor twee jaren uit het Canton *Zurich* gebannen werd, welke ligte ſtraffe nogtans voor hem doodelijk geworden is. Hij begaf zich namelijk naar het

het Graaffchap *Baden*, hetwelk aan de acht eerfte Cantons behoorde, en door eenen Groot-Baljuw beſtuurd werd. Hier leefde hij van zijn handwerk, zonder gelegenheid te zoeken, maar ook zonder die te mijden, om van zijne godsdienſtige gevoelens te ſpreken. Wel ras werd hij bij den Groot-Baljuw aangebragt, als een overtreder van de wet van den Souverein, die alle geſprekken en twisten over den Godsdienst verboden had. De Baljuw, een ijverig Roomschgezinde, nam hem in hechtenis, en verzamelde zorgvuldig alle verklaringen, welke tegen HOTTINGER werden ingebragt. HOTTINGER ondervraagd zijnde over zijn geloof, ontveinsde geenszins, dat hij, volgens zijne innigſte overtuiging, het aanbidden der Beelden en de aanroeping der Heiligen aanmerkte, als ſtrijdig met Gods woord. Deze belijdenis ſcheen aan zijne regters eene genoegzame reden, om hem ter dood te veroordeelen; dewijl echter de Regtbank te *Baden* een zoo ſtreng vonnis niet durfde vellen, deed de Baljuw zijnen gevangenen naar *Lucerne* brengen, alwaar de Afgevaardigden van zeven Cantons hem veroordeelden, om onthoofd te worden, niettegenſtaande de nadrukkelijke tusſchenſpraak van den Raad van *Zurich*.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

HOTTINGER, gelijk de oude Martelaars voor het Christendom, vertoonde eene verbazende welgemoedheid in zijne gevangenis, voor zijne Regters, en zelfs op het ſchavot. Op hetzelve deed hij nog eene aanſpraak aan de Afgevaardigden der Cantons, die hij bezwoer, om met hunne Bondgenooten van *Zurich* vereenigd te blijven, en zich niet te verzetten

In C. G. Jaar 1517 tot 1552.

ten tegen de Hervorming, welke deze thans ondernamen, en voor welke men hem met blijdschap den dood zag ondergaan. Hij besloot, met God om deszelfs barmhartigheid over de Regters te bidden, en dat hij hunne oogen wilde openen voor de waarheid. Vervolgens zich tot het volk keerende, zeide hij: „ Indien ik iemand onder ulieden beleedigd „ heb, dat hij het mij vergeve, gelijk ik aan alle „ mijne vijanden vergeven heb. Bidt God, dat „ hij mijn geloof beware tot mijn' laatsten oogen„ blik! als ik overleden zal zijn, zullen uwe gebe„ den mij nutteloos wezen."

Deze HOTTINGER was de eerste, die in *Zwitserland* voor de zaak der Hervorming den dood geleden heeft; zijne lijdzaamheid werd door sommigen beschouwd als hardnekkigheid, door anderen als verhevene standvastigheid. De Raad van *Zurich* kon zijnen Bondgenooten de ongeregeldheid van dezen gerigtshandel niet vergeven, welken men voltrokken had, zonder eenige acht te slaan op zijne voorstellingen; en de voorstanders der Hervorming behielden steeds een diep gevoel over het vooroordeelen van iemand, met wien zij in gevoelens overeenstemden.

Voortgang der Hervorming te Bern en te Bazel enz.

Te *Bern* maakte de Hervorming in dit jaar 1523 aanzienlijke voortgangen. Te weten, daar de Predikers onderling verschilden en de Predikstoelen van deze twisten daverden, gebood de regering bij een openbaar Plakaat, dat het Euangelie in de stad en ten platten lande openlijk en vrij gepredikt zou worden, doch dat men niets zou voordragen, hetwelk men uit de Heilige Schrift niet zou kunnen bewijzen.

zen. Evenwel bleef de verdeeldheid aanhouden, alzoo het grootſte gedeelte het gewone geloof aankleefde, nogtans wilde men niet dulden, dat de Biſchop van *Lauſanne* zijn Kerkelijk regtsgebied, waar onder ook *Bern* behoorde, zou bezoeken, om hetzelve van Ketters te zuiveren. na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Hetzelfde gebeurde te *Bazel*, alwaar OECOLAMPADIUS en PELLICANUS, onder de beſcherming der regering, voortgingen, het Euangelie met allen ijver, zoo bij monde als bij geſchrifte, te prediken. ERASMUS ſchreef daarom aan zijne vrienden: *Men mag hier alles drukken, wat voor* LUTHER *is, maar niets, wat voor den Paus is.* Maar te *Mulhauſen*, alwaar AUGUSTINUS CREMER de Hervorming predikte, ging de regering niet verder, dan dat zij beval, den Kinderdoop in de moedertaal, en het Avondmaal onder de beide gedaanten te bedienen. Te *Lucern* en *Zug* werd de zaak van LUTHER onderdrukt, en de Leeraars der Hervorming verdreven. Te *Schafhauſen* hield de kleine Raad het met het Roomſche geloof, maar de groote Raad en Burgerij met de Hervorming. Dus werd hier wel aan HOFMEISTER het prediken verboden, maar de plegtige omgangen, (*Proceſſien*,) werden afgeſchaft, en weinig ſcheelde het, of zulks zou ook met de Beelden gebeurd zijn, ook trouwden verſcheidene Kerkelijken aldaar echte vrouwen.

De Raad te *Zurich*, die na het tweede mondgeſprek zich voorbehouden had, hoe te handelen omtrent de vereering der Beelden en de Mis, ſchreef intuſſchen aan de Biſchoppen van *Konſtans*, *Chur* en Derde mondgeſprek te Zurich over de

na C. G. Jaar 1517. tot 1559.

en *Bazel*, opdat deze hun de tegenwerpingen zouden mededeelen, welke hunne Godgeleerden tegen de ſtellingen van ZWINGLIUS te maken hadden. Van deze Bisſchoppen zond alleen die van *Konſtans* eene verantwoording over voor de *Beelden*, ten einde de beſchuldiging van *Afgoderij* van dezelve af te weeren. In dezelve werd een onderſcheid gemaakt tusſchen Afgodsbeelden, die valſche Goden verbeeldden, en Beelden der Heiligen, die op aarde geleefd hebben, en na hunnen dood in den hemel geplaatst zijn. De hulde aan deze laatſte bewezen, zal niets berispelijks of misdadigs hebben; integendeel, *zij* dienen, om de Godsvrucht aan te kweeken en de aandacht te onderhouden.

Beelden en de Mis

Dit geſchrift maakte, gelijk natuurlijk is, weinig indruk op den Raad, evenwel kreeg ZWINGLIUS last, om daar op te antwoorden, gelijk hij deed, vervolgens werd, op gezag van den Raad, den 13 en 14den Januarij 1524, een derde mondgeſprek gehouden, omdat ſommige Kanunniken en Priesters te *Zurich* en anderen, bijzonder KOENRAAD HOFMAN, Kanunnik te *Zurich*, zich beklaagden, dat *zij* niet voldaan waren, en zich verzekerd hielden, dat zij, bij een herhaald mondgeſprek, hunne gevoelens gelukkiger zouden verdedigen. Op den gemelden dag, verſchenen HOFMAN en de zijnen van den eenen, en ZWINGLIUS, ENGELHARD en JUDE van den anderen kant voor de Afgevaardigden uit de Regering, en ſpraken over de Mis, de Beelden en de aanroeping der Heiligen. De Roomschgezinden delfden hier weder het onderſpit, dewijl zij of hetgeen reeds

reeds voorhenen ingebragt en wederlegd was, flechts herhaalden, of als zij niets meer wisten te zeggen, de oude uitvlugt te baat namen, dat het verſchil moest geëindigd worden, door een uitſpraak van eene algemeene Kerkvergadering, of van beroemde Hoogeſcholen. na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Hierop nam de Raad het beſluit, om de Beelden uit de Kerken te laten wegnemen. Eerst gaf dezelve verlof aan die genen, die, of zelve of hunne voorouders, Beelden of Schilderijen aan de Kerken vereerd hadden, om dezelve weg te nemen. Vervolgens begaven zich twee Regeringsleden in de Kerken, welke zij van alle overige verſierſelen deden ontbloten; hetwelk zonder eenige opſchudding voltooid werd. Alleen voorſpelden eenige Dweepers, dat de weggeruimde Beelden van zelve naar hunne plaatſen zouden wederkeeren; doch als deze voorzegging onvervuld bleef, verloren de Beelden geheel en al hun gezag en achting. De regering liet voorloopig alle deze Kerkſieraden in eene zaal bij malkanderen plaatſen, met oogmerk, om ze te bewaren: maar een blinde ijver ſprak er weldra een doodelijk vonnis over uit. De Schilderijen werden verbrand, en de Beelden verbrijzeld, om te beletten, dat zij nooit weder voorwerpen van bijgeloovigen eeredienst zijn zouden. Dus werd eene menigte gedenkſtukken vernield, waar over de Hervormden zelve zich naderhand beklaagd hebben. Voorts gaf de Raad vrijheid aan de overige gemeenten in het Canton, zonder zulks echter bij eene wet te bevelen, om de Beelden uit hare Kerken weg te doen, Afſchaffing der Beelden.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

indien de meerderheid zulks begeerde; en het voorbeeld der ſtad werd algemeen nagevolgd.

Deze eerſte openbare onderneming tegen den voorgaanden eeredienst veroorzaakte een groot misnoegen bij de overige Cantons. De algemeene vergadering derzelve te *Lucern* nam, zonder eenige voorkennis van *Zurich*, den 26ſten Januarij 1524, een beſluit: „ Dat niemand Gods woord, zoo als het nu ſedert 1400 jaren verkondigd was, of de Mis, in welke CHRISTUS ligchaam ter zijner eere en tot troost van levenden en dooden gewijd wordt, verachte of verſmade; dat de biecht en alle plegtigheden der Kerk zouden in ſtand blijven; dat een ieder zijnen Pastoor zou gehoorzamen, zich op vrijdag van vleeschetен onthouden, en in de groote veertigdaagſche vasten ook van eijeren en kaas; dat men niets van LUTHER in het geheim of openlijk zou leeren tegen de gewoonten der Kerk. Dat men in herbergen of op maaltijden geen gewag zou maken van LUTHER, of van eenige nieuwe leer enz. Die dit beſluit zou overtreden, zou aan de regering worden aangebragt, en ook zouden overal Toezienders worden aangeſteld, die op dit alles zouden letten." De Raad van *Zurich* verzocht daarop de noodige ophelderingen van de Bondgenooten, die in algemeene bewoordingen verzekerden, dat zij het Bondgenootſchap wilden handhaven.

Weder-ſtand van andere Cantons tegen de Hervorming.

Een onvoorzien geval vermeerderde het misverſtand tusſchen de Bondgenooten. Het dorp *Stammheim*, op de grenzen van *Turgau*, was afhankelijk van *Zurich;* deszelfs lijfſtraffelijk regtsgebied alleen be-

Opſchudding te Stammheim.

behoorde aan den Groot-Baljuw van *Torgau*. Dit dorp bezat ſedert eenige jaren eene Kapel, welke toegewijd was aan ST. ANNA, rijk door de gaven van menigvuldige Bedevaartgangers. Desniettemin toonden de bewoners van dit dorp groote genegenheid voor de Hervorming; zijnde daartoe aangemaand door den Baljuw der plaats, WIRTH, een' ijverig aanhanger van ZWINGLIUS en zijne twee zonen, welke beide kerkelijke perſonen waren. Deze vader en zoons bewogen hunne medeburgers, om de ſchilderijen, welke van de wonderen van ST. ANNA getuigden, te verbranden, en alle voetſtappen van de hulde, aan deze Heilige bewezen, uit te delgen. Hier over werd door ſommigen bij den Groot-Baljuw van *Torgau*, JOZEF AMBERG, geklaagd, een' man, te voren niet ongenegen voor de gevoelens van ZWINGLIUS, maar die, om dit ambt te bekomen, beloofd had, dat hij de nieuwe ſecte met alle vermogen in *Torgau* zou uitroeijen. Daar hij regelregt geene magt had, om iets te *Stammheim* te verrigten, vergenoegde hij zich vooreerst met verklaringen in te winnen tegen den Baljuw WIRTH, tegen wien hij een' doodelijken haat had opgevat. In dezen ſtaat van zaken bewerkte WIRTH eene verbindtenis, (*Confederatie*,) tuſſchen verſcheidene gemeenten van *Torgau* en *Zurich*, ten einde elkanderen wederzijds tegen alle beleedigingen en aanvallen te vrijwaren. Iets, hetwelk in *Zwitſerland* ten dien tijde niet ongewoon was, noch als ongeoorloofd werd aangemerkt. na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Terwijl de gemoederen dus ongerust waren, liet

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

de Groot-Baljuw AMBERG, hetzij eigener gezag, of op last der Cantons, OECHSLI, Pastoor van het ſtadje *Stein*, een' bijzonderen vriend van ZWINGLIUS, bij nacht uit het bed ligten en wegvoeren. Zoodra de ingezetenen van *Stein* hier van kennis hadden, trokken zij de alarmklok en vervolgden met de opgezetenen der naburige dorpen, waar onder ook *Stammheim*, de Soldaten, die OECHSLI hadden opgeligt, doch te vergeefs, dewijl de Groot-Baljuw insgelijks van zijne zijde de alarmklok deed luiden. Men eischte van den Groot-Baljuw, dat hij den gevangene zou ontſlaan, ten einde, indien er grond van beſchuldigingen tegen denzelven ware, hij in een geregeld geding voor zijne wettige regtbank te regt mogt ſtaan. Ondertusſchen onthielden zich de in- en opgezetenen van *Stein* en *Stammheim* in een Klooster in de nabuurſchap, genoemd *Ittingen*. Toen het gevraagd ontſlag door den Groot-Baljuw geweigerd werd, begonnen eenige muitzuchtige Boeren te roepen, dat men zijn verhaal op de Monniken te *Ittingen* moest zoeken. De Baljuw WIRTH deed zijn best, om hen te bedaren, wanneer er bevel van *Zurich* aan die van *Stammheim* kwam, dat zij zonder uitſtel naar hun dorp terug zouden keeren, waar aan zij gehoorzaamden; maar de in- en opgezetenen van *Torgau* en die van *Stein*, die niet onmiddelijk onder *Zurich* ſtonden, plunderden, na het vertrek der eerstgemelden, het Klooster, en ſtaken hetzelve in den brand.

De Groot-Baljuw aan de vergadering der *Zwitſerſche* Cantons van het gebeurde berigt doende, ver-

verzweeg, dat hij zelve de aanleiding tot alles gegeven had, door zijne onwettige en geweldige handelwijze omtrent den Pastoor OECHSLI, maar beſchuldigde de ingezetenen van *Stammheim* en bovenal den Baljuw WIRTH en deszelfs beide zonen, van de Heilige Ciborie verbroken, de Hostie ontheiligd, en het Klooster in brand geſtoken te hebben. De Landdag wilde terſtond te vuur en te zwaard deze euveldaad wreken, maar die van *Zurich* bewerkten, dat men naar alles geregtelijk onderzoek zou doen, en dewijl WIRTH hun onderdaan was, zond de Raad van *Zurich* een' van zijne leden met een geleide ſoldaten, om zich van de voornaamſte der beſchuldigden te verzekeren. Velen ſtelden zich door de vlugt in veiligheid, maar WIRTH en zijne zonen bleven gerust, ſteunende op hunne onſchuld. Naar *Zurich* gevoerd, werden zij daar verhoord, en onſchuldig bevonden, maar de Cantons hiermede niet te vrede, eischten de overgave der gevangenen en dat dezelve voor hunne vergadering, thans te *Baden*, te regt geſteld zouden worden, en niettegenſtaande den raad en het gevoelen van ZWINGLIUS, bewilligden die van *Zurich* in dezen eisch, uit vreeze voor de bedreigingen van eenen Burgeroorlog. De gevangenen werden dus naar *Baden* gevoerd, alwaar zij, bij gebrek van bewijzen tegen hen, op de pijnbank werden gebragt, op welke zij evenwel ſtandvastig bleven, maar dit vermeerderde ſlechts de woede en haat van hunne partijen. Vergeefs drongen die van *Zurich* aan op derzelver ontſlag; vergeefs beriep zich de huisvrouw na C. G. Jaar 1517 tot 1552.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

van den Baljuw WIRTH op haar mans voorgaande gedrag; zijne deugd verkreeg zelfs het getuigenis van den voorgaanden Groot-Baljuw, thans Afgevaardigde van *Zug*. „ Ik zou, zeide deze: gaarne zijn voorſpraak zijn, indien hij geroofd, geplunderd, ja zelfs gemoord had; maar nu hij het Beeld der zalige ST. ANNA, de Moeder der Heilige Maagd, heeft verbrand, kan er gene genade voor hem wezen."

Eindelijk ontvingen de ongelukkigen hun vonnis. De vader WIRTH en de oudſte zoon werden ter dood gedoemd, doch, om deze wreedheid met een' ſchijn van genade te vernisſen, ſchonk men den jongſten zoon het leven. Den vader werd als misdaad te last gelegd zijne deelneming in de verbindtenis (*Confederatie*,) der gemeenten; zijne poging, om den Pastoor van *Stein* te verlosſen, het verbrijzelen der Beelden te *Stammheim*, en oproerige geſprekken, tegen de Beelden gehouden. De oudſte zoon werd veroordeeld, omdat hij de *Lutherſche* en *Zwingliaanſche ſecte gepredikt had!* Met bedaarde kalmte hoorden vader en zoon hun vonnis aan. Zij waren onſchuldig! WIRTH vergde zijnen jongſten zoon, in de laatſte oogenblikken, nog de belofte af, dat hij nooit zijns vaders dood zou wreeken op iemand, die daartoe had medegewerkt, en na het laatst vaarwel elkanderen gezegd te hebben, ontvingen beiden, vader en zoon, den doodelijken ſlag op het ſchavot, met diezelfde ſtandvastigheid, welke zij te midden der folteringen getoond hadden.

Het

Het doodvonnis bragt mede eene verbeurdverklaring der goederen van de weduwe en kinderen van WIRTH, doch op de tusschenspraak der Cantons van *Bazel*, *Schafhausen* en *Appenzel*, die in het vonnis geen deel genomen hadden, werd deze verbeurdverklaring herroepen; maar de barbaarschheid noodzaakte de weduwe twaalf kronen aan den beul te betalen, die haren man en zoon onthoofd had. De jongste zoon werd ontslagen, met bevel, om eene plegtige schuldbelijdenis te doen te *Einsidlen*; maar hij vlugtte naar *Zurich*, alwaar hij eene vrijplaats vond. na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Zoo eindigde deze rampzalige gebeurtenis; een treurig voorbeeld van de woede der Dweeperij en des Bijgeloofs, en eene doodelijke bron van nieuwe verdeeldheden en rampen!

De Hoofden der Cantons, die, niettegenstaande hunnen haat tegen ZWINGLIUS, niet konden ontkennen, dat het zedenbederf der Geestelijkheid eene Hervorming noodzakelijk maakte, besloten vervolgens op eenen Landdag te *Lucerne*, om, zonder in eenige Godgeleerde verschillen te treden, of eenige leerstukken van den Godsdienst aan te roeren, schikkingen te maken, om de zeden der Kerkelijken te verbeteren, en hen binnen de behoorlijke palen van hunne bediening te brengen; maar dit besluit vond bij de Geestelijkheid zelve zoo veel tegenstand, dat men eindelijk alle behandeling van Kerkelijke zaken uitstelde, en die besloot over te laten aan de uitspraken eener aanstaande Kerkvergadering, welke reeds zoo lang gevraagd en beloofd was.

na C. G Jaar 1517 tot 1552

Terwijl dit te *Lucerne* gebeurde, ging men te *Zurich*, op eene voorzigtige en bedaarde wijze, voort met het werk der Hervorming. De *Misse* was tot hiertoe nog gevierd geworden, omdat men op de laatſte Brieven aan den Biſchop van *Conſtans* antwoord wachtte. Toen de Biſchop geen antwoord, hoegenaamd, overzond, drong ZWINGLIUS met zijne ambtgenooten LEO, ENGELHARD, MEGANDER en MYCONIUS den 11den April 1525 bij den Raad der Tweehonderd aan, dat men eindelijk eens dezen *hoekſteen van het Roomſche geloof* weg zou ruimen. Toen hier over met dien Raad gehandeld werd, ſprak één der Secretariſen, (*qui albus an ater ſit, non est hujus inſtituti dicere*, zegt ZWINGLIUS, die deze bijzonderheid zelve verhaalt (*), willende met deze Latijnſche ſpreuk te kennen geven, dat deze man hem geheel onbekend was;) deze Secretaris ſprak ter verdediging der Mis, en eischte onder anderen, dat men een voorbeeld zou bijbrengen uit de Heilige Schrift, waar in het woord *het is* gebruikt wordt in den zin van *het beteekent*, hetwelk hij wel toegaf, plaats te hebben bij de verklaringen der gelijkenisſen van JEZUS: *Het zaad is het woord van God*, (*Luk.* VIII.) *de akker is de wereld* enz. (*Matth.* XIII.) doch bij het Avondmaal ſprak CHRISTUS niet in gelijkenis, toen hij zeide: *Dit is mijn ligchaam.* ZWINGLIUS en die toonden hem aan, dat CHRISTUS die ſpreekwijze gebruikte, nadat hij zijne gelijkenisſen reeds geëindigd had,

De Mis wordt te Zurich afgeſchaft.

(*) *Opp. Tom.* II. *pag.* 247.

had, en nu niet meer in gelijkenis, maar met een' *tropus*, (*tropice*,) voortging te ſpreken, en dat een *tropus* en eene *parabel* geheel onderſcheidene zaken zijn; alhoewel nu deze oplosſing genoeg voldeed, en de Raad den 12den April een beſluit nam, dat de Mis zou afgeſchaft wezen, was ZWINGLIUS nog bedacht, ter gerustſtelling van allen, om een voorbeeld te vinden van het gebruik van het woord *het is*, voor: *het beteekent*, geheel voldoende aan den gedanen eisch. Maar hem kwam geen voorbeeld in den zin. Doch 's nachts in den droom ſcheen hem iemand, (*ater an albus*, *nihil memini*, *ſomnium enim narro*, zegt ZWINGLIUS,) zijne botheid te verwijten en hem tevens het gezegde *Exod.* XII. te herinneren: *Het is des Heeren Paſcha*, voor: *het beteekent het voorbijgaan des Heeren*, welke plaats ZWINGLIUS ook den volgenden dag ter voldoening van allen bijbragt en behandelde. Men heeft naderhand uit dit verhaal van ZWINGLIUS aanleiding genomen, om den waardigen man te laken, als of hij zijne leer op eenen droom vestigde, als of hij niet wist, van welken geest, een' witten of zwarten, hij deze aanwijzing ontvangen had enz. Zeker eene ongegronde beſchuldiging! *ater an albus ſit*, is eene Latijnſche ſpreekwijze, waar mede men aanduidt, dat een perſoon ons onbekend is, dat men niets naders van denzelven weet te zeggen, gelijk ZWINGLIUS ter dezer zelfder plaatſe die gebruikt van den gemelden Secretaris. ZWINGLIUS verhaalt eenvoudig zijnen droom, die zeker merkwaardig genoeg was, maar die tevens zeer wel kan ver-

na C. G. Jaar 1517. tot 1522.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

verklaard worden uit de werkzaamheid van ZWINGLIUS geest in eene zaak, in welke hij veel gewigt ſtelde, zoodat hij ook in den droom voortging over dezelve te denken (*).

Hoe het zij, de *Mis* bleef afgeſchaft, en den volgenden donderdag, den 13den, des vrijdags den 14den, en op Paſchen den 16den April, werd het *Avondmaal* eenvoudig naar de inſtelling van JEZUS, met groote ſtichting bediend, aan een zeer groot aantal Christenen, grooter dan men verwacht of gedacht had. Eene tafel, over welke een wit tafellaken geſpreid was, ongezuurd brood, en bekers met wijn vernieuwden de gedachtenis van den laatſten maaltijd van onzen Zaligmaker met zijne leerlingen. De eerſte leeraar, deze was ZWINGLIUS zelve, plaatſte zich aan deze tafel, en hield eene aanſpraak aan de gemeente, haar voorhoudende, dat de godsdienſtige plegtigheid, die zij ſtond te verrigten, een onderpand der zaligheid of eene reden van veroordeeling was, naar mate van de geſteldheid en gezindheid, met welke men dezelve verrigtte; vervolgens poogde hij, door een vurig gebed, in alle harten een berouw en boete over voorledene misdrijven, en het voornemen, om een nieuw leven te leiden, op te wekken. Na dit gebed, reikten ZWINGLIUS en de twee dienaren, die hem hielpen, malkanderen over en weder, het brood en den drinkbeker toe, onder het uitſpreken der woorden, welke JEZUS geſproken heeft bij de inſtelling van het Heilig Avond-

(*) GERDES *Hiſt. Evang. Renov. T.* I. *p.* 322.

Avondmaal; daarna deelden zij deze teekenen van het ligchaam en bloed des Zaligmakers uit aan alle tegenwoordig zijnde Christenen, die, met vele ſtichting, intusſchen de laatſte redenen van JEZUS hoorden voorlezen, zoo als zijn geliefde leerling die heeft opgeteekend en nagelaten. Een tweede gebed en een Pſalmgezang, en andere heilige liederen, vol dankbaarheid en liefde jegens hem, die geſtorven is voor zondaren, eindigden deze deftige en treffende plegtigheid. Op deze wijze dacht ZWINGLIUS, dat men het naaste kwam aan de verhevene eenvoudigheid der oorſpronkelijke inſtelling. na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Daar het werk der Hervorming, hetwelk ZWINGLIUS tot dus ver bevorderd had, alleen op de Heil. Schrift gegrond moest wezen, was men in *Zurich* in dit jaar 1525 reeds bedacht, om aan de gemeenten eene goede vertaling des Bijbels te bezorgen. LEO JUDE, KASPAR GROSSMAN en anderen, ZWINGLIUS zelve werkten aan eene zoodanige Bijbelvertaling in het *Zwitſersch* of *Hoogduitsch*. Bij de Boeken van MOZES en de overige *Hiſtoriſche* Boeken des Ouden Testaments werd de Overzetting van LUTHER ten grondſlag gelegd, maar de overige Boeken des Ouden Testaments werden geheel op nieuw uit den grondtekst vertaald. Bijbel te Zurich vertaald.

De Hervorming van den eeredienst werd achtervolgd door verſcheidene veranderingen in de betrekking tusſchen de Geestelijkheid en de Regering. Het Kapittel der Hoofdkerk te *Zurich* was geheel onafhankelijk van den Raad der ſtad. ZWINGLIUS, die mede als Kanunnik lid van hetzelve was, ſtelde voor, Verdere Hervorming te Zurich.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

voor, dat het billijk ware, dat hetzelve zich aan den Raad onderwierp, en ſpoedig werd tusſchen het Kapittel en den Raad eene overeenkomst geſloten, volgens welke het Kapittel den eed van trouwe en gehoorzaamheid aan den Raad afleide, en van alle regten en voorregten afſtand deed, welke het van verſcheidene Keizers en Pauſen ontvangen had; de inkomſten van het Kapittel zouden beſteed worden, tot het onderhoud van Predikanten en Profeſſoren enz. waartegen de Raad zich verbond, het Kapittel in deszelfs eigendommen en bezittingen te zullen handhaven, en het te beſchermen, *indien* het uit hoofde van dezen afſtand ontrust mogt worden. Vijf Kanunniken, die hier in weigerden toe te ſtemmen, als niet willende leven onder een wereldlijk gezag, tegen hetwelk zij meer dan eens zich verzet hadden, verlieten de ſtad, en begaven zich naar de Roomschgezinde Cantons.

Het voorbeeld van het Kapittel werd gevolgd door de Abdij van *Fraumunſter*. De Abdis ſtond af van al de heerlijke regten en de Abdij werd veranderd in een *Seminarium* of *Kweekſchool*, in hetwelk een zeker getal jonge lieden, tot den dienst der Kerk, gehuisvest, geſpijsd, gekleed en om niet onderwezen werden.

Nog waren er in de ſtad verſcheidene Bedelordens en Monniken overig, die geen' lust toonden, om hun nutteloos en ledig leven te verlaten, hopende, dat eens de oude orde van zaken, door den ijver der andere Cantons, zou herſteld worden; maar de Raad benam hun ſpoedig deze hoop, door het ver-

nie-

nietigen van al de Bedelordens. De jongen en ſterken werden genoodzaakt een handwerk te leeren, ten einde hen nuttig te maken voor de zamenleving; die lust hadden tot de Letteroefeningen, werden in ſtaat geſteld, om onderwijs te genieten; aan oude mannen ſchonk men een jaargeld en inwoning in het Klooster der *Franciskanen*. Het Klooster der *Dominikanen* werd in een Gasthuis veranderd, en deszelfs inkomſten verordend tot onderhoud en genezing der zieken van de ſtad en het Canton. Alle andere godsdienſtige geſtichten kregen eene ſoortgelijke beſtemming. Ook werden er behoorlijke ſchikkingen gemaakt voor de opvoeding en het onderwijs der jeugd, waartoe ZWINGLIUS met allen ijver met raad en daad werkzaam was. na C. G. jaar 1517. tot 1552.

Dewijl er te *Zurich* geen genoegzaam getal geleerden was, bekwaam om de Leerſtoelen aan de Hoogeſchool te vervullen, beriep men daartoe vreemde geleerden; onder dezen was KOENRAAD PELLICAN, een *Elzasſer*, die onder REUCHLIN, gezegd CAPNIO, zich geoefend had en in het Hebreeuwsch zeer ervaren was. Hij was tot hier toe Hoogleeraar te *Bazel*, toen ZWINGLIUS hem in het jaar 1526 verzocht, naar *Zurich* te komen, hetgeen hij te liever deed, omdat de Hervorming te *Bazel* nog niet ingevoerd was.

Een ander vreemdeling, die te *Zurich* tot Hoogleeraar beroepen werd, was ROELOF COLLINUS, een Boerenzoon uit den ommeſtreek van *Lucerne*. Een Kanunnik van deze ſtad gaf hem de eerſte leſſen in het Latijn; vervolgens aan zich zelven overgelaten, las

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

las hij de oude Dichters met onvermoeiden ijver. Vervolgens bezocht hij de Hoogeſcholen van *Bazel* en *Weenen*, en verkreeg, bij zijne t'huiskomst te *Lucerne*, in die ſtad eene Kanunnikſplaats. Zijne betrekking op ZWINGLIUS en eenige andere Hervormers verwekte hem vijanden, die hem van ketterij beſchuldigden, en van den Raad te *Lucerne* een bevel verwierven, om zijne boeken en papieren na te zien. De gelastigden tot dit onderzoek, de werken van PLATO, ARISTOTELES en eenige *Griekſche* Dichters in zijne Boekerij vindende, dachten, dat Boeken, gedrukt in eene taal, welke zij niet verſtonden, met *Lutheranij* beſmet moesten wezen, waarom zij dezelve verbeurd verklaarden (*). Meer gevaars voorziende, begaf COLLINUS zich naar *Zurich*, en deed afſtand van zijne waardigheid als Ka-

(*) Deze onkunde van Leeken was zoo veel ligter te begrijpen, dewijl zij door lieden gevoed werd, wier post was, hen te onderwijzen. Een Monnik, op den Predikſtoel uitvarende tegen ZWINGLIUS en LUTHER, en tegen allen, die van derzelver gevoelens waren, zeide tegen zijne Toehoorders: „Men heeft onlangs eene „nieuwe taal uitgevonden, de *Griekſche*, welke de „moeder is van alle ketterijen. In deze taal is er een „Boek gedrukt, hetwelk men het Nieuwe Testament „noemt, en hetwelk vele gevaarlijke dingen behelst. „Tegenswoordig wordt er nog eene andere taal ge„vormd, de *Hebreeuwſche;* alwie dezelve leert, wordt „op ſtaande voet een *Jood*." MULLER *Schw. Geſch. D.* IV. *Bl.* 455.

Kanunnik te *Lucerne*. Hier door van alle beſtaan beroofd, leerde hij een handwerk, en werkte over dag om den kost te winnen, terwijl hij zich des avonds vermaakte met het lezen van HOMERUS en PINDARUS. Doch deze levenswijze voor zijnen levendigen geest te eentoonig zijnde, trad hij in dienst bij den Hertog ULRICH van *Wirtemberg*, die toen zijne verlorene Staten trachtte te heroveren; maar als deze Vorst genoodzaakt werd, om zijne troepen af te danken, keerde COLLINUS weder naar *Zurich*, alwaar ZWINGLIUS, die hem niet uit het oog verloren had, hem den leerſtoel der *Griekſche* Taal bezorgde, welken COLLINUS met verrukking omhelsde, en met roem bekleedde. na C. G. jaar 1517. tot 1552.

Het voorbeeld van die van *Zurich*, door het afſchaffen der Mis en der Beelden gegeven, werd ſpoedig nagevolgd door die van *Winthertur*n; ook werden de Beelden te *Schafhauſen* weggeruimd, doch niet zonder opſchudding, door de hevige prediking van HOFMEISTER en HOFMAN, die daarom ook hun ontſlag kregen. Ook ging de Hervorming, doch langzaam, voort te *Bern*, *Bazel* enz. Voortgang der Hervorming in Zwitſerland.

Gelijk het in menſchelijke zaken veelmalen geboeurt, dat de menſchen van het eene uiterſte in het ander vallen, zoo had dit ook plaats bij de Kerkhervorming. Terwijl men zich beijverde om het Bijgeloof te beteugelen, en noodelooze of bijgeloovige plegtigheden af te ſchaffen, deden er zich menſchen voor, die alle teugels afwierpen en Kerkelijk en Wereldlijk Beſtuur en orde met voeten traden, zich beroepende op de ingevingen van ik weet niet wel- Opſchuddingen der Wederdoopers in Zwitſerland.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

welken geest van vrijheid, of liever losbandigheid. Deze soort van menschen zijn bekend geworden onder den naam van *Anabaptisten* of *Her-* of *Wederdoopers*. Wij zullen van hen opzettelijk op zijne plaats moeten spreken. Hier melden wij slechts, welke wanordens zekere Geestdrijvers of Dweepers onder dezen naam in *Zwitserland* hebben aangerigt. Den gemelden naam kregen zij, omdat zij den Kinderdoop, als *eene uitvinding des Duivels*, verwerpende, de volwassenen, schoon reeds gedoopt zijnde, herdoopten. De voornaamste aanstokers der opschuddingen deswegens in *Zwitserland* waren BALTHAZAR HUBMAIER, een welsprekend Predikant te *Walshut*, FELIX MANTZ en KOENRAAD GREBEL, deze twee hoorden te *Zurich* thuis. Zij beweerden hoofdzakelijk, behalve het verwerpen van den Kinderdoop, de volgende stellingen: „Noch de Roomsche noch de gewaande *Hervormde* zijn de ware „ Kerk van CHRISTUS. De Hervormden, het is „ zoo, volgen het Euangelie, ten minste gedeeltelijk, maar zij vertoonen geen teeken van ware „ bekeering. Men moet zich daarom van hen afscheiden, om geen deel te hebben aan hunne „ zonden en verdoemenis. — De hervormde Predikanten hebben geene ware roeping, betrachten „ zelve niet, hetgeen zij anderen leeren; nemen bezolding aan; met één woord, zij misen de hoedanigheden, welke Geestelijke leidslieden behooren te bezitten; — elk geloovige, die voelt, dat „ hij door den Heiligen Geest gedreven wordt, „ heeft het regt, om te prediken in de vergaderingen,

„ gen,

„ gen, zonder dat hij tot eenige bijzondere orde na C. G.
„ behoeft te behooren. — De liefde vordert de ge- Jaar 1517
„ meenſchap van alle goederen, en het is geen' tot 1552.
„ Christen geoorloofd, iets voor zich in eigendom
„ te bezitten. — De bedieningen van het Overheids-
„ ambt waar te nemen, het zwaard van Justitie te
„ gebruiken, het geweld te wederſtaan, oorlog te
„ voeren, eenen eed af te leggen, onder welk voor-
„ wendſel het zijn moge, zijn handelingen, welke
„ door het Euangelie verboden zijn. Hieruit vloeit
„ voort, dat de nieuwe Kerk geene Overheden,
„ noch Regtbanken, noch Regering behoeft. Men
„ moet de kwaaddoeners niet anders ſtraffen, dan
„ door hen uit de gemeenſchap der uitverkorenen
„ uit te ſluiten. — De ware Christenen behooren
„ zich af te ſcheiden van de genen, die deze leer-
„ ſtellingen niet omhelzen, alle gemeenſchap met
„ hen te verbreken, en met geduld de vervolgingen
„ te ondergaan, welke dit gedrag hun zou kunnen
„ veroorzaken."

De beide *Zurichers* MANTZ en GREBEL bedoelden in de Hoogeſchool, welke door ZWINGLIUS hare inrigting kreeg, eenen leerſtoel te bekomen, en wilden, dat men twee Kanunniken van hunne jaargelden zou ontzetten, om hun daarvan op die posten een goed inkomen te bezorgen. Toen dit van ZWINGLIUS verworpen werd, omdat den Kanunniken hun inkomen tot aan hunnen dood was toegezegd, verwijderden zij zich van den Hervormer, en leenden het oor aan de dweeperijen van THOMAS MUNTZER. Zij deden zelfs pogingen, om ZWINGLIUS daar toe

na C. G. Jaar 1517 tot 1552.

over te halen, en hem te bewegen, om zich aan het hoofd der nieuwe Kerk te ſtellen; hier bij lieten zij het niet blijven, maar wetende, dat ZWINGLIUS in vroeger tijd den Kinderdoop had afgekeurd, wilden zij hem doen begrijpen, dat zij in den grond met hem in gevoelens overeenſtemden; maar ZWINGLIUS zeide hun: dat hij zijne gedachten omtrent den Kinderdoop na rijper overweging had veranderd, en verklaarde hun de geoorloofdheid van denzelven. Nu werden de onderhandelingen afgebroken, evenwel beloofden zij aan ZWINGLIUS, dat zij geen' ſtap doen zouden, welke de Kerk zou kunnen beroeren, mids dat hij zich verpligtte, hunne leer niet in het openbaar te zullen aanvallen. Maar weinige dagen daarna doopten de *Broeders*, dezen naam gaven zij zich, volwaſſenen, zoo in de ſtad als buiten op het land. ZWINGLIUS zag zich dus verpligt, om openlijk hun doen af te keuren. De *Broeders*, dit verſtaande, begaven zich met een' grooten aanhang, welken zij reeds gemaakt hadden, naar de ſtad, en omgord met koorden, met wilgetakken in de hand, en geheel zonderling gekleed, liepen zij door de ſtraten, ſcheldende op *den ouden draak*, met dezen naam ZWINGLIUS bedoelende, en het *wee* over de ſtad uitroepende, wekten zij het volk, om zich te bekeeren.

Dit geſchreeuw en geweld dezer Dweepers ontſtelde de gemoederen, zoodat ZWINGLIUS moeite had, om de beweging, die zij veroorzaakt hadden, te ſtillen. De Raad, ten einde ſoortgelijke tooneelen voor het vervolg voor te komen, nam de toe-

vlugt

vlugt tot een mondgeſprek tuſſchen de hoofden der Herdoopers en ZWINGLIUS, maar welke vrucht kon men hier van hopen bij menſchen, die alle redenen verwierpen en zich achtten, door den Heil. Geest gedreven te zijn? Hunne gevoelens verſpreidden zich meer en meer, niet zoo zeer in de ſtad, alwaar het aanzien van ZWINGLIUS hen in teugel hield, als wel in de dorpen en op het platte land. Op het prediken van de hoofden der ſecte, zag men de hevigſte Dweeperij volgen; de omſtanders ſchreeuwden om den *waren* Doop, als het onderpand van hunne toelating tot *de Kerk zonder vlek*; en verzekerden, dat deze plegtigheid hen met een onuitſprekelijk gevoel van zaligheid vervulde. Huisvaders verlieten hunne vrouwen en kinderen, om de leer der Herdoopers te gaan prediken: vrouwen ſcheidden zich van hare mannen, onder voorwendſel, dat zij hare zaligheid in gevaar ſtelden, door met hare mannen te blijven leven. Men zag haar in ſtuiptrekkingen vallen, en uit eenen verrukten ſlaap ontwakende, profeteerden zij. Deze konden voor belagchelijke tooneelen geacht worden, maar daar waren ook lieden onder hen, die, onder den ſchijn der vrijheid en gemeenſchap van goederen, tot ſlechte zeden en allerhande ſpoorloosheden vervielen. Sommigen beweerden, dat zij niet meer zondigden, wat zij ook deden, omdat zij niet in het vleesch waren, maar in den geest. Een Goudſmit te *St. Gal* de woorden van JEZUS: *weest gelijk de kinderkens!* verkeerdelijk opvattende, gedroeg zich, met eenige anderen, gelijk kinderen, in ſpraak, wijze van doen

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

na C. G. Jaar 1517 tot 1552.

en gebaren. In diezelfde ſtad *St. Gal*, zeide zekere MARIA MOLERINA dan, dat zij CHRISTUS, dan, dat zij die Hoer uit de Openbaring was, die den *Antichrist* baren zou. Doch niet zelden leverde deze verblindheid van het verſtand droevige gevallen op. Een voorbeeld zij genoeg voor allen:

In den omtrek van *St. Gal*, alwaar deze aanhang vrij talrijk was, deed een rijke Boer de *Broeders* op Vaſtenavond bijeenkomen, en onthaalde hen rijkelijk. Tegen het einde van den maaltijd viel één van zijne zonen in eene verrukking; hij lag een' geruimen tijd op den grond in ſtuiptrekkende bewegingen; op eens oprijzende, beveelt hij, dat men hem osſengal brengt, welke hij zijnen broeder deed drinken, zeggende op eenen plegtigen toon: *Denk, dat de dood, dien gij ondergaan zult, bitter zal zijn.* Tenzelfden tijde beveelt hij hem neder te knielen, en een mes nemende, ſtoot hij hem dat in de borst, zonder dat iemand der omſtanders eenige beweging maakte, om zulks te beletten. Vervolgens de deur uitvliegende, ſchreeuwde hij, dat *de dag des Heeren gekomen was.* De moorddadige Dweeper werd gegrepen en onderging de ſtraf zijner misdaad waardig; maar de *Broeders* beſchouwden hem als een' Martelaar, die ſlechts den wil van God volbragt had.

Overal begonnen zich de ſpranken van oproer onder de Boeren te vertoonen, en de Overheid begon deze bewegingen zorgelijk in te zien. ZWINGLIUS beſchouwde deze menſchen als krankzinnigen, die de doodelijke gevolgen van hunne valſche ſtelſels niet

niet voorzagen, en voedde nog ſteeds hoop, dat men hen door redenen zou kunnen te regt brengen. Op zijn verzoek werd er weder een mondgeſprek met de Herdoopers gehouden. Sommigen gaven zich ook over aan de voorſtellen van ZWINGLIUS, maar verloren tevens allen invloed bij hunne partij, zoodat zij de wanorde niet weder konden ſtillen. Nu verbood de Raad, om volwasſenen te doopen, op de boete van een mark zilver; maar zij ſloegen geene acht op dit verbod. Men zette een twintigtal *Broeders* in hechtenis, maar zij vonden middel om te ontkomen, en ſtrooiden uit, dat een Engel voor hen de deuren des Kerkers geopend had. Dus vermeerderde het kwaad van dag tot dag. Eindelijk was het geduld van den Raad ten einde; deze, op hoop, dat vrees uitwerken zou, wat zachtheid te vergeefs beproefd had, verbood thans, op doodſtraffe, aan de Herdoopers, volwasſenen te doopen. Maar ook deze hoop werd te leur geſteld. Een der hoofden van de Herdoopers, MANZ, weinige dagen na dit laatſte beſluit ontſlagen zijnde, zag zich niet zoodra in vrijheid, of hij vergat zijne beloften. Hij werd aangebragt en op nieuw in hechtenis genomen. Voor zijne regters geſteld, bekende hij openlijk, wat hij gedaan had, betuigde, dat hij hetzelve ook in het vervolg doen zou, en dat hij beſloten had, eene nieuwe Kerk op te rigten. Deze volkomene ongehoorzaamheid, welke het oogmerk aankondigde, van een' algemeenen opſtand, ſcheen den Raad de uiterſte ſtraf te verdienen; en MANTZ werd veroordeeld, om verdronken te worden. Hij

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

onderging den dood met eenen moed, die hem eene plaats verwierf in het Martelaarsboek der Herdoopers.

De ſtraf van MANTZ, de dood van GREBEL, die ter zelfder tijd voorviel, en het bannen van vele *Broeders*, deden den ijver der ſecte vrij wat verkoelen. Het prediken van ZWINGLIUS en zijne ſchriften deden ook de gisting bedaren, die door het gedrag der Dweepers verwekt was, en bekeerden een groot getal van hunne aanhangers: de overigen, van hunne hoofden beroofd, zagen van het denkbeeld af, om eene afzonderlijke Kerk op te rigten; zoodat zij zich te vrede hielden, met zich in het geheim aan de oefeningen van eene buitenſporige Godsdienſtigheid over te geven, waarin niemand hen zocht te verhinderen. Zelfs verzachtten zich hunne gevoelens ongevoelig, en verloren allengskens hetgeen zij oproerigs en onrustigs hadden.

Het viel ZWINGLIUS hard, dat men deze ſtrengheid gebruiken moest, ook nam hij geen aandeel aan de vonniſen, die tegen hen geveld werden, doch hij kon met dit al niet ontveinzen, dat de openbare rust en veiligheid deze ſtrengheid ſchenen te vereiſchen.

Mondgeſprek te Baden.

In het midden van deze verwarringen ſmeedde men een ontwerp, hetwelk de veiligheid en het leven van ZWINGLIUS dreigde. De Groot-Vikaris van den Biſchop van *Konſtans*, JAN FABER en ECK, Kanſelier der Univerſiteit van *Ingolſtad*, bekend door zijne onderhandelingen en ſchriften in de zaak van LUTHER, drongen bij de Cantons aan op een nieuw mondgeſprek met ZWINGLIUS, dien ECK reeds

reeds in het jaar 1523 voor een *oproermaker*, *ketter* en *verdraaijer der Heilige Schrift* had uitgemaakt. Zij bedoelden eigenlijk ZWINGLIUS uit *Zurich* te lokken, hem te vatten en te veroordeelen. In de maand April 1526 bepaalden de Cantons, die te *Einſidlen* vergaderd waren, de ſtad *Baden* in *Argau* tot de plaats van eene bijeenkomst tuſſchen ECK en ZWINGLIUS, en verzochten die van *Zurich* om ZWINGLIUS derwaarts te zenden; doch dezen, hun oogmerk doorgrondende, weigerden ZWINGLIUS derwaarts te laten gaan, gelijk ook ZWINGLIUS, als reeds voor ketter verklaard zijnde, en wiens boeken en beeldtenis de Cantons hadden doen verbranden, volſtrekt weigerde, om zich naar *Baden* te begeven, te meer, dewijl het vrijgeleide, hetwelk men hem aanbood, in al te dubbelzinnige bewoordingen vervat was, dan om op hetzelve eenig vertrouwen te ſtellen. De Raad van *Zurich* ſtelde zijne ſtad *Zurich* voor, en beloofde aan ECK alle mogelijke veiligheid, maar dit voorſtel werd afgeſlagen. Evenwel had het mondgeſprek te *Baden* voortgang, zonder dat ZWINGLIUS tegenwoordig was. na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

De Cantons verzochten den vermaarden ERASMUS dit geſprek bij te wonen, maar deze weigerde zulks. Deze had, gelijk wij reeds gezien hebben, door zijne ſchriften, als het ware, den weg tot eene Hervorming helpen banen; men zeide, gelijk hij zelve in een' zijner Brieven ſchreef, dat hij het ei gelegd had, hetwelk LUTHER had uitgebroeid. In het eerst hield hij vriendelijke betrekkingen op de Hervormers, en gaf hun grooten lof. Maar de eer- ERASMUS weigert hetzelve bij te wonen.

in C. G. Jaar 1517 tot 1552.

ſte verſchillen, welke tuſſchen LUTHER en den Paus oprezen, deden hem van toon en taal veranderen. Hij voorzag de gevaren, die zij liepen, en was bevreesd, om mede in dezelve ingewikkeld te worden. „ Ik heb mij nooit geſchikt gevonden," ſchreef hij aan eenen vriend, „ om voor de waarheid te ſter„ ven; de moed, welke men bezitten moet, om „ een Martelaar te wezen, is niet aan alle men„ ſchen gegeven; en indien ik op de proeve geſteld „ was, vrees ik, dat ik zou gehandeld hebben als „ PETRUS." Evenwel, het zij dat hij niet wilde te werk gaan tegen zijne eigene overtuiging, of dat hij geloofde, in LUTHER en ZWINGLIUS al te geduchte tegenpartijen te zullen vinden, hij vermijdde, zoo veel hem mogelijk was, tegen hen iets te ſchrijven; uitgezonderd zijn verſchil met LUTHER, over den *vrijen wil*, ſchreef hij niets tegen denzelven; en hij had nog meer reden, om zijne achting en rust niet te wagen in een mondgeſprek, waar de hebbelijkheid om in het openbaar te ſpreken aan de Hervormers voordeelen gegeven had, welke hem ontbraken.

De zaak der Hervormden werd te *Bazel* voornamelijk verdedigd door JOAN OECOLAMPADIUS en BARTHOLD HALLER; de een Predikant te *Bazel*, de ander te *Bern*. HALLER had al vroeg de gevoelens van ZWINGLIUS aangenomen, en poogde dezelve te *Bern* te doen omhelzen. De tegenſtand, welken hij ontmoette, noodzaakte hem, met omzigtigheid te handelen, en zich niet openlijk voor de Hervorming van *Zurich* te verklaren. Hij verſcheen te *Baden* al-

alleenlijk, om zijne bedenkingen en tegenwerpingen aan de vergadering te onderwerpen, terwijl hij zich hoedde, om zich duidelijker te verklaren. na C. G. jaar 1517. tot 1552.

Toen OECOLAMPADIUS zich naar *Baden* begaf, nam hij het zijnen vriend ZWINGLIUS kwalijk, dat deze zich onttrokken had, maar dra na zijne komst aldaar, begreep hij, dat ZWINGLIUS zijn leven zou blootgesteld hebben, zonder eenig voordeel voor de zaak der Hervorming. „Ik dank God," schreef hij hem, „dat gij niet hier zijt. De keer, welke de zaken nemen, doet mij klaar zien, dat, indien gij gekomen waart, wij, de een zoo min als de ander, den brandstapel ontkomen zouden zijn.

Het mondgesprek werd nu gehouden over deze stellingen, welke ECK had voorgesteld. 1 Dat het waarachtige ligchaam en bloed van CHRISTUS in het Avondmaal tegenwoordig is. 2 Dat er in de Mis een waar offer is voor levenden en dooden. 3 Dat de Maagd MARIA en de andere Heiligen als voorspraken moeten aangeroepen worden. 4 Dat men de Beelden der Heiligen niet behoort weg te nemen. 5 Dat er na dit leven een Vagevuur is. 6 Dat de kinderen in erfzonde geboren worden, welke 7 niet door den Doop van JOANNES, maar van CHRISTUS wordt afgewasschen. Doch, hoe zeer OECOLAMPADIUS uitmuntte, door zijne zachtmoedigheid, onverzaagdheid en geleerdheid, het besluit was vooraf genomen, en alles werd van de *Roomsche* zijde met drift en geschreeuw behandeld. De vergadering, geheel door den Kanselier ECK beheerscht, deed uitspraak, van den Kerkelijken ban tegen ZWINGLIUS

en

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

en zijne aanhangers, en verzocht de ſtad *Bazel*, om aan OECOLAMPADIUS zijn ambt als Predikant te ontnemen, en hem te bannen. Daarenboven verbood zij ſtrengelijk het verkoopen der boeken en ſchriften van LUTHER en ZWINGLIUS, en alle veranderingen in den eer- en leerdienst.

Deze beſluiten werden echter niet in geheel *Zwitſerland* aangenomen, maar door de Cantons van *Bern*, *Glaris*, *Bazel*, *Schafhauſe* en *Appenzel* afgekeurd. OECOLAMPADIUS behield zijn ambt te *Bazel*, en HALLER te *Bern*.

In *Bern* kreeg de Hervorming van tijd tot tijd meer aanhangers. Tegen het einde van het jaar 1527 beſloot de Raad aldaar, om een mondgeſprek te laten houden, waartoe hij ook de Geestelijken uit de andere Cantons en derzelver Bondgenooten, benevens de Biſſchoppen van *Lauſanne*, *Bazel*, *Konſtans* en *Sion* in het land van *Vaud*, noodigde. Maar de Roomſche Cantons weigerden hunne Geestelijken naar *Bern* te laten gaan, en verboden zelfs voor anderen den doortogt door hun gebied naar *Bern*. Op aandrang van HALLER begaf ZWINGLIUS zich derwaarts, alwaar OECOLAMPADIUS, PELLICANUS, COLLINUS, BULLINGER, en van vreemdelingen WOLFGANG CAPITO en MARTINUS BUCERUS, Predikanten van *Straatsburg*, tegenwoordig waren. In de bijeenkomst van den 1ſten tot den 17den Januarij 1528 werden tien ſtellingen, door HALLER voorgeſteld, behandeld: over CHRISTUS, het eenig en alleen hoofd der Kerk; de Heilige Schrift, den eenigen rigtſnoer des Geloofs; de genoegdoening

van

van CHRISTUS, de eenige oorzaak der zaligheid; tegen de ligchamelijke tegenwoordigheid van CHRISTUS en tegen de Mis; verders over CHRISTUS, onzen eenigen voorſpreker bij God, dien men moet aanroepen; tegen het Vagevuur, de Beelden, en den ongehuwden ſtaat der Geeſtelijken. Het mondgeſprek werd met zoo veel deftigheid en kracht van overtuiging gehouden, dat ver de meerderheid van de Geeſtelijken te *Bern* de ſtellingen van HALLER onderteekende, en de Voorzitters der vergadering den Raad verzochten, om voor de belangen van den Godsdienst zoodanige maatregelen te nemen, als zij zouden oordeelen te behooren. na C G. Jaar 1517. tot 1552.

Gedurende den tijd van deze bijeenkomst predikten de Hervormde Godgeleerden beurt om beurt in de Hoofdkerk te *Bern*. Het gebeurde eens, als ZWINGLIUS den Predikſtoel beklom, om te prediken, dat een Prieſter gereed ſtond, om de Miſſe te lezen, op het Altaar. De nieuwsgierigheid, om dezen vermaarden Ketter te hooren prediken, dreef den Prieſter, om den Misdienst uit te ſtellen, en zich onder de Toehoorders te begeven. Hier werd hij door de redenen en welſprekendheid van ZWINGLIUS zoo getroffen, dat hij, in tegenwoordigheid van al het volk, zijn Misgewaad op het Altaar nederleide, en de Hervorming omhelsde.

Na het eindigen der bijeenkomst verklaarde de Raad van *Bern* de Biſſchoppen van *Lauſanne*, *Bazel*, *Sion* en *Konſtans* vervallen van hunne geeſtelijke regten in de geheele uitgeſtrektheid van het gebied van *Bern*; en gebood alle predikers in het Canton, Bern hervormd.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552

ton, niets te leeren, dat ſtrijdig ware met de goedgekeurde ſtellingen; de Raad gaf voorts aan de Geeſtelijken verlof om te trouwen, en aan de Kloosterlingen, om hunne Kloosters te verlaten; de godsdienſtige geſtichten en de inkomſten der Kloosters werden tot nuttige einden beſtemd. De ſtad nam den Hervormden eeredienst aan, en alle gemeenten in het Canton volgden weldra het voorbeeld der ſtad.

Verbindtenis tusſchen Zurich en Bern.

Ten einde den voortgang der Hervorming, indien mogelijk, te ſtuiten, verbonden zich vijf Cantons, *Lucerne*, *Uri*, *Schweitz*, *Zug* en *Unterwalden* onder eede, om, op zware ſtraffen, het verkondigen der leer van LUTHER en ZWINGLIUS te verbieden; waartegen zich de Cantons van *Zurich* en *Bern* door een verweerend verbond vereenigden.

De Hervorming te Bazel voltooid.

Te *Bazel* had de Hervorming langzamen voortgang, alzoo verſcheidene leden van den Raad den Roomſchen Godsdienst toegedaan bleven. Eindelijk kwam de Burgerij op den 8ſten Februarij 1529 bij malkanderen in de Franciskaner Kerk, en begeerde van den Raad, dat men een einde van zaken zou maken, en ten dien einde de Roomſche Raadsleden uit den Raad zou weren. Terwijl de Raad hier over beraadſlaagde, gebeurde het, dat eene wacht Burgers, de ronde doende, om de rust in de ſtad te behouden, in de Hoofdkerk kwamen, alwaar een van hen met zijne piek een Beeld van boven nederſtiet, hetwelk op den grond vallende, in ſtukken brak. Op het gerucht ſchoten andere Burgers toe, en, alhoewel de eerstgemelden reeds heengegaan waren, en er niets te doen was, wierpen de-

deze de beelden en ſchilderijen af, hetwelk zij vervolgens ook in de overige Kerken deden. De Raad hen deswegens onderhoudende, ontving ten antwoord: „Wij willen hetgeen, waar gijlieden nu al drie jaren over beraadſlaagd hebt, in een uur voltooijen, opdat er voortaan tuſſchen ons over de Beelden geen verſchil meer plaats hebbe." In dezen ſtaat van zaken oordeelde de Raad te moeten toegeven, en nu werden twaalf Raadsleden uit den Raad gezet, en het beſluit genomen, dat de Mis, met al de Afgoden, door het geheele Canton zou worden afgeſchaft. Drie dagen daarna, op den zoogenoemden *Aſchdag*, werden de houten Beelden der Heiligen in het openbaar tot aſche verbrand. na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Bij gelegenheid van deze opſchudding weken verſcheidenen der Hoogleeraars van de Hooge School, en onder dezen ERASMUS, uit de ſtad. ERASMUS begaf zich naar *Freyburg*, niet omdat hij met eenig geweld gedreigd werd, maar, omdat hij nog ſteeds bevreesd was, dat hij verdacht zou gehouden worden, dat hij met de Hervormers had zamengeſpannen, wier zaak hij goedkeurde, ſchoon de wijze van hun hervormen hem mishaagde. ERASMUS kwam eerst, na zeven jaren, weder te *Bazel*, in welke laatstgemelde ſtad hij overleden is in het jaar 1536.

De verbindtenis van de vijf Roomſche *Cantons* met elkanderen, en de verbindtenis van *Zurich* en *Bern*, gaf natuurlijk aanleiding tot wederzijdsch wantrouwen, hetwelk van dag tot dag vermeerderde, dewijl deze laatstgemelde telkens beſcherming verleenden aan de Her- Oorlog tuſſchen de Roomſche en Hervormde Cantons.

in C. G Jaar 1517. tot 1552.

Hervormden, in zulke plaatſen en gemeenten, welke aan de Cantons in het gemeen behoorden, wanneer dezelve, gelijk niet zelden gebeurde, verongelijkt en beleedigd werden; onder anderen werd een Protestantsch Predikant van een' dezer gemeenten, onder het waarnemen van zijnen dienst, gevat, en naar *Schweitz* gevoerd, alwaar hij, niettegenſtaande de tusſchenſpraak van verſcheidene Cantons, tot den brandſtapel verwezen werd, om geene andere misdaad, dan omdat hij de leer van ZWINGLIUS gepredikt had.

De vijf Cantons ſloten bovendien een verbond met FERDINAND, Koning van *Boheme*, en Aartshertog van *Oostenryk*, Broeder van Keizer KAREL V, ter handhaving van den *Roomſchen* Godsdienst.

Ondertusſchen werd de Hervorming ook ingevoerd te *Mulhauſen*, alwaar de Beelden insgelijks weggenomen en verbroken werden, inzonderheid een Beeld van gedrochtelijke grootte, hetwelk men *den grooten God van Schafhauſen* noemde; maar in de Valei van *Hasli*, op de grenzen der beide Cantons *Bern* en *Unterwalden*, braken de verſchillen over den Godsdienst uit in een' openbaren opſtand. De bewoners weigerden zich aan de bevelen der regering van *Bern*, onder welk Canton zij behoorden, te onderwerpen, en die van *Unterwalden* zonden hun troepen toe ter hulpe; op de aannadering der *Bernſche* ſoldaten onderwierpen zich de dallieden, en de hulpbenden van *Unterwalden* keerden naar huis. Doch de Raad van *Bern* nam het gedrag van *Unterwalden* zoo hoog op, dat hij, ondersteund door

door die van *Zurich*, eene oorlogsverklaring uitgaf; de troepen trokken van weêrskanten tegen malkanderen op; evenwel werd de oorlog nog voorgekomen door de tusschenspraak der Cantons, die onzijdig waren gebleven; en de vijf Cantons stemden te eer tot een verdrag toe, omdat de Koning FERDINAND hun Bondgenoot door eenen nieuwen inval der *Turken* in *Hongaryen* verhinderd werd, hun dadelijke hulp te zenden. Het verdrag werd dus getroffen, op voorwaarden, dat elk Canton in zijn gebied zoodanige schikkingen omtrent den Godsdienst zou mogen maken, als hetzelve goedvond; aan de gemeenten, die tot alle de Cantons in het gemeen behoorden, werd vrijheid van geweten gelaten, en zij geregtigd, om de Hervorming aan te nemen, of te verwerpen, bij meerderheid van stemmen. Bovendien zouden de vijf Cantons afzien van hun verbond met Koning FERDINAND. Dit vredesverdrag werd geteekend den 25sten Junij 1529 te *Cappel*, een dorp op de grenzen van *Zurich* en *Zuch*. na C. G. jaar 1517. tot 1552.

Dit jaar 1529 is, in de Geschiedenis der Hervorming, ook merkwaardig, door het mondgesprek tusschen ZWINGLIUS en LUTHER, en eenige Godgeleerden, gehouden te *Marburg*, ten einde, indien mogelijk, de verschillen uit den weg te ruimen; welke ongelukkig tusschen de Hervormden ontstaan waren over de tegenwoordigheid van CHRISTUS ligchaam in het Avondmaal. Wij zullen daar van op zijne plaats breeder spreken. Hier zij het genoeg, in het gemeen het volgende aan te merken. Wij hebben reeds gezien, dat ZWINGLIUS voor LUTHER Mondgesprek tusschen ZWINGLIUS en LUTHER te Marburg.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

op hervorming bedacht was, ten minſte hij en LUTHER arbeidden daar toe tenzelfden tijde, zonder eenige gemeenſchap met malkanderen te hebben, of malkanderen te kennen. Omtrent het einde van het jaar 1519 kwam een der eerſte ſchriften van LUTHER, zijne omſchrijving van het Gebed des Heeren, in *Zwitſerland*; dit behelsde zoo volkomen de leer, welke ZWINGLIUS leerde, dat men het, in het eerst, in *Zwitſerland* aan dezen toeſchreef. ZWINGLIUS verheugde zich over deze overeenſtemming, en beval aan elk het lezen van LUTHERS ſchriften aan, alhoewel hij zelve er zich van onthield, opdat hunne overeenſtemming, terwijl zij volkomen op zich zelven handelden, te meer kracht en gewigt zou hebben. Toen LUTHER in den Kerkelijken en Rijksban gedaan was, bood ZWINGLIUS hem eene vrijplaats in *Zwitſerland* aan. Doch naderhand ontſtond tusſchen hen verſchil over den zin van CHRISTUS woorden: *Want dit is mijn ligchaam!* bij de inſtelling des Avondmaals. Welke treurige gevolgen deze twist gehad hebbe, zullen wij in het vervolg vernemen. Het mondgeſprek te *Marburg* gehouden, voldeed niet volkomen aan het oogmerk, alzoo LUTHER ſtijf op zijn ſtuk ſtaande, niets wilde toegeven, omtrent het punt van de ligchamelijke tegenwoordigheid van CHRISTUS bij het Avondmaal, evenwel ſtelde men wederzijds vast, dat dit verſchil hunne eensgezindheid niet behoorde te ſtoren, of hen beletten, onderling de Christelijke liefde te betrachten, zoo veel elks geweten hem zou toelaten. De Landgraaf van *Heſſen*, op wiens aandringen

het

het mondgeſprek gehouden was, vorderde van LUTHER en ZWINGLIUS beiden, dat zij malkanderen de hand van broederſchap zouden geven, waartoe ZWINGLIUS zich bereidvaardig verklaarde; maar alles, wat men van LUTHER kon verkrijgen, was eene belofte, dat hij, in het vervolg, zijne uitdrukkingen zou matigen, als hij van de Zwitſers zou ſpreken. na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

ZWINGLIUS vertoonde bij deze gelegenheid zijnen imborst op eene zeer loffelijke wijze, als een verſtandig en gematigd Godgeleerde; altijd en overal neigde hij tot zachtheid, gelijk wij reeds gezien hebben, met betrekking tot de Herdoopers, welke hij niet met den dood geſtraft wilde hebben, gelijk thans plaats had, zoo wel bij de Hervormden als Roomschgezinden; evenwel met dit onderſcheid, dat zij, bij dezen ontdekt zijnde, terſtond ter dood veroordeeld werden; doch in de Hervormde Cantons werden zij, voor de eerſte keer, ten lande uitgebannen, boven ban en boete terug gekeerd, zette men hen voor eenigen tijd gevangen; doch wanneer zij zich verſtoutten, andermaal in het land te komen, en zij dus voor de derde keer werden ontdekt, werden zij ter dood gebragt, door onthoofding, of ook door hen in het water te verdrinken. Voorts waren ook de gevoelens van ZWINGLIUS, in andere opzigten, zeer gematigd. In de opdragt van een werk, bevattende een *Kort begrip van zijne leere*, aan FRANCOIS I, Koning van *Frankryk*, ſchreef hij: „Wanneer PAULUS (*Hebr.* XI. 6.) verzekert, dat *het, zonder geloof, onmoge-* ZWINGLIUS gevoelen omtrent de zaligheid der Heidenen

na C. G. Jaar 1517 tot 1552.

lijk is, God te behagen, ſpreekt hij van ongeloovigen, die het Euangelie gekend, maar aan hetzelve geen geloof gegeven hebben. Ik kan niet gelooven, dat God den genen, die vrijwillig zijne oogen ſluit voor het licht, en den genen, die, zonder zulks te willen, in de duisternisſe leeft, in dezelfde verdoemenis zou begrepen hebben; ik kan niet geloven, dat de Heere ver van zich verwerpt volken, wier misdaad daarin beſtaat, dat zij het Euangelie nooit hebben hooren prediken. Neen, laat ons niet voortvaren, roekeloos palen te ſtellen aan de Goddelijke Barmhartigheid; wat mij betreft, ik ben overreed, dat wij, in de wedervereeniging in den Hemel, van alle ſchepſelen, die toegelaten worden, om de heerlijkheid des Allerhoogſten te aanſchouwen, niet alleen zien zullen de heilige mannen van het Oude en Nieuwe Verbond, maar ook een' SOCRATES, een' ARISTIDES, een' CAMILLUS, een' CATO; met één woord, ik ben overtuigd, dat alle deugdzame menſchen, die de wet, welke in hun geweten is ingeſchreven, vervuld hebben, in welke eeuw, of in welk land, zij ook geleefd hebben, zullen *ingaan in* de eeuwige zaligheid (*)."

Dit was het laatſte geſchrift, hetwelk uit de pen van ZWINGLIUS is voortgevloeid, die, weinige weken daarna, door een' doodelijken ſlag, aan zijn vaderland ontrukt, zijnen arbeidzamen levensloop geëindigd heeft. Arbeidzaam waarlijk! In den korten tijd van elf jaren gelukte het hem, de zeden, de

(*) ZWINGL. *Opp. T.* II. *fol.* 559.

de godsdienſtige en ſtaatkundige beginſelen zelfs, van zijn aangenomen vaderland *Zurich* te veranderen, en ſtichtingen te vestigen, welke thans nog na drie eeuwen ſtandhouden. Arbeidzaam in het getrouw en ijverig waarnemen van zijn ambt, als Leeraar des Volks en Godgeleerde, was zijne wijsheid en doorzigt zoo bij allen erkend, dat de Raad van *Zurich* hem over alle belangen van hunne ſtad en ſtaat raadpleegde, en hem zitting gaf in hunne vergadering, welke de Raad wilde, dat hij bijwoonde, om denzelven met zijnen raad te dienen. En bij dit alles heeft deze Hervormer zoo veel geſchreven, dat zijne werken vier Deelen in Folio uitmaken, om niet van zijne Briefwisſeling met de voornaamſte geleerden van zijnen tijd te ſpreken. na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Door het verdrag van *Cappel* was de zaak der Hervorming merkelijk bevoordeeld. In de Cantons *Glaris*, *Schafhauſen* en *Bazel* werd aan dezelve ter voltooijing de laatſte hand gelegd. In *Soleure* of *Solothurn* had FILIP GROTIUS reeds ſedert eenigen tijd de hervormde leer gepredikt, de burgers en de kundigſte ingezetenen hadden dezelve omhelsd, maar de Grooten en de Kanunniken bleven bij het Roomſche Geloof. De Euangeliſchen hadden nu vrijheid van geweten verkregen, en zonden aan al de Gemeenten van dit Canton, om elke derzelve af te vragen: of zij de Mis wilden behouden of afgeſchaft hebben? Vier en dertig Gemeenten verklaarden zich voor het laatſte; tien ſlechts wilden de Mis behouden. Hier uit ontſtonden bewegingen, inzonderheid toen HALLER van *Bern* kwam, om Pogingen ter Hervorming te Soleure of Solothurn.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

GROTIUS bij te ſtaan. Daartegen vertelde men onder de Roomschgezinden, dat het Beeld van ST. URSUS begonnen was te zweeren, hetwelk men verklaarde van de bekommering van dezen Heiligen voor den Roomſchen Godsdienst. Eenige Afgevaardigden van *Bern* vonden echter middel, om den Raad van *Solothurn* tot een beſluit te bewegen: Vooreerst, dat de Hervormden eene Kerk zouden hebben, in welke zij hunnen Godsdienst vreedzaam zouden verrigten. Ten tweede: men zou na eenige maanden, in ditzelfde jaar 1530, een godsdienſtig mondgeſprek houden, hetwelk echter tot het volgende jaar werd uitgeſteld, dewijl de Kanunniken hetzelve, als noodeloos, verwierpen.

Dit uitſtel was nadeelig voor de Euangeliſchen, door de gebeurtenisſen van het volgende jaar 1531. De vrede in het voorgaande jaar te *Cappel* geſloten, had wel de vijandelijkheden doen ophouden, maar de gemoederen niet bevredigd. De heerſchende partij in de vijf Cantons had niet dan door de omſtandigheden gedwongen zijnde, in dezen vrede bewilligd, in welken de Hervormden zoo zeer bevoordeeld waren, waar door, gelijk wij zagen, de Hervorming ook op vele plaatſen veld won; bij ontſtane verſchillen ondervonden de Hervormden den veelvermogenden invloed van den Raad van *Zurich*, terwijl zij daartegen vele onderdrukkingen van den kant der vijf Cantons moesten uitſtaan.

Kort na het ſluiten van den vrede ontſtond er een ernſtig verſchil met betrekking tot de Abdij van *St. Gal*, welke tot het *Zwitſersch* Bondgenootſchap behoor-

hoorde, door hare verbindtenis met de Cantons *Zurich*, *Lucerne*, *Schweitz* en *Glaris*. De Abt van deze Abdij in 1529 overleden zijnde, poogde de Raad van *Zurich* de Abdij wereldlijk te verklaren, maar de Kloosterlingen verkozen, met allen ſpoed, eenen nieuwen Abt, waarin zij onderſteund werden door *Lucerne* en *Schweitz*. Deze nieuwe Abt vergeefs gepoogd hebbende, den voortgang der Hervorming onder zijne onderdanen te ſtuiten, en zich te *St. Gal* niet veilig oordeelende, nam de wijk naar *Zwaben*. Men wilde dit te *Zurich* houden voor een' vrijwilligen afſtand van zijne waardigheid, en de Abdij wereldlijk verklaren. Doch dit vond tegenſtand, niet alleen bij de Roomſchen, maar ook bij vele Protestanten, uit aanmerking, dat de Abt, tevens een Rijksvorst zijnde, wel als bondgenoot, maar niet als onderdaan van *Zwitſerland* kon worden aangemerkt. Na veel moeite kwam men overeen, dat, uit aanmerking van de afwezendheid van den Abt, de vier Cantons *Zurich*, *Lucerne*, *Schweitz* en *Glaris*, beurtelings, elk voor een jaar, eenen *Landshoofdman* zouden benoemen, om de Abdij in hunnen naam te beſturen; zonder echter eenigen inbreuk daarmede te willen toebrengen aan de regten van den Abt, over welke men, ter gelijker tijd, een beſlisſend beſluit zou nemen. *Zurich* benoemde dus den eerſten dezer beſtuurderen, terwijl men met die van *St. Gal* overeenkwam, dat dezelve, gelijk ook de volgende, eenen eed zou afleggen, dat hij de vrijheid van het geweten zou bewaren en handhaven.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

De Landshoofdman, die voor het volgende jaar door *Lucerne* verkozen werd, weigerde dezen eed te doen; waarop die van *St. Gal* hem weigerden te erkennen, zoodat hij naar *Lucerne* keerde, en de Bewindsman van *Zurich* zijne bediening bleef waarnemen. De vijf Cantons beklaagden zich hevig, dat *Zurich* zich willekeurig zoo veel gezags aanmatigde, terwijl dit Canton zich op het artikel van den vrede te *Cappel* beriep, hetwelk de vrijheid van geweten had vastgesteld.

Bij dit geval kwam een ander, waar door de gemoederen nog meer van elkanderen verwijderd werden. Keizer KAREL V schonk aan eenen JAN JAKOB MEDICIS, die hem goede diensten bewezen had, een klein Vorstendom bij het Meer *Come*. Deze kleine Vorst, door eerzucht gedreven, maakte zich meester van het *Valtelin*, behoorende aan de *Grisons*, Bondgenooten van *Zwitserland*. Deze riepen hunne Bondgenooten, de *Zwitsers*, te hulp, die zich daar toe gereed betoonden, uitgezonderd de vijf Cantons, onder voorwendsel, dat zij zelve niet veilig waren van de zijde der Protestantsche Cantons.

Intusschen kwamen evenwel de andere Cantons de *Grisons* te hulp, zoodat de *Valtelin* weldra weder heroverd werd en deze kleine veldtogt binnen weinige maanden een einde genomen had.

Met dit alles baarde het gedrag der vijf Cantons een levendig ongenoegen aan de overige, te meer, daar zij voortgingen de Hervormden in hun gebied met drift te vervolgen, die de bescherming van *Zurich* met dringende beden te hulp riepen; ook von-

den

den zij in ZWINGLIUS een' ijverig en welſprekend voorſtander van hunne zaak. Op zijn' aandrang deed de Raad van *Zurich* de dringendſte voorſtellen bij de vijf Cantons, zonder deze echter tot meerdere verdraagzaamheid te kunnen bewegen. Te *Zurich* nam men nu in overweging, om een beſlisſend antwoord van de vijf Cantons te vragen, of zij, volgens het verdrag van *Cappel*, vrijheid van geweten aan hunne ingezetenen al dan niet verleenen wilden, en hun, ingevalle van weigering, den oorlog te verklaren; doch de overige Cantons, die met *Zurich* in verbond ſtonden, weigerden daar hunne toeſtemming aan te geven, maar drongen integendeel door, hoewel genoegzaam tegen den zin van *Zurich* en tegen den raad van ZWINGLIUS, die zulk een ontwerp voor onmenſchelijk hield, dat men allen uitvoer van levensbehoeften, welke de vijf Cantons uit of over het gebied der andere ontvangen moesten, moest beletten en verbieden, ten einde de vijf Cantons door dezen dwang tot reden te brengen. Deze maatregel, gelijk ZWINGLIUS voorzien en gewaarſchuwd had, deed eene verkeerde uitwerking. Dezelve drukte de geringe ingezetenen veel meer dan de rijke, en er verhief zich een algemeen geroep van verontwaardiging tegen de Hervormde Cantons. De oorlog zou terſtond zijn uitgeborſten, indien niet de vijf Cantons hun voordeel gevonden hadden in denzelven uit te ſtellen. Zij wisten, dat de Hervormde Cantons niet eensgezind waren onder malkanderen, en elkanderen verwijtingen deden.

na C. G. jaar 1517. tot 1552.

Daar werden zelfs lieden gevonden, ook te *Zurich*, ZWING-

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

rich, die deze gelegenheid waarnamen, om ZWINGLIUS te beſchuldigen, als die, door zijne leere, de zaden van tweedragt in *Zwitſerland* geſtrooid had, en er vormde zich eene partij tegen hem, die zijne raadgevingen dwarsboomde, waar tegen hij zich te minder kon verdedigen, omdat zij heimelijk en in het verborgene werkte. De groote man, vreezende, dat hij, op deze wijze, voortaan zonder vrucht de pligten van zijn ambt zou verrigten, verſcheen in de maand Julij 1531 voor den Raad, en ſprak denzelven met deze woorden aan: „Ik heb nu elf jaren lang ulieden het Euangelie in alle deszelfs zuiverheid verkondigd: ik heb, als een getrouw en waakzaam herder, geene vermaningen, beſtraffingen, noch raadgevingen geſpaard; in vele gelegenheden heb ik ulieden voorgehouden, hoe ongelukkig het zijn zou voor geheel *Zwitſerland*, indien gijlieden op nieuw u liet leiden door lieden, wier heerschzucht hun God is. Gijlieden hebt op mijne redenen en vertoogen geen acht gegeven; ik zie, dat men menſchen zonder zeden en zonder godsdienst in den raad laat komen, die enkel hun eigenbelang in het oog hebben; vijanden der Euangelieleer, ijverige aanhangers van onze partijen. Aan hen leent men het oor; zij alleen hebben het beſtuur van zaken. Zoo lang gij op die wijze handelen zult, zal er voor het toekomende niets goeds te hopen zijn; en naardien men aan mij alle onze rampen toeſchrijft, alhoewel men mijnen raad nergens in volgt, verzoek ik ulieden om mijn ontſlag, en ga elders eene vrijplaats zoeken."

ZWINGLIUS legt zijn ambt neder, maar wordt bewogen hetzelve aantehouden.

Dit

Dit onverwacht verzoek ontſtelde beide de vrienden en de vijanden van ZWINGLIUS even zeer. Voor dat de laatſten tijd hadden, om zich te bezinnen, benoemde de Raad eene *deputatie*, die in last kreeg, om zich bij den Hervormer te begeven, en hem te verzoeken, dat hij toch zijne gemeente niet mogt verlaten. ZWINGLIUS liet zich niet dan met moeite bewegen, om zijn beſluit te veranderen, en dit gelukte alleen toen men hem onder het oog bragt, welken ſlag hij door zijn vertrek van *Zurich* aan de zaak der Hervorming zou toebrengen. Na drie dagen verſcheen hij in den grooten Raad, dien hij dank zeide voor de blijken van genegenheid, welke men hem kwam te betoonen, en te gelijk plegtig beloofde, dat hij zich geheel tot zijn laatſte levensuur aan zijn vaderland toewijdde. na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Dus bleef ZWINGLIUS te *Zurich* onophoudelijk werkzaam om de gemoederen te vereenigen, maar het was hem onmogelijk, de oude harmonie te herſtellen; de Raad bleef in twee partijen verdeeld, en deze tweedragt deed ZWINGLIUS alle kwaad voorſpellen; maar vergeefs. Zijne vrees echter voor het toekomende, noch de bekommering zijner vrienden, konden zijnen moed ter neder ſlaan. „Vergeefs," ſchreef hij aan een' zijner vrienden, „vergeefs zoekt gij mij van mijne loopbaan af te trekken, door mij het treurig einde voor te houden van die genen, die mij zijn voorgegaan; uwe voorſpellingen kunnen mij niet affchrikken. Ik zal mijnen Zaligmaker niet verloochenen voor de menſchen, opdat hij mij niet verloochene voor zijnen Vader en zij-

na C. G. Jaar 1517 tot 1552.

zijne Engelen. Hij is ook voor de waarheid geſtorven, hij, die de waarheid zelve is. Zal ik u van de Apostelen ſpreken? Zal ik u ſpreken van die ſchare van Martelaren onder de eerſte Christenen? Zij zijn gevallen onder de ſlagen van hunne vijanden; maar hetgeen zij geleerd hebben, zal desniettemin eeuwig waarheid blijven. Welk ook mijn lot zal mogen zijn, ik weet, dat de waarheid zal zegevieren, dan, wanneer mijne beenderen al lang tot ſtof zullen geworden zijn (*)?"

Burgeroorlog. Dood van ZWINGLIUS.

De verdeeldheid van gemoederen te *Zurich* was oorzaak, dat zij, naar mate van het gevaar, te ſlap handelden, en genoegzaam alles inwilligden, wat de vijf Cantons van tijd tot tijd eischten; alleen de vrijheid van geweten wilde de Raad van *Zurich* volſtrekt gehandhaafd hebben. Ondertusſchen deden de Cantons, die zich tot hiertoe onzijdig hadden gehouden, alles, wat mogelijk was, om den vrede te bewaren, maar de vijf Cantons weigerden naar eenig voorſtel te luisteren, voordat het verbod van uitvoer en doortogt van levensmiddelen door die van *Zurich* en *Bern* was opgeheven. Eindelijk gaven de vijf Cantons den 6den October 1531 eene oorlogsverklaring in het licht, 1500 man van *Lucerne* trokken ten zelfden tijde naar *Bremgarten*, om de vereeniging der troepen van *Zurich* en *Bern* te beletten, terwijl het hoofdleger te *Cappel* bijeenverzamelde. De tijding van deze bewegingen kwam te *Zurich*, tegen den nacht, waarop de Raad aanſtonds

(*) ZWINGL. *et* OECOLAMP. *Epist. fol.* 76.

ſtonds vergaderde; deszelfs verblindheid was zoo groot, dat hij nog geen geloof wilde ſlaan aan eenige vijandelijke oogmerken der *Roomſche* Cantons, maar zich vergenoegde twee Gelastigden naar *Cappel* en *Bremgarten* te zenden, ten einde kennis te nemen van den ſtaat van zaken. Het bijeenroepen van den Raad op een zoo ongewoon uur veroorzaakte echter groote ontſteltenis in de ſtad, welke des anderen daags nog vermeerderd werd, door de aankomst van bode op bode van wege de landlieden, die zich gewapend hadden, om de grenzen te verdedigen, en die om onverwijlden bijſtand verzochten. na C. G. jaar 1517. tot 1552.

De Raad oordeelde nog, dat men de terugkomst der Gelastigden behoorde af te wachten. Deze, hunne tegenwoordigheid te *Cappel* noodig achtende, bleven daar, en zonden ſlechts eenen postbode naar *Zurich*, om tijding te brengen van de aannadering der vijanden. Deze tijding bragt den ſchrik in het hart der genen, die tot hier toe de mogelijkheid van eenen oorlog geweigerd hadden te gelooven, en die nog geſtadig op vredesvoorſlagen van wege de vijf Cantons wachtten. Nu viel hun de ſluijer, die het gevaar verborgen had, van de oogen, en de verwarring volgde op hunne gerustheid. Men haastte zich, om de weinige troepen, die in de ſtad waren, naar *Cappel* te zenden, en beval de alarmklok te trekken, om de militie van het Canton op te roepen. Deze maatregel had de verwachte uitkomst niet, alzoo kwalijkgezinde lieden uitſtrooiden, dat het gevaar niet zoo drukkend was, als men voorwendde, en dat de Raad zelve niet ééns was omtrent

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

trent hetgeen te doen ſtond; dus deden zij den ijver der Landlieden verflaauwen, en de onzekerheid en het wantrouwen toenemen. Volgens beſluit van den Raad moest een corps van 4,000 man zich den 30den October naar *Cappel* begeven, maar zonder dat er eenige ſchikking gemaakt, of ergens in voorzien was; daar waren geene paarden, om het geſchut te vervoeren; men had gebrek aan krijgsvoorraad en voornamelijk aan manſchap. 's Middags bevonden zich, in plaats van 4,000 ſoldaten, niet meer dan 700 onder de vaandelen; en te gelijk ontving men tijding, dat het corps te *Cappel* van uur tot uur verzwakte door de ſchermutſelingen, en dat het geenszins beſtand was tegen eenen algemeenen aanval, waar het mede bedreigd werd. In deze benarde omſtandigheden, wilde de Bevelhebber, die door den Raad benoemd was, zich liever met eene handvol volks op marsch begeven, dan de onzekere aankomst der landmilitie afwachten. ZWINGLIUS kreeg last, om, naar de gewoonte der *Zwitſers*, bij welken niemand, zelfs geene Leeraars van den Godsdienst, van den krijgsdienst ter verdediging des vaderlands vrij was, hem te verzellen, gelijk hij, reeds vele jaren te voren, zoo als wij gezien hebben, den dienst van Leger- of Veldprediker vervuld had. Met algemeene overeenſtemming werd hij thans weder tot dezen post benoemd; zijne vrienden geloofden, dat zijne tegenwoordigheid de troepen zou bemoedigen; zijne geheime vijanden, die zijnen moed kenden, hoopten, dat hij de gevaren, voor welke hij bloot zou ſtaan, niet zou ont-

ontkomen. ZWINGLIUS zelve durfde zich geen' gelukkigen uitflag van dezen krijgstogt beloven; maar hij achtte het nogtans zijn' pligt te zijn, om de bevelen zijner Overheid te gehoorzamen, zonder zich eenigzins daartegen te verzetten. Kalm in het midden zijner vrienden, die voor zijn leven vreesden, zocht hij hen met geduld en onderwerping te wapenen. „Onze zaak is goed," zeide hij, „maar zij wordt kwalijk verdedigd. Het zal mij en een groot getal deugdzame menfchen het leven kosten, die aan den Godsdienst zijne oorfpronkelijke eenvoudigheid en aan ons vaderland deszelfs oude zeden verlangden weder te geven. Het zij zoo, God zal zijne dienaren niet verlaten; hij zal hun te hulp komen, wanneer gij gelooven zult, dat alles verloren is. Mijn vertrouwen rust op hem alleen, en niet op menfchen; ik onderwerp mij aan zijnen wil." Met deze woorden nam ZWINGLIUS affcheid van zijne vrienden, toen hij den togt op bevel der Overheid ondernam, welke hem werkelijk het leven kostte. na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Cappel ligt niet meer dan drie uren van *Zurich*. De weg derwaarts loopt over den berg *Albis*; deszelfs fteilte vertraagde den marsch van het zwaargewapende voetvolk; doch het gefchut, hetwelk men in de verte hoorde bulderen, gaf te kennen, dat het gevecht reeds een' aanvang had genomen. ZWINGLIUS, onverduldig, om zijnen medeburgeren te hulp te fnellen, drong de Bevelhebbers aan, om fpoed te maken. „Verhaasten wij onzen togt," riep hij: „Indien wij talmen, zullen wij misfchien te laat komen. Ik voor mij, ik wil mij bij mijne broe-

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

broederen voegen, hen helpen behouden of met hen omkomen." De woorden van ZWINGLIUS vervulden de Bevelhebbers met eene edele drift. Zij geboden hun volk, hen te volgen, en trokken voorwaarts.

Om drie uren na de middag kwamen zij op het slagveld aan. De Roomschgezinde Zwitsers, omtrent 8,000 man sterk, den vijand voordeelig geplaatst ziende, en deszelfs sterkte niet kennende, hadden geen' algemeenen aanval willen wagen, maar zich met een hevig en aanhoudend schutgevaarte vergenoegd. In den oogenblik, dat ZWINGLIUS bij zijne landslieden was aangekomen, naderde een Officier van het Canton *Uri*, met 300 vrijwilligers, die van *Zurich*, om kondschap te verkrijgen. Vernemende, hoe zwak zij waren, en dat de versterking, welke zij ontvangen hadden, gering was, besloot hij, hen aan te tasten. Zoodra de Roomschgezinden zagen, dat de slag een begin had genomen, geraakte hun geheele leger in beweging. De *Zurichers*, naauwelijks 1500 man sterk, maar aangemoedigd door ZWINGLIUS, verdedigden zich in het eerst niet zonder voordeel, en het gelukte hun, den vijand af te slaan; toen het zwijgen van een hunner batterijen verwarring veroorzaakte, waarmede de Roomschen hun voordeel deden; en een klein boschje, hetwelk men verzuimd had om te houwen of te bezetten, doorgetrokken, omringden zij de standplaats der *Zurichers*. Een gedeelte van derzelver achterhoede, vreezende afgesneden te zullen worden, nam de vlugt; terwijl vijandelijke verspieders zich onder hen meng-

mengden, en door het roepen van verraad, de wanorde vermeerderden. De Bevelhebbers deden vergeefsche pogingen, om de orde te herstellen; zij werden niet gehoorzaamd, en weldra was de nederlaag algemeen. Die in de eerste gelederen streden, stiervén allen op hunnen post, en de anderen werden verstrooid. na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Reeds in het begin van het gevecht, ontving ZWINGLIUS, terwijl hij den zijnen moed insprak, eene doodelijke wonde, die hem buiten kennis op het slagveld deed nedervallen, waar hij liggen bleef, terwijl de vijanden hunne overwinning vervolgden. Weder bijgekomen, rigtte hij zich met moeite op, met de handen kruiswijze over de borst geslagen, en de stervende oogen ten hemel gerigt. Eenige Roomsche soldaten, die achter aan waren gebleven, vonden hem in dezen toestand. Zonder hem te kennen, boden zij hem eenen Biechtvader aan; ZWINGLIUS poogde hun te antwoorden, maar zijne stem te zwak zijnde, om zich te doen verstaan, gaf hij zijne weigering met eene beweging van het hoofd te kennen. Toen vermaanden de soldaten hem, dat hij zijne ziel aan de Heilige Maagd zou aanbevelen. Een tweede teeken van weigering bragt hen in woede. „ Sterf dan, hardnekkig Ketter!" riep één van hen, en doorstak hem tevens met zijnen degen (*). Des

(*) Men heeft deze bijzonderheden naderhand vernomen van eenige Boeren, die ZWINGLIUS herkenden in den oogenblik, dat hij gedood werd. GUALTHER. *in Apol.* ZWINGLII. MYCON. *Vit.* ZWINGLII.

na C G. Jaar 1517. tot 1552

Des anderen daags werd het ligchaam van den Hervormer gevonden en aan het leger ten toon geſteld. Velen onder hen, welke de nieuwsgierigheid herwaarts trok, hadden ZWINGLIUS gekend, en, zonder zijne godsdienſtige gevoelens aan te nemen, zijne welſprekendheid bewonderd, en de opregtheid van zijne oogmerken erkend. Zij konden zijne gelaatstrekken, welke de dood niet veranderd had, zonder aandoening niet aanſchouwen. Onder de menigte bevond zich een voormalig ambtgenoot van ZWINGLIUS, die, wegens de Hervorming, *Zurich* verlaten had. Hem, die zijne tegenpartij geweest was, lang beſchouwd hebbende, zeide hij *eindelijk* met aandoening: „Uw geloof zij geweest, zoo het wille, ik weet, dat gij uw vaderland bemind, en altijd ter goeder trouw gehandeld hebt: God wille uwe ziel in vrede bewaren!"

De ſoldaten, verre van in dit gevoel van medelijden te deelen, verheugden zich over den dood van den man, dien zij als den voornaamſten ſteun der Ketterij beſchouwden, en omringden het bloedig lijk van den Hervormer met gewoel en getier. Te midden der uitlatingen van hunne dweepzuchtige blijdſchap, hoorde men enkele ſtemmen ſchreeuwen: „Laat ons de overblijffelen van dezen Aartsketter aan de vlammen overgeven!" Allen juichten dezen voorſlag toe; vergeefs herinnerden de Bevelhebbers het razende volk den eerbied, welken men aan de dooden verſchuldigd is; vergeefs vermaanden zij hen, de Protestanten niet te tergen, die zich den eenen of anderen tijd zouden kunnen wreken; alles

was

was vruchteloos. Men maakte zich meester van het lijk van ZWINGLIUS; eene regtbank, bij toejuiching benoemd, ſprak het vonnis uit, dat het zou verbrand worden, en dit vonnis werd op ſtaande voet ten uitvoer gebragt. na C. G. Jaar 1517 tot 1552

Dus eindigde ZWINGLIUS zijnen levensloop in den ouderdom van XLVII jaren. De tijding van zijnen dood ſtortte zijne vrienden in eene diepe ontſteltenis en ſchrik. De geheime aanhangers der Roomſche Kerk te *Zurich* beurden het hoofd op, en ſchreven de rampen van het vaderland toe aan de veranderingen door den Hervormer ingevoerd. De wanorden ſtegen ten top, en deden de krijgsverrigtingen verflaauwen. De wijfeling van den Raad, het gebrek van overeenſtemming tuſſchen de Bevelhebbers en ſoldaten, de traagheid en onvoegzaamheid der maatregelen tot voortzetting van den oorlog, gaven aanleiding tot meer volgende tegenſpoeden, en twee maanden na het gevecht van *Cappel*, zagen de ſteden *Zurich* en *Bazel* zich genoodzaakt, om elke voor zich zelve eenen afzonderlijken vrede te maken; bij welken het verdrag van 1529 vernietigd en een merkbare meerderheid toegeſtaan werd aan de vijanden der Hervorming.

Gevolgen van dezen dood.

Thans ſcheen het, dat geheel *Zwitſerland* weder in den vorigen ſtaat ten aanzien van den Godsdienst vervallen zou; maar weldra zag men de voorſpellingen vervuld worden, met welke ZWINGLIUS zijne vrienden, bij het afſcheid nemen, vertroost had. Na den eerſten oogenblik van ontſteltenis, bloosden zij, dat zij zich verbeeld hadden, als ware het lot

na C. G. Jaar 1517 tot 1552

der goede zaak verbonden aan het leven van eenen enkelen mensch. Door zijnen geest bezield, beijverden zij zich de hoop te verlevendigen, alle haat te ſtillen, en het gelukte hun, de bedaarde kalmte weder te herſtellen. De ſtichtingen, door den Hervormer gevestigd, werden eene bron van nieuwen voorſpoed. Liefde voor vrede, orde en geregtigheid, volgden op heerschzucht, begeerlijkheid en wraakzucht, welke de binnenlandſche rust zoo menigmalen verſtoord hadden. Eene werkdadige liefde, eene aartsvaderlijke eenvoudigheid, wijze wetten, zeden ſterker dan de wetten, waren de edele erfmakingen, welke ZWINGLIUS aan zijn vaderland heeft nagelaten (*).

Dood van OECOLAMPADIUS.

In hetzelfde jaar 1531, waar in ZWINGLIUS, als een echt Vaderlander en *Christen Held*, gelijk MOSHEIM hem met regt noemt, in den ſtrijd voor Vaderland en Godsdienst ſneuvelde, overleed ook den 1ſten December zijn boezemvriend JOANNES OECOLAMPADIUS, in den ouderdom van XLIX jaren, te *Bazel*, alwaar hij negen of tien jaren den dienst van Euangeliepredikér had waargenomen; een *kundig*, beſcheiden, ijverig, maar tevens vredelievend Godgeleerde, van wien alleen eene teugellooze drift LUTHER heeft doen ſchrijven, dat hij door de vurige pijlen en ſpieſen des Satans doorboord, door eenen ſchielijken dood om het leven was gekomen. Hij had eene ziekte van veertien dagen met ſtille ge-

(*) M. J. G. HES *Vie d'Ulrich Zwingli, Reformateur de la Suiſſe.*

gelatenheid verduurd, en overleed onder godvruchtige geſprekken met zijne kinderen en verſcheidene Kerkendienaren, godzalig en ſtandvastig in zijn geloof. na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Het vredesverdrag, hetwelk bij de *Zwitſers* in het jaar 1531 een einde maakte van hunnen Burgeroorlog om den Godsdienst, hoe zeer hetzelve nadeelig was voor de *Protestanten*, die dulden moesten, dat de Roomſche Godsdienst in hetzelve het *oude*, *ware*, *ongetwijfelde geloof* genoemd werd, bleef desniettemin van toen af den grondſlag uitmaken van alle volgende onderhandelingen en overeenkomſten tusſchen de *Roomſche* en *Euangeliſche Cantons*. De *Roomſche* Cantons, aangemoedigd door hunnen voorſpoed, waren ijverig werkzaam, om het Protestantendom alle mogelijke afbreuk toe te brengen, en het gelukte hen, in verſcheidene plaatſen van *Zwitſerland*, onder anderen te *Friburg* en *Solothurn* den Roomſchen Godsdienst te herſtellen, maar daartegen vereenigden de Hervormde Cantons zich naauwer met malkanderen, en waren te meer bedacht, om kennis en verlichting, als de ware grondſlagen der Hervorming te verbreiden, waar toe onder anderen dienen kon het *Katechetisch* onderwijs, hetwelk in *Zwitſerland* in het jaar 1534 werd ingevoerd en geregeld. Ten welken einde LEO JUDE eenen *Katechismus* opſtelde, die alom werd aangenomen en in gebruik gebragt, welks plaats echter vervolgens *het onderwijs* van CALVYN, in vragen en antwoorden gebragt, vervangen heeft. In het jaar 1536 werd ook op eene Sijnode te *Bern* de

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Zwitſerſche Geloofsbelijdenis opgeſteld, door BULLINGER, MYCONIUS en GRYNEUS, bij welken nog gevoegd werden LEO JUDE en GROSMAN, welke Geloofsbelijdenis met algemeene goedkeuring werd aangenomen; en welke voornamelijk ten oogmerk had, dat men openlijk het geloof der *Zwitſers* zou kunnen kennen, inzonderheid omtrent de tegenwoordigheid van CHRISTUS in het Avondmaal; ten einde de vereeniging der *Protestanten* in dat ſtuk te bevorderen, waartoe LUTHER, door meer gematigdheid, dan in het eerst, te openbaren, hope gegeven had. In dit *Sijnode* waren tegenwoordig Godgeleerden van *Bern*, *Zurich*, *Bazel*, *Schafhauſen*, *St. Gal*, *Mulhauſen* enz. waar bij zich de Godgeleerden van *Straatsburg*, BUCERUS en CAPITO voegden. In deze Belijdenis komt niets voor van de *Voorverordinering*, en ten aanzien der *Sacramenten*, wordt er in gezegd, dat in dezelve, behalve de uitwendige teekenen, de geestelijke zaak zelve gegeven wordt. Ondertusſchen, alhoewel LUTHER erkende, dat deze Belijdenis op zich zelve goed was, volgde nogtans de bedoelde vereeniging niet. Deze Geloofsbelijdenis wordt *de eerſte* genoemd, en dus van *de tweede* meer breedvoerige, die in het jaar 1566 opgeſteld is, onderſcheiden, welke laatstgemelde al de *Zwitſerſche* Kerken, uitgezonderd die van *Bazel* en *Neuffchatel*, hebben aangenomen.

Eer wij van de Hervorming van *Zwitſerland* afſtappen, om over te gaan tot het verhaal van de Hervorming, te *Geneve*, door JOAN CALVYN bevorderd, verdient het opmerking, dat, daar men, naar

naar alle waarſchijnlijkheid, had mogen verwachten, dat de *Zwitſers*, als Republikeinen en ijverige vrienden der vrijheid, alle zonder onderſcheid, de Hervorming zouden omhelsd hebben, nogtans zeven Cantons Roomschgezind gebleven zijn, en onder dezen juist die Cantons, waar men het ijverigst gemeenebestgezind was. VILLERS (*), die deze waarneming ook in het midden brengt, tracht dit opmerkelijke verſchijnſel uit verſcheidene gronden te verklaren. Hij ſchrijft: „Het *Catholicismus* der kleine Cantons van *Schweitz*, *Uri* en *Unterwalden*, had, juist omdat het plaats greep onder deze bergbewoners, die van nature Republikeinen zijn, eene gedaante aangenomen, welke met hun karakter overeenkomſtig en naar hunne zeden geſchikt was. De bewoners der bergen hebben bovendien eene levendige verbeelding, waarop de uitwendige voorwerpen eenen ſterken indruk maken, terwijl ook de werkeloosheid van het herdersleven vele godsdienſtige feesten en vertooningen vordert. Een eeredienst, waarmede vele plegtigheden verbonden zijn, moest hen dus verkieslijk wezen, boven eenen eenvoudigen Godsdienst. Onder hen was het, dat de eerſte grondleggers der Zwitſerſche vrijheid gewoond hadden, en de gedachtenis van alle deze gebeurtenisſen, van al de groote mannen van dit Tijdperk, was zeer naauw verbonden met den Catholijken eerdienst en deszelfs plegtigheden. Het waren geene ge- na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

(*) *Proeve over den Geest en Invloed der Kerkelijke Hervorming enz. Bladz.* 153.

in C. G. Jaar 1517. tot 1552.

gedenkzuilen, het waren kapellen, die hen de vermaarde veldſlagen en de daden hunner voorvaderen herinnerden. Wie toch heeft in *Zwitſerland* gereisd, en is de Kapel van WILLEM TELL niet gaan zien? Het was eene nationale dweepzucht, eene ſoort van afgoderij, welke deze vermenging van den dienst der vrijheid met den Godsdienst veroorzaakte, en zoodanig is ook nog heden hun *Catholicismus*. Van eenen anderen Godsdienst hebben zij geen denkbeeld; de misbruiken in de Kerk hebben zich naauwelijks bij hen doen gevoelen; de Paufen vorderden geene ſchattingen van deze arme bergbewoners, en hunne Priesters in hunne gehuchten en vlekken de eenige perſonen zijnde, wien men eenige kundigheden kon toeſchrijven, hadden en hebben ook nog tegenwoordig eenen zeer grooten invloed op de beraadſlagingen der vergaderingen en op alle zaken. Men voege hier nog bij, dat de verlichting onder hen minder was doorgedrongen, dan bij hunne rijke bondgenooten, en dat zij, deze hunne naburen, voorheen de vrijheid bezorgd hebbende, niet goedſchiks door hen zich eene verandering in den Godsdienst wilden laten voorſchrijven." *Men* zal ligtelijk aan den geleerden Schrijver toeſtaan, dat de door hem bijgebragte omſtandigheden, en onder dezelve voornamelijk wel het gebrek aan verlichting en de groote invloed der Geeſtelijkheid op deze min verlichte bergbewoners onder de oorzaken kunnen en mogen geplaatst worden, waarom de gemelde Cantons bij het Rootnſche Geloof zijn blijven volharden; doch er is nog eene omſtandigheid, welke hier

hier vooral niet uit het oog moet verloren worden, en welke ons oplosſing geeft omtrent de ongeneigdheid der vijf Cantons tegen die van *Zurich* bijzonder, en tegen ZWINGLIUS. Deze omſtandigheid is het verſchil van ſtaatkundige gevoelens tusſchen deze Cantons en *Zurich*. na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

De *Zwitſers*, die, ſedert het bevechten van hunne vrijheid, den vrede met andere volken gehandhaafd, en zich buiten derzelver verſchillen hadden gehouden, door hunne overwinning op KAREL *den Stouten*, Hertog van *Burgondië*, ſtout geworden, mengden zich van dien tijd af in de belangen en verſchillen van uitheemſche Mogendheden, waardoor hunne oude eerwaardige zeden bedorven en hunne eensgezindheid geſtoord werd. In de *Italiaanſche* oorlogen, op het laatst van de XVde en in het begin der XVIde eeuw, kozen zij de partij van den eenen of anderen der oorlogende Vorsten, aan welke zij hunne troepen voor geld verhuurden. Sommigen verbonden zich met *Frankryk*, anderen met den Paus, weder anderen met den Keizer. Hier uit ontſtonden haat en partijſchap, welke niet zelden erfelijk werden. Vruchteloos deden eerlijke en vooruitziende lieden hun best, om hunne landgenooten te waarſchuwen, hunne voorſtellen vonden geen' ingang. Onder dezen was ZWINGLIUS, die allen oorlog afkeurde, behalven dien tot verdediging van het vaderland (*). Bijzonder openbaarde zich deze oneenigheid, in de oorlogen van KAREL van *Oostenryk*

(*) HESS *Vie de Zwingli p.* 56.

na C. G. Jaar 1517 tot 1552

ryk en FRANCOIS I van *Frankryk*, om het Hertogdom *Milaan*. De *Zwitſers* ſloten een verbond met FRANCOIS, behalve die van *Zurich*, die onzijdig wilden blijven, en daarom hunne toeſtemming terug hielden. Dit gedrag der *Zurichers* namen de andere Cantons euvel op, voornamelijk viel hun haat op ZWINGLIUS, wien zij beſchuldigden, de eensgezindheid der *Zwitſers* geſtoord te hebben, door *Zurich* te overreden, om zich niet met hen tot het verbond met de *Franſchen* te verbinden. Van dien tijd af moet men het ongenoegen der overige Cantons tegen *Zurich* rekenen, en tegen ZWINGLIUS, als het hoofd der voorſtanders van de onzijdigheid; *en in* dezen haat vermengde men zijne ſtaatkundige beginſelen met zijne godsdienſtige gevoelens, en toonde zich even afkeerig van de laatſte als van de eerſte (*),

(*) *Pag.* 125, 128.